Аврамовић, Теодор Тицан, вођа сељачке буне (Јазак, Срем, око 1767 — ?, 1810)

Рођен је и одрастао у сиромашној сељачкој кметској породици. Учествовао је више година у Наполеоновим ратовима у Италији и другде. После отпуштања из војске вратио се у Јазак, где је дочекао сељачку буну априла 1807. Прикључио се побуњеним сељацима у логору у Врднику и постао један од најактивнијих четовођа. Дошао је у директни сукоб с митрополитом Стеваном Стратимировићем када је покушао да смири побуњенике. Око њега су се окупили најборбенији побуњеници, па и манастирски прњаворци. Са својом четом покушао је да побуни северозападни део Срема, али је код села Бингуле разбијен и ухваћен. Побегао из затвора у Иригу и покушао да пређе у Србију, али је поново ухваћен и упућен у жупанијску тамницу у Вуковар. Од свих побуњеника само је он изузет од амнестије јер је бечки двор из извештаја митрополита Стратимировића оценио да је главни покретач буне и њен најнепомирљивији вођа. Жупанијски суд осудио га је на смртну казну иако се није могло доказати да је био главни вођа буне нити да је био у вези са устаницима у Србији. Смртна казна је извршена с пролећа 1810. Тело му је рашчеречено на четири дела и стављено на точак у Јаску, Вогњу, Врднику и пустари Лице, местима у којима је буна зачета, развијала се и угушена. По њему се сељачка буна 1807. зове Тицанова буна.

ИЗВОРИ: Алекса Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, IV, V, Суботица 1937; Ж. Сечански, *Грађа о Тицановој буни 1807. године*, Београд 1952; Славко Гавриловић, *Грађа о Срему и његовим везама са Србијом 1804—1815*, Сремски Карловци 1964.

ЛИТЕРАТУРА: Ст. Моловић, *Тицанова буна у Срему 1807*, Рад, српски народни велики календар за год. 1902, Нови Сад 1901; B. Kallay, *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807—1810*, Wien 1910; Б. Ловренски, *Тицанова буна у Срему*, ГИДНС, 1937, књ. X, св. 1; Славко Гавриловић, *Историска литература о Тицановој буни*, ЗА 1, Нови Сад 1953, 207—213; Славко Гавриловић, *Сељачки покрет у Срему у време Првог српског устанка*, ЗМСДН, 7, 1954; Славко Гавриловић, *Аграрни покрети у Срему и Славонији почетком XIX века*, Београд 1960; Славко Гавриловић, *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка*, Нови Сад 1996, 96—132.

Славко Гавриловић

Ајнштајн Марић, Милева (Einstein), математичер, физичар (Тител, Бачка, 19. XII 1875 — Цирих, Швајцарска, 4. VIII 1948)

Отац Милош, родом из Каћа, био је подофицир, административни судски чиновник а мати Марија Ружић из Тителa била је из богате породице пореклом из Црне Горе. Обе њихове ћерке имале су урођену луксацију кука и обе школоване а син им Милош био је професор хистологије на универзитетима у Коложвару и Москви. Милева је детињство провела у Тителу и Каћу. Основну школу завршила је у Руми (1881—1885), средњошколско образовање започиње у Вишој девојачкој школи у Новом Саду а 1887. прелази у Краљевску малу реалну гимназију у Сремској Митровици. Како у то време у Аустроугарској женска деца нису имала право на више школовање, 1890. уписала се у пети разред Краљевске српске гимназије у Шапцу где је учила француски. У току школовања показала је таленат и интересовање за математику, цртање и музику. Свирала је клавир и од раног детињства знала немачки. Маја 1892. отац је добио премештај у Загреб и као посебно надарена и успешна ученица добија дозволу да се као приватни ђак поново упише у шести разред у елитну мушку Краљевску вишу гимназију. Пре завршетка првог полугодишта осмог разреда одлази без матуре у Цирих са жељом да студира медицину. Као допуну дотадашњем школовању завршила је учитељски семинар код професора Гросминстера на Вишој девојачкој школи у Цириху, матуру положила 1896. на Савезној медицинској школи у Берну и тиме стекла предуслов за студирање. Након успешно положеног тешког пријемног испита уписала се у Савезну техничку високу школу у Цириху на студије математике и физике. Она је била једина жена и најстарија у одељењу у којем је Алберт Ајнштајн најмлађи. У току студија показала је изузетан интерес и знање из физике (професори Хајнрих Фридрих Вебер и Јохан Перне), математике (Херман Минковски и Адолф Хурвиц) и астрономије (Алфред

Волфер). Зимски семестар 1897. провела је у Хајделбергу код професора физике нобеловца Филипа Ленарда, проучава фотоелектрични ефекат и одушевљава се сазнањем о односу брзина атома и растојања под којима долази до њихових судара, што ће бити обрађено у Ајнштајновом раду о Брауновом кретању. Када се вратила у Цирих априла 1898, лично и професионално се зближила са њиме, свакодневно заједно интезивно уче, размењују идеје, проучавају литературу и дела најпознатијих физичара и филозофа. И поред тога што једина из одељења није положила дипломске испите, 1900. почиње истраживачки рад у лабораторији професора Вебера код кога припрема дипломски рад, који је планирала да прошири у докторат. Предавања из физике и астрономије поново слуша априла 1901. али јуна исте године повлачи пројекат своје, од професора Вебера одлично оцењене дисертације, која никада није пронађена, и тиме завршава школовање а да није дипломирала. Потом је отишла код родитеља у Нови Сад и ванбрачно родила девојчицу Лизерл (Љубица) коју је дала на усвојење у Кањ и чија судбина је непозната. Отац Алберт никада је није видео нити јавно поменуо. Упркос снажном противљењу обеју породица, када се вратила у Цирих почиње да живи са њим. Венчали су се јануара 1903, син Ханс Алберт, професор универзитета у Берклију (Калифорнија) родио се 1904. а 1910. Едуард који је у младости душевно оболео и о коме се мајка пожртвовано бринула до краја свога живота. Супружници су два пута (1905, 1907) боравили у Новом Саду, били су у Београду, Тителу и Кању. Деца су им 1913. крштена у Николајевској цркви у Новом Саду. Живели су у Цириху, Берну, Прагу и Берлину у зависности од Албертовог запослења. Породица 1914. одлази у Берлин а од Милевиног повратка у Цирих у јулу исте године, уз повремене Албертове посете, живе раздвојени. Развели су се на Албертов захтев 1919. Душевно сломљена, дубоко разочарана и потпуно усамљена разболела се и скоро умрла. Делимично се опоравила снагом воље и одговорности за своја два сина и живела тешко без сталног запослења и сигурних прихода, дајући повремено часове математике и клавира. Због слабог здравља често је по болницама или у Новом Саду, отац јој умире 1922, брат је нестао после Првог светског рата, мајка умрла 1935. а сестра душевно поремећена. Последњи пут боравила је у родном крају 1938. Остатак живота провела је у сиромаштву, и сама болесна, негујући Едуарда, посећујући га по санаторијумима и болницама. Сахрањена је у Цириху на гробљу Нордхајм. За рад из 1905, у којем је формулисао фото-електрични ефекат, Ајнштајн је 1922. добио Нобелову награду и целокупни износ награде дао бившој супрузи.

ЛИТЕРАТУРА: Abram F. Joffe, *У спомен Алберта Ајнштајна*, UFN, 57 (2) 187, Москва 1955; Десанка Ђурић-Трбуховић, *У сенци Алберта Ајнштајна*, Крушевац 1969; *The Collected papers of Albert Einstein*, Volume 1. The Early Years, 1879—1902, Princeton Univ. Press, 1987; Evan Harris Walker, *Ms Einstein*, American Association for the Advencement of Science, February 1990; Senta Trömel-Plötz, *Mileva Einstein-Maric. The Woman who did Einstein's Matematics*, Women's Studies International Forum, Vol. 13, No. 5, 1990, 415—432; *Зборник за саветовања „Допринос Милеве Ајнштајн-Марић науци”*, 13—14. мај 1994, Нови Сад; Frank Stäunder, *Keine Mutter der Relativitätstheorie*, Internationale Zs. Für Geshichte und Ethik der Naturwissenschaft, TuM, 3, 1995, ff. 45; Margaret Maurer, *„Die Elter” oder „Der Vater” der Relativitätstheorie?*, PCN, Nr. 48, Jg. 11, Neft 3, Wien, Juni 1996, 20—27; Душан Познановић, *Школовање Милеве Марић-Ајнштајн*, ССа, Сремска Митровица 1996, бр. 6, 103—114; *Алберт Ајнштајн и Милева Марић — Љубавна писма*, Нови Сад 1998; Милан Поповић, *Једно пријатељство, писма Милеве и Алберта Ајнштајна Хелени Савић*, Подгорица 1998; Ђорђе Крстић, *Mileva & Albert Einstein, Ljubezen in skupno delo*, Радовљица 2003.

Александар Николић

Александар Карађорђевић, краљ (Цетиње, 17. XII 1888 — Марсеј, 9. X 1934)

Рођен је као четврто дете српског кнеза Петра и кнегиње Зорке, најстарије ћерке црногорског књаза Николе. Остао је рано без мајке: умрла је када је имао 15 месеци. Одрастао је поред војнички васпитаног оца. Са оцем и братом одлази 1894. у Женеву, где је живео веома скромно. Као дете сиромашног српског кнеза, похађао је основну

школу са осталом децом из грађанских слојева, међу којима се истицао као одличан ђак. Наставио је школовање у Петрограду, ступајући 1899. у школу Правоведанија, кроз коју је прошао велики број познатих руских правника и дипломата. Правац његовог даљег школовања одредили су догађаји у Србији 1903. када је његов отац после Мајског преврата постао краљ Србије. Са навршених петнаест година ступио је као обичан редов у Шести пук српске војске, који ће отада носити његово име. Задржао је ипак љубав према књизи и склоност ка уметности. Његов први гувернер, гроф Лујо Војновић, записао је да је био даровит млад човек, показивао је бистрину да схвати суштину ствари, а нарочиту склоност имао је према сликарству и музици. Од великог је значаја било његово школовање и боравак у Русији, које је стицајем различитих околности било дуготрајно и нередовно. Од јесени 1905. примљен је у елитни Пажевски корпус, где су војне науке изучавала само деца из царске и кнежевских породица и деца државних и војних старешина. Уживао је наклоност руског цара Николаја који је на њега гледао као на свога сина, те је сматран руским васпитаником који ће у политичкој оријентацији своје земље тражити наслона на Русију. Та чвршћа веза са Русијом требало је да буде потврђена и његовом женидбом са једном од царевих кћери.

И поред свих привилегија које је уживао, услови боравка у Петрограду нису били најповољнији за српског краљевића. У окружењу су владали нереди и велика напетост због руске револуције 1905. и рата са Јапаном, а њему није одговарала ни оштра руска клима. Пошто по савету лекара није смео да продужи студије у Петрограду, српска влада је нашла решење за продужење његовог школовања на тај начин што је ангажовала руског наставника, пуковника Суљменова да га подучава у Београду, с тим да одлази у Петроград и редовно полаже испите. У јесен 1907. полагао је испите шестог разреда војне академије у Пажевском корпусу, на тај начин завршио је и седми разред, а када је почео похађати специјалистички курс, наступила је политичка криза због анексије БиХ. То га је узнемирило и одвукло од учења те му је дозвољено двомесечно одсуство и одмор у Италији. Неколико месеци по повратку у Петроград позван је из Београда да се хитно врати у земљу и преузме положај престолонаследника, пошто се његов старији брат Ђорђе одрекао престола. Откада је у марту 1909. проглашен за престолонаследника, показивао је необичну активност. Пред Србијом је тада био најважнији национално-политички задатак: извући се из неповољног окружења, одолети притиску Аустроугарске и припремити се за ослободилачки рат против Турске. Његов двор је постао стециште националних радника, књижевника, сликара, трговаца, али и обичних домаћина, сељака. Истовремено је прокрстарио читаву Србију, залазио у куће сељака, интересовао се за њихове тегобе. На војничком плану преузео је Инспекторат целокупне војске, који се старао о наоружању, снабдевању и, уопште, обуци војске. Обилазио је гарнизоне, присустовао војним маневрима и у томе се толико исцрпљивао да се у јесен 1910. разболео од тада опаке болести трбушног тифуса, која га је замало стала живота.

На међународном плану, као нови човек на српском Двору, показао се као погодна личност за дипломатско отварање Србије, која је од 1903. била у изолацији због масакра краљевског пара Обреновић. Његов сусрет са бугарским краљем Фердинандом на Копаонику, а затим посета Софији убрзали су остварење савеза са овим најважнијим балканским суседом. У балканским ратовима био је командант Прве армије. Под његовом командом извојевана је 24. октобра 1912. велика победа над турском војском код Куманова, која је утицала на читав ток рата: побеђена је Отоманска империја и завршена вековна борба Срба против Турака. У Другом балканском рату са Бугарском решавало се питање и прерасподеле Македоније. Уочи предузимања непријатељства, иницирао је стварање српско-грчког савеза против Бугарске. Под његовом командом потучена је бугарска војска на Брегалници и Србија је постала доминантна сила на Балкану са великим политичким угледом у Европи. После балканских ратова ушао је у српску историју као „осветник Косова". Тежио је да се у новоослобођене области пренесу све слободарске тековине Србије како би се Стара Србија и Македонија

економски и културно што брже развијале и достигле ниво Шумадије. У том настојању сукобио се са официрима, припадницима организације „Црна рука", који су новоослобођене области сматрали окупираним подручјем. Почетак сукоба настао је када је у пролеће 1914. Пашићева влада једном уредбом покушала да у Македонији успостави бар симболичну предност цивилних власти над војним. На то су црнорукци под вођством Аписа, претећи побуном, вршили притисак на краља Петра да смени Пашићеву владу. У тој критичној ситуацији, решен да неће бити оруђе у туђим рукама, Александар је, уз подршку руског посланика Хартвига, утицао на оца да не попусти притиску официра црнорукаца. Сматрајући се везан већ датим обећањем да смени Пашића, краљ Петар је решио да се сам повуче. Прокламацију којом своју краљевску власт преноси на престолонаследника објавио је 24. јуна 1914, образлажући одлуку болешћу и дужим лечењем. Тек што је отпочео да као регент врши краљевску власт, Аустроугарска је остварила своју ратну претњу према Србији, узимајући као повод атентат над надвојводом Фердинандом у Сарајеву.

У време ултиматума Аустроугарске, због одсутности чланова Пашићеве владе и начелника Врховне команде, био је принуђен да први заузме став да се ултиматум у целини не прихвати, да сам организује Штаб Врховне команде, прегледа ратне планове, надгледа извршење мобилизације, стара се о покрету и исхрани војске. У току самог рата, у време Колубарске битке, одлучно се супротставио своме прослављеном војсковођи војводи Путнику, који је у безнадежној ситуацији тражио да се обустави сваки отпор и затражи мир. Пружањем пуне подршке генералу Мишићу, отворио је пут преокрету и успешној контраофанзиви. У пролеће и у лето 1915. дуго је одолевао притиску савезника да са својом уморном и исцрпљеном војском предузме рискантну офанзиву према западу да би се она спојила са италијанском војском. Да је којим случајем подлегао том притиску, српска војска би се у покрету нашла негде око Винковаца и, затечена удруженим нападом Аустро-Немаца и Бугара, била принуђена на капитулацију. Када је у јесен исте године дошло до синхронизованог напада Аустријанаца, Немаца и Бугара на Србију, дуго се заваравао обећањима савезника да ће му притећи у помоћ. Пошто је очекивана помоћ изостала, био је принуђен да се сагласи са тешком и до тада у историји српског ратовања незабележеном одлуком о егзодусу из Србије. Морао се привремено одрећи и услуга свог омиљеног војсковође војводе Мишића, који се противио повлачењу и предлагао контраофанзиву, па ако она не успе, захтевати примирје. Спасавање српске војске, која се на албанским обалама Јадрана нашла готово у безизлазном стању, исцрпљена дугим маршом, изложена болестима, хладноћи и глади, свакако је његова историјска заслуга. Данонoћно је упућивао представке и апеле руском цару, енглеском и италијанском краљу и француском председнику, док у последњем тренутку није стигла савезничка флота и отпочела транспортовање српске војске на Крф. После њене реорганизације и пребацивања на Солунски фронт, било је спорно питање ко ће командовати целокупном војском на том фронту. Одлучно се успротивио наметању да командовање преузме француски генерал, јер му је то изгледало као узимање његове војске у најам а не пружање помоћи. По уставу Србије као регент и врховни командант није могао да стави своју војску под туђу команду. Савезници су прихватили да француски генерал у својству главног команданта командује „у име регента Александра и савезника" па је тако српска војска задржала унутрашњу аутономију и могла бити употребљена на засебном делу фронта.

На Солунском фронту тежио је да у условима ослабљене војне силе обезбеди јединство у официрском кору и мобилише га за ослобођење земље. Из тих разлога одлучио се на коначан обрачун са „Црном руком" и на осуду Аписа и његове групе официра. После покушаја сумњивог атентата, иза којег су према најновијим истраживањима стајали припадници „Црне руке", ухапшени су Апис и његови следбеници и том приликом је откривен статут и други документи ове организације, који су указивали на њене терористичке циљеве. Инсистирао је затим да се у судском процесу то и докаже. Значај Солунског процеса Апису и његовим следбеницима

понајвише је у томе што је донетим пресудама ликвидирана терористичка организација која је тежила војној диктатури и што је у ратним условима успостављено јединство командног кадра. Његови напори били су усредсређени на захтеве савезничким владама за одржавање и ојачање Солунског фронта слањем већих војних ефектива и за предузимање офанзиве. Већ од 1916. уверавао је савезничке државнике да ће се рат завршити тамо где је отпочео — на Балкану. За успешност пробоја наводио је стратегијске разлоге — Немачка ће се зауставити тако што ће се продором на истоку онемогућити снабдевање њене војске, и психолошке — његова је војска најспретнија за извршење пробоја пошто не може стално и дуго остати укопана, далеко од своје отаџбине. Сам је сматрао за свој највећи допринос у току рата што је успео да државнике и војсковође западних земаља увери у потребу и важност Солунског фронта, како са стратегијске, тако и са политичке и економске тачке гледишта. Био је тада уверен да је победом свога мишљења над супротним предлозима великих војсковођа спасао своју војску и преко ње осигурао бољу будућност свога народа. За време офанзиве и српског пробоја на Солунском фронту, као врховни командант налазио се стално на положајима, био добро обавештен о току операција и доносио судбоносне одлуке. Две су биле најважније: када је српска војска због брзине продора далеко одмакла и без дејства француских и енглеских трупа са крила дошла у опасност да буде одсечена од позадине, наредио је продужење офанзиве у намери да што пре избије у долину Вардара и тиме раздвоји немачке од бугарских трупа. Другу одлуку о продужењу напада донео је када се Прва армија нашла испред Ниша, где је непријатељ сакупио две немачке и три аустријске дивизије. Те две храбре одлуке утицале су и на успешан завршетак читавог рата: Бугарска је капитулирала, савезничке стране су ускоро избиле на Дунав па је и Немачка затражила прекид непријатељстава.

Српске ратне циљеве, формулисане током рата (Нишка декларација), настојао је да усагласи са ратним околностима. Као врховни командант, у прокламацијама које је упућивао својој војсци, истицао је најчешће да се бори за ослобођење Српства и стварање велике Србије. Југословенској политици је прилазио доста опрезно, мада јој се није отворено противио. После пробоја Солунског фронта био је задовољан што је брзо ослобођена Македонија, Црна Гора, Србија, БиХ, део Далмације, јер су те земље биле насељене претежно српским живљем и требало је да уђу у састав будуће државе. И Хрвате је сматрао добродошлим у ову државу, прихватајући с њима и федералну заједницу. Ипак је новембра 1918. одбацио Женевску декларацију којом би све југословенске покрајине бивше Аустроугарске, као посебна држава, успоставиле привремено са Краљевином Србијом конфедерални однос. Стварање југословенске државе 1918. прихватио је из уверења да је то у датим међународним околностима најбоље решење и из национално-стратегијских разлога, јер је било готово немогуће образовати и одржати српску националну државу, окружену католичким земљама са тада моћном Италијом на њеним границама, а без подршке православне Русије која је била уништена бољшевичком револуцијом. Императив је био и да се онемогући стварање независне хрватске државе, јер би се, уз подршку католичких земаља, пре свега Италије, могла обновити Аустроугарска, што би представљало опасност за све Србе.

У првим годинама Краљевине СХС, у време државно-правног провизоријума и привременог парламента, имао је улогу посредника између два блока супротстављених политичких странака: с једне стране, Радикална странка са Хрватском заједницом и словеначким клерикалцима, а с друге, Демократска странка са социјалдемократама. Први блок био је наклоњен идејама децентрализације државе, док се други коалициони блок више залагао за очување унитарне државе, каква је прокламована прводецембарским актом уједињења. Оба блока имала су различита гледишта у питањима спровођења мера социјалне политике, због чега су се, у зависности од ситуације, смењивали на власти.

Видовдански устав је дефинисао Краљевину СХС као „уставну, парламентарну и

наследну монархију". Као и све државне власти, тако и краљевска проистиче из устава. Краљ нема никаквих историјских права мимо устава и изнад устава, никаквих права које му устав не би могао одузети, или на основу којих би устав могао да погази. Устав је рашчланио државну власт на три основне функције — законодавну, управну и судску, и одредио органе који ће их вршити. Краљ учествује у вршењу све три власти, али увек са ограниченом моћи. Он издаје законе, али заједно са Скупштином, шеф је управне власти, али не влада непосредно него преко министара који одговарају Скупштини, а она им може изгласати неповерење или их оптужити за злоупотребу положаја; у краљево име судови изричу пресуде, али не по његовој вољи него на основу закона. Од законодавне власти, краљ расписује изборе, сазива, отвара и закључује седнице Скупштине, потврђује законе, али онакве какве је Скупштина усвојила. Од извршне власти краљ има дипломатску власт да представља земљу у међународним односима и војну власт, као врховни командант све војне силе. Краљ једино ужива привилегије своје личности тиме што не може бити оптужен и суђен за кривична дела, а за његове евентуалне политичке погрешке одговорни су министри, који опет могу бити уклоњени са власти. У својим имовинско-правним односима краљ се не разликује од обичних грађана, против њега се може водити грађанска парница, он плаћа све врсте пореза, таксе, царине и сличне дажбине. Иако је вршио власт више од седам година, ступио је на престо и стекао титулу краља тек после смрти свога оца, краља Петра, 16. септембра 1921. Непуну годину дана иза тога оженио се румунском принцезом Маријом (8. јуна 1922), а 6. септембра 1923. родио му се први син Петар, који је постао и престолонаследник.

Против Видовданског устава бориле су се понајвише политичке странке Хрвата, али не толико због монархијског облика владавине, колико због државног уређења по коме је Краљевина СХС утврђена као унитарна држава. Хрвати су инсистирали на (кон)федералистичком уређењу у облику дуализма, при чему би једна држава била Хрватска а друга Србија, а око њих би се окупиле све друге југословенске покрајине. Суштина српско-хрватског спора сводила се на територије у Хрватској на којима су вековима живели претежно Срби. Хрвати су се позивали на њихова „хисторијска и државна права" и тражили Хрватску у границама каква им је остала од бивше Аустроугарске. Срби су одговарали да се слобода једног народа не може сложити с појмом историјских права и инсистирали да се поштује и воља Срба у Хрватској. Између двеју најчешће супротстављених српских партија, Радикалне са свесрпском и Демократске странке са југословенском идеологијом, краљ је већег ослонца налазио код радикала, чији се вођа Пашић одлучније супротстављао хрватском сепаратизму. После Пашићеве смрти дошло је до распада Радикалне странке док је Прибићевићева Самостална демократска странка, која је представљала Србе у Хрватској, ушла у коалицију са Радићевом Хрватском сељачком странком. Образован је тзв. „пречански фронт" који је заузео оштар опозициони став према српским странкама, и уопште према Србији, која је оптуживана за хегемонистичку политику. Тиме изазвана оштра политичка борба прерасла је у државну кризу после атентата Пунише Рачића у Скупштини (20. јуна 1928), када су револверски меци усмртили двојицу хрватских посланика и смртно ранили и самог председника странке Стјепана Радића. Криза је достигла врхунац када је стигао извештај из Хрватске да ће се у Загребу конституисати Хрватски сабор који би прогласио отцепљење Хрватске. У таквим околностима у Двору је разматран предлог о „ампутацији" Хрватске, од чега се одустало тек пошто су добијене званичне изјаве Радића и Прибићевића да њихови захтеви не излазе из оквира Југославије. (Планови о „ампутацији" били су ризични не само зато што се није знало како би на то реаговали Срби из Хрватске, него пре свега што би распад Југославије био лоше примљен међу савезничким државама у Европи.) Криза тиме није била решена јер су хрватске вође и даље истрајавале на својим захтевима о формирању једне дуалистичке државе Хрватске и Србије (сличне Аустроугарској), између којих би била једина веза у личности краља, у оквиру тзв. „персоналне уније". У разговорима са

француским државницима краљ им је ставио до знања да на територији Хрватске живи велики број Срба и они „неће никада прихватити сепарацију, ни у форми персоналне уније" и за тај свој став они имају подршку и народа у Србији. У последњим консултацијама у Двору, почетком јануара 1929, није могао да прихвати Мачеков „компромисан" предлог да се држава подели на шест федералних јединица: није могао да замисли стварање једне велике Хрватске која би обухватила Срем са Земуном и Далмацију са Боком Которском.

Завођењем личног режима државним ударом од 6. јануара 1929. намеравао је да спречи сецесију Хрватске, а надао се да ће југословенском идеологијом ојачати српски живаљ као најбројнији у држави. Иако није био аутократа ни по склоностима ни по темпераменту, определио се на ауторитарну власт из политичке нужде у тренутку када се земља налазила на ивици грађанског рата и распада, који је желео по сваку цену да избегне. Говорио је да је имао само два решења: „ампутацију" Хрватске или укидање устава. Питање је, међутим, да ли је то била једина алтернатива и да ли се то могло избећи. Правдао се да се заклео на поштовање устава, али исто тако обавезао да ће чувати интегритет државе, који је био угрожен. Његова највећа погрешка била је што је увођењем личног режима прекинуо политички контакт са народом, лишавајући се те велике колективне енергије био је принуђен на придобијање појединаца као „представника" појединих народа, на задовољавање о државном трошку њихових политичких и материјалних интереса. Очекивао је да ће то стање трајати кратко, али оно се одужило на неколико година. Тек октобра 1931. „даривао" је народу устав, којим је уведен дводомни парламентарни систем, са Скупштином која се бирала јавним гласањем, и Сенатом чија је половина посланика именована. Квалитет парламентарности зависио је од одговорности владе парламенту, а та одговорност није била велика јер је владу постављао и разрешавао краљ. Ипак, према мишљењу теоретичара државног права, постојала је правна држава и систем уставне монархије са парламентаризмом, који је, истина, био ограничен неким овлашћењем владаоца (као што је тада било и у неким другим европским државама), али је и најгори парламентаризам бољи од одсуства сваког парламентаризма.

Временом је и сам увидео да његова лична владавина није дала резултате које је очекивао: нити је постигнута национална консолидација, нити је народ „заволео Југославију". Имао је снаге да призна да је 6. јануар била његова велика грешка. Изражавајући спремност да одбаци шестојануарски режим, од 1933. интензивно је радио на припремању програма коренитих политичких промена, које би се оствариле образовањем концентрационе владе и спровођењем слободних избора после којих би дошло до споразума о друкчијем државном уређењу. На том програму успео је да придобије српске опозиционе странке као и вође хрватске и словеначке опозиције, прихватајући њихове захтеве за повратак демократске владавине и друкчије државно устројство, на основу изражене воље појединих народа. Планирао је да се читав тај програм почне остваривати после његове посете Француској октобра 1934.

Као што му је историја била наклоњена као ратнику, тако је и као државник имао велике успехе у спољној политици земље. У дипломатској активности, у односима према другим државама, држао се начела да не постоје стални пријатељи и вечити непријатељи. Успоставио је добре односе са традиционално непријатељским државама као што су биле Турска, Бугарска и Немачка, истовремено је имао разлога да искаже резерве према вечитом савезништву са Француском и Енглеском. У послератној Европи, завађеној идеологијама фашизма, нацизма и бољшевизма, у којој су ревизије мировних уговора, а самим тим и границе појединих држава, биле предмет сталних спорова, настојао је да води самосталну политику, учврсти положај водеће државе на Балкану и обезбеди утицај у решавању међународних питања у Средњој Европи. Успевао је у томе залагањем за стварање регионалних заједница малих држава. Мала антанта (остварена 1921, реорганизована 1933), заснована на безбедности трију држава (Југославије, Чехословачке и Румуније), респектована је у међународним односима као „пета сила" у

Европи. Она је представљала јасан показатељ неповерења према великим силама и спремности да се супротстави сваком споразуму о ревизији граница постојећих држава. У другом регионалном блоку, Балканском савезу (склопљеном фебруара 1934), испољена је чврста намера четири државе (Југославије, Румуније, Грчке и Турске) да се ослободе традиционалног утицаја великих сила и самостално организују у циљу унапређења међусобних односа. Балкан је постао мирнији него што је икада био: уместо да буде стална опасност за Европу, Европа је постала једина опасност за мир на Балкану.

Велики успеси владара једне балканске државе нису одговарали великим силама, посебно фашистичкој Италији, чија је експанзија према истоку осујећена. То је разлог што је Мусолини, преко усташких терориста, годинама планирао убиство југословенског краља. Успело му је то 9. октобра 1934, када је Величко Георгијев, члан терористичке групе, у служби усташког вође Павелића, у атентату усмртио југословенског суверена. Био је то у ствари атентат на тадашњи поредак у Европи, која од тада западa у неизвесност. По речима британског министра Идна, „марсејски пуцњи су били први хици Другог светског рата".

Уз велике војне и државне почасти и присуство истакнутих европских државника, краљ Александар Карађорђевић сахрањен је 18. октобра 1934. у цркви Св. Ђорђа на Опленцу.

ЛИТЕРАТУРА: Claude Eylan, *La vie et mort d' Alexandre I-er Roi de Yougoslavie*, Paris 1935; Stephen Graham, *Alexander of Yugoslavia The Story of the King who was murdred at Marseilles*, New Haven 1939; Vladeta Milićević, *L'Assassinat du Roi Alexandre I-er a Marseille. Le crime et ses mobiles*, Bad Godesberg 1959; Roger Colombani, Jean Laplayne, *La mort d'un Roi*, Paris 1971; Бранислав Глигоријевић, *Католички блок и убиство краља Александра*, у: Историја 20. века, Београд 1991, 1—2, 23—36; Бранислав Глигоријевић, *Личности — Краљ Александар Карађорђевић (1888—1934)*, ВИГ, 1995, 2—3, 210—219; Бранислав Глигоријевић, *Основе и карактер личног режима краља Александра Карађорђевића*, у: Српска политичка мисао, Београд 1995, 1, 27—48; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, Београд 1996; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар и Никола Пашић*, зборник радова „Никола Пашић и његово дело", Београд 1996, 417—439.

Бранислав Глигоријевић

Алексић, Никола, сликар (Стари Бечеј, 1808 — Арад, Румунија, 1. I 1873)

Син је Ане и Јована Алексића, бечејског кројача. Родитеље је рано изгубио па га је школовао старији брат Алекса, учитељ у Ђурђеву. Запазивши његов дар за сликарство, одвео га је почетком двадесетих година у Нови Сад да учи код тада најпознатијег српског сликара Арсенија Теодоровића. У њему је нашао не само учитеља већ и старатеља, тако рећи оца. Код Тодоровића је остао до његове смрти (1826), а дотле је толико напредовао да је самостално израђивао слике. Зарадивши сликањем нешто новца и желећи да се даље школује, у касну јесен 1828. уписао се у Академију ликовних уметности у Бечу и ту остао до краја 1830. Из академијиних протокола види се да је показао запажен успех. За време студија трпео је велику оскудицу и испомагао се сликањем портрета, од којих су неки сачувани. Потом је отишао у Италију ради даљег усавршавања и у Риму дошао у додир са немачким сликарима, тзв. „назаренима", чији је утицај на његово потоње црквено сликарство очигледан. Поново је у Новом Саду 1834, а 1835. добио је први већи посао, сликање иконостаса и сводова цркве у Молу. У Кикинду је прешао 1836, одакле је безуспешно конкурисао за сликање иконостаса српске катедралне цркве у Темишвару, јер је посао добио тада познатији сликар Константин Данил. За његова боравка у Кикинди до 1840, често прекиданог одласцима због већих сликарских послова, урадио је много портрета кикиндских грађана. У то време дуже је боравио у Темишвару и његовој околини и 1836. насликао портрет темишварског епископа Максима Мануиловића, 1837. иконостас румунске цркве у Фибишу и 1838. зидне слике српске цркве у Великом Сент Миклошу (Синиколау Маре). Када је 1839. прихватио сликање иконостаса и зидних слика српске цркве у Оросламошу (Банатско

Аранђелово), као већ мајстор од угледа имао је помоћника Јована Суботића, сликара и позлатара, који је с њим и касније сарађивао. Крајем 1840, већ ожењен, прешао је из Кикинде у Арад, добио грађанство, отворио сликарску радионицу и ту остао до смрти.

Радио је по наруџбинама портрете и иконе, али је одмах наставио и уноснију делатност украшавања цркава на ширем подручју Баната. Током следеће три деценије израстао је у најплоднијег српског сликара 19. века, насликавши близу хиљаду религиозних слика и неколико стотина портрета. Сликао је иконостасе и осликавао зидове и сводове српских цркава некадашње Карловачке митрополије, од којих су неке после поделе цркава (1865) припале Румунима: нпр. румунска црква у Кувину где је сликао иконостас 1841, у Сабатхељу иконостас и зидне слике (што је уништено у Другом светском рату), у катедралном храму у Араду, где је сликао иконостас и тронове 1863. и у Арад Микалаки иконостас из 1867. Такође је радио у многобројним српским црквама које се налазе у Румунији и Војводини, сликајући сводове, зидове, иконостасе и остали црквени мобилијар, тако рећи из године у годину. Огледао се и у национално-историјској тематици насликавши композицију *Косовски бој* као зидну слику у српској цркви у Остојићеву. Знатно је више био ангажован на портретском сликарству. Међу око три стотине портрета савременика истичу се породични и дечији портрети. Сликани су вешто и надахнуто у допојасним, понекад у целим фигурама и са пејзажом у позадини. За разлику од црквеног сликарства које показује извесну неоплемењеност, понекад сировост у боји, уз уочљиву назаренску декоративност, портретско сликарство му је још у оквирима класицизма и бидермајера бечке школе. Занатски педантно, сликарски дорађено, колористички сведено, квалитетније је од црквеног сликарства. Највећи број портретских радова је у музејско-галеријским збиркама наше земље и Румуније (Галерија Матице српске, Народни музеј у Београду, Градски музеј у Кикинди, Српски викаријат и Музеј Баната у Темишвару). Због услова чувања портрети су у знатно бољем стању од црквеног сликарства. Највише су оштећене слике рађене уљаним бојама на сувој зидној површини а неке су пострадале од накнадних поправки и пресликавања.

У сликарској радионици у Араду подучавао је већи број потоњих сликара, од којих су најпознатији Новак Радоњић и Аксентије Марковић. Подучавао је и сина Душана и синовца Јована. Родоначелник је сликарске породице Алексић. Поред сина Душана и синовца Јована сликарством су се бавили и унуци Иван и Стеван.

ДЕЛА: Свод и део иконостаса српске цркве у Молу, 1834—1835; иконостас румунске цркве у Фибишу, Румунија, 1837; зидне слике српске цркве у Великом Сент Миклошу, Румунија, 1838; иконостас и зидне слике српске цркве у Оросламошу (Банатско Аранђелово), 1839; иконостас румунске цркве у Кувину, Румунија, 1841; иконостас и зидне слике у Сабатхељу, Румунија, 1844; иконостас српске цркве у Српском Светом Мартину, Румунија, 1845; зидне слике српске цркве Св. Петра и Павла у Араду, Румунија, 1845—1846; иконостас српске цркве у Српском Сент Петру, Румунија, 1846; иконостас српске цркве у Елемиру, 1847; зидне слике српске цркве у Турској Кањижи (Нови Кнежевац), 1848; иконостас и зидне слике српске цркве у Куманима, 1854; иконостас српске цркве у Карлову (Ново Милошево), 1855; композиције на зидовима српске цркве у Мокрину, 1857; иконостас српске цркве у Кларији (Радојево), 1858; зидне слике српске цркве у Меленцима, 1859; иконостас српске цркве у Варјашу, Румунија, 1862; иконостас катедралне румунске цркве у Араду, Румунија, 1863; иконостас српске цркве у Араду, Румунија, 1865—1866; иконостас румунске цркве у Арад-Микалаки, Румунија, 1867; иконостас српске цркве у Госпођинцима, 1868—1869; иконостас и зидне слике српске цркве у Тиса Сент Миклошу (Остојићево), 1870—1871.

ЛИТЕРАТУРА: С. Николић, *Садашњи српски врсни живописци*, Седмица, бр. 15, Нови Сад 1852, 116; И. Алексић, *Никола Алексић*, Календар Кикинђанин, Велика Кикинда 1896; I. Berkeszi, *Temesvari Müveszek*, Temesvar 1909, 64—68; Вељко Петровић, Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927; A. Cosma, *Nikola Alexici*, Pictura Romaneasca din Banat, Timişoara 1940; Миодраг Коларић, *Класицизам код Срба*, књ. 1, Београд 1965, 125—130; Миливој Николајевић, Олга Микић, *Дело Николе Алексића*, Нови Сад 1974; Миодраг Јовановић, *Српско сликарство у доба романтизма*, Нови Сад 1976, 65—67; Дејан Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 82—86; Лепосава Шелмић, *Збирка Јоце Вујића*, Београд 1989, 15; Миодраг Јовановић, *Сликарство Темишварске епархије*, Нови Сад 1997, 242—252.

Олга Микић

Алексић од Мајне, Теодор, аустријски генерал (Палермо, Италија, 11. V 1825 — Нови Сад, 7. X 1891)

Последњи је мушки потомак чувене српске војничке породице, син аустријског подмаршала Јована. Оженио се 1858. Анастасијом Обреновић. По завршетку војне академије од 1844. у чину поручника, а од 1847. као натпоручник службује код дон Мигуелаца у Петроварадину. Током Револуције 1848. ратује у 49. линијској регименти неко време у Ердељу; у чину капетана II класе 1. јула 1849. прекомандован је у Шајкашки батаљон. У току 1858. ратује у Италији и у бољу код Солферина јуна 1859. бива рањен а 1. августа исте године добија чин капетана I класе. Након опоравка одређен је за компанијског заповедника у Жабљу; као мајор 1862. премештен је у Беч за крилног ађутанта цара Франца Јозефа; као пуковник 1866. прекомандован је за заповедника граничарске Слуњске пуковније у Горњи Карловац, затим у Дубровник, а потом у Котор. У чину генерал-мајора 1869. службује као бригадир у Грацу. Због болести је пензионисан 1870, потом га поново активирају 1871. и исте године због тешке болести напушта војну службу и настањује се у Новом Саду. Истакао се у бици код Коморана, те је одликован орденом Гвоздене круне III степена. Носилац је пруског ордена Круне, црногорског Даниловог ордена II степена и насавског Витешког крста с мачевима.

ИЗВОРИ: Аврам Ђукић, *Срби пуковници и генерали*, РОМС, инв. бр. М. 8226, 24; Аврам Ђукић, Попис шајкашких официра од 1763, РОМС, М. 8.582.
ЛИТЕРАТУРА: А., *Теодор Алексић, витез од Мајне*, НДо, 1891, бр. 76; А., *Теодор Алексић, витез од Мајне*, Браник, 1891, бр. 113; Милан Савић, *Алексићи од Маине*, БК, 1898, бр. 27, 855.

Зоран Максимовић

Ана Јакшић Глинска, кнегиња, кћи Стефана Јакшића (?, пре 1490 — Русија, после 1547/можда око 1553)

Кћи Стефана Јакшића, сестра деспотице Јелене, супруге титуларних деспота српских, у првом браку Јована Бранковића, у другом Иваниша Бериславића. Удала се за литавског кнеза Василија Љвовича Глинског пре 1508, у време кад је породица магната Глинских била веома моћна и када су њени поседи обухватали готово половину Литве. По једној варијанти родословне легенде, Глински би водили порекло од Џингисхида. Најугледнији члан породице кнез Михаил Глински, образован у Европи, дипломата и ратник, био је од неприкосновеног утицаја на двору литавског великог кнеза и пољског краља Александра. У дипломатским мисијама долазио је и на угарски двор 1501. и 1508. У својој војсци М. Глински је имао и одред српских најамника. Претпоставља се да је он успоставио везу с Јакшићима. После неуспелог устанка против Сигисмунда 1508. породици и савезницима М. Глинског дозвољен је одлазак у Русију. У групи која је у јесен 1508. нерадо напуштала Литву изричито се помиње и супруга кнеза Василија. Његова се породица у Русији настанила на имању Медин. Док је Василиј Љвович у Пољској, где је први пут забележен у актима Литавске метрике 1482, заузимао разне административне дужности које су кулминирале звањем подстолија литавског и намесника слонимског, односно старосте брестског, у Русији ратује на југозападној граници. После мужевљеве смрти 1515. кнегињи Ани су на бризи остала тројица синова (Иван, Јурај и Михаил) и три кћери (Јелена, Анастасија и Марија). Она је у Москви од 1522, а на јавној сцени изразитије од 1526, кад јој се кћи Јелена удала за руског владара, великог кнеза Василија III Ивановича. О Анином животу мало се зна, са својим супругом остала је у сенци његовог моћног брата Михаила који је свој бурни живот окончао у оковима 1534. за владавине своје синовице Јелене Глинске. Анин утицај био је вероватно велик у доба регенства кћери Јелене (1533—1538), као и у периоду кад после њене смрти Глински учествују у борбама за власт. Мада се сматра да њу у неколико последњих година пред ступање на престо Ивана IV Васиљевича Глински

држе у својим рукама, оскудне су вести о Аниној непосредној улози. О њеној моћи говори летописни податак да је у зиму 1547. са сином Михаилом наређивала погубљење неких чланова супарничке бољарске групације. Кад је у пролеће гладне 1547. у Москви избила побуна, с политичке сцене потиснуто старо московско племство усмерило је гнев народа против Глинских, не само ујака него и бабе младог цара Ивана IV. Летописац је забележио гласине да су Ану Глинску директно оптуживали за спаљивање Москве врaџбинама. Њен син Јурај је убијен, а од цара је тражено да им преда и кнегињу Ану. Цар то није учинио, али је она у страху, заједно са сином Михаилом, покушала побећи у Литву почетком новембра 1547. После 1547. утицај Глинских на двору Ивана Грозног је опао, о активности кнегиње Ане вести више нема — она се замонашила под именом Анисја. Распрострањено уверење да је српско порекло Ане Глинске доприносило снажном повезивању Русије са српским земљама нема довољно поуздан ослонац у познатој грађи. Анину припадност породици Јакшић открива *Руварчев родослов*, пре тога био је познат податак Херберштајна да је она потицала из некада чувене угарске породице Петровић. Родослов Хераклида, штампан 1558, сведочи да је међу савременицима руског цара постојала и извесна, мада прилично нејасна, представа о српском пореклу његове бабе.

ИЗВОРИ: Sigmund von Herberstein, *Rerum Moscovitarum Commentarii*, ³Basel 1556; *Полное собрание русских летописей*, т. VI, VIII, XIII, XVII, XX, XXII, XXVI, XXIX, XXXII, XXXV, 1853—1980; Љуб. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, ССКА, III, Београд 1890, 105—107.

ЛИТЕРАТУРА: Wolff Józef, *Gliński-Hliński i Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku*, Warszawa 1895, 77—86; М. Н. Тихомиров, *Иван Грозный и Сербия*. Доклады и сообщения исторического факультета МГУ, Москва 1945, I, 3—9; Ernst Benz, *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg 1949; М. Н. Тихомиров, *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII века*, Славянский сборник, Москва 1947, 125—201; Ђорђе Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, ИГ, 2, Београд 1948; И. И. Смирнов, *Очерки политической истории Русского государства 30-50-их годов XVI века*, Москва, Ленинград 1958; М. Н. Тихомиров, *Краткие заметки о летописных произведениях в рукописных собраниях Москвы*, Москва 1962, 154—157; Wasilewski Tadeusz, *Przyczynki Źródłowe do stosunków Polski ze Słowiańszczyzną południową w wiekach XIII—XVI*, Studia Źródloznawcze, Commentationes, VIII, 1963, 117—124; Ђорђе Сп. Радојичић, *Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века*, ЗМСКЈ, XIII/2, 1965, 261—309; Hartmut Rub, *Elena Vasil'evna Glinskaja*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 19, 1971, 481—498; А. А. Зимин, *Россия на пороге нового времени*, Москва 1972; М. Е. Бычкова, *Родословие Глинских из Румянцевского собрания*. Записки Отдела рукописей ГБЛ, Москва 1977, 104—125; М. Н. Тихомиров, *Записки о регентстве Елены Глинской и боярском правлении 1533—1547* гг, у: М. Н. Тихомиров, Русское летописание, Москва 1979, 167—183; Сима Ћирковић, *Срби и рани протестантизам*, ЗМСИ, 36, 1987, 7—25; А. А. Зимин, *Князья Глинские* у: Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой трети XVI в., Москва 1988, 142—153; М. М. Кром, *Православные князья в великом княжестве Литовском в начале XVI века (К вопросу о социальной базе восстания Глинских)*, Отечественная история, 1992, 4, 145—153; Мирјана Бошков, *Жанр српског родослова и Русија у XVI веку*, ЗМСС, 46—47, 1994, 45—70.

Мирјана Бошков

Анастасијевић, Димитрије Сабов, трговац, занатлија, добротвор (Негоши, Македонија, 1726 — Сремски Карловци, 12. XI 1803)

Као шестогодишњак дошао је са неким трговцима из Негоша у Земун (1732/33). Када је стасао, тутор га је послао на кројачки (сабовски) занат у Нови Сад. Поставши калфа, три године странствовао је по Мађарској и Славонији да би усавршио занат, што је морао по тадашњем еснафском пропису. Потом се као мајстор настанио око 1753. у Сремским Карловцима. Удружио се са једним својим земљаком, који је имао нешто новца, и заједно су успешно радили кројачки, абаџијски и капамаџијски занат. Трговали су и готовом робом по вашарима у Футогу, Пешти, Кечкемету и Сегедину. Када му је

ортак умро (1765), наставио је врло успешно да ради сам. Послове је проширио на трговину вином, печење и продају цигле, закупљивање земље, гајење и продају рибе тако да је 1770. један од 17 највећих пореских обвезника у Сремским Карловцима. Закупивши у Шајкашком батаљону све крчме, у којима је точио само карловачка вина, подигао им је значај и цену. Занат је сасвим напустио 1775. а при крају живота бавио се банкарским пословима и позајмљивањем новца.

Поставши један од најбогатијих и најугледнијих грађана Карловаца, а у жељи да допринесе граду и свом народу, на подстицај лекара Јована Живковића и митрополита Стефана Стратимировића 1791. прилаже 20.000 форинти и постаје оснивач прве српске гимназије. Са сестром Јаном (Аном) често је кумовао и учествовао у раду карловачке Православне црквене општине. На митрополитову препоруку цар Леополд II подарио му је угарско племство (от Сабов).

Из брака са Саром из Крушедола сва деца су умрла, па је усвојио женииног рођака Мату који га је надживео само годину дана. Након Матине смрти гимназији је, према тестаменту који је сачинио Сабов, припало још 20.000 форинти.

ЛИТЕРАТУРА: С. В. П., *Народни добротвори. Дмитар Анастасијевић-Сабов*, Јавор, 1878, бр. 18, 533; А., *Стогодишњи помен Димитрију Анастасијевићу Сабову*, СС, 1903, бр. 21, 655; А., *Културно-просветна и хумана акција Срба трговаца*, у: Споменица Београдске трговачке омладине (1880—1930), Београд 1931, 58; Коста Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951, 29—46.

Зоран Максимовић

Ангелина (Ангелија, Анђелина, Andjela), деспотица, жена деспота Стефана Бранковића (Албанија, област Кроје?, пред средину XV в. — Срем, 30. VII вероватно 1520)

Рођена је у породици албанског обласног господара Аријанита Комнина и супруге Марије из великашке породице Андрије (III) Мусаки. У новембру 1460. удата је за ослепљеног деспота Стефана Бранковића, најстаријег сина деспота Ђурђа Бранковића. Стефан је после пада Смедерева боравио у Будиму, затим код сестре Катарине у Вараждину, одакле је преко Дубровника отишао у Албанију. Од таста Аријанта или пашенога Скендербега Кастриота добио је приликом женидбе посед, чији обим и локација нису познати. Већ почетком 1461. Ангелина је са мужем напустила Албанију, боравила неко време у Венецији и настанила се у Београду (Belgrado) у Фурланији код Удина, у замку који су Стефан и сестра купили од грофа Леонарда Горичког. Ту је до 1476. родила децу Марију, Ђорђа и Јована, живећи скромно, делом од помоћи млетачке владе и папе. У Фурланији се Стефан разболео и умро 1477, тако да је остала сама са троје деце. Сачувано је његово писмо Дубровачкој републици, којим препоручује Ангелину и децу жалећи се да им из свог убогог дома нема тестаментом шта оставити. Ангелина се за помоћ обраћала и цару Фридриху III Хабзбургу и од њега добила замак Фајтерсфелд у Штајерској. Цар је посредовао при склапању брака Ангелинине кћери Марије и Бонифација IV Монфератског и дао 10.000 дуката за њен мираз. Прелом у животу породице настао је 1485, када је Ангелина испратила ћерку и учествовала у свадбеним свечаностима у Каузале ди Монферато и када су синови добили позив од угарског краља Матије Корвина да после смрти Вука Гргуревића један преузме достојанство српског деспота. Са синовима је у Угарску 1486. отишла и она носећи са собом и мошти умрлог мужа Стефана. Живела је у граду Купинику који је некада припадао деспотским поседима и са синовима основала ман. Светог Луке у којем је сахрањен Стефан Бранковић. Окружена, као и раније у Фурланији, српским свештеницима, одржавала је везе са светогорским манастирима (Свети Павле, Есфигмен). Ту у Срему поженила је синове, Ђорђа Изабелом, рођаком краљице Беатриче, Јована Јеленом, ћерком Стефана Јакшића млађег. Када се Ђорђе негде између

1497. и 1499. замонашио и добио име Максим, деспот је постао Јован, који је поживео још неколико година и умро 1502. После његове смрти положај Ангелине постао је тежак. Нови деспот Иваниш Бериславић узео је Купиник и поседе а за њега се 1504. преудала Јелена, Јованова удовица. Ангелина је тада са сином Максимом отишла у Влашку, где је Максим постао митрополит и успео да помири завађене војводе. Послат у једну мисију у Угарску, више се није вратио. Са њим је била и мајка чији је последњи период живота опет везан за Срем. Сакупљала је прилоге за подизање ман. Крушедола, за који је купила земљиште. Доживела је завршавање манастира и у њему сахранила (1516) сина Максима који је у међувремену постао београдски митрополит. Ту је по свој прилици и сама умрла те јој је 1523. установљен култ. Поштује се као преподобна мати Ангелина.

ИЗВОРИ: А. Вукомановић, *Живот архиепископа Максима*. Из рукописа XVII века, ГДСС, 11, 1859, 125—129; Ђорђе Сп. Радојичић, *Стара српска књижевност у Средњем Подунављу XV—XVIII века*, ГФФНС, 2, 1957, 246—248.
ЛИТЕРАТУРА: Иларион Руварац, *О роду деспотице српске Анђелине и срећи деспине Марије*, Матица, 5, 1869, 13—17; Franjo Miklošić, *Marija kći Angjelinina i Konstantin Arijanit*, Rad, 12, 1870, 1—9; L. Thallóczy, *Die Genealogie der Brankovići, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, Leipzig 1914, 123—141; Ђорђе Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима*, ГИДНС, 12, 1939, 285—312.

Сима Ћирковић

Андрејевић, Андреј, трговац, управник поште (Бешка, 1696 — ман. Велика Ремета, 1. VIII 1782)

Потиче из једне од најугледнијих српских породица XVIII в. Отац Петар је богати сремскокарловачки трговац. После битке код Везирца 1716. и турског спаљивања Карловаца Петар је вођа делегације која је од аустријског цара Карла VI добила привилегију коришћења коморског земљишта. Обновио је цркву ман. Ковиља. Андреј је током скоро пет деценија XVIII в. једна од најугледнијих личности ондашњег српског друштва. Има изузетно значајан положај администратора Карловачког спахилука барона Ифелна, коме су припадали Карловци, Сланкамен, Сремска Каменица и друга насеља. Истовремено је и управник поште у Петроварадину. Са братом Јаковом један је од највећих и најбогатијих карловачких трговаца. Имају заједничко велико имање, а у закупу држе пустаре на којима гаје крупну стоку и углавном је продају у Бечу и Београду. Ктиторством браће Андрејевић у ман. Велика Ремета 1735. подигнут је црквени торањ, највиши на Фрушкој гори. Средином 1733. платио је сликару Христифору Жефаровићу израду бакрореза *Вознесење Христово* за ман. Комоговина.

Налазећи се на месту администратора спахилука у време када је српски патријарх био Арсеније IV Јовановић Шакабента, омогућио је да се несметано користе куће и митрополитска здања која су била на спахијској земљи. Од фебруара 1742. до септембра 1744. омогућио је патријарху да купи за патријаршију пет кућа. Као изузетног родољуба и за народну ствар опредељеног борца, Арсеније IV га у два наврата шаље са српском делегацијом у Беч ради потврде српских привилегија добијених од царског двора. И следећих је година великодушно помагао многобројне српске делегације и тиме значајно допринео борби за права српског народа. Управник поште у Петроварадину био је до 1758, а потом пошту преузима, на препоруку митрополита Павла Ненадовића, његов син Јован. Два пута се женио и имао троје деце, из првог брака Јована, а из другог Петра и Екатарину.

Када је поводом развојачења Војне границе осамдесетак српских породица добило племство, једна од њих била је и његова. Молбу за племство поднео је 1758, а племићки лист и грбовница (угарска) додељене су му у Бечу 1763. Поред њега племство су добили и његова жена Стана Новалић, деца и Јованова жена и деца. По синовљевој смрти 1767. поново преузима пошту у Петроварадину. Као управник поште пензионисао

се и повукао из јавног живота у ман. Велику Ремету.

ИЗВОР: Петар Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, I, Нови Сад 1993, бр. 477.
ЛИТЕРАТУРА: Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти*, Сремски Карловци 1899; *Војводина II*, Нови Сад, 1939; ГИДНС, 1940, XIII, св. 1—4; Коста Петровић, *Стари Карловчани*, Нови Сад 1940; Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979.

Илија Комненовић

Андрић, Иво Иван, књижевник, дипломата (Долац код Травника, 9. или 10. X 1892 — Београд, 13. III 1975)

Андрићи су Сарајлије, чувени мајстори млинова за кафу. Отац Антун, подворник, умро је од сушице 1894. у 34. години. Мајка Катарина, рођ. Пејић, чија је породица такође погођена раним умирањима, однела је двогодишњег сирочића Ивана у Вишеград код сестре Ане и њеног мужа Ивана Матковчика, аустријског чиновника пољског порекла. Ту је завршио основну школу (1903), задржавши у најлепшој успомени учитеља Љубомира Поповића, склоног књижевности и писању. Са стипендијом из Вишеграда од 200 круна уписао је 1903. Велику гимназију у Сарајеву и становао с мајком на Бистрику. Због скромног успеха у школи (поновио је шести разред) стипендија се стално смањивала и на крају била укинута. Упознао је професора др Тугомира Алауповића и у њему нашао трајног и поузданог пријатеља. Интензивно је учио стране језике читајући светске класике. Ангажовао се око покрета „Млада Босна" и у *Босанској вили* 1911. објавио прву песму у прози *У сумрак*, а затим *Блага и добра мјесечина*, као и преводе (1912) са словеначког и других језика потписујући их с Ив. Ан. Последња два разреда завршио је само с добрим успехом и довољним оценама али скромни матурант (1912) већ је песник и полиглота. Пред одлазак из Сарајева био је најмлађи у генерацији која носи немире и тражи промене (Гаћиновић, Митриновић, Јевтић, Палавестра, Варагић, Радуловић, Мрас, Видаковић, Самоковлија). Са стипендијом хрватског друштва „Напредак" 14. X 1912. уписао је Мудрословни факултет Краљевског свеучилишта Фрање Јосифа I у Загребу, упознао А. Г. Матоша, који је на њега оставио трајан траг, и интензивно учествовао у студентском друштвеном животу. Током прва два семестра, вероватно ради стипендије, похађао је математичко-природословни одсек. У Горњем граду упознао је породицу Гојмерац и с млађом ћерком Рудолфа Гојмерца, студенткињом конзерваторија Евгенијом, одржавао интензивну преписку све до њене смрти од леукемије 1915. Средином октобра 1913. уписао је трећи семестар славистике у Бечу. Одржавао је везе са Загребом и сарађивао у *Савременику*, *Вихору* и *Хрватском покрету*, нарочито током 1914. У Бечу је упознао дела Серена Кјеркегора, сарађивао с националним клубовима „Зора" и „Звонимир". У Бечу је имао озбиљне здравствене проблеме с климом па моли Т. Алауповића да посредује око дозволе за студирање на неком словенском универзитету. Могућно је да су постојали и политички разлози за напуштање Беча. Четврти семестар уписао је на Филолошком одсеку Јагелонског универзитета у Кракову 24. IV 1914, где је провео узбудљиве, пријатне и драгоцене месеце. Дружио се са сликарима Ј. Бијелићем, Р. Петровићем и П. Тијешићем, упознао велику словенску литературу, а Пољска га је привлачила и као политички несрећна словенска земља. Писао је рефлексивну поезију и јуна 1914. Друштво хрватских књижевника у Загребу објавило му је шест песама у прози у панорами *Хрватска млада лирика*. На вест о Сарајевском атентату одмах се вратио у земљу, заборавивши чак и лична документа. У Сплит стиже у ноћ 17. јула, где се држао повучено, али већ 28. јула бива ухапшен. Из Сплита су га спровели у шибеничку, а онда у мариборску тамницу, где остаје до 20. III 1915, понижен и окренут поезији. Интерниран је у Овчарево код Травника, а од средине јула у Зеницу, где је у контакту с мајком и с тамошњим фрањевцима, што ће бити важно за његову литературу. Следи регрутација 12. августа, служење у Војној болници у Зеници, општа амнестија јула 1917,

одлазак у Вишеград, па у Загреб, где је у болници Милосрдних сестара учврстио пријатељство с Ивом Војновићем. Упознао је списатељицу и полонисткињу Зденку Марковић. Уписао се на Свеучилиште. С Н. Бартуловићем, Б. Машићем и В. Ћоровићем покренуо је часопис изразито југословенске оријентације *Књижевни југ* (први број 1. I 1918) и објавио књигу песама у прози *Ex Ponto* (1918) с предговором Н. Бартуловића. У Загребу је дочекао пад Аустроугарске и стварање Краљевине СХС, у загребачким *Новостима* објавио чланак *Незвани нека шуте*, у којем је позивао на разум и оштро реаговао на противнике уједињења. Муче га плућа и општа атмосфера у Загребу. Више пута се обратио новопостављеном министру Т. Алауповићу ради преласка у Београд. Лечи се и одлази у Сплит (1919), одатле у Сутиван на Брачу и довршава књигу поетске прозе *Немири*. Здравствено препорођен, преко Вишеграда, вратио се у Загреб. Октобра 1919. одселио се у Београд и био постављен за секретара у Министарству вера. Већ 27. новембра у сали „Станковић" хотела „Москва" учествовао је на књижевној вечери уз Сиба Миличића, Симу Пандуровића, Јосипа Колара, Даницу Марковић, Мирка Королију и Тодора Манојловића. Милош Црњански му је посветио песму *Етеризам* у *Лирици Итаке*. Постављен је 14. II 1920. за вицеконзула Генералног конзулата у Њујорку, а 16. фебруара новим решењем упућен је у посланство при Ватикану те одлази у Рим. У Београду му излази приповетка *Пут Алије Ђерзелеза* и ћирилично издање *Ex Ponto*; у Загребу *Немири*; у *Српском књижевном гласнику*, чији ће стални сарадник бити, прича *Дан у Риму*. Била је то преломна година за оба његова животна опредељења — књижевност и дипломатију. За чиновника Генералног конзулата у Букурешту постављен је 1. X 1920. *СКГ* му је објавио причу *Ђоркан и Швабица*. Наредне године премештен је у конзулат у Трсту. У часопису *Мисао* 1922. објавио је циклус песама *Шта сањам и шта ми се догађа*, а исте године и приповетке *За логоровања* и *Жена од слонове кости*. За вицеконзула у Грацу постављен је 12. I 1923, где је уписао Филозофски факултет. Објављује приповетке *Љубав у касаби*, *Мустафа Маџар* и *У мусафирхани*. У јуну је отишао у Дубровник и Вишеград на лечење, а по повратку сазнао да је због незавршеног факултета отпуштен из службе Министарства иностраних дела, што ће се званично потврдити 31. XII 1923. Јуна 1924. одбранио је докторску тезу *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft* (Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине). У Вишеграду му је 12. августа умро теча и поочим Иван Матковчик, а 15. септембра враћен је у службу и месец дана касније разрешен дужности у Грацу. У главну архиву МИД-а прешао је 1. новембра, а потом у политичко одељење. Српска књижевна задруга му је у XXVII колу објавила *Приповетке*, за које је 1925. добио награду из фонда Љубе Михаиловића. Те године, преко књиге Михајла Гавриловића *Исписи из париских архива*, почиње његово интересовање за грађу из које ће се развити *Травничка хроника*. *СКГ* му је 1925. објавио *Мару Милосницу* и *Мост на Жепи*, а *Гласник Савеза трезвене младежи* прве записе из збирке *Знакови поред пута*. Мајка му умире 15. децембра у Сарајеву. На њеној надгробној плочи пише: „Катарина Андрић, рођена Пејић, 19. VII 1872 — 15. XII 1925. Својој доброј мајци њезин син Иван". Крајем 1925. унапређен је за секретара 6. групе I категорије у МИД-у. На предлог Б. Поповића и С. Јовановића једногласно је изабран за дописног члана Српске краљевске академије 18. II 1926. За вицеконзула у Марсељу постављен је 24. октобра исте године. Почетком 1927. умире му тетка (помајка) Ана Матковчик. Упућен је на привремени рад у Париз 9. децембра, где је у архиву Министарства спољних послова проучавао кореспонденцију Пјера Давида. Објавио је одломак приповетке *Аникина времена* (*ЛМС*) и *Легенду о Лаури и Петрарки* (*СКГ*). За вицеконзула у Посланству у Мадриду постављен је 10. IV 1928. Објавио је приповетке *Олујаци*, *Исповијед* и *Велетовци*. Постављен је 4. VI 1929. за секретара Посланства у Бриселу и објавио есеј *Гоја* с потписом Р. Р. За секретара Сталне делегације Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви постављен је 1. I 1930. Исте године објавио је два есеја о Симону Боливару, запис *Учитељ Љубомир* и причу *Код казана*. СКЗ му објављује *Приповетке* као 1. књигу I кола библиотеке „Савременик" 1931. и за њу

добија награду фонда Коларчеве задужбине. Постао је члан добротвор СКЗ, а 12. октобра је постављен за заменика делегата у сталној делегацији при Друштву народа у Женеви. У календару сарајевске Просвјете објавио је путопис *Португал, зелена земља*, штампао запис *Летећи над морем* и приповетке *Смрт у Синановој текији* и *На лађи* 1932, а у божићном броју *Политике* за 1933. објавио запис *Мостови*. Вратио се у Београд као саветник у МИД- -у марта 1933. Учествовао је на конгресу Пен-клубова у Дубровнику 25 — 28. маја. У писму др Миховилу Комболу (14. XI) одбио је да уђе у *Антологију новије хрватске лирике*. За члана Књижевног одбора *СКГ* именован је 16. I 1934. где је објавио приповетку *Жеђ* и први део прозе *Јелена жена које нема*. У *Идејама* је објавио фрагмент *Разговора с Гојом*, а у *Политици* путопис *Шпанска стварност и први кораци у њој*. Народно позориште у Сарајеву извело је приповетку *Аникина времена* у драматизацији Б. Јевтића (*Аникина узбуна*), а 23. маја унапређен је за саветника 4. групе 2. степена МИД-а. На Коларчевом универзитету одржао је предавање *Његош као трагични јунак косовске мисли* 24. XII 1934. које је 1935. штампано као посебна брошура. Те године објавио је приповетке *Бајрон у Синтри*, *Деца* и есеј *Разговор с Гојом* и постао начелник политичког одељења МИД-а. Објавио је 1936. у СКЗ *Приповетке II*. За помоћника министра МИД-а именован је 5. XI 1937. Те године му је изашао избор приповедака на пољском, објавио је приповетку *Труп* и есеј *Ликови*, а у Бечу, сакупљајући грађу за *Травничку хронику*, проучавао је извештаје аустријских конзула из Травника (1808—1817), Паула фон Митесера и Јакоба фон Паулића. Прву монографију о њему објавио је др Никола Мирковић 1938. На предлог Б. Поповића, Ј. Предића и Ђ. Јовановића 16. II 1939. изабран је за редовног члана Српске краљевске академије. Постављен је за опуномоћеног министра и ванредног посланика Краљевине Југославије у Берлину 1. IV 1939, а 19. априла предао акредитиве Адолфу Хитлеру. Протестовао је код немачких власти после хапшења научника и културних радника у окупираној Пољској. На немачком му је изишла књига приповедака (Беч, Лајпциг) у преводу Алојза Шмауса, а у Софији такође приповетке на бугарском. Током 1940. објављивао је у *СКГ* (*Чаша*, *Стазе*, *Вино*), а 1941. понудио оставку на амбасадорско место, која није прихваћена, па 25. марта присуствује потписивању Тројног пакта у Бечу као званични представник Југославије. После бомбардовања Београда напустио је Берлин 7. априла, одбио понуду да се склони у Швајцарску и вратио се у Београд, где је становао код адвоката Бране Миленковића. Пензионисан је 15. XI 1941. Одбио је да прими пензију, да потпише „Апел српском народу" којим се осуђује отпор окупатору и да било шта објављује под окупацијом. Током рата живео је повучено и радио на уобличењу својих романа *Травничка хроника*, *На Дрини ћуприја* и *Госпођица*. Прва два објавио је у Београду, а *Госпођицу* и изабране приповетке у Сарајеву 1945. Био је већник III заседања ЗАВНОБИХ-а и члан двеју делегација писаца у посети Бугарској. На свечаном скупу у САНУ 24. I 1946. читао је приступну беседу *О Вуку као писцу*. Исте године изабран је за председника Савеза књижевника Југославије и потпредседника Друштва за културну сарадњу са Совјетским Савезом. Путовао је у Москву, Лењинград и Стаљинград, а као гост учествовао у раду Словенског конгреса у Београду 8 — 14. XI 1946. Живео је у Београду и Сарајеву, објавио *Злостављање* и *Писмо из 1920. године*. Током 1947, поводом стогодишњице *Горског вијенца* и победе Вуковог језика, учествовао је у прославама, објавио радове о Вуку и Његошу и написао о Вуку један необјављени сценарио. Објавио је *Причу о везировом слону* и *Причу о кмету Симану*. Био је члан Президијума Народне скупштине БиХ и путовао као члан југословенске делегације писаца у СССР (Азербејџан, Баку) на прославу 800-годишњице песника Низамија. У Будимпешти му је изишао превод романа *На Дрини Ћуприја*, у Прагу *Госпођица*. Учествовао је на светском конгресу интелектуалаца у Вроцлаву (25 — 28. VIII 1948), изишао му превод *На Дрини ћуприје* у Софији и *Травничке хронике* у Љубљани, а у Београду *Нове приповетке*. Учествовао је на светском конгресу присталица мира у Паризу 19 — 27. IV 1949. и поново изабран за председника Савеза књижевника Југославије. Присуствовао је саветовању младих писаца Југославије у

Београду. Добио је награду за књижевност Владе ФНРЈ за *Нове приповетке*. Априла 1950. изабран је за посланика Већа народа Народне скупштине ФНРЈ. Објавио је приповетку *Бифе Титаник*. За дописног члана ЈАЗУ изабран је 29. VI 1951. Поводом стогодишњице Његошеве смрти објавио је рад *Љуба Ненадовић о Његошу у Италији* и говорио о Његошу на Цетињу (5. септембра) и у Београду (31. октобра). У Загребу је присуствовао скупу за мир и међународну сарадњу (23 — 27. X). Поводом годишњице смрти Петра Кочића говорио је о земљи, људима и језику у његовој прози. Изишле су му *Нове приповетке* на македонском у преводу Б. Конеског и на словеначком *Прича о везировом слону и друге приповетке*. Објавио је приповетку *Знакови*. Учествовао је у раду III конгреса Савеза књижевника Југославије (5 — 7. октобра). Те године портретисао га је Б. Јакац и бисту вајао С. Стојановић. Објавио је приповетке *На сунчаној страни*, *На обали*, *Под грабићем*. Од 15. до 27. маја 1953. боравио је у Турској у саставу парламентарне делегације (Анкара, Измир, Бруса, Истанбул) и први пут после Другог светског рата посетио Вишеград. Изабран је за дописног члана Словенске академије знаности и уметности 2. јуна 1953. У Цириху му излази *На Дрини ћуприја* — први превод његовог романа на Западу. Објавио је приповетке *Немирна година*, *Аска и вук* и *Лица*. У Матици српској му је 1954. изишла *Проклета авлија*, у СКЗ *Одабране приповетке*, а исте године објавио је и путопис о Почитељу. У Новом Саду, где се одмарао у Јодној бањи, одржао је циклус предавања о Петру Кочићу на тек основаном Филозофском факултету. У Приштини су му изишле *Одабране приповетке* на албанском. У режији В. Погачића снимљен је филм *Аникина времена*. Био је први потписник Новосадског договора о српскохрватском језику. Постао је члан КПЈ 13. XII 1954. Од 15. до 17. октобра 1955. учествовао је у раду Савеза књижевника Југославије у Охриду. Објавио је у сарајевском *Животу* рад о Исаку Самоковлији а Савез књижевника Југославије доделио му је награду за *Проклету авлију*. Поводом објављивања *Травничке хронике* 23. IV 1956. француско-југословенско удружење приредило је пријем у његову част у Паризу. У Институту за словенске студије Универзитета у Паризу одржао је предавање о историјској грађи *Травничке хронике*, а потом боравио у Кини месец дана. На првом југословенском сајму књига у Загребу 6. новембра одржана је свечана академија њему посвећена и предата му повеља Савеза књижевника Југославије за животно дело. У Паризу, Москви и Варшави изашли су преводи *На Дрини ћуприје*, у Софији *Проклете авлије*, у Будимпешти *Травничке хронике*. Објавио је приповетку *Игра*. Учествовао је у раду пленума Савеза књижевника Југославије 18. XII у Загребу. Петар Џаџић објавио је студију *Иво Андрић*. Расте научни интерес за његово дело. Мидхат Шамић је на Сорбони 1958. одбранио докторску дисертацију *Историјски извори „Травничке хронике" Иве Андрића*. Жени се 27. IX 1958. Милицом Бабић, костимографом Народног позоришта. Сели се из Призренске 9 у свој први послератни стан у Улици Пролетерских бригада 2а. Објавио је приповетке *Панорама* и *У завади са светом*, и једини предговор који је написао за књигу З. Џумхура *Некролог једној чаршији*. У Лондону излази *Травничка хроника*, у Лајпцигу *Госпођица*, у Вршцу књига приповедака на румунском. Поводом објављивања књиге *На Дрини ћуприја* отпутовао је у Лондон 23. фебруара и срео се с М. Црњанским, тада још увек емигрантом. После смрти А. Белића 1960. одбио је предлог да буде председник САНУ. Објавио је збирку приповедака *Лица* у Загребу, у част конгреса Савеза књижевника Југославије учествовао је 15. IX 1961. на књижевној вечери у Сарајеву, а 19. октобра говорио на скупу Одељења књижевности и језика САНУ о хиспанологу Калмију Баруху, пријатељу из Сарајева и Мадрида. Нобелова награда за књижевност додељена му је 26. X 1961, а уручена у Стокхолму 10. децембра, којом приликом је говорио Андреа Естерлинг, члан Шведске академије наука, а Андрић држао беседу о причи и причању. На традиционалној приредби Дан Луције, 13. децембра, у Градској кући у Стокхолму крунисао је најлепшу девојку — краљицу светлости, Гуди Вадстет, а 16. децембра отворио изложбу посвећену Р. Тагори. У Матици српској изашао му је есеј *Записи о Гоји* с предговором О. Бихаљи Мерина. Након одмора у Швајцарској вратио се 3. I 1962. у Београд, где се њему у част

одржао Свечани скуп у организацији Савета академија ФНРЈ. У Паризу у Друштву Француска—Југославија, 20. јануара, слависта Андре Вајан одржао је предавање а у Минхену, под руководством А. Шмауса, Регине Минде је одбранила докторску тезу о њему. Поводом доласка у Грчку атинска Академија наука одржала је свечану седницу 5. марта. У Атину је стигао 7. марта с М. Панићем Сурепом а 9. марта одалази у Египат и обилази Каиро, Порт Саид, Александрију и Луксор. На путу се разболео, па се 27. марта вратио у Београд, где је оперисан на Хируршкој клиници ВМА. Априла 1962. *Травничка хроника* је проглашена за најчитанију књигу у Аустрији. Писмом од 17. маја обавештава Савет за културу БиХ да је половину Нобелове награде поклонио библиотекама ове републике. Крајем маја 1962. у Минхену је објављена докторска теза Регине Минде — осма свеска у едицији *Славистички прилози*: *Иво Андрић — студија о његовој уметности*. Поводом његове 70-годишњице у Москви је 5. октобра одржана свечана академија. На рођендан, 10. октобра, примио га је председник ФНРЈ Јосип Броз Тито и предао му Орден Републике са златним венцем. Проглашен је за почасног доктора наука Универзитета у Сарајеву. У галерији РУ „Ђуро Салај" у Београду 26. X отворена је изложба фотографија *Иво Андрић у Стокхолму 1961*, а 11. XI у Матици српској *Књижевно дело Иве Андрића*. САНУ је објавила споменицу поводом 70-годишњице, у Југословенском драмском је уз његово присуство приказана *Проклета авлија* у драматизацији Ј. Ћирилова и режији М. Милошевића, у Сарајеву изишла студија Мидхата Шамића *Историјски основи „Травничке хронике"*, а на Филозофском факултету у Загребу Бранко Милановић одбранио је докторску дисертацију *Андрићева есејистика и његово књижевно дјело*. Вуков и Доситејев музеј издао је књигу *Иво Андрић о Вуку Караџићу*, а Нолит приповетке *Жена на камену*, где се први пут у целости објављује *Јелена жена које нема*.

Андрићева дела доживела су огроман успех у свету: *Травничка хроника* излази у Берлину, Паризу, Минхену, Будимпешти, Ослу, Стокхолму, Утрехту, Буенос Ајресу и Хелсинкију; *Госпођица* у Москви, Минхену, Лисабону, Милану, Варшави, Будимпешти, Барселони; *На Дрини ћуприја* у Истамбулу, Букурешту, Атини, Техерану и Лисабону, а приповетке у Њујорку, Берлину, Бордоу, Стокхолму, Франкфурту, Букурешту, Атини, Техерану и Лисабону. *Сабрана дела* у 10 књига (Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана) појављују се 1963; *Госпођица* излази у Будимпешти, Копенхагену, Братислави, а *Травничка хроника* у Лондону, Истамбулу, Софији и Франкфурту, приповетке у Будимпешти, Барселони, Лајпцигу, Братислави и Хамбургу. Милош И. Бандић одбранио је докторску тезу *Иво Андрић — загонетка ведрине*. У *Споменици посвећеној 150-годишњици рођења Петра II Петровића Његоша* САНУ налази се Андрићев прилог *Над Његошевом преписком*. Од 9. до 13. IV 1964. боравио је у Пољској, где постаје почасни доктор Јагелонског универзитета поводом 600 година његовог постојања. У Београду је Живојин Станојчић одбранио докторску тезу *Језик и стил Иве Андрића* а у Сарајеву Радован Вучковић *Наша критика и Андрићево књижевно дело*. И други део Нобелове награде поклонио је 1965. Босни и Херцеговини за унапређење библиотека, а 150.000 динара Црвеном крсту Србије као помоћ поплављенима у Војводини. Јула 1965. учествовао је на конгресу Пен-клубова на Бледу, а од 15. до 17. октобра у раду симпозијума о послератном југословенском роману у организацији Удружења књижевника Србије. *Госпођица* излази у Лондону, *На Дрини ћуприја* у Берлину, Букурешту и Милану, а приповетке у Истамбулу, Брижу, Штутгарту, Лајпцигу и Њујорку, *На Дрини ћуприја* излази 1966. у Минхену и Токију, *Травничка хроника* у Братислави, *Госпођица* у Лондону и Барселони, а приповетке у Стокхолму, Варшави, Букурешту и Копенхагену. У Сарајеву је 4. октобра присуствовао отварању прве изложбе у Музеју књижевности Босне и Херцеговине о животу и делу Петра Кочића. Одбор Кочићевог збора доделио му је 13. VIII 1967. награду „Давид Штрбац", а исте године добија и награду АВНОЈ-а. У Москви му излазе приповетке. У Херцег Новом му изненада, од срчаног удара, умире супруга Милица Бабић Андрић 24. III 1968. Приповетке му излазе у Милану, Берлину и Њујорку. На ванредној скупштини Матице

српске 11. IV 1969. изабран је за сталног члана сарадника. Боравио је у Стокхолму (9 — 30. V) због лечења очију. У Врању 21. октобра присуствује „Бориној недељи", где је заштитио тада политички нападнутог Драгослава Михаиловића. ТВ Загреб приказао је филм рађен по приповеци *Жеђ* у адаптацији К. Новосела и режији Ј. Марушића. *На Дрини ћуприја* излази у Бриселу, *Госпођица* у Берлину, приповетке у Холандији, Рио де Жанеиру, Будимпешти. Поново је боравио у Стокхолму ради лечења очију (10 — 17. I 1970). Диплома почасног члана Академије наука и уметности БиХ додељена му је 2. јуна 1970, а 19. јуна признање Просвјетног сабора Хрватске да је добио највише гласова у анкети међу средњошколцима „Мој најдражи писац". Добио је 27-јулску награду БиХ за животно дело, чији новчани износ поклања овој републици за унапређење библиотека. Отворио је XV међународни сајам књига у Београду 22. октобра у име председника Републике. У Театру поезије на РУ „Ђуро Салај" у Београду изведени су *Крилати мостови* у адаптацији и режији М. Мисаиловића. *На Дрини ћуприја* излази у Барселони, а приповетке у Братислави и Милану. Скупштина Културно-просветне заједнице Србије доделила му је специјалну Вукову награду (која му је уручена 25. IV 1972). За почасног грађанина Вишеграда проглашен је 10. X 1971. Поводом 400-годишњице ћуприје на Дрини објављено је четворојезично библиофилско издање *Моста на Жепи* (српски, енглески, немачки, италијански). СКЗ га је, поводом своје 80-годишњице, изабрала за доживотног почасног председника 22. V 1972, Југословенско драмско отворило је сезону 24. IX премијером сценске адаптације *Лица* у режији Олге Савић, 3. X 1972. проглашен је за почасног доктора Универзитета у Београду. Поводом 80-годишњице живота *Политика* му је 6. октобра, приликом предаје награда ученицима основних школа на конкурсу *Политике за децу*, на свечаности којој је редовно присуствовао, уручила уметничку слику Војислава Станића; Златна спомен-плакета Београда уручена му је 8. октобра, а 10. октобра потпредседник Републике Рато Дугоњић Орден јунака социјалистичког рада. Присуствовао је свечаној академији коју њему у част приређује АНУБиХ, на којој је говорио академик Мидхат Бегић. Посетио је Травник и присуствовао прослави југословенске акције „Месец дана књиге" и открио плочу на згради прве травничке библиотеке, основане 1706, а затим Вишеград. Народна библиотека у Београду уручила му је почасну чланску карту бр. 1, 5. децембра 1972, а он узвратио библиофилским издањем *Проклете авлије* што су га објавили удружени издавачи у 200 примерака с четири оригиналне графике Б. Кршића. Доста путује по земљи и 1973. у Мостару му је уручена златна плакета града. Поклонио је Музеју књижевности у Сарајеву више својих књига и наливперо којим је писао од јесени 1936. до почетка 1945. Од почетка 1974. не осећа се добро али све до децембра учествује у књижевном животу и ради на рукописима *Куће на осами* и *Знакова поред пута*. У децембру је сасвим лошег здравља, па 5. децембра усмено саопштава Гвоздену Јованићу и Милану Ђоковићу своју тестаментарну жељу, коју ће озваничити Први општински суд у Београду 20. VI 1975. Дугогодишња Андрићева сарадница Вера Стојић одрекла се свог дела наследства у корист Андрићеве задужбине. Оригинални рукописи и преписка предати су на чување САНУ, а рукопис романа *На Дрини ћуприја* Музеју књижевности у Сарајеву. На кардиолошко одељење Б клинике превезен је 17. XII 1974. у подне, а 18. XII на Клинику за унутрашње болести ВМА. На комеморативној седници у САНУ говорили су Скендер Куленовић и Јосип Видмар 14. III 1975, а на сахрани Павле Савић, Родољуб Чолаковић и Киро Глигоров. Глумац Љуба Тадић прочитао је Андрићев текст *Стазе*. На Новом гробљу, у Алеји великана, положена је урна 24. IV 1975.

Иво Андрић је почео да објављује у *Босанској вили* 1911. песме у прози и слободном стиху, да би се пред сам Први светски рат (јуна 1914) појавило шест његових песама у зборнику *Хрватска млада лирика* (*Лањска песма*, *Строфе у ноћи*, *Тама*, *Потонуло*, *Један немир* и *Ноћ црвених звијезда*). У збирци *Ex Ponto* (1918) потврдио је дубоку меланхолију наговештену песмом *У сумрак* („Али срце је моје тамно језеро, кога ништа не диже и у ком се нико не огледа") и утврђену тамновањем, али ће показати не мање дубоку мисаоност кроз разговор с душом, пониженом, напаћеном и узнемиреном.

Ослоњен на лирски сиже и исповедни монолог, он води песму ка поенти и емотивно-мисаоној сентенци, разбијајући ритам и строгу форму песника модерне и градећи песничку збирку као чврсту целину састављену од три циклуса с „епилогом", што ће бити још наглашеније у такође троделној збирци *Немири* (1920) састављеној од циклуса *Немир од вијека*, *Немир дана* и *Брегови*, од којих последњи својим насловом обзнањује његов трајни симбол. Творац ове поезије је у неспоразуму, чак и у расколу са светом, заинтересован за домете лиричара разних епоха и народа, захваћен немирима и преокупацијама песника авангарде, близак експресионистима. *Ex Ponto* се може разумети као „мисаони дневник младог заточника", а *Немири* као „списатељска бележница човека који тражи своје место у свету".

За живота више није објављивао ни прештампавао своје песничке збирке. Дистанцирао се од исповедног тона и првог лица, преусмеривши се на приповедање и треће лице. Песме је писао ретко, али је то чинио све до 1973. када је написана песма *Ни богова, ни молитава*, са слутњом краја и чежњом за ширином, пространством, отвореним видиком и слободним дахом. Постхумно је састављена и објављена збирка *Шта сањам и шта ми се догађа* (1976). Исповедни тон је, међутим, задржан у записима *Знакови поред пута*, које је почео да објављује 1925. и писао до краја живота. То је лирско-медитативна проза, састављена од кратких, целовитих, самосталних, веома „збијених" текстова с поентом, које је писац сабрао у засебну целовиту књигу, постхумно објављену (1976). Из ње зрачи огромно животно, уметничко и интелектуално искуство. Ови записи су, по форми и по дубини, јединствени у нашој књижевности — племенити и срећно нађени жанровски хибрид који је у себи објединио елементе лирске песме, есеја, дневника и особеног путописа.

У својој докторској дисертацији, која је објављена на српском 1982. у преводу З. Константиновића у првом броју *Свезака Задужбине Иве Андрића*, наговестио је теме које ће обрађивати у приповеткама и романима. Писац изразито негативно вреднује утицај турске владавине и богумилства, видећи у њима кривце за подизање оног „зида" који је у Босни успостављен према Европи. Медитација и рефлексија, укрштање критичког мишљења, лирске дирнутости и поетске визије карактеристичне су за целокупно његово стваралаштво, што указује на непрекинуту есејистичку нит која се кроз то дело провлачи. Већ у раним критичким написима даје драгоцене осврте на писце и књиге. Током година постепено и све више уводи нас у тајне своје поетике исказујући личне погледе на језик, књижевност и традицију и везујући се најнепосредније за народну поезију и мит, Његоша и очајничку девизу из *Горског вијенца*: „Нека буде што бити не може", а посебно уз Вука као писца и „учитеља енергије". Живо интересовање и наклоност у својој есејистици показао је за многобројне класике и модерне писце с разних страна света. Привучен жељом за даљинама („Даљино, мајко свих жеља") писао је путописе укрштене с есејистичком рефлексијом и нарацијом, некад као путописна писма богата културним асоцијацијама, некад као путописну приповетку или као сећање на раније посећени град (*На вест да је Бруса погорела*, 1958). Његову путописну прозу објединила је Жанета Ђукић Перишић у књизи *Предели и стазе* (2002).

Написао је највише приповедака и најбоље у српској прози. У *Сабраним делима* распоређене су у седам књига: *Немирна година*, *Жеђ*, *Јелена жена које нема*, *Знакови*, *Деца*, *Стазе*, *лица*, *предели*, *Кућа на осами*, груписане према тематској сродности. Стилски бриљантне, тематско-мотивски разнородне, с упечатљивим и разноврсним књижевним јунацима — од луда и божјака до везира и силника из епске поезије, од визија и привиђења као оличења жудње за идеалном женом и љубављу до милосница и распусних владатељки људским страстима, од басноликих фигура Аске која је надиграла вука до фра Петра који се нагледао света и овладао многим занатима и занимањима, од Бонвал-паше до Зује — с мајсторски вођеним сижејним линијама и уживљавањима у сасвим разнородне ликове, каткад с елементима лирског и есејистичког, ове приповетке увек потврђују мајстора приповедања и дочаравања најразличитијих предела, доживљаја, страсти, опсесија, мрачних порока и ретких

врлина. Каткад блиске путопису, с описима праћеним медитацијама (*Стазе, лица, предели*), каткад портрету (*Мустафа Маџар*, *Прича о кмету Симану*, *Ђорђе Ђорђевић*, *Аутобиографија*, *Мара Милосница*, цела *Кућа на осами*), каткад параболи о уметности и уметнику (*Мост на Жепи*, *Панорама*) и басни (*Аска и вук*) или есеју (*Тренутак у Топли*), каткад пародији епске песме с преокретом силника у сметеног јадника и слабића пред женама, с елементима романа (*Пут Алије Ђерзелеза*), приповетке показују велику морфолошку разноврсност и склоност ка укрштању жанрова. Имају тенденцију уланчавања и циклизације, чиме најављују пишчеву склоност ка доцнијој широкој епској форми. Тако „приче о фратрима" слуте *Проклету авлију*, а истраживачи и приређивачи су указивали на унутарњу повезаност више низова приповедака и објављивали их као целовите књиге. Приповетка *Панорама* има функцију оквирне и кључне приче у истоименој збирци и показује успомене из детињства како лебде и преображавају се у сећању. У збирци *Лица* насловна приповетка такође има функцију оквира, а ликови спонтано навиру у сећање. У *Кући на осами* писац је у средишту збивања, како оквирне приповетке тако и венца у целини, и њему долазе ликови познатих и непознатих особа.

Све до краја Другог светског рата важио је као писац приповедака и новела, да би се 1945. појавила три његова романа и из темеља променила слику о писцу и његовом односу према највећем прозном жанру. Прво је априла 1942. завршена *Травничка хроника*, започета још 1924, у време довршавања докторске тезе. Обузет темом односа Истока и Запада на завичајном тлу, судбином међусобног сучељавања и сукоба Турака, наших људи и Европљана. Богатој грађи додао је и књижевна дела Давида (*Александрида*) и Де Фосеа (*Пут у Босну у годинама 1807—1808*), па се у ратно време, оставши без посла и повучен из јавног живота, предао писању романа. Успоставио је смирен тон летописца и хроничара немирних времена. Цела галерија незаборавних ликова промиче пред читаоцима: аустријске и француске дипломате, турски везири, варошки и српски свет, и најнеобичнији међу њима, травнички лекар Марио Колоња, у коме је могућно видети елементе пишчевог аутопортрета и оличење приповедачеве способности уживљавања у различите људске заносе и прилике.

За вишеградску ћуприју доживљајно је везан од детињства. Мотив моста у његовој прози могућно је пратити од новела *Љубав у касаби* (1923) и *Мост на Жепи* (1925), преко *Знакова поред пута* (1930) и лирског есеја *Мостови* (1933) до романа *На Дрини ћуприја*, писаног у Београду од јула 1942. до децембра 1943. и састављеног као Хомеров спев, од 24 поглавља. Приповетка *Рзавски брегови* (1924) садржи део хронике Вишеграда у доба аустроугарске владавине. Писцу су као грађа послужиле многе народне песме, легенде и предања, као и историјска грађа из турских, аустријских и венецијанских архива. Најпре је, на педесетак страна рукописа, сачинио прву верзију „Вишеградске хронике" која му је послужила као полазиште за рад на роману. Поглавља романа су компонована као међусобно уланчани новелистички блокови у чијим се језгрима обично налази нека трагична судбина. Вишеград и његов мост претворени су у позорницу на којој се одвијају велики догађаји и преламају појединачни животи од почетка градње моста до његовог рушења. На том мосту, који се прво указао иза склопљених очних капака дечаку који ће постати велики везир Мехмед-паша Соколовић, и којим је велики везир покушавао да премости своју унутарњу црну пругу и реку што му је одвајала мајку и завичај, судариће се појединци и војске, цивилизације и вере, идеје и љубавне несреће, човек и ђаво. Епски је испричан сплет малих повести о великим трагедијама. У време довршавања романа *На Дрини ћуприја* скицирао је портрет штедљиве старице из којега ће развити роман *Госпођица*. Овај роман портрет има у средишту лик жене тврдице, свеле госпођице Рајке Радаковић, која седи и дрхти у сумраку у хладној соби у Београду крпећи чарапу, а приповедач прати њене успомене. Ћерка јединица пропалог сарајевског трговца прихватила је очеву опомену о штедњи као тестаментарну жељу и претворила је у порок тешког и неизлечивог тврдичлука, који ће је одвести међу зеленаше и профитере, па ће морати да бежи с очију својим

сугрђанима чак у Београд, где ће је тај исти порок одвести у страх од другога и у потпуну изолацију. Од тврдичлуком изазваног страха она ће и умрети. Овај роман је писцу био нарочито драг, мада одудара од свега осталог што је написао.

Проклета авлија (1954), вероватно најбоље његово дело и квинтесенција његове поетике, започета је 1928. као роман о Џему, млађем сину султана Мехмеда Освајача, пораженом од брата Бајазита у сукобу око престола, доцније играчком у рукама моћника хришћанског Запада. Када је повест о Џему била при крају, дошло је до потпуне измене концепције романа, па се роман портрет с елементима хронике преобразио у сложену грађевину у којој ће средишње место добити Џемов биограф Ћамил, младић из Смирне, сасвим обузет Џемом и до идентификације унесен у његову судбину. Он за Џема почиње да употребљава личну заменицу Ја, што ће га не само одвести у тамницу, већ и у нестанак. Тако прича о Џему постаје прича о приповедању и тамновању. Савршено компонована, с прстеном који је уоквирује и уобручује — прича о смрти и сахрани фра Петра — преломљена кроз низ приповедача (младић — фра Петар — Ћамил — Заим), *Проклета авлија* је један од најсложенијих, најдубљих и најгушће ткаких књига не само на српском језику.

Постхумно објављен, недовршен роман *Омер-паша Латас* (1976), започет под радним насловом „Сарајевска хроника", ослоњен је до извесне мере на историјску грађу из бечког Државног архива и на извештаје аустријског генералног конзула Димитрија Атанацковића. Извор грађе му је била књига докумената коју је Фердо Шишић сачинио и публиковао (1938) од исписа из бечког Државног архива. Међутим, током рада Андрић је пажњу с конзула Атанацковића пренео на Омер-пашу Латаса. И овом роману је претходила једна скица. Тицала се Омер-пашиног карактера. Већ ту је истакнута пашина склоност издаји, а онда је на роману стрпљиво рађено деценијама. Има мишљења да роман није завршен због промене пишчеве концепције: иако су његови претходни романи били строго компоновани и јасно завршени, писац је имао разумевања и за „отворено дело", односно за недореченост и хотимичну недовршеност.

Одликовања: Орден официра обновљене Пољске, 1926; Орден Црвеног крста, 1936; Орден великог командира обновљене Пољске, 1937; Орден великог официра Легије части, 1937; Орден Светог Саве I реда, 1938; Орден заслуга за народ I реда, 1952; Орден Републике са златним венцем, 1962; Орден јунака социјалистичког рада, 1972.

ДЕЛА: *Ex Ponto*, Загреб 1918; *Немири*, Загреб 1920; *Пут Алије Ђерзел*еза, Београд 1920; *Приповетке*. [I], Београд 1924; *Приповетке*, Београд 1931; *Његош као трагични јунак косовске мисли*, Београд 1935; *Приповетке*. [II], Београд 1936; *Госпођица*, Сарајево 1945; *Изабране приповетке*, Сарајево 1945; *На Дрини ћуприја*, Београд 1945; *Травничка хроника*. Конзулска времена, Београд 1945; *Мост на Жепи*, Београд 1947; *Нове приповетке*, Београд 1948; *О Вуку као писцу. О Вуку као реформатору*, Београд 1950; *Проклета авлија*, Нови Сад 1954; *Изабрана дела*, I—IV, Сарајево, Београд 1958; *Панорама*, Београд 1958; *Лица*, Загреб 1960; *Записи о Гоји*, Нови Сад 1961; *Сабрана дела*, 1—10, Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана 1963; *Иво Андрић о Вуку Караџићу*, Београд 1972; *Гоја*, Београд, Љубљана, Загреб 1974; *О књизи и библиотеци*, Београд 1975; *Есеји и критике*, Сарајево 1976; *Кућа на осами*, Београд 1976; *Омер-паша Латас*, Сарајево 1976; *Сабрана дела*, 1—16, Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана, Скопје 1976; *Шта сањам и шта ми се догађа*, Београд 1976; *О Вуку*, Београд 1977; *Сабрана дела*, 1—17, Београд, Сарајево 1981; *Свеске*, Београд 1981, допуњено (фототипско) издање, 1983; *Боливар: непрекидна слобода*, Крушевац 1983; и Јован Цвијић, *О балканским психичким типовима*, Београд 1988; *Дипломатски списи*, Београд 1992; *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Београд 1994; *Преводилачка свеска*, Нови Сад 1994; *На сунчаној страни*, реконструкција романа (приредила Жанета Ђукић Перишић), Нови Сад 1994; *Рађање фашизма*, Београд 1995; *Сабрана дела*, 1—18, Београд, Сарајево 1997; *Писма (1912—1973): приватна пошта*, Нови Сад 2000; *Предели и стазе*, Београд 2002; *Писма Војмиру Дурбешићу*, Нови Сад 2003.

ЛИТЕРАТУРА: књиге о Андрићу: Никола Мирковић, *Иво Андрић*, Београд 1938; Мидхат Шамић, *Историјски извори „Травничке хронике" Ива Андрића и њихова умјетничка транспозиција*, Сарајево 1962; Павле Зорић, *Иво Андрић*, Београд 1962; Војислав Гаћиновић, *Иво Андрић*, Париз 1962; Милош И. Бандић, *Иво Андрић: загонетка ведрине*, Нови Сад 1963; Бранко Милановић, *Андрић*, Загреб 1966; Карло Остојић, *Андрићево превазилажење апсурда*, Сарајево 1967; Живојин Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*, Београд 1967; Станко Кораћ, *Андрићеви романи или свијет без бога*, Загреб 1970; Драгољуб Стојадиновић, *Романи Ива Андрића*, Приштина 1970; Радован Вучковић, *Велика синтеза*, Сарајево 1974;

Милосав Мирковић, *Слап на Дрини*, Крагујевац 1974; Владимир Колар, *Иво Андрић — говор тишине*, Београд 1975; Никола Милошевић, *Андрић и Крлежа као антиподи*, Београд 1975; Миленко Мисаиловић, *Андрић и васпитање*, Београд 1975; Петар Џаџић, *О Проклетој авлији*, Београд 1975, друго допуњено издање, Београд 1992; Раде Војводић, *Судбина уметника*. Разговори с Ивом Андрићем, Београд 1976; Коста Димитријевић, *Разговори и ћутања Ива Андрића*, Београд 1976; Војислав Минић, *Поетика Проклете авлије*, Титоград 1976; Радован Поповић, *Казивања о Андрићу*. Успомене савременика, Београд 1976; Вук Филиповић, *Дело Иве Андрића*, Приштина 1976; Љубо Јандрић, *Са Ивом Андрићем*. 1968—1975, Београд 1977; Иво Тартаља, *Приповедачева естетика*, Београд 1979; Славко Леовац, *Приповедач Иво Андрић*, Нови Сад 1979; Миодраг Богићевић, *Модерно и традиционално*, Сарајево 1980; Предраг Палавестра, *Скривени песник*, Београд 1981; Петар Џаџић, *Однос стварности, легенде и мита у Андрићевом делу* (На примеру романа „На Дрини ћуприја"). Докторска дисертација, Нови Сад 1982; Петар Џаџић, *Христова греда у каменој капији*, Београд 1983; Душан Маринковић, *Рано дјело Иве Андрића*, Загреб 1984; Света Лукић, *Спомен на Андрића*, Београд 1986; Иванка Удовички, *Критичко-есејистичко дело Иве Андрића*, Београд 1988; Раде Прелевић, *Андрић и Крлежа као писци детињства*, Бања Лука 1989; Радован Поповић, *Иво Андрић: живот*, Београд 1989; Желимир Боб Јуричић, *Иво Андрић у Берлину 1939—1941*, Сарајево 1989; Радован Поповић, *Балкански Хомер или живот Иве Андрића*, Београд 1991; Жанета Ђукић Перишић, *Каваљер Светог духа*, Београд 1992; Имре Бори, *Поглед на приповедачко дело Иве Андрића*, Нови Сад 1992; Павле Илић, *У светлу Андрићеве уметности: наставно тумачење Андрићеве прозе*, Нови Сад 1992; Предраг Палавестра, *Књига о Андрићу*, Београд 1992; Радован Поповић, *Андрићева пријатељства*, Горњи Милановац 1992; Миодраг Р. Блечић, *Иво Андрић над непрегледном реком живота*, Београд 1992; Петар Џаџић, *Иво Андрић: човек, дело*, Ниш 1993; Славко Леовац, *Огледи о Иви Андрићу*, Београд 1993; Олга Кирилова, *Између мита и игре*, Београд 1994; Петар Зец, *Андрићев театар сенки*, Београд 1994; Драгољуб Влатковић, *Писац говори својим делом*, Београд 1994; Мирослав Караулац, *Андрићеве куле и градови*, Београд 1995; Никола Кољевић, *Андрићево ремек-дело*, Бања Лука 1995; Владан Панковић, *Иво Андрић и Нилс Бор*, Нови Сад 1995; Мухсин Ризвић, *Босански муслимани у Андрићеву свијету*, Сарајево 1995; Милош И. Бандић, *Скупоцене пристрасности*, Нови Сад 1996; Драгољуб Влатковић, *Нобеловац у новинама: сусрети и разговори новинара с Ивом Андрићем*, Ниш 1996; Петар Џаџић, *Иво Андрић*, Београд 1996; Вук Милатовић, *Књижевно дело Иве Андрића у настави*, Београд 1996; Драгољуб Влатковић, *Јелена у животу и делу Иве Андрића*. Љубавна страдања и (не)женидбе српских списатеља, Београд 1996; Гордана Брајовић, *Андрић и Милица*, Београд 1997; Јелена Новаковић, *Иво Андрић и француска књижевност*, Београд 2001; Петар Зец, *Андрићеве маске*, Београд 2001; Петар Зец, *Филмско-телевизијско читање Андрића*, Београд 2002; Радован Вучковић, *Андрић — историја и личност*, Београд 2002; Жељко Пољак, *Хрватски књижевник Иво Андрић:* Загребачко раздобље на темељу Андрићевих необјављених писама, Загреб 2002; Стојан Ђорђић, *Превођење Иве Андрића*. Рецепција књижевног дела Иве Андрића у Француској до 1975. године, Београд 2003; Мирослав Караулац, *Рани Андрић*, Београд 2003; Драган Стојановић, *Лепа бића Иве Андрића*, Подгорица, Нови Сад 2003; Никша Стипчевић, *Андрићев Гвичардини*, Београд 2003; зборници о Андрићу: *Иво Андрић*. Главни и одговорни уредник Војислав Ђурић, ред. Никша Стипчевић, Београд 1962; *Критичари о Андрићу*. Приредио [и] предговор Петар Џаџић, Београд 1962; *Свечани скуп у част Иве Андрића добитника Нобелове награде за књижевност за 1961. годину*, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. CCCLII, Споменица, књ. 17, Београд 1962; *Зборник радова о Иви Андрићу*. Уредник Антоније Исаковић, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. DV, Одељење језика и књижевности, књ. 30, Београд 1977; *Иво Андрић у свјетлу критике*. Избор и редакција Бранко Милановић, Сарајево 1977*; Травник и дјело Иве Андрића — завичајно и универзално*, Зборник радова с научног скупа, Сарајево 1980; Међународни научни скуп *„Дело Иве Андрића у контексту европске културе"* (1980, Београд), Београд 1981; *„Књижевност"* (Тема посвећен Андрићу), 1992, 8—10; *Научни скуп посвећен дјелу Иве Андрића — „Пјесничка ријеч на извору Пиве"*, Пљевља 1993; *Научни састанак слависта у Вукове дане: „Иво Андрић у свом времену"*, XXII/1, Београд 1994; *Андрић у светлу естетике*. Уредио Милослав Шутић, Нови Сад, Београд 1994; *Зборник о Андрићу*. Приредио Радован Вучковић, Београд 1999; *Андрић и Бошњаци*. Зборник радова. Библиографија, Тузла 2000; важније библиографије о Андрићу: Живорад П. Јовановић, *Иво Андрић*. (Из необјављеног рукописа „Биографско-библиографски речник српских писаца"), Живот, Сарајево 1957, књ. X, бр. 1—2, 130—135; Живорад П. Јовановић, *Иво Андрић*. Био-библиографска грађа, Библиотекар, Београд 1961, бр. 6, 558—574; Славко Симић, *Библиографија посебно објављених дјела Иве Андрића*, Преглед, Сарајево 1962, књ. I, бр. 3, 229—255; Нада Радоњић, *Грађа за библиографију дела Иве Андрића*, Библиотекарски годишњак Војводине 1962, Нови Сад 1963, 279—294; Дамјан Морачић, *Библиографска грађа о Иви Андрићу*, КИЈ, 1965, бр. 3, 119—124; Гојко М. Тешић, *Библиографија есеја, критика, приказа, чланака и разговора Иве Андрића*, *Књижевна историја*, Београд 1972, бр. 18, 349—365; *Иво Андрић*. Библиографија дела превода и литературе. Израђено у Библиографском одељењу Српске академије наука и уметности, Библиотека, 1974; Л. П. Лихачева, *Иво Андрић*, Био-библиографический указатель, Москва 1974; *Библиографија првих издања дела Иве Андрића*, Иво Андрић, Свеске, Београд 1983, 339—401; Татјана Корићанац, Жанета Ђукић Перишић, *Иво Андрић: књиге са посветом*, МГБ, Задужбина Иве Андрића, 1996; Александар Маринковић, Гордана Поповић, *Иво Андрић: библиографија дела, превода и литературе, 1911—1999*, База података Задужбине Иве Андрића

(MMARC — verzija 4.0), www.ivoandric.org.yu; свеске задужбине Иве Андрића: *Свеске Задужбине Иве Андрића* (1982—), Задужбина Иве Андрића, Београд. YU-ISSN-0352-0862.

Јован Делић

Анђелковић, Коча, трговац, капетан, командант фрајкора (Пањевац, око средине XVIII в. — Текије, 7. IX 1788)

Пре аустро-турског рата 1788. био је угледан („главни”) сточни трговац и имао везе са српским трговцима у Аустрији. Са братом Петром пребегао је јула 1787. због турског терора са породицом у Ковин у Банату, где је добио празну ерарску кућу и земљу. Има индиција да је био члан трочлане народне депутације која је те године ишла у Беч цару Јосифу II да га моли да српски народ избави из ропства под Турцима. Не зна се тачно кад се укључио у фрајкор мајора Михајла Михаљевића у Срему, али је сигурно учествовао у покушајима заузимања Београда пре почетка рата с Турцима 9. II 1788. Кад је рат избио, вратио се из Срема у Банат и ставио под команду царско-граничарског официра Јована Брановачког. Одмах после преласка у Србију одвојио се од њега и задржао у Србији да би растурао царски проглас и прикупљао добровољце за борбу против Турака. Тако је почело његово мање-више посебно четовање које је у првој фази аустро-турског рата било највиши отпор против Турака. Чим је скупио четрдесетак људи, напао је 11. фебруара Пожаревац, из кога су уплашени Турци побегли у Ниш, а они из Колара у Смедерево. Потом је протерао Турке и из Паланке, ударио на Баточину и опустошио је, затим кренуо на Багрдан па и ту однео победу. Пошто се удружио с јагодинским протом Јованом Миловићем, прокрстарио је Јагодинском, Крагујевачком и Смедеревском нахијом, растурајући царски проглас и дижући народ на устанак. Његов одред убрзо је нарастао на 500 бораца с којима је напао Крагујевац, попалио у њему много турских кућа и побио доста Турака. Међутим, дубље у Србију није могао продирати јер је оскудевао у муницији, а морао је надзирати и блокирати пут од Београда ка Нишу, хватати турске курире и спречавати довоз хране и ратних потреба у Београд.

Пошто се народ у Шумадији и источној Србији дизао против Турака, Кочин одред се повећао на 1000 бораца с којима је он угрожавао и пресецао „царски друм” и одбијао покушаје Турака да се из Београда пробију у унутрашњост, као и оних с југа, од Ниша и Ћуприје, који су покушавали да дођу у помоћ Београду. У Багрданском теснацу, после четворочасовне битке, са својих сада већ 1500 бораца 14. марта разбио је велики турски транспорт с храном за Београд; на бојном пољу пао је београдски дефтердар са 200 погинулих и много рањених Турака а заплењено је 200 товарних коња с брашном, дефтердаровим пртљагом и преписком. Плен је однешен у ман. Јошаницу у који је Коча поставио свој ратни стан. Сутрадан је поразио и одред Турака који су из Јагодине пошли према његовом стану. Иако Јагодину није заузео, за извесно време сасвим је пресекао везу између Ниша и Београда, што је био врхунац његовог четовања као самосталног команданта фрајкора. Као награду цар Јосиф му је доделио чин капетана. Ускоро потом, 31. марта, после двочасовне борбе, са заставником Јованом Вујадиновићем опколио је и разбио одред од 300 коњаника и 400 пешака турског команданта Кара-Хасана, који је из Београда пошао да деблокира Багрдански теснац. Овог пута Коча је заробио неколико угледних Турака и њихову преписку, док је око 70 њихових војника остало на бојишту. За овај подвиг цар га је одликовао златном медаљом.

Кочин и Петров фрајкор био је у порасту, бројао је већ око 3000 бораца, али је било тешко одржати дисциплину у њему без довољно муниције и хране. Пошто се нису могли помирити с пресецањем пута Ниш—Београд, Турци су 4. априла са 400 коњаника и 3000 пешака од Јагодине поново пошли на Кочу код Јошанице, успели да га потисну и запале манастир, али се он ипак одржао на Морави и спречио их да пут према Београду ставе под своју контролу. Ипак, десетак дана касније, Турци су успели да деблокирају

Багрдански теснац и да се са великим транспортом хране и муниције домогну Београда. После недељу дана познати турски командант дели Ахмет успео је да се из Београда пробије према Нишу и потисне фрајкор, наневши му озбиљне губитке. Тада је дошло до расула па се Коча са остатком људства 3. маја морао повући у Пожаревац па, преко Дунава, у Ковин. Ту се суочио са оптужбама својих људи због самоволје и грамзивости те је стављен под истрагу. Кад се тога ослободио, обновио је свој фрајкор, али у мањем обиму него раније, и вратио се у област око Јагодине. Сада се нашао пред далеко јачим турским снагама и није поновио раније успехе. Стога је добио задатак да брани леву обалу Мораве код Кулича и маси становништва, које је бежало испред Турака ка Дунаву, омогући прелазак на банатску страну. Овај положај убрзо је напустио и вратио се у Банат те му је одузето самостално командовање. Са својом четом укључен је у Српско-банатски фрајкор капетана Ј. Брановачког, у којем је признат за капетана I чете с платом од 40 форинти месечно.

Пошто су велике турске војске од Софије, Приштине и Ниша кренуле према северу, а српско становништво се дало у бекство, Брановачки и Коча одређени су да пређу у Србију да би прикупљали обавештења о снази и кретању Турака, на које је требало да врше и мање препаде и да уништавају усеве, као и да се придруже браниоцима Кулича, које су Турци угрожавали од Смедерева. Но, Коча се није појавио код Кулича него се задржао подаље од њега, да би ускоро био одсечен од Дунава. Тек се средином августа пребацио у Банат и по други пут стављен је под истрагу која није окончана јер су Турци, изненада, 7. августа прешли Дунав и почели да крстаре и пљачкају по јужном Банату. У општој пометњи на ратишту и у његовој банатској позадини команданту фрајкора Брановачком наређено је да Кочину чету упути на Дунав у Брзаску у којој се налазило нешто мало влашких (румунских) граничара који су се приклањали Турцима. Турци су напали на Брзаску 7. септембра и разбили чету а Кочу заробили и, како изгледа, код Текије набили на колац.

У српском народу остало је сећање на Кочу капетана и његово ратовање које су и народ и историографија назвали Кочина крајина.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888; Драгослав Павловић, *Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788—1791)*, Београд 1910; Душан Пантелић, *Кочина Крајина*, Београд 1930; Славко Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан—Подунавље XVIII и XIX столећа*, Београд 1969; Славко Гавриловић, *Ка Српској револуцији*, у: Историја српског народа, IV/1, Београд 1986.

Славко Гавриловић

Антонијевић, Живана, слепа Живана, певачица народних песама (Србија, ? — Земун, 20. XII 1827)

Пореклом „однекуд из Србије”, живела је у Земуну 1815. и знатно пре тога. Запис „као слепица ишла је чак и по Бугарској” треба вероватно протумачити као податак да се прехрањивала певајући уз гусле, путујући са слепчовођом. Певању епских песама учила је слепу Јецу.

Вук Стеф. Караџић оставио је сведочанство да је од ње 1815. записао седам народних песама (*Како се крсно име служи*, *Ко крсно име слави оном и помаже*, *Наход Момир*, *Марко Краљевић и Алил-ага*, *Марко Краљевић и 12 Арапа*, *Љутица Богдан и војвода Драгија*, *Вучко Љубичић*), а с разлогом се претпоставља да су још неке песме од исте певачице (*Опет то од једне сљепице*, *Марко Краљевић и вила*, *Невјера љубе Грујичине*, *Иво Сенковић и ага од Рибника*, *Мусић Стефан, Гајо и његов ујак*, *Женидба Тодора од Сталаћа*, *Смрт војводе Кајице*, *Зидање Манасије*). Припада реду најбољих певача.

ИЗВОРИ: Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме, I-III*, Беч 1841; *Вукова преписка III*, Београд 1909, 150.

ЛИТЕРАТУРА: Вук Стеф. Караџић, *Народне српске пјесме IV*, Беч 1833, XXI; Светозар Матић, *Сремске песме у Вуковој збирци*, *Прилози проучавању народне поезије*, 1934, I, св. 2, 153; Видо Латковић, *Вуков „рачун од јуначких песама”*, Ковчежић, 1959, II, 59—60; Владан Недић, *Слепа Живана, певач Вука Караџића (Прилог испитивању индивидуалног уметничког поступка епских народних певача*), ПКЈИФ, 1963, XXIX, св. 1—2, 59—71; Стеван Радовановић, *Из културне историје Земуна*, Земун 1966, 24—25, 39—40.

Марија Клеут

Апостоловић, Јован, лекар (Будим, после 1730 — Нови Сад, 1770)

Породица је пореклом из Солуна. Дед Дима, сапунџија, био је 1707. биров у Табану, српском делу Будима. Јован је основну школу завршио у родном граду а на Братиславском лицеју реторику и филозофију (1749—1754) где му је школски друг био Павле Јулинац. Медицину је студирао у Халеу (1754—1757), одбранио 11. октобра 1757. докторску тезу *Dissertatio inauguralis medico-philosophica exhibens modum quo affectus animi in corpus Humanum agunt generatim...*(Како утичу психичке трауме на људски организам) и тако постао први доктор медицине међу Србима. У овој медицинско-филозофској расправи, коју је посветио Герхарду ван Свитену, аустријском реформатору, проблеме стреса третирао је на у то доба модеран начин, у духу идеја просвећености које ће код нас развити Доситеј Обрадовић. Након завршених студија радио је једно време у Будиму а потом је 1759. прешао у Нови Сад и радио као приватни лекар. Место градског физика успео је да добије тек јануара 1863. пошто се у Банату и Београду појавила куга па је граду претила опасност од заразе. Када су градске власти хтеле знатно да му смање плату, поднео је оставку маја 1765. и поново радио у Новом Саду као приватни лекар до преране смрти. Један примерак његове дисертације чува се у Универзитетској библиотеци у Будимпешти а један у Британском музеју у Лондону.

ЛИТЕРАТУРА: Ђорђе Рајковић, *Стари српски лекари*, ГИ, 1884, 84; Васа Стајић, *Први Срби доктори*, Св. Сава, Народна читанка са календаром, Нови Сад 1934, 152—158; Радивој Симоновић, *Срби лекари у Војводини*, Miscellanea V, 1937, 58—59; M. Костић, *Serbische Studenten an den Univerzitäten Halle, Leipzig und Göttingen im 18. Jahrhundert*, Südostdeutschen Forschungen, München, III/2, 1938, 6—7; Угљеша Крстић, *Јован Апостоловић, први Србин лекар*, ЗМСКЈ, 1955, књ. 3, 72—87; Ристо Ковијанић, *Срби који су учили у Словачкој (XVIII—XIX век)*, ЗМСКЈ, 1971, св. 3, 480.

Будимир Павловић
Милица Бујас

Апостоловић, Узун-Мирко, војвода (Смрдљиковац, Рудничка нахија, око 1782 — Београд, 20. XI 1868)

Његови су живели у Шопићима. Отац Петар и деда Апостол погинули су у Кочиној крајини. Мајка се са сином склонила испред Турака у Срем, али у њему није дуго остала већ се вратила у Србију и настанила у селу Мислођин, у Београдској нахији. Мирко је изучио је терзијски занат у Ваљеву и Београду. Занат је солидно савладао чим је доспео да ради ћурак за чувеног дахију Аганлију, у радњи Мехмеда терзије, у Београду. Одбио је газдину понуду да пређе у исламску веру, што је био услов да се ожени једном од две његове кћери. Бавећи се овим послом вид му је јако ослабио.

Устаницима се придружио тек 1805, пошто је једва успео да се извуче из Београда, као калфа у пратњи Гушанца, кад је овај одлазио на састанак са Карађорђем. Прикључио се бећарима и у њиховим редовима остао све до краја Првог устанка. Учествовао је у многим биткама, на Карановцу, Смедереву, Ужицу, Малајници, Дрини, Парађину (1805). Од свих битака у којима је учествовао најзначајније је ослобођење Београда. Био је у групи од пет најхрабријих бораца који су са Кондом-бимбашом отворили Сава-капију (1806). Приликом ослобађања београдске вароши постарао се да поштеди живот свом газди, терзији Мехмеду.

Није стекао ниједан чин нити било какво звање, иако се током целог Првог

устанка одликовао храброшћу. О његовој неустрашивости речито сведочи његових седам рана и податак да је под њим страдало десет коња. После пропасти Првог устанка отишао је у Беч да лечи ране. Учествовао је у Другом српском устанку и одликовао се у бојевима на Липару, Чачку и Дубљу. После споразума кнеза Милоша и Марашли Али-паше настанио се у Београду, али је неко време живео и у Обреновцу, где је држао механу. Кнез Милош примио га је у службу и поверио му сакупљање харача и пореза. Потом је био ђумругџија у Вишњици. Пошто је пензионисан, живео је једно време у кући кнеза Александра Карађорђевића и није плаћао квартир.

Учествовао је на прослави педесетогодишњице Другог српског устанка у Топчидеру (1865), којом приликом га је кнез Михаило одликовао Таковским крстом. Црногорски књаз доделио му је златну медаљу Обилић.

Додатак имену — Узун, добио је због високог раста. Сахрањен је поред цркве Светог Марка у Палилули.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888; Вук Стеф. Караџић, *Историјски списи*, II, Београд 1969.

Радош Љушић

Аралица, Стојан, сликар, графичар (Шкаре код Оточца, Лика, 24. XII 1883 — Београд, 5. II 1980)

Син је финансијског службеника на царини Васа и Станке Хркаловић. Нижу гимназију завршио је 1900. у Оточцу а Учитељску школу 1904. у Осијеку. У приватној школи Хенриха Книра у Минхену је од 1909, 1910. се уписује у класу Карла Мара на минхенској Високој школи за ликовну уметност а 1912. прелази у класу Лудвига Хертериха, где остаје две године. По избијању рата 1914. долази у Загреб и отвара приватну сликарску школу. У Прагу, на графичком одсеку Академије за ликовну уметност, код Аугуста Бремса је од 1916. до 1917. а потом код Макса Швабинског. По повратку у Загреб (1918) запослио се као шеф графичког одељења у загребачким *Новостима*, а 1920. имао је прву самосталну изложбу. Путује у Шпанију, Мароко, Алжир и Тунис а 1923. у Италију. По повратку (1924) постао је наставник у загребачкој Четвртој реалној гимназији. У Паризу је од 1925. до 1934, од тога једну годину у атељеу Андре Лота (1926—1927). Од 1927. учествује на изложбама Јесењег салона, Салона независних и Салона Тиљерије. Са Милуновићем, Узелцом и Челебоновићем излаже 1931. у галерији Бернхајм Жен са запаженим успехом. Лета проводи у Сан Тропезу, Касису и Кању. По повратку у Загреб једно време је хонорарни професор цртања поново у Четвртој гимназији. Лети слика на Оребићу, Корчули, у Малом Лошињу, Млинима, Дубровнику и Лици. Током Другог светског рата живи у Београду и слика тек толико да се прехрани а од 1946. до 1948. је у Шведској, слика Лапландију и Штокхолм. Са породицом се априла 1948. враћа у Београд, где ће боравити до краја живота. Лета проводи на Рабу, у Лици, Оребићу, Оточцу, Малом Лошињу и Ровињу, где има и свој атеље.

Био је члан Удружења ликовних уметника Србије и уметничких група „Облик", „Дванаесторица", „Шесторица". Самостално је излагао у Загребу (1920, 1921, 1933, 1937, 1962, 1973), Осијеку (1920, 1940), Карловцу (1926), Београду (1929, 1935, 1951, 1958, 1962, 1963, 1969, 1970, 1973), Прагу (1932/33), Сплиту (1935), Штокхолму (1948), Сомбору (1970), Врбасу (1971), Новом Саду (1976). Групно је излагао више пута. У Оточцу је 1972. основао фонд Стојана Аралице а 1979. је томе месту предао легат својих слика, од којег је установљен Спомен музеј Стојана Аралице. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду, у Алеји заслужних грађана.

Његова сликарска активност трајала је више од седамдесет година а опус му чини преко 1500 уметничких дела. Он се хронолошки може поделити на минхенску, париску, загребачку и београдску фазу, са јасно одређеним стилским обележјима. У првој фази

огледају се поуке академизма и сецесије, које је добио у време школовања у Минхену и Прагу, те усавршавања у Шпанији, северној Африци и Италији. Назначују се дисциплина форме, компактности волумена, конструктивистички приступ, што су обележја треће деценије, те чистота и прецизност цртежа, тамнија гама са колористичким акцентима, овећи формати. Почиње са портретима и сакралним мотивима, по поруџбини, да би после завршеног школовања наставио да ради портрете и актове. Најкарактеристичнији радови из тог периода су: *Пијанац* (1918) и *Лежећи акт* (1923). Тај период трајао је до одласка у Париз 1926. У новој средини, као већ зрео уметник, из основа мења уметнички приступ, слободно опсервира и показује своје емоције, дефинитивно налази свој пут. Смањио је формат слика а најчешћи мотиви су му пејзаж и мртва природа. Колорит постаје доминантан, паста богатија, линија разиграна. Одлике су му: слобода израза, интимизам и ватромет чистих боја. Значајна дела су: *Цвеће* (1927), *Воћњак* (1929), *Плава капија* (1930), *Мртва природа са стакленим бокалом* (1932), као и пејсажи са југа Француске. У време када је живео у Загребу (1933—1941) излагао је често, сликао превасходно интимне исечке предела са Јадрана, из завичајне Лике, те фигуре у природи, ентеријере, мртве природе: *Ентеријер* (1933), *Жена са сламним шеширом* (1934), *Мотив са Корчуле* (1937), *Мртва природа на балкону* (1938), *Шкаре* (1940). То је најуспешније доба његовог стваралаштва, са сликама пуним топлине, светлости и интензивне чисте боје у комплементарним сазвучјима.

У Београду је, иако у почетку под неповољним условима, извесно време наставио у ранијем стилу: *Предео из Лике* (1948), *Ентеријер* (1950), *Портрет Бране Петронијевића* (1954), али са нешто расхлађеном (још увек прозрачном) и смиренијом бојом. Белу подлогу платна замењује тамном, на којој је колорит са драматским интензитетом и опорошћу. Боја је на моменат, услед прејаке импулсивности, до апстракције довела форму, што се уочава нарочито на сликама *Зид* (1960), *Камин* (1961), *Пут* (1961), и приближила се експресионистичким акордима, синтетичког израза, да би се потом поново вратила у фигуралне композиције и ликовна усмерења која су му својствена: *Студија за портрет др Лазара Ристића* (1966), *Ровињ село* (1967), *Мотовун* (1967), *Аутопортрет* (1967), *Цвеће* (1969), *Лички брегови* (1969), *Маслине* (1971).

Изабран је за члана САНУ и ЈАЗУ и добио низ признања и одликовања: Октобарску награду града Београда (1959), одликовање поводом 60-годишњице уметничког рада (1969), Споменицу у част новоизабраног редовног члана САНУ (1970), Награду АВНОЈ-а (1973). Прву плакету Председништва САНУ за допринос науци и уметности (1974), Ровињску награду сликару (1977), Орден Републике са златним венцем (1978).

ДЕЛА: *Женски акт*, Загреб 1914; *Пијанац*, Београд 1918; *Тунижанка*, Београд 1920; *Лежећи акт*, Београд 1923; *Мртва природа*, Београд 1926; *Цвеће*, Београд 1927; *Женски акт*, Загреб 1927; *Воћњак*, Нови Сад 1929; *Плава капија*, Нови Сад 1930; *Мотив из С. Тропеза*, Београд 1930; *Портет Светозара Прибићевића*, Њујорк 1932; *Мртва природа са стакленим бокалом*, Београд 1932; *Ентеријер*, Нови Сад 1933; *Жена са сламним шеширом*, Нови Сад 1934; *Рибар*, Београд 1936; *Мртва природа на балкону*, Београд 1938; *Шкаре*, Београд 1940; *Предео из Лике*, Београд 1948; *Ентеријер*, Београд 1950; *Лошињ*, Београд 1953; *Жена у простору*, Београд 1953; *Портрет Бране Петронијевића*, Београд 1954; *Жена код стола*, Београд 1957; *Аутопортрет*, Загреб 1959; *Камин*, Београд 1961; *Пејсаж из Лапландије*, Београд 1962; *Мотив из Лошиња*, Београд 1965; *Студија за портрет др Лазара Ристића*, Београд 1966; *Истарске маслине*, Београд 1969; *Мотив из Београда*, Београд 1971; *Мотив из Лике*, Београд 1972; *Јесен у Лици*, Београд 1972; *Ентеријер*, Београд 1973; *Осамљена маслина*, Београд 1973.
ЛИТЕРАТУРА: *Стојан Аралица*, Загреб 1963, 20, 32; Станислав Живковић, *Стојан Аралица*, Београд 1973; Вида Зеремски, *Библиографија Спомен-збирке Павла Бељанског*, Нови Сад 1997, 22—35.

Вера Јовановић

Арсеније III Црнојевић, патријарх (Бајице, Црна Гора, 1633 — Беч, 27. X 1706)

Био је у придворној служби патријарха Максима и 1665. постао игуман манастира Пећке патријаршије. Митрополит пећки или хвостански постао је 1669. и истовремено водио послове тешко оболелог патријарха Максима. Будући да није било наде за патријархово оздрављење, Арсеније је крајем 1672. изабран за пећког патријарха. Предузео је убрзо низ већих канонских посета (Босна 1674, Браничево и Срем 1676, Жича и Браничево 1677, Смедерево 1680, Будисавци 1682) а када је рат између Турске и Аустрије већ био на помолу, кренуо је 1682. на поклоњење Христовом гробу. На путу су га срдачно дочекали митрополит скопски Теофан и кратовски и штипски Ананија а у Јерусалиму је био гост патријарха јерусалимског Доситеја Нотара (1669—1707). За време овога путовања водио је дневник који има вредност документа и књижевног текста. У Пећ се вратио после Ускрса 1683. када је аустријско-турски рат већ почео. Када се цар Леополд I 1687. обратио цариградском патријарху да помогне хришћанску страну у борби против Турака, нашао се у тешком положају јер је требало пристати уз западне силе, Аустрију и Млетке, од којих је претила опасност православљу, како су то искусили у Војној граници када су Србе под видом уније покушали да приведу Римској цркви. У то време био је два пута у опасности да изгуби главу јер Порта није имала у њега поверења па је из Пећи прешао у Никшић и одатле обављао канонске визитације. Док је боравио изван Пећи, генерал Енеја Силвије Пиколомини доспео је са аустријском царском војском до Приштине и позвао Србе да му се придруже. Чинећи напоре да ступи у везу са представницима Млетачке републике, добио је поруку на Цетињу од монашког братства из Пећи да се врати у Пећ јер ће у противном приступити избору другог лица за патријарха. Вративши се назад, нашао се у Призрену са Пиколоминијем и са њиме постигао споразум о помоћи коју ће Срби пружити царској војсци. Пошто другог избора није било, напустио је помирљиву политику својих претходника и почео делати против Турака. После смрти генерала Пиколоминија ратна срећа окренула се у корист Турака. Када је патријарх видео да се царска војска повлачи, са знатним делом народа у јануару 1690. кренуо је према Београду и стигао у пролеће исте године. Будући да је турска војска надирала према Београду, у избеглом народу завладала је паника. Патријарх је у Београду сазвао народно-црквени сабор у којем су учествовали црквени великодостојници и народни главари са обе стране Саве и Дунава и са којег је јенопољски епископ Исаија Ђаковић послат у Беч са захтевима да се Србима призна црквена аутономија и патријархова јурисдикција у обиму који је имао под Турцима. Одговор на ове захтеве била је повеља цара Леополда I од 21. августа 1690. којом су Срби потпали под непосредну власт аустријског владара а не угарских жупанија ни феудалне господе. Србима се гарантовало да могу из српског народа постављати себи архиепископа кога ће мирски и црквени сталеж између себе бирати. Он је имао слободну власт располагати са свим источним црквама грчког обреда и општинством исте вероисповести. Друго аутономно тело и власт били су магистрати по градовима и кнежеви по селима. У време док су у Бечу преговарали око добијања привилегија, Срби су почели у великим групама да прелазе преко Саве тако да је последња група из Београда за Сланкамен и Петроварадин прешла пре него што су Турци 8. октобра поново заузели Београд. Носећи народне светиње, књиге и друге реликвије Срби су ишли даље ка северу стигавши до иза Будима и Коморана и задржавајући се у већим збеговима. Срби су се убрзо уверили да бечки кардинал Леополд Колонић са угарским племством и жупанијским органима не признају дате привилегије. У жељи да се поред верских права осигурају и народна и економска права, дошло се на идеју да се Ђорђе Бранковић прогласи за српског деспота. Патријарх се није сагласио са намером да он буде и црквени и народни поглавар.

Углед патријархов у старом крају био је велики и код народа и код епископата који није хтео да прихвати наметнутог патријарха Калиника I. Арсеније је будно пратио догађаје у делу патријаршије који је остао под Турцима, о Србима у Далмацији, Лици, Крбави, Срему и Славонији, који су били стална мета римокатоличке цркве која је путем уније покушавала да их приведе у своје крило. Ступио је храбро и одлучно у борбу

против унијаћења, а борба је трајала 16 година, неуморно путујући, без сталне резиденције, боравећи свуда где живи српски народ преко Саве и Дунава. Путовања је предузео 1692, чим је добио дозволу државних власти да може чинити канонске посете у Угарској, Хрватској, Србији, Херцеговини и Далмацији. Прву посету начинио је тамо где је било најтеже, у Крајини, Вараждинском генералату. Кнежевска пратња и свита од две до три стотине лепо одевених и наоружаних коњаника будила је национални понос и јачала преданост цркви и вери. Да би онемогућио рад унијатском епископу Петронију Љубибратићу, поставио је за сремског митрополита Стефана Метохијца који је за кратко време истиснуо Љубибратића из Хопова. На дрску унијатску активност пожалио се цару Петру Великом али жалба није помогла а унијати су уз помоћ Бечког двора постали још безобзирнији. Цар Леополд је својом одлуком од 9. априла 1703. отворено наредио истребљење шизматика у Печују. Тим поводом почели су се одржавати зборови по Славонији. Једном скупу присуствовао је и патријарх па је окривљен за побуну и једна комисија Дворског ратног савета препоручила је да се на њега будно мотри. Тако је дошло до тога да је на силу задржаван у Бечу али је он успео да дође у Пакрац, од унијата Јоаникија Љубибратића откупи целокупно имање а њега пошаље у Русију. На тај начин ударио је темељ Пакрачком владичанству коме је марта 1705. за епископа поставио Софронија Подгоричанина. Водећи борбу против унијаћења, а истовремено за поштовање привилегованих права, патријарх је јуна 1704. поднео предлог цару да потврди седам епархијских архијереја јер су епархијски редови били нагло проређени. Тако је обезбедио основе новој самосталној српској православној црквеној области. Из тих основа развила се већ првих година XVIII в. Карловачка митрополија.

Претпоставља се да је патријарх добијао позиве из старог краја да се врати у Пећ и да је он то и желео. Зато се 29. августа 1705. обратио свом старом познанику јерусалимском патријарху Доситеју Нотару желећи да за свог живота регулише односе између цркве у Пећи и њеног дела у Хабзбуршкој монархији. Не желећи да се замери Порти и патријарху Калинику I, одајући му велико признање што је успео да очува православну паству, јерусалимски патријарх је саветовао Арсенију да пронађе начин, и то за свога живота, да сви архијереји и сви православни верници буду потчињени патријарху у Пећи. Тај однос регулисан је ипак након Арсенијеве смрти (1710) декретом патријарха Калиника I.

Све до краја живота имао је великих материјалних тешкоћа јер су и он и свештенство и народ могли из Србије да пренесу само мало покретне имовине па је стално од Двора у Бечу молио за новчану помоћ, односно за десетину од православних верника и за феудални посед. Од тога је требало да створи економску подлогу за егзистенцију цркве. Пошто је одбијена његова молба да му се за сталну резиденцију одобри ман. Ораховица у Славонији, он је тражио да му се подари замак Сирач у централној Славонији (Мала Влашка), одакле би лакше држао на окупу цркву и народ у Славонији, Хрватској и Угарској, а не би био удаљен ни од Босне и Србије. Посед му је додељен 1695. а признато му је право и на десетину коју је убирао само две године а потом је на име еквивалента за њу од Царске дворске коморе у Бечу, а из касе Будимске коморске управе, добијао годишњу дотацију од 3.000 форинти. Патријарховом доласку у Славонију и ступању у посед над Сирачом успротивио се тамошњи командујући генерал гроф Гвидо Штаремберг, који је прозрео патријархове верско-политичке циљеве. Пошто цар није могао да поништи своју одлуку о додељивању поседа, почетком 1697. решено је да му се уместо Сирача додели посед Сечуј у Барањи а уз њега и три пустаре у његовој близини. Тај посед је патријарх држао шест година (1697—1702) и намеравао да на њему подигне православни манастир, гимназију и друга училишта, своју резиденцију и економске зграде, као и да га насели са што више својих верника па би тако било створено средиште Срба не само у Барањи него и у целој Угарској. Међутим, те намере само су делимично остварене јер је 1702. донесена одлука да се посед Сечуј одузме од патријарха и преда мађарској племићкој породици Безереди, која је пре турске владавине у Мађарској добила даровницу на њега.

У току вишегодишње борбе за Сирач, Сечуј, донације за њих, за десетину и новчане дотације патријарх је стекао рђаво искуство не само са владајућима у Бечу него још више са Угарском дворском канцеларијом, угарским племством и угарским католичким бискупима, а пошто му је посед Сечуј одузет у корист мађарске породице Безереди, треба веровати да је то у великој мери утицало на њега да се у време Ракоцијевог устанка (1703—1711) ипак определи за Двор а не за Мађаре. Искуство са Бечким двором није било задовољавајуће јер је цар подлегао утицају угарског примаса кардинала Леополда Колонића и католичких кругова, па је уочи Ракоцијевог устанка било покушаја да му се верска јурисдикција ограничи само на Србе које је у Угарску превео 1690, као и да му се забране верске визитације, а није му редовно исплаћивана ни годишња дотација у новцу. Његове представке Двору, Царској дворској комори, Будимској коморској управи и Дворском ратном савету остајале су без одговора. Иако је изражавао пуну лојалност према Двору, није му се довољно веровало па је његов боравак у Бечу добијао вид тихе интернације. Стање се побољшало након избијања Ракоцијевог устанка када су Двору Срби били потребни против Мађара. Тада је патријарх са подвојводом Јованом Монастерлијом и српским граничарским командантима на свој народ преузео обавезу ратовања против „куруца" на простору целе Угарске. У току тога ратовања а само три месеца пред своју смрт, успео је да реши питање феудалног поседа. Уместо одузетог Сечуја тражио је коморски спахилук Футог али је од новог цара Јосифа I добио посед Даљ (села Даљ, Борово, Бело Брдо и пустаре) процењен на 38.000 форинти, колико је износила вредност Сечуја и дуг неисплаћених дотација. Када је умро, лађом је из Беча пренет у ман. Крушедол и сахрањен у гробницу Светог Максима, деспота од лозе Бранковића.

ИЗВОРИ: Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1987, бр. 1053, 1824, 1934, 10174, 10175; Славко Гавриловић, Иван Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, I, Београд 1987; Славко Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, II, Београд 1990.

ЛИТЕРАТУРА: Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђ. Бранковићу и А. Црнојевићу, патријарху*, Београд 1896; Јова Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора*, Загреб 1902; Алекса Ивић, *Невоље Срба у Угарској после досељавања*, Прилози (св. 4) ЛМС, уз књ. 317, 1928, 157—158; Рад. М. Грујић, *Пакрачка епархија*, Нови Сад 1930, 71; Рад. М. Грујић, *Патријарх Арсеније III Чарнојевић*, Календар „Црква", Сремски Карловци 1941, 120; Рајко Л. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1949; Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950; Славко Гавриловић, *Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед (1690—1706)*, ЗМСИ, 1996, св. 53, 7—38.

Сава Вуковић
Славко Гавриловић

Атанацковић, Платон (Павле), епископ бачки, књижевник, добротвор (Сомбор, 21. VII 1788 — Нови Сад, 3. V 1867)

Отац Петар, трговац, пореклом из Македоније, мајка Марија, рођена Стајић. Основну и приватну граматикалну школу завршио је у Сомбору. У Сремске Карловце отишао је 1801. и завршио шесторазредну латинску гимназију, двогодишњу богословију и полажио учитељски испит. У Сомбору је радио као учитељ од 1809. Оженио се Катарином Сотинчев. За ђакона је рукоположен 1810, катихета и професор српске препарандије у Сентандреји био је од 1812. до 1816. Предавао је педагогију, методику, свиларство, катихизам и црквено појање. Када је препарандија премештена из Сентандреје у Сомбор (15. XI 1816), прешао је и он. У Сомбору је био и парох. Када је обудовио (1824), отишао је у ман. Крушедол. После дужег искушеништва замонашен је 4. VII 1829. Игуман је постао 1832. а убрзо и архимандрит ман. Шишатовца. У ман. Бездин прешао је 1834. Учествовао је на Народно-црквеном сабору 1837. За епископа

будимског изабран је 1838. а посвећен у Карловцима 12. IX 1839. На Народно-црквеном сабору у Карловцима 1842. кандидовао се за митрополита али добио је свега 3 гласа.

Члан угарског Државног сабора у Пожуну био је 1837, 1843—1844, 1848. Као посланик бранио је Србе позивајући се на Привилегије и Деклараторијум, заступао очување старог календара и критиковао навику да Србе називају погрдним именима. Када су га оклеветали да је у Сабору говорио против српских интереса, одштампао је своје саборске беседе. Непосредно пред Мајску скупштину (1848) митрополит Рајачић га је послао у Пожун да би присуствовао Дијети (Сабору). За време Револуције (1848—1849) понуђено му је место начелника Православне цркве у мађарском Министарству просвете, али овај положај није прихватио. Под притиском мађарске владе аустријски двор је патријарха Рајачића прогласио за издајника и свргао га с престола, а њему поверила надзор над целом Српском православном црквом у Угарској и Даљским спахилуком. Због немира у Новом Саду Петар Чарнојевић, угарски комесар, предложио је угарској влади да га постави за епископа бачког како би умирио народ. Одлуком цара Фердинанда V постављен је 2. VII 1848. за епископа Бачке епархије без знања патријарха Јосифа Рајачића, што је довело до сукоба. У Нови Сад је дошао децембра 1848. Народ га је примио врло хладно јер је владало мишљење да је издао српске интересе, те је привремено отишао из Новог Сада. За време Револуције у више наврата покушавао је да уговори састанке између патријарха и мађарских власти али патријарх Рајачић није прихватао састанке уз образложење да Мађари не показују довољно воље за мир. Из Новог Сада је убрзо отишао у Сомбор а затим са војводом Стеваном Книћанином у Срем. Рајачић га је 22. новембра 1849. обавестио да га не признаје за епископа бачког и да га сматра мађарском присталицом. Одговорио је текстом *Аналитика* (1850) којом оправдава своје поступке бранећи се од напада Рајачића који га је оптуживао путем циркулара пред свим српским свештеницима. *Аналитику* је заједно са писмом послао Рајачићу и понудио измирење. Да би га патријарх признао за епископа бачког, морао му је предати рукопис и свих 500 примерака *Аналитике* који су потом спаљени. Сачуван је само један примерак. У Нови Сад се вратио крајем 1851. када је свечано дочекан и за епископа бачког инсталисан маја 1852. Као епископ бачки сусрео се са разрушеним и оштећеним храмовима после Револуције. Успео је да обнови многе цркве, радио је на реорганизацији црквених општина и на просвећивању народа. Када је цар Франц Јозеф обилазио Нови Сад (1852), прво је њега посетио, а касније патријарха Рајачића. Учествовао је на Благовештенском сабору 1861. Организовао је и активно учествовао на прослави стогодишњице Саве Текелије (1861). На Сабору 1864. поново се кандидовао за митрополита. Иако је имао подршку Омладине, Светозара Милетића и Матице српске, добио је само пет гласова. После овог неуспеха повукао се из јавног живота.

Као истакнута личност и епископ будимски постао је почасни члан Матице српске 13. V 1840. Следеће године уписао се за редовног члана и поклонио библиотеци 787 књига заједно са каталогом (1841), шест диплома и рукопис песме Лукијана Мушицког (1842). За второг председатеља Матице српске изабран је 30.VIII 1841. Седницама је председавао са Савом Текелијом, тадашњим председником, после чије смрти је постао председник Матице српске (24. XI 1842). После Текелијине смрти вођена је парница између његове бивше жене и Матице српске. Како је парница дуго трајала а имовина се трошила, поднео је оставку 28. III 1844. на функцију председника и све више се удаљавао од Матице. Матици се вратио тек 1851. залажући се за њено пресељење из Пеште у Нови Сад, што је и одлучено, али због противљења мађарских власти то тада није учињено. Када је 1864. пресељена у Нови Сад, акламацијом је изабран за председника. На ту функцију биран је и 1865, 1866. и 1867. Здравствено стање је утицало да у Матици буде активан само прве године (1864) али понуђена оставка на место председника није прихваћена. Био је и члан Књижевног одељења. Матица српска била је смештена у његовој кући која је била намењена за правну академију. Био је председник Одбора за доношење новог Устава Матице српске и у њега

увео и Светозара Милетића који је и израдио нацрт. Основао је 1864. Новосадску штедионицу, претечу Новосадске банке, којом је управљао ефикасно и домаћински тако да је убрзо постала једна од најјачих банкарских установа на тлу данашње Војводине.

Написао је око педесет различитих дела, издавао нове књиге из веронауке, израдио српски и немачки буквар (1853, 1857, 1859), штампао читанку и две Језикословене читанке прештампаване више пута. Преводио је са немачког и руског. Превео је већи део Старога завета и неке делове Новог завета; две свеске источњачких прича *Тисућу и један дан* (1820,1822), *Учење о дудовима и гајењу свилених чаура, Недоступни вођа кроз врлети и кланце живота* (1865). Писао је уџбенике за веронауку, математику, педагогију. Као професор препарандије издао је *Прву педагогију и методику* (1814) и *Предложења и словенскаја граматика* (1814). Од уџбеника из веронауке за народне школе саставио је: *Кратку свештену* (1857), *Науку из светог писма* (1865), *Катихизис* (1854), *Училишну и домаћу библију* (1857), *Црквени пјесни у недељним и празничним данима* (1860) , *Апостоли и евангелија у празничне и недељне дане преко целе године* (1860). Написао је *Немачко-српски и српско-немачки речник* (Беч 1840). Био је познат по садржајним беседама. Користио је псеудоним старац Мирко. Био је сарадник *Летописа Матице српске* (1826—1858), *Српског народног листа* (1838), *Јавора* (1826). Купио је штампарију 1859. од Данила Медаковића. Те године је добио концесију за издавање *Школског листа*. За *Српски дневник,* око кога је била окупљена српска интелигенција, положио је кауцију да би лист излазио. У младости се упознао са Вуком Караџићем и подржавао његове реформе, али у борби око писма и правописа био је на страни конзервативаца због односа Српске цркве и а Саве Текелије према новом правопису. До краја живота није користио нови правопис али је са Вуком остао у пријатељском односима и у вишедеценијској преписци. За штампање Вукових дела приложио је 500 форинти.

Био је велики добротвор. Подигао је цркву на Алмашком гробљу у Новом Саду, зграду за школу коју је опремио и инвентаром, стан за учитеља и приложио новац за потребе школе. Купио је кућу и поклонио Новом Саду за оснивање правне академије, која никада није основана. Купљену штампарију поклонио је 1860. новосадској гимназији. Био је члан патроната новосадске гимназије. Утемељио је фонд Платонеум у Сомбору за издржавање сиромашних ученика препарандије (1862). Новчано је помагао црквену општину. Новосађани су у знак захвалности приредили бакљаду у његову част 1861. а поздравни говор одржао је Светозар Милетић. Био је добротвор Српског народног позоришта у Новом Саду, дао новчани прилог за оснивање Добротворне задруге Српкиња новосадских и новчано помогао и новосадску болницу.

Почасни члан Друштва српске словесности у Београду постао је када је Друштво основано 11. VI 1842, а члан Српског ученог друштва 1864. За почасног члана Српске читаонице у Новом Саду изабран је 1866. Био је почасни члан Обшчества историји и древности Московског универзитета (1854) и чешког музеја у Прагу. Био је масон.

Сахрањен је у својој задужбини на Алмашком гробљу у Новом Саду.

Имао је сина Васу, адвоката у Новом Саду, који је умро 1854.

ДЕЛА: *Огледало човечности,* Беч 1823; *Поученіе свѧтителское новопоставленому іерею,* Будим 1831; *Ободрение на подвигъ Катихетическаго Наставленія во училищахъ,* Будим 1842; *Біблiческа повѣсть старога завѣта за юность, Частица 1. Отъ созданія свѣта до царева,* Будим 1843; *Діеталне бесѣде,* Београд 1845; *Повѣсть резіденціе епіскопата Будимского,* Будим 1846; *Повѣсть краткаѧ и достовѣрнаѧ ѡ расколницѣхъ, на соблазанъ и позоръ православныѧ нашеѧ восточныѧ церкве въ сіѧ послѣднѧѧ времена прошибающихсѧ,* Будим 1848; *Патентъ царскій за Войводство Сербіе и Темешкій Банатъ 18-га ноемвріа 1849 проистекшій, посерблѣнь,* Беч 1849; *Расмотренія сверху саданьи отношенія особито на Чехе,* Беч 1849; *Аналїтика писма нѣговымъ блаженствомъ господиномъ патріархомъ Іосифомъ Раячичьемъ подъ 22имъ ноемвріа 1849, Беч 1850*; *Церковное пѣніе,* Беч 1855; *Приносъ родолюбивыхъ мыслій на жертвеникъ народнога напредка,* Нови Сад 1856; *Училиштна и домашня бібліа,* Беч 1857; *Архіерейское*

поученіе на свитцѣ даемое пресвутеру въ хїротонисанїи Плотѡномъ, Беч 1857; *Толкованіе молитве Господнѣ Отче нашъ*, Нови Сад 1860; *Повторный запѣвъ надъ азбукомъ, сложенъ Старцемъ Миркомъ*, Нови Сад 1866; *Архијерејска поука пресвитеру при рукоположењу*, Нови Сад 1892.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1852—1866; Online 2004.
ЛИТЕРАТУРА: ШЛ, 1867/IX, 8,114; РИМС, 1897/XII, 47; БГ, 1904/III, књ. VI, 22—23; Илија Огњановић, *Занимљиве приче и белешке*, 3—11, Загреб 1900; Миховил Томандл, *Српско народно позориште 1736—1919*, I, 143; Аркадије Варађанин, *Споменица двадесетпетогодишњег рада Добротворне задруге Српскиња Новосаткиња (1880—1905)*, Нови Сад 1906; Јован Грчић, *Живот и просветни рад владике Платона Атанацковића*, ГИДНС, 1937, св. 29—30, 291—312; 421—435; Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Нови Сад 1964; РМС, бр. 9, Нови Сад 1974; Василије Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791—1914*, Нови Сад 1980; Олга Срдановић, *Владика Платон Атанацковић (1788—1867)*, у: Теолошки погледи, 1985, 163—172; Живан Милисавац, *Историја Матице српске*, I 1826—1864, Нови Сад 1986, II 1992; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, III, Нови Сад 1990; *Зборник радова научног скупа посвећеног епископу Платону Атанацковићу*, Нови Сад 1991; Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Београд 1993; *Библиотека Платона Атанацковића*, Нови Сад 1995; *Историја банкарства у Војводини*, Нови Сад 2000.

Александра Новаков

Аћимовић, Милан Ж., правник, председник владе (Пиносава код Београда, 31. V 1898 — ?, 1946)

Основну школу завршио је у Пиносави, гимназију и Правни факултет у Београду. После завршених студија 1921. добио је посао у управном апарату државне администрације. Специјализовао се за послове у полицији и криминалистици у Немачкој. Као добар познавалац полицијске струке, социјалних и политичких питања, веома брзо је напредовао у државној служби. Три године био је на челу Управе града Београда и предузео значајне мере на реорганизацији рада жандармерије. У време када је примљен у масонску ложу „Слога, рад и постојанство" (1926), био је адвокат у Београду. Био је више година представник Краљевине Југославије у Међународној полицијској комисији а почев од 1936. и њен потпредседник. У влади коју је формирао Милан Стојадиновић неко време (21. VIII 1938—5. II 1939) обављао је дужност министра унутрашњих послова. Од 1. маја 1941. био је председник Савета комесара — колаборационистичког тела успостављеног са намером да становништво Србије принуди на покорност. Образовање комесарске владе формално је условљавао поштовањем одредаба међународног права, националног законодавства и судства, успостављањем самосталних финансија, слободом рада Српске православне цркве. Али те фрагменте државности немачка окупациона власт је сасвим игнорисала. Влада је у суштини била извршно-управни орган војне окупационе управе и тело без икакве самосталности у раду. Посредно, преко савета комесара, окупатор је преузео некадашњи управни апарат Краљевине Југославије, који је крај Априлског рата дочекао у расулу. Његова настојања да избори повољнији положај Србије у немачком „новом поретку" остала су без резултата.

Брутално репресалије према становништву, у којима је поред окупаторских власти учествовао и домаћи полицијски и жандармеријски апарат, компромитовале су комесарску управу и убрзале његов пад. Размере злочина проузроковале су морално оптерећење и колебљивост српске жандармерије, полицијског апарата, али и осталих полуга власти, за коју је окупатор процењивао да није више поуздана. Проблеми привреде, неуспеле реформе у просвети, неуспех у сузбијању отпора и оружане борбе, одсуство подршке становништва, распад једва успостављеног општинског и среског апарата власти, незадовољство окупатора учинком послушне али неспособне комесарске управе, општа несигурност, проузроковали су пад истрошене гарнитуре Савета комесара. Средином августа 1941. окупаторска власт је дефинитивно одустала од „јачања" Аћимовићевих позиција и покушала да у Милану Недићу нађе политичара од ауторитета који би гарантовао одржавање окупацијом успостављеног поретка у Србији. У влади М. Недића био је министар унутрашњих дела. За његово име везано је

доношење уредби о преким судовима (септембар 1941), устројству полицијске страже у Београду, увођењу јавних и телесних казни, реорганизацији јавне безбедности и друго. Ишао је у Беч (1944) као емисар Драже Михаиловића. Одликовао га је изражени антикомунизам и антијеврејство. Јула 1945. оптужен је за масовни терор, убиства, депортације, мучења грађана, пљачке и осуђен на смрт као ратни злочинац.

ДЕЛА: *Криминална тактика и психологија*, Скопље 1933.
ИЗВОРИ: *Српска библиографија, књиге 1868—1944*, Београд 1989.
ЛИТЕРАТУРА: Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт. Југославија између два рата*, Ријека 1970; Љубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке*, Загреб 1974; Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764—1980)*, Београд 1984; Никола Миловановић, *Дражa Михаиловић*, Београд 1991; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939—1945*, Београд 1992; *Министарство и министри полиције у Србији 1811—2001*, Београд 2002.

Предраг Лажетић

Бабић, Голуб, устанички вођа, трговац (Трубари код Дрвара, 7. IX 1824 — Сарајево, 30. XII 1910)

У младости се бавио трговином стоком. Борио се у Српском народном покрету 1848/49. у Војводини као добровољац у Књаниновим јединицама. Учествује у устанку Крајишника 1851. У време Дољанске буне 1858. са Ристом Јејићем одлази на Цетиње да тражи помоћ за устанике. После угушења буне једно време скривао се по планинама, да би се убрзо пребацио у Книн а потом преко Цариграда у Србију. Због учешћа у буни читава његова породица је оставила земљу у Трубарима и преселила се у село Стублину код Обреновца. За време боравка у Србији стално је у плановима за дизање устанка у Босни предвиђан за једног од вођа. Већ 1860. предводио је једну чету у покушају српских емиграната да се из Србије пребаце у источну Босну. По наређењу српског министра Богићевића послат је 1875. у југозападну Босну ради дизања устанка. Са браћом полази из Србије у највећој тајности и одлази у Загреб. Ту је од трговца Илије Гутеше добио 315 од обећаних 3400 пушака. Крајем августа 1875. долази на тромеђу Босне, Лике и Далмације и почиње са прикупљањем људства. Спријатељио се са Петром Узелцем и њих двојица ће бити главне вође устанка у Црним Потоцима. На почетку се задовољава само побуном у пограничним селима. Да би осигурао своје упориште у Црним Потоцима, који ће остати центар устанка све до 1878, морао је готово свакодневно ратовати. После почетних успеха придружују му се устаничке групе које су се већ бориле. Ради боље војничке организације, устанике је поделио у посебне јединице са стотинашима и водове са водницима на челу. Око себе је створио Главну управу устанка у јужној Босни са Узелцем, попом Јовом Билбијом и Тодором Сучевићем. За разлику од осталих устаничких вођа, имао је претходно ратно искуство, па је врло строгим мерама спречавао стварање неорганизоване гомиле у војсци. Донео је војнички правилник по коме устаници нису смели напуштати јединицу и показивати непослушност. Кривце је кажњавао батинама. Осећао се господаром устанка, чак је имао и печат са својим именом којим је оверавао документе Главне управе. Вероватно под директивама из Београда, покушао је интернационализацију босанског устанка, па је са још 21 четовођом упутио руском дипломати нашег порекла Божидаревићу Веселицком пуномоћ да их заступа пред Европом са њиховим захтевима. Прву ратну годину искористио је за утврђивање у Црним Потоцима и ширење устанка. У пролеће 1876. започиње са знатнијим операцијама према Петровцу, али је одбијен после турског контранапада. Примењивао је тактику герилског рата у којем је устаничке чете распоредио у облику широке лепезе са средиштем у Црним Потоцима, а при нападу би се више чета сакупило заједно. Тактика се показивала успешна при одбрани на Црним Потоцима, али је била мањкава при нападима на утврђена места. Напади на Саницу и Кулен Вакуф били су неуспешни. Код Кулен Вакуфа је био замало ухваћен. Пораст

људства наметнуо је питање оружја и опреме, као и питање команде. Концепција устанка коју је добио из Београда подразумевала је устанак великих размера у којем је требало да учествују сви народи Босне, без разлике у вери или класи, али се устанак ограничио на југозападну Босну и остао локалног карактера. Због своје самовоље долази у сукоб са книнским Одбором и многим војводама. Да би удовољио незадовољним војводама, наредио је Узелцу да напусти Босну. Са 71 четовођом 2. јула 1876. потписао је проглас о сједињењу Босне и Србије. После објаве српско-турског рата извршио је 19. јула 1876. напад на Грахово. Након пада Грахова предао је врховну команду Милети Деспотовићу, који је дошао из Србије, и остао у његовом штабу. После пораза на Црним Потоцима 1877. поново преузима команду над устанком. Оставши без помоћи из Србије, улази у Привремену босанску народну владу проглашену октобра 1877. на скупштини у Тишковцу. Потписник је меморандума за руског цара и светске силе на Берлинском конгресу и одређен да са Васом Видовићем однесе меморандум на конгрес. Преко Книна и Трста отишао је за Србију, али је ту одустао од пута у Берлин. У Србији је ступио у контакт са руским генералом Фадејевим, који га је убеђивао да пружи отпор предстојећој окупацији Босне. После консултација са Петром Узелцем, ипак је заузео помирљив став према аустроугарском уласку у БиХ. Са већином устаничких вођа прешао је 18. августа 1878. на територију Аустроугарске и предао се тамошњим властима. Послао је 1879. молбу за службу у Бихаћу, чему су власти изашле у сусрет. Службовао је и у Сарајеву.

ЛИТЕРАТУРА: Владимир Красић, *Устанак у Босни од 1875. до 1878. године. Грађа за новију српску историју рата за ослобођење*, Нови Сад 1884, 48, 106, 115—157, 202—209; А. (Србин Крајишник), *Голуб Бабић. Војвода босанских Срба*, Јавор 40/1890, 634—635; А., *Голуб Бабић*, Застава, 1910, бр. 280; А., *Голуб Бабић*, БВ, 1910, бр. 24, 366; *Споменица 50-годишњице Невесињског устанка 1875—1925*, Београд 1925, 51—52, 54; Васиљ Поповић, *Аграрно питање у Босни (1839—1861)*, Београд 1949, 298; Петар Луковић, *Наоружање и организација снабдевања оружјем у Босанском устанку 1875—1878*, ВВМ бр. 11/12, Београд 1966, 189—190; Миле Трњаковић, *Значај слободне територије Црних Потока у босанском устанку 1875—1878. године*, у: Међународни научни скуп поводом 100-годишњице устанка у Босни, Херцеговини, другим балканским земљама и источној кризи 1875—1878. године, Сарајево 1977, том 2, 250—252; Васа Чубриловић, *Босански устанак 1875—1878*, Београд 1996, 77, 82—84, 118, 131, 136—141, 324, 338; Милорад Екмечић, У*станак у Босни 1875—1878*, Београд 1996.

Југослав Вељковски

Бабунски, Јован Стојковић, четнички војвода (Мартолци код Велеса, 25. XII 1875 — Велес, 17. II 1920)

Син Стојиљка Стојковића, земљорадника из села Мартолци у Велешкој области. У основну школу пошао је тек са десет година. Због тешког стања тадашњег школства у Македонији често је мењао школе: прво у селу Оморану, па у Велесу, затим у селу Војницу, да би четврти разред завршио у Богумили. Отац га је, и поред тешког материјалног положаја, послао 1889. у Београд да похађа гимназију. Ту је примљен за питомца Друштва Св. Саве, где му је један од васпитача био познати национални радник Милош С. Милојевић. Другови му по месту рођења дају надимак Мартолац. Од 1891. похађао је богословско-учитељску школу тек отворену за Србе из неослобођених крајева. По њеном затварању 1892. одлази у Ваљево, где завршава нижу гимназију. Уписује се у учитељску школу у Нишу да би се након завршеног другог разреда вратио у Београд и ту 1896. довршио учитељску школу. Потом се враћа у Македонију и после две године добија посао учитеља у српској школи у селу Тетово у Азотској области. Својим националним радом навукао је на себе мржњу бугараша. После слома устанка у Крушеву 1903. био је присиљен да емигрира у Србију. У Врању организује чету од 35 људи и 26. марта 1905. прелази српско-турску границу да би после 15 дана стигао у Велешку област где започиње са четовањем. У то време добија име војвода Бабунски по планини Бабуни у чијој се околини његова чета обично налазила. У сарадњи са

војводама Тренком Рујановићем из Крапе, Глигором Соколовићем из Небрегова, Василијем Трбићем и Ценом Марковићем водио је крваве борбе не само против Турака него и против бугарских комита. После борби на планини Мукос, Теовском пољу, Смилевцу и Дренови од 1905. до 1907. ослободио је десну обалу Вардара од бугарских чета. У села која су комите покушали да бугаризују поново је уводио српску црквено-школску организацију. Није одустао од борбе ни кад су му Бугари ухватили жену и мучили. По објави Хуријета, турског устава из 1908. којим је гарантована равноправност свих грађана Турске, распустио је четнике, сишао са планине и наставио са просветним радом, али му Турци нису могли опростити што је био четнички војвода. Ухапшен је и осуђен на десет година робије. На путу до затвора успео је да побегне и да дође у Србију.

По избијању Првог балканског рата 1912. поново окупља једну четничку јединицу састављену од Срба из Македоније. Четници су због познавања терена наступали као претходница српске војске. За време Кумановске битке рањен је у ногу и лечен у Врањској болници. После Другог балканског рата постављен је за секретара Министарства просвете и црквених дела у Велесу. Непосредно пред објаву рата Србији јула 1914. окупља своје четнике. Први дани рата затичу га на обали Саве код Београда, где је три дана и ноћи бранио железнички мост од непријатеља. По завршетку мобилизације српске војске четници су уклопљени у редовни састав. Приликом повлачења српске војске новембра 1915. био је на подручју планине Бабуне и са групом добровољаца одступао према Егејском мору са деловима 122. француске дивизије. Учинио је Французима знатне услуге дајући им податке о пределима око Вардара и Црне реке. У мају 1916. добио је задатак да са својим четницима и деловима 8. афричког ловачког пука зађе у непријатељску позадину како би прикупљао информације и нападао непријатеља. Са добијеним наоружањем и опремом упутио се у западну Македонију. Стациониран је јужно од Преспанског језера са задатком да блокира пут Корча—Лерин како би спречио везу између пронемачке владе у Атини и аустроугарских штабова у Македонији. Овде је имао низ успешних акција. Крај рата је дочекао као поручник српске војске. Демобилисао се 1918. и вратио у Велес где је умро од грипа.

Народ га је волео због изузетне храбрости и интелигенције и певао песме о њему. Одликован је с више одликовања: Карађорђевом звездом са мачевима IV степена, два ордена Легије части, француским Ратним крстом IV степена са палмама, руским Орденом св. Крста IV степена, енглеским Ратним орденом, Спомеником 1913, Белим орлом са мачевима, Златном и Сребрном медаљом за храброст. У спомен на Војводу Бабунског Удружење резервних официра му је 1924. дигло споменик у Велесу који су 1941. срушили Бугари.

ЛИТЕРАТУРА: Јован Хаџи-Васиљевић, *Споменица Јована Бабунског*, Београд 1923; Милош Шкорић, *Четници и добровољци у ратовима за ослобођење*, Нови Сад 1925, 19; Драгутин Илић, *Југословенски народни владари и великани*, Београд 1936, 208—211; Алекса Јовановић, *Српске школе и четнички покрет*, Скопље 1937, 281, 288, 306; *Споменица прославе тридесетогодишњице четничког покрета у јужној Србији*, Скопље 1938, 18; Божа Јокановић, *Светле слике из великих дана*, Београд 1940, 42—47; *Историја македонског народа*, II, Београд 1970, 361; Томислав Влаховић, *Витезови Карађорђеве звезде*, Београд 1989, 274; Милан Поповић, *Споменица учитељима и учитељицама изгинулим и помрлим у ратовима 1912—1918*, Београд б.г., 8—10.

Југослав Вељковски

Бајић, Исидор, композитор, диригент, мелограф (Кула, Бачка, 16. VIII 1878 — Нови Сад, 16. IX 1915)

Рођен је од немузикалних родитеља Владимира Бајића, државног чиновника, који је много полагао на васпитање и образовање деце, и Марије, рођене Јовановић. Као десетогодишњак постао је ученик Велике српске православне гимназије у Новом Саду. Ту добија и музичко образовање, учи виолину и клавир, а као ученик шестог разреда већ

наступа као композитор на Светосавској беседи (песма за глас и клавир, *Укор* на текст Б. Радичевића, 1895). Две године касније на гимназијској беседи први пут наступа и као диригент (мешовит хор *Путник на уранку*). Студије права уписује на Универзитету у Будимпешти (1897). Током боравка у Будимпешти диригује свим тамошњим српским певачким друштвима на концертима и православним богослужењима (помен поводом преноса посмртних остатака Вука Караџића у Београд, 1897). Привремено напушта права и уписује Музичку академију (1899—1901), где учи хармонију и композицију код Ханса Кеслера. Пише пригодне хорске композиције, песме за глас и клавир, клавирске минијатуре. Посебно се интересује за музичку педагогију. У Колу младих Срба говори о певању као педагошком средству. Прикупља биографије српских композитора за мађарски музички лексикон (*Altalános zenészeti lexicon*) који уређује Јожеф Шаг. На првом Конгресу угарских свирача, композитора и учитеља музике (1901) говори на тему Српска црквена, народна и играчка музика (Szerb nép — ugyhâri és tanezzen allapotárol). Исте године враћа се у Нови Сад, где у гимназији као учитељ појања и певања до краја живота развија широку делатност: диригује хоровима (Гимназијски хор, Новосадско занатлијско друштво „Невен", Хор учитељског конвикта у Новом Саду, Певачко друштво новосадске трговачке омладине) и тамбурашким зборовима (оркестрима), припрема музичке програме за Светосавске беседе у гимназији; пише музику за сценска дела (*Мена*, *Горски вијенац*, *Чучук Стана*, *Ракија*, *Сваком своје*, *Пркос*, *Шаран*, *Сан деспота Ђурђа у Хебу*), комаде с певањем (*Сеоска лола*, *Дивљуша*, *Ускочкиња*, као и *Седам гладних година*, на мађарском), оперу (*Кнез Иво од Семберије*, премијерно изведену у Београду, Опера на Булевару, 19. I 1911), комаде за виолину, клавир (*Албум песама за гласовир са потписаним текстом*, 1908), песме за глас и клавир сабране у албуме, као и хорске црквене композиције (*Литургија св. Јована Златоустог*, за мешовити хор по традиционалним напевима, 1906) и световне за мушки, женски и мешовити хор (оригиналне композиције *Гусларева смрт*, *Морнарска песма*; композиције по узору на народне *Сељанчице*, као и обраде народних и грађанских песама), пише свите народних песама, не само српских, већ и песама других народа за тамбурашки оркестар, а аутор је и једне симфоније (1911).

У жељи да певачким друштвима олакша набавку нотног материјала покреће издавање серије нотних издања домаћих аутора, под називом Српска музичка библиотека (1902). Следеће године издаје *Српски музички лист* (јануар—јул 1903, још седам свезака 1914), тада једини српски музички часопис. Због неуспелог оснивања Савеза певачких друштава предлаже оснивање Српског музичког сената (1903), али у томе не успева. Увек брижан за музичко просвећивање оснива музичку школу (1909), која и данас успешно ради под његовим именом. Пише музичке уџбенике (*Клавир и учење клавира*, 1901; *Теорија правилног нотног певања*, 1904), а и преводи са мађарског (Г. Молнар, *Наука о музичким облицима*, 1913). Аутор је око 45 објављених и рукописних текстова о различитим проблемима музичког живота, школства и музичког просвећивања, о певачким друштвима, црквеном појању (Пројекат за промену учења појања и музике у Српској великој гимназији у Новом Саду, 1912), гостовањима и концертима певачких друштава, о раду својих савременика (В. Ђорђевића и Ст. Биничког). Бави се мелографским радом, записујући традиционално народно и црквено појање. Аутографи његових записа налазе се у деловима заоставштине смештеним у Музиколошком институту и Архиву САНУ у Београду, у Библиотеци и Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду.

Као композитор не припада врховима српског музичког стваралаштва, али као музичар и културни посленик урадио је изузетно много у потпуно различитим областима музичког живота и музичке културе. Романтичар, окренут народном стваралаштву, учинио је много на афирмацији народне, грађанске, па и црквене песме. Његова једина опера *Кнез Иво од Семберије* садржи елементе романтичне и веристичке опере, док су његове клавирске композиције писане у духу виртуозних композиција Шумана и Листа. Народном духу најближи је у комадима с певањем, песмама за глас и

клавир и у хоровима. Многе његове песме досегле су популарност и распрострањеност народних творевина (*Српкиња*, *Јесен стиже дуњо моја*, *Зрачак вири*). Оваквим својим делима допринео је подизању на одређен ниво музике као забаве. Велику енергију уложио је у просветни рад, посебно када је у питању настава музике у општем (гимназија) и музичком образовању (музичка школа). У домен просвећивања спада и његово залагање за музичко издаваштво, рад са певачким друштвима и покретање музичког часописа.

Иако је имао породицу (два пута жењен), већ у тридесет седмој години живота престаје са радом, болестан и заборављен лута градом, да би 1915. у новосадској варошкој болници склопио очи. У пратњи свештеника и стотинак људи сахрањен је на Алмашком гробљу у Новом Саду.

ДЕЛА: оркестарска: Симфонија; *Магла пала*; Рондо; Гавот; *Ђаволан*, игра; Увертира *Мена*; *Бачки напеви*, 12 народних песама разних европских народа за тамбурашки оркестар; камерна: Романса за виолину и клавир; *Ђаволан*, за виолину и клавир; *Елегија*, за виолину и клавир; клавирска: *Албум песама у духу српских народних песама*; *Српска рапсодија*; *Албум песама из позоришних комада*; *Укор*; *Српско цвеће за млада срца*; *Српске народне песме из Мокрањчевих руковети*; *Божићне песме*, за клавир с потписаним текстом; *Змајевка*, марш у славу педесетогодишњице књижевног рада J. Јовановића Змаја; *Мајски цвет*, брза полка; *Милетићев марш* (Омладинац); *За Косово-Куманово, за Сливницу-Брегалницу*, марш; *На извору*, étude mignonne; *Игра* за гласовир; *Мазурка*; *Резигнација*; музичко-сценска: опера *Кнез Иво од Семберије*; Комади с певањем: *Сеоска лола*; *Дивљуша*; *Ускочкиња*; *Седам гладних година*; музика за позоришне комаде: *Мена*; *Горски вијенац*; *Чучук Стана*; *Ракија*; *Сваком своје*; *Пркос*; *Шаран*; *Сан деспота Ђурђа у Хебу*; вокална: Хорови (духовна), за мешовити хор — *Божанствена литургија* по српском народном напеву; *Опело и парастос* по црквеном појању, литогр.; *Тебе Бога хвалим*; *Светосавска химна*; *Многаја љета*, као српска химна; за дечији хор — *Божићна песма*; *Свјатиј Боже*; Хорови (световна), за мешовити хор — *Путник на уранку*, постоји вар. за мушки хор, тенор соло и гудачки оркестар; *Песма о песми*; *Невестин опроштај*; *Поклич на сложан рад*; *Сељанчице* (збирка); *Песма српских комита*; *Соколи*; *Ej ко ти купи*; *Магла пала*; *Народна молитва*; *Гусларева смрт*, балада; *Где је Призрен*; *Из српске градине* - I руковет; *Зора*; Песма у славу стогодишњице Српске велике гимназије у Новом Саду; *Жетелачка песма*; *Косовска елегија*; *Мојој Фрушкој гори*; *Молитва Црногорчева*; *Нове песме*; за мушки хор — *Винска песма*; *Заклетва Југовића*; *Морнарска песма*; *Песма српских соколова*; *Ловачки збор*; *Песме из Мађедоније*; за женски хор — *Кад ме твоје плаве очи*; *Песмо моја*; за дечији хор — *Божићна песма*; *Ево бербе*; *Песма коледа*; *Песма о материцама*; *Песма српска из села*; *'Ајде друже*; *Босанчице*; Соло песме: *Постојница*; *Једна цура мала*; *Кад се шетам овом стазом*; Циклус *Песме љубави*; *Позоришне песме у духу српских народних песама* ; *Пастир* (уз пратњу хармонијума); *Аој зоро, аој рујна*, за глас, виолончело и гласовир; списи: *Клавир и учење клавира*, Нови Сад 1901; *Српска црквена, народна и играчка музика*, БК, 8, 1902, 239—243; *Како треба учити музику у препарандији и богословији*, СМЛ, Нови Сад, 1903, бр. 2; *Теорија правилног нотног певања*, Нови Сад 1904; *Наше црквено појање*, Сремски Карловци 1906; *О реформи црквеног појања*, рукопис, М. 3726, РОМС; *Пројекат за промену учења појања и музике у Српској великој гимназији у Новом Саду*, рукопис, Архив САНУ, 14389/15; — Записи појања: *Српска православна црквена појанка* — *Песме за Литургију св. Јована Златоустог*, св. 1; *Воскресни тропари, кондаци и прокимени*, св. 2; *Празнични тропари и кондаци*, св. 3, s.a., s. l.

ЛИТЕРАТУРА: Владимир Ђорђевић, *Исидор Бајић*, МуГл, 9, Београд 1922; Јован Грчић, *Портрети с писама*, IV, Загреб 1926; Милоје Милојевић, *Исидор Бајић*, у: Музичке студије и чланци, Београд 1933; Антун Добронић, *У спомен Исидора Бајића српског композитора*, ГСПП, бр. 33, 1935; Стана Ђурић-Клајн, *Исидор Бајић*, ЈМС, 1950; Јован Виловац, *Пјевач војвођанских равница*, НСц, 1959; Josip Andreis, Stana Đurić Klajn, Dragotin Cvetko, *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb 1962; Милана Бикицки, *Српски музички лист Исидора Бајића*, ЗМСДН, бр. 39, 1963; Владимир Ђорђевић, *Оглед српске музичке библиографије до 1914. године*, Београд 1964; Властимир Перичић, *Музички стваралаци у Србији*, Београд 1969; Мирјана Цепина, *Друштвени и забавни живот старих Новосађана*, Нови Сад 1982; Хранислав Ђурић, *Из прошлости музичког школства у Новом Саду*, Звук, 2, 1982; Стана Ђурић-Клајн, *Исидор Бајић на југу Балкана*, у: Музички записи, Београд 1986; Данијела Шутановац, *Из преписке Исидора Бајића*, ЗМССУМ, 1999, бр. 24—25.

Даница Петровић

Бајић, Милош, барон, велепоседник, добротвор (Земун, 1. II 1827 — Аусе код Беча, 31. VII 1897)

Син Петрије, најстарије ћерке кнеза Милоша, и Тоше Бајића, трговца и пивара земунског. Учио је у Папи, Шопрону и Будимпешти. Породица Бајић имала је велике поседе у Варадији, Марковцу, Великом Жаму, Ателхазу и Бочару. Дворце су имали у Варадији и Бочару, а палате у Будимпешти и Бечу. Велико наследство од око десетак милиона форинти припало му је после убиства кнеза Михаила, када је постао један од најбогатијих Срба у Угарској. Када је одликован Орденом гвоздене круне, добио је аустријску а затим и угарску баронску титулу од Варадије. Живео је у Пешти и Земуну. Посланик Угарског државног сабора био је 1884, а 1895. изабран је за члана горњег дома Сабора. Заједно са братом од тетке, бароном Федором Николићем, финансирао је издавање листа *Српски дневник*, који је излазио у Будимпешти 1888/89. и заступао политику српских нотабилитета. Политичке амбиције нису му биле велике а осим српског говорио је мало немачки. Поред мањих новчаних прилога, које је давао појединим српским установама као што је Матица српска, овековечио се као велики добротвор давши 100.000 форинти за изградњу српске гимназије у Новом Саду. Сахрањен је на имању у Варадији, близу Вршца.

ЛИТЕРАТУРА: НДо, 1897, бр. 60; А., *Барон Милош Бајић*, БК, 1897, 1023—1024; Србобран, 1897, бр. 88 и 90; НВ, 1897, бр. 62; М. Ђ. Милићевић, *Додатак поменику од 1888*, Београд 1901, 13; ГИДНС, X, 1937, 96; XII, 90—92; Василије Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791—1914*, Нови Сад 1980, 298—303; Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1864—1880*, II, Нови Сад 1992, 352.

Василије Ђ. Крестић

Бајлони, Јаков И., трговац, индустријалац (Литомишл, Чешка, 8. VII 1839 — Београд, 20. IV 1902)

У Бечу је изучио пинтерски (бачварски) занат у некој пивари. Са оцем Игњатом доселио се 1855. у Београд и запослио код пинтера Кинцела где је израђивао бачве за пиво. Од 1858. са оцем и браћом отвара гостионицу. Жени се Маријом Валуховом, девојком чешког порекла и синовицом познатог београдског књижара. За његово име се најчешће везује развој пиварске индустрије у Србији. Искористивши своје искуство у раду са пивским бачвама и исправно проценивши да ће пиварство бити профитабилан посао, приступио је групи београдских трговаца који су 1871. основали Прво српско пиварско друштво, у којем је био један од главних акционара и члан Управног одбора. У саставу овог друштва налазила се и „Мала пивара" на углу Скадарске и Цетињске улице, коју је фирма „Бајлони и синови" откупила. Јаков је као њен управник учинио све да створи велику и модерну пивару. Као способан и енергичан предузетник, брзо је доспео до самих врхова трговачко-индустријске буржоазије у Србији. Ради проширења фабричке зграде купљена су суседна имања, набављена је модерна пиварска опрема из Чешке и Немачке, узимани кредити. Као један од имућнијих индустријалаца на првом збору акционара Народне банке 1884. изабран је за члана Управног одбора и на том положају остао до смрти. Један је од оснивача Српског бродарског друштва и његов дугогодишњи председник. Једно време је и члан Управног одбора Управе државних монопола, члан Индустријске коморе, те добротвор Београдске трговачке омладине. Имао је два сина: Игњата, доцнијег познатог индустријалца, и Антона, млинарског стручњака. Сахрањен је на Новом гробљу.

ИЗВОР: Шематизам Србије, 1886—1902.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица Београдске трговачке омладине 1880—1930*, Београд 1931, 183; Никола Вучо, *Бајлонова пивара у Скадарлији 1880—1941*, ГГБ, 1976, књ. 23, 93—106; Миливоје М. Костић, *Успон Београда*, Београд 1994, 40—48; Братислава Костић, *Ново гробље у Београду*, Београд 1999, 68, 148, 189.

Југослав Вељковски

Бајчевић, Георгије Ђорђе, ветеринар (Нови Сад, око 1790 — ?, после 1830)

Завршио је Новосадску католичку гимназију као веома добар ђак. Ветеринарско лекарство студирао је на Пештанском универзитету и 19. августа 1812. добио диплому ветеринарског лекара (super artis veterinariae peritia et stallo pecora pecudesgque curandi). Ветеринарско-лекарску службу обављао је у војсци највероватније до 1817, када се налази у Новом Саду као бивши нижи војни лекар. Према расположивим изворима он не би био прави лекар већ хирург. Себе 1830. назива „бивши виши војни лекар" или стога што је у својој титули изоставио да је само марвени лекар или је можда лечио и људе. Поуздано је да је 1830. био у затвору Бачке жупаније. Даља његова судбина је непозната.

ЛИТЕРАТУРА: Васа Стајић, *Новосадске биографије*, I—VI, Нови Сад 1936—1964, I, 31—32, 34; VI, 215; Душан Мишков, *Историја здравствене културе Новог Сада*, Зборник радова V научног састанка Научног друштва за историју здравствене културе Југославије — Секција САП Војводине, 1973, 31—56.

Војислав Јовановић

Бакотић, Љујо, политичар, публициста, преводилац (Сењ, 21. XI 1867 — Београд, 31. III 1941)

Син је судије Игнација и Аделе рођ. Гравици ди Пиетрапелоца, Талијанке из Копра. Гимназију је завршио у Сплиту, право у Бечу и Грацу и докторирао у Грацу 1892. Потом се бавио адвокатуром у Сињу, Шибенику и Задру. Бавио се политиком и од 1908. био посланик Српске странке у Далматинском сабору. Почетком Првог балканског рата, у спонтаном одушевљењу у свим југословенским покрајинама Аустроугарске, био је један од организатора манифестација подршке балканским савезницима. Ове манифестације оцењене су као антидржавне и антидинастичке те је прогањан и укинута му је адвокатура. Почетком 1913. отишао је у Србију и запослио се у државној служби. Српска влада именовала га је за члана комисије за израду конкордата између Краљевине Србије и Ватикана, који је потписан 1914. Од почетка Првог светског рата радио је као војни цензор у Нишу а затим као секретар посланства у Паризу. Специјални делегат у Риму до отварања посланства био је од 1917. до 1920. а потом га је Министарство иностраних послова 1920. поставило на место посланика Краљевине СХС у Ватикану. Са овог места вратио се 1923. поново на рад у Министарство иностраних послова и у време Војислава Маринковића био помоћник министра иностраних послова. Аутор је „Пројекта решења Министарског савета о провизорном уређењу државе Срба, Хрвата и Словенаца пре образовања Уставотворне скупштине". Заступао је неколико пута Краљевину СХС на Међународном суду у Хагу. Једно време провео је радећи у законодавној служби Црне Горе. Био је од 1926. члан масонске ложе „Доситеј Обрадовић" а касније члан Велике ложе „Југославија".

Поред адвокатуре и дипломатских послова бавио се и писањем. Полемичке чланке из политике и права објављивао је у више периодичних публикација (*Архив за правне и друштвене науке* 1907, 1909—1911, 1914, 1926; *Трговински гласник* 1907, 1924—1925; *Србобран* 1908; *Политика* 1915—1938; *Српске новине* 1918; *Нови живот* 1921—1924; *Српски књижевни гласник* 1924; *Држава* 1924; *Самоуправа* 1927; *Бранич* 1927, *Савремена општина* 1927; *Воља* 1927; *Алманах Јадранске страже* 1928—1929; *Идеје* 1934; *Штампа* 1934; *Јавност* 1935—1937; београдска *Правда* 1936—1937; *Зетски гласник* 1938; *Видици* 1939; *Споменица Валтазару Богишићу* 1940; *Српски глас* 1940). Псеудоним му је био Dalmaticus. Бавио се књижевном критиком и књижевном историјом. Писао је о Војиславу Илићу Млађем, Дими Сину, Томи Маретићу, Бранку Лазаревићу, А. Трумбићу, Стј. Радићу, о Вуковом и Даничићевом преводу Светог писма. У књизи *Српски народ у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења* описао је друштвену активност и политичку борбу Срба у Далмацији током XIX в. до 1918. У њој

је забележио податке о најмасовнијем хапшењу Хрвата и Срба у Далмацији. Преводио је са талијанског и латинског. Његов превод Старог и Новог завета није досегао домете Вуковог и Даничићевог превода. Израдио је и у сопственом издању објавио на 1400 страна *Речник српскохрватског књижевног језика*. Више необјављених рукописа и грађа за речник пропала је у бомбардовању Београда 1941.

ДЕЛА: *Смртна казна*, Београд 1911; Dalmaticus, *La Question de la Dalmatie*, Genève 1918; *Речник српскохрватског књижевног језика*, Београд 1936; *Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења*, Београд [1938]; Преводи: са латинског: Јустинијан, *Институције*, Београд 1912; с талијанског: Г. Политео, *Природна генеза једне идеје*, Београд 1925; *Пословице*, Београд 1931.
ЛИТЕРАТУРА: А., Б. Л., *Свето писмо*, Политика, бр. 7816, 1930, 10; М. Анђелковић, *Превод св. писма Новог завета*, ВСЦ, 11/12, 1930, 688—693; А., *Смрт др. Лује Бакотића*, Правда, бр. 13084, 1941; А., *Др. Лујо Бакотић, министар у пензији, умро је јучер изјутра*, Политика, бр. 11792, 1941, 7; Милан Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење, 1908—1918*, Београд 1962, 115—116, 203; Никола Шкеровић, *Црна Гора на освиту XX вијека*, Београд 1964, 62; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973, 350, 352, 355; Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији, 1919—1929*, Београд 1979; Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764—1980)*, Београд 1984; Иво Андрић, *Дипломатски списи*, Београд 1992, 11.

Милица Бујас

Балевић Стефановић, Јован, правник, официр, писац (Пелев Бријег, Братоножићи, 1728 — ман. Св. Никола, Брчели, Црмница, 1773)

Као дечак пао је у турско ропство. Откупио га је сарајевски митрополит и школовао у Сарајеву. Из Сарајева прешао је у Темишвар и 1745. као питомац тамошњег презвитера Пантелејмона Стратимировића отишао на студије у Халле и завршио правни факултет (1750). У Халеу је 1752. штампао своју академску дисертацију из области канонских права и историје цркве. То је била прва филозофска дисертација код Срба. Као свршени правник дошао је у Карловце и постао градски синдик, потом ађутант граничарског капетана Гаврила Новаковића у Банату па поново, око две године, карловачки синдик. Тада је ступио у везу са Русима и правио лажне пасоше за Србе који су, и поред забране, одлазили у Русију. Када је то постало опасно, отишао је у Беч руском посланику Херману Карлу Кајзерлингу који га је као ученог човека и зналца латинског и немачког (а наводно и руског, грчког, влашког и јеврејског језика), као и познаваоца права, филозофије, математике, геологије, геодезије и астрономије, топло препоручио царици Јелисавети Петровној. Примљен је у руску службу 1757. као капетан хусарског пука у Белој Слободи, али се ускоро вратио у Карловце да би продао имовину и да би породицу превео у Русију, што је и остварио почетком 1759. После распуштања свог хусарског пука прешао је на службу у Сумски, а потом у Харковски хусарски пук, где је стигао до чина секунд-мајора којим је завршио војничку каријеру.

Познат је само његов „кратки и објективни опис садашњег стања Црне Горе" (Петроград 1757) у 18 сажетих параграфа, састављен на латинском а преведен на руски језик, који се сматра вредним прилогом због географских и етнографских података у њему и опште слике која се у руској дипломатији на основу њега, и њему сличних меморијала, стварала о Црној Гори и Црногорцима.

Према најновијим истраживањима историчара др Растислава Петровића, загонетни црногорски самозванац Шћепан Мали — био је, заправо, Јован Балевић! Убијен је 1773. у ман. Св. Николе у Брчелима у Црмници.

ДЕЛА: *Dissertatio Philosophica de Propagatione Religionis armara*, Halae MDCCLII... publice defendet respondes Boianus Ioannes Stephanowitz Baleowicz Bratonoszicia-Albanus philos. ac iurium cultor; *Кратак и објективан опис садашњег стања Црне Горе*, у: Растислав Петровић, Владика Данило и владика Сава, Београд 1997, 128—130, 213—216.
ЛИТЕРАТУРА: Мита Костић, *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, Београд 1923, 81—88; *Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића*, ЗМСКЈ, књ. IX—X, 1962, 66—69, 77;

Георгије Михајловић, *Српска биоблиографија XIX века*, Београд 1964; Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба XVII и XVIII века*, Београд 1970; Боривоје Маринковић, *Вести о Јовану Стефановићу Баловићу*, ЗМСИ, св. 1, 1975, 196—197; Мирослав Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд 1990; Растислав Петровић, *Владика Данило и владика Сава*, Београд 1997, 126—132; В. Ј. Костјашов, *Нова сведочења о животу Јована Балевића*, ЗМСИ, св. 57, 1997; Растислав В. Петровић, *Шћепан Мали, загонетка је решена*, Београд 2001.

Славко Гавриловић

Беложански, Станислав Сташа, сценограф, костимограф, сликар (Београд, 15. VI 1900 — Београд, 4. III 1992)

Школовао се у Београду (1907—1909), Будимпешти (1909—1912), Букурешту (1912—1916). Завршио је уметничку школу у Београду (1920—1925) и током студија био сликарски волонтер и статиста у Народном позоришту. Прве сценографије радио је као члан Академског позоришта (1925). У сликарницу НП примљен је септембра 1926. као хонорарни сликар извођач а јуна 1927. потписао је своју прву сценографију (А. Савоар, *Укротитељ*). Потом је сваке сезоне давао решења за више (4—9) драмских и оперских премијера. Члан ликовноуметничког друштва „Зограф" постао је 1927. а члан „Кола југословенских ликовних уметника" 1930. Шеф радионице декора постао је 1933. Ишао је на студијска путовања у Француску, Италију, Чешку и боравио на Светој Гори (1937—1938).

Изградио је модеран тип сценографије оригиналног стила који карактерише наглашена драматика и јединство бојених односа и пластичних вредности сценског простора. Остварења су му са архитектонским основним осећањем и укључују назнаке о времену и месту радње. Сцену зида у трећу димензију са обавезним електричним светлом које даје најсуптилније нијансе. У складу са модерним схватањима сценографије, своју уметност и знање ставио је у службу редитељу и глумцима. Са својих око три стотине сценографских остварења сврстао се међу наше најзначајније сценографе. За неколико представа, за које је радио сценографију, радио је и костим (Отело, Русалка, Станоје Главаш, Пут око света, Коштана).

Као сликар посветио се пејсажима и портретима у техници уља и акварела. Учествовао је на пролећним и јесењим салонима у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић", у иностранству (Лондон 1937) и на изложби позоришног сликарства (Београд 1971). Самостално је излагао више пута почев од 1926. у Београду, Сомбору и Новом Саду.

СЦЕНОГРАФИЈЕ: домаће опере: *Зулумћар* (П. Крстић), *Кнез од Зете*, *Коштана*, *Женидба Милошева* (П. Коњовић), *Еро с онога свијета*, *Морана* (Ј. Готовац), *Сутон* (С. Христић); домаће драме: *Јелисавета књегиња црногорска*, *Станоје Главаш* (Ђ. Јакшић), *Коштана*, *Нечиста крв* (Б. Станковић), *Београд некад и сад*, *Мистер долар*, *Ожалошћена породица*, *Пут око света*, *Ујеж* (Б. Нушић), *Божји човек*, *Пустолов пред вратима* (М. Беговић); стране драме: *Отело*, *Кориолан* (В. Шекспир), *Дон Карлос* (В. Шилер), *Јелисавета од Енглеске* (Ф. Брукнер), *На дну* (М. Горки) и др.

ЛИТЕРАТУРА: Јосип Кулунџић, *Сташа Беложански као сценограф*, Позориште, 1932, бр. 29, 17; Пјер Крижанић, *Наша сценографија*, Политика, 1938, бр. 10708; Звонимир Кулунџић, *Сликар и сценограф С. Беложански*, БОН, 1940, бр. 7—8; Љерка Сабић, *Три стотине инсценација*, Борба, 1959, бр. 242; Славко Батушић, *Беложански Сташа — сликар и сценограф*, у: Хрватско народно казалиште 1894—1969, Загреб 1969, 196; Павле Васић, *Сташа Беложански*, Каталог изложбе у Сарајеву, Београд 1970; *Народно позориште Сарајево 1921—1971*, Сарајево 1971, 32; Павле Васић, *Дело Сташе Беложанског*, у: Уметнички живот, II, 1976, 537—538; Олга Милановић, *Станислав Сташа Беложански 1926—1976* (каталог изложбе), Београд 1976, 78; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта*, Београд 1979, 689—690; Олга Милановић, *Београдска сценографија и костимографија 1868—1941*, Београд 1983, 284—324.

Зоран Т. Јовановић

Бизумић, Никола, берберин, изумитељ (Нерадин, Срем, 1823 — Лондон, 1906)

Рођен је у сиромашној породици. Основну школу завршио је у родном селу а потом је изучио берберски занат у Иригу. Калфенски испит положио је у Руми 1836. и постао хирург и берберин у Деветој граничарској регименти која је била стационирана у Сремској Митровици. Са регементом је путовао у Италију, Чешку и Галицију. Током Револуције 1848—1849. као хусар учествовао је у борбама у Италији и Мађарској. После Револуције вратио се у Нерадин и радио као берберин. Још као шегрт дошао је на идеју да конструише машину за шишање која би убрзала берберски посао. Пошто нико од родбине и пријатеља није хтео да му позајми 100 форинти како би машину направио и патентирао, 1855. одселио се у Лондон. Тамо је врло брзо пронашао финансијере за свој изум и патентирао га задржавши за себе искључиво право производње. Узео је име Џон Смит како би лакше успео у пословном свету. Убрзо је постао акционар многих фабрика и банака а машина за шишање продавала се у милионима примерака, од чега је имао проценат. У литератури се помиње и као Безумић.

Иза њега остало је наследство од 22 000 000 фунти стерлинга (што је било неколико пута више од укупног буџета потоње Краљевине СХС) и велика палата у елитној лондонској четврти Ситију. Наследство је тестаментом „до шестог колена" оставио рођацима. Енглеске власти су их уместо у Нерадину тражиле у среском средишту Иригу одакле је јављено да Бизумића тамо нема. Ни каснији покушаји енглеских власти, нити посланства Краљевине СХС у Лондону, да се пронађу наследници нису успели.

ДЕЛО: Машина за шишање, Лондон.
ЛИТЕРАТУРА: Ладислав Варга, *Мозаик житеља Иришких*, Нови Сад 2001; Богдан Ибрајтер, *Наследство од „нуларице"*, Политика, 28. IX 2003.

Драган Тубић

Бјелајац, Славко Н., потпуковник, четнички командант (Босански Нови, 27. IX 1905 — САД, после 1965)

Након основне школе и шест разреда гимназије завршио је Нижу школу Војне академије (1922—1924) и произведен у чин потпоручника. После завршене Више школе Војне академије (1928—1930) завршио је и скијашки курс у Крањској гори, курс за наставника скијања и гимнастике на Триглаву и курс за гађање ваздушних циљева. Унапређен је у чин поручника 1928, капетана II класе 1932, капетана I класе 1935, мајора 1938. Обављао је дужности у Обавештајном одељењу Главног генералштаба (1933—1935), у команди Босанске дивизијске области (1935—1938), у Организационом одељењу Главног генералштаба (1938), у 2. одсеку Главног генералштаба (1938—1939). Током 1935. био је преведен из артиљерије у генералштабну струку. После стажирања у Француској 1939. био је до 1941. на служби у Наставном и оперативном одељењу Главног генералштаба. У Априлском рату 1941. повукао се са Главним генералштабом у Никшић. Пошто је био заробљен, провео је једно време у логорима у Италији и међу официрима и војницима пропагирао приступање четничким јединицама. Пошто је пуштен из заробљеништва, успео је почетком 1942. да са потпуковником Илијом Микићем, као опуномоћеник Драже Михаиловића, обједини локалне четничке јединице у Лици и да им наметне своју команду. Крајем лета 1942. био је помоћник а затим командант четника Лике. Децембра 1942. као командант 1. корпуса Југословенске војске у отаџбини добио је од Драже Михаиловића задатак да прикупи своје снаге у рејону Оточца и Госпића и да надирањем преко Коренице, почетком јануара 1943. нападне на партизанске снаге у Бихаћу. После смрти Илије Трифуновића Бирчанина надметао се са војводом Ђујићем за позицију у четничким редовима. Марта 1943. командовао је са четничким јединицама у Лици са седиштем у Врховинама а после у Оточцу. После капитулације Италије септембра 1943. отишао је у Ријеку а одатле на острво Лошињ где

се окупило неколико стотина четника да би се пребацили бродовима у Италију. Са Лошиња се уз помоћ Италијана бродом превезао у Бриндизи у Италију а касније у Каиро где је боравио до 1948. После доласка у САД постао је официр америчке војске ангажован као специјалист за неконвенционално и психолошко ратовање. После пензионисања објавио је серију чланака о герилском ратовању и борби против устаника, али не позивајући се на Југославију.

Одликован је: Златном медаљом за ревносну службу, орденом Југословенске круне V реда, орденом Белог орла V реда.

ДЕЛА: *Основи војне географије Немачке*, Београд 1939; *Упутство за изучавање војне географије, за I годину Ниже школе Војне академије за наставну 1939/40*, Београд 1939; *Немачко-српскохрватски војни речник*, Београд 1940; *„Direct Support Operations: Guerrilla Operations in Conjunction with Conventional Force"'* Separated encl, Office Deputy Chief of Staff Opns, 1955; *„Unconventional Warfare: Support of an Airborne Operation"*. Draft report, Office, Deputy Chief of Staff, Opns, 1955.
ИЗВОРИ: АВИИ, Персонални картон личних и службених података официра Министарства војске и морнарице Краљевине Југославије; *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, XIV/1—4, Београд 1985; Комисија за ратне злочине, AJ, Фонд-110, Ф-бр. 5439.
ЛИТЕРАТУРА: Jozo Tomashevic, *Четници у Другом светском рату 1941—1945*, Загреб 1979; Никола Милановић, *Дражa Михаиловић*, Загреб 1985; Фикрета Јелић Бутић, *Четници у Хрватској 1941—1945*, Загреб 1986; *Равногорска историја*, Београд 1992; Драгољуб М. Михаиловић, *Рат и мир ђенерала*, изабрани списи, I— II, Београд 1998; Коста Николић, *Историја равногроског покрета*, II, Београд 1999.

Предраг Лажетић

Богдановић, Ђока, продуцент, редитељ, власник биоскопа (Београд, 16. XI 1860 — Ниш, 12. I 1915)

Отац Милан био је судија. Четири разреда гимназије завршио је у Крагујевцу. Прво је радио у суду а потом са братом Савом оснива трговину колонијалном робом (1890). Власник кафане „Руски цар" био је 1896, 1898. закупљује хотел „Империјал" а 1901. улаже новац у штампарију. Био је члан управних одбора Опште привредне банке и Српске централне банке. Кафану и хотел „Касину" купио је 1905. а септембра 1910. реновирао га је и ударио темеље репрезентативној биоскопској сали и отворио је 1911. Незадовољан третманом српске војске у страним филмовима, оснива прво српско филмско предузеће уз подршку Врховне команде. Снимао је у Другом балканском рату три битке и три победе на криворечком и брегалничком ратишту. Иако је повређен у бици за Говедарник, снимио је краља Александра на командном месту. По завршетку рата приказивао је своје филмове под називом „Српске вечери — слике из наших ратова". Код Грачанице на Косову снимио је филм *Прослава Видовдана 1914*. Почетком Првог светског рата прелази Саву и снима филм *Сремска операција*. Из Београда под опсадом одводи породицу у Ниш где убрзо умире од последица повреда у бици на Говедарнику. После рата његови посмртни остаци пренети су у Београд и сахрањени на Новом гробљу.

За две године (1913—1914) снимио је 42 филма, од којих се 12 чува у Југословенској кинотеци а 5 у ауторовој заоставштини.

ДЕЛА: У Југословенској кинотеци: *Турски и бугарски заробљеници у Београдском граду*, 1913; *XIII коњичка дивизија у 32. ескадрону под командом Њ. В. кнеза Арсена Карађорђевића*, 1913; *Грамбергова болница при раду*, 1913; *Сахрана потпоручника Живојина Маринковића у Кривој Паланци...*, 1913; *Пред Ћустендилом...*, 1913; *Београђани дочекују престолонаследника Александра и српску војску при повратку с бојишта*, 1913; *Освећење и откривање Карађорђева споменика на Калемегдану*, 1913; *Српска војска дефилује поред Њ. В. краља и престолонаследника*, 1913; *Кумановска битка*, делови филма, 1913; *Заклетва регрута Вардарског пука у Београдском граду на дан 13. априла 1914. године*, 1914; *Српска војска у Срему 1914. године*, 1914; У ауторовој заоставштини: *Велика пијаца у Београду, Војска за време одмора, Српска комора, Јуриш коњице, Српска војска на Једренима*.
ЛИТЕРАТУРА: Дејан Косановић, *Прва ратна снимања 1914*, Политика, 23. I 1977, 18; Боса Слијепчевић,

Први српски ратни филмови, Политика, 21. VII 1979; Верица Чапаковић, *Ђока М. Богдановић — пионир кинематографије у Србији*, Београд 1982; Боса Слијепчевић, *Кинематографија у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини 1896—1918*, Београд 1982; Дејан Косановић, *Почеци кинематографије на тлу Југославије 1896—1918*, Београд 1985; Петар Волк, *Историја југословенског филма*, Београд 1986; Петар Волк, *Српски филм*, Београд 1996.

Стеван Петровић

Божичковић, Василије (Трифун), унијатски епископ (Клоштар код Крижеваца, 11. II 1719 — Горњи Ткалец, Хрватска, 9. V 1785)

Као сасвим млад ступио је у православни ман. Марчу код Иванића. На школовање у грко-католичко семениште у Загребу прешао је 1730. а 1741. положио монашку заклетву и узео име Василије. Студије католичке теологије наставио је у Риму као питомац Колегијума за пропаганду вере на коме је 1744. докторирао, а потом седам година као професор филозофије провео у Пољској. У Риму је службовао од 1752. до 1757. а потом као свештеник и генерални викар унијатске Марчанске епископије у Жумберку. После смрти владике Гаврила Палковића постављен је 1759. за свидничко-марчанског владику у Марчи али са резиденцијом најпре у Прибићу а затим у Горњем Ткалцу, у коме је и умро.

Настојао је свим силама да поунијати и покатоличи Србе. Као љубимац царице Марије Терезије постао је њен „тајни саветник" и апостолски викар за Хрватску. Царица је од њега стално тражила савете у погледу политике према православнима — „шизматицима". После смрти плашког православног епископа Данила Јакшића 1771. Папска курија настојала је да се старање над православнима у Хрватској њему повери али су војни кругови у Бечу то спречили водећи рачуна о бројности Срба у Хрватској и Славонији, који би томе пружили велики отпор. Када је после Народно-црквеног сабора у Карловцима 1769. дошло до редукције 56 православних празника а у јулијанском (старом) календару ипак задржано 15-ак Срба светитеља, устао је против овога (са изузетком св. Саве) тврдећи да је реч о светитељима без праве канонизације и да се празновање Срба светаца противи аустријској државној мисли. Био је и против српских школа сумњичећи их да се преко њих појачава „кужни" (заразни) утицај Москве на Србе. На инсистирање Марије Терезије и његово лично створена је 1777. унијатска (гркокатоличка) епископија за поунијаћене Србе и Русине у Хрватској, Славонији и Бачкој; за њено седиште одређени су Крижевци а за епископа проверени прозелиста, сам Божичковић. Као владика, у спрези с војно-граничарским католичким официрима, а уз најсвесрднију подршку Папске курије и царице Марије Терезије, настојао је да поунијати и све Србе у Хрватској, а нарочито у Вараждинском генералату. Пошто су и царица и сам владика сматрали да је Срем „гнездо шизматика" (nudus schismaticorum), односно православља, Крижевачкој унијатској епископији, поред поседа Прибић у Хрватској, додељен је 1777. у Сремској жупанији спахилук Шид (у који су улазили варошица Шид и село Беркасово), стотинама километара удаљен од седишта епископије у Крижевцима. Чим је преузео спахилук, од српске школе у Шиду одузео је једну просторију за своје слуге и кухињу а његови људи почели су да ометају рад у школи, као и посећивање српске цркве. Варошанима је забранио да поново подигну крст пред црквом, оборен у време олује, захтевао је десетину од православног свештеника, претио да неће дозволити ступање у брак онима који се претходно не исповеде код унијатског пароха и чинио друге уцене и непријатности.

Иако је у Шиду подигао свој бискупски двор, а управу спахилука поверио унијатима из Жумберка и Хрватске, свој циљ о унијаћењу Срба у Срему није остварио јер су се ти унијати нашли у компактној српској средини оданој православљу а у близини његовог средишта — Карловаца и карловачких митрополита. Не треба потценити његове успехе у преверавању православних Срба у Војној граници у Хрватској, у којој је основао шест нових жупа и два викаријата.

ЛИТЕРАТУРА: Манојло Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 117, 156—157; Dane Reba, *Enchiridion*, Križevci 1911; Јанко Шимрак, *Василије Божичковић*, Споменица — календар Гркокатоличке бискупије, Загреб 1930, 31—36; Мита Костић, *Гроф Колер*, Београд 1932, 11, 70, 107, 136—138, 140—143; Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, 627, 629—630; Радослав Грујић, *Споменица о Српском православном Владичанству пакрачком*, Београд 1996, 185—186; Славко Гавриловић, *Шид и шидско властелинство*, ЗМСДН, св. 16—19, Нови Сад 1958, 67, 74.

Славко Гавриловић

Бојић, Милутин, књижевник, преводилац (Београд, 19. V 1892 — Солун, 8. XI 1917)

Отац Јован, родом из Срема, регрутован у аустријску војску у доба босанско-херцеговачког устанка, пребегао је у Београд, ту се настанио и радио као занатлија. Мајка Софија, рођена Богојевић, била је домаћица. Имали су још два сина и две ћерке. У Београду је Милутин похађао прво теразијску основну школу, потом Другу београдску гимназију (1902—1905) где је матурирао са одличним успехом и био ослобођен полагања завршног испита. Затим се уписао на студије метафизичко-педагошке групе предмета на Филозофском факултету, на којем ће апсолвирати 1914.

Прве литерарне радове почео је да пише још као гимназиста. Драмска трилогија *Деспотова круна*, која је сачувана у рукопису, датира из 1907, када је био ученик шестог разреда гимназије. Сам се образовао учећи стране језике и читајући дела светске књижевности — како класике тако и савремену продукцију — Библију, Игоа, Ничеа, Бодлера, Ростана, Толстоја, Мерешковског, Чехова, Ибзена, Вајлда, Фројда и друге. Одушевљавао се позоришном уметношћу, па је као редовни сарадник различитих листова и часописа написао многе књижевне и позоришне рецензије (*Дневни лист*, 1910—1912; *Нова искра*, 1911; *Пијемонт*, 1911—1914). За време балканских ратова путовао је у ослобођене јужне крајеве, писао путописне белешке, епиграме, књижевне и позоришне рецензије и историјску драму *Краљева јесен* (*Српски књижевни гласник*, 1912), која је 1913. изведена у Народном позоришту у Београду. Скерлић је поздравио његово појављивање у српској књижевности, а кад му је 1914. изашла прва збирка песама *Песме*, представио је (непосредно пред своју смрт) похвалном критиком у *Српском књижевном гласнику*. Као глава породице (отац му је умро 1911) по аустријској објави рата 1914. сели породицу у Аранђеловац, па затим у Ниш, где обавља дужност цензора војне поште, уређује дневни лист *Гласник* у којем објављује велики број својих чланака. У Нишу је настао и еп *Каин*. У фебруару 1915. умире му и мајка, а у октобру и новембру са млађим братом повлачи се преко Црне Горе и Албаније на Крф. Овај „ход по мукама" српске војске и избеглица, који је и сам једва преживео, описао је у потресном чланку *Србија у избеглиштву*. На Крфу, исцрпљен болешћу, свестан да неће још дуго живети, наставља да пише песме, преводи, завршава *Урошеву женидбу* и започиње *Вечну стражу*, широко замишљену епопеју, чије делове објављује у *Српским новинама* које су почеле да излазе на Крфу. Почетком јесени 1916. проводи једномесечно одсуство у Француској, где је последњи пут видео вереницу у Ници и брата у Тулону. Путује и до Лозане и Женеве да би се видео са пријатељима. У јануару 1917. премештен је са Крфа у Солун као чиновник Министарства унутрашњих дела, у јулу излазе *Песме бола и поноса* а у новембру умире од туберкулозе у двадесет и шестој години. Сахрањен је на гробљу Зејтинлику у Солуну, а његови посмртни остаци пренесени су 1922. на Ново гробље у Београду.

Песникову заоставштину у рукопису и прилоге расуте по многим часописима (велик број оригиналних и преведених песама са француског, енглеског, бугарског, италијанског и руског, књижевне и позоришне рецензије, пародије, епиграми, разни новинарски чланци у којима се песник осврће на многе друштвене појаве, унутрашње и спољне догађаје, у миру и за време рата) приредио је и објавио у *Сабраним делима* Гаврило Ковијанић, 1978, омогућивши тек тада српској књижевној критици и

историографији да о Бојићу стекне глобалан увид и да реалан суд. Познат и слављен првенствено као аутор *Плаве гробнице*, песничког опела за српске војнике које је, болесне и измрцварене, смрт однела после искрцавања на Крф 1916, а чија су тела бацана у море поред малог острва Вида, као песник остао је у сенци великих претходника Дучића и Ракића, па је уз пренаглашавања недостатака, његова поезија неретко оцењивана као епигонска и патетична. Чулност његове љубавне лирике, интелектуалност и драматика родољубивих стихова утемељених на националним, библијским и класичним митовима и легендама посвећеним општим питањима смисла човековог бивствовања на земљи, сврстава га ипак међу најбоље српске песнике.

ДЕЛА: *Песме Милутина Бојића*, Београд 1914; *Каин*, Ниш 1915; *Песме бола и поноса*, Солун 1917; *Краљева јесен*, Сарајево 1918; *Сонети*, Београд 1922; *Песме*, Београд 1923; *Песме и драме*, Београд 1927; *Стихови и драме*, Суботица 1957; *Живи песници. Милутин Бојић*, Београд 1963; *Милутин Бојић*, Београд 1974; *Сабрана дела Милутина Бојића*, Београд 1978.
ЛИТЕРАТУРА: Јован Скерлић, *М. Бојић: Песме*, СКГ, 1914, XXXII, бр. 9, 714—716; Милан Кашанин, *М. Бојић*, Савременик, 1918, XIII, св. 1, 88—90; Владимир Ћоровић, *Милутин Бојић*, КЈ, 1918, I, 28—32; Исидора Секулић, *Белешка о М. Бојићу*, СКГ, 1935, XVI, књ. 44, 20—28; Миодраг Павловић, *Милутин Бојић*, Дело, 1962, VIII, књ. 9, 1279—1299; Радивоје Бојић, *Милутин Бојић песник Србије*, Виндзор, Канада 1968; Владета Вуковић, *Књижевно дело Милутина Бојића*, Приштина 1969; Гаврило Ковијанић, *Живот и књижевни рад Милутина Бојића*, Београд 1969; Радомир Константиновић, *Две пустиње Милутина Бојића*, Трећи програм, Зима 1974, 218—307; Зоран Гавриловић, *Милутин Бојић*, предговор *Сабраним делима*, Београд 1978, 7—60.

Горана Раичевић

Бокшан, Славко, електроинжењер, стручни писац (Ђурђево, 15. VI 1889 — Београд, 6. II 1953)

Родитељи Павле и Јулијана (рођена Мушицки) имали су деветоро деце. Славко је одрастао у Новом Саду, где је завршио основну школу и матурирао (1908) у Српској великој гимназији, чији је био стипендиста. Дипломирао је електротехнику (1913) на берлинском техничком факултету. По завршетку студија добио је место у фабрици оружја „Круп", потом у фирми „Бергман", а 1915. прешао је у берлински „Сименс и Халске" где је остао све до 1920. заштићен од војне обавезе као аустријски поданик. У Београд је дошао 1921. као представник „Сименса и Халскеа" а 1922. основао је сопствену фирму „Инж. Славко Бокшан, машинско и електротехничко предузеће", познато по пословима на електрификацији. Подигао је електричне централе у Аранђеловцу, Битољу, Лозници, Неготину итд. Радио је и на одржавању електричних централа у Војводини. Са још неколико колега основао је 1927. Радио А. Д. — Београд. Поред практичног ангажовања радио је и на научном пољу. Пишући стручне чланке бавио се проблемима индустријализације, електрификације, електрицитета, звука, нуклеарне физике и др. а велику пажњу посветио је проучавању епохалног дела Николе Тесле. Био је оснивач „Друштва Никола Тесла — за унапређење науке и технике" (1935) и први уредник и сарадник (1941—1948) часописа *Наука и техника* које је ово друштво издавало, први директор Института „Никола Тесла" (1839), члан књижевног савета Матице српске од 1940. Био је ожењен Немицом Гертрудом Јариус и имали су двоје деце, Косару и Јелену.

По отпочињању Другог светског рата у мају 1941. мађарски фашисти су му у Сомбору убили брата Хаџи Димитрија, проту, а у јануару 1942. у Новом Саду убили и бацили у Дунав најстаријег брата Милоша, адвоката, и две сестре, Катицу, наставницу, и Косару, стоматолога.

ДЕЛА: *Никола Тесла. Живот и дело*, Нови Сад 1926; *Никола Тесла и његов пионирски рад у електротехници*, Београд 1930; *Едисон*, Београд 1930; *Nikola Tesla und sein Werk, und die Entwicklung der Elektrotechnik, der Hochfrequenz — und Hochspannungstechnik und der Radiotechnik*, Wien 1932; *Михаило Пупин*, Сремски Карловци 1935; *Наш дуг Николи Тесли*, Нови Сад 1936; *Никола Тесла ет сес дéцоувертес*, Београд 1936; *Педесет година примене Теслиних мотора и њихов значај за металургију*, Београд 1938;

Полифазни систем и мотори наизменичне струје, Београд 1940; *Прилог нашег народа науци и техничкој култури*, Београд 1940; *Материја и енергија*, Београд 1942.
ИЗВОР: *Српска библиографија*, I, Београд 1989, 435—436.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 8. II 1953, 11; Властоје Д. Алексијевић, *Инжињер Славко Бокшан (1889—1953)*, ЗМСДН, 1954, VI, 139—149; Никола Т. Петровић, *Славко Бокшан*, НТ, 2, IX, Београд 1953, 57—63; Стеван Миловић, *Славко Бокшан*, Република, Београд, 17. I 1953; *In memoriam „Инг. Славко Бокшан”*, Техника, бр. 1, год. VIII, Београд 1953, 27.

Владимир М. Николић

Боројевић, Светозар, аустроугарски фелдмаршал (Уметић код Костајнице, 13. XII 1856—Клагенфурт, Аустрија, 23. V 1920)

Отац Адам био је коњички капетан. Основну школу похађао је у Зрину, војну у Сремској Каменици, кадетску у Либенау код Граца. Као потпоручник 1876. у саставу 52. пука учествовао у окупацији БиХ, 1878. око Какња и Сарајева. По завршетку Више ратне школе 1883. додељен 16. корпусу; као капетан прве класе ради у генералштабу 1887—91. а затим предаје тактику и војну историју на Војној академији у Бечком Новом Месту. Мајор је 1892, потпуковник и племић (од Бојне) 1895, пуковник 1898. у штабу 8. корпуса у Прагу до 1904, када постаје генерал-мајор и командант 14. пешадијске бригаде у Петроварадину. Краће време проводи у Главном штабу надвојводе Ф. Фердинанда, од 1907. до 1912. командант 42 (хрватске) дивизије у Загребу, где је 1908. унапређен у чин фелдмаршал-лајтнанта, а 1912. прелази у Кошице за команданта 6. корпуса. Наредне године постаје армијски генерал (фелдцојгмајстер), тј. генерал-пуковник. На челу 6. корпуса 1914. успешно ратује у Галицији и исте године прима команду над 3. армијом, с којом одбија Русе код Лиманове и ослобађа тврђаву Пшемисл, држи положаје у Западним Карпатима спречавајући руски продор на Дунаву, ка Братислави и Будимпешти. По уласку Италије у рат постављен је 27. маја 1915. за команданта 5. армије, која је бранила фронт на Сочи против далеко надмоћнијих снага, а од августа 1917. на истом фронту командује 1. и 2. сочанском армијом (Група армија „Боројевић”), где је 31. децембра 1917. унапређен у чин фелдмаршала (маршал штаба), као једини међу припадницима јужнословенских народа. У 12 битака на Сочи успешно је спроводио активну одбрану (са противнападима), да би у аустро-немачкој противофанзиви 1917. стигао до Пиаве, али после почетних успеха долази до општег слома Аустроугарске, који је означио и крај рата у Италији. Тада је повукао своје снаге, а после потписивања примирја 3. новембра 1918. одступио од дужности. Везан уз завичај, понудио је своје услуге новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, намеравајући да у тој држави проведе остатак живота. На ту његову одлуку утицало је то што му је Аустрија после великих ратних заслуга, а због неповерења што је Србин, понудила титулу барона коју је одбио захтевајући да му се додели титула грофа. Али ни у новој држави није био добродошао због сумње да је превише одан Аустрији и Хабзбурговцима, па се вратио у Целовец, где је кажњен одузимањем пензије. Живео је у сиромаштву, од накнаде коју је примао као носилац Ордена Марије Терезије.

Изабран је за почасног доктора Загребачког свеучилишта. Скулптор Р. Франгеш-Михановић моделирао га је на фронту, а од 1915. је тај рељеф постављен на његовој породичној кући. У Загребу се чува „Das Boroevic — Archiv”, а хрватска телевизија је о њему снимила документарни филм.

Био је ожењен ћерком немачког пуковника. Сахрањен је на централном гробљу у Бечу.

Поред Командирског реда Марије Терезије (1916), одликован је Крстом за храброст с ратном декорацијом (1878), Великим крстом, Крстом за храброст првог реда и немачким Орденом за заслуге.

ДЕЛА: *Durch Bosnien*, Wien 1887; *О рату против Италије*, Љубљана 1923.

ЛИТЕРАТУРА: Аврам Ђукић, *Срби пуковници и генерали у аустро-угарској служби*, рукопис у МС Нови Сад; Србобран 2/24 (26. јун / 9. јул) 1907, Стража, 7, 1915, 64; *Neue deutsche Biographie*, Berlin 1953, 1; Јован Радојчић, *Срби — Српска Крајина, Далмација, Славонија, Хрватска*, Београд 1994.

Радослав Милосављевић

Бошковић, Наталија Наташа, балерина, кореограф, педагог (Београд, 15. XII 1901 — Њујорк, САД, 3. VI 1973)

Потиче из угледне породице генерала Стевана Бошковића и Надежде Степанов, Рускиње. У Београду је завршила основну школу, а гимназију прекинула 1915. због рата и настанила се у Русији где је живела до 1921. Балетско школовање почела је у Санкт Петербургу (1915—1920) код приватних професора и у Школи руског балета Вољинског, код педагога Агрипина Ваганова. Када се 1921. вратила у Београд, ангажована је у Балету Народног позоришта као балетска играчица. Паралелно је завршила Глумачко-балетску школу у Београду (1921—1923) у класи Јелене Пољакове. Као државни стипендиста усавршавала се у Паризу код О. Преображенске (1925—1926). Други пут се усавршавала у Паризу и Лондону седам месеци (1931—1932) код педагога: О. Преображенске, Љ. Јегорове, Н. Легата, Б. Нижинске и Љ. Чернишове. У ангажману Балета Народног позоришта непрекидно (1921—1944) била је прва играчица од 1926. и примабалерина од 1927. Дебитовала је у главној улози Сванилде у *Копелији* Л. Делиба 22. септембра 1926. Била је редовни наставник за класични балет у Музичкој академији (1937—1943). Напустила је Југославију 1944. и била самостални балетски уметник у Бечу у Градској опери (1944—1945), у Минхену (1946—1950) и у Америци (1950—1973), у Њујорку, Масачусетсу и Канади. Самостални педагог у колеџима САД, најдуже у Балетском студију Игора Јускевича у Њујорку (1959—1973).

У НП створила је обимно, вредно и значајно дело које је обухватило осамдесет улога (тридесет главних) и сола у балетском и оперско-балетском репертоару, класичном и савременом, страном и домаћем. Сола у балетима у операма (*Аида*, *Кармен*, *Манон*, *Мињон*, *Пикова дама*, *Продана невеста*, *Хофманове приче*, *Самсон и Далила*, *Лакме*, *Халка*, *Казанова*, *Орфеј* и др).

Гостовала са НП у Југославији и иностранству (Атина, Софија, Франкфурт) и самостално (Барселона, Цирих, Беч, Минхен). Интернационалну каријеру започела 1927. у Руској опери у Великом позоришту Лицео (Grand Teatro del Liceo) у Барселони, у балетима у операма, а затим у Интернационалној балетској трупи Руски балет (1934—1935). Са овом трупом, под вођством Левитова, обишла три континента и велики број градова у Јужној и Северној Африци, Индији, Цејлону, Јави, Борнеу, Малој Азији и Аустралији. Наступала као примабалерина Краљевског народног позоришта у Београду и била звезда трупе, играјући са славним уметницима (О. Спесивцевом, В. Немчиновом, А. Обуховим и А. Вилзаком). Остварила разноврстан репертоар и добила позитивне критике. Развила богату концертну делатност у Београду, а затим у Бечу и Минхену. Бавила се кореографијом (Ф. Шопен, *Силфиде*, Р. Шуман, *Карневал*) и режијом (Л. Делиб, *Копелија*, П. И. Чајковски, *Лабудово језеро*). У иностранству (Немачка, Америка, Канада) кореографисала балете (*Лабудово језеро*, *Силфиде*, *Копелија* и *Успавана лепотица*), и низ балетских нумера у дивертисманима, преносећи оригиналне кореографије познатих руских и светских кореографа.

Одликовала се савршеном балетском техником, класичном и модерном, и уметничком изражајношћу. У јакој конкуренцији одличних руских балерина које су радиле у Београду после Октобарске револуције, суверено владала београдском балетском сценом и уврстила се у највеће српске балерине у времену између два светска рата а такође у балерине светске балетске сцене.

Одликована Орденом Св. Саве у Београду и Орденом бугарског цара Бориса III у Софији 1938.

ДЕЛА: Главне улоге: *Одилија* и *Одета* (П. И. Чајковски, Лабудово језеро), *Краљица вила* и *Жизела* (А. Адам, Жизела), *Кнегиња Аурора* (П. И. Чајковски, Очарана лепотица), *Рајмонда* (А. Глзаунов, Рајмонда), *Жар-птица* (И. Стравински, Жар-птица), *Балерина* (И. Стравински, Петрушка), *Млинарева жена* (М. Де Фаља, Тророги шешир), *Царевна* (Ч. Пуњи, Коњиц-вилењак), *Краљева кћи* (О. Недбал, Прича о Хонзи), *Жавота* (К. Сен-Санс, Жавота), *Дулсинеја Китри* (Л. Минкус, Дон Кихот), *Ида* (Ј. Бајер, Цвеће мале Иде), *Зобеида* (Н. Римски-Корсаков, Шехерезада), *Љубав* (П. И. Чајковски, Човек и коб), *Канделас* (М. де Фаља, Љубав чаробница), *Снежна принцеза* (П. И. Чајковски, Рскало), *Невеста* (К. Шимановски, Хајдуци), *Девојка* (К. Барановић, Лицитарско срце), *Јела* (Ф. Лотка, Ђаво на селу), *Коломбина* (Р. Дриго, Арлекинада), *Силфида* (Ф. Шопен, Силфиде), *Шарлота Чели* (В. А. Моцарт, Балерина и бандити), *Гитана* (М. Равел, Болеро), *Царица Тамара* (М. Балакирјев, Тамара), *Млада девојка* (К. М. Вебер, Сан о ружи), *Аспазија* (Ш. Гуно, Фауст — Валпургијина ноћ), *Киргијска робиња* (А. Бородин, Половецки логор).
ЛИТЕРАТУРА: Позоришњи годишњаци Народног позоришта у Београду (1921/22—1939/40); Ксенија Шукуљевић, *Наташа Бошковић, Примабалерина, кореограф и педагог*, Музеј позоришне уметности СРС, Београд 1989, 144.

Ксенија Шукуљевић Марковић

Бошковић, Никола, трговац, сакупљач реликвија (Орахово, Попово поље, око 1641 — Дубровник, 18. IX 1721)

Дошавши из Херцеговине у Дубровник као млад и неук сељак, ступа у службу имућног трговца Рада Глеђевића. Уз њега као његов слуга („ђетић”), и уз друге дубровачке трговце на Леванту, углавном у Новом Пазару, стиче извесно образовање и учи се трговини. После тргује и сам и долази до знатног иметка. Његов отац Бошко из Попова осамостаљује га тада и ослобађа очинског надзора нарочитим документом регистрованим у Дубровнику 8. VII 1690. Већ угледан и имућан, жени се Павлом, ћерком богатог дубровачког трговца и истакнутог песника Бара Бетере. Србију и Босну и Херцеговину прокрстарио је и одлично упознао као трговац, емисар и драгоман дубровачке владе. Приликом тих путовања похађао је старе српске задужбине, слушао народна предања и сакупљао реликвије. У Милешеви је купио од Турака сребрну кутију са натписима у ћирилици (con lettere serviane) у којој се чувао комад Христовог крста и за коју се говорило да ју је монасима даровала султанија Мара, кћи деспота Ђурђа; та је реликвија и сада у Дубровнику. Другу такву реликвију из Милешеве, руку св. Саве, изгубио је на путу. Због познавања Србије и њених традиција историчар Светог Илирика, исусовац Филип Ричепути, боравећи почетком XVIII в. у Дубровнику, замолио је тада већ остарелог Николу да му укратко опише Рашку и њене манастире. Тако је настало на талијанском језику писано дело *Relatione dei monasterij della provincia di Rassia*, обимом невелико, али пуно драгоцених обавештења сваке врсте. Од многобројне деце (Марија, Марија друга, Божо, Баро, Игњат, Петар, Руђер, Антун, Аница), петоро их се истакло, више или мање, у књижевности и науци: Баро, Игњат, Петар, Руђер и Аница.

ЛИТЕРАТУРА: Б. Трухелка, *Старорашка сећања Н. Б.*, Мисао XXXII, 1930, 90—95; Б. Трухелка, *Да није било српске земље, Дубровника, косовске и беласичке вуне ми оца Руџа не бисмо славили*, Политика, 16. II 1937; Јован Радонић, *Дубровачка акта и повеље* IV, 2, Београд 1942, 649—652; Ж. Марковић, *Руђе Бошковић*, 1, Загреб 1968, 11—24; Мирослав Пантић, *Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине*, ЗЛУМС, 1972, 8, 240—260.

Мирослав Пантић

Брашован, Драгиша, архитекта (Вршац, 25. V 1887 — Београд, 7. IV 1965)

Васпитан је у грађанској породици. Основну школу и Реалну гимназију завршио је у Вршцу, чија га је архитектура снажно подстакла. Од 1906. живи у Будимпешти. Дипломирао на Архитектонском факултету 1912. Као сарадник реномираног атељеа „Тери и Погањи” од пролећа 1911. до краја 1918. учествује у пројектовању различитих типова истористички и сецесијски обликованих грађевина. Учествовао је на Четвртој југословенској уметничкој изложби у Београду 1912. Током 1919. и 1920. ради у

Зрењанину, да би до краја 1920. у Београду развио плодну пројектантску активност, у оквиру бироа „Архитект”, основаног у заједници са архитектама Миланом Секулићем и Михајлом Петровићем Обућином. После 1925. ради самостално, ангажујући привремене сараднике (Андреја Васиљевича Папкова, Николаја Шилова, Драгана Гудовића, Александра Секулића и др.). Победник је многобројних архитектонских конкурса у међуратном Београду. У трећој деценији се афирмисао као градитељ једнопородичних кућа, вила и стамбено-пословних вишеспратних зграда у различитим историјским стиловима, развијајући специфичне синкретичке и транзитивне интерстилске форме (Есконтна банка 1921, куће Алексе Павловића 1924, Рихарда Шкарке 1927, Ђорђа Генчића 1929. у Београду и др.). У стилу академизованог неокласицизма подигао је Соколски дом у Зрењанину (1924), а у духу „ханзенатике” православну цркву у Орловату (1924). Иако је његова лична градитељска филозофија била прагматична, подложна променама, 1929. се окреће модернизму, ослањајући се на експресионизам (Југословенски павиљон у Барселони 1929. и Радничка комора у Новом Саду 1929—1931). У четвртој деценији, после успеха са Павиљоном Краљевине Југославије у Милану (1931), осим грађењем вишеспратних стамбено-пословних зграда у Београду (кућа Миливоја Попова 1931, Пензиони фонд Беочинске фабрике цемента, Трговачка комора 1943), и вила (сопствена кућа 1931. и вила Душана Лазића 1932), подиже три монументалне грађевине антологијског значаја за развој српског модернизма: Команду Ратног ваздухопловства у Земуну (1935), Државну штампарију у Београду (1933—1940) и Банску палату и Већницу у Новом Саду (1935—1939). Као што је вешто варирао облике академске архитектуре, постигао је завидну оригиналност и у моделацији облика модерног градитељства. Одступа од начела доследне функционалности и прибегава декоративности. Био је члан „Групе архитеката модерног правца” и уметничког удружења „Облик”. Имао је више запажених јавних иступа у медијима и стручним телима. Учесник је многих архитектонских и уметничких изложби.

Други светски рат проводи у стваралачкој изолацији. Непосредно по завршетку рата запослио се у Министарству железница, потом је ангажован на реконструкцији Старог двора у Београду, као архитекта Пројектантског завода Србије. Сарађује 1953. у КМГ „Трудбеник” где оснива биро „Савремена архитектура”. Градио је радничка насеља у модернизованом фолклористичком маниру (Јагодина, Зворник, Тузла, Шабац, Аранђеловац и хотел у Сопоћанима), и више јавних зграда у стилу послератне ауторске модерне (хотел „Бристол” у Тузли 1954—1961, Робну кућу у Чачку и Пошту у Новом Саду 1962. Реконструисао је хотел „Метропол” у Београду 1954—1957). Изабран је 1953. за почасног члана Краљевског института британских архитеката (RIBA), а 1961. за дописног члана САНУ. У домаћој историографији сврстан је међу најзначајније српске градитеље. Он симболише читаву епоху новије српске архитектуре јер се у његовом делу прожимају сви стилови и идеологије те архитектуре.

ДЕЛА: *Есконтна банка*, Београд 1921; *Кућа Алексе Павловића*, Београд 1924; *Соколски дом*, Зрењанин 1924; *Православна црква*, Орловат 1924; *Кућа Рихарда Шкарке*, Београд 1927; *Кућа Ђорђа Генчића*, Београд 1929; *Југословенски павиљон*, Барселона 1929; *Радничка комора*, Нови Сад 1929—1931; *Павиљон Краљевине Југославије*, Милано 1931; *Кућа Миливоја Попова*, Београд 1931; *Вила Драгише Брашована*, Београд 1931; *Вила Душана Лазића*, Београд 1932; *Државна штампарија*, Београд 1933—1940; *Пензиони фонд Беочинске фабрике цемента*, Београд 1934; *Трговачка комора*, Београд 1934; *Команда ратног ваздухопловства*, Земун 1935; *Банска палата и Већница*, Нови Сад 1935—1939; *Хотел „Бристол”*, Тузла 1954—1961; *Робна кућа*, Чачак 1962; *Пошта*, Нови Сад 1962.

ЛИТЕРАТУРА: Вељко Петровић, Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 23; Божа Стојадиновић, *Драгиша Брашован*, ВН, 26. IX 1954; *Никола Добровић*, *Стварање архитекте Драгише Брашована*, АУ, 33—34, Београд 1965, 42—44; Зоран Маневић, *Архитектура Драгише Брашована*, Уметност 6, Београд 1966, 60—69; Зоран Маневић, *Дело архитекте Драгише Брашована*, ЗМСЛУ, 6, 1970, 187—208; Зоран Маневић, *Живот једног градитеља*, ITN 697—710, Београд 16. VII 1976—15. X 1976; Никола Добровић, *Брашован*, ITN, 697—732, Београд 1976—1977; Драган Гудовић, *Мој пријатељ Драгиша Брашован*, ИТН, 716—717, 722, Београд 1976—1977; Бранислав Којић, *Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920—1940. год.*, Београд 1979, 7, 45—47, 80, 89, 176, 185; Братислав Стојановић, *Архитекта Драгиша Брашован*, УБ, 51, Београд 1979, 17—31; Зоран Маневић,

Наши неимари: Драгиша Брашован, Изградња 8, Београд 1980, 49—57; Зоран Маневић, *Српска архитектура XX века*, у: Архитектура XX вијека. Уметност на тлу Југославије, Београд, Загреб, Мостар 1986, 24—26; Александар Кадијевић, *Архитекта Драгиша Брашован (1887—1965), класик југословенске архитектуре XX века*, Момент 13, Београд 1989, 87—93; Александар Кадијевић, *Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887—1965)*, ГГБ, XXXVII, Београд 1990, 141—173; Janos Gerle, Attila Kovach, Imre Makovecz, *A szazadfordulo Magyar epiteszete*, Budapest 1990, 42, 95; Бела Дуранци, *Дуга над академијом*, Панчево 1991, 33—37, 54; Алексеј Бркић, *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930—1980*, Београд 1992, 96—103; Александар Кадијевић, *Новосадски опус архитекте Драгише Брашована*, Пројекат 1, Нови Сад 1993, 45—47; Александар Кадијевић, *Југословенски павиљон у Барселони 1929. године*, ГДКС 19, Београд 1995, 213—216; *„Партизан" — бивши соколски дом*, у: Велики Бечкерек, Петровград, Зрењанин, Зрењанин 1995, 64—67; Александар Кадијевић, *Туристички дом Сопоћани — заборављено остварење националног смера у раној српској послератној архитектури*, НпЗ, 20, Нови Пазар 1996, 121—129; Светислав Владисављевић, *Зграда Министарства пољопривреде и вода и Министарства шума и рудника*, ГГБ, XLIV, Београд 1997, 210—219; Слободан Јовановић, *Брашован арх. Драгиша*, ДаНС 25, Нови сад 1999 (прилог); Владимир Митровић, *Градитељи Новог Сада. Прва половина XIX — друга половина XX века*, ДаНС, 30, Нови Сад 2000, 47—49; Љиљана Благојевић, *Модерна кућа у Београду (1920—1941)*, Београд 2000; Валентина Брдар, *Од Париса до Брашована. Архитектура јавних здања у Новом Саду између два светска рата*, Нови Сад 2003, 24—29, 68—71.

Александар Кадијевић

Бугарски, Јован Д., инжењер, мерник, картограф (Добринци, Срем, 1804 — Нови Сад, 8. IX 1865)

Отац Давид био је трговац. Школовао се на Прешовском лицеју и Пештанском универзитету, где је 1838. добио мерничку диплому. У Србији је 1839. добио службу а 1841. поданство. По протеривању кнеза Михаила 1842. прешао је са службом у Нови Сад. Други мерник града постао је 1846. За време Буне службовао је и у Сремским Карловцима све до 1864. Његова молба за повратак на место градског инжењера бива одбачена по одлуци Земаљске владе Војводине због неподношења потпуног обрачуна као бившег владиног комесара из 1849, што ће му касније, по сазнању среског суда, сметати и у приватној пракси. Када је 29. марта 1853. поднео тужбу Земаљској влади у Темишвару, патријарх Рајачић наименовао је у Бечкереку комисију којој је он поднео рачуне и новац па је из Темишвара стигла наредба да му се не омета приватна пракса. Поред приватне праксе радио је и у државној служби. То је период када су Новосађани добијали државни зајам за обнову града након бомбардовања. Стари проблеми са рачунима појављивали су се још 1857. Тек 8. октобра 1860. цар Фрања Јосиф одобрио је брисање накнаде која је тражена на основу рачуна из 1849.

Издао је *Карту Књажества Сербіє* која је прихваћена јер у то време није постојала одговарајућа карта Србије. Била је готова 1843. а издата је 1845. у Бечу и од маја исте године била у употреби у Србији. Размер карте је 1:345.000, а поред елемената које су садржавале раније карте, ова је бележила административне границе и важније путеве. Са инжењером Б. Прохаском, представником Војноградничарске управе општине Карловци, и М. Паљардијем, војноградничарским акцесистом, учествовао је 1859. у геометарском снимању и премеравању делова острва Калиште на Дунаву, које је било предмет спора између ман. Гргетега, односно Митрополије с једне, и Шајкашког батаљона, односно Војне управе, с друге стране.

Имао је троје деце.

ЛИТЕРАТУРА: *Споменица града Новог Сада*, Сремски Карловци 1933, 24; Васа Стајић, *Новосадске биографије*, Нови Сад 1936—1964, I, 114—116; IV, 154, 173; V, 119—122, 145; VI, 171; Павле Васић, *Живот и дело Анастаса Јовановића*, Београд 1962, 60, 61, 118; Ристо Ковијанић, *Срби који су учили у Словачкој (XVIII—XIX век)*, ЗМСКЈ, 1971, књ. XIX, св. 3, 471, 485; *Шајкашка*, I, Нови Сад 1975, 352.

Владимир М. Николић

Будимир, Милан Ђ., класични филолог, лингвиста, универзитетски професор (Мркоњић Град, 2. XI 1891 — Београд, 17. X 1975)

Пореклом је из сиромашне породице. С неписменом мајком Јованком која је говорила икавски и оцем Ђорђем, берберином и ситним трговцем, који је говорио ијекавски, рано се заинтересовао за језичка питања. После српско-православне основне школе у родном месту, са стипендијом Градске општине завршио је Класичну гимназију у Сарајеву (1902—1910). Као најбољи од 800 матураната добија стипендију босанске владе за студије класичних језика на Филозофском факултету у Бечу. После учешћа у демонстрацијама против Аустрије губи стипендију. За време Првог светског рата због слабог вида мобилисан је у комор̨ије. Прогањан, хапшен и затваран у петнаестак затвора у Босни, Мађарској и Аустрији, убрзо губи вид. Захваљујући својим професорима из Беча, Лудвигу Радермахеру и Хансу фон Арниму, брани докторску тезу у Бечу 1920. написану на латинском под насловом *De tempestatum daemonibus capita IV* (*О олујним демонима*), делом објављену у преводу у *Гласнику Земаљског музеја* у Сарајеву (32, 3—4, 1920, 295—327). Кратко ради као суплент у Мостару, Бихаћу и Сарајеву, а од 1921. је асистент и доцент на Филозофском факултету у Београду, 1928. ванредни професор, а 1938. редовни професор. Пензионисан је од окупатора 1942. за време Другог светског рата, и преузет на факултет 1945, где је као професор и шеф катедре за класичне науке остао све до пензионисања 1962. Од 1948. је дописни члан САН, редовни од 1951, дописни члан ЈАЗУ од 1952. и АНУБиХ 1969.

Као млад човек био је ангажован у јавним активностима, основао је Радикалско-демократску напредњачку странку (РАДЕНА), покретао је више листова у Сарајеву 1918. и 1919 (*Словенски југ*, *Ново дјело*, *Око*). Са Петром Скоком покренуо је и уређивао међународну научну публикацију *Revue Internationale des Études Balkaniques* (1934—1937) у Балканолошком институту у Београду, који су они основали 1933, после рата *Живу антику* у Скопљу и *Ономастичке прилоге* у САНУ у Београду. Учествовао на многим међународним скуповима у иностранству, углавном пре Другог светског рата. Био је ожењен биологом др Цвијетом Будимир, са којом је имао кћер Радену.

Његова свестрана и интердисциплинарна научна делатност укључивала је класичне језике и класичне књижевности, компаративне студије опште, грчке, латинске и словенске лингвистике, компаративну историју религије и фолклора, археологију, балканску топономастику, византологију, етнологију, античку и савремену балканологију, етимологије из области класичних и других језика (македонски, албански, илирски). Објавио је преко 200 радова и 500 етимологија. Открио је и проучио најстарији индоевропски дијалекат — пеластички, описујући многе појаве из духовне и материјалне културе докласичних народа на Балкану, као и везе са словенском лексиком и ономастиком. У индоевропској и балканској палеолингвистици дао је многа оригинална решења. Утемељио је код нас палеобалканологију, утврђујући језичке, културно-историјске и друге особености догрчких старинаца на Балкану, Анадолији и Апенинском полуострву, које назива Пеластима. Такође је изучавао везе између тих старинаца и словенских Индоевропљана, указујући и на протословенске елементе у грчком речнику. Проучавао је и питање најстарије индоевропске и словенске постојбине, противећи се тзв. „нордистичкој теорији" о пореклу Индоевропљана са далеког севера Европе. На основу оригиналне анализе три реда гутурала, извршио је нову поделу индоевропских језика. Новија археолошка и друга научна открића пружају нове потврде за његове давне предлоге. Оспоравање које је 1973. доживео од неких партијских личности у Босни тешко га је погодило, пао је у постељу и убрзо умро.

Био је учитељ најбољим класичним стручњацима свих профила из целе некадашње Југославије више од пола века, са многим ђацима у иностранству, сматран једним од најученијих, најобразованијих и најумнијих људи код Срба у XX в. Био је велики патриота и козмополита, хуманиста и истрајни борац за правду и истину, а извор поруке љубави према човеку и човечанству тражио је у древним источницима балканске

цивилизације. Више од пола века проводећи у потпуној тами без вида, он је стоички и с невероватним оптимизмом учио да се „до истине долази радом и размишљањем", да „сваку мисао треба домислити до краја" и да наука и филозофија треба да служе човеку и унапређивању људског живота.

Добитник је више награда: Октобарске, Седмојулске, Филипа Вишњића, Повеље Коларчеве задужбине и др. По њему је названа библиотека Савеза слепих и слабовидих Србије у Београду.

ДЕЛА: *Carmen arvale*, Београд 1926; *Балкан и Балканци*, Београд 1937 (с Петром Скоком); *О Илијади и њеном песнику*, Београд 1940; *ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΄ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Основи грчке глотологије*, Београд 1948, друго издање с Љиљаном Црепајац, 1964; *Litterae Latinae*, Београд 1948; *Грци и Пеласти*, Београд 1950; и Мирон Флашар, *Преглед римске књижевности*. De auctoribus Romanis, Београд 1963; *Са балканских источника*, Београд 1969; *Библиографија радова*, ЖА, XXI/2, 1971.

ЛИТЕРАТУРА: *Милан Будимир*, ГСАН, LVIII, 1951, 432; Александар Белић, *Милан Будимир*, Енциклопедија Југославије II, 1956, 249; Љиљана Црепајац, *Осамдесет година живота професора Милана Будимира*, ЖА 1971, XXI/2, 349—352; Владета Јанковић, *Укрштај уметности и животне мудрости*, Политика, 1. XI 1975, LXXII, 22298; Радослав Катичић, *Ancient Languages of the Balkans*, The Hague, Paris 1976, 63—70; Светлана Слапшак, *Књижевна истраживања Милана Будимира*, Савременик, 1978, XXIV, књ. XLVIII, 8—9, 107—131; Фанула Папазоглу, *Уводна реч*, Ономатолошки прилози I, 1979; Војислав Ђурић, *Милан Будимир*, САНУ, 1979, Споменица књ. V, 5—10; Љиљана Црепајац, *Милан Будимир као лингвист*, Споменица књ. V, 11—18, на француском језику; Драгослав Срејовић, *Балкански источници Милана Будимира*, Споменица књ. V, 21—24; Ксенија Марицки-Гаћански, *Жива антика Милана Будимира*, у: Разговор с временом. Античке и модерне теме I, Вршац 1995, 67—79.

Ксенија Марицки Гаћански

Буха, Бошко Р., народни херој (Градина код Вировитице, 1926 — Јабука код Пљеваља, 27. IX 1943)

После завршене основне школе није наставио даље школовање и остао је у селу. Када је успостављена Независна Држава Хрватска, пошто је одмах дошло до протеривања и исељавања Срба из Хрватске, долази у Мачву. Ступио је 1941. у Мачвански партизански одред. Због болести био је једно време на лечењу у Ужицу. После немачке офанзиве на ослобођену територију и Ужице партизанске снаге су се повукле из Србије и са борцима Ужичког партизанског одреда повукао се и он. После формирања 2. пролетерске бригаде 1. марта 1942. у Чајничу улази као борац у састав њеног 4. батаљона. Изузетно храбар, истакао се као бомбаш на Чајничу, Козари, Тарчину, Купресу, Јајцу, Ливну и у другим акцијама које је водила 2. пролетерска бригада. Због исказане храбрости 2. пролетерска бригада упутила га је као свог делегата у Бихаћ на Први конгрес антифашистичке омладине Југославије (27—29. XII 1942). Говорио је о борби, његовој и његових другова бомбаша, против непријатеља и изазвао одушевљење делегата и гостију. И у каснијим борбама које је водила 2. пролетерска бригада испољио је велику храброст и два пута био награђен поклонима од Врховног команданта Јосипа Броза. По повратку са једне омладинске конференције септембра 1943. упао је у четничку заседу недалеко од села Јабука код Пљеваља и погинуо у седамнаестој години бранећи докторку Сашу Божовић. Народним херојем проглашен је децембра 1951.

ЛИТЕРАТУРА: *Народни хероји Југославије*, I, 1975; Саша Божовић, *Теби моја Долорес*, Београд 1978; *Лексикон НОР-а и револуције у Југославији 1941—1945*, I, Београд 1980.

Предраг Лажетић

Вајферт, Ђорђе, индустријалац, банкар, добротвор (Панчево, 15. VI 1850 — Београд, 12. I 1937)

Син је Игнаца, панчевачког пивара немачког порекла. Након основне школе и гимназије у Панчеву и трговачке школе у Будимпешти, завршио је пиварски одсек Више пољопривредне школе у Вајенстефану (Баварска). Од 1873. живео је у Београду. Као редов коњаник борио се у ратовима 1876—1878. и 1885. Као истакнути члан Либералне странке био је члан скупштинског Уставотворног одбора. Новчано је помагао Мајски превратa 1903. Први светски рат провео је у Француској, а након рата наставио живот и рад у Београду.

Преузевши 1873. од оца пивару у Београду, развио је производњу и створио водећу фирму те врсте у Србији а касније у Југославији. На Топчидеру и Сењаку саградио је модерне фабрике пива и слада, у Костолцу и Нишу творнице леда, а широм земље отворио стоваришта. С тим улогом је 1921. основао акционарско друштво „Прва српска парна пивара Ђорђе Вајферт". Концесије рудника мрког угља у Костолцу купио је 1873, 1886. отворио рудник живе на Авали а потом и руднике злата у Глоговици, олова и цинка на југу Србије и каменог угља у Подвису. Повластице борског рудника бакра купио је 1903, али их је 1904. продао једној француској компанији. Био је члан Оснивачког и првог Управног одбора Народне банке (1884), вицегувернер (1884—1889, 1902—1911), гувернер (1890—1902, 1912—1926) а од 1926. доживотни почасни гувернер југословенске Народне банке. Један је од оснивача и почасни председник Индустријске коморе (1910), добротвор и утемељивач многих друштава и задужбина. Са оцем и братом Хугом сакупио је у свету признату збирку спомен-медаља из XVII и XVIII в. и збирке српског средњовековног и античког новца. Прве две колекције нестале су у току Првог светског рата. Античку збирку 1923. поклонио је Београдском универзитету. Био је масон од 1890; од 1891. до 1899. био је старешина ложе „Побратим" а 1912. велики мајстор Врховног савета Србије. За време Првог светског рата, уз Пашићеву молбу и новчану помоћ, у Марсеју је придобијао масоне за потребе Србије. Велики мајстор ложе „Југославија" био је 1919. Одликован је Орденом Светог Саве I степена, Карађорђевом звездом, орденом Белог орла, Таковским крстом и Споменицом Министарства шума и руда.

ДЕЛА: *Конституција Велике Ложе „Југославија" у Ор. Београду*, Београд 1920; приредио: *Манифестација у част српских жена. Њихов културни рад за 50 година 1875—1925*, Београд 1926.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица педесетогодишњице Невесињског устанка 1875—1925. Историја добровољаца*, Београд 1925, 120—122; Срећко Милекер, *Историја града Панчева*, Панчево 1925, 3, 223—224; *Збирка портрета и биографија знаменитих људи Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1926, 199; *Споменица педесетогодишњице Београдске трговачке омладине 1880—1930*, Београд 1931, 30, 56, 68, 176; *Народна банка 1884—1934. Споменица*, Београд б. г., 276—277; Политика, 13—16. I 1937; *Историја Београда*, 3, Београд 1974, 197—263; Никола Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981, 94—95, 112—113, 278; Никола Вучо, *Пивара Ђорђа Вајферта*, ГГБ, 1982, књ. XXIX, 53—59; Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764—1980)*, Београд 1988; *Три нумизматичка легата Универзитета у Београду*, Београд 1991, 5—10.

Зоран Пејашиновић

Варнава Росић (Петар), патријарх (Пљевља, 29. VIII 1880 — Београд, 23. VII 1937)

Основну школу завршио је у Пљевљима 1892. а Богословско-учитељску школу у Призрену 1900, који је тада још био под османском влашћу. Тада се потпуно определио за свештенички позив и образовање наставио у Духовној академији Руске православне цркве у Петрограду, развијајући се под утицајем свог духовног оца, ректора академије епископа Сергија. Духовну академију завршио је 1905, стекавши научни степен кандидата богословља. У Петрограду је 30. априла исте године примио монашки постриг, после седам дана произведен у чин јерођакона, а затим и у јеромонаха. Школовање у Русији створило је код њега трајну везаност за ту земљу и за руско православље. По завршетку школовања отишао је у Цариград и брзо се повезао са

многобројном српском колонијом. Убрзо по доласку постао је управник тамошње српске школе, а затим и свештеник при посланству Краљевине Србије. Био је активан сарадник *Цариградског гласника*. Боравећи у Цариграду успоставио је блиске везе са структурама цариградске Васељенске патријаршије. Захваљујући тада стабилним односима Краљевине Србије и Османског царства, после посете краља Петра I Цариграду, рукоположен је за епископа велешко-дебарског 18. марта 1910, на препоруку српске владе. Рукоположила су га петорица архијереја Васељенске патријаршије јер је и сам тада припадао тој цркви. Носио је титулу епископа главинског. Његовим рукоположењем учињен је још један корак у ограничавању домета бугарске егзархијске пропаганде у Македонији. Балканске ратове и ослобођење Македоније дочекао је у својој епархији. Након окончања Другог балканског рата сви егзархијски епископи удаљени су са простора који су Букурештанским мировним уговором припали Краљевини Србији. У створеном управном провизоријуму у црквеним пословима, зато што због ратова није било могуће одмах уредити црквену структуру у новоослобођеним областима, управљао је целокупном црквом у српској Македонији. Јесен 1915, када је Српска војска отпочела повлачење преко Албаније, Црне Горе и Македоније, дочекао је у Битољу, одакле је са неким војним јединицама одступио према Солуну. Из Солуна је отишао на Крф, где је боравио до почетка 1917, када је по налогу српске владе кренуо у дипломатску и црквену мисију у Русију. У Москви је, у својству представника Српске цркве, присуствовао обнављању институције руског патријарха, и устоличењу патријарха Тихона. Његова везаност за Руску цркву дошла је и тада до изражаја. Био је сведок револуционарних збивања у Русији 1917. и као добар познавалац руских прилика упозоравао какве ће тешке последице то произвести по земљу и народ. Касније, као патријарх, у својим посланицама указивао је у каквом су се тешком положају после Октобарске револуције нашли руски народ, црква и држава. По завршетку Првог светског рата вратио се у земљу и управљао као администратор свим епархијама у Јужној Србији (1919—1920), чији административни статус и даље није био јасно уређен. За митрополита скопског изабран је 17. новембра 1920. На челу Скопске митрополије обновљене Српске православне патријаршије остао је до 12. априла 1930, када је на патријарашком престолу наследио умрлог патријарха Димитрија. На челу цркве био је у време када се политичка ситуација у земљи и у Европи све више компликовала. У говорима и посланицама указивао је на опасност од нарастајуће појаве нацизма у Европи, као и од све отворенијих тежњи за растурање државе. Одан краљевском дому, веома тешко је примио вест о смрти краља Александра I Карађорђевића, сматрајући да су тиме поткопани темељи државе и да нема ауторитета који би могао да га у земљи замени. Након краљеве смрти влада Милана Стојадиновића је, изговарајући се државним разлогом, наставила рад на изради и склапању конкордата са Римокатоличком црквом, чији је нацрт наследила још од претходне владе Богољуба Јевтића. Криза око конкордата почела је још 1935, да би се распламсала 1937. С обзиром на то да се предложеним конкордатом Римокатоличка црква у Краљевини Југославији стављала у привилегован положај у односу на православну, а да је њен центар моћи био изван контроле државе, православна црквена јерархија на челу са патријархом одлучно се супротставила његовом усвајању. И патријарх Варнава и Свети синод су се о томе више пута јавно оглашавали. Покушаји председника владе Милана Стојадиновића да се у Закон о конкордату накнадно унесу исправке које би значиле да по његовом усвајању повластице дате Римокатоличкој цркви аутоматски важе и за друге верске заједнице, нису били довољно убедљиви. Јавно мњење је било узнемирено, посебно од како се патријарх разболео од мистериозне болести за коју се сматрало да је последица тровања. Убрзо, 19. јула 1937, десила се тзв. Крвава литија, сукоб жандармерије и православних свештеника и верника, који су од Саборне цркве, после молепстивија за здравље болесног патријарха, кренули ка цркви Светог Саве на Врачару. Јавност је додатно била иритирана чињеницом да је на челу Министарства унутрашњих послова, које је руководило оштром полицијском акцијом, био римокатолички свештеник Корошец.

Сумњало се да је патријарха отровала влада или полиција, што је поткрепљивано сазнањем да су два његова кувара, пошто се за болест сазнало, нестала. Патријархова два брата, која су дошла да га посете, такође су се изненада тешко разболела. Патријарх је умро четири дана након Крваве литије и сахрањен у цркви Светог Саве. Узрок његове смрти никада није са сигурношћу утврђен. Убрзо за њим од исте болести умрла су и његова два брата.

У време његове управе стање православне цркве у држави је готово у потпуности уређено. Донети су Устав Српске православне патријаршије, спроводбене наредбе и реорганизована мрежа епархија. Помагао је зидање нових и обнову старих цркава и манастира, а посебну пажњу посвећивао је унапређењу мисионарског рада, црквеног богослужења и положаја монаштва. У његово време саграђена је зграда Српске православне патријаршије у Београду и отпочета градња новог храма Светог Саве на Врачару.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт, Југославија између два рата*, Ријека 1970; Тодор Стојков, *Влада Милана Стојадиновића 1935—1937*, Београд 1985; Драгољуб Живојиновић, Дејан Лучић, *Варварство у име Христово, нови прилози за Magnum Crimen*, Београд 1988; *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1990; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, II, Београд 1991; Сава [Вуковић], *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891—1941*, Крагујевац 1994; Сава [Вуковић], *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.

Драгољуб Р. Живојиновић

Васиљевић, Алимпије, филозоф, универзитетски професор, политичар (Велишевац код Ваљева, 21. XI 1831 — Београд, 3. II 1911)

Отац Милован био је земљорадник а без мајке Јелице остао је врло рано. Школовање је започео 1842. у манастиру Боговађи, прекинуо га 1844. због Катанске буне, а наставио 1845. уписавши трећи разред при цветановачкој цркви. Пошто је неко време био писар начелника Колубарског среза, почео је да похађа Београдску гимназију из које се исписао после трећег разреда због сукоба са професором немачког језика. Прешао је у Богословију у којој није стигао да заврши ниједан разред, јер је исте године (1850) упућен у Духовну академију у Кијеву где је, како тврди у *Мемоарима*, стекао титулу магистра, што се на основу сачуваних докумената не може установити. По повратку у Србију радио је 1857. као писар Пожаревачког округа а потом као професор у Шабачкој полугимназији (1858—1859). У време Светоандрејске скупштине 1858, на којој је свргнут кнез Александар Карађорђевић, повезао се са групом младих интелектуалаца која је захтевала парламентарну владавину и грађанске слободе и представљала језгро будуће Либералне странке. Убрзо су се сукобили и са режимима кнеза Милоша, потом Михаила Обреновића, које су критиковали и због апсолутизма и због тога што су сматрали да влада не води довољно активну спољну политику у правцу коначног ослобођења и уједињења српског народа. У сарадњи са либерално-национално оријентисаним српским политичарима из Хабзбуршке монархије основана је 1866. у Новом Саду Уједињена омладина српска у којој је он имао врло запажену улогу. Међутим, за разлику од истакнутих опозиционара, Јеврема Грујића, Милована Јанковића, Владимира Јовановића, није био прогањан, затваран и није одлазио у емиграцију. Његова научна и политичка каријера текла је узлазном линијом. Био је професор у Београдској богословији (1859—1864), Пожаревачкој полугимназији (1864—68), Београдској гимназији (1868). Током 1860. боравио је на усавршавању у Паризу. Велика жеља била му је да постане професор на Великој школи, за шта се упорно јављао на конкурсе. Прво је добио, као доцент, да предаје руски језик (1863—1864), а коначно 1868, када су после смрти кнеза Михаила либерали подржали намеснички режим, катедру филозофије и логике. После годину дана постао је редовни професор. На Великој школи предавао је до 1875. а кратко време био је и ректор. У време јаснијих

идејних и страначких подела до којих је дошло међу српском интелигенцијом током 70-их, остао је у Либералној странци у чији је Главни одбор ушао у време њеног формалног конституисања 1881. Обављао је низ дужности у врху државне администрације: министар просвете и црквених послова био је 1875, 1876—1880, у владама Стевче Михаиловића и Јована Ристића и 1887. у влади Јована Ристића. Током српско-турских ратова као представник владе у Врховној команди био је у пратњи кнеза Милана са којим је током његове владавине био у добрим односима. Поред редовних дужности обављао је 1877/78. дужност министра за ослобођене крајеве. Постављен је 1879. за државног саветника. Изванредни министар у Петрограду био је два пута 1892/1893. и 1894/1895. Пензионисан је 1898. Редовни члан Друштва српске словесности постао је 1862. У Српском ученом друштву био је од 1864. почасни а од 1869. редовни члан, потом члан Одбора за науке филозофске и филолошке и Одбора за науке историјске и државне; председник Друштва био је од 1885. до 1887. Од 1892. био је почасни члан Српске краљевске академије — за редовног члана није биран из политичких разлога. Почасни члан Матице српске постао је 1868.

Написао је неколико књига и око четрдесет чланака из области филозофије, историје, психологије и педагогије, као и превода са руског, који су објављени у новинама и часописима: *Српски дневник*, *Трговачке новине*, *Српске новине*, *Србија*, *Застава*, *Браник*, *Гласник Друштва српске словесности*, *Гласник Српског ученог друштва*, *Матица*, *Вила*, *Млада Србадија*, *Даница*. Био је један од водећих идеолога либерално-националног покрета 60-их и 70-их година, што је препознатљиво и у његовом обимном и разноврсном интелектуалном стваралаштву. Није био оригиналан мислилац. Углавном је прерађивао дела страних писаца и тако знатно допринео да се српска научна јавност која је стасавала упозна са најзначајнијим савременим достигнућима на пољу друштвених наука. Међутим, није увек коректно указивао на своје узоре, што није остало непримећено, нарочито од стране његових супарника у политици и науци, пре свих Милана Кујунџића Абердара и Чедомиља Мијатовића, са којима је улазио у оштре полемике. Мада је био руски ђак и један од најистакнутијих русофила међу српским политичарима, као теоретичар био је под утицајем западних идеја, с тим што се са њима упознавао углавном преко руске литературе. Током школовања дошао је под утицај хегеловске деснице и 1863. је у *Гласнику Српског ученог друштва* објавио *Кратки преглед Хегелове филозофије* али је убрзо постао један од главних присталица и пропагатора позитивизма. *Историју народног образовања код Срба* писао је „посрбивши" *Историју цивилизације у Енглеској* коју је рано преминули Хенри Томас Бакл само започео тиме што је изложио оригинална методолошка полазишта која су га учинила славним. Поред многих похвала, покушајем да применом Баклових метода, али без упоришта у поузданим научним резултатима и на мало простора, пружи синтезу српске историје, изазвао је и оштре полемике које су биле почетак вишегодишњег спора у српској историографији између национално-романтичарске и критичке школе. У овом, као и у неким другим делима, његово тумачење прошлости било је у духу теоријских полазишта која је већ поставио Владимир Јовановић и која су заступали и други „светоандрејски либерали". По угледу на историчаре из редова француских „доктринара" и енглеских виговаца који су исходиште либерализма видели у „германским шумама" и доказивали да су слободне друштвене установе нешто што је својствено западном човеку и његовом погледу на свет, српски либерали су корене слобода тражили у древним словенским установама. То што су се оне кроз историју сачувале у патријархалном сељачком друштву сведочи да Срби имају урођене склоности за парламентаризам и демократију. На тај начин покушавали су да помире српски национализам и западне политичке идеје, односно оспоре тврдње идеолошких противника да хоће да увезу у Србију стране политичке традиције и облик владавине за које она још није сазрела. Тротомни уџбеник *Логика* (1871—1873) писао је ослањајући се на дело *A System of Logic* чувеног енглеског либералног мислиоца Џона Стјуарта Мила. Један је од првих који се међу Србима бавио психологијом. У обимним чланцима *О психолошкој методи у*

Инглеској, *Француској и Германији* и *О слободној вољи* (*ГСУД* 1869,1872) и уџбеницима из психологије (1870) и педагогије (1879) позивао се на дела Џона Стјуарта Мила, Александра Бена, Херберта Спенсера, Вилхелма Вунта, Ернеста Хекела, Чарлса Дарвина и др., мада је највише следио књиге руских писаца Матвеја Михаиловича Тројицког и Константина Димитријевича Ушинског и чланке из руских часописа. Најсамосталнији рад из те области је обиман чланак *Психолошке особине српског народа* (*ГСУД* 1886) у којем су се преплитали позитивизам и национални романтизам. Мада је величао модерне научне методе, ослањао се, по сопственим речима, на „лично искуство и непосредно посматрање" и допуњавао их примерима из народне усмене традиције.

Био је ожењен ћерком истакнутог либералног политичара и државника Јована Авакумовића. Имали су кћери Катарину, Славку, Јелку, Милку, Небесну и сина Љубомира. Авакумовићи су припадали широј породици Баба-Дудића, једној од најмоћнијих у Београду.

ДЕЛА: *Учитель руског језика*, Београд 1862; *Историја народног образовања код Срба*, I, *Увод*, Београд 1867; *Психологија као наука удешена за школску употребу*, Београд 1870; *О развитку уставне свести у Србији*, Београд 1871; *Логика удешена за школску употребу*, I—III, Београд 1871—1873; *О народном васпитању*, Београд 1874; *Правила испита зрелости*, Београд 1876; *Физиолошко-психолошки основи педагогике*, Београд 1879; *Један поглед на нашу прошлост и садашњост*, Београд 1895; *Свето-Андрејска скупштина*, Београд 1899; *Успомене на краља Милана*, Београд 1901; *Три српска великана: Карађорђе, Милош и Вучић*, Београд 1907; *Моје успомене*, Београд 1990.
ЛИТЕРАТУРА: Владимир Јовановић, *Алимпије Васиљевић (1832—1911)*, СКГ, 1911, XXVI, бр. 8, 9, 596—608, 698—711; Андрија Стојковић, *Развитак филозофије у Срба 1804—1944*, Београд 1972, 119—123; Михаило В. Поповић, *Философски и научни рад Алимпија Васиљевића*, Нови Сад 1972; Радош Љушић, Предговор, у: Алимпије Васиљевић, *Моје успомене*, Београд 1990, 19—38; Добрило Аранитовић, *Хегел у Југославији*, Београд 1991, 138—139; Бранко Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Нови Сад 2005.

Бранко Бешлин
Мирјана Карановић

Васић, Драгиша, писац, публициста, политичар (Горњи Милановац, 2. IX 1885 — Јасеновац?, Хрватска, ? IV 1945)

Отац Вићентије био је трговац, мајка Христина цинцарског порекла. Основну школу и нижу гимназију учио је у родном месту сем II разреда који је завршио у Чачку. Више разреде гимназије са матуром и правни факултет завршио је у Београду. Неко време радио је као адвокатски приправник, а затим у Француској провео годину дана учећи језик и стичући нова знања. По повратку у земљу оженио се ћерком политичара Стојана Рибарца и отворио адвокатску канцеларију. Као резервни официр учествовао је у сва три рата од 1912. до 1918; у Колубарској бици, у одбрани Београда (1915), издржао све страхоте повлачења кроз Албанију. На Солунском фронту почео је да пише полемичку расправу поводом уопштене и по Србе увредљиве тврдње француског социо-психолога Гистава ле Бона (у књизи *Психологија гомиле*) да се о народе Балкана „цивилизација само очешала", нимало не изменивши њихове наследне карактере, које предодређују „религијска веровања и расне мржње" (из овог списа настала је обимна књига, коју је објавио одмах после рата под насловом *Карактер и менталитет једног поколења)*. Био је такође разочаран несавесношћу појединих старешина, свађом политичара, режираним Солунским процесом. Из рата је изишао опустошене душе, са чином резервног капетана I класе, два ожиљка од рана из борби, а жена му је умрла 1917, оставивши за собом њихову четворогодишњу кћер.

Да би исказао незадовољство стањем у новоствореној југословенској држави, привремено запоставља адвокатуру и посвећује се публицистици. У дневном листу *Прогрес*, као један од уредника, пише уводнике и коментаре у којима се жучно окомљује на неправде, корупцију, протекционаштво, профитерство, потпуно занемаривање идеала за које су у минулим ратовима пале небројене жртве — не

штедећи при том ни највише носиоце власти. Због овога 1920. бива упућен на двомесечну војну вежбу на албанској граници, односно на угушивање шиптарске побуне. Тада, да би се осветио својим прогонитељима, пише дужи документарно-фељтонски спис *Два месеца у југословенском Сибиру* и објављује га најпре у наставцима у листу *Република* а затим и у засебној књизи. Почетком 1921. учлањује се у Републиканску странку, улази у њен Главни одбор и иступа као ватрени говорник на њеним јавним скуповима. Пошто је у међувремену *Прогрес* забрањен, наставио је антирежимски новинарски ангажман као сарадник *Републике*. Већ обележен као радикални опозиционар, чак и близак политичкој левици, у јануару 1922. прихвата се улоге браниоца комунисте Спасоја Стејића, оптуженог у Видовданском процесу за покушај атентанта на краља Александра. Ипак, уз сва ова ангажовања, стиже и да се интензивно бави књижевним радом. Управо у овом периоду настају његова најзначајнија дела: роман *Црвене магле* и збирке приповедака *Утуљена кандила* и *Витло и друге приче*.

Прелом у његовом животу настаје после поновне женидбе 1924. са Наташом Александровном, Рускињом из племићке породице добегле у Југославију после бољшевичке револуције. Отада се више посвећује свом основном позиву — адвокатури, а сплашњава његово бунтовништво, такође и књижевни рад, а оживљава интересовање за руску историју и културу. Жељу да отпутује у Русију и лично се увери шта се у њој променило после револуционарног преврата остварио је у јесен 1927, када пуна два месеца проводи углавном у Москви, а одмах по повратку објављује у листу *Време* путописне репортаже *Утисци из Русије*, које потом обједињује у засебној књизи. Касније је, на основу грађе скупљене на овом путовању, објавио и серију чланака о „руским темама".

Под утицајем догађаја који су претходили завођењу шестојануарске диктатуре, његова политичка оријентација радикално се мења: одбацивши заувек своје некадашње левичарске наклоности, потпуно се окреће српским традицијама и постаје тврдокорни националиста. У исто време приклања се и грађанским конвенцијама и држи до свог друштвеног престижа. Његова адвокатска канцеларија је међу најуспешнијим у Београду, угледни је члан Пен-клуба, од 1933. дописни члан Српске краљевске академије и члан масонске ложе — што му све омогућава да оствари везе у високом друштву, које досежу и до кругова блиских двору. Као мало ком другом српском књижевнику овог времена, једна прича (*Ресимић добошар*) преведена му је на чешки и објављена у Прагу 1936. Посебну пажњу шире јавности изазивао је горљивим ангажовањем око оснивања Српског културног клуба фебруара 1937, у којем је уз председника Слободана Јовановића постао један од потпредседника, а две године касније и уредник гласила клуба — недељника *Српски глас*. У њему је писао програмске чланке с позивом на окупљање Српства, што је требало да резултира стварањем Српских земаља у оквиру Југославије (као пандан тада створеној Бановини Хрватској). Због оваквих ставова забрањивано је више бројева *Српског гласа*, а већ после седам месеци његово излажење трајно је забрањено. После окупације у априлу 1941. склонио се код рођака у Горњи Милановац и Горњу Трепчу код Чачка, а потом, крајем јула, одлази на Равну гору, укључује се у штаб Драже Михаиловића и постаје његов саветник за политичка питања, а уједно и главни идеолог Равногорског покрета који се у великој мери заснивао на програму Српског културног клуба. Као најуглендију личност покрета, Михаиловић га нешто касније именује за свог првог заменика. После врло присне сарадње, у једном периоду долази до несугласица међу њима. Мада и даље остаје у врху четничке организације, дубоко повређен издваја се из штаба и осамљује. У јесен 1944. са главнином четничке војске повукао се из Србије и стигао до централне Босне, где се у марту 1945. прикључио јединицама црногорских четника које су, под командом Павла Ђуришића, покушавале да се преко територије НДХ пробију и домогну границе са Аустријом. По највероватнијој претпоставци, тада је, услед неуспеха овог подухвата, и он погубљен с великим бројем четничких официра у јасеновачком логору.

Упечатљиви доживљаји из балканских ратова подстакли су га да постане писац. То се збило тако што је почетком 1914. на конкурс *Политике* за најбољу ратну приповетку послао кратку причу *Пацко*, којој је трочлани жири, у коме је био и Јован Скерлић, доделио награду. Та прича, објављена у *Политици* 5. марта 1914, први је његов објављени књижевни рад, а по свој прилици и први који је написао. Овај неочекивани успех охрабрио га је да настави да пише, па је у наредна три месеца објавио у *Политици* још седам кратких прича, од којих само једна тематски није била везана за догађаје из рата. За дуже време готово сасвим престаје да пише приче (колико се зна, током целог Првог светског рата написао је само три кратке приче и то на Солунском фронту), а поново је почео да их објављује тек после шестогодишње паузе 1920. у листу *Прогрес*. Потом је за само пола године у СКГ објавио три своје најбоље приповетке: *У гостима*, *Ресимић добошар* и *Реконвалесценти*, које је одмах потом уврстио у своју такође најбољу књигу *Утуљена кандила*. Од 1924, када му је штампана друга књига приповедне прозе *Витло и друге приче*, током наредних осам година, поред публицистичких књига *Деветсто трећа* (1925) и *Утисци из Русије* (1928), објавио је још само 11 претежно кратких прича, од којих је 9 уврстио у своју последњу збирку *Пад са грађевине* (1932). Отада сасвим престаје да пише приче. По разним публикацијама остало је расуто и тридесетак његових чланака и есеја о књижевним и историјским темама.

Своје књижевне и публицистичке радове објављивао је у следећим листовима, часописима и алманасима: *Политика* (1914, 1924—1925, 1932, 1936—1938), *Прогрес* (1920), *Мисао* (1920, 1923, 1928—1929), *Република* (1921), *Српски књижевни гласник* (1921—1925, 1927—1929, 1939), *Књижевна република* (1923—1925), *Раскрсница* (1923), *Нова Европа* (1924), *Буктиња* (1924), *Ратни инвалид* (1924), *Календар Народна одбрана* (1926), *Воља* (1927), *Време* (1928, 1933), *Нови видици* (1928), *Живот и рад* (1928, 1930), *Правда* (1931, 1933—1939), *Савременик* (1931), *Глас Шумадије* (1933), *Идеје* (1934), *Народни алманах* (1939), *Напред* (1939), *Српски глас* (1939—1940), *Вардар* (календар за 1940), *Нова Србадија* (1941).

У већини његових приповедака, као и у роману *Црвене магле*, тематску окосницу чине доживљаји из рата или последице које је непосредно рат произвео. Сва та проза прожета је дубоким револтом, поготово кад описује збивање у послератном времену. Таквом утиску доприноси и нервозно-грозничави и задихани ритам приповедања, усаглашен са општом атмосфером и психо-нервним стањем описиваних личности. Захваљујући смислу за фина психолошка нијансирања и посматрачком дару, његова се проза, уз неспорна уметничка својства, доживљава као веродостојно сведочанство о људима и времену. У једном делу његове прозе доминирају социјалне теме прожете ганутљивом самилошћу, а у другом упечатљиви хуморно-гротескни ликови. Мада обимом невелико, његово дело од већине критичара савременика било је високо вредновано.

После готово полувековне потпуне одстрањености из књижевности, условљене идеолошким разлозима, нагло је оживело интересовање за његова дела, и књижевна и публицистичка, па је од краја девете деценије XX в. започето њихово прештампавање и увршћавање појединих приповедака у антологије. Упоредо с тим комплексно се проучава и преоцењује његово стваралаштво. Показало се да га протекло време није учинило превазиђеним и неактуелним. Напротив, нови књижевни историчари и теоретичари постављају га, у темеље српске прозне уметности између два светска рата, *Црвене магле* сврставају у најмодерније српске романе XX в., а приповеку *У гостима* међу најбоље приповетке у целокупној српској књижевности.

ДЕЛА: *Карактер и менталитет једног поколења*, Београд 1919; *Два месеца у југословенском Сибиру*, Београд 1921; *Утуљена кандила*, Београд 1922; *Црвене магле*, Београд 1922; *Витло и друге приче*, Београд 1924; *Бакуђ Улија*, Београд 1924; *Деветсто трећа*, *Мајски преврат*, Београд 1925; *Утисци из Русије*, Београд 1928; *Приповетке*, Београд 1929; *Пад са грађевине*, Београд 1932; *Bubenik Resimić a jiné povidky* (*Добошар Ресимић и друге приповетке*), превео на чешки J. Урбан, Праг 1936; *Одабрана дела Драгише*

Васића, Београд 1990; *Драгиша Васић: Изабрана дела I—IV*, Београд 1990, приредио Гојко Тешић; *Драгиша Васић*, *Изабрана дела*, Београд 2004.

ЛИТЕРАТУРА: Бранко Машић, *Карактер и менталитет једног покољења*, KJ, 1919, књ. IV, бр. 6, 250—351; Слободан Јовановић, *Предговор*, у: Утуљена кандила, Београд 1922; III—XV; Ранко Младеновић, *Приповетке Драгише Васића*, Мисао, 1922, књ. IX, бр. 58, 772—773; Милан В. Богдановић, *Приповетке Драгише Васића*, СКГ, 1922, књ. VI, бр. 2, 136—142; Станислав Краков, *Приповетке Драгише Васића*, Прогрес, 1922; бр. 3, 4; Rudolf Maixner, *Dragiša Vasić*, *Utuljena kandila*, Kritika, Zagreb 1922, knj. III, br. 6, 286—287; Перо Слијепчевић, *Драгиша Васић*, *Утуљена кандила*, Народ, 1922, бр. 34, 2—3; Обсерватор [Милан Стоимировић Јовановић], *Драгиша Васић*, *Утуљена кандила*, Самоуправа, 24. II 1922, 4; Бранко Лазаревић, *Предратна и поратна причања*, у: Критички радови Бранка Лазаревића, Нови Сад, Београд 1975, 69—94; Антун Барац, *Црвене магле Драгише Васића*, ЈЊ, 1923, књ. VIII, бр. 4, 152—154; Милан В. Богдановић, *Драгиша Васић*, *Црвене магле*, СКГ, 16. V 1923, књ. IX, бр. 2, 134—138; Велибор Глигорић, *Драгиша Васић: Црвене магле*, Раскрсница, 1923, књ. I, бр. 4—5, 75—78; Мирослав Крлежа, *Драгиша Васић*, КРе, 1923, књ. I, бр. 2—3, 97; Антун Барац, *Драгиша Васић: Витло и друге приче*, ЈЊ, 16. IV 1924, 328; Велибор Глигорић, *Драгиша Васић: Витло и друге приче*, Раскрсница, 1924, књ. II, бр. 4—5; 82—84; Исидора Секулић, *Драгиша Васић: Витло и друге приче*, СКГ, 1. IV 1924, књ. XI, бр. 7, 531—535; Владан Стојановић Зоровавељ, *Драгиша Васић: Витло и друге приче*, Новости, 1924, књ. 4, бр. 969, 3; Светолик М. Гребенац, *Драгиша Васић: Деветсто трећа*, ЛМС, 1925, књ. 305, бр. 1—2, 111—115; Божидар Ковачевић, *Драгиша Васић: Деветсто трећа*, Буктиња, 1925, књ. III, св. 5—6, 252—254 (потписано са Богдана Блазнавац); Јован М. Јовановић, *Драгиша Васић: Деветсто трећа*, ПГл, 1925, књ. I, бр. 14, 11—14; Милан Прелог, *Драгиша Васић: Деветсто трећа*, ЈЊ, 1925, књ. II, св. 4, 136 (потписано Др М. П—г); Антон Девељак, *Драгиша Васић: Деветсто трећа*, ЉЗ, 1926, књ. 4, 312—313; Миодраг М. Пештић, *Драгиша Васић*, Воља, 1926, књ. I, бр. 4, 277—284; Бранислав Миљковић, *Две књиге о Русији — Драгиша Васић: Утисци из Русије*, СКГ, 1928, књ. XXIV, бр. 4, 302—305; Сретен Стојановић, *Утисци из Русије од Драгише Васића*, Мисао, 1928, књ. XXVII, бр. 201—202, 119—121; Бошко Новаковић, *Утисци Драгише Васића о данашњој Русији*, Реч, 10. V 1928, 6; Милан В. Богдановић, *Приповетке Драгише Васића*, у: Драгиша Васић, Приповетке, Београд 1929, III—VIII; Велимир Живојиновић, Massuka, *Приповетке Драгише Васића*, Мисао, 1929, књ. XXX, бр. 237—240, 470—473; Миодраг М. Пешић, *Конкурс „Политике" и г. Драгиша Васић*, ЖР, 1930, књ. VI, бр. 32, 600—603; Растко Петровић, *Драгиша Васић. Рат у светској и нашој књижевности*, Време 4. I 1931, 4; Бошко Новаковић, *Драгиша Васић*, КК, 1931, књ. II, бр. 10, 426—428, бр. 11, 477—479, бр. 12, 511—514; Милан В. Богдановић, *Социјалане приповетке Драгише Васића*, Политика, 30. VIII 1932, 4; Марко Цар, *Драгиша Васић*, *Пад са грађевине*, ЛМС, 1932, књ. 333, бр. 1—2, 148—149; Велибор Глигорић, *Књижевне магле VII. Драгиша Васић*, Београд 1932; А., *Драгиша Васић, дописни члан*, ГСКА, 1933, књ. 42, 239—240; Ђуза Радовић, *Драгиша Васић*, СКГ, 1934, књ. 43, бр. 4, 251—268; бр. 5, 321—334; М. [Милош Црњански], *Господин Драгиша Васић, књижевник, говори о свом књижевном раду читаоцима*, Идеје, 13. X 1934, 4; Радован Зоговић, *„Идеје" и продуценти „Идеја"*, Преглед, 22. V 1935, 5; Јован Кршић, *Драгиша Васић посматра*, *Пад са грађевине*, Преглед, 1936, књ. 12, бр. 153, 505—506; Ђорђе Јовановић, *Рат у савременој домаћој књижевности*, СПо, 1936, књ. 2, бр. 89, 214—218; Младен Жујовић, *Драгиша Васић*, Питсбург 1948; Ђуза Радовић, *Приповедач Драгиша Васић*, у: Личности и дјела, Цетиње 1952; Бошко Новаковић, *Тренуци приповетке*, у едицији „Српска књижевности у 100 књига", Приповедачи I, Нови Сад, Београд 1963, 32—34; Станко Кораћ, *Драгиша Васић*, *Црвене магле*, у: Српски роман између два рата 1918—1941, Београд 1982, 108—119; Никола Миловановић, *Драгиша Васић*, *Од грађанског бунтовника до контрареволуционара*, Београд 1986; Миломир Марић, *Бунтовник утуљеног кандила. Поводом једне књиге: Ко је био Драгиша Васић*, Дуга, 26. VII 1986, 29—31; Мило Глигоријевић, *Енигма са кокардом*, НИН, 3. VIII 1986, 30—32; Мирослав Крлежа, у: Енес Ченгић, С Крлежом из дана у дан (1956—1957). *Баладе о животу који тече*, I, Загреб 1986, 112, 133, 180—183; 240—241; (1975—1977), *Трубач у пустињи духа*, II, Загреб 1986, 48, 243—244, 254—255, (1980—1981), *У сјени смрти*, IV, Загреб 1986, 160, 214, 336; Гојко Тешић, *Драгиша Васић*, КР, 10. V 1989, КР, 343, 6; Гојко Тешић, *Контроверзна биографија*, Данас, 26. XI 1989, 38—40; Мило Ломпар, *Тамна сенка двоумице: Црвене магле Драгише Васића*, Књижевност, 1989, књ. 44, бр. 7—8, 1217—1231; бр. 9, 1417—1429, бр. 10, 1625—1632; бр. 11—12, 1981—1991; Мило Глигоријевић, *Живот и смрт Драгише Васића*, НИН, 28. V 1989, 38—40; Маринко Арсић Ивков, *Драгиша Васић по други пут међу Србима*, предговор у: Одабрана дела Драгише Васића, Београд 1990; Гојко Тешић, *Драгиша Васић* у: Утуљена баштина, I, Београд 1990; Гојко Тешић, *Драгиша Васић*, *трагична биографија мајстора модерне прозе*, поговор у: Изабрана дела Драгише Васића, IV, 439—450; Мира Ружић, *Сећање на Драгишу Васића*, Свет, 4—17. IV 1990, 46—48; Коста Николић, *Драгиша Васић*, у: Историја Равне горе, Београд 1999, III, 327—339; Мило Ломпар, *Профил Драгише Васића*, предговор у: Драгиша Васић, Изабана дела, Београд 2004, 5—31.

Недељко Јешић

Васић, Милоје М., археолог, универзитетски професор (Велико Градиште, 16. IX 1869 — Београд, 4. XI 1956)

Класичну филологију и историју на Великој школи у Београду завршио је 1892. Једно време радио је као наставник гимназије у Великом Градишту и Неготину. Током 1895. постављен је за помоћника чувара у Народном музеју у Београду. Уз помоћ Михајла Валтровића издејствовао је стипендију за студије археологије у Берлину (1896—1898) а потом прешао у Минхен код професора А. Фуртвенглера (1898—1899) и одбранио докторску тезу *Бакља у култу и уметности Грка* (*Die Fackel in Kultus und Kunst der Griechen*). Исте године вратио се у Београд и био постављен за лектора на Великој школи. За доцента је изабран 1904. Дужност управника Народног музеја обављао је од 1906. до 1914. Ванредни професор постао је 1920, а од 1922. био је редовни професор све до пензионисања 1939.

Руководио је археолошким семинаром (1903—1939) и био уредник *Старинара* (1922—1939). Поново се активирао као редовни професор (1947—1955) и учествовао у организовању Археолошког института. Од 1949. био је дописни а од 1952. редовни члан САНУ. Био је научник европског значаја. Одбацио је дотадашње археолошке методе засноване само на сакупљању материјала и његовој дескрипцији и дао стручне анализе, смештајући налазе у шири културно-историјски контекст.

Објавио је већи број расправа и чланака из области праисторијске, класичне и средњовековне археологије, нумизматике, историје уметности, историје религије и етнологије. Научни рад започео је 1894. објављивањем радова о Pincumu и Viminaciumu, римским градовима на тлу данашње Србије. Од 1899. до 1911. вршио је ископавања на више локалитета у Србији. Резултати истраживања, објављени у студијама *Прилози решавању тројанских проблема* (1906), *Жуто брдо* (1907) и *Градац* (1911), значајни су јер су у њима постављени темељи археолошке науке у Србији. Од 1911. започео је систематска истраживања у Винчи, али их је прекинуо због Првог светског рата. По окончању рата није било могуће наставити са ископавањима због недостатка новца, па је приступио проучавању средњовековне архитектуре и уметности. Из ових истраживања објавио је дела *Архитектура и скулптура у Далмацији од IX до почетка XV века* (1922) и *Жича и Лазарица* (1928). Наставио је са систематским ископавањима у Винчи (1929—1934). Резултат овог истраживања је дело *Преисторијска Винча I—IV* (1932—1936), те многобројни чланци и расправе у *Старинару*, *Гласу САН* итд. У *Преисторијској Винчи* ово насеље објашњава као јонску колонију из VI в. пре нове ере, због чега је био нападан у научним круговима. Његов рад све до краја живота обележава управо борба за доказивање ове тезе. Био је занесен идејом југословенства, организовао је 1904. Прву југословенску уметничку изложбу и једно време све своје снаге ставио у службу националног уједињења. Бавио се и преводилачким радом (Саломон Ренак, *Аполо*, 1929). И поред неких неприхватљивих теза, може се рећи да је творац српске археолошке мисли и археолошких институција.

ДЕЛО: Растислав Марић, *Библиографија радова др Милоја Васића*, Старинар, VII—VIII, 1956—1957.
ЛИТЕРАТУРА: *100 година Филозофског факултета у Београду*, Београд 1963, 277—282, 313; *Споменица Српског археолошког друштва 1883—1983*, Београд 1983, 19—24, 29—39, 77—78; Драгослав Срејовић, *Милоје Васић*, у: 100 најзнаменитијих Срба, Београд 1993, 444—448.

Југослав Вељковски

Велимировић, Николај (Никола), епископ жички, теолог, филозоф (Лелић код Ваљева, 5. I 1881 — Саут Канан, Пенсилванија, САД, 18. III 1956)

Након основне школе у манастиру Ћелије завршио је шест разреда гимназије у Ваљеву. Београдску богословију завршио је након неуспешног покушаја да се упише на Војну академију. Потом је радио као учитељ у селима Драчић (1903—1904) и Лесковац код Ваљева (1905), у којем је био управник школе. Након трогодишњих студија на

Старокатоличком теолошком факултету у Берну докторирао је 1908. Тема рада који је објављен на немачком језику 1910. била је *Вера у васкрсење Христово као основна догма Апостолске цркве*. У Оксфорду је боравио током 1909. припремајући докторску дисертацију из филозофије на тему *Философија Берклија* коју је бранио у Женеви исте године. Замонашен је у манастиру Раковица 17. децембра 1909, а након три дана рукоположен у чин презвитера. Почетком наредне године, по жељи митрополита Димитрија (Павловића), отишао је у Русију да би проширио богословско знање. Студија *Религија Његошева* настала је вероватно у време боравка у Русији. Октобра 1910. постављен је за суплента Богословије светог Саве у Београду, где је предавао филозофију, психологију, логику, историју и стране језике. У то време постао је активан учесник културног и политичког живота Србије и других области у којима је живео наш народ. У ратним годинама од 1912. до 1918. активно је учествовао у свим збивањима. Чувене, касније објављене, *Беседе изнад греха и смрти* изговорио је у периоду од 1912. до 1915. Априла 1915. српска влада послала га је у Енглеску и Америку да упозна тамошње друштво са невољама у којима се нашла Србија. У англосаксонском свету на истом циљу ради са Слободаном Јовановићем, Јованом Цвијићем, Чедомиљом Мијатовићем и Михаилом Пупином. Из тог периода значајни су и пријатељство и сарадња са људима какви су Рабиндранат Тагоре, Томаш Масарик и др. У Кадесдону у Енглеској током једне године предавао је на течају организованом за избегле ученике Богословије Светог Саве. У Србију се вратио крајем априла 1919, следећег месеца је изабран за епископа жичког, а већ наредне године, на сопствени захтев, премештен је у Охридску епархију. Током 1921. боравио је у Америци радећи на организацији новоосноване Америчко-канадске епархије. Исте године је, с обзиром на све израженије противљење његовој делатности, поднео оставку на дужност епархијског архијереја али она није усвојена. Био је активан и на пољу међуцрквених односа. Учествовао је 1930. на Предсаборској конференцији православних цркава у манастиру Ватопеду, а 1933. боравио у Бугарској у циљу успостављања што бољих односа две помесне цркве. У овом периоду био је активан као писац. Између осталих дела, тада настају и *Мисли о добру и злу*. За жичког епископа је поново изабран 1936. У време конкордатске кризе био је један од вођа противника Конкордата. Када је 1938. за патријарха изабран митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић, један од кандидата је био и епископ Николај. Њих двојица били су међу вођама народног противљења пакту који је потписала влада Цветковић—Мачек. Због тога је ухапшен 12. јула 1941. у Жичи и затворен у манастир Љубостињу где је написао дела: *Теодул*, *Српски народ као Теодул*, *Индијска писма*, *Мудра игуманија љубостињска*, *Стослов о љубави*. Касније је са патријархом Гаврилом пребачен у манастир Војловицу код Панчева, где је радио на исправци српског превода Новог завета. Такође је у то време превео спис Светог Јована Кронштатског *Мој живот у Христу*. Обојица су 14. септембра 1944. из Војловице одведени у концентрациони логор Дахау, одакле су пред сам крај рата, ослобођени интервенцијом Милана Недића и Димитрија Љотића 8. маја 1945. Патријарх Гаврило се вратио у земљу 1946. а епископ Николај је из Лондона отишао у Америку. Испрва је боравио у Либертивилу, да би септембра 1953. прешао у руски Манастир светог Тихона у Саут Канану (Пенсилванија). Све време боравка у САД био је веома активан као пастир. Помагао је оснивање многих цркава, добротворних и културних друштава, предавао у привременој српској Богословији у манастиру Светог Саве у Либертивилу, у руској Богословији Свете тројице у Џорданвилу, као и у Академији светог Владимира у Њујорку. Такође је пуно писао. Између осталих, тада настају дела: *Касијана — Наука о љубави*, *Жетве Господње*, *Диван*, *Земља Недођија и Једини Човекољубац*. Упокојио се у манастиру Светог Тихона, а сахрањен је у манастиру Светог Саве у Либертивилу. Његове мошти пренете су у Србију 3. маја 1991. и похрањене у Николајевој задужбини, манастиру Лелић код Ваљева. Званично је уврштен у ред светих одлуком Светог архијерејског сабора СПЦ од 18. маја 2003. Његов спомен се прославља 3. маја.

Као пастир највећу пажњу поклањао је раду са обичним народом у коме је његов „Богомољачки покрет" дуго времена уживао изузетну популарност. Ово је довело до обнављања црквеног живота у целини, што постаје нарочито видљиво кроз повећање броја монаха и обнову манастира. Велику пажњу је посвећивао и каритативној делатности. Његовим залагањем отворен је дом за сироту и сиромашну децу Богдај у Битољу, а сличне домове оснивао је и касније у Жичкој епархији. Није био академски или кабинетски филозоф или теолог и није писао за уски круг „стручњака." Сцијентизам, западно-европска метафизика натурализма и субјективизма с једне стране, и далекоисточни пантеизам, бесцињни аскетизам и нихилизам, с друге стране, чије су идеје налазиле плодно тле на овим просторима, били су за њега изазови којима је супротстављао библијско-светоотачку, медитеранско-балканску и словенску филозофију Истине, верујући да је она истинитија и човечнија. У једном периоду је сматрао да том филозофијом може да превазиђе и помири две поларизоване цивилизације и културе: источну и западну. У том времену је и настала његова чувена метафизика панхуманизма коју је изложио у делу *Речи о свечовеку*, које је између два рата највише привлачило пажњу интелектуалних кругова. Ипак, он није оставио никакав довршени, мисаоно конзистентни и кохерентни филозофски или теолошки систем, али се бавио свим питањима која муче људско биће и нема ниједног проблема битног за филозофију и теологију, којег се није, у већој или мањој мери, дотакао. Чак се супротстављао сваком затвореном систему јер је сматрао да такви системи поробљавају личности и да је живот шири од свих дефиниција и система. Отуда је сва његова мисао изразито персоналистичка, егзистенцијална, животна, отворена и комуникативна, заснована на литургијском, светоотачком и библијском Предању, а, што је можда изненађење, и на савременој физици. Људска личност у Богочовеку Христу је централна тема око које је концентрисана сва његова мисао и то је „шифра" за њено разумевање. Тако схваћена, личност је највећа светиња на овоме свету којој се ништа не може претпоставити: ни наука, ни филозофија, ни култура ни идеологија, ни нација ни партија. Ослањајући се на православно Предање Истока, афирмише богочовечански тип егзистенције и дијалектичку онтологију личности, где се укидају једностраности и антропоцентризма и теоцентризма, индивидуализма и колективизма и подједнако се човек развија и као лично биће, и као биће заједнице. Човек за њега није индивидуум, самозатворена монада и атом, већ личност која нужно претпоставља постојање друге личности. Друштво пак није механички збир индивидуа које се удружују из интереса, већ заједница слободних личности. Слобода, љубав, вера и нада, подвиг и жртва нису етичке врлине и психолошка стања већ онтолошки постулати личности и динамичке силе које је Бог дао човеку. Кроз те се силе пројављује иконичност Божија у човеку. Не интересује га првенствено човек и његова апстрактна природа већ конкретна људска личност. Иако их не раздваја, он прави разлику између људске природе и људске личности. Природа је нешто што је дато, личност је пак задатост која се једино реализује у са-односу, комуникацији кроз ничим условљену љубав између Бога и човека. Ми не бирамо природу, али се зато одлучујемо својом слободом о начину постојања, то јест, бирамо да ли ћемо постати праве и целовите личности. Садржај и суштину нашег односа са другим чини љубав која није психичко и сентиментално осећање, већ однос, слободан излазак из себе самога, слободно потчињавање вољи другог, на првом месту вољи Божијој. Темељ овакве антропологије је његово поимање Бога. Бог о којем он говори није апстрактни, далеки, непознати, безлични Апсолут или космички демијург, већ је то персонални, личносни, Тројични Бог. Он је заједница три Божанске личности: Оца, Сина и Духа светога. Суштина њиховог заједничког односа је љубав. Следствено томе, хришћанство није imitatio Christi (подражавање Христу), већ конкретни живот у Христу. Оно није религија, доктрина, религиозни или етички систем, већ на првом месту заједница слободних личности која је између себе и са живим Богом повезана љубављу. Хришћанство је аподиктички извесно искуство, Црква, заједница, ново друштво које треба да изгради свет на потпуно новим основама. Ступајући у ту заједницу човек

постаје ново биће, „нова твар.” Тада он постаје оно што није по својој природи. У неку руку, човек тада добија нову природу. Изван те заједнице нема Христа а ни личности. Тек у Цркви, кроз њен евхаристијски и сакраментални живот и богослужбени ритам времена, човек долази до истинског Богопознања и човекосазнања. Вера у бесмртност личности, коју подразумева овакво поимање човека, је вера као извесност да се темељ личног постојања не може очувати људском природом и њеним способностима, већ само нашим односом са Богом и његовом љубављу према нама. Вера је поверење, убеђење да та љубав никада неће престати. Таква вера у бесмртност се битно разликује од многобројних религиозних и филозофских представа о бесмртности душе, присутних и код самог Николаја у раном периоду његовог стваралаштва.

Савременом природно-механичком материјализму он супротставља идеју, мисао о персоналној узрочности. Све што се дешава у свету, сва судбина историје, зависи од односа између Бога и човека, или, како он каже, од „моралног” закона или закона „љубави” који је својствен само личностима. Потпору за развијање идеје персоналне узрочности налазио је и у савременој физици чији су најизразитији протагонисти били Ајнштајн, Хајзенберг и дански физичар Нилс Бор, чија је дела брижљиво студирао. Њихове идеје о свету као органској, међузависној целини, о примату времена над простором, и потенцијалности над нужношћу, као и постојање дијалектичке онтологије на простору микрофизике, још више су га уверавале у исправност његове идеје о персоналној узрочности. На његово поимање личности и идеју персоналне узрочности надовезује се још једна значајна мисао и идеја. То је идеја о историји као ненужној слободи и слободној нужности, чиме је напустио своја првобитна схватања која су била веома блиска Августиновим и Хегеловим поимањима. Полазећи од истих претпоставки, он даје основна начела једне сасвим нове социологије и политичке филозофије у којима централно место заузимају идеје тзв. средњег система и теодемократије или саборности.

На темељима богочовечанског реализма, или православног персонализма, засновао је једну посебну филозофију језика, филозофију културе и гносеологију. Тајна света и живота се не може адекватно изразити и превести на језик појмова или језик математике. За то је много прикладнији универзални језик симбола или типолошки језик. За њега све што постоји, све је реч, све говори. Али све је то симбол Вечне речи. Овим ставом језик добија своје онтолошко утемељење. Из оваквог поимања језика логично произилази иконографски или иконолошки тип културе, коју он супротставља идолатријском типу културе. Таква култура је увек средство, а никада циљ. Иконолошка култура разара тзв. естетски иманентизам или троугао који се своди на: уметника — уметничко дело—посматрача, и открива четврту димензију, тј. Архетип, Личност живога Бога, који је прототип правог човека. Знати и бити су неодвојиви појмови за Николаја, што је основни принцип његове гносеологије. Сазнајне моћи: чула, разум, ум и срце у свом природном стању су болесни, заражени грехом и као такви нису у стању да дођу до познања Истине. Једино до чега могу доћи у том стању јесте до неких истина о феноменалном свету. Да би човек дошао до истинског сазнања, неопходно је да претходно излечи органе сазнања, а то се постиже подвигом (аскезом). То даље значи да је сазнање богочовечански процес а не резултат аутономног људског ума и његовог природног усавршавања. И коначно, поље делатности на којем ће засигурно дуго остати непревазиђен је беседништво, због чега је и стекао епитет „златоусти.”

За заслуге на пољу науке награђен је почасним докторатима Универзитета у Глазгову и Оксфорду и Универзитета Колумбија.

ДЕЛА: *Потпуну Био-библиографију за период 1902—1941.* саставио протојереј Милисав Д. Протић, у: Милан Д. Јанковић, *Свети епископ Николај — живот, мисао и дело*, III, Београд 2003, 605—774; *The Faith of the Saints*, 1949; *Касијана*, Њујорк 1952; *Жетве Господње*, Њујорк 1953; *Једини човекољубац*, Њујорк 1958; *Рајска пирамида*, 1959; *Речи српском народу кроз тамнички прозор*, 1985; *Сабрана дела*, IV, Београд 1976, VI 1976, VII 1976, V 1977, VIII 1978, XI 1978, IX, 1983, X 1983, XII 1984, XIII 1986, II 1986, III 1986.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1903—1905.

ЛИТЕРАТУРА: *Владика Николај у свом и нашем времену, зборник радова*, Србиње 1997; *Јефимија*, 1993, 2—3, тематски број посвећен Николају; Милан Д. Јанковић, *Свети епископ Николај — живот, мисао и дело*, I—III, Београд 2003; *Свети Владика Николај Охридски и Жички, зборник радова, Жича*, Краљево 2003; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади, 1891—1941*, Крагујевац 1994.

Радован Биговић

Велмар Јанковић, Владимир, правник, психолог, писац (Чаглић код Пакраца, Хрватска, 1895 — Барселона, Шпанија, 11/12. VIII 1976)

Основну школу завршио је у Вараждину, где му је отац био свештеник. Као текелијанац студирао је право у Будимпешти а потом у Загребу. Ослобођен је војне службе због слабог вида. После Првог светског рата (1919) дошао је у Нови Сад, затим прешао у Београд. У периоду између два светска рата (1919—1941) радио је као виши чиновник при Министарству просвете у Београду, прво као секретар Уметничког одељења, потом као начелник Министарства просвете. Био је секретар Друштва пријатеља уметности „Цвијета Зузорић". Говорио је немачки, мађарски, француски, енглески, италијански, шпански, а познавао латински и старогрчки.

Током Другог светског рата, од септембра 1941. до септембра 1944, био је помоћник Велибора Јонића, министра просвете у влади Милана Ђ. Недића. Сам је емигрирао и од јесени 1944. живео прво у Италији, затим у Шпанији, најдуже у Барселони. Није се бавио политиком, већ се посветио изучавању психологије и у Барселони 1972. основао први приватни центар за ментално здравље (Orexis). Погинуо је у саобраћајној несрећи. Сахрањен је на барселонском гробљу под именом *Професор V. J. Wukmir*. У браку са Милицом рођ. Вуловић, имао је две кћери, Гордану и Светлану.

Књижевне радове почео је да објављује још у току Првог светског рата. Сарађивао је у *Књижевном југу, Југословенској њиви, Српском књижевном гласнику, Мисли, Савременику, Новој смени, XX веку, Политици, Времену, Речи, Новостима, Трговинском гласнику, Новом листу, Демократији, Просветном гласнику, Обнови, Српском народу*. Објавио је шездесетих и почетком седамдесетих година XX в., на шпанском и француском, низ огледа из области психологије и психијатрије у европским стручним часописима, под именом Jorge Wukmir Galic (Horhe Wukmir Galik). Покренуо је и уређивао часопис за духовну културу *Нови видици* (Београд, Сарајево 1928—1929) и био власник и издавач листа *Српска груда* (Београд 1941). За драме добио је више пута Награду Министарства просвете, Награду Српске краљевске академије, Награду Народног позоришта у Сарајеву и Награду из фонда краља Александра.

ДЕЛА: *Светла у ноћи*, Загреб 1919; *Иван Мандушин*, Београд 1922; *Нови*, Београд 1922; *Робови*, Београд 1924; *Дечак с Уне*, Београд 1926; *У вртлогу*, Београд 1926; *Духовна криза данашњице*, Београд 1928; *Без љубави*, Београд 1932; *Срећа А. Д.*, Београд 1932, *Државни непријатељ број 3*, Београд 1936; *Грађанска комедија*, Београд 1938; *Поглед с* Калемегдана, Београд 1938; *Дневна вест*, Београд 1941; На шпанском: *Psicologia de la orientacion vital* (Психологија животног опредељења), Барселона 1960; *El hombre ante si mismo* (Човек пред самим собом), Барселона 1964; *Emocion y sufrimiento* (Емоција и патња), Барселона 1967.

ЛИТЕРАТУРА: Ђорђе Јовановић,*Фашизам на позорници*, у: Студије и критике, Београд 1949, 256—260; Велибор Глигорић, *Биће позоришта*, Нови Сад 1977, 143—146; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, Београд 1979, 968; Гојко Тешић, *Два есеја Владимира Велмар-Јанковића* у: Утуљена баштина, Београд 1990, 331—333; Предраг Протић, *Београдски човек Владимира Велмар-Јанковића*, поговор првом послератном издању *Погледа с Калемегдана*, Београд 1991; Марта Фрајнд, *Комади Владимира Велмар-Јанковића или драма као документ о проблемима и дилемама једног времена*, ЗМСКЈ, 1995, св. 2—3, 411—417; Ђорђе Ј. Јанић, *Српска политичка идеја и Велмар-Јанковић*, СОС, 2004, св. 2, 378—398; Александар А. Миљковић, *Поглед с Калемегдана Владимира Велмар-Јанковића у свом и нашем добу*, СОС, 2004, св. 2, 399—410; Бранко Надовеза, *Владимир Велмар-Јанковић о српском народу између Запада и Истока, традиције и савремености*, СОС, 2004, св. 2, 411—422; Владимир Димитријевић, *Владимир Велмар-Јанковић или „Ратни злочинац" од Манче*, СОС, 2004, св. 2, 423—432.

Светлана Велмар Јанковић

Веселинов, Јован Жарко, политичар, народни херој (Кумане, Банат, 20. I 1906 — Београд, 9. II 1982)

Рођен је у сиромашној сељачкој породици. По завршетку основне школе учио је металски занат код приватних занатлија у селу. У то време упознао се са идејама комунизма. Више Куманчана борило се за време Првог светског рата на источном фронту и тамо дошли под утицај Октобарске револуције у Русији тако да је месна организација комунистичке партије у селу у априлу 1919. имала око пет стотина чланова. У КПЈ је ступио 1923. као седамнаестогодишњак. Прво запослење добио је у фабрици „Сартид" у Смедереву и одмах се активирао у синдикалној и партијској организацији. Упућен је 1924. на партијски задатак у Кумане, а одатле као делегат на Обласну партијску конференцију у Петровград (Зрењанин). Исте године запослио се као металски радник у београдској штофари Владе Илића и ту организовао штрајк. По одлуци Бироа ЦК КПЈ боравио је од 1926. до 1930. у Совјетском Савезу и са групом југословенских комуниста похађао Комунистички универзитет националних мањина запада док је ферије проводио као радник у совјетским предузећима. Завршио је и војни курс и постао члан Свесавезне комунистичке партије (бољшевика). Одмах по повратку у Југославију постао је члан Земаљског омладинског руководства и крајем децембра 1930. присуствовао Конференцији омладине средње Европе, а почетком 1931. саветовању водећих југословенских комуниста у Бечу. Марта исте године упућен је у Словенију али га је 9. априла ухапсила љубљанска полиција. Суд за заштиту државе осудио га је на 15 година робије. Казну је издржавао у Лепоглави и Сремској Митровици одакле су он и још 31 затвореник побегли 22. августа 1941. пошто су претходно ископали подземне канале. Исте ноћи, уз помоћ сарадника из Митровице, стигли су на Фрушку гору и придружили се партизанима. Као организациони секретар Окружног комитета КПЈ за Срем радио је на јачању организације КПЈ и СКОЈ, покретању партијске и антифашистичке штампе и формирању партизанских одреда. Спроводећи ставове 7. конгреса Коминтерне (1935) о федеративном преуређењу Југославије определио се за аутономну Војводину како би предухитрио или спречио тежње комунистичког руководства Хрватске за њену територијалну поделу. Зато је настојао да се обнови Покрајински комитет КПЈ за Војводину за чијег је секретара постављен 1943. и тако успео да обједини НОП у Војводини.

За његово име везују се најзначајније војне и политичке одлуке КПЈ на подручју Војводине: пребацивање главнине партизанских снага из Срема у Босну новембра 1942, формирање и развој народноослободилачких одбора, оснивање покрајинских руководстава масовних антифашистичких организација и Покрајинског НОО (ГНООВ), чиме је била довршена институционализација НОП у Војводини.

Поред дужности политичког секретара ПК КПЈ за Војводину, био је од децембра 1944. и секретар Покрајинског одбора ЈНОФ-а, а краће време и председник ГНООВ. Био је већник Другог и Трећег заседања АВНОЈ-а, посланик привремене скуштине ДФЈ, Уставотворне скупштине и посланик Народне скупштине ФНРЈ од њеног првог до петог сазива (1946—1969). У Влади НР Србије био је министар за аграрну реформу, затим министар за индустрију, председник Планске комисије и председник Владе (Извршног већа) Србије, а од 1963. и председник Народне скупштине Србије. У време уставних промена 1963. дефинитивно је прихватио политику што већег осамостаљивања Војводине у оквиру Србије. Овакво опредељење испољио је још у уставним амандманима од 1967. до 1974. Био је члан ЦК КПЈ, ЦК КПС и члан Политбироа ЦК КПС, од 1957. до 1967. секретар ЦК СКС и две године (1967—1969) члан Извршног комитета ЦК СКЈ, председник ССРН Србије и члан Савета Федерације. Написао је књигу сећања из НОР-а *Сви смо ми једна партија*.

За народног хероја проглашен је јула 1952.

ДЕЛО: *Сви смо ми једна партија*, Нови Сад 1971.

ИЗВОРИ: *Покрајински комитет КПЈ за Војводину 1941—1945*, Грађа за историју Војводине, књ. 7, Нови Сад, Сремски Карловци 1971; *Окружни комитети КПЈ за Војводину 1941—1943*, Грађа за историју Војводине, књ. 10, Нови Сад, Сремски Карловци 1975; *Окружни комитети КПЈ за Војводину 1944—1945*, Грађа за историју Војводине, књ. 11, Нови Сад, Сремски Карловци 1978; *Главни НОО Војводине 1943—1945*, Грађа за историју Војводине, књ. 12, Нови Сад, Сремски Карловци 1977; *Народни хероји Југославије*, II, Београд 1975.

Јелена Попов

Веснић, Миленко Р., правник, дипломата, универзитетски професор (Дунишиће код Сјенице, 13. II 1863 — Париз, Француска, 28. V 1921)

Када му је било четири године, оца Радоњу убили су Турци па је мајка са њим и нешто старијим братом Милутином из Санџака избегла у Србију и настанила се у село Грдицу код Карановца (Краљево). У великој немаштини, чувајући туђу стоку, деца завршавају основну школу у Карановцу. Миленко је са 11 година отишао у Београд у гимназију, првих година се издржавао послужујући по кућама а потом, пошто је показао најбољи успех, подучавајући децу из имућнијих кућа. У шестом разреду гимназије објавио је свој први рад о Ђури Јакшићу и почео да пише песме, али се томе више није враћао. Матурирао је 1882, затим завршио правне науке такође у Београду. У то време изградио је морална и карактерна начела којих је настојао да се држи целог живота а свој животни кредо формулисао „Све за образ, образ ни за шта". Веома рано, и то одмах након Тимочке буне, пришао је Радикалној странци. Упркос томе добио је државну стипендију да настави студије у Минхену и Лајпцигу. Усавршавао се из области међународног права у Паризу, Лондону, Русији, Холандији и Шведској. У време израде докторске дисертације у Лајпцигу материјално га је помагао Велимир Тодоровић, ванбрачни син кнеза Михаила. После одбране докторске дисертације 1888. и повратка у Србију, који се подударио са абдикацијом краља Милана и враћањем Николе Пашића из емиграције, добио је место дипломатског службеника у Цариграду, где је посланик Србије био Стојан Новаковић. По повратку у Београд 1892. постао је професор кривичног права на Великој школи, покренуо часопис *Правник (*гласило Српског правничког друштва) и био му уредник, превео са немачког Листово *Кривично право* и са француског Ривијерово *Међународно право*. За народног посланика биран је 1893. У Скупштини је одиграо запажену улогу у покретању судског процеса против либерала Јована Авакумовића и Стојана Рибарца због злоупотреба власти. И поред тога у политици је учествовао кратко као министар просвете и црквених дела у влади Саве Грујића (1894) и потом се вратио професорској каријери на Великој школи. Као већ угледни правник изабран је за дописног члана Института за међународно право у Хагу а 1898. постао је његов редовни члан. Као члан Главног одбора Радикалне странке био је после Ивањданског атентата на екс краља Милана осуђен 1899. на две године робије због увреде величанства у париском листу *Le Temps*. Казну је издржавао у Пожаревачком затвору и ту превео дело Б. Куниберта *Српски устанак и прва влада Милоша Обреновића*. Помиловао га је наредне године краљ Александар Обреновић а 1901. постављен је за посланика у Риму. Оставку на ово место дао је 1902. прижељкујући посланичко место у Цариграду. После Мајског преврата 1903. радикалска влада га је 1904. именовала на веома важну дипломатску функцију посланика Србије у Паризу. Ту се оженио лепом и пребогатом удовицом, Американком Бланшом, која му је значајно помогла у стварању материјалног благостања и у дипломатској и хуманитарној активности, нарочито за време Првог светског рата. У новој Пашићевој влади постављен је за министра правде али је већ крајем 1906. отишао поново у Париз да у време Царинског рата развије живу дипломатску активност у интересу Србије. За свог боравка у Паризу учинио је да се француско-српски односи развијају у позитивном смеру, што је у наредном периоду имало нарочиту важност. У то време објавио је у страним стручним часописима већи број радова из историје и етнологије Срба а у време анексионе кризе у париској штампи, под псеудонимом P. P. de Sokolovitch, објавио је више чланака против

аустроугарске империјалистичке политике. Имао је изузетно активну и делотворну улогу у преговорима Србије са Француском о закључивању зајма ради наоружања (нарочито око решавања тзв. топовског питања и изградње железница), као и у отварању српског новчаног тржишта за продор француског капитала. После Првог балканског рата учествовао је на Лондонској мировној конференцији (1912/1913) и био члан финансијске комисије за наплату ратне штете од Турске. Приликом преговора са Ватиканом (1914) око Конкордата имао је видну улогу, користећи своје познанство са истакнутим италијанским политичарима и дипломатама. У току Првог светског рата био је велики ослонац Н. Пашићу у задобијању француске званичне политике и јавности за ратне циљеве Србије — за стварање Југославије. Неуморно је тумачио у Паризу, месту где се одвијала најважнија дипломатска активност, циљеве Краљевине Србије и тежио да придобије најутицајније светске политичаре. У том послу сарађивао је са Југословенским одбором, заступајући званичне српске ставове. У току 1916. изабран је за члана Академије моралних и политичких наука у Паризу. Када су Сједињене Америчке Државе ступиле у рат, отишао је у Америку, где је користећи своје дипломатске везе и познанство са утицајним људима успешно заступао српске интересе. Био је члан мировне конференције у Паризу (1919—1920) али је био у Пашићевој сенци. Активнији и самосталнији био је у Комисији за израду пакта о Лиги народа, коју је водио Вудро Вилсон. Учествовао је у закључивању Рапалског уговора са Италијом 1920. На позив регента Александра вратио се 1920. у Београд да формира концентрациону владу која је припремила, расписала и спровела изборе за Уставотворну скупштину. Уочио је продор комунистичке идеје у Србији и његова влада је донела Обзнану која је била усмерена против ширења комунистичке пропаганде којом се проповедала револуција. Не снашавши се најбоље у изузетно сложеним приликама нове државе, почетком 1921. вратио се на свој положај у Паризу али је изненада умро. Сахрањен је у Паризу уз велике почасти и присуство регента Александра а након три године пренесен је на Ново гробље у Београд.

Текстовима из области права и о актуелним политичким догађајима сарађивао је у: *Босанској вили*, *Српском Сиону*, *Јавору*, *Бранковом колу*, *Годишњици Николе Чупића*, *Звезди*, *Српском књижевном гласнику*, *Голубу*, *Отаџбини*, *Правнику*, *Делу*, *Летопису Матице српске*, *Новом животу* и многим другим листовима код нас и у свету. Објавио је и неколико књига.

ДЕЛА: *У спомен Ђури Јакшићу*, Београд 1880; *Die Schwurgerichte im alten Serbischen Recht*, Stuttgart 1887; *Издавање сопствених поданика*, Београд 1888; *Кривична одговорност у светлости данашње науке*, Београд 1890; *Четврти међународни конгрес за казнене заводе*, Београд 1890; *Наш политички буквар*, Београд 1891; *О суђењу вештицама*, Београд 1891; *Природни предмет међународног права (начело, народност)*, Београд 1892; *Џон Хауард. Један апостол XVIII столећа*, Београд 1893; *Празноверице и злочини*, Београд 1894; *Међународно право у односима Јужних Словена*, Београд 1895; *Предлози за деобу Турске*, Београд 1898; *О друштву народа*, Београд 1920.

ЛИТЕРАТУРА: Никола С. Петровић, *Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима 1544—1900*, Београд 1900; Јован М. Јовановић, *Миленко Р. Веснић*, СКГ, 1921, III, 4; Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, III, *Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I 1889—1897*, Београд 1924; IV, *Друга половина владавине краља Александра I до угушења династије Обреновића: 1897—1903*, Београд 1925; Милада Паулова, *Југословенски одбор (повијест југославенске емиграције за свјетског рата од 1914—1918)*, Загреб 1925; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, I (1889—1897), Београд 1929; II (1897—1903), Београд 1931; Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије*, Београд 1962; Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903—1914*, Београд 1965; Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација*, Београд 1967; Саво Скоко, *Други балкански рат 1913*, I, Узроци и припремање, Београд 1968; Андреј Митровић, *Југославија на конференцији мира, 1919—1920*, Београд 1969; Јелена Лозанић-Фротингам, *Добротворна мисија за Србију у I светском рату: писма из Америке и Канаде 1915—1920*, Београд 1970; Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1970; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973; Драгољуб Јовановић, *Људи, људи: медаљони 56 умрлих савременика*, Београд 1973; Саво Скоко, *Други балкански рат 1913*, II, *Ток и завршетак рата*, Београд 1975; Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији (1919—1929)*,

Београд 1979; Милан Јовановић-Стојимировић, *Силуете старог Београда*, I, Београд 1987; Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, I, *Краљевина Југославија 1914—1941*, Београд 1988; Момир Милојевић, *Миленко Веснић и интелектуална Француска*, ЗРИИ, 1990, бр. 10; Милан Ст. Протић, *Радикали у Србији, идеје и покрет 1881—1903*, Београд 1990; Предраг Протић, *Прошлост и полупрошлост*, Београд 1994; Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*, Београд 1996; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: у европској политици*, Београд 2002; Бранко Надовеза, *Политичка мисао и делатност Миленка Веснића*, ПРе, 2004, бр. 2., 2004, бр. 2.

Мирољуб Арсић

Видаковић, Милован, књижевник (Неменикуће код Београда, ? V 1780 — Будимпешта, Мађарска, 28. X 1841)

Детињство је провео без школе, живећи у природи, идући за овцама и козама, уз оца, имућнијег али неписменог сељака. Једини духовни утицај на њега је вршила епска народна традиција. У време аустро-турског рата (1787—1791) живео је прво у збегу, а затим с оцем и осталим сељанима бежи у Срем. Отац се убрзо вратио а он је код рођака у Иригу пошао у школу и учио трговину. Преживео је катастрофалну иришку кугу 1795/6. Гимназију је учио у Сегедину, Темишвару и Новом Саду, филозофију у Сегедину и Кежмарку, где је био уписан и на права. За време читавог школовања издржавао се подучавајући млађе ђаке. Са својим ученицима боравио је у Пешти, Братислави, Бечу итд. Научио је латински, немачки, мађарски и помало француски. У јесен 1817. постављен је за професора српске гимназије у Новом Саду, којој ће ускоро затим на чело стати Павле Јосиф Шафарик. Предавао је све предмете, што га је спречавало у даљем интензивнијем интелектуалном развоју. Због неке афере отпуштен је 1824. Живео је полуномадски, као приватни учитељ у Темишвару, Сремским Карловцима и Пешти. Несигурност, болест и оскудица угрожавали су га непрестано. У Пешти, где је покушао да се скраси, живео је у беди, нарочито после велике поплаве 1838. у којој је пострадао. Живео је по туђим кућама, од милостиње поштовалаца све до смрти.

Почео је писати као гимназијалац. Објавио је 1805. *Историју о прекрасном Јосифу*, епски спев по познатој библијској легенди. Иако је убрзо усвојио прозни израз, написао је доцније још три песме сличне врсте, по мотивима из хришћанске митологије, у духу блиском средњовековним рецидивима у литератури XVIII в. Лирских вредности његове песме немају, оне су стиховане религиозно-дидактичке приповетке. Свој дар причаоца испољио је у романима, који се сматрају првим редовима ове књижевне врсте у новијој српској књижевности. Осеку оригиналног прозног приповедања осетио је као недостатак културе свога народа и покушао је ублажити својим плодним романсијерским делом. Од књижевности очекивао је да директно утиче на читаоце у просветитељском, а нарочито у етичком смислу. Да би то постигао, тражио је путеве ка емоцијама својих читалаца, сматрајући да ће поуке бити ефикасније ако „человјека у срце косне". Због тога је тежио да освоји пажњу читалаца живим и занимљивим причањем, те фабулом засићеном емотивним ситуацијама. Узори су му средњовековни грчки љубавни романи, али и сентименталистичка литература Запада, истина не она изворна, не велики романи Ричардсона, Русоа, Шилера, Гетеа, Виланда, него разводњени сурогати у нижеразредној немачкој литератури. Као што сам није имао правог књижевног укуса, тако је и његова литература остала ван истинских уметничких домета. Позајмљене авантуристичке фабуле он покушава да претопи у историјске романе, надокнађујући своје незнање историје жарким патриотизмом. Иако по имену историјске, његове личности се понашају као грађани његове сувремености, али без праве животности. Склон личностима изузетних особина, он не може да савлада њихову сложену психологију, па продукује ликове без психолошке доследности, рађене схематично, упрошћено, немотивисано, без снаге за креирање правих људских односа. Наивност и неуверљивост стално су присутни у његовом фабулирању. Тежећи

занимљивости, своје романе је препунио нелогичним заплетима, изненадним обртима, препрекама, препознавањима, прерушавањима. Љубавне историје спајао је са псеудоисторијским збивањима тако да су личности у романима често стављене на пробу врлине, у процепу између личне среће и патриотских дужности. Врлину награђује брачном срећом са вољеном особом, а интриганте, издајнике, завидљивце кажњава тешком моралном осудом. Језиком и стилом желео је да се приближи широј читалачкој публици, користећи хибридни израз између народног и славјаносербског и „слатки штил" сентименталне реторике. Имао је великог успеха код сувремене читалачке публике, али не и код присталица новога правца у српској култури. Својим изјавама о језику дошао је под удар критке Вука Караџића, који је први разоткрио неистинитост и неживотност његових романа, лажност његових морално-дидактичких придика, незнање и несхватање истинског народног духа. У новије време се нуди и другачије виђење његове полемике са Вуком. Међутим, његови романи читани су веома много и прештампавани више пута. Може се рећи да је стварао навику читања у српском грађанском друштву, што је његова основна и непобитна заслуга за историју српске културе. Народна имена његових јунака учинила су да она постану популарна у српском народу. Његов књижевни утицај такође се не може занемарити, читав низ писаца XIX в. прихвата и његов сентименталистички стил и његову оријентацију ка историјској подлози литературе. Његов аутобиографски текст *Успомене* објављен је 2003. као посебна публикација. Преводио је са немачког драмске текстове за Српско народно позориште у Новом Саду.

ДЕЛА: *Усамљени јуноша*, Будим 1810; *Велимир и Босиљка*, Будим 1811; *Љубомир у Јелисијуму I—III* , Будим 1814; *Касија Царица*, Будим 1827; *Силоан и Милена*, Будим 1829; *Љубезна сцена у веселом двору Иве Загорице*, Будим 1833; *Грамматика сербска*, Пешта 1838; *Селим и Мерима*, Будим 1839.
ЛИТЕРАТУРА: С. Васиљев, *Библиографија Милована Видаковића*, ПКЈИФ, 1932, св. 2—3, 142—152; Павле Поповић, *Милован Видаковић*, Београд 1934, 349; Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад 1968, 166.

Божидар Ковачек

Вита Которанин, градитељ, протомајстор (?, друга половина XIII в. — Котор?, после 1335)

Био је градитељ храма манастира Дечани. О њему се зна само онолико колико је речено у натпису урезаном у камену над вратима цркве, да је био фрањевац („мали брат"), да је био „из Котора града краљева" и да је храм градио осам година, од 1328. до 1335, служећи краљу Стефану Урошу III и Стефану Душану. Како име Вита није ретко међу клерицима и становницима приморских градова, било је више покушаја да се овај градитељ идентификује са неком личношћу познатом из других докумената. Томе су посвећене и посебне публикације, али све је остало на спекулацијама без ослонца у изворима.

ЛИТЕРАТУРА: *Историја Црне Горе*, II/1, Подгорица 1970, 220—221.

Сима Ћирковић

Витковић, Секула, пуковник (Мостаћи код Требиња, Херцеговина, 1688 — Батајница код Београда, 31. III 1754)

Потиче из угледне херцеговачке породице. Отац му Сима преселио се из турског дела Херцеговине у Аустрију и настанио у Вуковару. У војску је ступио веома млад, у 19. години. Захваљујући својим способностима брзо је дошао на висок положај. Био је заповедник чете од 500 хусара у борби против Ракоцијевих устаника (1707—1711). Нарочито се истакао при освајању Сегедина, где му је чета остала као посада. У чину капетана служио је од 1731. у Паланци, где је одабран за посланика на Народно-

црквеном сабору у Карловцима. Као оберкапетан 1734. добио је место у Петроварадинском Шанцу, потоњем Новом Саду, био је ту заправо командант места. Иако га је бачки владика Висарион Павловић већ 1735. оптуживао да тирански поступа са људима, у Шанцу је добио чин мајора, а потом и потпуковника. Из акта од 1738. види се да га је тужило 39 милитара, да је подмитљив и узима „неприличне поклоне и дишкрецијˮ", да је своје подређене без истраге и суда затварао у казамате, да је и изнемогле старце терао да обављају војничку службу. Војној команди одговарала је његова „чврста рукаˮ, те је суд пресудио да милитари траже „опроштењеˮ од оберкапетана и плате судске трошкове. По сведочењу савременика, граничарски део Шанца представљао је „господара Секуле државуˮ, у којој је он од пореза трговаца и занатлија узимао паре и стављао у џеп, вашаре забрањивао, самовољно се понашао према грађанима, не устручавајући се и да их бије, да им куће руши, чак је и просјаке испред цркве терао да му кулуче. Кућа му је била наспрам Николајевске цркве, са негованом пространом баштом, а на њеном месту изграђена је 1912. данашња зграда Матице српске.

Кад је 1745. развојачена Подунавска граница, и с тим у вези укинут и Петроварадински Шанац као граничарско средиште, да би са коморским делом ушао 1748. у састав слободног краљевског града Новог Сада, Витковићеви милитари морали су се иселити уколико су желели да остану у војничком позиву. За одлазак у Срем, у нову Подунавску границу, определило се 224 граничара, заједно са Витковићем. Дворски савет у Шанцу оставио је велике дугове, те су за њим, кад је већ прешао у Старе Бановце и добио чин пуковника, стизале тужбе новосадских грађана. Са своје стране тражио је да му Магистрат плати оно што му је остао дужан за продату кућу и да му грађани врате што су дуговали. Узајамна потраживања измирена су тек 1753. Умро је као заповедник Сремске хусарске регименте и сахрањен у манастиру Фенеку, да би 1771. његови посмртни остаци били пренесени у манастир Шишатовац, чији је ктитор био. Синови Гаврило и Антоније били су такође аустријски официри. Гаврило се иселио у Русију и 1756. помиње се као капетан Српског хусарског пука.

ИЗВОР: Аврам Ђукић, *Срби пуковници и генерали*, рукопис, РОМС, М 8.226.
ЛИТЕРАТУРА: Милутин Јакшић, *О Вићентију Јовановићу, прилози за историју митрополитства му 1731—1737*, Нови Сад 1900, 100, 109—113, 138—139, 147; Душан Ј. Поповић, *Војна граница*, у: Војводина, II, Нови Сад 1941, 340; Ђорђе Рајковић, *Изабрани списи*, Нови Сад 1950, 56; Васа Стајић, *Новосадске биографије*, VI, Нови Сад 1956, 32—38; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, II, Нови Сад 1963, 158, 175; Бошко Петровић, *Нови Сад*, Нови Сад 1987, 36—38.

Душан Попов

Вишеслав (Βοισεσθλαβοσ), кнез (архонт) (? — ?), Србија, VIII в.

Први по имену познати владар међу Србима досељеним на Балканско полуострво. Име му је забележено једино у грчком облику Βοισεσθλαβοσ. Потицао је од рода онога кнеза који је „половину народаˮ довео из „Беле Србијеˮ. Како је он умро пре 680. а следили су му син, па унук и други потомци, пре појаве Вишеслава, овај је морао припадати VIII в. На такав општи хронолошки оквир упућује и чињеница да су му следили Радослав, можда син, па Просигој, а затим Властимир, који је владао пред средину IX в. У спису цара Константина VII Порфирогенита забележено је једино да су ови српски владари живели мирно „покоравајући се царевима Ромеја и примајући од њих доброчинстваˮ. У раном периоду српске историографије Вишеслав је сматран за родоначелника најстарије српске династије, која је по његовом имену називана Вишеслављевићи.

ИЗВОР: *Византијски извори за историју народа Југославије*, II, Београд 1959.

ЛИТЕРАТУРА: Георгије Острогорски, *Порфирогенитова хроника српских владара и њени хронолошки подаци*, ИЧ, 1948, бр. 1, 24—29; *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 147.

Сима Ћирковић

Владислав Граматик, књижевник, писар (Ново Брдо код Приштине, око 1430 — област Жеглигова?, после 1480)

Основно образовање и писарско-илуминаторску вештину стекао је вероватно у Новом Брду, највећем рударском граду Балкана, четрдесетак километара источно од Приштине. После пада Новог Брда у турске руке јуна 1455. прешао је на југ, у област Жеглигова (Кумановски крај). У овим крајевима, како закључујемо према његовим записима, провео је најмање две и по деценије. Судећи према неким појединостима из његове Рилске повести, вероватно је добро упознао Рилски манастир и ширу околину. Остао је, изгледа, до краја световно лице, јер себе назива дијаком и граматиком. У области Жеглигова је, можда, умро после 1480.

Био је један од најплоднијих српских средњовековних преписивача и редактора, од којега нам је сада познато око 7.000 на српско-словенском преписаних страна у седам сачуваних књига. То су, углавном, зборници различитог садржаја. У четири најстарије књиге сачувани су преписивачеви записи. Најстарији зборник настао у области Жеглигова, са тумачењима старозаветних и новозаветних књига и са противкатоличким списима, завршен је 1456. у Младом Нагоричину у дому Николе Спанчевића (сада у Одеској државној библиотеци). По жељи чувеног Новобрђанина Димитрија Кантакузина, у жеглиговском манастиру Свете Богородице 1469. саставио је најобимнији зборник са житијима, словима црквених отаца на различите теме и са антикатоличким списима (сада у ХАЗУ у Загребу). Трећи зборник чине углавном слова Јована Златоустог, звана „Андрианти" преписан 1473. у жеглиговској Светој Богородици (сада у Рилском манастиру). У запису се истиче да је препис начињен према предлошку који је светогорски монах из Ватопеда Антоније превео са грчког на српски. Слова и житија за месеце фебруар—август и други врло ретки и јединствени састави ушли су у четврти зборник, тзв. Рилски панегирик, завршен 1479. у жеглиговском манастиру Свете Богородице (сада у Рилском манастиру). Три књиге су познате без писаревог записа. То су зборници настали седамдесетих и осамдесетих година XV в.: Панегирик (сада у Библиотеци РАН у Букурешту), Зборник са списима о светом Димитрију Солунском (у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу) и зборник са словима и житијима (у Рилском манастиру). Украс у свим преписаним књигама је веома богат.

Поред вешто рађених иницијала, велике квадратне заставице испуњене су сложеним орнаментима. По лепоти и мајсторству ове заставице представљају врхунац српске илуминације друге половине XV в. Савестан писарски и редакторски посао најпотпуније се може пратити на маргинама кроз многобројне белешке и тумачења речи. Саставио је, поред општих записа, и једно изворно дело. Са смислом за непосредно казивање као савременик је описао пренос моштију Јована Рилског из Трнова у Рилски манастир 1469 (тзв. Рилска повест).

ДЕЛА: *Примери из старе српске књижевности. Од Григорија дијака до Гаврила Стефановића Венцловића*. Саставио и приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1975, 125—136, 189 (библиографија свих издања Рилске повести); *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*. Приредила Јасмина Грковић Мејџор, Београд 1993 (записи и рилска повест у преводу); *Боряна Христова, Опис на ръкописите на Владислав Граматик*, Велико Търново 1996 (издање свих записа и Рилске повести).

ЛИТЕРАТУРА: Слободан Терзић, *Књижевно дело Владислава Граматика*, КИс, 1980, бр. 49, 3—24; Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 225—226; Јованка Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 133—134; Јасмина Грковић-Мејџор, *Владислав Граматик*, у: Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, Београд 1993, 23—27; *Боряна Христова, Опис на ръкописите на Владислав Граматик*, Велико Търново 1996 (опис свих зборника); Вера Павловић, *Порекло заставица у рукописима Владислава Граматика*, АП, 1999, бр. 21,

315—332, Војислав С. Јовановић, *Ново Брдо, средњовековни град*, [у зборнику] Ново Брдо, Београд 2004, 50, 148.

Ђорђе Трифуновић

Владиславић-Рагузински, Сава, дипломата, трговац (Фоча, Босна, 25. I 1668 — имање Матокса код Риге, Летонија, 10. VI 1738)

Непознато је где се школовао. Захваљујући тој нама непознатој школи (Дубровник- -Италија?) и свом несумњивом таленту био је једна од најеминентнијих личности епохе Петра Великог, и као човек методичног духа, који се сналазио у трговачким и дипломатским пословима, одлично је знао тајне административног пословања. Вероватно је око 1690. дошао у Цариград, где се бавио трговином. Приближио се руској дипломатској мисији, нарочито грофу П. А. Толстоју, и чинио тој мисији велике услуге пружајући јој драгоцена обавештења о намераваним дипломатским сплеткама западних сила на штету руске политике према Турској. Задобивши поверење Руса, отпутовао је с препорукама грофа Толстоја у Русију, где је први пут био поуздано крајем 1702, или почетком 1703. По неким подацима вратио се у Цариград, одакле је 1705. коначно прешао у Русију. Будући препоручен цару Петру Великом, убрзо је стекао царево поверење и захваљујући томе развио велике извозне трговачке и мануфактурне послове. Са енглеским конзулом Чарлсом Гудфелоуом имао је монопол за извоз шалитре из Архангелска. Са руским канцеларом Шафировим трговао је крзнима ленских лисица, војсци је испоручивао сукно за униформе, био је власник мануфактура за производњу платна за једра и великих имања у Украјини. Од 1710. је дворски саветник. Поред тога имао је и видног учешћа у ратним и дипломатским пословима Русије. За време Прутског похода (1711) скренуо је пажњу Петра Великог на балканске Словене. Последица тога била је царева прокламација с позивом на устанак свих балканских народа против Турске, који је завршен неуспехом. Од 1716. до 1722. боравио је у Италији и Дубровнику. По позиву, придружио се цару за време његовог боравка у Паризу (1717). У току боравка у Италији имао је видну улогу у недовршеним преговорима између Русије и Папске курије. Његов најзначајнији дипломатски успех био је склапање трактата на реци Бури (јануар 1727) у близини данашњег града Кјахте, којим је утврђена граница Кине и Русије у дужини од 4000 км. У близини тога града и данас је граница Русије и Монголије. За потребе руског Двора писао је извештаје о Сибиру и изградио географске карте Сибира у договору са капетаном Берингом, који је у то време истраживао Камчатку.

Титулу грофа признала му је тек царица Катарина I. Старао се, можда учествовао у преводу с италијанског на руски језик, и написао предговор за збирку *Соломонових мудрости*. Иницирао је и вероватно учествовао у раду на преводу познатог дела Мавра Орбина, *Il regno degli Slavi*, на руски језик. После његове смрти већи број богослужбених књига послат је на основу тестамента у српске манастире Пиву и Савину. Сахрањен је у Царској лаври св. Александра Невског у Санкт Петербургу.

ИЗВОР: Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, II, Београд 1983, бр. 2707, 2596, 2732, 4117, 4707, 4747.

ЛИТЕРАТУРА: G. Cahen, *Histoire des relations de la Russie avec la Chine sous Perre le Grand*, Paris 1911; Јован Дучић, *Један Србин дипломат на двору Петра Великог и Катарине I, Гроф Сава Владиславић*, Београд, Питсбург 1942; Душан Синдик, *Тестаменти Саве Владиславића*, Мешовита грађа VIII, 1980, 139—159; *Историја Српског народа*, III/2, Београд 1993; Душан Синдик, *Поводом писма Саве Владиславића генерал–фелдмаршалу Борису П. Шереметеву*, ЗИБиХ 1, 1995, 175—190; Душан Синдик, *Прилог биографији Саве Владиславића*, СЗ 3, 1997, 163—172

Душан Синдик

Војин, спахија, ктитор (? — ?), Подблаће, 1592—1608.

Припадао је имућној породици из села Подблаћа. Са стрицем, монахом Георгијем и Георгијевим сином, монахом Ананијем, био је ктитор припрате цркве ман. Св. тројице код Пљеваља и њеног живописа. Поп Страхиња из Будимља завршио је радове на живопису 27. септембра 1592. На западном зиду припрате насликане су ктиторске фигуре Војина и монаха Георгија, који се у натпису изнад свога лика назива Поблаћанином. За разлику од других осликаних личности у припрати, сматра се да је живописац верно представио Војина. Одевен је за то време раскошном одећом. Помиње се и као учесник збора народних првака из области јужне Херцеговине, Црне Горе, Задримља и Брда, који је одржан у манастиру Морачи 13. децембра 1608. Овом скупу је присуствовало око 30 народних првака. Сазвао га је пећки патријарх Јован да би се саставио одговор на писмо савојског војводе Карла Емануела који се понудио патријарху да започне борбу против Османлија, а заузврат је тражио да га Срби признају за свога краља. Народни представници су се обавезали војводи да ће га верно служити. Патријарх му је обећао крунисање под условом да као српски краљ не чини ништа против православне вере.

ИЗВОР: Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, бр. 835, 839.
ЛИТЕРАТУРА: Јован Н. Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву*, Земун 1903, 115—118; Ђ. Бошковић, *Белешке са путовања, Пљевља — манастир Св. Тројице*, Старинар, 7, 1932, 123; Владимир Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 329—330; Сретен Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 46—47.

Небојша С. Шулетић

Воркапић, Славољуб Славко, филмски редитељ, монтажер, сликар (Добринци, Срем, 17. III 1894 — Михас, Шпанија, 20. X 1976)

Отац Петар, писар и поседник и мајка Софија, рођ. Гњатовић имали су још једног сина и ћерку. Основну школу похађао је у Добринцима, гимназију у Сремској Митровици (1904—1909) и Земуну (1909—1911). Након шестог разреда прешао је у Београд на Уметничку школу Ђоке Јовановића (1911—1912). Као стипендиста Матице српске 1912. уписао се на Академију ликовних уметности у Будимпешти код мађарског сликара Бенцура. Од јесени 1914. био је наставник гимназије у Кратову. Повлачио се преко Албаније и из Драча бродом стигао у Бриндизи у Италији, одакле се пребацио у Француску. У Тулону га је војна комисија због маларије прогласила неспособним за фронт. Потом одлази у ђачку колонију у Вореп код Гренобла а после краћег задржавања у Париз где је студирао на Школи лепих уметности (Ecole Des Beaux Arts). После годину дана прешао је на Академију Рансон. У исто време похађао је и атеље Бонара, Лота и Бурдела. Учествовао 1917. на првој Изложби југословенске уметности и фолклора у Паризу. Две године касније, такође у Паризу (Petit Palais), учествовао је на изложби југословенске уметности. Угледне ревије *L'Art et des Artists*, *La Revue Ebdomadere* и *Le Turbiyon* репродуковале су његове слике. Крај Првог светског рата дочекао је у Паризу где се бавио сликарством. Занимање за филмску уметност утицало је да 1920. оде у Њујорк где се бавио цртањем реклама и израдом портрета. Из Њујорка је отишао у Сан Франциско и неко време радио као чиновник у Конзулату СХС-а. Крајем 1921. одлази у Лос Анђелес, врло кратко бави се сликањем и убрзо запошљава као ретушер у фотографској радњи. Након упознавања са редитељем немих филмова Рексом Инграмом добио је мање глумачке улоге (*Заробљеник дворца Зенде*, *Црне орхидеје*, *Скарамуш* итд.). Потом је прешао у Санта Барбару и посветио се сликарству. Након земљотреса који је погодио Калифорнију (1925) вратио се у Лос Анђелес и бавио се сликарством и писањем чланака из области филмске естетике у холивудском часопису *Филм Меркјури*. Филмска кућа „Парамаунт” ангажовала га је 1928. као коредитеља и режисера на

филмовима и то ангажовање пада у време прелаза немог у звучни филм. У филмском предузећу РКО (Radio-Keith-Orpheum) био је корежисер на више филмова. Са Д. Селзником, шефом продукције РКО, 1934. прешао је у Метро Голдвин Мајер и постао шеф монтажног одељења. Након шест месеци снимања филмова за индустријска предузећа, у Холивуду је радио као слободан уметник. У Њујорку је од 1942. до 1945. радио на снимању пропагандних филмова о ратним напорима САД за серију *This is America* (То је Америка). За режију документарних филмова *Private Smith of the USA* (Војник Смит, 1942) и *New Americans* (Нови Американци, 1944) номинован је за награду Оскар. Крајем 1945. вратио се у Холивуд. Као професор Универзитета Јужне Калифорније од 1948. до 1952. држи предавања о филму као уметности, филмском начину изражавања и о стваралачком филму. Потом је дошао у Југославију (1952) и постао уметнички саветник „Авала-филма" и професор на београдској Академији за позоришну и филмску уметност. У Југославији је урадио 1955. свој једини дугометражни играни филм *Ханка* (са фолклорним мотивима, према истоименој новели Исака Самоковлије). Филм је приказан на Канском фестивалу 1956. У Холивуд се вратио 1956. а затим поново у Београд 1958. На позив Музеја модерне уметности из Њујорка (1963) две године детаљно је припремао серију од десет предавања о визуелној природи филмског медијума. Предавања која су одржана у пролеће 1965. уврстила су га у ред великих учитеља филма. Слична предавања одржао је на Принстон универзитету, Академији за позориште, филм, радио и телевизију у Београду (1969), Универзитету Јужне Калифорније, Калифорнијском универзитету у сарадњи са Удружењем америчких сниматеља (1970—1972) итд.

Био је коредитељ играних филмова (*Узимам ову жену*, 1931; *Развод брака*, 1932; итд), помоћник редитеља играног филма (*Joan of Arc*, 1948), режисер или корежисер кратких и експерименталних филмова (*Живот и смрт холивудског статисте бр. 9413*, 1927; *Шума шумори*, 1940; *Фингалова пећина*, 1940; итд.), аутор монтажних секвенци у играним филмовима (*Злочин без страсти*, 1934; *Дејвид Коперфилд*, 1935; *Бели јоргован*, 1937; *Упознајте Џона Доа*, 1941; итд.), сарадник на монтажним секвенцама, сценарист, сниматељ, помоћник редитеља итд. По њему је назван појам „Воркапић секвенца", што представља синоним за монтажну секвенцу коју су холивудски продуценти и редитељи користили тридесетих година XX в. приликом писања филмских сценарија и књига снимања. Неки од његових цртежа насталих у Америци налазе се у Музеју Срема у Сремској Митровици.

Оженио се 1929. Денисом Сентус из Санта Барбаре, Американком француског порекла и имао сина и ћерку. Умро је на имању сина Едварда.

ДЕЛА: цртежи: *Глава девојке*, Њујорк 1938; *Мушки акт*, Њујорк 1938, МССМ; режија играног филма: *Ханка*, Сарајево, 1955.

ИЗВОРИ: РМС, 1914, св. 3, 72; Ранко Воркапић, Биографија Славка Воркапића, Сремска Митровица, 1927, РОМС, М. 10802.

ЛИТЕРАТУРА: *Матица српска: 1826—1926*, Нови Сад 1927, 633; А., *Славко Воркапић — директор великог филмског предузећа „Парамунт" у Холивуду*, Време, 14. XII 1931, 7; Бошко Токин, *Портрети — Славко Воркапић*, Филм, 1952, бр. 32; *Лексикон филмских и телевизијских појмова*, Београд 1993, 943; Марко Бабац, *Славко Воркапић: Визуелна природа филма*, Београд 1994; Марко Бабац, *Славко Воркапић: У славу филмске уметности*, ССа, 1996, бр. 6, 213—216; Соња Црвенковић, *Воркапић Славољуб — Славко*, у: Знамените личности Срема, Сремска Митровица 2003, 167, 214, 355, 360—361.

Владимир М. Николић

Вујадиновић, Ђорђе, фудбалер, спортски радник, банкарски службеник (Коларе код Смедерева, 6. XII 1909 — Београд, 5. X 1990)

Једини је наш фудбалер који је пет пута освајао титулу државног првака (1931, 1933, 1935, 1936, 1939) и уз Мошу Марјановића други на предратној ранг-листи лигаших стрелаца са 95 постигнутих голова. У дресу „Београдског спортског клуба"

наступао је од 1927. до 1941. одигравши 441 званичну утакмицу и постигавши 332 гола. За градску селекцију Београда одиграо је 24 утакмице. У дресу са државним грбом наступио је 44 пута и постигао 18 голова. Дебитовао је 1929. на утакмици против селекције Румуније у Букурешту, а из репрезентације отишао 3. новембра 1940. након меча против репрезентације Немачке у Загребу. Са државним тимом наступао је на првом светском фудбалском првенству у Монтевидеу 1930. и постигао два гола за „Беле орлове". Други светски рат провео је у заробљеништву у Оснабрику. После рата радио је у Фудбалском савезу Југославије и Савезу тренера за чијег је председника изабран 1951. У ФСЈ био је члан Извршног одбора, технички руководилац и председник Комисије за подмладак. Једно време тренирао је републички подмладак (1952). Тренерским послом бавио се и у Турској. Пензионисан је као службеник Југословенске пољопривредне банке.

ЛИТЕРАТУРА: *Сто биографија*, *Грађа за енциклопедију физичке културе и спорта уже Србије*, Београд 1969, св. 2, 70; Боривоје Марјановић, *Великани југословенског спорта*, Београд 1973, 53, 66, 125; Боривој Миросављевић, *Јубилеј шампиона*, *75 година Фудбалског клуба Војводина*, Нови Сад 1989, 22, 138; Васа Стојковић, *Бели орлови*, Београд 1999, 141—142.

Бранислав Поповић

Вујаклија, Милан П., преводилац, лексикограф (Бухача код Слуња, Хрватска, 28. XI 1891 — Београд, 16. XII 1955)

Родио се у породици православног свештеника Петра и жене му Јелене. Основну школу завршио је у Босанској Костајници, гимназију започео у Загребу, наставио у Сремским Карловцима и завршио у Првој мушкој гимназији у Београду (1913). Исте године уписао се на Филозофски факултет у Београду, на студије немачког језика и књижевности и филозофије. Због ратних околности факултет је завршио тек после Првог светског рата. Као гимназијалац добровољно се пријавио у српску војску 1912. и ступио у чету капетана I класе и четничког војводе Воје Танкосића, али је убрзо преведен у чету командира Јаше Ненедовића. Та чета је учествовала у ратним операцијама против турских трупа и арнаутских качака све до ослобођења Приштине. Почетком Првог светског рата поново се јавио као добровољац у српску војску, када је распоређен у трећу чету четвртог батаљона 7. пешадијског пука првог позива. У тим ратним данима се разболео и упућен је на опоравак. Бугарски напад на Србију затекао га је у Нишу, одакле је упућен у Ђачку чету (класа 1896), која је била стационирана у Скопљу. По паду Скопља упућен је у Приштину, а одатле са осталом српском војском и збеговима одлази на албанску голготу са Ђачком четом. Од краја 1915. до маја 1916. био је у саставу Ђачке чете Првог комбинованог пука у Солуну. Из Ђачке чете распоређен је у XXI пешадијски пук, где је остао до 1917, када је преведен у Телеграфско одељење Југословенске дивизије. Демобилисан је као студент тек 9. фебруара 1919, након седмогодишњег учествовања у ослободилачким ратовима Србије.

Студије је завршио 1924. Још као студент радио је као новинар у листу *Демократија*, а после две и по године рада у листу и завршетка факултета постављен је за писара у Министарству просвете Краљевине СХС. Пензионисан је почетком 1945. Још у Првој мушкој београдској гимназији објављивао је у ђачком листу. Највише се бавио преводилаштвом, и то са немачког језика. Између осталога, превео је дела Браће Грим, Шилерове *Баладе* (за ђачку лектиру, са коментарима и објашњењима), Шопенхауерове филозофске списе, Хофманове текстове, а превео је и *Кожну чарапу* Ц. Ф. Купера.

Поред преводилачког рада бавио се и лексикографијом. Издавачка кућа Геце Кона му је 1937. издала *Лексикон страних речи и израза*, који се до данашњих дана прештампава. У међувремену су поједина издања, она послератна, доштампавана, тако да се сматра да је ово дело до сада штампано у тиражу већем од 400.000 примерака на

српскохрватском језику. Прво издање *Лексикона* обухватало је око 30.000 одредница, друго (1954), уз помоћ др Светомира Ристића и др Радомира Алексића, допуњено је извесним бројем нових одредница, треће (1980) са новим фондом од преко 4.000 речи, а четврто (1991) са близу 4.000. Дело је рађено уз коришћење домаће и стране лексикографске и енциклопедијске литературе а све касније допуне одржавале су аутентичност његовог приступа у обради грађе у овој врсти литературе. Сарађивао је и на изради великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (Речника САНУ) од 1947, на пословима утврђивања етимологије страних речи. Овај лексикографски ангажман допринео је да се и друго издање *Лексикона страних речи и израза* више усагласи са савременом методологијом лексикографске обраде, јер је радио у тиму квалификованих лексикографа, на челу којег је био академик А. Белић.

Носилац је Албанске споменице.

ДЕЛА: *Лексикон страних речи и израза*, Београд 1991; преводи са немачког: Фридрих Шилер, *Баладе*, Београд б. г.; А. Шопенхауер: *О животу врста*, Београд б. г.; *Метафизика полне љубави*, Београд 1913*; О женама*, Београд 1913; *О религији*, Београд, Сарајево 1922; *О генију*, Београд 1925; *О писању и стилу*, Београд [1925]; *Метафизика лепог*, Београд 1926; и Јован Бојичевић, Е. Т. А. Хофман, *Изабрана дела*, књ. 2, Београд б. г.; Е. Т. А. Хофман, *Госпођица де Скудери*, Сарајево, Нови Сад 1959; Браћа Грим, *Приче за децу*, 1, Београд б. г.; и Никола Половина, Ф. Ц. Купер, *Кожна чарапа*, Београд 1966.
ЛИТЕРАТУРА: СКГ, 1913, књ. XXX, бр. 12, 959; *Споменица о 100-годишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939*, Београд 1939, 271, 474; *Речник САНУ*, I, Београд, 1959, XX, XXXVIII, XXXIX; Политика, 16. XII 1961; 27. II 1993; Јован Филиповић, *О писцу Лексикона страних речи и израза*, Београд 1991, 1027—1028; Јован С. Радојчић, *Срби, Српска Крајина, Далмација, Славонија и Хрватска*, Београд 1994, 119.

Драго Ћупић

Вук Гргуревић, деспот (?, пре 1439 — ?, 16. IV 1485)

Био је ванбрачни син ослепљеног Гргура, сина Ђурђа Бранковића. Све до Јеринине смрти (3. V 1457) живео је на српском двору, а затим је с оцем, царицом Маром и Јерининим братом Томом Кантакузином прешао турском султану. Тамо је остао све до смрти деспота Лазара (20. I 1458), кад долази у Србију да помогне оцу, који је подржаван од Турака покушавао да се домогне престола. Ту је наишао на подршку једног дела властеле и са војском је продирао све до Срема и нападао Ковин, који је био под угарском влашћу. Пошто је у Деспотовини победила проугарска странка, Вук се повукао на турску територију. У турској служби је био и маја 1464. кад Дубровчани одлучују да преко њега упуте једно папско писмо румелијском беглербегу Исаку. У Угарску прелази крајем 1464. а краљ Матија га у писму млетачком дужду (18. II 1465) помиње као деспота Рашке преко кога је султан покушавао да закључи мир са Угарском. Краљ Матија му је као потомку Бранковића дао титулу деспота, да би се око њега окупили Срби у Угарској у одбрани угарске границе од Турака. У почетку Вук више ратује против краљевих непријатеља међу хришћанима — Немаца, Чеха и Пољака, него против Турака. Као „dominus despotus Servie" спомиње се у уговору о миру између цара Фридриха III и краља Матије (16. XII 1467), и то међу угарским баронима. За заслуге у рату с Чесима краљ му је (1470) поклонио тврђаву Белу Стену у Крижевачкој жупанији. Ово је први помен о Вуковим поседима, али је несумњиво да је већ у почетку морао имати неке поседе који су му служили за прикупљање, опремање и издржавање ратника с којима је служио краљу. Сигурно се зна да је држао Купиник, Ириг и Беркасово у Срему, док је у Славонији поред Беле Стене добио Тетушевину и тврђаве Комогојно, Градису и Костајницу. За узврат, Вук се борио на свим бојиштима. Посебно се истакао у борбама за Шабац, Сребреницу, Кучлат и Зворник (1475—1476), одакле је понет велики плен и одведено много заробљеника. То му је пробудило наду да ће моћи да ослободи Србију од Турака, па је, пошто је са још неколико војних заповедника поразио смедеревског пашу Али-бега који се с пленом враћао из околине Темишвара, кренуо на

Смедерево. Нагнао је Турке да се повуку у смедеревску тврђаву, али град није могао да заузме јер је Турцима пристигла помоћ, па је морао да се повуче.

Следеће (1477) године је на западном ратишту против цара Фридриха, а у току 1479. и 1480. ратује с Турцима под Јајцем, око Врхбосне (Сарајева) и Травника. Са војском од преко 30.000 људи и већим бројем истакнутих војних заповедника продире 1481. све до Крушевца, где се задржавају 12 дана пустошећи и палећи околна места. На повратку су повели више од 50.000 Срба и 1.000 правих Турака, који су настањени око Темишвара. После ових хришћанских успеха нови турски султан Бајазит II настојао је да с Угарском склопи мир. За посредника изабрао је деспота Вука, рачунајући без сумње с његовим великим утицајем у краљевом табору. Да би га придобио, ставио му је у изглед обнављање Деспотовине. Вук је упознао краља Матију са турском понудом и добио је његову сагласност да мир с Турцима не буде временски ограничен и да деспот плаћа харач султану као што су то чинили и његови преци. Вук је преузео јемство „својим главом, вером и душом" да ће се краљ Матија држати онога што уговори, уколико и султан буде поштовао мир. До склапања мира дошло је децембра 1483. али Деспотовина није била обновљена, а погранични сукоби су настављени, као и међусобна оптуживања за непоштовање мира. Вук се у вези с тим више не помиње. Када је 1485. умро, угарски краљ је у њему изгубио пожртвованог борца који је успевао да стигне на сва ратишта и коме је могао да повери и најсложеније војне акције. О његовом јунаштву остало је трага и у народној традицији, која га је запамтила и опевала као Змај Огњеног Вука.

У савременим изворима остало је мало трага о његовом непосредном окружењу. Зна се да је био ожењен Барбаром Франкопан са којом није имао деце, па јој је, ако га надживи, уз сагласност краља Матије, завештао део поседа у Славонији (1482). Уз њега су били и писар Стефан, као и поп Јован, коме је Вук поверавао и дипломатске акције. Мада му је обнављање Деспотовине стално било на уму, не зна се колико би био у могућности да негује традиције српске државе и да се брине о Православној цркви. Народна традиција му приписује подизање цркве у Сланкамену, што није искључено и поред тога што овај град није поседовао.

ЛИТЕРАТУРА: Стојан Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и народном певању*, ЛМС, 1886, бр. 146, 28—34; бр. 147, 5—19; бр. 148, 3—5; Никола Радојчић, *Краљ Матија и Змај Огњени Вук*, Календар Свети Сава, Нови Сад 1919, бр. 19, 4—10; Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 16—29; Иларион Руварац, Прилошци I, Feyezcko—Сланкамен, ЗИР I, Београд 1934, 299—301; Иларион Руварац, *Стари Сланкамен*, Зборник I, 1934, 383—384; Алекса Ивић, *Деспот Вук Гргуровић, (Змај Огњени Вук)*, Дан, 1938, бр. 94, 22; Душан Поповић, *Војводина у турско доба*, у: Војводина I, Нови Сад 1939, 165—168; Јован Радонић, *Споразум у Тати и српско-угарски односи од XIII—XVI века*, ГСКА, 1941, бр. 187, 227—229; Константин Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 410—412; Душан Поповић, *Срби у Војводини*, Нови Сад 1957, 79—83; Сима Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, ЗМСЛУ, 1970, бр. 6, 283—290; Душанка Динић-Кнежевић, *Сремски Бранковићи*, Истраживања, Нови Сад 1974, бр. 4, 6—20; Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, II, Београд 1982; С. Новаковић, *Историја и традиција, изабрани радови*, Београд 1982, 140—142, 179—191, 207—208.

Душанка Динић Кнежевић

Вукаловић, Лука Л., устанички вођа, политички завереник, трговац (Богојевићи, Херцеговина, 31. X 1823 — Салтакча код Одесе, Украјина, 6. VII 1873)

Рођен је у старешинској породици племена Зупци која је, од забране кнеза Данила 1852. да се употребљавају титуле наследног кнеза, традиционално давала племенске главаре или капетане. У Требињу је завршио пушкарски занат. Обављао га је упоредо са трговачким пословима у Херцег Новом и Дубровнику. Због грешке у литератури да га је устанак 1852. затекао у Херцег Новом, у његовим научним биографијама остао је у сенци његов значајан рад у оквиру политичке завере за уједињење српског народа. До 1852. више година држао је дућан на Плочама у Дубровнику. Ту је земљацима продавао оружје домаће производње, догонио стоку у

Дубровник или зарађивао на кријумчареном требињском дувану, који је био турски извозни приоритет. Поред главарске традиције, значајније је за његову устаничку активност било богатство без којег се нису могли слати емисари, сазивати састанци старешина осталих племена и плаћати стални образовани секретари. Секретар му је једно време (1862) био Мићо Љубибратић. Иако се устанци од 1852. до 1862. узимају као јединствен догађај, реч је о три раздвојене побуне које уједињује стални вођа и истоветност узрока и последица. Узрок им је био решавање аграрног питања на штету сељака (а поводи различити и мање значајни). Исламско друштво познавало је једино тип државног феудализма у којем су спахије само наименовани функционери а не и приватни власници земље. Српска револуција 1804—1815. била је главни историјски догађај који је уништио овакав тип феудализма и створио друштво слободних сељака. Од 1833. турски султан покушавао је да укине државно власништво на некретнине, уз недекларисану намеру да земљу пренесе у руке муслиманских власника. Није успео да 1843. ову меру реализује па је тек 1851. Омер-паша Латас успео да војнички сломи отпор босанских и херцеговачких муслимана и наметне им нови социјални поредак. Коначно је овај процес легализован „Земљишним законом" 1858. Већ од 1851. хришћански сељаци показивали су знаке отвореног отпора, уз захтеве да земља припада њима као легалним власницима. Сељаци су властели плаћали трећину својих производа а држави десетину, уз сијасет других мањих и већих дажбина. Трећину која је узета по моделу из угарског феудализма, устаници у Херцеговини успели су до 1858. да смање на једну четвртину.

Поводи су буна били актуелни догађаји: 1851. разоружање хришћана, 1857. неиспуњавање султанових обавеза да хришћане изједначи са муслиманима а 1861. турски поход како би се предупредило искрцавање гарибалдинаца и пролаз мађарских и пољских добровољаца за Хрватску. Као и свака друга побуна због аграрних неспоразума, ови херцеговачки устанци све време имају јасан програм националног ослобођења и уједињења српског народа у целини. Након прогона и смрти Вукаловићевог оца, Зупци су изабрали Луку за племенског капетана. Ову функцију обављао је из свог дућана у Дубровнику. Од почетка овом аграрном кретању дао је националну боју. Већ 1852. његови људи су упућени на Гласинац у Босну. Два су разлога што се та херцеговачка варница није претворила у српску националну револуцију: мала регрутациона подлога и циљеви устанка који су ограничавани притиском великих сила. Мала регрутациона подлога никада није дозвољавала да се у устаничким јединицима пређе број од 4.000 пушака. Од три херцеговачка санџака само је требињски и делом фочански био побуњен, а мостарски поштеђен. На фочанској страни било је око 5.000 људи у племенима Дробњаку и Пиви, а на требињској 12.000 на простору и племенима Гацка, Рудина, Вањана, Зубаца, Крушева, Драчевице, Шуме и Попова. Муслимани су живели по градовима а само у средњој Херцеговини и по селима. У Корјенићима су имали двотрећинску већину, а по осталим племенима били су симболична мањина. У Зупцима је на 2.396 Срба (1885) било само пет муслимана. Што се притиска великих сила тиче, до краја Кримског рата 1856. сматрало се да Русија и Аустрија доминирају у Источном питању, а од тада су у систему гарантних сила све велике државе, а Француска доминира. Пред Кримски рат Русија се одрекла своје заштите српског простора и послала емисаре у Србију и Црну Гору са поруком да не буне хришћане на турској страни и да прихвате аустријску прву реч. Забрањене су српске тајне организације које је Гарашанин успоставио до 1849. Након изгубљеног рата 1858. Русија се задовољила да помаже српским црквама и школама више него политичком раду. Ипак од тог времена он се више не сматра само старешином малог подручја Херцеговине већ српска, европска и руска штампа од њега стварају националног вођу Срба уопште. Он је постао јунак српске националне књижевности. Наредба Омер-паше Латаса да се од марта 1851. покупи све оружје од хришћана, уз узмање талаца и насиље албанског башибозука, изазвала је немире. Пружио је отпор колективном разоружању племена, а свој штаб сместио у Суторини, долини 7 км дугој и

3 км широкој. Омер-паша креће са војском од око 24.000 војника, са домаћим муслиманима по врху, које је осоколило проглашење „Светог рата" у Сарајеву децембра 1852. Ултиматум аустријске, а у другим питањима и руске дипломатије у Константинопољу, зауставио је поход на Црну Гору, а у исто време условио и смиривање устаника.

Незадовољство због неиспуњавања обавеза изједначења хришћана и муслимана у царству био је повод новом устанку 1858. До тада је незапажен таворио у Зупцима. Немире је изазивао и покушај да се дефинитивно одреде границе Црне Горе без херцеговачког дела осињака. У септембру 1857. одржао је састанак племенских главара код своје куће у Зупцима. Војни поход на Црну Гору завршио је поразом на Грахову 1. маја 1858. Његове јединице нису учествовале у тој бици, јер су предвиђене за одбрану од могућег удара из Требиња. Књаз Данило га је именовао војводом Зубаца, Крушевице и Драчевице. Иако је у јулу 1858. био постигнут споразум да се харач узајамно договори, да башибозуци напусте Херцеговину, да се трећина замени четвртином и постави српски владика, устанак се није смирио. Побуне од 1852. до 1862. све време и почињу и окончавају се. Вукаловић ни сам не поштује одредбе да се устаничко подручје издвоји из граница Црне Горе и уводи царине и своју управу. Од овога времена он је значајнији по томе што је у средишту завере која се више назире него што се може тачно идентификовати. Установљена је револуционарна делатност Ристе Јејића, Митра Мерћепа, Петра Пеције, Пере Матановића, Петра Узелца. Устанак се проширио и на Босну, а у Херцеговини у својим четама има и 400 Срба католика, чак је ангажовао једног католичког свештеника. У његовој пратњи има Срба из Војводине, понеки ретки гарибалдинац. Мерћеп се нашао и мувао око Чукур-чесме у Београду 1862. Након уједињења Италије 1860. постоје покушаји да се он искористи као помоћна снага за искрцавање у Далмацији. Мађарска и пољска група добровољаца требало је да пређе преко подручја које је контролисао а он је заиста извршио све потребне припреме. Од новембра 1860. поново су се побунила нека племена а крајем децембра 1861. Омер-паша започео је војну акцију у Херцеговини, у којој од Габеле на Неретви до Коњског, Вукаловић је све држао под својом руком. Од тог времена почињу његови неспоразуми са књазом Николом, који му је одузео војводско звање и подстицао незадовољнике у самој Херцеговини јер се противио широким српским визијама ових буна. Велики војни пораз Црне Горе 1862. наметнуо је и окончавање устанка у Херцеговини. Споразумом Вукаловића и Хуршид-паше у Дубровнику 10. септембра 1863. херцеговачка племена су добила аутономију, формиран је одред од 500 плаћених пандура на чије чело је постављен Вукаловић као бимбаша. Иако је то потврђено касније у Мостару, устанак се ипак није угасио. Он се скривао од херцеговачких муслимана и људи црногорског књаза. Међународна дипломатија ангажовала се око његовог избављења, али је он одбио да се склони у неки далматински град. У мају 1865. пристао је да пређе у Русију, у време кад светске новине више о њему нису писале. Није одустао од својих завереничких навика. Привремено се вратио из Русије и посетио Београд. Руски славјанофили који траже поништење одлука понижавајућег Париског мира 1856, „Понтском конференцијом" 1871, настојали су да око њега створе услове за нову револуцију на Балкану. Окупљају се социјалисти Светозара Марковића и бугарски Васила Левског, српска омладина, Перо Матановић посећује Штросмајера, а код Светозара Марковића и многих славјанофила се рачуна и на помоћ тактичког савезника Странке права у Хрватској. Нејасна је веза Еугена Кватерника у време Раковачке буне с овим круговима. Генерал М. Г. Черњајев око листа *Голос* у средиште тог великог тајног кретања ставио је Луку, коме је цар дао, њему и браћи му, имања у полтавској губернији. Све је окончано склапањем „Троцарског савеза" 1872, који се ратификује 1873. У његовој преамбули речено је да је стварање савеза сматрано „декларацијом против револуције". Лука се није помирио са руским егзилом до смрти у јулу 1873.

Можда би најбоља дефиниција Луке Вукаловића била да је он био неостварени мит о српском Гарибалдију. Исте снаге у свету, које су својим настојањима да Аустрија

напусти Ломбардију и Венецију и добије Босну и Херцеговину као надокнаду, помогле су италијански успех и српски пораз.

ЛИТЕРАТУРА: Викентий Макушев, *Воспоминания о Луке Вукаловиче*, у: Задунаийстские и адритические Славяне. Очерки статистические, этнографические и исторические, С. Петербургъ 1867, 100—114; Владимир Ћоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци 1852—1862*, Београд 1923; Н. И. Хитрова, *Последње године живота Луке Вукаловића*, ИЧ, 1970, бр. XVI—XVII; Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852—1862*, Београд, Нови Сад 1994.

Милорад Екмечић

Вукановић, Бета (Babette Bachmayer), сликар (Бамберг, Немачка, 18. IV 1872 — Београд, 31. X 1972)

Сликарство је учила у Минхену у Школи за примењену уметност (1889—1891), приватно код К. Мара и упоредо графику код М. Десиоа. У атељеу Антона Ажбеа радила је од 1892. до 1896, где је упознала будућег супруга сликара Ристу Вукановића, и похађала часове код Л. Хертериха у Минхену. Школовање је завршила на париској академији Delécluze 1898. Исте године дошла је у Београд и са супругом Р. Вукановићем и вајаром Симеоном Роксандићем излагала у дворани Народне скупштине. Са супругом је од 1900. преузела Српску цртачку и сликарску школу преминулог Кирила Кутлика а од 1905. до 1914. предавала сликање и акварел женском одељењу Уметничко-занатске школе. У време Првог светског рата била је у Паризу а по повратку у Београд поново предаје акварел на Уметничкој школи (1921—1936).

Насликала је на стотине портрета, предела, мртвих природа, фигура животиња, фигуралних композиција у уљу и акварелу. Аутор је преко 500 уметничких карикатура цртаних пером или акварелисаних (С. Новаковић, Н. Пашић, Б. Нушић, Т. Кризман, М. Мурат и др.). Бавила се и графиком, илустрацијом књига и примењеном уметношћу. Оштар посматрач, сигуран цртач, умерени колориста, стилски се кретала од импресионизма до поетског реализма. Самосталне изложбе имала је у Минхену и Београду, 1898 (са Р. Вукановићем и С. Роксандићем); Београду, 1899 (са Р. Вукановићем); Клермон Ферану, 1919; Призрену, 1927; Београду, 1958; Београду и Суботици, 1966; Београду, 1968. Учесник је првих југословенских уметничких изложби и више бројних манифестација у земљи и иностранству. Један је од оснивача Удружења српских уметника за пластичне уметности и музику 1898, Удружења „Лада” 1904, Удружења ликовник уметника у Београду 1919, Удружења ратних сликара и вајара 1939, члан Удружења „Цвијета Зузорић” и УЛУС-а (од 1945). Највећи број радова налази се у Београду (Народни музеј, Музеј града Београда у којем се чува и сликарски легат од преко 200 слика, цртежа, копија по старим мајсторима, дела примењене уметности), затим у више музеја у Београду и унутрашњости те у многим приватним колекцијама.

ДЕЛА: *Портрет моје мајке*, 1890—1898, МГБ; *Гатање*, 1906, НМБ; *Летњи дан*, 1919, НМБ; *Циганче*, 1912, НМБ; *Предео с градом Магличем*, 1929, НМБ.

ЛИТЕРАТУРА: Вања Краут, *Бета Вукановић као карикатуриста и Збирка њених карикатура у Народном музеју у Београду*, ЗМСЛУ, 1968, бр. 4, 381—389; Љубомир Никић, *Удружење ликовних уметника у Београду 1919*, Београд 1969, 149; Вања Краут, *Карикатуре Бете Вукановић*, Београд 1969; Лазар Трифуновић, *Српска цртачко-сликарска и Уметничко-занатска школа у Београду 1895—1914*, Београд 1978; Јасна Јованов, *Минхенска школа и српско сликарство*, Нови Сад 1985, 18, 29—30; Станислав Живковић, *Уметничка школа у Београду 1919—1939*, Београд 1987; Јасна Марковић, *Легат Бете Вукановић*, Београд 1990; Станислав Живковић, *Српски импресионисти*, Београд 1994, 30, 248—249.

Вера Ристић

Вукелић, Бранко, новинар, обавештајац (Осијек, Хрватска, 15. VIII 1904 — Хокаидо, Јапан, 13. I 1945)

Отац му је био пуковник аустроугарске војске. У Загребу је завршио гимназију и започео студије архитектуре. Пришао је групи марксистички оријентисаних студената и био хапшен. Крајем 1926. отишао је у Париз и студирао права на Сорбони, где га је врбовала Коминтерна. По њеном налогу је фебруара 1933. упућен као новинар са женом и сином у Јапан са задатком да прикупља обавештајне податке. У Токију је био дописник и фоторепортер београдске *Политике* и лево оријентисаног париског илустрованог листа *Vie*. Био је врстан новинар и говорио немачки, енглески, француски, италијански, шпански и јапански језик. Убрзо је постао члан обавештајне организације „Рамсой" и пријатељ и блиски сарадник руског обавештајца немачког порекла Рихарда Зоргеа. Добио је задатак да делује у новинарским круговима и амбасадама западних земаља, у чему је био успешан. Као стручњак за фотографију у својој фотографској лабораторији копирао је микрофилмове који су слати у Москву. Захваљујући познанствима у француској амбасади у Токију постао је 1939. дописник агенције Havas. У лето исте године боравио је као новинар у Манџурији. Извештавао је о инцидентима на граници са Совјетским Савезом обилазећи бојишта и прикупљајући обавештајне податке. Зоргеову мрежу разбила је јапанска контраобавештајна служба у октобру 1941. на, за сада, недовољно познат начин. Вукелић је у августу 1943. осуђен на доживотну робију. Умро је од упале плућа узроковане мучењем у затвору Абашири на острву Хокаидо.

Президијум Врховног совјета СССР одликовао га је Орденом отаџбинског рата I степена јануара 1965.

ЛИТЕРАТУРА: Mihailo Marić, *Sorge: obavještajac stoljeća*, Zagreb 1965; Јован С. Радојчић, *Срби, Српска Крајина, Славонија, Далмација*, Београд 1994, 125—126; Светозар Обрадовић, *Србин у Зоргеовој екипи*, Дневник, 28. XII 2003; Светозар Обрадовић, *Паукова мрежа у Токију*, Дневник, 29. XII 2003; Светозар Обрадовић, *До данас неразјашњена мистерија*, Дневник, 30. XII 2003.

Драган Тубић

Вуковић, Божидар (Dionisio della Vecchia), штампар, издавач, племић (Подгорица?, после 1465 — Венеција, Италија, 12. XI 1539?)

Према подацима које је унео у предговоре и поговоре књига које је штампао, претпоставља се да је рођен после 1465. У *Псалтиру са последовањем*, штампаном 1519—1520, потписао се као Божидар Вуковић од Ђурића, Подгоричанин. На основу тога могло би се закључити да је био пореклом из Подгорице, чему у прилог говори и чињеница да је у овом месту и после пресељења у Млетачку републику поседовао кућу и нека земљишта. Кућу је пред крај живота завештао својој ванбрачној кћери Јелени, а земљу је оставио „сродницима од нашег рода да их поделе толико по човеку". У Подгорици му је остала да живи сестра, а неки његови блиски рођаци живели су код Скадра, где је такође имао некретнине. У Венецију се преселио са братом Николом крајем XV или можда почетком XVI века. Постоје тврдње да се то догодило приликом преласка Ђурђа Црнојевића у Млетачку републику. По доласку у Венецију, где се први пут помиње 1516, оженио се Аполонијом дела Већа (della Vecchia), чије презиме од тада користи упоредо са дотадашњим. Своје књиге је доследно потписивао као Божидар Вуковић, док се у званичним документима на италијанском језику помиње само као Dionisio della Vecchia, а на латинском Dionisius a Vetula. Исто презиме користио је његов брат Никола, као и син Виђенцо.

По доласку у Венецију развио је са братом Николом разгранату трговину. У њихово пословно друштво били су укључени и Аполонијини сродници, брат Гашпар и неки Вентурин дела Већа, а своје интересе у њему имали су изгледа и најближи сродници Николине жене Дионоре Габијано. Стиче се утисак да су највише трговали сукном, углавном карисејом, који су добављали из Енглеске и продавали, између

осталог, у Котору, где су пословали са породицом Вицка Болице. Трговали су и зачинима, којих је сам Божидар Вуковић имао на залихама 1539. у вредности од хиљаду дуката. Захваљујући уносним пословима он је стално увећавао богатство, па је, судећи на основу његових тестамената (из 1533. и 1539) и других извора, поред једног мањег брода, веће суме готовог новца и залиха разне робе, укључујући и књиге, поседовао и више некретнина, у Венецији и у завичају. Као образован, богат и угледан млетачки грађанин православне вере, Dionisio dela Vecchia, de la nation Serva, постао је 1516. члан Братства Грка у Венецији, а 1. маја 1526. гасталд (председник) овог друштва. У том својству залагао се да се подигне црква за Грке и Србе настањене у овом граду. Пошто су власти то дозволиле, изградња цркве започела је непосредно пред његову смрт. Друштвени успон у новој постојбини крунисан је 3. фебруара 1533, када му је шпански краљ и немачко-римски цар Карло V (1519—1555) доделио наследно племство и уз мање измене потврдио његов ранији грб. У текстовима на српском језику понекад је стављао поред имена титулу војвода, а у документима на италијанском језику contte palladin. Осим сина Виђенца, који је наставио његов рад на штампању српских богослужбених књига, имао је и пет кћери – три законите (Јелену, Луцију и једну чије је име непознато) и две незаконите (Јелену у Подгорици и Магдалену у Скадру). Своје ванбрачне кћери је отворено признао у тестаменту, обезбедио им одговарајући мираз или завештао некретнине.

Штампањем и издавањем српских богослужбених књига почео се бавити 1519. а у том послу помагало му је више сарадника. Међу њима били су јеромонах Пахомије „од остров Диоклитскаго језера" и јерођакон Мојсије из Будимља. Дозволу за рад, како је касније тврдио његов син Виђенцо, добио је од папе Павла III и цара Карла V. Поуздано се зна да је штампао и издао следеће књиге: *Служабник* (1519); *Псалтир са часловцем* (1520); *Зборник за путнике*, познат и као *Молитвеник* (1520); *Зборник за путнике — Молитвеник* (1536); *Октоих петогласник* (1536—1537) и *Празнични минеј* (1536—1538). Неке од њих касније су више пута прештампаване. Његове књиге налажене су широм српског етничког простора и дале су неизмерљив допринос очувању верског и етничког идентитета српског народа. Како су биле квалитетно штампане и опремљене пригодним илустрацијама, имале су знатан утицај на графичку опрему књига у другим православним срединама, посебно на илустрације руских и украјинских књига. Илустрације из ових књига користили су као предлошке и неки наши живописци, па су тако неке сцене из *Празничног минеја* доспеле у скоро идентичној поставци на зидове цркве Св. Климента у Мустаће код Требиња, манастира Никоља под Кабларом, Благовештења кабларског и још неких споменика живописаних у XVII в.

Није детаљније познато како је организовао продају својих књига, али се на основу његовог тестамента и малобројних других извора наслућује да је то чинио преко посредника, који су ради комисионе продаје преузимали одговарајући број примерака у Дубровнику, Котору или манастиру Милешеви. У томе послу су на неки начин учествовали и милешевски монаси, којима је завештао део новца од продаје књига за довођење воде у манастир. У послу око продаје помагао му је и брат Никола. После његове смрти, пошто је остало доста непродатих књига, старали су се о томе син Виђенцо, шурак Гашпар дела Већа и Лазар Брајановић из Котора, који се 1543. оженио Божидаровом ванбрачном кћерком Магдаленом. Лазар је за непосредну продају имао комисионаре у Бијелом Пољу.

Премда се добро снашао у Венецији и укључио у тамошњи привредни, друштвени и културни живот, остао је до краја живота потпуно везан за свој народ и заокупљен проблемом његовог опстанка.

Највероватније је умро у Венецији 12. новембра 1539. Следеће године, како је то захтевао у тестаменту, његови посмрти остаци пренети су и сахрањени у манастир Старчева горица на истоименом острву у Скадарском језеру.

ИЗВОРИ: Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, бр. 438, 443, 445, 481, 485, 486, 493, 494; Јорјо Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара*, ЗФФБ, VII/1, 1963, 337—359; Милош Милошевић, *Нови извори Которског, Ватиканског и Млетачког архива о дјелатности Вуковића, штампара и књижара XVI вијека*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 215—332.
ЛИТЕРАТУРА: Ђорђе Сп. Радојичић, *Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV—XVII века)*, ИЗ, 1950, VI , 263—267; Ристо Драгићевић, *Црногорске штампарије (1493—1918)*, ИЗ, 1956, XII, 20—21; Лазар Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића из 1519—1520*, ЗМСКЈ, 1974, XXII, 463—486; Аника Сковран, *Војвода Божидар Вуковић – Dionisio della Vechia, гасталд Братства св. Ђорђа грчког у Венецији*, Зограф, 7, 1977, 78—84; Јевто М. Миловић, *Додјељивање племићке титуле и грба Божидару Вуковићу и његовим потомцима од стране шпанског краља и римско-немачког цара Карла V (1500—1558*), у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 13—25; Ристо В. Радуновић, *О именима војводе Божидара Вуковића Подгоричанина*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 27—40; Катарина Мано-Зиси, *Зборници за путнике Божидара Вуковића у светлу сачуваних примерака*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 151—170; Сретен Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига XVI и XVII века*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 83—104; Рајко Вујичић, *О неким иконографским особеностима илустрација Божидара Вуковића и њиховим одјецима у нашем сакралном сликарству*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 107—115.

Војин С. Дабић

Вуковић, Сава, трговац, спахија, народни добротвор (Мостар, 1737/40/43 — Нови Сад, ? III 1810/11)

Одрастао је у родном месту, где је и започео да се бави трговином. Имао је тројицу браће: Александра, Теодора и Јована. По њиховом савету одлучио се за прелазак у Аустрију. Прво се преселио у Ријеку, а потом, са већ знатним иметком, у Нови Сад. Био је у три брака и у њима је добио два сина и две ћерке (Максима, Вуколаја, Катицу и Марту). Прва жена, Софија, била је унука патријарха Арсенија IV Шакабенте. Новосадско грађанство добио је 1773. Бавио се трговином воском, медом, храном и дуваном, и убрзо постао један од најбогатијих људи међу Србима. Био је учесник Темишварског сабора 1790. Од цара Леополда добио је 1791. угарску племићку титулу. Купивши спахилук Берексо у Тамишкој жупанији прозвао се Сава Вуковић „од Берексова". Био је члан Спољашњег сената града Новог Сада. Као већ стар и полуслеп, одлучио се да остави трајно сећање у српском народу. Са жељом да помогне унапређење умног и моралног стања српског народа, Православне цркве и просвете, као и неговање српског језика и књижевности, 1810. завештао је 20.000 форинти за оснивање Српске велике православне гимназије у Новом Саду. Иако је велика девалвација аустријског новца из 1811. оставила само петину приложене вредности, заузимањем бачког владике Гедеона Петровића уз помоћ других приложника — новосадских Срба који су подржали Вуковићеву племениту идеју, Нови Сад је у другој деценији XIX в. добио српску православну гимназију, у којој је, поред осталих, професор био и Павле Шафарик. Ова школа није била уређена по узору на римокатоличке мађарске гимназије, које су носиле чисто латинско-римокатолички карактер него, попут гимназије у Карловцима, у духу ондашњих лутеранских гимназија. Захваљујући и овој школи, Нови Сад је, поред Сремских Карловаца, постао ново средиште просветног рада.

Финансијски је помогао штампање Орфелиновог *Вечног календара*. *Оду Сави Вуковићу* написао је Лукијан Мушицки. Сахрањен је у порти Саборне цркве.

ЛИТЕРАТУРА: Мираш Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, Нови Сад 1930, 5, 57; Васа Стајић, *Новосадске биографије из архива новосадског магистрата*, I, Нови Сад 1936, 141—159; Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1826—1864*, I, Нови Сад 1986, 67—69; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, Београд 1990, 56—57.

Петар В. Крестић

Вукомановић Караџић, Вилхелмина Мина, сликарка, преводилац (Беч, Аустрија, 12. VII 1828 — Беч, 12. VI 1894)

Ћерка Вука Стефановића Караџића, једно од двоје деце која су га надживела. Отац је много полагао на њено образовање. Покушао је, али без успеха, да јој издејствује стипендију од 800 рубаља да би три године изучавала сликарство у Паризу и Италији. Учила је музику, језике и сликарство. Осим српског, који је научила у петнаестој години, говорила је немачки и француски. Учила је енглески и италијански. Средином педесетих година сликарство је учила код Јозефа Пфајфера, капелана у бечком Белведеру, и сликара Фридриха Шилхера. Копирала је по галеријама у Бечу, Дрездену, Берлину, Венецији и Милану. У почетку је радила цртеже оловком и аквареле, касније прешла на уљане боје. Оставила је иза себе око педесет сликарских радова. Њено сликарство се дели на два периода: први, под утицајем позног класицизма (*Аутопортрет*, *Портрет брата Димитрија*, *Портретни цртеж Симе Милутиновића Сарајлије*, два Вукова и мајчина портрета, који су приписивани Урошу Кнежевићу) и други, под утицајем романтизма, када ради светлим, топлим бојама (*Фигура Црногорца* и *Девојка са виновом лозом*). По сећању је нацртала идеалан портрет Бранка Радичевића који је касније често копиран.

Знање језика највише је користила помажући оцу; била је његов секретар за страну преписку, сређивала је, преписивала и обрађивала рукопис *Deutsch-serbisches Wörterbuch* (по азбучном реду разврставала је лексичку грађу за ово дело, издато после очеве смрти). Од 1845. преводила је српске народне песме на немачки и слала их, као оглед, Јакову Гриму. Најзначајнији је њен рад на превођењу српских народних приповедака на немачки, које је Вук слао Гриму од јуна 1853. При превођењу држала се Гримовог становишта о преводу. Збирка приповедака, заједно са 1.200 пословица, објављена је у Берлину 1854. са Гримовим предговором. Мина ју је посветила кнегињи Јулији. Пратила је оца на путовањима (Пожун, Венеција, Берлин, Дрезден, Праг, Далмација, Котор). На препоруку кнеза Михаила, 1850. на путу по Србији придружила им се Енглескиња Луџза Кар. Тада је настао Минин путопис *Неколико дана по Србији* 1850, који је у *Бранковом колу* 1895. објавио Ч. Мијатовић. У овоме тексту посебно успешно је описала лик остарелог Луке Лазаревића. Познат је и њен чланак о Бранку Радичевићу (*Јавор* 1877, бр. 43).

После очеве смрти постала је главни ослонац породице и потпуно се посветила сређивању очеве заоставштине, посебно велике преписке. Наставила је рад на објављивању и прештампавању Вукових дела. За помоћ се обраћала многима. Јована Ристића је молила да јој помогне око продаје књига народних приповедака у Србији. Уз помоћ Саве Мартиновића прикупљала је претплатнике за пету књигу *Српских народних пјесама*. Министарство просвете Србије 1873. понудило јој је 1.000 дуката за право прештампавања Вукових дела. Одбила је и тражила да Министарство плати штампарске трошкове новог издања. Објављене су само две књиге. Тек 1884. српска влада је откупила од Мине право прештампавања Вукових дела за 6.000 динара у злату доживотне годишње ренте.

Због угледа свога оца и доброг образовања, у бечким круговима била је цењена и важила за књижевно образовану жену. Познавала је и дописивала се са многим познатим личностима свога времена. Неки од њих посветили су јој своје књиге (Лудвиг Август Франкл, Зигфрид Кепер) и песме (Његош, кога је упознала на словенском балу 1847. у Бечу; Бранко Радичевић, према коме је, по свему судећи, гајила нежна осећања). Са блиском пријатељицом Милицом Стојадиновић Српкињом се дописивала. Посебну вредност има Минин „Споменар”. У њему су од 1849. њени и очеви пријатељи и познаници исписивали посвете. Породични живот био јој је трагичан. Прва веридба са Флором Огњевим, Русом, доктором медицине, раскинута је 1847. јер се показало да нема довољно средстава за самосталан живот у Москви. Отац је прижељкивао Имбру Ткалца за зета. У писму упућеном Вуку, Алекса Вукомановић, професор Лицеја у

Београду, запросио је Мину 1856. Венчање је обављено у Београду 1858, али већ 1859. Вукомановић је умро. Почетком шездесетих година одбила је понуђену управу над тек основаном Вишом женском школом у Београду. Са мајком и сином Јанком отишла је у Беч, где је живела до смрти. Син је после завршене гимназије у Бечу, неко време (1874/75) провео у Евангелистичком лицеју у Братислави. После тога успела је да му издејствује стипендију за школовање у петроградском Кадетском корпусу. Непосредно по завршетку руско-турског рата 1878. умро је од туберкулозе у Петрограду. Мина је 1894. прво сахрањена у Београду, а потом у манастиру Савинац, гробној цркви породице Вукомановић.

ДЕЛА: превод на немачки: *Volksmärchen der Serben*. Gesammelt und herausgegeben von Vuk Stephanowich Karadschitsch. Ins deutsche übersetzt von dessen Tochter Wilhelmine. Mit einer Vorrede von Jacob Grimm, Berlin 1854.

ЛИТЕРАТУРА: Мита Калић, *Српски књижевници*, I—IV, Нови Сад 1890—1895, I, 69; Милан Милићевић, *Додатак Поменику од 1888. Знаменити људи у српског народа који су преминули*, Београд 1901, 70; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби 19. века*, I—III, II, 95—96; Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848—1871*, Београд 1906, 338; Љубомир Стојановић, *Живот и дело Вука Стефановића Караџића*, Београд 1924, 409, 503; Мираш Кићовић, *Јован Хаџић*, Нови Сад 1930, 182; ГИДНС, 1930, III, 186—187, 378, 505; 1935, VIII, 160; 1936, IX, 235; 1937, X, 186—187; СКГ, 1931, књ. 34, бр. 7, 501—502; ПКЈИФ, 1936, XVI, св. 1, 110; св. 2, 316; 1937, XVII, св. 2, 276—277; 1957, XXIII, св. 1—2, 43—45, 47, 50—52, 55; св. 3—4, 294; 1964, XXX, св. 3—4, 250—252; *Споменица гимназије Шабац*, Шабац 1937, 23; Милан Кашанин, *Два века српског сликарства*, Београд 1942, 32; Миљан Мојашевић, *Српска народна приповетка у немачким преводима од Грима и Вука до Лескина (1815—1915)*, Београд 1950, 38—57; Ђорђе Рајковић, *Изабрани списи I*, *Биографије књижевника*, Нови Сад 1950, 182; Зора Симић Миловановић, *Српска уметност новијег доба. Сликарство*, Београд 1950, 26—27; ЗМСКЈ, 1953, I, 192, 218, 222; 1955, III, 107; 1956—1957, IV—V, 182, 264; 1958—1959, VI—VII, 123, 129; 1963, XI, 220; 1964, XII, св. 1, 145, св. 2, 297; 1965, XIII, св. 2, 380; 1966, XIV, св. 1, 149—151; 1970, XVIII, св. 2, 303, 306; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830—1851)*, Београд 1957, 133, 235; Виктор Новак, *Срби и Хрвати*, Београд 1967, 374, 396, 404—406; *Историја српског народа*, V/2, Београд 1981, 453—454; Миодраг Јовановић, *Српско сликарство у доба романтизма*, Београд 1984, 104—107; Голуб Добрашиновић, *Мина Караџић-Вукомановић*, Београд 1995.

Ана Столић

Вукосављевић, Сретен, социолог, политичар, универзитетски професор (Пријепоље, 5. III 1881 — Ровињ, Хрватска, 9. VIII 1960)

Нижу гимназију завршио је у Београду и Ваљеву, учитељску школу у Алексинцу (1901). Потом је био учитељ у селима Србије, Црне Горе и Македоније и школски инспектор у Скопљу (1910). Био је истакнути борац за национално ослобођење од Турске, старешина комитског одреда на Јавору (1911—1912), добровољац у балканским ратовима (1912—1913), срески начелник у Кавадарцима (1913—1914). Учествовао је и у Првом светском рату, али је оптужен као црнорукац и суђено му је на Солунском процесу (1917). После рата био је главни повереник за аграрну реформу у Скопљу (1919—1920) и народни посланик (1921—1924). У два маха био је државни подсекретар за пољопривреду а 1925. пензионисан је због неслагања са аграрном политиком владе. Од тада се посветио проучавању села, сеоских установа, народних обичаја и традиционалног начина живота, о чему је писао кратке есеје у облику „писама са села", као сарадник новина (*Политика*, *Правда*) и културних и научних ревија. По позиву Ђорђа Тасића, као хонорарни наставник, први код нас је предавао руралну социологију на Правном факултету у Београду (1938—1941). У Другом светском рату определио се за партизански покрет. Био је већник АВНОЈ-а у Јајцу (1943), председник ИНОО Санџака (1943) и члан Председништва АВНОЈ-а. Тито га је делегирао за министра исхране и обнове шума и вода у влади И. Шубашића у Лондону (од јула 1944. до фебруара 1945). Био је члан Президијума ФНРЈ и НРС (до 1953), министар за колонизацију у првој Титовој влади и један од аутора *Закона о аграрној реформи* (1945). Није се сложио са владином уредбом о забрани повратка на Космет и у Македонију

Србима колонистима који су са ових простора прогнани током окупације 1941—1945, после чега је укинуто његово министарство.

Након разрешења са политичке функције вратио се социолошким истраживањима нашег села. На Правном факултету у Београду, као редовни професор, држао је предавања од 1948. до 1951. о нашим правним обичајима, аграрним односима и организацији турске управе у српским крајевима, а од 1951. био је управник новооснованог Института за проучавање села при САНУ. Тада поново прикупља социолошку грађу о селу, која му је највећим делом у рату била уништена, и започиње писање вишетомне синтезе под насловом *Историја сељачког друштва*. У првом тому (*Организовање сељачке земљишне својине*, 1953) синтетизовани су радови о променама аграрних односа у српском селу у време преласка колективне у баштинску својину, под утицајем промена у начину привређивања (кад се прелази са пашњачког сточарства на ратарство). У другом тому (*Социологија становања*, 1965) објашњава се повезаност облика насеља и начина становања са ступњем развитка пољопривреде, обликом и распоредом земљишне својине, организационим облицима рада, друштвеног живота у породици и селу, густином насељености. За разлику од Цвијића, овде се начин привређивања истиче испред географских детерминанти, те је наглашенији социолошки приступ. Тако је међу првима допринео да се социологија код нас афирмише поред историје, антропогеографије и етнологије. Трећи том (*Социологија сељачких радова*, 1983) постхумно је приредио Радомир Лукић, а четврти (*О друштвеним заједницама и облицима понашања у њима*) само је назначен у скици. Синтетички дух његове социологије сељачких радова огледа се у томе што се сељаков рад узима за основу сељачког начина живота уопште, а тесно је повезан са начином становања, породичне организације, морала и целокупне културе. Његова социолошка синтеза, иако недовршена, значајна је понајвише стога што је аутентична, те је незаобилазна и драгоцена подлога сваког даљег и дубљег социолошког проучавања српског традиционалног друштва.

Био је дописни члан ЈАЗУ, добитник Седмојулске награде (1959) и први почасни доживотни председник Социолошког друштва Србије (1960). У родном Пријепољу од 1973. до 2005. организовано је 22 Симпозијума „Сеоски дани Сретена Вукосављевића", а о његовом делу рађени су докторски и магистарски радови.

ДЕЛА: *Историја државе и права народа ФНРЈ, Доба турске владавине*, Београд 1950; *Историја сељачког друштва*, I *Организовање сељачке земљишне својине*, Београд 1953; II *Социологија становања*, Београд 1965; III *Социологија сељачких радова*, Београд 1983; *Организација динарских племена*, Београд 1957; *Писма са села*, Београд 1962.

ЛИТЕРАТУРА: Вукоман Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903—1912*, Нова Варош 1972; Драгољуб Јовановић, *Људи, Људи... Медаљони 56 умрлих савременика*, Београд 1973; Иван Ковачевић, *Научно дело Сретена Вукосављевића*, Пријепоље 1978; Веселин Ђуретић, *Влада на беспућу*, Београд 1983; Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945—1948*, Нови Сад 1984; Петар Влаховић, *Писци наше етнологије и антропологије*, Београд 1987; Јован Трифуновски, *Међуратна колонизација Срба у Македонији*, Београд 1991; Никола Гаћеша, *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад 1995; Милован Митровић, *Социологија села*, Београд 1998; Зборници Симпозијума „Сеоски дани С. Вукосављевића", I—XXI, Пријепоље 1973—2005.

Милован М. Митровић

Вукотић, Јанко, државник, генерал, војсковођа (Чево код Цетиња, 18. II 1866 — Београд, 4. II 1927)

Отац му је сердар и сенатор Станко, а мајка Марица, рођена Мрваљевић из села Томића у Бјелицама. Он је осмо и најмлађе дете. Основну школу започео је у Чеву као нередован ђак 1872, а због рата прекинуо и четврти разред завршио код попа Крста Вукотића 1882. Књаз Никола га је одабрао за школовање у Италији. После припрема на Цетињу учио је војну академију у Модени (1882—1886) и награђен сабљом као други по

рангу у својој класи. По доласку на Цетиње добио је чин поручника и постављен за ађутанта бригаде. Од 1888. радио је у Министарству војном, а 1892. са чином командира био командант Књажеве гарде. Први је командант тек отворене Подофицирске школе 1895, а наредне године преузима батаљон сталног кадра. Бригадир је и командант Стајаће војске 1902. Као начелник у Министарству војном радио је на отварању официрских школа на Цетињу и у Никшићу (1903) и реорганизацији црногорске војске (1904). Члан је Државног савета и министар војни у првој парламентарној влади 1905, а као шеф црногорске делегације присуствовао је маневрима француске војске. Заступник је председника Владе (1906), командант Никшићке бригаде, управитељ области и командант Катунске бригаде (1907). Због Анексионе кризе био је књажев изасланик у Београду, а са Стојаном Новаковићем и Николом Пашићем у Цариграду (1908). Командант Прве црногорске дивизије, судија Великог војног суда и члан Комисије за погранична питања са Турском био је 1910. Наредне године је изванредни изасланик у Подгорици и поново војни министар. Шеф Војне куће и ђенерал-ађутант је 1912. а у септембру исте године командант Источног одреда у балканском рату. За двадесетак дана заузео је Мојковац, Бијело Поље, Беране, Плав, Гусиње, Рожаје, Пећ, Дечане и Ђаковицу. Као начелник штаба врховне команде, а потом командант трупа између Дрима и Кира заузео је Бардањолт и водио преговоре о предаји Скадра 1913. У априлу исте године је председник владе и министар војни, а истовремено командује Дечанском (црногорском) дивизијом у српско-бугарском рату на Брегалници 1913. Делегат је Црне Горе на Конференцији о миру у Букурешту 22. јула 1913. Са чином дивизијара ушао је у Први светски рат и са Херцеговачким одредом поразио аустроугарску војску на Грахову 6. августа 1914. Као командант Санџачке (црногорске) војске у септембру је прешао Дрину, заузео Горажде, кренуо на Сарајево, имао велику битку на Гласинцу (9. и 10. октобра), а потом годину дана држао фронт од Шћепан-Поља до Вишеграда. Октобра 1915. формирао је Јаворски одред да би олакшао одступање српске војске према Албанији. Непријатељску војску је задржао у жестоким борбама на Јавору, Чемерници, Мучњу, Карађорђевом шанцу, Лисином врху и Кадиној стени, а завршну битку водио на Мојковцу почетком јануара 1916. Тада је именован за команданта црногорске војске, а после окупације Црне Горе интерниран у аустријске логоре. У Бјеловару је писао мемоаре. После рата био је у југословенској војсци, најпре у Другој армијској области до 1920, потом командант Шумадијске дивизијске области (до 1922), командант Босанске дивизијске области (до 1925) и командант Треће армијске области (до 26. јануара 1927). Чин армијског генерала добио је 1. децембра 1926. Пред смрт је именован за члана Војног савета. Био је црногорски сердар као осми и последњи Вукотић са тим звањем. У рату је уз њега била кћи Василија, а имао је сина Вукашина. На Мојковцу и на гробу у Београду има споменике.

За велике заслуге припала су му одликовања: златна Обилића медаља за храброст, Данилова звијезда с лентом I степена, ордени Белог орла I, II и III степена и Светог Саве I, II, III и IV степена, Карађорђева звезда са мачевима III и IV степена, Карађорђева звезда II и III степена, Таковски крст, француска Легија части II и III степена, италијански Крст круне III степена, Крст Маурицијe и Лазара III и IV степена и Звезда круне са лентом I степена, грчка Звезда светог Спаса са лентом I степена, с мачевима, енглески Крст Светог Ђорђа и Михаила с мачевима, руска Звезда Свете Ане с лентом I степена, Звезда Светог Станислава са лентом I степена и Крст Свете Ане, румунска Звезда с лентом I степена, бугарска Звезда с лентом I степена и Крст у брилијантима, четири турске Звезде (Османлије с лентом I степена, Османлије III степена, Меџидија с лентом I степена и Меџидија II степена), немачка Звезда црвеног орла I степена и Крст црвеног орла III степена, пољски Крст с мачевима III степена, а вратио је два висока аустроугарска ордена.

ДЕЛО: *Успомене из три рата*, Београд 1996.

ЛИТЕРАТУРА: БРСР, 1913, бр. 14, 219; Пантелија Јововић, *Црногорски политичари, портрети*, Београд 1924, 13; Политика, 5. II 1927, 4; *Црногорски алманах*, Суботица 1929, 4—5; Душан Д. Вуксан, *Балкански рат* [преписка Јанка Вукотића], Записи, 1935, књ. XIII—XIV; 1936, књ. XV—XVII; Душан Д. Вуксан, *Неколико докумената из 1913. до 1915. године*, Записи, 1937, књ. XVIII, бр. 2, 108—120; Ж. Л. Благојевић, *In memoriam, сердару Јанку*, Записи 1937, књ. XVIII, бр. 6, 382—383: Ристо Ј. Драгићевић, *Неколико докумената из балканског рата*, Записи, 1941, књ. XXV, бр. 4, 246—250; *Споменица прославе 25. годишњице битке на Мојковцу*, Београд, Мојковац 1941; Митар Ђуришић, *Први балкански рат 1912—1913 (операције црногорске војске)*, Београд 1960; Никола П. Шкеровић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд 1964; Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914—1918*, Цетиње 1969; *Историја српског народа*, Београд 1983, VI/1, VI/2; Александар Драшковић, *Мојковачка битка*, Београд 1991; Сердар Јанко Вукотић, *Успомене из три рата*, Београд 1996; *Мојковачка операција 1915—1916*, Зборник радова са научног скупа, Београд 1997.

Миро Вуксановић

Вукотић, Стефан М., поморски капетан (Грбаљ, Бока Которска, 1800 — Русија, 4. I 1833)

У Русију на школовање довео га је стриц Јован Вукотић, где је био познат као Степан Михајлович, према имену оца. У поморски корпус ступио је 1816. као кадет. Гардемарин је постао 1820, навигациони официр 1823, лајтнант фебруара 1828. а децембра 1831. постао је најмлађи капетан-лајтнант у Руској морнарици.

Као најперспективнијем официру у својој класи било му је поверено да у служби циркумнавигатора води једрењак „Предпријатије" са 145 чланова посаде на пут око света. Из матичне луке у Кронштату кренуо је у пролеће 1823. Пловио је кроз Балтик, Атлантик, око рта Хорн, препловио је поред обала Хаваја, Калифорније и Јужне Аљаске, опловио Рт добре наде и вратио се на полазну тачку три године касније (1826), где је посада дочекана са изузетним почастима. Тиме је постао не само први Србин већ и први Јужни Словен који је остварио овај подвиг. Потом је службовао у Балтичкој флоти. Предавао је гардемаринима наутику и друге поморске предмете.

Одликован је 1826. Орденом св. Ане (под грлом)

ЛИТЕРАТУРА: Предраг В. Костић, *Историја бокељског поморства*, Котор 1986, 142—143; Васко Костић, *Вукотићи и Руцовићи: енциклопедијски подаци*, Београд 2002, 20.

Бранислав Поповић

Вучић Перишић, Тома, министар, предводник уставобранитеља, саветник (Барич код Београда, 1788 — Београд, 13. VII 1859)

Родио се у Баричу где су му се у време Кочине крајине затекли родитељи Периша и Стана, бежећи од Турака. Породичним пореклом је из околине Бијелог Поља, одакле су му отац и стриц Павле у другој половини XVIII в. прешли у Горњу Врбаву у Гружи. Брат од стрица му је био врањевшнички архимандрит и први српски митрополит Мелентије Павловић. Једно презиме понео је према очевом имену, а друго из раширеног веровања да ће се давањем „вучијег имена" дете спасити од болести и смрти. Рано се помиње под оба ова презимена. Родитељи су му се вратили из избеглиштва 1791. и настанили у Вучковици у Гружи. Уочи избијања Првог српског устанка похађао је школу у Чумићу коју је брзо напустио, оставши неписмен до краја живота. У Тополи је током 1804. учио војну вештину, а после обуке постао је члан Карађорђеве гарде. Због неког преступа, а плашећи се преког Карађорђевог суда, побегао је међу бећаре Хајдук Вељка око 1810, од којих се после неког времена вратио у Гружу. Недовољно истакнут и непознат Турцима, остао је у Србији после слома 1813, али са осталим борцима и нижим старешинама спремао је нову буну. Био је један од организатора и предводника побуне у Гружи у септембру 1814, која је била у вези са Хаџи Продановом буном. После кратког сукоба код Књића предао се на „веру" Милошу Обреновићу, а затим је послат Милошевој кући у Црнућу и ступио у његову службу. На Лазареву суботу 1815. био је у

групи која је растерала турске харачлије у Коњуши и тада је рањен у руку, те није присуствовао Таковском збору када је подигнут Други српски устанак. У непосредној Милошевој служби био је до 1822. Приљежним обављањем послова и строгошћу према млађим од себе, стицао је све већу кнежеву наклоност и повереље. У јулу 1817. пренео је Вујици Вулићевићу поверљиво Милошево наређење о Карађорђевом смакнућу, а наредне године одлазио је у поверљиве мисије у Влашку. О његовом положају међу момцима кнеза Милоша речито сведочи надимак газда.

Унапређење и већа овлашћења добио је постављењем за гружанског кнеза 28. маја 1822. и на том положају остао је до 1827. Иако је касније вршио друге дужности изван Груже, његов утицај у овом крају остао је све време његовог политичког деловања снажан. Бунтовне Гружане, који су се лако машали оружја, држао је под строгом управом. Захваљујући томе пресудно је утицао на угушење Ђакове буне у јануару 1825. Пред полазак против побуњеника од кнеза Милоша добио је сабљу, што је био посебан знак милости, будући да су до тада сабљу носила једино кнежева браћа. У време Чарапићеве буне 1826. побуњеници су уценили његову главу на 5.000 дуката. Кнез Милош није благонаклоно гледао на пораст Вучићеве популарности и утицаја, па је неслогу у Вучићевој кући искористио као повод да га 1827. отпусти из службе, одузме имовину и протера у Пореч. Од тог драконског кажњавања, али и каснијих, почиње његова мржња према кнезу Милошу и династији Обреновић. У Поречу је отпочео трговину сољу, која је због руско-турског сукоба била уносна. После помирења с кнезом Милошем ангажован је у Влашкој 1828/9. да мотри на српске емигранте који су се борили у редовима руске војске. Чак се и сам кандидовао за команданта једног од добровољачких одреда. После повратка у Србију у јесен 1829. био је у кнежевом конаку у Пожаревцу, а 5. маја 1830. постављен за команданта кнежеве гарде. У немилости кнеза Милоша поново је био од августа 1831, када је за казну из Београда протеран у Шабац. Враћен је у службу постављењем 4. маја 1832. за члана, а 5. јуна и за председника суда Шабачке нахије и на тој дужности остао до 18. јануара 1833. У лето 1833. претукао је кмета Шабачке општине Јована Тркића који га је тужио кнезу Милошу, па је поново ухапшен и под стражом спроведен у Крагујевац „на испит.” Од октобра 1833. до 14. јуна 1834. био је члан Суда народа српског у Крагујевцу, а од 15. јуна 1834. до 15. фебруара 1835. попечитељ (министар) војених дела. Са Лазаром Теодоровићем учествовао је у протеривању Турака из Соколске нахије и утврђивању дринске границе и био члан комисије за процену вредности имања исељених Турака. Знао је за припремање Милетине буне почетком 1835. и мада је подржавао захтеве опозиције, остао је лојалан кнезу Милошу. Помирљивим ставом према побуњеницима и посредовањем код кнеза Милоша знатно је допринео да се буна мирно заврши. Проглашењем Сретењског устава именован је Савет чији је члан био од 15. фебруара 1835. У априлу 1835. постављен је за надзорника државних грађевина (бинаемин), преселио се из Крагујевца у Београд и живео у њему до краја живота. У време Милошевог боравка у Турској био је надзорник кнежеве и државне касе у Београду и Топчидеру. Јула 1837. поново је избачен из државне службе пошто је одбио да прими одликовање од кнеза Милоша. Прешао је у Земун и ступио у блиске везе са осталим опозиционарима и представницима руске дипломатије у Влашкој. Тада је постао један од најистакнутијих представника опозиције. У Србију се вратио у новембру 1837, са кнезом Милошем измирио се у мају наредне године и тада му је враћено звање кнежевог ађутанта у чину полоковника. После проглашења тзв. Турског устава 1838. поново је именован за члана Савета 14. фебруара 1839. У време од 1839. до 1844. био је ударна песница уставобранитеља у борби против кнеза Милоша и Михаила Обреновића. Ослањајући се на његов неоспорни утицај у народу, војничка знања, уставобранитељски прваци свесно су га истицали у први план. Посебна овлаштења добио је 23. маја 1839. ради угушења Јованове буне, која је била увод у абдикацију кнеза Милоша. После смрти кнеза Милана са Јевремом Обреновићем и Аврамом Петронијевићем именован је 14. јуна 1839. за намесника и на тој дужности остао до 5. марта 1840. Прво намесништво било је, у ствари, прва

уставобранитељска влада, када је почео рад на свргавању Обреновића и довођењу Карађорђевића на престо. Порта је, руковођена својим интересима, подржавала уставобранитеље, па је после ступања кнеза Михаила на престо Вучића и Петронијевића одредила за кнежеве саветнике. Они су на тој дужности били од 5. марта до 1. маја 1840, када су под притиском кнез Михаилових присталица одступили и побегли под турску заштиту у београдску тврђаву. Напустио је Србију са другим уставобранитељским првацима октобра 1840, после мисије Портиног изасланика Муса-ефендије. До априла 1842. боравио је у политичком изгнанству у Турској, где је учврстио везе са истакнутијим турским политичарима и пољским емигрантима. Тада је настао план о протеривању кнеза Михаила и после повратка у Србију, он и остали уставобранитељи активно су деловали у том правцу. Када су припреме завршене, прешао је у Земун, а одатле тајно у Смедерево и Крагујевац у којем је преузео команду над војском и топовима и стекао стратешку предност у односу на кнеза Михаила. Тај догађај у историографији назива се Вучићевом буном. После кнежевог бекства образовано је 9. септембра 1842. Привремено правленије у којем је Петронијевић био председник, а он предводитељ народа. Главни задатак ове владе било је проглашење Александра Карађорђевића за кнеза што је и обављено у логору на Врачару 14. септембра. У том избору имао је пресудну улогу. Када је Порта признала новог кнеза, образована је 7. новембра 1842. влада у којој је био попечитељ внутрених дела. Са те дужности је одступио 20. јуна 1843. због противљења руске владе промени на престолу Србије. Руска влада захтевала је и да се Вучић и Петронијевић удаље из земље, што су они и учинили у августу 1843. За време другог егзила у Турској боравио је у Видину и Цариграду. У Србију се вратио у августу 1844. и тада му је приређен величанствен дочек. Када је крајем септембра 1844. избила Катанска буна, од кнеза Александра добио је специјално пуномоћје за њено гушење. Тада је само за њега, 6. октобра 1844, установљен чин војводе с титулом „превасходитељства", а после угушења буне, 15. новембра 1844. и звање кабинетског саветника. У току буне, иако је поступао према датим налозима, испољио је изузетну строгост и суровост, што је било у складу са његовим карактером. Са кнезом Александром и већином уставобранитеља разишао се 1845. а у политичкој борби подржавала га је руска дипломатија, те је постао истакнути заговорник руског утицаја у Србији. На Петровској скупштини у Крагујевцу у јулу 1848, у присуству великог броја својих присталица, приморао је кнеза Александра и владу да испуне његов захтев у вези са смењивањем појединих државних чиновника. Упркос тој победи, када се чинило да је његов утицај на државне послове неограничен, кнез и влада су спроводили политику његове систематске изолације. Илија Гарашанин одмах по ступању на место кнежевог представника пензионисао га је 6. октобра 1852. Политички је рехабилитован пред крај владавине кнеза Александра, када је постављен за председника Савета (12. IV 1858—27. I 1859). Како на Светоандрејској скупштини није успео да осујети повратак кнеза Милоша на престо, повукао се у своју кућу у близини Калемегдана. По доласку кнеза Милоша у Србију у јануару 1859. на превару је ухапшен, поведена је истрага због штете нанете приврженицима династије Обреновић од 1839. до 1844. Пошто се разболео, пребачен је у Војну болницу, где је с кнез Милошевим знањем отрован. Непосредни извршиоци његовог убиства били су доктор Карло Белони и шеф Главне војне управе Младен Жујовић. Умро је у мукама, а наредног дана сахрањен је у обичном сељачком оделу. Његови посмртни остаци пренети су 1903. у задужбинску цркву у Закути у Гружи.

Био је велики демагог. Представљао се као истински народни трибун, заштитник народних интереса пред бирократизованим државним апаратом. Своје сељачко одело, иако је стекао велико богатство, није мењао, а његова кућа била је права народна канцеларија у коју су слободно долазили сељаци из унутрашњости Србије. Попут кнеза Милоша, у чијој је сенци политички стасавао, знао је потребе и осећао менталитет српског сељака, те су га уставобранитељи у борби против Обреновића истурили у први план. Био је надарени говорник и умео да понесе Народну скупштину, нарочито у време

од 1839. до 1844. То је један од разлога што је скупштина сазивана само два пута, 1848. и 1858, када је прешао у опозицију кнезу Александру. Способан да угуши и подигне буне, није умео политички и стрпљиво да делује, па је у мирнијим временима потискиван у други план. Био је човек источњачких манира и понашања, загрижени партајиста, доследан у мржњи према противницима, било да су то Турци или политички неистомишљеници, среброљубив, али и човек који је од слуге и сиромашка за четврт века постао један од најутицајнијих људи у Србији и најистакнутијих политичара нововековне српске државе.

Женио се два пута. Са првом женом Перуником имао је четворо деце: Стевана, Станку, Илију и Анку. С другом, Гркињом Агнијом, оженио се 1827. и са њом није имао порода. Био је крупан, правилних црта лица и малих очију. Глас му је био танак и у обичном разговору говорио је мало. Знао је сваког да саслуша, чак и своје противнике.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888; Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, I—III, Београд 1908, 1909, 1912; Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842—1853, унутрашња и спољашња политика*, Београд 1932; Драгослав Страњаковић, *Вучићева буна 1842*, Београд 1936; Радош Љушић, *Непозната биографија Томе Вучића Перишића од Симе Милутиновића*, Зборник радова са научног скупа: Сима Милутиновић Сарајлија, Београд 1993; Радомир Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003.

Радомир Ј. Поповић

Гаврић, Момчило, поднаредник (Трбушница код Лознице, ? VI 1906 — Београд, 28. IV 1993)

Родио се као осмо од једанаесторо деце Алимпија и Јелене Гаврић. Августа 1914. аустроугарски војници убили су му оца, мајку, четири брата и три сестре. Придружио се војницима VI артиљеријског пука који су били на положајима на Гучеву. Мајор Стеван Туцовић примио га је у пук и за стараоца му одредио војника Милоша Мишовића, с којим је провео дужи део рата. С девет година кренуо је у одступање преко Албаније и стигао до пристаништа у Драчу, одакле је пребачен на Крф. Ту је наредбом команданта пука, као десетогодишњак, унапређен у чин каплара. С матичним пуком пребачен је на Солунски фронт, где је по одлуци мајора Туцовића упућен на школовање у село Соровић. По убрзаном курсу завршио је четири разреда основне школе. Добио је под команду двадесет мазги и двадесет мазговодаца и руководио довлачењем муниције на фронт. С једанаест година, наредбом Живојина Мишића унапређен је у чин поднаредника. После пробоја Солунског фронта и ослобођења Београда мајор Туцовић га је упутио у енглеску мисију која је сакупљала ратну сирочад по Србији. С њима је отишао на школовање у Енглеску. Тамо су га снимили за филм. Завршио је три разреда гимназије у Фавершену у грофовији Кент. У Србију се вратио 1921. До смрти је живео у Београду. Био је члан управе Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова 1912—1918.

ИЗВОР: Online 2005.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 16. X 1983, 8; 29. IV 1993, 8, 28—29.

Бранислав Поповић

Гердец, Сава, рударски инжењер, шахиста (Вршац, 21. V 1882 — Ескондидо, САД, 27. XI 1969)

Основну школу и гимназију завршио је у Вршцу. Рударство је студирао у Бечу. У свет шаха увео га је отац Никола који је у Вршцу основао шаховски клуб 1. фебруара 1898. У гимназијским данима спаринг-партнер му је често био велемајстор Бора Костић. Дружење су наставили и на студијама у Бечу, где је играо и против будућег југословенског шампиона др Милана Видмара. Титулу нашег првог шаховског мајстора

стекао је почетком XX в. Током службовања у Будимпешти био је тренинг-партнер Гезе Мароција. Сматран је за једног од најбољих шахиста Угарске. Међутим, никада се шахом није бавио професионално.

У САД се одселио 1911. Тамо је био признат стручњак у челичани у граду Гери код Чикага. Дружио се са Николом Теслом и Михајлом Пупином. Био је потпредседник одбора војвођанских исељеника у Америци који су се залагали да Банат припадне Краљевини СХС. Дочекивао је наше шахисте приликом њиховог доласка у Америку и организовао им партије са најпознатијим светским шахистима (Бору Костића 1915—1919, Милана Видмара 1927. и Светозара Глигорића 1952). У Питсбургу је 1923. учествовао на турниру америчких шаховских мајстора и остварио 22 победе и један реми. Име му је тада званично уведено у списак америчких шаховских мајстора. У току каријере по једном је победио ондашње најпознатије светске шахисте Капабланку и Аљехина. Током тридесетих година долазио је у отаџбину као заступник америчког капитала. У Вршцу је боравио 1938. и у мечу са Бором Костићем, тада државним прваком, победио резултатом 7:1. Као пензионер преселио се у Ескондидо у Калифорнији. Све богатство које је стекао страдало је августа 1969. у пожару који је захватио јужну Калифорнију. Умро је у великом сиромаштву. Сахрањен је у Ескондиду.

ЛИТЕРАТУРА: Политика, 21. XII 1969, 25; Владимир Вуковић, Браслав Рабар, Дражен Марјевић, *Антологија шаховског мајсторства Југославије*, Скопље 1972, 3; *Међународни шаховски турнир, VII меморијал Боре Костића*, Вршац 1981, 37—38; Душан Буђан, *Амбасадор шаха, хроника о велемајстору Бори Костићу*, Вршац 1987, 15—16, 29—30.

Бранислав Поповић
Славко Станојевић

Главаш Станоје Стаматовић, харамбаша, устанички војвода (Глибовац код Смедеревске Паланке ? — Баничина код Смедеревске Паланке, 25. II 1815)

Иако је био имућан и породичан човек, у хајдуке се одметнуо пре Првог српског устанка и постао један од најпознатијих харамбаша. Из каснијих, не баш поузданих казивања, повод је било братовљево убиство које је осветио убивши Турчина. Најпре је био у хајдучкој дружини Лазе Добрића из сремског села Сасе. После Добрићеве смрти у мају 1803. постао је харамбаша и четовао углавном у Шумадији. У његовој хајдучкој дружини били су Милован из Велике Плане, Лепи Стева из Прова и Хајдук Вељко. На збору у Орашцу на Сретење 1804. нуђено му је да се прихвати вођства устанка. Одбио је понуду и предложио Карађорђа, који се тога прихватио. Прве године устанка био је уз Карађорђа у чину буљубаше и вождовог ађутанта. У боју код Дрлупе рањен је у главу. Чин војводе добио је 1805. Није имао одређену територију којом је управљао, а највише је ратовао са војницима из Смедеревске нахије. Почетком 1806. радио је на утврђивању Делиграда. У време Делиградске битке био је у издвојеном шанцу одакле је, упркос турској опсади, према Карађорђевом наређењу кренуо са око 3.000 устаника према Прокупљу. Пошто је ту варош спалио, пошао је даље према Косову и тиме нагнао заповедника турске војске Ибрахим-пашу да се повуче према Нишу. Приликом ослобађања Београда 1806. налазио се са Вулом Илићем на десном крилу устаничке војске према Видин-капији. Када су Конда бимбаша и Узун-Мирко Апостоловић са својим борцима отворили капију, међу првима је јурнуо у београдску варош. До краја Првог српског устанка ратовао је око Делиграда, дуж Мораве, а 1810. учествовао у бојевима код Варварина и Лознице. Карађорђе га је са Вулом Илићем 1811. именовао за војводу у Смедеревској нахији како би ослабио власт Вујице Вулићевића. Последње године Првог српског устанка бавио се земљорадњом, присиљавајући народ на кулук, што му је Карађорђе замерао.

Као и кнез Милош, предао се 1813. Турцима. Хуршид-паша поставио га је за крсердара, задуженог да прогони хајдуке и обезбеђује цариградски друм. Породица му

је била у Земуну, одакле ју је по наређењу Сулејман-паше Скопљака превео у Србију крајем априла 1814. Због турског терора договарао се са виђенијим старешинама о покретању новог устанка. После угушења Хаџи Проданове буне Турци су га сумњичили да је потајно сарађивао са побуњеницима. Београдски везир је наредио да га убију. Када је сазнао за турске намере, склонио се у своју колибу у шуми Баничини. Турци су га опколили и паљењем колибе приморали да изађе. Пре него што је пао под турским куршумима, убио је једног Турчина. Главу су му одсекли и она је неколико дана била изложена на шиљку испред везировог конака у Београду. Његова породица је од Турака откупила главу и сахранила на месту где је убијен. То место се и данас назива Главашев гроб.

Био је крупан, космат и грлат, с нарочито великом главом, по чему је добио надимак. Маријом, родом из Варварина, оженио се око 1794. а стари сват му је био Карађорђе с којим се побратимио. Његово херојство опевано је у епским песмама, а Ђура Јакшић написао је истоимену драму.

ИЗВОРИ: Вук Стефановић Караџић, *Историјски списи*, II, Београд 1969, 93; *Первое сербское восстание 1804—1813 гг. и Россия*, I, Москва 1980, 45, 143, 185, 348; *Казивања о Српском устанку 1804*, Београд 1980, 184; Славко Гавриловић, *Хајдучија у Срему у XVII и почетком XIX века*, Београд 1986.
ЛИТЕРАТУРА: Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888, 99—103; Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, I, Београд 1908, 55, 74, 76, 132—134, 139; Радош Љушић, *Вожд Карађорђе*, I—II, Београд 2000.

Радомир Ј. Поповић

Голубић, Мустафа, обавештајац (Столац, Херцеговина, 1891 — Београд, 29. VII 1941)

Као средњошколац после анексије БиХ 1908. емигрирао је у Србију. У Београду је завршио реалку, уписао се на Технички факултет и убрзо прешао на Правни факултет. Припадао је национално револуционарној омладини БиХ и сарађивао са Богданом Жерајићем, Владимиром Гаћиновићем, Данилом Илићем и другим. Са Гаћиновићем и Илићем учествовао је у многим борбама у Старој Србији и Македонији и у српској војсци у балканским ратовима (1912—1913). Био је у тесној вези са официрима који су извели Мајски преврат 1903, али није био члан тајне организације „Уједињење или смрт". Од краја Другог балканског рата до почетка Првог светског рата студирао је права у Тулузу. У Србију се вратио пред сам почетак Првог светског рата. После напада Аустроугарске на Србију поново је ступио у четнички одред мајора Воје Танкосића и учествовао у биткама на Дунаву, око Пожаревца и на Сувобору. Био је један од оних које је на захтев Николе Пашића, и са знањем српске Врховне команде, Драгутин Димитријевић Апис, кога је упознао 1915, послао у Русију да тамо међу Југословенима и осталим Словенима прикупља добровољце за српску војску. Са око 3500 добровољаца вратио се преко Прахова у Србију уочи бугарског напада 1915. Добровољци су ушли у састав Ужичке војске, која је под именом Тимочка војска пребачена на бугарску границу. Са својом јединицом повлачио се у саставу Треће армије све до Драча. Пошто је после повлачења преко Албаније отпуштен из војске због туберкулозе, наставио је студије у Француској. На поверљиву доставку српских власти, фебруара 1917. ухапсила га је француска полиција у Паризу под сумњом да је немачки шпијун. Из Тулона пребачен је у војни затовор у Солуну у надлежност српских власти. Упркос мучењу одбио је да лажно сведочи против Аписа. После Солунског процеса интерниран је на Крф, где је био под полицијским надзором. Поводом физичког напада из заседе на њега и покушаја убиства, на тајној седници 80. редовног састанка Народне скупштине 28. марта 1918. о том случају вођена је дебата, после чега је ослобођен. До краја рата живео је у Француској. После повратка у земљу поново је интерниран, па је једно време живео под надзором полиције у манастиру Раковица код Београда. Чим је пуштен, полиција га је протерала у Столац. Крајем 1920. емигрирао је у Беч, где је 1922. постао члан КПЈ. У име Коминтерне издавао је у Бечу од 1924. до 1927. часопис *La Federation Balcanique* и у

њему објављивао своје чланке. Огорчен на краља Александра I Карађорђевића и Николу Пашића због убиства Аписа, написао је чланак *Тајне београдске камариле* који је под псеудонимом Никола Ненадовић објавио 1. децембра 1924. и покренуо кампању за ревизију Солунског процеса, коју је овај лист дуго водио. Учествовао је (1925—1926) у покретању партијског листа *Срп и чекић* и дуже време био у његовој редакцији. У исто време издао је брошуру *Лењин о војним питањима*. Био је делегат на Трећем конгресу КПЈ у Бечу 1926. Учествовао је у Јулском устанку бечких радника 1927. као један од његових главних организатора, али се није либио да се и лично упусти у најкрвавије оружане сукобе. Тако компромитован отишао је 1927. из Беча у СССР где је ступио у обавештајну службу. Тридесетих година као совјетски обавештајац ишао је на многа путовања по европским земљама (Јапан, Кина, Северна Америка) са којих се увек враћао у Москву. Имао је чин пуковника и вршио специјалне задатке за потребе Четврте управе совјетског Генералштаба. У Југославију се илегално вратио 1940. После окупације Југославије Гестапо га је већ у јуну 1941. ухапсио и у затвору подвргао мучењима. У току истраге једино је установљен његов идентитет, али не и информације о његовом илегалном раду и везама. Истрага против њега није вођена само због његовог рада у Коминтерни него и због учешћа у Сарајевском атентату, због чега су дошла четири посебна иследника из Берлина. Убрзо после напада Немачке на СССР Гестапо га је стрељао заједно са породицом општинског службеника Вишњевца, код које је становао, и његовим сарадником професором средњотехничке школе Чедом Поповићем. Стрељан је у Дворској башти (данашњем Пионирском парку) и ту негде и сахрањен. У његовој биографији има доста неразјашњених претпоставки.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Ж. Живановић, *Пуковник Апис*, Београд 1955, 169, 276; Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1977; Миломир Марић, *Деца комунизма*, Београд 1987; Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, II, Београд 1985; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату: 1939—1945*, Београд 1992; Миодраг Максимовић, *Црнорукац Мустафа Голубић*, Политика, 16. I 2005, 17.

Предраг Лажетић

Гопчевић, Спиридон, публициста, историчар, астроном (Трст, Италија, 9. VII 1855 — Берлин, Немачка, 1937)

Потиче из бродовласничке трговачке бокељске породице. Отац Спиридон, бродовласник, мајка Луџза Еменов из Беча. У раној је младости остао без оца. Основну школу завршио је у Трсту, класичну гимназију 1873. у Мелку (Аустрија), трговачку школу и конзерваторијум у Бечу. Приватно је учио војну и поморску школу, историју, етнографију, природне науке и лингвистику. После мајчине смрти прекинуо је школовање и започео новинарску каријеру извештавајући са ратних жаришта. Седамдесетих година XIX в. боравио је у Црној Гори. Израдио је први урбанистички план Цетиња. Био је добровољац у босанско-херцеговачком устанку (1875) и у црногорско-турском рату (1876). Дошао је у сукоб са кнезом Николом Петровићем. Своје извештаје је објавио на немачком језику у посебном делу *Црна Гора и Црногорци*. Као дописник *Wiener algemeine Zeitung*-а пратио је рад Албанске лиге и њено супротстављање одлукама Берлинског конгреса. Резултат ове експедиције написао је у делу *Горња Арбанија и њена лига*. Извештавао је 1882. о устанку у Боки Которској и Херцеговини и о египатској кризи. Као дописник *Berliner Tagblatt*-а извештавао је о српско-бугарском рату 1885. а о томе написао књигу *Бугарска и Источна Румелија*. По налогу владе Краљевине Србије, за месечну плату пропутовао је Бугарску и Македонију (1888) па написао дело о етнографским односима Старе Србије и Македоније и направио Етнографску карту Македоније и Јужне Србије. Сматрао је Краљевину Србију стожером окупљања Јужних Словена, као и да сваком Србину мора бити идеал сједињење свих сународника у једну велику српску државу. Био је у дипломатској служби Краљевине Србије.

Уређивао је многе немачке листове и у њима сарађивао. У Бечу је издавао часопис *Die Welt* (1889) и уређивао дневник *Wiener Tagespost.* Новинарство је напустио 1893. Кратко је био у затвору због противрежимских написа. Из Беча је отишао у Мали Лошињ 1893. и бавио се астрономијом. Основао је, уз новчану помоћ аустријске владе, прву звездарницу Manora Sternnjarte у Хрватској и био њен управник (1893—1909). Опсежно је посматрао Месец, Венеру, Марс, Јупитер и Сатурн. По томе је постао познат и веома признат а његове радове објављивали су најпознатији часописи оног времена. Дописивао се са значајним астрономима. Временом, без научних доказа почео је да износи нове претпоставке, чиме је његов углед пољуљан. Услед финансијских потешкоћа продао је инструменте и затворио звездарницу. Издавао је и уређивао први астрономски часопис у Хрватској на немачком језику *Astronomische Rundschau* (1899—1908). Један врх на Месецу носи име по његовом надимку Бренер. Кратко је поседовао опсерваторијум у Лусинпиколу. Напустио је астрономију 1909. и отишао у Америку. Тамо је написао две опере. Вративши се у Беч 1914, посветио се политици и публицистици. Први светски рат провео је у Бечу. У то време до изражаја је дошло његово аустрофилско опредељење и промена мишљења о Србима и њиховој борби — сматрао је да Јужни Словени треба да се уједине у склопу Аустроугарске и да зарате против Русије. После рата живео је повучено у Берлину.

Свестрано образован, писао је историјска дела, романе, новеле, драме, песме, географске расправе и опере. Сарађивао је у преко 60 часописа и 86 дневних листова. На српском и немачком језику објавио је велики број књига из историје Балкана. Његова дела су превођена на руски, чешки и француски језик. Говорио је 13 језика. Пропутовао је Европу, САД, Малу Азију, Сибир, Палестину и Африку. Бавећи се бродарством, радио је пројекте о модернизовању паробродарства и трговачке морнарице. Оженио се Манором из богате аустријске племићке породице. Потписивао се као Leo Brenner и Triestanski. Дописивао се са Гарибалдијем, Гледстоном и другим значајним личностима.

Одликован је Орденом Св. Саве.

ДЕЛА: *Montenegro und Montenegriner*, Leipzig, Pariz 1877; *Der turco-montenegrinische Krieg 1876—1878*, Wien 1879; *Die Türken und ihre Freunde und die Ursachen der serbisch-bulgarischen Erhebung*, Wien 1878; *Oberalbanien und seine Liga*, Leipzig 1881; *Vor dem Revolutionstribunal*, Wien 1882; *Bulgarien und Ostrumelien mit besonderer Berücksichtigung des Zeitraumes von 1876—1886*, Leipzig 1886; *Studien über aussereuropäisch Kriege jüngster Zeit*, Leipzig 1887; *Die Schätze der Azteken*, Berlin 1887; *Kriegsgeschichtliche Studien. Erste Reihe: Beiträge zur neueren Kriegsgeschichtliche der Balkan-Halbinsel*, Leipzig 1887; *Serbien und die Serben*, Leipzig 1888; *Makedonien und Alt-Serbien*, Wien 1889; *Македонија, етнографски односи Македоније и Старе Србије*, Београд 1889; *Етнографска карта Македоније и Јужне Србије*, Београд 1889; *Der Schatz des Alten vom Berge*, Wien 1890; *Die Welt*, Wien 1890; *Ethnographische Karte von Alt*, Wien 1890; *Истина о Македонији, одговор на Хорнов клеветнички спис „Народност Македонских Словена”*, Београд 1890; *Стара Србија и Македонија*, I—II, Београд 1890; *Горња Арбанија и њена лига*, Нови Сад 1893; *Handbuch für Amateur-Astronomen*, Leipzig 1898; *Spaziergänge durch das Himmelszelt*, Leipzig 1898; *Beata*, Berlin 1898; *Neue Spaziergänge durch das Himmelszelt*, Berlin 1903; *Seeschiffahrt Gopčević. Eine Umwälzung in der österreichischen Handelsmarine*, Berlin 1907; *Das Fürstentum Albanien*, Berlin 1914; *Geschichte von Montenegro und Albanien*, Gotha 1914; *Russland und Serbien*, München 1916; *Kulturgeschichtliche Studien*, Bonn, Leipzig 1920; *Österreichs Untergang*, Berlin 1920; *Serbokroatisches Gesprächsbuch verunden mit kurzer Sprachlehre und Wörterverzeichnis*, Heidelberg 1920; *Црногорско турски рат 1876—1878*, Београд 1963.

ИЗВОРИ: АС, МИД политичко одељење, 1888, Ф-I, досије VI; *Српска библиографија, књиге 1868—1944*, Београд 1990; www.rastko.org.yu; public.srce.hr; www.novilist.hr (2005).

ЛИТЕРАТУРА: Владан Ђорђевић, *Историја српско-бугарског рата*, Београд 1908; Мило Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874—1876*, Цетиње 1950; Мирјана Грос, *Владавина Хрватско-српске коалиције 1906—1907*, Београд 1960; Милан Живановић, *Дубровник у борби за уједињење*, Београд 1962, 34—35, 243; Владимир Б. Шолаја, *Пинус записи*, 1989, бр. 1.

Александра Новаков

Грабеж, Трифко, национални борац (Пале, Босна, 1896 — Терезин, Чешка, 21. X 1916)

Рођен је у свештеничкој породици. Иако васпитан по хришћанским начелима, током школовања одушевљено је прихватао национално-револуционарне идеје. Свршио је четири разреда гимназије у Сарајеву а 1912. пребацио се у гимназију у Тузли, где је упознао Васу Чубриловића. У Тузли је остао пола године јер је због напада на професора избачен из гимназије и судски кажњен са 14 дана затвора. У Београд је дошао маја 1913. и учио приватно. Становао је и дружио се са Гаврилом Принципом и Недељком Чабриновићем. Пред Ускрс 1914. положио је испите за VI и VII разред. Ускршње празнике проводио је код куће и почетком маја 1914. вратио се у Београд, где су Принцип и Чабриновић већ одлучили да изврше атентан на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда. Придружио им се и уз помоћ повереника организације „Уједињење или смрт" Циганoвића и мајора Танкосића набавио оружје. Са Принципом и Чабриновићем 29. маја превезао се бродом у Шабац и, често мењајући везе, преко Лознице, Зворника и Тузле стигао у Сарајево. Тамо се растао од другова и 4. јуна отишао код родитеља на Пале. У Сарајево је долазио накратко неколико пута а време је проводио дружећи се са пањанском учитељицом Лепосавом Лукић. На дан атентата 28. јуна рано ујутро састао се са осталим завереницима и узео пиштољ, бомбу и отров. Престолонаследника је требало да сачека на Латинској ћуприји али није пуцао због велике масе народа око њега. Сазнавши да је Принцип у атентату успео, искористио је панику која је настала и успео да побегне и сакрије оружје. Из Сарајева је отишао на Пале па са Лепосавом кренуо пут Вишеграда како би се докопао Србије. Задржан је у Прачи 30. јуна и прослеђен у Сарајево. Изложен је тешким мучењима како би открио скривено оружје. Током истраге и суђења држао се храбро. Због малолетности није осуђен на смрт већ на 20 година тешке тамнице 28. октобра 1914. На одслужење казне упућен је 2. децембра 1914. у Терезинштат (данас Терезин). Због слабе телесне конструкције није дуго издржао у тамници. Умро је од туберкулозе.

ЛИТЕРАТУРА: Божо Черовић, *Босански омладинци и Сарајевски атентат*, Сарајево 1930, 84, 86; Добросав Јевђевић, *Сарајевски атентатори*, Загреб 1934, 46—53, 101—102, 110—111; Лео Пфефер, *Истрага у Сарајевском атентату*, Загреб 1938, 56, 58, 63—64, 69—71, 73, 79, 95, 103—110, 125—130; Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966.

Југослав Вељковски

Гргурова Алексић, Милка, глумица, приповедач, преводилац (Сомбор, 14. II 1840 — Београд, 25. III 1924)

Основну школу и три разреда Женског завода за васпитање завршила је у Сомбору, учећи поред осталог наизуст народну поезију, лирику оновремених песника, а пре свега Јована Суботића, клавир и немачки. Када је њен отац Сава Гргуров нагло осиромашио и затворио трговину, удао ју је 1856. за добростојећег сремскокарловачког трговца Матића. Из дома Чивут-Маркових, како је Матићима био надимак, вратила се после непуне две године на родитељски салаш у Лалићу са ћерком Евицом. У раду сомборске дилетантске дружине учествовала је 1862, пратила гостовања Српског народног позоришта а у стану свог тече Стевана Брановачког у Новом Саду 1864. упознала начелника Друштва за СНП Јована Ђорђевића. Крајем маја 1864. постала је члан СНП-а а јула исте године у Винковцима као Љубица у *Мејрими* Матије Бана започела блиставу глумачку каријеру. У СНП-у остала је до краја септембра 1868, када је са Ј. Ђорђевићем и десеторо колега прешла у тек основано Народно позориште у Београду. Ту је остала до пензионисања на сопствени захтев због болести грла (1902). Од београдске публике опростила се априла 1902. улогом Маркизе Антоанете де Помпадур у трагедији *Нарцис* А. Е. Брахфогла. После тога наступила је још 5 пута у представама аматерских позоришта и на добротворним приредбама. Умрла је скоро потпуно заборављена. Сахрањена је уз чинодејствовање патријарха, личног изасланика краља Александра, глумаца, књижевника. Истицала се ванредно лепом појавом, високим стасом, отменим држањем и гипким ходом. Проникнутошћу у лик, пријатним гласом,

узорном дикцијом, јасном артикулацијом и великом скалом осећања понела је титулу српске Саре Бернар и најбоље српске трагеткиње. За њу су драмски аутори писали дела. За 40 година глумовања одиграла је око 400 улога међу којима су и ликови десет Шекспирових јунакиња што до данашњих дана није пошло за руком ниједној нашој драмској уметници.

Самоука али најобразованија глумица свога времена љубав према литератури исказивала је преводима драмских дела и оригиналним приповеткама, на шта ју је подстицао њен други рано преминули муж Константин Алексић. За потребе НП у Београду превела је са немачког комедију *Лек за нервозне госпе* Пола Хенриона и са француског драму *Марија Манцини* Адолфа Л'Енерија и Фердинанда Дијега. Са писменом пишчевом дозволом објавила је превод двеју приповедака, *Маркизина мати* и *Ујак и нећак*, Едмонда Абуа под заједничким насловом *Париски бракови*. Прву оригиналну приповетку штампала је у листу *Домаћица* (1894). У многим листовима, часописима, зборницима и споменицама објављивала је приповетке, аутобиографску прозу, путописне прилоге и некрологе. Дело „12 прича, свака друге садржине, главно намењене женском свету, мада их може читати и старо и младо" које је 1895. поднела Књижевном одбору Коларчеве задужбине није објављено, ни сачувано.

Одликована је орденима Белог орла V реда, Светог Саве III реда, Даниловим крстом IV реда а као болничарка у српско-турском рату 1876—1877.

УЛОГЕ: *Љубица* и *Мејрима* (М. Бан, Мејрима или Ослобођење Бошњака); *Добрила* (М. Бан, Добрила и Миленко); *Мара* (К. Оберњик, Ђурађ Бранковић); *Ана* (Ј. Суботић, Немања); *Милена* (Ј. Суботић, Прехвала); *Анђелија* и *Јевросима* (Л. Костић, Максим Црнојевић); *Божана* (М. Цветић, Немања); *Боја* (Б. Нушић, Кнез Иво од Семберије); *Јаквинта* (Д. Илић); *Мара Никшина Бенеша* (И. Војновић, Сутон); *Адријана Лекуврер* (Е. Скриб и Е. Легуве); *Ленора* (Е. Скриб и Е. Легуве, Приповетке Краљице наварске); *Грофица Ортвал* (Е. Скриб и Е. Легуве, Женски рат); *Марија Стјуарт* (Ф. Шилер, Марија Стјуарт); *Луйза* (Ф. Шилер, Сплетка и љубав); *Федора* (В. Сарду, Федора); *Дебора* (Ш. Х. Мозентал, Дебора); *Маркиза Помпадур* (А. Е. Брахфогл, Нарцис); *Федра* (Ж. Расин, Федра); *Олимпија* (А. Буржоа и Т. Бариер, Живот једне глумице); *Јелисавета* и *Марта* (Ђ. Јакшић, Јелисавета, кнегиња црногорска); *Катарина Медичи* (А. Линдер, Крвава свадба); *Јелена* (Л. Телечки, Последња деспотица смедеревска); *Ернестина* (Л. Шнајдер, по Мелвилу, Пуковник од осамнаест година); *Зорка* и *Краљица Марија* (Ј. Ст. Поповић, Смрт Стефана Дечанског); *Спасенија* (Ђ. Јакшић, Станоје Главаш); *Чучук-Стана* (Ј. Драгашевић, Хајдук Вељко); *Савка* (Ј. Ј. Змај, Шаран); *Регана* (В. Шекспир, Краљ Лир); *Јулија* (В. Шекспир, Ромео и Јулија); *Дездемона* (В. Шекспир, Отело); *Катарина* (В. Шекспир, Укрођена горопад); *Волумнија* (В. Шекспир, Кориолан): *Порција* (В. Шекспир, Млетачки трговац); *Офелија* и *Гертруда* (В. Шекспир, Хамлет); *Леди Магбет* (В. Шекспир, Магбет); *Краљица Маргарита* (В. Шекспир, Ричард III);

КЊИГЕ: *Приповетке*, Београд 1897; *Атентаторка Илка*, Београд 1911; превод са француског: Едмонд Абу, *Париско бракови*, Београд 1883;

ИЗВОРИ: АВ, Фонд Друштва за СПН; ПМВ; РОМС; Душан Михаиловић, *Ненадмашна трагеткиња*, 1990, рукопис у БМПВ.

ЛИТЕРАТУРА: М. Јовановић, *О уметничким квалитетима М. Ргрурове*, Јединство, 1869, 294; И. Огњановић Абукзен, *Париски бракови*, Јавор, 1884, 59—61; С. Јакшић, *Приповетке Милке Ргрурове*, Зора 1897, 177—180; Б. Цветковић, *Прве београдске глумице*, Глума, 1921, 43—46; Р. Младеновић, *Смрт старе трагеткиње*, Comoedia, 1924, бр. 13, 2—3; Милан Грол, *Из позоришта предратне Србије*, Београд 1952, 303; Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини (1736—1868)*, I, Нови Сад 1953; Ненад Љубинковић, *Судбина једне нештампане збирке приповедака Милке Ргрурове*, у: Један век Народног позоришта у Београду 1868—1968, Београд 1968; Петар Марјановић, *Уметнички развој Српског народног позоришта 1861—1868*, Нови Сад 1974; Боривоје С. Стојковић, Историја *српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*; Београд 1979; Славко Симић, *Добрица Милутиновић*, Београд 1990, 49; Мирослав Радоњић, *Милка Ргрурова (1840—1924)*, Нови Сад 1990; Божидар Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 313, 315, 320—321; Мирослав Радоњић, *Милка Ргрурова или Трагедија као судбина*, у: 125 година Народног позоришта у Београду, Београд 1997, 227—234; Вера Црвенчанин, *Свитања и сутон Милке Ргрурове*, Београд 2003; Петар Марјановић, *Мала историја српског позоришта XIII—XXI век*, Нови Сад 2005, 311—312.

Мирослав Радоњић

Грујић, Никанор (Милутин), епископ пакрачки, песник (Липова, Мађарска, 1. XII 1810 — Пакрац, Хрватска, 8. IV 1887)

Отац Прокопије, парох липовачки, мајка Агрипина рођ. Косић. Учио је српску основну школу у Липови 1822, немачку у Марошу, српску у Харшању 1826. Гимназију је похађао у Мохачу (1826—1830) и Печују (1830—1833), а затим филозофију (1833—1835) и права (1835—1837) у Печују. Богословију је почео учити у Сремским Карловцима (1837), накратко прешао у Пешту на студије права, а затим наставио богословију у Сремским Карловцима (1838—1840). Замонашен је 1841. у манастиру Кувеждину; за ђакона је рукоположен 19. децембра 1841. и постављен за професора богословије, где је радио до краја школске 1843/1844. Чиновник је конзисторије и близак сарадник митрополита Јосифа Рајачића од 1843. У Бечу се 1844. упознао са Људевитом Штуром. Као протођакон рукоположен је у чин презвитера, а затим произведен у чин протосинђела (1846). Архимандрит манастира Кувеждина постао је 1848. Активно је учествовао у раду Мајске скупштине у Сремским Карловцима, где се прославио као говорник. Учествовао је на Словенском конгресу у Прагу (1848). До 1853. био је архимандрит манастира Кувеждина, од 1853. архимандрит манастира Крушедола, кратко мандатар Горњокарловачке епархије 1859. Хиротонисан је за викарног епископа 1861, а 1864. изабран за пакрачког епископа. Потпуно је обновио оронулу епископску резиденцију и тек је 1867. устоличен за епископа. У епархији је затекао 36 вероисповедних основних школа чији је верски карактер одржао десет година, а затим су подржављене. Препарандију је отворио 1871, али је убрзо затворена. Основао је фонд за свештеничке удовице и сирочад. Када су државне власти сменили будимског епископа Арсенија Стојковића са положаја администратора Карловачке митрополије, постављен је на тај положај (1872—1874).

Као вирилни члан учествовао је у раду Хрватског сабора (1868). Није се слагао са одлуком Земаљске владе да српске вероисповедне школе претвори у комуналне, па је писао Школском одбору 1876. Сукобио се с прогресивним учитељима Димитријем Јосићем и Петром Деспотовићем, присталицама Милетићеве Српске народне слободоумне странке. Пошто је овај сукоб добио шире размере, на Народно-црквеном сабору 1874. није изабран за митрополита.

Био је почасни члан Матице српске и Матице словачке, члан Друштва српске словесности (1848) и дописни члан Српског ученог друштва у Београду (1883). Поезијом је почео да се бави као ђак у Печују и Сремским Карловцима. Први књижевни рад му је еклога на латинском (1833). Песме (махом родољубиве и пригодне) објављивао је под псеудонимима: М. Груич, Милутин (јеромонах), С. М., Срб Милутин, Ненад, Наум, Зорана у безмало свим часописима и новинама свога времена: *Летопис Матице српске* (1838—1841, 1847, 1861), *Сербски народни лист* (1838—1843, 1845), *Додатак к Србским новинама* (1840), *Сербске народне новине* (1844), *Подунавка* (1845), *Драгољуб* (1846), *Србске новине* (1849), *Седмица* (1856), *Србобран* (1861, 1887, 1894), *Србски дневник* (1861), *Србски народ* (1870), *Застава* (1871), *Јавор* (1875, 1877, 1880, 1887—1888, 1891—1892), *Голуб* (1883), *Српче* (1883), *Српски забавник* (1885), *Фрушка гора* (1887), *Наше доба* (1887—1888), *Српски лист* (1887), *Народне новине* (1887), а неке су објављене постхумно. Најпопуларније песме — *Милкина кућа на крају* и *Где Фрушка гора у Дунав силази* — преносиле су се усменим путем, као народна песма. Антологијске је вредности песма *Смоковница*. Међу песничким творевинама је и епски спев *Свети Сава Немањић*.

Објављивао је филолошке, педагошке и публицистичке радове. Преводио је с немачког и француског. Један је од критичара превода *Новог завјета* Вука Караџића и противник његове језичко-правописне реформе. Сматран је најбољим црквеним беседником свога доба.

ДЕЛА: *Пѣсма на данъ тезоименія нѣговогъ высокопревосходителства господина архі-епископа карловачкогъ и митрополіта Іосифа Раячичь*, Нови Сад 1843; *Народна србска скупштина 1-га и 3-га маја*

1848, Београд 1848; *Наставакъ народне српске скупштине 1-га и 3-га маја 1848 у Карловци држане*, Београд 1849; *Свѣтковањѣ благовѣстій године 1846*, Земун 1850; *Светомъ патріарху српскомъ Іосифу 1. маіа 1850*, Земун 1850; *Примѣтве Никанора Груића на преводъ Новога Завѣта кои е господинъ Вукъ Караџић писао и у Бечу у Штампарїи Іерменскога монастира, печатао 1847*, Земун 1852; *Свети Сава (Неманићъ)*, I, Карловци 1861; *Беседа архимандрита приликом отвореня народнога сабора 21 марта 1861*, Нови Сад 1861; *Слово нѣговога преосвештенства господина Никанора Груића дана 30. Іюниа 1863...*, Нови Сад 1863; *Упутство за читанѣ светогъ писма старогъ и новогъ завѣта*, Београд 1864; *Одломци из једног рукописа састављеног пре двадесет пет година*, Нови Сад 1884; *Из живота светих угодника божјих*, I—II, Нови Сад 1885; *Пастирске Посланице*, Београд 1890; *Црквене беседе*, Земун 1892; *Автобиографија*, Сремски Карловци 1907; преводи: с немачког: *Отговоръ на нападаня нѣки „Романа" и печатње на единстве ієрархіе восточнокаѳоличке православне церкве и сербског народа у ц.к. аустрійским државама*, Београд 1851; с француског: Ж. Н. Буји, *Савети мојој кћери I—II*, Нови Сад 1882; Ле Саж, *Два пријатеља*, Нови Сад 1886; Г. Миден, *Изгубљена Земља*, Нови Сад 1886.

ИЗВОРИ: Димитрије Кириловић, *Каталог Библиотеке Матице српске (1497—1880)*, I—II, Нови Сад 1950—1955, *Каталог књига на језицима југословенских народа 1519—1867*, Београд 1973.

ЛИТЕРАТУРА: Миодраг Павловић, *Антологија српског песништва*, Београд 1964, 33—36; Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности. Историја српске књижевности барока, класицизма и предромантизма*, Београд 1983, 310, 327, 330, 346, 432; Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 277—278; Ђорђе Перић, *„Милкина кућа на крају" и друге популарне песме Милутина (Никанора) Грујића*, ЗМСКЈ, 1986, бр. 2, 299—327; Марија Клеут, *Песмарица карловачких ђака*, Сремски Карловци 1991, 165—167; Василије Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848—1914*, Београд 1995; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.

Марија Клеут

Грујичић, Радислав Радан, комесар полиције (Челебић код Фоче, 2. II 1911 — Виндзор, Канада, 1996)

Гимназију је завршио у Ужицу а Правни факултет у Београду. Потом је добио стипендију и отпутовао на последипломске студије у Праг, али се по немачкој окупацији Чехословачке вратио у земљу. У току студија припадао је левом крилу Савеза земљорадника и био близак комунистичком покрету на Београдском универзитету. Спријатељио се са Милованом Ђиласом и Слободаном Пенезићем Крцуном. Убрзо је почео да ради у полицији и постао један од најдрагоценијих полицијских сарадника међу лево оријентисаним студентима. У Одељењу опште полиције Управе града Београда запослио се 20. фебруара 1940, на интервенцију Драгог Јовановића и Милана Аћимовића. Радио је у IV (антикомунистичком) одсеку. Био је задужен за сузбијање комунистичке акције на Београдском универзитету и у интелектуалним срединама. По избијању Другог светског рата као војни обвезник мобилисан је и упућен у трупу. У Београд се вратио 14. маја 1941. По именовању Божидара Бећаревића на чело IV одсека постављен је за његовог заменика у звању полицијског комесара. Радио је као оперативац на терену и као полицијски иследник. Комунисти су га сматрали одговорним за највећи број провала њихових ћелија у Београду и унутрашњости. Наводно је водио испитивање и мучење секретара београдске партијске организације Вере Милетић, после чијег признања је похапшен и стрељан највећи број партијских активиста у престоници. Међу комунистима, али и својим колегама био је познат као бруталан и корупмпиран полицијац. После рата успео је да преко Аустрије и Италије побегне у САД. Радио је за обавештајне службе више земаља. Са собом је понео највећи део архиве Специјалне полиције, у којој су се налазили подаци о држању неких истакнутих чланова Партије приликом ислеђивања у Специјалној полицији. Због тога је био на мети агената југословенских служби безбедности. Пошто је копије архива предао агентима ЦИА, обезбеђен му је нови идентитет и пребачен је у Канаду. Тамо је под именом Марко Јанковић, по сопственим речима, живео од продаје књига неких југословенских издавачких кућа. Једно време је чак радио као сарадник издавачког предузећа „Комунист" из Београда. Крајем осамдесетих година XX в. југословенски обавештајци су му ушли у траг и успели да запале његову кућу у Виндзору. Због сарадње с

окупатором ухапсиле су га канадске власти 1992, али због тешке болести није испоручен властима СРЈ, нити му је у Канади суђено.

ИЗВОР: Online 2005.
ЛИТЕРАТУРА: Марко Лопушина, *ЦИА против Југославије*, Београд 2001; Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941—1944*, Београд 2003.

Бранислав Поповић

Грујовић, Михаило (Филиповић, Михаило), секретар Правитељствујућег совјета, председник суда, трговац (Рума, око 1780 — Крагујевац, 2. I 1842)

Породица је пореклом из Врела у Ваљевској нахији. Отац Живко био је ћурчија, мајка Ана, старији брат Теодор Филиповић (Божидар Грујовић). Породица се настанила у Руми. Ради даљег школовања отишао је у Харков код брата и ту се 1804. прикључио устаничкој делегацији на путу ка Петербургу. Пре доласка у Србију, са братом је свратио у Сремске Карловце, где су променили презиме у Грујовић. Прешао је у Србију 1805. и постао судски практикант и писар у Совјету. Радио је и као тумач. После братовљеве смрти постао је секретар Правитељствујућег совјета 1807. Карађорђе га је именовао за секретара српске делегације за разговор са Русима 1808. у Букурешту. Дао је идеју о стварању попечитељства и радио је на томе да се ограничи утицај Совјета и Скупштине. Према Карађорђевој жељи 1811. написао је „Уставна акта" којима се сужава власт устаничких војвода. Заузимао се код Карађорђа за милост према Милошу Обреновићу, који се приклонио Карађорђевим противницима. Као члан делегације ишао је у Букурешт на преговоре са Кутузовим а после и са руским царем у Русију 1812. Под руским притиском отпуштен је с места секретара Совјета 1812, да би га касније поново примили у службу. Руси су га оптуживали да је франкофил и антируски расположен. Залагао се за самосталну Србију. Повремено је био Карађорђев лични писар и писмоноша. После слома устанка пребегао је у Земун (1813). Са собом је понео документа Првог српског устанка које су му аустријске власти запленили, а касније један део вратиле. У Сремским Карловцима био је Карађорђев писар и изасланик у Бечу (1814), али је његова мисија претрпела неуспех. У Нови Сад је дошао 1814. У Ади се настанио 1816. и бавио трговином. Имао је велики утицај на Карађорђа и био с њим у контакту и после слома устанка. Залагао се за Карђорђев повратак у Србију, а лично се вратио 1834. Радио је у судству и био члан: Народног суда у Београду, окружног суда у Зајечару (1834), Савета (1836—1838) и председник Окружног суда у Крагујевцу (1840—1842). Краће време био је и књажевни саветник у Крагујевцу (1836).

Полемисао је, углавном неуспешно, са Вуком Караџићем (1817). Дописивао се са Симом Милутиновићем Сарајлијом и протом Матејом Ненадовићем. Претплаћивао се на многе српске књиге (1836—1838). Имао је синове Саву, Васу и Теодора и кћер Катарину. Сахрањен је у Крагујевцу.

ИЗВОРИ: НСб, 17. I 1842, 2; Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској.
ЛИТЕРАТУРА: Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд 1924; Мираш Киђовић, *Јован Хаџић*, Нови Сад 1930; Милован Ристић, *Михаило Филиповић-Грујовић*, ИГ, 1954/III, 53—72; *Лексикон ваљевског краја*, Г—Д, Ваљево 1997; Радош Љушић, *Вожд Карађорђе*, Београд 2003; Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у време Првог српског устанка*, Нови Сад 2004; Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог српског устанка*, Нови Сад 2004; Лазар Арсенијевић Баталака, *Живот и прикључења Карађорђа*, Београд 2004.

Александра Новаков

Групчевић, Коста, национални и културни радник (Охрид, Македонија, 1848 — Цариград, Турска, 3. II 1907)

Као Коче Групче рођен је у имућној кући оца Анђелка, кројача, и мајке Катарине, као најмлађи од седморо деце. Образовање је стицао на грчком језику код Григорија

Прлинчевића, али је у 16. години напустио школу и уз очеву финансијску подршку кренуо у свет. Преко Румуније долази у Беч али се убрзо преко Трста враћа у Турску, где се са својом браћом бави ћурчијским послом и трговином. Њихова радња постаје стециште иностране штампе. Родно место је напустио 1885. због сукоба са Турцима и убрзо се нашао међу „егзархистима" као члан тајног македонског комитета у Софији. Августа 1886. стиже у Београд где добија инструкције од М. Гарашанина („Македонија не сме и не може да буде бугарска"). На путу за Цариград септембра 1886. ухапсили су га Бугари као руског шпијуна и три и по месеца држали у затвору у Старој Загори. На инсистирање српског и руског посланика пуштен је уз обавезу да се јавља полицији. Ипак, средином априла 1887. из Филипопоље дошао је до Софије, преко Румуније побегао за Цариград (1. мај 1887) и ставио се на располагање С. Новаковићу. Турци су га гледали с подозрењем. Стално је посећивао српско посланство и био добро примљен у Патријаршији. Приписују му се заслуге што су Срби добили две епархије и митрополитска места (говорило се да је у Цариграду „прави владика"). Важио је за „српског агента" и противника егзархијске пропаганде у Македонији али и за заговорника поштовања македонске индивидуалности (говорио је да су македонски Словени — Срби, исто као што су Чеси и Пољаци — Руси). Увидевши значај просвете, заговарао је штампање уџбеника на македонском који је приступачнији становништву. У неколико наврата 1887. слао је молбе везиру и стултану да се покрене *Македонски глас*, али без успеха. Превео је буквар на македонски (1888), израдио календарски део *Голуба* (1889). Од августа 1892. руководио је цариградском Централном српском књижницом за снабдевање српских књижара у Турској. Краће време (1892/93) предавао је грчки језик у цариградској гимназији и радио као преводилац за грчки језик при српском посланству (1894). Од 1895. је администратор српског недељника *Цариградски гласник* и његов власник од 1897. до 1907. Умро је као сиромах па је сахрањен на гробљу Шишли. Иза себе је оставио жену Јевросиму, ћерку Фанију (охридског зубара) и сина Димитрија (чиновника у МИД). Важио је за побожног и родољубивог словенофила и био отворен и живог духа.

Одликован је Орденом Св. Саве, Крста Божијег гроба, Даниловим орденом, а султан га је одликовао Орденом Меџедије III реда (1897).

ДЕЛО: *О Охриду и Охридском језеру*, Цариград 1900.
ИЗВОРИ: *Југословенска штампа. Реферати и библиографије*, Београд 1911; Милић Ф. Петровић, *Документа о Рашкој области 1890—1899*, Београд 1997.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 1907, бр. 1083, 2; Србобран, 1907, бр. 26, 5; *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Маћедонији 1871—1912*, Скопље 1933, 22; Синиша Л. Сретеновић, *Српске новине. Споменица 1834—1934*, Београд 1934, 27; *Споменица 40-годишњице мушке гимназије у Скопљу 1894—1934*, Скопље 1934, 23, 138; Петар А. Митропан, *Први интелектуалци на Југу: Коста Групчевић*, Скопље 1936, 3—15; Климент Џамбазовски, *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 1960; Драган Ташковски, *Рађање македонске нације*, Београд 1969, 175—203; Љубиша Доклестић, *Српско--македонските односи во 19 века до 1897*, Скопје 1974, 304, 366.

Владан Јовановић

Дабовић, Севастијан (Јован), архимандрит, мисионар, уредник (Сан Франциско, САД, 9. VI 1863 — ман. Жича, 30. XI 1940)

Родитељи Илија и Јелена, пореклом из Херцег Новог, доселили су се у Америку 1860. После завршене више гимназије школовао се у духовним академијама Петрограда, Москве и Кијева. Замонашио се у току школовања у Русији и рукоположен у чин јерођакона 1887. У чин јеромонаха рукоположио га је августа 1892. епископ алеутски и аљаски Николај. Постављен је за мисионара у Калифорнији и држави Вашингтон као клирик Руске православне цркве (РПЦ) јер у то време није постојала црквена организација СПЦ у Америци. У Калифорнији је добио дозволу јануара 1894. за подизање прве српске цркве у Америци, у Џексону, и посветио је Св. Сави. Иако је био

клирик РПЦ, успоставио је везу са највишим представницима СПЦ у старом крају желећи да се са усељеницима Србима стави под окриље Српске цркве, истичући при том своју кандидатуру за првог српског епископа у Америци. Дописивао се у вези са тим са митрополитом Михаилом и патријархом Георгијем Бранковићем, али будући да нису била решена нека канонска питања у односима Српске и Руске цркве о питању јурисдикције у Америци, није наилазио на разумевање. Када је почетком марта 1905. основана Српска духовна мисија, руски епископ Тихон поставио га је за њеног шефа са препоруком да прибави писмену сагласност српских архијереја за титулу викарног епископа. Један део Срба у Америци и Стеван Карамата, који је био послан 1910. у Америку да испита право стање, сумњичили су га да је русофил и да жели да потчини Србе под руску јурисдикцију, те је јуна 1910. поднео оставку на дужност шефа Српске духовне мисије. Разочаран због лажних оптужби, 1912. дошао је у Србију и посетио многе српске крајеве и манастире. Потом се вратио у Америку и схвативши да неће бити изабран за епископа у Америци, за то место предложио је Николаја Велимировића. Када је за првог српског епископа у Америци постављен Мардарије Ускоковић, напустио је Америку и дошао прво у манастир Раваницу у Врднику а потом у манастир Жичу. Сахрањен је на манастирском гробљу у Жичи а опело је обавио његов пријатељ епископ жички Николај Велимировић.

За време мисионарског рада био је неколико пута у Русији, одлазио у Антиохију, Јерусалим, Цариград, Румунију, Аљаску и Алеутска острва где је крштавао тамошње Ескиме, обилазио мале српске оазе по Америци, градио српске цркве широм Америке и две посветио Св. Сави. Одлазио је поглаварима Српске цркве у Београду, Сремским Карловцима и Цетињу. Био је уредник *Гласника Српске православне цркве у Америци* (1905—1906).

ЛИТЕРАТУРА: Мисионар, 1940, бр. 12, 21—25; АСр, 6. II 1941, 2; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади, 1891—1941*, Крагујевац 1994.

Мирко Тишма

Давидовић, Димитрије, новинар, дипломата, министар (Земун, 23. X 1789 — Смедерево, 25. III 1838)

Отац Гаврило био је трговац, мајка Марија ћерка Марка Абаџије из Добановаца у Срему. Основну школу похађао је у Земуну а гимназију започео у Сремским Карловцима. Из школе је истеран зато што је написао састав којим је исмевао митрополита и калуђере. Потом је у Кежмарку и Пешти завршио више разреде гимназије (философију). У Пешти је студирао медицину. Након завршене треће године (1811) прешао је у Беч. Свршивши и четврту годину медицине, напустио је студије и са Димитријем Фрушићем, студентом медицине, 13. августа 1813. у Бечу покренуо *Новине сербске из царствујушчега града Виене*. До средине 1816. *Новине* су излазиле сваког дана осим недељом и празником а од тада само два пута седмично. Доносиле су најновије вести о политичким, војним, трговачким и књижевним питањима. Штампале су прокламације владара, наредбе војсковођа, спискове рањених и погинулих Срба у ратовима против Француске Наполеона Бонапарте, а објављивале су и биографске, географске, етнографске и разне литерарне саставе. О животу Срба у *Новинама* било је мало података. Прилагођавајући се времену у којем су издавали лист, Давидовић и Фрушић морали су да одвраћају Србе од Руса и Русије а да их упућују на Беч и Аустрију. И поред недостатака које су имале, *Новине сербске* биле су боље за Србе, разумљивије од новина браће Маркидес Пуљо и Стефана Новаковића.

У време одржавања Бечког конгреса са Фрушићем је саветима помагао проти Матеји Ненадовићу, архимандриту Мелентију Никшићу и пуковнику Сави Живковићу, који су били главни представници тежњи српског народа пред европским монарсима, државницима и дипломатама. Њих двојица су давали упутства коме да се пише и како да

се Срби обраћају руском и аустријском цару и пруском краљу. После Бечког конгреса успоставили су добре односе са Јосифом Добровским и Јернејем Копитаром. Њихове *Новине* су тада, у условима строге цензуре, неговале словенску солидарност. Од средине 1816. сам је, без Фрушића, издавао и уређивао *Новине*. Те године доспео је и у затовор због „дрског начина писања против Угарске дворске канцеларије". За сараднике листа придобио је више угледних имена српске књижевности (Вук Стефановић Караџић, Сава Мркаљ, Лукијан Мушицки, Јован Берић, Јоаким Вујић и др.). Стога што је *Новине* издавао Вуковим језиком и правописом, што је објављивао текстове који нису одговарали врху Српске цркве, на чијем челу је тада био митрополит Стефан Стратимировић, црквена јерархија била је незадовољна њиме и његовим листом. Негативним односом према њему утицала је на читаоце да отказују претплату. Од 1815. до краја 1821, изузимајући само 1817, издавао је и по један *Забавник* годишње, у којем је највише било његових текстова. *Забавником* је желео да васпитава читаоце, да негује српска национална осећања и словенске тежње.

Кад су *Новине* 1816. запале у финансијске тешкоће, кнез Милош му је поклонио 100 дуката. Са намером да осигура издавање *Новина*, пошто је претходно завршио штампарски занат, купио је 1819. штампарију која је била смештена у кући Дарварових (Дарвархоф). Међутим, послови са штампаријом су му пропали. То је било очигледно већ крајем 1820. када му се, делимично због *Новина* а више због штампарије, нагомилао дуг од око 30.000 форинти. Њему је тада било јасно да су царско-краљевске власти намерно ишле на то да га упропасте. Под сталним притиском насртљивих поверилаца, изгубивши наду у успех, заморен и разочаран радом а огорчен на читаву политику Аустрије према поданицима српске народности, одлучио је да напусти Аустрију и да се у њу никад више не врати. Посредством проте Матеје Ненадовића, који је био један од његових најпознатијих сакупљача претплатника, обезбедио је службу у Србији, где је прешао новембра 1821. Чим су за то сазнале аустријске власти, покренуле су против њега истрагу чији је крајњи исход био затварање штампарије и налог министра Седлницког издат 16. марта 1822. о обустављању *Новина*. За заслуге које је стекао на пољу језика и књижевности издајући *Новине* и *Забавник* Краковско учено друштво изабрало га је 1820. за свог дописног члана али му власт није дозволила да тај избор и прихвати.

Када је прешао у Србију, кратко време био је писар код Јеврема Обреновића у Шапцу а затим прешао у Крагујевац и био секретар кнеза Милоша. Код кнеза се залагао да српско „правитељство" посвети већу пажњу школама, школским програмима и просвећивању народа. У три наврата био је члан српске депутације која је боравила у Цариграду и тамо се изборила за хатишерифе из 1830. и 1833. Показао се као веома упоран, способан и успешан дипломата. Признање за то одао му је и руски цар Никола I доделивши му Орден Светог Владимира IV реда. Кад су у првој половини 1834. основана „попечитељства", кнез Милош га је именовао за попечитеља иностраних дела. После Милетине буне 1835. кнез му је поверио израду устава који је прихваћен на Сретење исте године. Овај Устав израдио је по угледу на слободоумне уставе Швајцарске и Белгије, а по општим начелима био је прожет либерално-демократским духом. По проглашењу Устава постао је министар унутрашњих дела, а управљао је и Министарством просвете. Сретењски устав није био дугог века — укинут је на захтев Порте, Русије и Аустрије после месец дана зато што је оцењен као претерано слободоуман и опасан по суседе. Кнезу је с више страна замерено што је писање Устава поверио Давидовићу, човеку који је од неистомишљеника означен као идеалиста и занешењак. Кнез се љутио на њега што је такав Устав написао, што га је одштампао у много примерака и што је све друге одлуке и прописе објављивао у *Новинама српским*, чији је био уредник од 5. јануара 1834, када су оне почеле да излазе. Казнио га је тако што му је 16. марта 1835. одузео уређивање *Новина српских* а 4. маја удаљио од свих послова које је дотле обављао. После тога напустио је Крагујевац и уживајући пуну плату настанио се у Смедереву, где је, уз новчану помоћ браће Симић, за 300 дуката

купио имање и почео да гради кућу. Умро је непуне три године касније, не завршивши кућу. Сахрањен је у Смедереву чело олтара Горње цркве, а на споменику, по његовој жељи, налази се запис „Димитрије Давидовић, сав Србин”.

Припадао је најученијем делу српског народа. Поред српског, знао је немачки, француски и латински, а нешто и руски. Уз шест књига *Забавника* које је штампао у Бечу, објавио је још три *Забавника* у Србији. У *Летопису Матице српске* за 1828. дао је опис манастира Жиче. Бавио се и превођењем с немачког и француског језика. Претплаћивао се на српску књигу од 1811. до 1835 (В. Караџић, Д. Обрадовић, М. Видаковић, Ј. Стејић, Ј. Вујић, Х. В. Вајс, А. Р. Лесаж итд.).

После смрти прве жене, с којом се оженио 1817, по други пут оженио се 1819. Надживела су га два сина и ћерка из другог брака.

ДЕЛА: *Дѣянiя къ истории сербскога народа*, Виѣна 1821; *Дѣла: Кньига I Историа народа сербскогъ*, Виѣна 1821; *Животъ Кара-Ђорђа Петровића, врховногъ вожда Сербскогъ*, Београдъ 1848; преводи: с немачког: *Списания училищна, учителемъ и юности посвѧщена, Г. Игнатиемъ Иактомъ*, Будим 1812; *Наставленiе къ Благонаравiю. Г. Аисеманномъ за дѣцу опредѣлено*, Пешта 1822; на француски: *Histoire de la nation serbe* (Историја народа српског), Београд 1848.

ЛИТЕРАТУРА: *Живот Димитрија Давидовића од Јована Хаџића са Возаревићевим издањем Давидовићеве српске историје*, Београд 1846; Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, Београд 1888; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, III, Загреб 1901; Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, III, Београд 1909; Катарина Богдановић, *Димитрије Давидовић*, СКГ, књ. 25, 1910; Тихомир Остојић, *Архивски подаци о Димитрију Давидовићу и бечким Српским новинама*, ССКА, књ. 62, 1925; Алекса Ивић, *Архивска грађа о југословенским културним и књижевним радницима*, III, Београд 1932; Јован Скерлић, *Историјски преглед српске штампе 1791—1911*, Београд 1966; Славко Гавриловић, *Димитрије Давидовић о свом напуштању Аустрије 1821. године*, ИЧ, књ. 18, 1971; Михаило Бјелица, *Политичка штампа у Србији 1834—1972*, Београд 1975; Василије Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791—1914*, Нови Сад 1980; *Историја српског народа*, V, Београд 1981; Живан Милисавац, *Историја Матице српске*, I, 1826—1864, Нови Сад 1986; Зборник радова са научног скупа *Стваралаштво Димитрија Давидовића*, Београд 1989; Радош Љушић, *Оријентални новинар, европски политичар Димитрије Давидовић (1789—1838)*, Београд 2006.

Василије Ђ. Крестић

Дамјанић, Јован (Damjanich János), граничарски официр, мађарски генерал (Стаза код Костајнице, Банија, 8. VIII или 8. XII 1804 — Арад, Румунија, 6. X 1849)

Потицао је из граничарске официрске породице. Мајка му је била кћи генерала Пеје Таборовића а био је далеки рођак Чарнојевића од Шиманде. Школовао се у кадетском корпусу а потом је прешао у граничарску регименту и убрзо стекао чин лајтнанта (поручника). У 40-ој години живота дошао је до чина капетана. Важио је за образованог официра либералних схватања, што га је одвело на страну мађарске опозиције с Лајошем Кошутом на челу, али и до сукобљавања са официрским кором Рукавинине регименте у Темишвару, посебно са царским генералом Хајнауом. С пролећа 1848, када је унапређен у чин мајора, упућен је на италијанско ратиште, али је убрзо враћен у Мађарску и именован за команданта батаљона у Сегедину, где се прикључио побуњеничкој мађарској војсци и створио два елитна батаљона „црвенокапаца”. Средином јула учествовао је у борбама у Бачкој код Сентомаша (данас Србобран) и у крађем окршају са Србима код Турије, иако се његов одред налазио у стратешкој резерви. У току јесени 1848. унапређен је за пуковника хонведске војске и 1. новембра постављен за команданта војног логора у Вршцу, у којем је завео строги ред и дисциплину. Командовао је целом хонведском дивизијом од 12 000 војника, распоређених у Вршцу и Белој Цркви, а која се састојала од пет батаљона хонведа, три ескадрона коњице и 30 топова, уз два батаљона народне гарде из тих градова. Његовој дивизији прикључио се и чувени разбојнички харамбаша Рожа Шандор са својом четом. Српски логор у селу Стражи напао је 9. новембра, разбио га, нанео српској војсци велике губитке, опљачкао сву стоку и осигурао комуникацију Вршца са Белом Црквом. Као победник отишао је у Пешту, а по повратку у Банат напао је Србе код Томашевца и

5. децембра победио знатно слабију војску војводе Стевана Книћанина. Већ 12. децембра, код Алибунара, у изузетно крвавој бици Србима је нанео најтежи пораз и мађарској војсци отворио пут ка Панчеву. Унапређен је 20. децембра 1848. у чин генерала. После пораза генерала Киша у бици код Панчева именован је за команданта мађарске војске у Банату (16. I 1849) и руководио њеним повлачењем према северу. Пошто је 19. јануара извршио успешну евакуацију Вршца, повукао се према Жомбољу а потом Старом Араду, да би се затим прославио у успешним борбама против аустријске царске војске у централној Мађарској, најпре „бравурозним" преласком преко Тисе, затим победама код Солнока (5. III), Хатвања, Геделеа, Табио-Бичке, Ижасега, Ваца и победом над генералом Волгемутом код Нађшарлоа (19. IV). Његови „црвенокапци" су га уважавали због велике храбрости, војничког знања и ратног искуства. Последња ратна операција у којој је учествовао била је деблокада Коморана на Дунаву (24—27. IV), када је приликом превртања кола сломио десну ногу, те му је ампутирана. После опоравка постављен је за команданта Арада који је 17. августа, по наређењу главнокомандујућег генерала Гергеја, предао руској војсци, затим био изручен аустријским командантима и осуђен на смрт вешањем. Био је ожењен Емилијом Чарновић.

ЛИТЕРАТУРА: *Wurzbach*, III, Wien 1858, 141—142; Срећко Милекер, *Повесница слободне краљеве вароши Вршца*, II, Панчево 1886, 27—28, 36, 40, 45; Јаков Игњатовић, *Рапсодије из прошлог српског живота*, Нови Сад 1953; *Шајкашка. Историја*, II, Нови Сад 1975, 103; *Magyar életrajzi Lexikon*, Budapest 1981, 341—342; Миховил Томандл, *Историја Панчева*, Панчево 2003, 176—177.

Славко Гавриловић

Дамјановић, Андреја Зографски, градитељ, зограф, дрворезбар (Папрадиште код Велеса, Македонија, 1813 — Велес, 1878)

Одрастао је у угледној породици неимара и зографа Рензовски, која се у XVIII в. доселила из Тресонча у село Папрадиште код Велеса. Неимарски занат учио је од деде Јанкуле и оца Дамјана. До 1825. живео је у Папрадишту, да би затим непрестано путовао и радио на простору централног, северног и западног Балкана, одазивајући се на позиве различитих црквених општина. Већи део опуса остварио је на територијама под отоманском влашћу. Од 1835. заменио је оца на челу породичне тајфе, јер су га браћа именовала главним неимаром саборне Богородичине цркве у Скопљу. Иако лишен високошколског образовања, при грађењу многобројних храмова користио је цртеже, скице и планове. Део оригиналне техничке документације о његовој градитељској делатности сачуван је у збирци Симеона Зографског у Скопљу.

Његова плодна градитељска активност може се поделити на два раздобља. У првом (1835—1855) на простору данашње БЈР Македоније и јужне Србије подигао је више градских монументалних базилика, као и неколико мањих сеоских храмова. Цркве из тог периода су углавном укопане у издубљене појасеве унутар порти да не би угрожавале визуелну доминантност џамија. Имају ниске звонике над припратама и слепе куполе над главним бродовима. Могу се сматрати наставком поствизантијске базиликалне архитектуре, која је опстала у већим грчким градовима. У другом раздобљу, у Кнежевини Србији, југоисточној Србији и Босни и Херцеговини (територијама под турском влашћу), градио је много слободније, користио трајније материјале и усложио структуре градских цркава. Уз елементе византијске, ренесансне, барокне и оријенталне архитектуре, евоцирањем мотива из српског средњовековног градитељства на храмовима у Смедереву, Сарајеву и Нишу, иницира тражења националног стила у српској архитектури. У Сарајеву је подигао касарну, за коју је од султана награђен привилегијама, док пројекат Сахат-куле није реализовао.

Градећи на начелима наивног, али надахнутог, спонтаног неакадемског еклектицизма, формирао је нов тип интегралне хришћанске балканске архитектуре,

популаран на територијама под турском влашћу. Успешно се прилагођавао захтевима наручилаца и контексту средина у којима је радио. Оставио је низ следбеника, углавном рођака, који су на његовим методама градили до Првог светског рата.

ДЕЛА: цркве: Св. Богородица у Скопљу, 1835, срушена 1944; Св. Јован у Кратову, 1836; Св. Пантелејмон у Велесу, 1840; Св. Илија у Печењевцу, 1844; Св. Апостоли у Турековцу, 1845; Св. Јоаким Осоговски код Криве Паланке, 1846—1851; Св. Богородица у Новом Селу код Штипа, 1850; Св. Никола у Куманову, 1851; Св. Георгије у Смедереву, 1851—1855; Св. Богородица у Чајничу, 1857—1863; Силазак Св. духа на апостоле у Нишу, 1857—1872; Св. арханегел Михаило у Горњем Чичеву, 1861; Св. Богородица у Сарајеву, касарна у Сарајеву 1863—1868; Св. Тројица у Пироту, 1868; Св. Тројица у Мостару, 1873, срушена 1993.
ЛИТЕРАТУРА: Драгутин Ђорђевић, *Црква Тураковачка Сабор Св. Апостола 1845—1940*, Ниш 1940; Милан С. Филиповић, *Андреја Дамјанов из Велеса, зограф и неимар*, Музеји 2, Београд 1949, 33—50; Петар В. Гагулић, *Велики нишки Саборни храм*, Прокупље 1961; Крум Томовски, *Мајстор Андреја Дамјанов (1813—1878)*, Скопје 1966; Богдан Несторовић, *Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века*, СРЗЗСКС X, 1974, 145, 150, 152; Леонтије Павловић, *Проблеми око зидања цркве Св. Георгија у Смедереву у XIX веку у светлости архивских и других података*, Неки споменици културе, V, Смедерево 1975, 103—140; Борислав Андрејевић, *Споменици архитектуре Ниша од 1878. до 1944. године*, НиЗ, 1982, бр. 11, 90—91; *Историја Ниша*, I—III, Ниш 1983—1986, I, 344; Миодраг Јовановић, *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд, Крагујевац 1987, 97—101; Владислав Касалица, *Црква Св. Георгија у Смедереву*, ГДКС, 1990, бр. 14, 126—128; Миодраг Живковић, *Градитељи Ниша*, Ниш 1993, 12—13; Александар Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX — средина XX века)*, Београд 1997, 14—23; Боса Панић-Тасић, *Црква Светог Илије у Печењевцу*, ЛЗ, 1998, XXXVIII, 165—175; Миша Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998, 38—39, 109—111; Aleksandar Kadijević, *Echoes of Medieval Architecture in the Work of the Master-Builder Andreja Damjanov*, Зограф, 1998—1999, бр. 27, 167—176; Јасмина Хаџиева Алексиевска, Елизабета Касапова, *Архитект Андреја Дамјанов (1813—1878)*, Скопје 2001; Георги Константиновски, *Градителите во Македонија XVIII—XX век*, Скопје 2001, 11—14; Александар Кадијевић, *Саборна црква Св. Тројице у Мостару*, у: Срби у Мостару, Београд 2001, 471—481; Млађан Цуњак, *Црква Св. Георгија у Смедереву*, Смедерево 2002; Александар Кадијевић, *О архитектури нишке саборне цркве Силаска Светог духа на апостоле*, у: Ниш и Византија 1, Зборник радова, Ниш 2003, 125—139; Александар Кадијевић, *О архитектури цркве Светих апостола у Турековцу*, ЛЗ, 2003, XLIII, 129—137; Kokan Grčev, *From Origins to Style. Macedonian Architecture at the end of the 19th century and in the period between the two World wars*, Skopje 2004, 16—18.

Александар Кадијевић

Данил/Даниел, Константин, сликар (Лугош, Румунија, 1802? — Зрењанин, 25. V 1873)

О првим деценијама његовог живота и рада зна се веома мало. Отац му је био Рус, мајка Српкиња. Српски није говорио добро, најчешће се и најбоље служио немачким језиком. Нерадо је и противуречно говорио о свом пореклу, младости и школовању. Не зна се ништа поуздано ни о његовом ликовном образовању. Као могући учитељи помињу се, поред Арсенија Теодоровића још: Андреас Несенталер, Јозеф Бајер или Јозеф Волк. Два портрета непознатог брачног пара, што се чувају у београдском Народном музеју, урађена, потписана и датирана 1825, својим неспорним вредностима сведоче да је претходно стекао солидно сликарско образовање. Међутим, колико се мало зна о раном раздобљу његовог живота и рада, толико је добро познато све што се за његово име везује после 1827, када се обрео у Великом Бечкереку (данас Зрењанин), где је сликао портрете за породицу богатог спахије Стефана Карчонија. Ту је упознао његову штићеницу Софију Дели, пореклом из сиромашне мађарске племићке породице. Убрзо потом, фебруара 1828, склопили су брак и настанили се у В. Бечкереку. Исте године је у Алибунару, сликајући портрете за породицу капетана Кљуновића, упознао панчевачког проту Константина Арсеновића. Учени прота постао је потом и сликар, а он је добио прву велику поруџбину, сликање иконостаса цркве Успења Господњег у Панчеву. На овом задатку радио је од маја 1829. до августа 1833, када су код њега учила и шегртовала двојица потоњих значајних српских сликара, Урош Кнежевић и Јован Поповић. Радио је темељито и без журбе. Похвале што их је добио за свој сликарски рад у Панчеву отвориле су му врата успеха и славе. Израстао је у уметника према чијем су се пиктурално сочном и лазурима оплемењеном сликарском поступку, утемељеном на

поетици бидермајера, потом мерила и оцењивала достигнућа, стваралачки напори и настојања српских сликара око средине XIX в. Углед који је тада стекао убедљиво потврђују наруџбине које су уследиле и још више цене којима је његов рад награђиван. Тако је већ крајем 1833. почео да слика иконостас румунске цркве у Уздину. Овај велики посао окончан је крајем 1836, када је купио кућу са баштом у В. Бечкереку и почео да их уређује. Под веома повољним условима склопио је и уговор за сликање иконостаса српске цркве у Темишвару. Посао је обавио од маја 1838. до новембра 1843. Десетак година потом провео је сликајући портрете у раскошно опремљеној кући и атељеу, као и у повременим путовањима. Зна се да је 1848. и 1851. посетио Италију, о чему сведочи његова позната *Мртва природа* коју је урадио по делу угледног венецијанског сликара Локателија, као и да је примао ученике на обуку, попут деветнаестогодишњег Ђуре Јакшића. После тога сликао је од августа 1852. до септембра 1855. иконе за иконостас и Христов гроб српске цркве у Добрици. Ту су му били помоћници и ученици Л. Николић и рано преминули Марко Завишић. Последњи већи посао било је сликање иконостаса српске цркве у Јарковцу, од 1858. до 1861. Остатак живота провео је у благостању све до 1872, када му је преминула супруга. Њену смрт није могао да прежали.

У области црквеног сликарства показивао је цртачке слабости. Био је свестан тог недостатка и настојао је, не без успеха, да га тананим осећањем за пикторалне вредности мајсторским сликањем материје и ефектним коришћењем лазура, учини што мање битним по крајњи исход. Стога, без обзира на то колико је његов иконостас цењен, хваљен или оспораван, остаје галерија од стотинак портрета и портретски схваћених икона што га остварeним ликовним вредностима одређују као једног од најзначајнијих српских сликара XIX в. Тако његови рани радови, настали до 1835, попут више портрета чланова породице Јагодић, затим архимандрита Павла Кенгелца, историчара Швикера и Давида Живановића, указују на извесне бечке узоре и преко њих на познавање низоземског сликарства XVII в. Тада му је потез хитар, смео, пастозан, инкарнат топлији, фактура мање углачана, а обрада материје упечатљива и ефектна. Ипак, пуну стваралачку зрелост досегао је у раздобљу између 1835. и 1850, када његов сликарски поступак одликује коришћење светлије палете, глатка фактура, брижљивија и пластичнија моделација, као и склоност ка грађењу сложених композиционих решења. Са његовим портретима Г-ђе Вајглинг, Г-ђе Тетеши, брачног пара Зеленко, затим Превендара, Дели Штанција и, нарочито ефектно, супруге Софије, српско бидермајерско сликарство дошло је до границе иза које се, у том правцу, није имало куд даље. Зато је, наравно, у последњој фази његовог стваралаштва дошло до извесног замора. Тада на његовим портретима претежу хладне бојене хармоније, у којима преовлађују тонови љубичасте, док је моделовање чврсто и каткад схематизовано, због чега тај део његовог стваралаштва делује у извесној мери суморно.

ДЕЛА: *Мушки портрет*, 1825, НМБ; *Портрет младе жене с крстом*, 1825, НМБ; портрети породице Јагодић, 1825—1830, ГМС; *Павел Кенгелац*, *Давид Живановић*, оба око 1832, СПЦО Панчево; *Историчар Швикер*, око 1832, НМЗ; *Јован Петровић Ковач*, око 1833, МГБ; *Г-ђа Гутман*, *Г-ђа Тетеши*, оба око 1835, НМБ; *Официр*, 1839, НМБ; *Уметникова супруга Софија*, око 1840, НМБ; *Архангел Гаврило*, око 1845, НМБ; *Превендар*, око 1845, НМБ; *Стеван Книћанин*, *Градоначелник Николић*, *Богородица*, *Тајна вечера*, *Васкрсење Христово*, све после 1850, НМБ.

ЛИТЕРАТУРА: Лазар Николић, *Српски сликари*, Земун 1895, 41—49, 65—68, 71—84, 91—110, 131—141; I. Berkeszi, *Tőrtenemi ès Rëgeszeti Ertestő*, Temësvarott 1909, 28—47; Вељко Петровић, Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 95—101; Милан Кашанин, *Два века српског сликарства*, Београд 1942, 22—23; Зора Симић-Миловановић, *Константин Данил*, ЛМС, 1949, књ. 364, св. 6; Зоран Маркуш, *Портрети Константина Данила*, ЛМС, 1953, књ. 372, св. 1—2, 49—61; Ion Frunzetti, *Pictorii Banateni, din secului al XIX- -lea*, 1957, 45—78; Павле Васић, Дејан Медаковић, *Константин Данил*, Зрењанин 1961; Миодраг Коларић, *Класицизам код Срба*, I, Београд 1965, 120—124; Павле Васић, Миодраг Јовановић, Никола Кусовац, *Школа Константина Данила*, Зрењанин 1967; Раду Флора, *Непознати Константин Даниел*, Улазница, 1968, бр. 5, 13—14; Дејан Медаковић, *Константин Данил*, у: Српски сликари XVIII—XIX века, Нови Сад 1968, 105—131; Вукица Поповић, *Константин Даниел у светлу нових докумената*, ЗНМБ XI—2, 1982, 101—113; Annemarie Podlipny-Hehn, *Banater Molerei vom*

18. bis ins 20. Jahruhundert, Bukarest 1984; Никола Кусовац, *Прилог за типолошко проучавање српског бидермајерског сликарства*, ЗНМБ XIII/2, 1987, 83—99; Миодраг Јовановић, *Међу јавом и мед сном, српско сликарство 1830—1870*, Београд 1992, 77—97; Драгана Куручев, *Црквено сликарство Константина Данила*, ГМБ, 2002, 193—205.

Никола Кусовац

Данило II, архиепископ, књижевник, ктитор (?, 1270 — ?, 19. XII 1337)

Мирско име му се не зна, био је властелински син и можда се звао Десислав. Пре одласка у манастир био је у дворској служби краља Стефана Уроша II Милутина као паж и писар, а одатле отишао у манастир Св. Николе, у Кончул на Ибру, где га је замонашио игуман Никола и дао му духовно име. Примљен је у Пећи као монах у ћелију тадашњег архиепископа Јевстатија II у којој се подвизавао годину и по дана, а рукоположен је и за презвитера. На сабору одржаном у Србији 1305. изабран је за хиландарског игумана. Пошто су (1307—1310) Свету гору пустошили каталонски најамници и постали велика опасност за околину, морао је да стане на чело одбране Хиландара и у то време био више ратник, дипломата и управник него монах. Једном приликом успео је да оде до Скопља и преда краљу Милутину део манастирске имовине коју је успео да пренесе. У другој половини 1310. обавио је једну поверљиву мисију у Дебрцу код краља Стефана Драгутина, после чега се вратио у Хиландар. Убрзо се повукао у Карејску ћелију, али је већ средином 1311. изабран за бањског епископа (1311—1314). Истакао се посредовањем у сукобу између краљева Драгутина и Милутина. Милутин, који је започео изградњу храма Св. Стефана у Бањској, ставио му је у дужност да брине о завршетку храма, његовом уметничком уређивању и о краљевској ризници која се налазила у манастиру. Када је завршено подизање Бањске, повукао се у Хиландар у првој половини 1315, а следеће године се вратио у Србију на позив краља Милутина који је намеравао да му преда управу над Српском црквом. После смрти архиепископа Саве III (1316) учествовао је у раду изборног сабора који је тек на трећем састанку изабрао за новог архиепископа хиландарског игумана Никодима (1317—1324). Претпоставља се да је Данило значајно допринео да се изабере овај његов ученик и да се тиме смире страсти у Србији. Убрзо је изабран за хумског епископа (1317—1324) са седиштем у Бијелом Пољу при саборном храму Св. апостола Петра и Павла. Његовом заслугом осликани су припрата и наос ове цркве (1318—1320), а санирао је и материјалне прилике у епархији добијањем нових властелинстава. Пошто је био одан краљу Милутину био је крај његове смртне постеље у двору у Неродимљи 1321. и сахранио га у храму Св. Стефана у Бањској. Повукао се из Хумске епархије у Хиландар и епархију средином 1322. поверио епископу Стефану Пекпалу. Током 1323. ишао је у дипломатске мисије у Бугарску и Цариград. Вратио се у Србију када је после смрти архиепископа Никодима изабран 14. септембра 1324. за једанаестог српског архиепископа. У његовом раду посебно су дошле до изражаја способности за грађевинске послове које је показао приликом грађења манастира Дечана, а утврдио је економски и властелинство овог манастира. За време његове управе Српском црквом подизане су нове и обновљене запустеле цркве. Подигао је у Пећи храм Богородице Одигитрије (Путеводитељице) са два мала храма (параклиса) у њој, Св. Јована Претече и Св. Арсенија I српског, где је набавио грчке књиге и осигурао службу грчким монасима. Саградио је црквицу Св. Николе крај своје задужбине Дечана. Смислио је и извео испред пећких храмова насликану припрату с помостом и фреском *Лоза Немањића* (1335—1337). Сазидао је пирг с црквицом Св. Данила на врху са звонима довезеним из приморја. Завршио је прекинуту обнову Жиче, покрио је, дигао стуб, осликао трпезарију и подигао једну дрвену зграду. У Магличу је обдарио цркву Св. Ђорђа, подигао палате и саградио ћелије, у Јелашцима подигао цркву Св. Михаила и двор, а у Лизици обновио цркву Св. Саве. Своје задужбине окруживао је виноградима, воћњацима и вртовима. Прогласио је краља Милутина за светог.

Његово животно дело је зборник *Животи краљева и архиепископа српских*, који је значајан допринос српској књижевности и главни извор за српску историју у време од 1270. до 1335. У овом зборнику његове су биографије српских краљева: Уроша I, Стефана Драгутина, Стефана Уроша II Милутина и архиепископа: Св. Саве, Арсенија I, Саве II, Данила I, Јоаникија, Јевстатија I, Јакова, Јевстатија II, Саве III и Никодима. Његови ученици наставили су рад на писању животописа, а један је дао и његову врло опширну биографију. Присуствовао је последњим часовима краљице Јелене Анжујске, створио њен култ и саставио биографију око 1317. уз детаљан и дирљив опис њене смрти и поласка погребне поворке из Брњака за Градац. Написао је и црквене песме (*Службе*) посвећене Арсенију I и Јевстатију I, а њему је песме саставио митрополит Михаило. Писао је о епидемијама и медицинским темама. Спада у ред најзаслужнијих наследника Св. Саве, а Српска православна црква га је уврстила у ред светих.

ДЕЛО: *Животи краљева и архиепископа српских*, прво издање: Ђура Даничић, Загреб, Београд 1866; прво издање на савременом књижевном језику: превод Лазар Мирковић, предговор Никола Радојчић, Београд 1935.
ИЗВОР: *Српска библиографија, књиге 1868—1944*, 2, Београд 1989.
ЛИТЕРАТУРА: Pavel Josif Šafařík, *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, Prag 1865, 86, 116—118, 169, 179, 231, 238—242, 308; Милоје М. Васић, *Архиепископ Данило II*, ПКЈИФ, 1926, књ. IV, св. II, 231—264; Никола Радојчић, *О архиепископу Данилу II и његовим настављачима*, у: Животи краљева и архиепископа српских, Београд 1935; *Историја српског народа*, I, Београд 1981; *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 153—154.

Сава Вуковић
Драган Тубић

Данило I Петровић Његош, црногорски књаз (Његуши, 6. VI 1826 — Котор, 13. VIII 1860)

Син је Станка Стијепова, а брат војводе Мирка Петровића. Митрополит Петар II Петровић Његош, црногорски владар, своју посљедњу вољу тестаментом је саопштио маја 1850. док се тешко болестан лијечио у Боки Которској, у пет тачака, од којих се најважнија односила на политичко питање — ко да га наслиједи. У тој тачки се каже: „За насљедника мојега остављам Данила, Станкова сина, а мојега синовца... њему остављам владичество како је од старине узакоњено у Црну Гору... као и свеколико моје движимо и недвижимо што имам...”. У тестаменту је Данила препоручио својему брату Перу, предсједнику Црногорског сената, „да Данила како својега сина прихвати и учини способним народом управљати”. Петар II је оригинал тестамента „за вишу сигурност и тачност” похранио и у руском конзулату у Дубровнику. Перо је послије владичине смрти покушао да другачије тумачи тестамент. Сенатори, под његовим утицајем, новембра 1851. прогласили су Пера за књаза (владара), остављајући Данилу митрополитски трон. Против Перове одлуке о кривотворењу тестамента први је изразио неслагање руски конзул у Дубровнику, а затим и митрополитов насљедник Данило Станков, који је ту вијест примио у Бечу, на путу за Санкт Петербург, куда га је био упутио Његош ради даљег школовања. Добивши вијест о Његошевој смрти и одлуци Сената о проглашењу Пера за световног владара, Данило се вратио у Црну Гору, стигавши на Цетиње почетком децембра 1851. Данило и његове присталице (око 50 наоружаних главара и других људи) запријетили су да ће силом оружја натјерати Пера Томова и сенаторе да поштују тестамент Петра II, па је Перо, након дуже препирке, пристао да уступи владарску столицу свом синовцу. На попустљивост Пера Томова од утицаја је била и одлучност руског конзула у Дубровнику, који је саопштио да је руски двор за безусловно извршење тестамента. Сенат и главарска скупштина 1. јануара 1852. прогласили су Данила за црногорског господара. Припремајући се на поновни пут у Русију, истакао је идеју о прекиду теократске традиције (прије њега владари Црне Горе

били су митрополити из лозе Петровића — Данило, Сава, Василије, Петар I и Петар II), коју је први покренуо Перо Томов у покушају да узме власт, прогласивши се за књаза у новембру 1851. На путу у Русију с пратњом се дуже задржао у Бечу, гдје је, по претходном договору са шест чланова Сената и стричевима, добио одлуку Сената, којом „народ црногорски на свеопштем збору", одржаном на Цетињу 7. марта 1852. рјешава да „црногорска држава бива мирска и постаје насљедно књажевство", и да се за њеног књаза потврди Данило Петровић. Један примјерак те одлуке и молбу Сенат је упутио у Санкт Петербург, тако да је цару Николају I стигла прије него је примио Данила у званичну аудијенцију (15. јуна 1852) и сопштио му да и он, император Русије, признаје проглашење Црне Горе за књажевину а Данила за књаза.

Са потврђеном титулом световног владара почетком августа 1852. вратио се у Цетиње, гдје је преузео власт у књажевини. С овим се у међувремену сагласила и Аустрија, поред Русије најзаинтересованија свјетска сила за ову малу сусједну земљу. Али Турско царство је изразило велико незадовољство проглашењем књажевине Црне Горе, па предузима ратни поход на њу да би је натјерало да поштује суверенитет султана. Припреме за војни поход Порта је мотивисала и тиме што је Данило помагао херцеговачким устанцима у настојању да се домогне Грахова и околине, што није успјело Петру II. Осим помагања устанка у Херцеговини, књаз Данило је у новембру 1852. организовао и напад на град Жабљак, при Скадарском језеру, који су Црногорци освојили, али су под притиском Русије и Аустрије били принуђени да га напусте. Порта је била одлучна да спријечи Црну Гору да се мијеша у области под њеном влашћу у Херцеговини и Васојевићима, гдје је такође дошло до устаничког врења. За главнокомандујућег турске војске против Црне Горе султан и Порта именовали су Омер-пашу Латаса, потурченог Србина, бившег аустријског официра, иначе најспособнијег генерала у царству. Крајем децембра 1852. Омер-паша Латас је завојштио са неупоредиво надмоћнијим снагама на Црну Гору. Књаз Данило је организовао одбрану, Црногорци су се храбро бранили, али нијесу могли одољети турској сили. Од потпуног пораза Црну Гору спасиле су Русија и Аустрија, које су ултимативно захтијевале од Порте да Омер-паша обустави ратне операције. Напад је обустављен а мир са Омер-пашом потписали су у Подгорици 3. марта 1853. руски представник пуковник Јегор Коваљевски и аустријски опуномоћеник Зајчек, на бази status quo. Иако је Омер-пашин поход имао за посљедицу много људских жртава и материјалних губитака у Црној Гори, књаз Данило је наставио да спроводи план о територијалном проширењу Црне Горе и признању њене независности. Помагао је устанак који је тињао у Херцеговини и у Лимској долини — Васојевићима, гдје је у јануару 1854. дошло до жестоких бојева на Полимљу, Будимљи и Полици. Потајно и у Херцеговини и у горњем Полимљу организовао је црногорске органе власти – капетаније. Свој државни план о територијалном проширењу Црне Горе на околне српске крајеве назвао је „Обнова Иванбеговине" — некадашње државе господара Ивана Црнојевића из друге пловине XV вијека, што је био и политички програм Петра II. Тражио је за Црну Гору територију Зетске равнице са Жабљаком, Подгорицом и Спужом, излазак на Јадранско море (Бар и Спич), Скадар са Малесијом (сјеверном Албанијом), Грахово, Рудине, Бањане, никшићки крај, Пиву, Дробњак, Зупце, Крушевице и Суторину. У меморандуму који је упутио великим силама окупљеним на Париском мировном конгресу 1856, књаз је тражио: 1) признање независности Црне Горе; 2) да се прошири Црна Гора према Херцеговини, Албанији и на сјевероистоку до ријеке Лима; 3) да се дефинишу границе са Турском на начин како је то било урађено с Аустријом (у доба владе Петра II); 4) да Црна Гора добије излаз на море (Бар—Спич), као и да се изврше и друга мања проширења црногорске државе на околне територије. Велике силе су одбиле књажев меморандум с мотивацијом да су његови захтјеви унутрашња ствар Турског царства. Књазу је нарочито тешко пало што је тај став подржала и Русија, заштитница Црне Горе, али је ипак упорно наставио да се дипломатским средствима бори за своје политичке циљеве. Сматрао је да ће више постићи ако се приближи Француском царству с

Наполеоном III на челу, једној од водећих сила у Европи, послије пораза Русије у Кримском рату (1853—1856). Да би то постигао, почетком 1857. отпутовао је у Париз, гдје га је у приватну аудијенцију примио цар Наполеон III. Француски суверен му је савјетовао да се задовољи да се односи Црне Горе и Турског царства уреде на начин како је то урађено са Србијом, Влашком и Молдавијом и да књаз призна султанов суверенитет. Под тим условима и Француска би подржала захтјеве о територијалном проширењу Црне Горе. Али како Порта није била спремна на било какве уступке Црној Гори, књаз је отворено стао иза обновљеног устанка у Херцеговини. Порта у пролеће 1858. предузима војну акцију против Црне Горе, која је крунисана побједом црногорске војске под заповједништвом књажевог брата војводе Мирка Петровића на Грахову 13. маја 1858. Послије ове побједе црногорско питање су узеле да рјешавају велике силе, што је књаз и хтио. У љето 1858. војвода Миљан Вуков са Васојевићима и дробњачки војвода Новица Церовић разорили су турски утврђени Колашин и протјерали много муслиманског становништва из града и околине. То нарушавање мира запријетило је обновом рата, па је књаз привремено санкционисао Миљана Вукова и Новицу Церовића јер су, наводно, напад на Колашин извршили самовољно. Да би спријечиле нови ратни поход против Црне Горе, велике силе су упутиле здружену флоту у Јадранско море, а затим образовале и међународну комисију чији је био задатак да изврши разграничење између Црне Горе и Турског царства. Комисија је отпочела рад на разграничењу 1858. а завршила га 1859. У њеном раду учествовао је и црногорски представник, што је било велико признање Црној Гори и њеном владару, али међународно-правно црногорска држава ипак није призната. Амбасадорска конференција у Цариграду потврдила је рад Комисије и утврдила границу између двије земље. Повлачењем границе Црна Гора је добила Грахово, Рудине, Никшићку жупу, Ускоке, дио Дробњака, Горње Липово, Горње Васојевиће (до Злоречице, Лима и Трепачке ријеке) и дио Куча. Државна територија се овим проширењем увећала за преко 1.500 км^2 и износила 4.400 км^2. Рачуна се да је у Црној Гори крајем педесетих година живјело око 130.000 становника. Разграничење и територијално проширење државе на околне српске крајеве представљали су велики спољнополитички успјех књаза.

За вријеме своје краткотрајне владавине много је учинио и на унутрашњем уређењу земље. Сломио је отпор вођа опозиције (Пера Томова и Ђорђија Савова Петровића, сердара Мила Матановића, Стевана Петровића Цуце и других), који су били његови противници још од покушаја да оспоре тестамент митрополита Петра II. Имао је неприлика и са руским конзулом у Дубровнику (од 1856) због заокрета у спољној политици према Француској. И руска влада је радила на обарању књаза Данила тако што је његовим противницима у земљи и у емиграцији пружала финансијску, политичку и моралну подршку. Књаз је био немилосрдан у обрачуну са противницима који су покушавали да га спријече у спровођењу реформи и учвршћењу своје власти у земљи. Појединци су тај отпор платили и главом. У политици јачања централне власти и стварања јединственог државног простора жестоко се обрачунавао са племенским сепаратизмом и у том обрачуну служио се и тиранским методама — сламао је побуне у Бјелопавлићима, Пиперима, жестоко се обрачунао са Кучима и то у два наврата 1855. и 1856. И прави и криви људи су убијани а њихови домови разорени. Све то стварало му је противнике који су тражили осветy. Спроводио је административне и војне реформе, модернизовао државни апарат, уздизао нове главарске куће одане њему и привржене његовој политици. Строго је забранио доношење у Цетиње одрубљених турских глава, приређивање погребних дађа и других послужбица, издао је наредбе да жене у знак жалости не режу косе, гребу лице, људи се бију песницама у главу и прса. Од његове владавине крсно име се славило само један, а не три дана, а наредбама капетанима сузбио је и друге обичаје који су били штетни за савремени друштвени развој. Послије искуства стеченог у борби против Омер-паше Латаса приступио је реформи војне силе — наредио је попис свих војних обвезника и оформио „крстоносну" војску (1854), коју је организовао у чете — стотине и десетине, а 1855. установио је и гарду, увео

артиљерију као род у војсци, отворио на Цетињу школу интернатског карактера, слао младиће на школовање у иностранство, помагао привредни и културни развој, увео царине на трговину. Имао је тијесне везе са Србијом, као и са истакнутим родољубима у другим српским крајевима. Дописивао се и са вођама грчког устанка у Тесалији и Епиру о заједничкој акцији против османлијске власти. Настојао је да унаприједи привредне, културне и царинске односе са сусједном Аустријом, увео пасоше, основао трговачке агентуре у сусједним аустријским градовима (Котору и др.), поставио црногорског заступника у Цариграду. Набавио је нову штампарију (Његошева је 1853. за вријеме Омер-пашиног напада претопљена у оловна зрна). Најзначајнији допринос је дао уређењу државе у изградњи њених институција доношењем *Законика* (1855), уставно-правног карактера. На њега је извршио атентат 31. августа 1860. у Котору политички емигрант Тодор Кадић, из личне освете. Пошто у браку није имао мушке дјеце са Даринком Квекић, Српкињом из Трста (књегиња постала 1855), већ само кћер Олгу (1859), наслиједио га је на престолу синовац Никола Мирков Петровић.

ЛИТЕРАТУРА: Андра Гавриловић, *Знаменити Срби 19. века*, I—III, Загреб 1901—1904, II, 32—33; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830—1851)*, Београд 1957, 56, 149—150, 162—164, 203 и др.; Миомир Дашић, *Колашинска афера 1858*, у: Зборник радова наставника и сарадника Наставничког факултета у Никшићу, Никшић 1980; *Историја српског народа*, V/1, Београд 1981; VI/2, Београд 1983; Петар Стојановић, *Законик обшчи црногорски и брдски и Законик Данила I*, Цетиње 1982; Јован Бојовић, *Законик књаза Данила*, Титоград 1982; Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Београд 1986, 258—310, 457—485; Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош — књаз црногорски и брдски 1851—1860*, Београд 1990; Јагош Јовановић, *Историја Црне Горе*, Подгорица 2001; Бранко Павићевић, *Историја Церне Горе*, IV/1, Подгорица 2004, 307—404; IV/2, 5—23.

Миомир Дашић

Данић, Јован Д., лекар, публициста, преводилац (Београд, 13. VIII 1854 — Београд, 20. X 1924)

Отац Данило био је председник Главне контроле, а мајка Катарина, рођена Симић, ћерка државног саветника. Основну школу учио је уз домаћег учитеља Михајла Стајковца. Од 1861. похађао је лутеранску школу у којој је савладао немачки језик, али је школовање морао прекинути због бомбардовања, те је прешао у Крагујевац (1862) и завршио 1. разред гиманзије. Вратио се у Београд, завршио гимназију (1869) и једну годину права на Великој школи а 1870. уписао се у Цириху на медицински факултет. Потом је прешао у Вирцбург и докторирао 1874. са тезом *Über die Prekordialangst bei Geistskranken* (Прекордијални срчани болови код душевних болесника). Усавршавао се на клиникама у Паризу и Цириху. Потом се вратио у Београд 1875, положио државни испит и започео приватну праксу. Ступио је у војну службу и као санитетски капетан II класе упућен је у Зајечар где га је затекао рат (1876). По завршетку рата постављен је за шефа Унутрашњег одељења београдске војне болнице. Када је следеће године био пребачен на рад у војну болницу у Куршумлији напустио је војну службу и вратио се приватној пракси (1879). Новембра 1880. као деловођа санитетског одељења и капетан I класе активирао се у војсци и оженио Ленком, ћерком београдског трговца Константина Антуле. Потом је био секундарни лекар Болнице за душевне болести (1883—1886). Као резервни санитетски мајор упућен је у Врање и Власину где је учествовао у рату са Бугарском (1885). Дошавши у Београд наставио је рад у Душевној болници и био наименован за њеног управника (1886). На том месту остао је до пензионисања 1911, с прекидом у току службе у Ћуприји (1889—1892) и Моравском округу (1892—1894). Када је почео рат, активирао се у Алексинцу (1914) и био управник Резервне војне болнице одакле је, по слому покушао пређи у Албанију. У Пећи је пао у ропство, доведен је у Београд и касније пребачен у Мађарску као опасан по окупаторски режим.

Бавио се публицистиком. Објавио је велики број литерарних радова и стручних радова из више области медицине. Радове је штампао у часописима које је уређивао:

Српски архив за целокупно лекарство (1896—1924), *Народно здравље (1896—1914*), *Здрављак* (1906—1913) и *Трезвеност* (1908—1911). Бавио се и преводилачким радом. Иако је заступао дарвинистичке и напредне идеје, није прихватио Вукову иновацију, јоту у праовпису. Више пута био је председник СЛД, Главног санитетског савета и први председник Лекарске коморе. Основао је Друштво за сузбијање алкохола (1901).

Одликован је Сребрном медаљом за храброст (1876), Таковским крстом (1888, 1899), Споменицама из ратова 1876—1878 и 1885, 1912, 1913, 1914—1918, Белим орлом V и IV реда (1900) и Орденом Светог Саве II реда (1904).

ДЕЛА: *Über die Prekordialangst bei Geistskranken*, Würzburg 1874; *О душевном болу*, Београд 1879; *Санитетске реформе у Србији*, Београд 1882; *Једна шетња кроз лудницу*, Београд 1883; *Нешто из хигијене љубави*, Београд 1884; *Ђеније и лудило*, Београд 1892; *Душевне болести у Србији*, Београд 1895; *Увод у судску психологију*, Београд 1899; *Један савет младим и неожењеним људима*, Београд 1902; *Пијанство и лудило*, Београд 1902; *Новије гледиште о хипнози и сугестији*, Београд 1912; *Алкохолно питање и лекари*, Београд 1913.

ИЗВОРИ: *Споменица о прослави 25-годишњице грађанске касине у Београду 1869—1894*, Београд 1894, 10—12, 35—37; БК, 1897, бр. 19, 607, 990; Нада, 1897, бр. 10, 200; Владан Ђорђевић, *Историја српско-бугарског рата*, I—II, Београд 1908, 201; Владимир Станојевић, *Историја српског војног санитета*, Београд 1925, 117, 848; *Споменица о југословенском конгресу трезвености у Београду*, Београд 1931, 5; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, I—III, Београд 1934—1936, II, 498; *Споменица о 100-годишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939*, Београд 1939, 451; Ристо Јеремић, *Miscelanea III*, Београд 1940, 218; Ристо Јеремић, *Биоблиографија српске здравствене књижевности 1757—1918*, Београд 1957; Растислав В. Петровић, *Адам Богосављевић*, Београд 1998, 136.

ЛИТЕРАТУРА: Л. Лазаревић, *Мали поменик*, Београд б. г., 82—84; *Тридесетогодишњица државне лекарске службе и књижевног рада др-а Јована Данића*, САЦЛ, 1907, бр. 10, 1—8; Политика, 26. X 1924, 7; *Српско лекарско друштво. Споменица 1872—1972*, Београд 1972; Драгољуб Јовановић, *Људи, људи... Медаљони 56 умрлих савременика*, Београд 1973, 170; Јован Жујовић, *Дневник*, I, Београд 1986, 35, 38.

Татјана Пивнички Дринић

Дапчевић, Пеко J., генерал-пуковник, амбасадор, народни херој (Вигњевићи у Љуботињу код Цетиња, 25. VI 1913 — Београд, 10. II 1999)

Отац Јован био је школски надзорник и народни посланик, мати Милица Јовићевић у сродству са краљем Николом. Цела породица припадала је револуционарном покрету. Брат Владо био је пуковник. Гимназију је завршио на Цетињу и још у то време због левичарских активности и учешћа у демонстрацијама бивао хапшен. Апсолвирао је на Правном факултету у Београду али није успео да дипломира јер је 1936. отишао у Шпански грађански рат. Као студент левичар био је враћен у место рођења. У Шпанији борио се у батаљону „Димитров" 15. интернационалне бригаде а потом и у другим јединицама. Започео је као десетар а слом Републике дочекао је као поручник Шпанске републиканске армије. У Француској је био заточен у логорима за интернационалисте од 1939. а 1940. побегао је у Аустрију. Након илегалног пребацивања у Југославију ухапшен је и поново протеран у Црну Гору. После Априлског рата укључио се у припрему устанка.

Био је члан ОК КПЈ на Цетињу и први командант Ловћенског одреда са којим је постигао велике успехе у јулу 1941. изнад Ријеке Црнојевића. Приликом формирања ГШ НОПО за Црну Гору (август 1941) био је члан и заменик команданта одреда. Са деловима одреда водио је током зиме 1942. борбе у колашинском крају против квислиншких снага и Италијана. Почетком априла 1942. постављен је за команданта ГШ НОПО за Црну Гору и Боку а маја 1942. члан Врховног штаба НОВЈ. Руководио је борбама око Колашина, на Синјајевини и Дурмитору, око Никшића и на правцу Цетиње — Грахово. Приликом формирања 4. црногорске бригаде (11. VI 1942) постављен је за њеног команданта. Учествовао је у походу партизанских бригада на западну Босну, у борбама на Купресу, Горњем Вакуфу и на планини Мањачи, у ослобађању Мркоњић Града. Када је новембра 1942. формирана 2. пролетерска дивизија, постављен је за

њеног команданта. Учествовао је у ослобађању Ливна и поновним борбама за Купрес и Дувно. Водио је 2. пролетерску кроз све борбе и битке које је наметао окупатор у офанзивама против ослобођених територија крајем 1942. и током пролећа 1943, које су познате као IV и V непријатељска офанзива. У првој фази ослобођена су многа места у долини Неретве и западној Херцеговини. У пробоју ова дивизија је имала истакнуту улогу у сламању велике групације снага генерала Михаиловића на планини Прењ, које успешно гони према Калиновику и Фочи наносећи ненадокнадиве губитке противнику. По отпочињању немачке офанзиве „Шварц" у мају 1943. водио је борбе са немачком 1. брдском дивизијом око Мојковца и Колашина, а потом у долини Сутјеске где врши пробој преко Зеленгоре. У јесен 1943. постављен је за команданта 2. ударног корпуса НОВЈ. Корпус је после капитулације Италије био ангажован у запоседању северних делова Црне Горе и протеривању националистичких снага (четника) те покушао да се одупре наступању немачких снага долином Лима. Корпус је прошао тешка искушења и губитке, напуштајући део ослобођене територије. У јулу 1944. био је постављен за команданта Оперативне групе дивизија за продор у Србију. Септембра 1944. командовао је 1. армијском групом за ослобађање западне Србије, Шумадије и у Београдској операцији. После ослобођења Београда у садејству са корпусом Црвене армије и формирања армија у саставу НОВЈ, био је постављен за команданта 1. армије која је држала лево крило Сремског фронта и коначно кренула у офанзиву 12. априла 1945. Тада је ослободила делове Хрватске и Словеније у садејству са још две армије. У мају 1945. именован је за команданта 4. армије и команданта Војне управе у Истри (до 1946). Био је слушалац Више војне академије „Ворошилов" у Москви (1946—1948). У чин генерал-мајора унапређен је 1943, у генерал-лајтнанта 1944. и генерал-пуковника 1947. После повратка са школовања у СССР-у до 8. маја 1949. био је главни инспектор ЈНА, а до јануара 1953. заменик начелника Генералштаба. Од 27. јануара 1953. до 29. априла 1955. био је начелник Генералштаба ЈНА. Преведен је у резерву 29. априла 1955.

У току рата био је већник АВНОЈ-а, а по ослобођењу посланик Привремене народне скупштине и Уставотворне скупштине ДФЈ (1945—1946). Био је посланик Савезне скупштине и Скупштине СР Црне Горе у више мандата. После изласка из ЈНА био је од 1955. до 1961. члан СИВ-а (савезне владе), савезни секретар за саобраћај и везе, амбасадор СФРЈ у Грчкој. Учествовао је у великом броју дипломатских мисија. Био је потпредседник Скупштине СФРЈ (1982). На крају политичке каријере био је изабран за члана Савета Федерације. На VI и VII конгресу СКЈ биран је за члана ЦК СКЈ. Био је члан Главног одбора и Председништва ССРНЈ, Савезног одбора СУБНОР-а и др. Био је почасни грађанин Београда и Шпанске републике. Био је био ожењен глумицом Миленом, рођ. Врсајков.

Одликован је орденом Народног хероја (22. X 1945), носилац је Партизанске споменице 1941, Ордена слободе, Ордена ратне заставе, Ордена партизанске звезде I реда, Орденом братства и јединства I реда, Ордена заслуге за народ I реда и многих других домаћих и страних одликовања.

ДЕЛА: *Рат у Кореји*, Београд 1951; *Значај и снага маневра*, Београд 1954; *Како смо водили рат*, Београд 1956; *Jak walczylismy*, Warszawa 1958; *Тактика партизанских одреда и бригада*, Београд 1961; *Мале ратне приче*, Београд 1961; *Мале ратне приче*, Цетиње 1974; *Од Пиринеја до Цетиња*, Цетиње 1981; *За Београд*, Београд 1984; *Казивања о Београдској операцији*, Београд 1986; *Огледи из војне мисли*, Београд 1986.
ЛИТЕРАТУРА: *Ко је ко у Југославији*, Београд 1957, 129—130; *Београдска операција*, Београд 1964; *Друга пролетерска дивизија*, Београд 1967; *Народни хероји Југославије* I—II, Београд, Титоград 1982, 180—181; Велимир Иветић, *Начелници Генералштаба 1876—2000*, Београд 2000, 59—60.

Миле Бјелајац

Дворниковић, Владимир, филозоф, универзитетски професор (Северин на Купи, Хрватска, 18. VII 1888 — Београд, 30. IX 1956)

Рођен је као најстарије од једанаесторо деце Људевита, професора сарајевске учитељске школе и сеоске учитељице Маријане, рођ. Ковачевић. По завршетку гимназије (Земун, Сарајево), уписује студије филозофије у Бечу (1906), где је слушао предавања Јерусалема, Гомперца, Јодла, Хофлера и других. Завршио је филозофске и природне науке у Бечу, а докторирао из филозофије 1911. код професора Фридриха Јодла на тему *Von der Notwendigkeit der psychologischen Begründung der Erkenntnistheorie*. Због пројугословенских ставова остао је без аустроугарске државне стипендије, да би касније са места суплента Велике реалке у Сарајеву био протеран у Бихаћ, где је радио као гимназијски професор. Хабилитирао је 1919. са темом *Филозофија и наука* на Филозофском факултету у Загребу, постао доцент и почео да ради на Свеучилишту у Загребу. За редовног професора филозофије постављен је у пролеће 1925, да би већ почетком наредне године био пензионисан због неуклапања у школско-филозофски круг окупљен око Алберта Базале. Актуелност истраживања, оригиналност тема и занимљивост његових предавања нису се уклапали у строги академски дух свеучилишта, па је уклоњен из Загреба у доба владе Пашић—Прибићевић. Затим је отишао у Београд и пензионисао се као професор филозофије Загребачког универзитета.

Као пензионер са навршених 38 година живота наставио је рад држећи јавна предавања: у Југославији и Европи их је одржао више од 400. Списак његових научних радова броји 472 библиографске јединице (књиге, студије, расправе, есеји, критике, осврти и чланци). Водио је интензивну преписку са познатим европским филозофима и писцима, а као члан Српског психоаналитичког друштва објављивао је текстове о Вилхелму Вунту, Виљему Џејмсу, Сигмунду Фројду, К. Г. Јунгу, Алфреду Адлеру, Рибоу, Ле Бону, Килпеу, Вирцбуршкој школи, гешталт психологији и сл. У филозофском смислу припадао је „психологистима" крећући се око модерних тема на граници психологије, филозофије, књижевности и културне историје. Имао је критички однос према међуратним етнопсихолошким теоријама базираним на интуицији и произвољној фантазији, колоквијално их називајући „полунаучном психологијом расе". У својим делима тврдио је да је сврха културе једног народа ослобађање и развијање позитивних, а кочење негативних „душевних сила и особина", успевши да одоли пориву да идеализује карактер народа којем је припадао. Сматрао је да је код Југословена примена признатих и опште усвојених моралних начела и критерија на сопствену личност била по правилу врло закочена и тешко остварљива. Са посебном луцидношћу писао је о „тамној страни" југословенског човека и његовим манама као што су осветољубивост, инат, сујета, егоизам, болесна амбиција, безобзирни индивидуализам итд. У извесном смислу био је и претеча истраживања односа политичких уверења и образаца политичког деловања са структуром и динамиком личности, показавши да је у „целокупном југословенском политизирању" било мало прелазних нијанси између страсног партизанства и „тупе апатије". Према његовом мишљењу, Југословен је познавао само крајности („апсолутну веру и занос или дубоко неповерење и одвратност"), због чега је био погодан за политичку манипулацију која му је индуковала „нарочито заоштрену мржњу према сродном, сличном и фамилијарном".

Ни његов други радни однос није био дужи од каријере универзитетског професора. Почетком 1933. постављен је на место помоћника министра просвете, да би поново био пензионисан у јесен следеће године. Геца Кон га је новчано помагао док је писао *Карактерологију Југословена*. Ово његово дело доживело је три репринта (1939, 1990, 2000). После Другог светског рата радио је као „научни радник, члан комисије за израду неменклатуре у грађевинарству" при Савету за грађевинарство, а 1953/54. био је стални хонорарни наставник Бродарске средње техничке школе у Београду. У социјалистичкој Југославији дела му више нису штампана, нити је као „реакционарни мислилац" могао да објављује филозофске и етнопсихолошке студије. Пред крај живота издржавао се продајући своје акваре ле. Умро је после операције камена у жучи. Одликован је Орденом Св. Саве IV степена.

ДЕЛА: *О психи Крањчевићеве поезије*, Загреб 1917; *Die beiden Grundtypen des Philosophierens*, Берлин 1918; *Савремена филозофија*, 1—2, Загреб 1918—1920; *Стерилност трансцеденталне методе у савременој филозофији*, Рад ЈА, бр. 212, Загреб 1919; *Студије за психологију песимизма*, Загреб 1923; *Психа југославенске меланколије*, Загреб 1925; *T. G. Masaryk kao filozof i sociolog*, Праг 1927; *Наша културна оријентација у данашњој Европи*, Загреб 1930; *Борба идеја*, Београд 1936; *Карактерологија Југословена*, Београд 1939.

ЛИТЕРАТУРА: *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928, 33; Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт. Југославија између два рата*, Ријека 1970, 598; Андрија Стојковић, *Развој филозофије у Срба 1804—1944*, Београд 1977, 392—394; Гојко Тешић, *Зли волшебници. Полемике и памфлети у српској књижевности 1917—1943*, Београд 1983; I, 448; II, 182—185, 191, 206, 455, 495, 688; III, 400, 415, 735—739, 908; Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984, 23—24, 40, 42, 129, 138, 287; Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935—1939*, Београд 1994, 48—49; Александар Ћирић, *Карактерологија Југословена трећи пут. Растварање народа*, Време, 13. V 2000.

Владан Јовановић

Дедијер, Јевто С., географ, универзитетски професор (Чепелица код Билеће, Херцеговина, 15. VII 1879 — Сарајево, 26. XII 1918)

Дедијерови припадају братству Алексића из племена Малешеваца. Јевто је најстарији син кмета Стевана и мајке Анђе. Уписан је у прву генерацију првог разреда Мостарске гимназије 1893. Као питомац „Просвјете" студирао је на Географском заводу Велике школе (1902) у Београду и на Универзитету у Бечу, где је докторирао 1907. Био је запослен у Земаљском музеју у Сарајеву до анексије Босне и Херцеговине 1908, када прелази у Београд и годину дана ради као професор на богословији. Доцент географије на Београдском универзитету постао је 1910. за област антропогеографије. За време Првог светског рата прошао је граничном облашћу Македоније и Албаније али је убрзо избегао у Француску, а затим прешао у Швајцарску где се бавио јавним радом. На позив (18. октобра 1918) да се придружи српској војсци у Босни вратио се у земљу, али је оболео од шпанског грипа и убрзо умро. Био је ожењен Милицом и имао синове Владимира, Стевана и Боривоја.

Још као гимназиста, по Цвијићевим *Упутствима*, почео је да проучава села. Написао је рад *Билећке рудине* а касније и обиман антропогеографски рад *Херцеговина*. Мање антропогеографске радове објавио је у *Гласнику Земаљског музеја* (1907—1908) и *Гласнику Српског географског друштва* (1914). Бавио се и геоморфолошким проблемима (*Гласник Земаљског музеја*, 1907) и испитивао трагове дилувијалних ледника на високим херцеговачким и босанским планинама (Зеленгора, Маглић, Височица, Товарница) и високим планинама у граничној зони Македоније и Албаније.

У Швајцарској је био ангажован у раду на афирмисању идеје југословенског јединства као ратног циља Србије па је активно учествовао у формирању југословенског Програма српске Владе у јесен 1914. Од краја 1917. радио је на изради карте југословенских земаља јер је желео да она буде прилог географском делу *Енциклопедије* која је припремана у Лондону, али и као материјал за конференцију мира 1918.

Био је сарадник *Босанске виле* (1908—1911), *Српског књижевног гласника* (1909), *Летописа Матице српск*е (1912), *Пијемонта* (1915), алманаха *Просвета* (1918), уредник листа за политику, просвету и привреду *Српска ријеч* био је годину дана. Са Васиљем Грђићем покренуо је (1910) и уређивао лист за науку и социјални живот *Преглед* (1910—1912). Дописивао се са Јованом Цвијићем 1903—1907 (АСАНУ), Леонтијем Радуловићем 1908, Миланом Решетарем 1908, Ристом Јеремићем 1909, Љубомиром Стојановићем 1910, 1914 (АСАНУ), Љубомиром Давидовићем 1915 (АС-МПс). Када су 1910. одржани први избори за босански Сабор, изабран је за народног посланика у Сеоској курији (Ливно, Гламоч, Варцар Вакуф). Био је близак пријатељ са Драгутином Димитријевићем Аписом. Још као младић приступио је тајним национално-револуционарним организацијама чији је циљ био рушење Хабзбуршке монархије.

ДЕЛА: *Глацијација Височице у јужној Босни*, Београд 1909; *Стара Србија*, Београд 1912; *Херцеговина и Херцеговци*, б. м. 1912; *Нова Србија*, Београд 1913; *Далмација*, Ниш 1915; *Карта југословенских земаља (Carte de pays Yugoslaves)*, Берн 1918; *Херцеговина*, Сарајево 1991.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1912—1914; *Српска библиографија књиге 1868—1944*, Београд 1989, II, 410.
ЛИТЕРАТУРА: Србобран, 20. III 1907, 4; СКГ, 1910, св. 8, 628; Слога, 1918, бр. 19; Б. Ж. Милојевић, *Др. Јевто Дедијер*, ГГД, 1921, бр. 5, 309—310; Б. Ж. Милојевић, *Др Јевто Дедијер*, Политика, 24. XII 1928, 8; Ђорђе Пејановић, *Штампа Босне и Херцеговине 1850—1941*, Сарајево 1949, 58, 68; *Сто година Филозофског факултета*, Београд 1963; Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966; *75. година гимназије у Мостару 1893—1968*, Мостар 1968, 22; *Историја српског народа*, VI/1, Београд 1983; Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам*, I, Београд 1987; Љубинка Трговчевић, *Научници Србије о стварању Југославије 1914—1920*, Београд 1987; Владимир Дедијер, *Предговор*, у: Јевто Дедијер, Херцеговина, Сарајево 1990.

Владимир М. Николић

Делини, Антоније, лекар, апотекар (Измир, Турска, ? — Београд, после 1860)

Самоуки лекар и апотекар, пореклом Грк из Смирне (данас Измир), који је своје знање засновао на практичном искуству и на читању медицинских књига на грчком и италијанском језику. У Београд је прешао из Земуна 1813. Излечивши турског пашу од тешке ране на нози, у знак захвалности добио је место лекара у турској служби у Београду, као и кућу на углу Васине и Змај Јовине улице (тзв. Лекина кућа, са 16 дућана), где му је била приручна апотека. Са Турцима је дуго година имао и пословне и политичке контакте. На тужбу апотекара Матеје Ивановића 1831, забрањено му је да издаје лекове из своје апотеке хришћанима и био је обавезан да издаје рецепте за лекове који ће се издавати из Ивановићеве апотеке.

По преласку у српску службу неколико месеци је радио у Смедереву (1833), па га је кнез Милош Обреновић поставио за лекара у Ваљеву, где је 1839. добио дозволу за отварање апотеке у Шапцу, уз обавезу да држи дипломираног апотекара. И поред делимично опремљене апотеке, није почео са радом јер се сукобио са интересима окружног физикуса Антонија Гродера. У октобру 1839. одобрено му је отварање апотеке у Београду, која је била смештена на Дорћолу, у кући Јакова Јакшића. Неколико пута је прекидала рад (1840, 1841, 1845) због разних нерегуларности и финансијских проблема. Уз помоћ кредитора и подршку београдског везира радио је и непрописне ствари, што је показала контрола коју је извршио др Јован Стејић. Кредитори су утицали да затвори апотеку, али су већ 1844. тражили да отворе апотеку, под истим условима које је Делини имао. Молба је одбијена, а он је напустио Београд. Ово питање се провлачило две године док се Делини и кредитори нису договорили и намирили, па је апотека поново отворена (1846). Као провизор је радио Карл Ебенштангер. Делини је 1850. радио као општински лекар у Нишу. Пуномоћје за рад и вођење апотеке дао је сину Андреји, који је постао школовани фармацеут. Последњи пут се помиње 1860. поводом забране рада нешколованим лекарима.

ИЗВОРИ: АС, *Књажеска канцеларија, Лекари и апотекари*, КК XVIII—11, 12, 13; Бранко Перуничић, *Београдски суд 1819—1839*, Београд 1964, 488, 783; *Живети у Београду*, I—III, Београд 2003—2005.
ЛИТЕРАТУРА: Нићифор Л. Јакшевац, *Београдске апотеке у првој половини прошлог века*, ГМГБ III, 1956, 191, 194, 198—202; Миодраг Гајић, Живорад Михајловић, *140 година фармације у Шапцу*, Шабац 1996, 13, 16—17.

Дејан Обрадовић

Дероко, Јевгеније Евжен (Deroccо Eugen), инжењер, филателиста (Београд, 7. VIII 1860 — Београд, 1944)

Матурирао је 1878. у Првој мушкој гимназији у Београду. После две године школовања на Филозофском факултету у Београду прешао је 1881. у железничку школу. Као државни питомац са групом младих железничких стручњака у Аустроугарској и

Белгији проучавао је експлоатацију железнице. Вратио се 1884. у Београд и запослио на Српској државној железници. Обављао је низ дужности: контролор, виши контролор, шеф општег одељења, шеф одсека за активну контролу саобраћаја, начелник одељења контроле прихода, начелник Министарства саобраћаја. Пензионисан је 1920. као помоћник генералног директора Државних железница. Учествовао је на многим међународним железничким конференцијама и преговорима.

Један је од пионира филателије у Србији. Као истакнути проучавалац српских поштанских марака, деценијама је сакупљао филателистичку архивску грађу и документацију. Чланцима из области филателије сарађивао је у разним страним (*Die Postmarke*, Беч; *Senf's illustriertes Briefmarken Jouranal, Kosacks Berliner Briefmarkenzeitung*, Берлин) и домаћим стручним часописима и каталозима (*Време*, *Гласник Југословенског филателистичког клуба*). Објавио је и више књига са темама из историје филателије у Србији. Један је од оснивача Српског филателистичког клуба и Филателистичког савеза Југославије и њихов дугогодишњи председник. Двадесетих година XX в. био је и директор Друштва за саобраћај путника и туриста.

Више пута одликован је орденима Светог Саве, Белог орла и Црвеног крста, те низом страних одликовања. Њему у част филателистички савез Краљевине Југославије своје највише признање назвао је „Плакета Евжена Дерока".

ДЕЛА: *Geschichte der Postwertzeichen von Serbien 1866—1911*, Berlin 1914; *Поштанске марке Србије*, Београд 1935; *Грађа за историју поште у Србији*, Београд 1939; *Историја поштанских марака Србије*, Београд 1940.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1891—1914.
ЛИТЕРАТУРА: *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928, 28; ГЈФК, 1935, св. 1—2, 8; В. Симић-Ваканович, *Филателистички алманах*, Загреб 1937, 20; *Споменица стогодишњице Прве мушке гимназије у Београду*, Београд 1939, 455; Јован Раичевић, *Железнице у Србији 1884—1958*, Београд 1959, 27; *Столеће железничког школства*, Београд 1989, 26.

Југослав Вељковски

Дескашев, Стеван, оперски и оперетски певач, глумац, преводилац (Арад, Румунија, 3. X 1852 — Врапче код Загреба, 21. I 1921)

Крштено име му је Стефан Дескаш. Родитељи Матеја и Христина доселили су се у Арад из Деске код Сегедина, па отуда презиме Дескашев. Основну школу, нижу гимназију и трговачку струку учио је у Араду и Темишвару, а затим је извесно време радио као трговачки путник. Убрзо је напустио овај позив и посветио се певању и глуми. Прва глумачка искуства стекао је у путујућој позоришној дружини Ђорђа Пелеша, с којом је наступао током 1873/4. У Народно позориште у Београду примљен је 1875. и дебитовао као Гуслар Милоје у комаду *Хајдук Вељко* Јована Драгашевића. У Народном позоришту певање је учио код Даворина Јенка, а глуму код Јована Бошковића. Као добровољац учествовао је у српско-турском рату (1876—1877). Потом је у НП наступао у драмском репертоару и комадима с музиком. Гостовао је као певач на београдским концертима пијанисткиње Јованке Стојковић. Певао је на беседи коју је НП приредило у част имендана краљице Наталије Обреновић (1880).

У Опери ХНК у Загребу наступао је најпре као оперетски, а затим као оперски, лирски тенор (1881—1889). У певању га је подучавао композитор Иван пл. Зајц. Гостовао је у НП у Београду (1884) на премијери прве изведене опере у овом театру (*Јованчини сватови* Виктора Масеа); затим у Будимпешти (*Корневиљска звона* Р. Планкета, *Хофманове приче* Ж. Офенбаха и *Кармен* Ж. Бизеа). Као вокални солиста наступао је на концертима, културним приредбама и у оперетским представама у Новом Саду, Вуковару, Сарајеву, Бечу и др. Први пут је у Русију путовао августа 1889. У једном приватном позоришту близу Петрограда певао је композиције на стихове Бранка Радичевића, српске народне песме и црногорску химну. Септембра 1889. поново је гостовао у Мађарској краљевској опери, сада као Гроф Алмавива у опери *Севиљски*

берберин Ђ. Росинија, а потом као Гомес у опери *Конак у Гранади* К. Кројцера. Био је солиста Опере у Будимпешти (1889—1891). У НП у Београду наступао је у популарним комадима с певањем *Сеоска лола* Е. Тота и *Радничка побуна* Е. Сиглигетија и Ш. Балажа, а тада тумачи и насловну улогу у опери *Фауст* Ш. Гуноа. Почетком 1892. по други пут путује у Русију (Петроград, Москва), а потом у Пољску (Варшава, Лублин). Приређује концерт у Тузли, а с књижевником Јованом Грчићем као клавирским сарадником, држи концерте у Новом Саду, Сремским Карловцима и Руми. Пева потом у Великој Кикинди и Шиду, а крајем 1892. гостује с трупом СНП у Земуну, Панчеву, Ковину и др.

У СНП-у био је ангажован од октобра 1893. до лета 1894, проводећи све време с ансамблом на гостовањима. Током сезоне 1894/5, и на самом почетку наредне сезоне, поново је био члан ХНК, а већ у новембру 1895. опет је у НП у Београду. Због сукоба с капелником Оскаром Малатом поднео је оставку у фебруару 1896. и исте године гостовао у Крагујевцу, Скопљу, Солуну, Цариграду, на Цетињу, у Котору, Сплиту и др.

Крај његове каријере везан је за Загреб. У сезони 1898/9. по трећи пут је добио ангажман у ХНК. Међутим, његов глас тада је већ био истрошен, а здравље нарушено, па се убрзо повукао са сцене и прешао у чиновничку службу. После Првог светског рата као пензионер запао је у велике материјалне тешкоће, а потом и у психичко растројство. Умро је у душевној болници у загребачком предграђу Врапче.

Био је један од пионира вокалне уметности код Срба. Изузетно музикалан лирски тенор, одликовао се снажним гласом, сигурних звонких висина, чисте интонације и јасне дикције. Био је и добар глумац. У млађим годинама у драмским представама с успехом је тумачио улоге љубавника и бонвивана, а у зрелијим отмене људе и старију господу. Био је један од најбољих певача уз гусле, такође и врстан црквени појац. Јован Јовановић Змај му је посветио две песме: *Дескашев и Бранко* (Јавор, 31. I 1888), и *Наш Дескаш* (Стармали, 20. IX 1889).

С мађарског језика преводио је и прерађивао драмска дела. На позорницама у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Загребу, Осијеку, Сплиту итд. играни су његови преводи, односно посрбе низа драмских комада.

Одликован је Орденом Св. Саве IV реда и Орденом црногорског кнеза Данила IV реда.

УЛОГЕ: *Фауст* (Ш. Гуно, Фауст); *Дон Хосе* (Ж. Бизе, Кармен); *Вилхелм Мајстер* (Ш. Л. А. Тома, Миньон); *Лајонел* (Ф. фон Флотов, Марта); *Велики везир Мехмед-паша Соколовић* (И. Зајц, Никола Шубић Зрински); *Симон* (К. Милекер, Ђак-просјак); *Гроф Алмавива* (Ђ. Росини, Севиљски берберин); *Гомес* (К. Кројцер, Конак у Гранади); *Радамес* (Ђ. Верди, Аида); *Стева Драгић* (Е. Тот, Сеоска лола); *Бранко* (Е. Сиглигети и Ш. Балаж, Радничка побуна) и др.; преводи: с мађарског: *„Сеоска лола*, позоршна игра у три чина с певањем, по делу Еде Тота 'посрбио' Стеван Дескашев, 1878”, у: Посрбе, Београд 1987, 241—320; Е. Сиглигети, Ш. Балаж, *Радничка побуна*, Београд 2005; с руског: А., *Божић у Паризу*, Браник, 25. XII 1910. (7. I 1911).

ИЗВОРИ: Живко Марковић, *Једно писмо Стевана Дескашева Јовану Грчићу*, ЛМС, новембар 1958, књ. 382, св. 5, 421—423; *Писмо Стевана Дескашева Управи Народног позоришта у Београду, од 1. фебруара 1880. године*, у: Гаврило Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, Београд 1971, 305—306.

ЛИТЕРАТУРА: *Белешке уз наше илустрације. а.) Уз ликове. 2. Стеван Дескашев*, Орао, 1887, 122—123; *Листак. К сликам. Стеван Дескашев*, ВЗП, 27. X 1888, 687; *A Magy. Kir. Operaház 1884—1909*, Budapest 1909, 50, 77—78, 314; Јован Грчић, *Фељтон. Стева Дескашев. Накнадна посмртница*, Јединство, 15. IV 1924, 2; 17. IV 1924, 2; 19. IV 1924, 2; Живко Марковић, *Стеван Дескашев, оперски певач (1855—1921)*, НСц, март 1959, бр. 141, 13; Рајко Стојадиновић, *Крагујевачко позориште 1835—1951*, Крагујевац, Београд 1975, 77, 85—86, 92; Хуберт Петан, *Из прошлости загребачке Опере*, КЗКТЈАЗУ, 1976, бр. 1—2, 133—151; књ. V, бр. 12—13, 186—231; Стјепан Милетић, *Хрватско глумиште*, Загреб 1978; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, Београд 1979; Мирослава Хаџихусејновић-Валашек, *Српски музичари у Кухачевом „Биографском словнику”*, у: Корнелије Станковић и његово доба, Београд 1985, 258—286; *Посрбе*, прир. Петар Марјановић, Београд 1987, 5—44, 395—396, 401—403, 408, 411, 414; Роксанда Пејовић, *Српско музичко извођаштво романтичарског доба*, Београд 1991; Живојин Петровић, *Репертоар Народног позоришта у Београду 1868—1914*, Београд 1993; Слободан Турлаков, *Верди у Београду до 1941*, Београд 1994, 16—17, 19, 22;

Роксанда Пејовић, *Опера и Балет Народног позоришта у Београду (1882—1941)*, Београд 1996, 34, 42, 299, 337; Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини*, св. II (1868—1919), Панчево 2005; Иван Попов, *Стефан Дескаш*, у: Арад кроз време, Темишвар 2006, бр. 7, 91—95.

Александар Васић

Димитријевић, Мила, глумица (Крагујевац, 9. I 1877 — Загреб, 12. I 1972)

Девојачко презиме јој је Јовановић. Од раног детињства заволела је позориште да би се, захваљујући Милеви Марковић, једној од наших најстаријих путујућих глумица, са једва тринаест година (1890) придружила Дружини Михаила Пешића и први пут заиграла, током гостовања, у Јагодини. Била је од 1891. до 1892. чланица трупе Петра Ћирића, а од 1892. до 1894. путујућег позоришта Ђуре С. Протића. Током гостовања у Карловцу уочили су је Адам Мандровић, глумац и редитељ, Ивана Сајевић, глумица, и Миша Димитријевић, глумац и потоњи супруг, и одмах јој понудили ангажман у ХНК у Загребу. Први пут на загребачкој сцени наступила је 1. септембра 1894. као Пруданс у *Дами с камелијама* А. Диме сина и у ХНК остала готово седам деценија (сем непосредно после Првог светског рата од 5. септембра 1919. до почетка 1920, када је била чланица Народног позоришта у Београду). У међуратном раздобљу најуспелија остварења су јој у Нушићевим делима: Живка (*Гђа министарка*, играла је од 1929. до 1955) и Симка (*Ожалошћена породица*). Нушић је за њену Живку 1929. после загребачке премијере рекао: „Наша београдска министарка у тој улози глуми, док Мила Димитријевић живи". Гостовала је с успехом 1901. и 1919. у НП у Београду. Премијером комедије *Мамурет* Жана Сармана, јануара 1955. тумачећи улогу Катарине Мамурет, прославила је 60-годишњицу уметничког рада. Иако се пензионисала 31. августа 1958, наставила је повремено да игра. Од сцене се опростила 10. марта 1965. улогом Манде у *Мећави* Пера Будака. Своју породичну кућу завештала је Удружењу хрватских глумаца.

Од првих улога до краја глумовања неговала је реалистички стил интерпретације ликова, без обзира на њихову разнородност, врсту драмске литературе или земљу настанка, подједнако ефектна у домаћем и иностраном репертоару. Природност, спонтаност, искреност и непосредност, уз изванредну дикцију и мелодиозност фразе, допринели су да њена уметничка личност постане и остане образац и појам у историји, пре свега, загребачког драмског глумишта. Супруг јој је био истакнути глумац и редитељ Милош Миша Димитријевић, а сестра Персида удата Ђермановић и брат Илија Ика Јовановић, такође глумци. Добитник је награда: Савезне награде за улогу Хане у Цанкаревом *Краљу Бетајнове* (1948), Ордена рада првог степена (1949), Републичке награде за улогу Живке у Нушићевој *Госпођи министарки* (1950), Назорове награде за животно дело (1965).

УЛОГЕ: *Агафја* (Н. В. Гоголь, Женидба); *Каћуша* (Л. Н. Толстој, Васкрсење); *Анисја* и *Аркулина* (Л. Н. Толстој, Царство мрака); *Лиза* (Л. Н. Толстој, Живи леш); *Грушењка* (Ф. М. Достојевски, Ж. Копо и Ж. Круе); *Варја* (А. П. Чехов, Вишњик); *Настја* (М. Горки, На дну); *Поља* и *Аркулина* (М. Горки, Малограђани); *Јелена* (М. П. Арцибашев, Љубомора); *Регина* (Х. Ибзен, Авети); *Јоланда* (Ф. Молнар, Ђаво); *Јулка* (Ф. Молнар, Лилиом); *Ханка* (Г. Запољска, Морал госпође Дулске); *Гвендолин* (О. Вајлд, Важно је звати се Ернест); *Ана* (Е. Конрад, Квочка); *Полета* (С. Гитри, Заузеће тврђаве); *Мици* (А. Шницлер, Љубав); *Каролина* (Ј. Фрајденрајх, Граничари); *Стана* (М. Огризовић, Вучина); *Ружа* (Ј. Ивакић, Мајсторица Ружа); *Катица* (Ј. Кулунџић, Поноћ); *Рушка* (П. Петровић, Рушка); *Мара* (П. Петровић, Пљусак); *Вица* (И. Војновић, Дубровачка трилогија); *Ружа* (Ј. Косор, Пожар страсти); *Стојна* (М. Држић, Тирена); *Хана* (И. Цанкар, Краљ Бетајнове); *Јулишка* (Б. Нушић, Пут око света); *Живка* (Б. Нушић, Госпођа министарка); *Савета* (Б. Нушић, Протекција); *Симка* (Б. Нушић, Ожалошћена породица); *Павка* (Б. Нушић, Народни посланик); *Луција* (М. Матковић, Случај матуранта Вагнера); *Дуда* (М. Матић-Хале, Тешке сјене); *Манде* (П. Будак, Мећава).

ЛИТЕРАТУРА: Антонија Касовић-Цвијић, *Мила Димитријевић*, ЈЛ, 6. III 1927; Вл. Луначек, *Јубилеј гђе Миле Димитријевић*, Обзор, 1927, бр. 69; Милан Беговић, *М. Димитријевић*, ЈЛ, 8. IX 1928; К. Месарић, *Огроман успјех Миле Димитријевић и Нушића*, Ријеч, 1929, бр. 28; Ст. Р., *Мила Димитријевић, пригодом 50-годишњице глумачког рада (1894—1944)*, ХН, 1944, бр. 1035; Бела Крлежа, *Мој први сусрет са М. Димитријевић*, КаЛ, 1946/47, бр. 28; Радмила Бунушевац, *Шездесет година живота на сцени*, Политика,

17. V 1953; Славко Батушић, *М. Димитријевић и реализам загребачке драме*, КВ, 1954/55, бр. 8; Младен Стари, *Серман*: *„Мамуре”*, Вјесник, 15. I 1955; Јоза Пуљизевић, *Лирска сјећања М. Димитријевић*, Телеграм, 25. XI, 9, 16, 23. XII 1960; Љерка Сабић, *Зар о прошлости?*, Борба, 4. VII 1965; Босиљка Павић-Фајдић, *Уз 90-годишњицу живота М. Димитријевић*, БХНК, 1967, бр. 6—7; Стево Остојић, *Умрла је Мила Димитријевић*, Политика, 13. I 1972; Стјепан Милетић, *Хрватско глумиште*, Загреб 1978, 105.

Мирослав Радоњић

Дмитар Јакшић, великаш, војвода (?, прва половина XV в. — Смедерево, 6. XI 1486)

Био је син Јакше војводе (Jacobus wayuoda), који је приликом првог турског освајања Деспотовине (1439) прешао у Угарску и као заповедник „краљевских Раца” (Rasciani regales) служио Владислава I Јагелонца (1439—1444). По обнављању државе деспота Ђурђа 1444. вратио се у Србију, где је оставио трага као посланик у Дубровнику 1452. Њему Константин Јањичар приписује презиме Брешчић или Брезичић (Brzeziczis), каже да је био поочим Јакшића и да је заповедао помоћним одредом који је са Турцима опседао Цариград (1453). Прва генерација Јакшића, Стефан и Дмитар, прешла је у Угарску у службу краљу Матији Корвину 1464. Тада су браћа добила посед Нађлак (Nagylak) у Чанадској жупанији, где је и касније било језгро њиховог властелинства, проширивaног каснијим даровницама (1467, 1476, 1480. и 1486). По њему су називани Јакшићи од Нађлака (Jaxith de Naghlak). Дмитар је уз брата Стефана и Вука Гргуревића био заповедник одреда лаких коњаника, састављен претежно од српских ратника. Првенствени им је задатак био да бране границе од турских упада, али краљ Матија Корвин их је употребљавао и на другим ратиштима, где су се истакли и стекли славу. Дмитар је био међу браниоцима границе (1470—1471) кад је у јануару 1471. деспот Вук Гргуревић освојио и спалио Сребреницу.

Уз краља Матију били су српски великаши током дугог ратовања 1468—1471. против чешког краља, кад је заузео Моравску и Шлеску, затим против пољског краља у борби за чешко наслеђе. Дмитар се изричито спомиње у борбама за Шлеску 1473. Он је повратио град Нађмихаљ, који су Пољаци заузели. Касније је пребачен на турску границу и са другим српским великашима учествовао у борбама за освајање Шапца (1475—1476). Затим је у лето 1476. са другим заповедницима потукао Али-бега Михалоглуа у Банату. Краља Матију је пратио и 1477. на ратиште у Аустрији, учествовао у опсади Беча, где је у двобоју победио једног немачког витеза. Убрзо затим спомиње се у борби против Турака у великој бици на Хлебном пољу 1477. Био је међу заповедницима краљеве војске која је 1481. продрла у Србију. У том походу је учествовао и његов син Јован, који је под Голупцем погубио турског заповедника града. Јакшићи су били са војском која је у бици на Уни 1483. потукла турски одред, који се враћао из похода са робљем и пленом. Дмитра је краљ Матија упутио као посланика султану 1486. Упркос гарантијама које је имао као поклисар, био је у повратку нападнут и убијен на Језавском мосту код Смедерева. Имао је жену Јелену, која је живела до 1500, и синове Јована, Дмитра, Петра и Ђорђа.

ЛИТЕРАТУРА: *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1887, 159—164; Samuel Borovsky, *A nagylaki uradalom története*, Értekezések a történeti tudományok körébol, 1900, бр. 19, 519—564; Станоје Станојевић, *Нешто о Јакшићима*, НвИ, 1901, бр. 3, 3—9; Јован Радонић, *Прилози за историју браће Јакшића*, Споменик, 1923, бр. 59, 61—76.

Сима Ћирковић

Добриновић, Пера, глумац, редитељ (Београд, 11. VI 1853 — Нови Сад, 21. XII 1923)

Почео је школовање у деветој години и са муком завршио основну школу и два разреда гимназије. Затим је постао шегрт у берберници оца Јована, који је од 1848. живео у Сремским Карловцима, а после мађарске буне продао своје имање и преселио се

у Београд. Купио је кућу преко пута старог двора у коју је преселио и своју угледну берберску радњу. Као калфа ту је радио потоњи великан српског позоришта Тоша Јовановић. Несумњив је био његов утицај да дечак заволи позориште. Од напојница муштерија куповао је улазнице и током 1868. редовно одлазио на позоришне представе Народног позоришта. Глумачку каријеру почео је у седамнаестој години у НП у Београду као ђак Глумачке школе која је отворена јануара 1870. и радила осам месеци. Професори теоријског предмета били су Јован Ђорђевић, Јован Бошковић и други, а први професор глуме био му је Алекса Бачвански, на чију је препоруку 7. новембра 1870. примљен за привременог члана НП у Београду. Незадовољан положајем у НП (месечна плата пет цесарских дуката, безначајне и малобројне улоге, неиспуењено обећање да ће као питомац позоришта бити послат у Праг и Беч на усавршавање), напустио је београдско позориште 1871. и каријеру наставио у позоришној дружини Лазе Поповића. Ту је драгоцене савете о вештини глуме примио од Марије Аделсхајм Поповић. После годину дана вратио се у НП у којем је наступао све до 10. јуна 1873, када је позориште због финансијских тешкоћа привремено затворено. Краће време провео је у позоришној дружини Димитрија Коларевића, а затим августа 1873. постао члан Српског народног позоришта у Новом Саду када је на гостовању у Вршцу „ускочио" у улогу Брице у *Сађурици и шубари* Илије Округића Сремца. Прву улогу у Новом Саду одиграо је децембра 1873 (Јован у *Љубавном писму* К. Трифковића). Четрдесет најплоднијих година провео је у СНП у Новом Саду (1873—1912), у којем је постао глумац првак, редитељ (1886—1912) и управник позоришта (привремени 1905. и стални 1907—1911). Активност овог позоришта била је неприкосновена у домену остварених националних, просветних и културних задатака, али се одвијала у условима неповољним за уметнички рад. Сталне сеобе из места у место, на импровизованим позорницма паланачких кафана, често подизаним на бурадима од пива и сандуцима од шећера, уз обавезе које нису биле везане искључиво за сцену. Позоришна трупа у недељне и празничне дане певала је у црквеним хоровима, прваци трупе присуствовали су породичним прославама угледних мецена, чланова позоришних одбора широм Војводине, а зна се да су се представе на гостовањима по правилу завршавале гозбама и пијанкама које он није избегавао. Иако није имао физичких својстава за улоге сценских хероја (низак растом, пуначак, кратких ногу и са цртама и изразом лица у којима се мало шта могло назрети од даровитости, осим у изражајним очима), био је љубимац публике и оне пробирљивије у Новом Саду и оне простодушне у Старој Пазови и Меленцима. Велику популарност дугује својој глумачкој даровитости, несвакидашњим физичким способностима, темпераменту, музикалности, природности, сугестивности, дару запажања, животном искуству и зрелости и дубини схватања, који су зрачили из око три стотине ликова остварених у НП. Пред крај каријере у Новом Саду био је незадовољан трзавицама и отпорима већег дела глумачког ансамбла, који су били последица његовог несналажења на месту управника позоришта. Са друге стране, у њему је још била жива потреба да се „уметнички обнови" и докаже на београдској позорници. Управни одбор СНП донео је одлуку децембра 1912. да га пензионише. Уместо годишње пензије од 3000 круна одређено му је само 1664 круне. Зато је одлучио да се са трећом супругом Саром Бакаловић пресели у Београд. И прве две супруге, Јелисавета Поповић Добриновић и Зорка Ђуришић, биле су талентоване и успешне глумице. У Београду је почетком јануара 1913. дочекан са пажњом и добродошлицом. Већ 12. јануара закључен је уговор о његовом хонорарном учествовању у представама НП (према потребама и са личним пристанком). Грол је са разумевањем указао и на невоље које су великог старог глумца пратиле током последњих година каријере које је провео у Београду, од тога је пет ратних година провео у емиграцији у Грчкој, Италији и Француској, где је повремено успешно наступао као глумац. После Првог светског рата, 2. маја 1919. постао је редовни члан НП а од 1. септембра 1919. и редитељ. И године на заласку каријере, које је провео у Београду, допринеле су да доспе на сам врх српске глуме. Умро је у глумачкој гардероби СНП-а у Новом Саду. Желео је да се прикључи помену

Кости Трифковићу, и педесетогодишњици извођења *Љубавног писма*, у којем је, улогом Јована, почео каријеру на новосадској сцени.

Био је глумац великог талента, неисцрпне уобразиље и проницљивости, изузетне марљивости и са осећањем одговорности за значај глумачког позива. У комичком, драмском и трагичком фаху успешно је остварио више од три стотине различитих и у основним цртама веродостојно погођених ликова. У безначајним и осредњим драмским делима остварио је улоге које су се памтиле и подизале вредност дела и представе. Играо је у свим жанровима — од водвиљских лакрдијаша до Шекспирових ликова. Играо је истинито и убедљиво и Италијане, Французе, Енглезе, Русе, Немце као и наше људе. Његово осећање за стил и атмосферу били су ненадмашни. У свим улогама давао је оно што је највеће у глумачкој вештини — дубоку човечанску садржину. Његова каријера одвијала се у двема различитим епохама глуме: романтичарској и реалистичкој, али су изражајна средства која је користио несумњиво припадала реалистичком глумачком изразу.

Одликован је са три Ордена Св. Саве, V (1894), IV (1909) и III степена (1920) и орденом Белог орла V степена (1921). Двадесетпетогодишњицу уметничког рада прославио је у Новом Саду 4. јула 1898. улогом Јорика у драми *Нови комад* М. Тамаја и Бајуса. Четрдесетогодишњицу рада прославио је на сопствену иницијативу и уз продршку Месног одбора, у Кикинди, 10. новембра 1910. улогом Целестина у оперети *Мамзел Нитуш* А. Мејака и А. Милоа. Педесетогодишњицу уметничког рада прославио је у Новом Саду 1. јануара 1923. улогом Гизекеа у комедији *Код белог коња* О. Блументала и Г. Каделбурга, а у Београду 2. марта 1923. улогом Бобрикова у комедији *Чикина кућа* И. И. Мјасницког. Био је први српски глумац којем је подигнут јавни споменик (Нови Сад, 1982).

УЛОГЕ: *Меркуцио* (В. Шекспир, Ромео и Јулија); *Јаго* (В. Шекспир, Отело); *Луда* (В. Шекспир, Краљ Лир); *Лорд Фокур* (Т. Брандон, Карлова тетка); *Антон Антович Сквозник-Дмухановски* (Н. В. Гоголь, Ревизор); *Исидор Леш* (О. Мирбо, Посао је посао); *Ричард III* (В. Шекспир, Ричард III); *Дон Пјетро Карузо* (Р. Брак, Дон Пјетро Карузо); *Оргон* (Молијер, Тартиф); *Жеронт* (Молијер, Скапенове подвале); *Алилује* (М. Прага, Алилуја); *Јован* (К. Трифковић, Љубавно писмо); *Тошица* (К. Трифковић, Избирачица); *Кир Јања* (Ј. С. Поповић, Кир Јања); *Јован* (Ј. С. Поповић, Покондирена тиква); *Спира Габрић* (К. Трифковић, Честитам); *Веца* (В. Миљковић, Буњевка); *Максим* (Ј. Веселиновић, Д. Брзак, Ђидо); *Тома Мелентијевић* (Б. Нушић, Свет); *Пантелија* (И. Округић Сремац, Сађурица и шубара); *Аћим Кукић* (Б. Нушић, Протекција); *Јовачна Мицић* (Б. Нушић, Обичан човек); *Смрдић* (Ј. С. Поповић, Родољупци); *Јеротије Пантић* (Б. Нушић, Сумњиво лице); *Мита Крадић* (Е. Тот, С. Дескашев, Сеоска лола).

ЛИТЕРАТУРА: Јован Грчић, *Петар Добриновић*, Стражилово, 1892, бр. 13; Милан Савић, *Петар Добриновић*, Јавор, 1892, бр. 9; Драгомир М. Јанковић, *Добриновић као Кир Јања*, СКГ, 1901, бр. 20; Живко Милићевић, *Пера Добриновић*, Политика, 1923, бр. 5336; Милош Црњански, *Добриновић компонован с успоменама*, Путеви, 1924, бр. 3—5; Боривоје С. Стојковић, *Петар Добриновић*, ГлМС, 1939; Јурије Ракитин, *Сећања на Перу Добриновића*, НСц, 1950, бр. 6; Вељко Петровић, *Живот и глума Пере Добриновића*, НСц, 1951, бр. 29—30; Тодор Манојловић, *Пера Добриновић*, ЛМС, 1951, књ. 367, св. 1 и 2; Милан Грол, *Из позоришта предратне Србије (Пера Добриновић)*, Београд 1952; Милан Предиш, *Еуфрозина или судбина глуме (Пера Добриновић)*, Нови Сад 1970; Лука Дотлић, *Из нашег позоришта старог*, Нови Сад 1981; Мата Милошевић, *Моје позориште, (Сећање на Перу Добриновића)*, Београд 1984; Петар Волк, *Пера Добриновић*, Нови Сад 1986; Јосип Лешић, *Историја југословенске модерне режије (1861—1941)*; Нови Сад 1986; Милан Ђоковић, *Сто најзнаменитијих Срба*, Београд, Нови Сад 1993; Петар Марјановић, *Позориште или усуд пролазности (Глумац за сва времена — Пера Добриновић)*, Београд 2001.

Петар Марјановић

Дошеновић, Јован Атанасијев, песник, преводилац, филозоф (Почитељ код Госпића, Лика, 20. X 1781 — Будим, 1813)

Отац Атанасије, свештеник, и мајка Марица рођ. Павлица, из свештеничке породице, имали су осим Јована још четири сина и две кћери. Основно образовање стекао је од оца, који га је 1795. послао у ман. Крупу свом брату Јосифу, проигуману, да га закалуђери. Стриц га је исте године послао у Задар, где је похађао италијанску и

латинску школу. На универзитету у Падови завршио је студије филозофије и докторирао (1806). После студија живео је у Трсту (1806—1809), где је био књиговођа, бавио се трговачким пословима и припадао предромантичарском Тршћанском песничком кругу око Доситеја Обрадовића. Песму *Участіе радостей изъ должныя любвы* написао је у Трсту на молбу личког свештенства у част Мојсија Миоковића, који је 1807. изабран за карловачког епископа. У Трсту га је, као и Доситеја, Павла Соларића, Атанасија Стојковића и друге, помагао трговац Јован Драга Теодоровић. Од 1809. до краја живота живео је у Пешти и Будиму и бавио се књижевним радом. Говорио је италијански, немачки, француски и руски, вероватно и мађарски. Преводио је с италијанског песме Јакопа Виторелија и Ђамбатисте Кастија, с руског Ломоносова, а с француског Волтера (*Тактика*, није штампана због цензорске забране). Стихови у збирци *Лирическа пјенија* углавном су препеви анакреонтских стихова италијанског песника Јакопа Виторелија, уз неке његове и песме још неких песника (Касти, Ломоносов). Збирка садржи прву групу сонета у српској књижевности, оде, молитве и дидактичке песме. У предговору збирци (*Предисловије о песнитворству*), који се сматра првом расправом о поезији на српском језику, износи своја схватања поезије и начела новог песничког стила. Осим италијанских узора, на њега су утицали и дубровачки песници. Залагао се за писање народним језиком. Уз Атанасија Стојковића и Павла Соларића настављач је Доситејеве класицистичко-просветитељске естетике, која истиче примарност естетичког над научним сазнањем. У рукопису му је остала драма *Петар Велики или Торжество невиности*, а три песме из заоставштине, које је у његово време забранила будимска цензура, објавио је Андра Гавриловић у *Гласу СКА* 1907.

ДЕЛА: *Участіе радостей изъ должныя любвы*, Венеција 1807; *Оглашеніе за численицу*, Венеција 1807; *Численица или Наука Рачуна* I, Будим 1809; *Лирическа пѣнія*, Будим 1809; *Сабране песме*, Београд 2005.
ЛИТЕРАТУРА: Андра Гавриловић, *Први лиричари и естетичари у новијој српској књижевности*, ГСКА LX, други разред, 38, 1901, 221—227, 235—237, 244—256, 260—267, 277—283, 292—297; Андра Гавриловић, *О песнику Јовану Дошеновићу*, ГСКА LXXII, други разред, 44, 1907, 169—185; Димитрије Николајевић, *Нови прилози за биографију песника Јована А. Дошеновића (1781—1813)*, у: Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века, Нови Сад 1914, 1—17; Иванка Јовичић, *Јован А. Дошеновић и Јакопо Андреа Виторели*, ЗМСКЈ, I, 1953, 72—80; Иванка Јовичић, *Јован А. Дошеновић и Ђамбатиста Касти*, ГФФНС, 1957, књ. II, 271—278; Иванка Јовичић, *Јован А. Дошеновић 1781—1813*, у: Књижевна хрестоматија: Из културне баштине српског народа у Хрватској, Загреб 1987, 94—107; Станко Кораћ, *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987, 89—92; Драган М. Јеремић, *Естетика код Срба*, Београд 1989, 75—79; Нада Савковић, *Сонети Јована А. Дошеновића*, у: Књижевно насљеђе Српске Крајине, Нови Сад 1997, 103—114; Душан Иванић, *О поезији Јована Дошеновића (поговор)*, у: Јован Дошеновић, Сабране песме, Београд 2005, 253—271; Душан Иванић, *На маргинама „Лирических пјенија" Јована Дошеновића*, ЛМС, јул-август 2005, 126—132.

Мирјана Карановић

Драговић, Вук, новинар, публициста, дипломата (Цетиње, 29. VIII 1900 — Београд, 21. V 1974)

Отац Живко, мајка Пава. Основну школу и три разреда гимназије завршио је на Цетињу. Гимназијско школовање довршио је у Француској (Ница, Екс ан Прованс, 1915—1919). Матурирао је у Подгорици (1919). Од 1919. до 1923. био је у Француској (Екс ан Прованс), где је похађао правни факултет који је завршио тек 1934. у Београду. Сарадник *Политике* био је од 1926. а у време од 1930. до 1932. био је њен дописник из Француске. Писао је чланке о културним и политичким збивањима у свету и код нас. У *Политици* је објавио низ чланака из историје књижевности и позоришних критика (1926—1938), као и серију путописа (1927—1935). Од 1928. до 1935. био је председник новинарског удружења. Учествовао је у оснивању листова *Седма сила*, *Ошишани јеж* и *Усамљене новине*. Због чланака у *Политици* у којима је нападао владу Милана Стојадиновића и политику разбијања Мале Антанте ухапшен је и као политички

неподобан избачен из листа (1938). Сем у *Политици*, објављивао је радове и у београдским часописима *Наша стварност*, *Народна читанка* и *Слободна реч* из Питсбурга. Од неистомишљеника је оптуживан да је био припадник КПЈ и агент Коминтерне, тј. њеног специјалног тела тзв. Црвеног камерног оркестра којим је у Југославији руководио Мустафа Голубић. На почетку Другог светског рата ухапшен је на Цетињу од италијанских окупационих власти и интерниран у логор на острву Понза у Италији, где је био до 1943. При пребацивању у Немачку успео је да побегне из логора у граду Фонди. Од 1944. био је на челу Југословенског НОО у Риму, одакле је прешао на Вис. На Вису је обављао функцију шефа Пресбироа НКОЈ-а. У ослобођеном Београду крајем 1944. учествовао је у обнављању *Политике*. У периоду до пензионисања (1950) био је у дипломатским мисијама. Обављао је функције аташеа за штампу Југословенске амбасаде у Прагу (1945) и саветника за штампу Југословенске амбасаде у Паризу (1947).

Бавио се књижевним и преводилачким радом. Његови преводи дела Михаила Булгакова *Зојкин стан* и Валентина Петровича Катјева *Квадратура круга* били су на репертоару београдских позоришта и пре и после Другог светског рата. У рукопису су му остала дела *Џон Рид у Србији 1915* и *Југословени у Русији за време Октобарске револуције, грађанског рата и стране војне интервенције*. Био је сарадник САНУ.

ДЕЛА: *СССР, Савез Совјетских социјалистичких република*, Београд 1940; *Српска штампа између два рата 1*, Београд 1957; преводи: са руског: Иља Илф и Евг. Петров, *Дванаест столица*, Београд 1946; са француског: Г. Шеро, *Dominus vobiscum*, Београд 1957; А. Бернед, *Белфегор*, Нови Сад 1962; Жан Пол Сартр, *Мука*, Београд 1964; са енглеског: Џек Лондон, *Пустоловка*, Нови Сад 1962.
ЛИТЕРАТУРА: *Ко је ко у Југославији*, Београд 1957, 147; *Ко је ко у Југославији*, Београд 1970, 222; Драгољуб Јовановић, *Људи, људи...Медаљони 56 умрлих савременика* I—II, Београд 1973; Политика, 23. V 1974, 12; Никола Рацковић, *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, 54.

Бранислав Поповић

Драговић, Мирко М., филмски режисер, публициста (Цетиње, 1896 — Цетиње, 1945)

Од младости опредељен за филм, отишао је на студије у Берлин и стекао образовање филмског режисера. Укључио се у Берлину у екипу Дефа филма и 1928. учествовао у снимању њиховог филма *Закон црних брда (Das Gesetz der schvarzen Bergen)*. Снимање је обављено у целости у Црној Гори на теренима око Цетиња и Скадарског језера. По свему судећи био је не само косценариста у овоме филму, којем је тема сукоб и крвна освета између албанских и црногорских племена, већ и помоћник редитеља и вођа снимања. Вероватно је и редитељ репортаже *Прослава победе на Граховцу*, која је снимљена 1928. Касније је настојао да покрене редовну филмску производњу, али како није успео, посветио се новинарству уређујући од 1928. до 1930. недељник *Глас Зете*. Након ослобођења стрељали су га партизани под оптужбом да је сарађивао са окупатором. Филмови *Закон црних брда* (Roman Mengon), *Фантом Дурмитора* (Hans Natge) и *Живот тече даље* (Hans Junghans) најпознатија су остварења у копродукцији наших и страних синеаста у првој половини XX в.

ЛИТЕРАТУРА: Петар Волк, *Историја југословенског филма*, Љубљана 1986; Дејан Косановић, *Лексикон пионира филма и филмских стваралаца на тлу југословенских земаља*, Београд 2000; Петар Волк, *20. век српског филма*, Београд 2001.

Стеван Ђ. Петровић

Драженовић Ђорђевић, Марија, спортски и ратни пилот (Осијек, 1924 — Вуковар, 6. X 1990)

Са родитељима се из Осијека доселила у Борово 1938. Још као ученица средње школе учланила се у аероклуб у Борову и са 15 година октобра 1939. постала најмлађа

жена пилот моторних авиона у Југославији. Као спортски пилот летела је све до рата, а 1941. испред усташког терора пребегла је са родитељима у Шабац.

Одмах по ослобођењу, новембра 1944. одазвала се на позив Команде ваздухопловства из Земуна која је окупљала све предратне војне и цивилне пилоте ради преобуке на ловачке и јуришне авионе добијене од СССР-а. После преобуке у Руми укључена је у састав 113. ловачког пука у којем је авионом Поликарпов ПО—2 обављала превоз курира, санитетског материјала и друге помоћне ратне задатке. До краја рата извршила је око 60 летова и тако постала једина Српкиња ратни пилот а после рата прекомандована је у Скопље. Након демобилизације више се није бавила летењем. Са породицом је живела у селу Бајска у Бачкој и у Вуковару.

ИЗВОРИ: МРВ, Београд, фонд. Г.В.Д; Изјава ваздухопловног пуковника пилота Милутина Ђурђевића.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 8. X 1990, 7; Митар Митровић, *Освајачи плавог неба — ветерани*, Београд 2002.

Чедомир Јанић

Драшкоци, Јулије Ј., рударски и топионичарски инжењер (Свилајнац, 28. V 1883 — Београд, 1. II 1940)

Син је апотекара Јулија и брат агронома Јована Ивка. Основну школу и нижу гимназију завршио је у Свилајнцу а вишу гимназију у Београду (1902). Рударске и топионичарске науке завршио је у Леобену у Аустрији 1906. Вратио се у Србију 1907, одслужио војни рок у Војно-техничком заводу у Крагујевцу и почео да се бави рударством (1908) прво као приватно лице истражујући за свој рачун, или за неког другог, руде широм Србије, највише на Руднику и у долини Ибра. У државну службу је прешао 1911. и радио као чиновник у Рударском одељењу Министарства народне привреде у Београду. До балканских ратова за рачун државе истраживао је магнетитска лежишта у Власини а после ратова са инжењером Драгољубом Симеоновићем по ослобођеним крајевима Србије прикупљао податке о рударским и геолошким условима у њима. За време Првог светског рата са српском војском повукао се у Грчку и као представник Српске владе радио прво у комисији за пријем ратног материјала и муниције а затим је организовао Пољопривредну дирекцију која је обезбеђивала храну за војску на фронту и у позадини. После Првог светског рата у звању шефа рударске инспекције вратио се у Београд. За управника Сењског рудника постављен је 1919. и ту остао до пензионисања 1922. Потом се посветио приватној рударској пракси и радио као овлашћени рударски и топионичарски инжењер нешто за свој рачун а највише је радио на истраживању и економској процени лежишта на истражним рударским правима Николе Пашића на Копаонику (Трепча, Бело брдо) и Злетову. Посебну пажњу поклонио је истраживању и процени терена у Хомољу, Ресави и околини Врања и Прокупља. Поседовао је и своја истражна права, углавном у источној Србији (Пек, Грабова река, Благојев камен, Жагубица, Крива феја). Највећи број својих истражних права продао је француским фирмама.

Написао је већи број извештаја од којих је добар део објављен у стручним часописима (*Годишњак рударског одељења*, *Трговачки гласник*, *Српски технички лист*, *Записници Српског геолошког друштва* и др.). Бавио се археологијом и био познат као колекционар старих предмета. Његова збирка спадала је у ред богатијих приватних збирки. Активно је учествовао у раду Инжењерског друштва. Био је ожењен Милицом, ћерком ветеринара Пере Тодоровића и имао синове: Војина, Ратибора, Ивана и Мирослава. Одликован је руским орденом Свете Ане.

ИЗВОР: Казивање Слободанке Драшкоци, супруге сина Мирослава, октобар 2006.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 2. II 1940, 18; Василије Симић, *Рудари Рударског одељења у Београду од 1890. до 1918*, РуГ, 1967, бр. 4, 85—86; Петар Јовановић, *Рударски инжењери Србије у 19. и 20. веку*, Београд

2004, 104—105; Слободанка Драшкоци, *Драшкоцијеви се одазвали на позив кнеза Михаила*, Задужбина, 2005, бр. 72.

Петар Јовановић

Дубравић, Андрија, универзитетски професор (Банат, 1782 — Харков, Украјина, 1830)

Рођен је у свештеничкој породици. Основну школу и ниже разреде гимназије завршио је у месту рођења, које је за сада непознато. Школовање је наставио на Пештанском универзитету (1799—1803) и са успехом завршио Академију, курс међународног права. Постављен је за нотара при Судској краљевској палати у Пешти. Примљен је 1806. за учитеља у Черниговској области (Украјина) у Руској царевини. Одбранио је докторску дисертацију на Харковском универзитету 1814. из области филозофије (*Die philosophiae genuino concepta, nec non necessitate ejus absoluta*) а 1815. је примљен за доцента на групи за филозофију истоименог универзитета. Предавао је филозофију и психологију. Основао је 1821. при Харковском универзитету одељење религиозно-моралног друштва, тзв. „Студентско-библијско братство". Умро је на функцији ректора Харковског универзитетета.

ЛИТЕРАТУРА: Петар Милосављевић, *Срби — професори Харковског универзитета*, ВАІЕВ, 1977, књ. 8, 262—265.

Владан Гавриловић

Дука, Петар, генерал, командант Баната (Осијек, 1756 — Беч, 29. XII 1822)

Потицао је из трговачке породице, од оца Михајла и мајке Марије, рођ. Андрејевић. После нижег школовања у месту рођења, отишао је на више, универзитетске студије у Бреслави и Гетингену. У Беч је стигао октобра 1776. као инжењерски кадет и био упућен у Банат у Влашко-илирску граничарску регименту, да би већ 13. јуна 1778. као лајтнант (поручник) био додељен Генерал-квартирмајстер штабу у Бечу, у којем је 1. јануара 1784. унапређен у чин оберлајтнанта (капетана II класе), а јула 1787. у чин капетана. Учествовао је у аустро-турском рату (1788—1791) у поменутој регименти, у којој је 1. децембра 1789. стекао чин мајора. Именован је 1793. за команданта IV батаљона Алвинцијеве пешадијске регименте бр. 19, који је био лоциран у Темишвару. Међутим, убрзо је враћен у Генерал-квартирмајстер штаб и упућен на ратиште против Француза. У бици код села Фамарса (23. маја 1793) истакао се у толикој мери да је 1. маја 1794. унапређен у чин потпуковника (обрстлајтнанта) и награђен витешким крстом Марије Терезије, који му је свечано уручен пред целим официрским кором. Потом се нарочито истакао и у бици код Манхајма у Немачкој 28—29. октобра 1795, па је 24. фебруара 1796. унапређен за пуковника (обрста) и генерал-квартирмајстера у армији коњичког генерала грофа Вурмзера. Затим је 1798. био додељен војсци надвојводе Карла, који га је веома ценио, а у чијој је свити био око две године и пратио га приликом војних смотри по Чешкој и Горњој Аустрији. Генерал-мајор и командант града Темишвара постао је 5. маја 1800, али је због опоравка у бањи Бадену код Беча тај положај преузео тек поткрај исте године. Када је надвојвода Карло поново преузео команду над главном армијом у Горњој Аустрији, Дука му је био додељен за генералног квартирмајстера и 3. јануара 1801. унапређен за генерал-лајтнанта. Пошто се и на том положају посебно истакао, за награду је добио „патронат" над 39. пешадијском регименом, а 1805. именован је за ц.к. тајног саветника и команданта Банатске војне границе са седиштем у Темишвару.

Према поверљивим извештајима аустријских конфидената из тог времена, Дука је био „тачан у служби, тих, једноставан и усамљен". Одржавао је пријатељску преписку са карловачким митрополитом Стефаном Стратимировићем, кога је у Карловцима и посећивао, па се фебруара 1808. код њега сусрео и са Доситејем Обрадовићем, кога је Вожд Карађорђе упутио ради саветовања с њима. Као царском команданту дужност му

је била и да одржава односе са устаницима у Србији, да препоручује мере за решавање пограничних инцидената, извоза хране у Србију, враћања дезертера из ње итд., па се тако 1806. у Ковину састао са секретаром Правитељствујушчег совјета Божом Грујевићем и београдским митрополитом Леонтијем Ламбровићем. Његови извештаји о Србији и Србима у Банату били су реалистични и добронамерни, а што се тиче спољне политике устаника, сматрао је да су Срби били преварени од Руса и да би мешање Наполеона у њихове послове било „горе нежели све друго".

У време најжешћих борби против Наполеона 1809. поверено му је организовање и вођење дела угарске „војне инсурекције", после чега је позван у царев главни штаб у Тати, а потом у Беч у врх државне власти, где је 1812. добио титулу царског барона, село Кадар и предикат „де Кадар". У току 1813, посебно цењен од цара Франца I, учествовао је у завршним операцијама против Наполеона, а затим и на мировним преговорима у Шатијону 1814. Убрзо потом (1815) постао је члан Државног и конференцијалног савета, па опет учесник у новом рату с Наполеоном, да би после рата био у царевој свити при обилажењу појединих провинција, укључујући и Војну границу у Срему и Банату 1817. Последње године живота провео је као нежења у Бечу. Био је врло образован, поред матерњег српског, говорио је грчки, турски, немачки и француски језик. Био је носилац ордена Великог крста цара Леополда I, Витешког ордена Марије Терезије, руских ордена Александра Невског и Ордена Свете Ане, Великог крста француског краља Луја, сицилијанског Светојануарског ордена, Витешког орла, пруског и баварског Витешког крста краља Макса Јозефа.

ИЗВОРИ: АСАНУК, ПМА „А", 18 и 34 из 1823; РОМС, М. 8. 226; ЛМС, 1824, 30—37; Јавор, 1888, 184—185.

ЛИТЕРАТУРА: Josip Bösendorfer, *Православни елеменат као секундарни фактор у обликовању грађанског сталежа у Осијеку*, ОЗ, II—III, 1948, 66; Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952; Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела*, III, Београд 1961, 361, 586, 587, 598; Душан Поповић, *Срби у Војводини*, II, Нови Сад 1963; Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог српског устанка*, Нови Сад 1974.

Славко Гавриловић

Дунђерски, Гедеон Геда, велепоседник, индустријалац, правник (Србобран, 1. II 1875 — Будимпешта, 12.VII 1939)

Основну школу завршио је у Србобрану, матурирао у српској гимназији у Новом Саду а потом уписао студије права. Докторирао је у Будимпешти у 21. години да би потом као равноправни ортак са оцем управљао целокупном породичном имовином. Оженио се Теодором Дором Влаховић и имао два сина, Душана и Лазара, и кћер Софију. Био је најкрупнији земљопоседник у Србобрану. Посед му се простирао у општинама Србобран, Бачко Градиште, Бачка Паланка, Нови Сад, Бегеч, Гложан и Чеб (данашње Челарево). Имао је неколико спахилука са замковима, парковима и ловиштима, неколико фабрика, хотел „Краљица Марија" у Новом Саду, био у управним одборима више банака итд. Поседовао је пиваре у Челареву и Зрењанину, кудељару у Челареву, две фабрике шпиритуса — у Србобрану и Челареву, парни млин и фабрику уља у Србобрану, као и више индустријских предузећа у Новом Саду. У Челареву је подигао ергелу за узгој пунокрвних и полукрвних коња. Бавио се и напредним сточарством, гајећи говеда, свиње и овце.

По завршетку Првог светског рата окупљао је око себе младе српске интелектуалце и упућивао их на рад у организовању националног живота у ослобођеној Војводини. Као пољопривредник највишег ранга, путовао је у Енглеску да би проучио мелиорациону делатност, а нарочито дренажу. Схватајући хидротехничке проблеме и методе и знајући од каквог су значаја задружни објекти, насипи и канали, као иницијатор, оснивач и организатор чипско-бегејске водне задруге у целој земљи је организовао водне задруге у централне одборе, позивајући на сарадњу многе младе

инжењере. Захваљујући томе успео је да спасе жетву 1919. те је изабран за председника Савеза водних задруга и дугогодишњег председника Централног одбора за водне задруге. Управо његовом иницијативом водне задруге и хидротехничка служба прве су биле потпуно национализоване. Учествовао је у организовању привредних институција и у стварању централних привредних установа као што су Народна банка, Српска банка или Јадранско-подунавска банка. Као један од оснивача налазио се на положају председника управног одбора Новосадске продуктне и ефектне берзе од оснивања до смрти и на месту председника управног одбора фабрике шећера а. д. „Бачка" у Новом Врбасу. Био је члан управног одбора многих значајних државних институција и фабрика: Народне банке Краљевине СХС, Српске банке д. д. у Загребу, филијале у Будимпешти, „Камендин" д. д. за производњу серума у Новом Саду, текстилне фабрике „Косте Илића и синова" а. д. и творнице конзерви „Кулпин" д. д. у Новом Саду. Основао је фабрике ратних авиона „Икарбус" и авионских мотора у Раковици.

Активно је учествовао у верском животу (члан Патријаршијског савета), а нарочито у културном животу (поред осталог био је подначелник Друштва за Српско народно позориште од 1905). Као председник Матице српске (1911—1920) у време када јој је било најтеже, знањем, интензивним радом и енергичним иступањем успео је да среди њене злоупотребама уздрмане финансије и да својим угледом отклони припреману интервенцију мађарских власти. За време његовог мандата завршена је зграда Трандафилског сиротишта, задужбине Марије Трандафил, чија је изградња била обустављена због великих проблема са предузимачима. Захваљујући његовом ангажовању и одлучности током Првог светског рата спасен је значајан део Матичине имовине, као и фондација којима је она руковала, а које су мађарске власти намеравале да претворе у ратне зајмове. После рата, пре свега захваљујући његовом утицају, а с обзиром на хумани задатак фондација, донета је одлука да земља која је била део задужбина под управом Матице српске не потпадне под удар аграрне реформе. Под његовим председништвом израђен је нови нацрт устава Матице српске. Још као веома млад био је члан административног одбора Бачке жупаније, а од 1910. је као представник Бачко-бодрошке жупаније постао стални члан пештанског парламента, у којем је одлучно бранио српске интересе, и то нарочито интересе Срба у Угарској. Био је посланик у Угарском сабору на листи Странке рада Иштвана Тисе (тзв. „мункачке странке") и носилац титуле витеза ц. и кр. ордена Фрање Јосифа и лични пријатељ многих мађарских министара и великодостојника. Биран је за члана градског представништва Новог Сада у периоду од 1914. до 1918. После рата изабран је за народног посланика у Бачкопаланачком срезу 1931, али је после краћег времена поднео оставку како би се потпуно посветио привредној делатности.

Као и већина чланова породице Дунђерски, био је у блиским везама са Двором у Београду. Матици српској и СНП у Новом Саду оставио је значајне легате. За национални, културни и привредни рад одликован је многим орденима.

Умро је у санаторијуму „Сиеста" у Будимпешти а сахрањен је у породичној капели у Србобрану.

ЛИТЕРАТУРА: *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928, 33; Александар Станојловић, *Петровград/Велики Бечкерек*, Петровград 1938, 285—287, 289; Време, 13.VII 1939; Политика, 13. VII 1939; Политика, 14. VII 1939; Душан Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века (Историја насеља и становништва)*, Београд 1952, 147; Васа Стајић, *Новосадске биографије*, VI, Нови Сад 1956, 58; Стеван Мезеи, *Стање и почетни развитак индустрије Војводине после Првог светског рата*, ЗМСДН, 1961, бр. 28; Арпад Лебл, *Политички лик Васе Стајића*, Београд 1963, 410, 412, 415, 418, 426; Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918—1941*, Нови Сад 1968; Василије Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској*, Нови Сад 1980; Б. Радовановић, *110 година Народне банке: 1884—1994*, Београд 1994; Никола Л. Гаћеша, *Српске новчане установе у другој половини XIX и почетком XX века у Хрватској и Славонији*, Зборник о Србима у Хрватској, 4, Беогад 1999; Живан Милисавац, *Историја Матице српске*, III, Нови Сад 2000.

Петар В. Крестић

Дунђерски, Ленка, добротвор (Србобран, 8. XI 1870 — Беч, 8. XI 1895)

Најмлађа је кћер трговца и велепоседника Лазара Дунђерског. Мајка Софија, пореклом Србобранка, била је из свештеничке породице Ђорђевић. Школовала се у тада најбољим лицејима за девојке у Бечу и Пешти. Прво је завршила Женски лицеј, тзв. Лицеј енглеских госпођица у Будимпешти а потом је била у Бечу у једном вишем женском васпитном заводу. Знала је добро немачки, француски, енглески и мађарски језик. Краће време учитељица српског језика била јој је Милица Стојадиновић Српкиња. Као истински родољуб била је учесник али и организатор многих хуманитарних акција. Таленат за музику неговала је и развијала свирајући клавир и школујући глас. Приређивала је концерте у хуманитарне сврхе. Свирала је на концертима са Видом Вулко-Варађанин. Умрла је након кратког боловања, од тифусне грознице у Бечу, потом пренета и сахрањена у крипти породичне цркве на православном гробљу у Србобрану.

Лазу Костића упознала је у лето 1891. и од тада постала његово песничко надахнуће. Посветио јој је две песме, *Госпођици Ленки Дунђерској у споменицу* и *Santa Maria della Salute*. По поруџбини Лазе Костића на десетогодишњицу Ленкине смрти Урош Предић је урадио њен портрет, који није сачуван. У сећање на Ленку у Србобрану је Дом културе 2006. установио књижевну награду *Ленкин прстен* за најлепшу љубавну песму на српском језику. До данас је остала инспирација многим уметницима. Мирослав Штаткић је, инспирисан њеним животом, написо оперу *Ленка Дунђерска* за коју је либрето урадио Перо Зубац. Владимир Б. Поповић 1992. написао је драму *Рапсодија* где су главни ликови Ленка и Лаза Костић. Стева Тодоровић и Драган Стојков урадили су њен портрет.

ЛИТЕРАТУРА: *Споменица 25-годишњег рада Добротворне Задруге Српкиња Новосаткиња: (1880—1906)*, Нови Сад 1906; Младен Лесковац, *Ленка Дунђерска*, Поља, фебруар 1960, бр. 44, 16; Миро Вуксановић, *Лаза Костић у Сомбору*, Сомбор 1980; Младен Лесковац, *Лаза Костић*, Нови Сад 1991; Љубиша Николин, *Сталеж Дунђерских*, Београд 1996; Гордана Стојаковић, *Знамените жене Новог Сада*, Нови Сад 2001; Радослав Ј. Субић, *Породице Срба у Србобрану*, Бечеј 2001; Радослав Ј. Субић, *Православно гробље у Србобрану*, Србобран 2003; Иван Настовић, *Анима Лазе Костића*, Нови Сад 2004; Станислав Винавер, *Заноси и пркоси Лазе Костића*, Београд 2005; Радослав Ј. Субић, *Србобранци (од 1338. до 1945)*, Нови Сад 2006.

Мирослава Дукић

Дусе, Шарл (Doucet Charles), учитељ борилачких вештина (Намир, Белгија, 18. II 1864 — Београд, 29. VII 1929)

Завршио је мачевалачку академију као први у рангу у Бриселу 1889. Учитељ мачевања постао је у турској војној академији. На позив краља Милана Обреновића дошао је у Србију 1891. на место учитеља мачевања у Војној академији. Отворио је и приватну школу мачевања у Београду и био први страни учитељ у југословенским земљама. Био је један од оснивача Официрске школе борења (мачевања) при Војној академији 1900. Наставу је држао у Нижој и Вишој школи Војне академије, осим у време ратова. Пензионисан је 1923. у звању редовног вишег учитеља борилачких вештина. Био је заступник белгијске фабрике оружја „Насионал" и поклонио је два нова револвера мајору Танкосићу, који их је употребио у обуци Гаврила Принципа и Трифка Грабежа. Није се такмичио а знања мачевања из три дисциплине, највиша из флорета, демонстрирао је на академијама и мечевима у Србији и европским градовима. Највише оцене добио је у Паризу. Патентирао је модел дршке за сабљу. Сматра се зачетником модерног мачевања у Србији. Био је ожењен Новосађанком Аном Лукачек.

ИЗВОРИ: Распореди и ранг-листе официра и војних чиновника: 1893—1914; Шематизам Србије, 1893—1912, 1914.

ЛИТЕРАТУРА*: Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије, 1850—1925*, Београд 1925, 231; Политика, 3. VIII 1929, 7; *Сто биографија, Грађа за енциклопедију физичке културе*, I—III, Београд 1969, 1972, II, 77—78, 80—81, 88, 107; *Историја Београда*, I—III, Београд 1974, II 811; III 464—465; Васа Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845—1926*, I—II, Београд 1990, II 271.

Велимир Иветић

Ђаја, Божидар Доро, капетан дуге пловидбе, заповедник брода, писац (Дубровник, 24. V 1850 — Хинтербрил код Беча, 6. X 1914)

Припада старој и познатој дубровачкој породици. Отац Иво био је трговац, мати Петронела рођ. Гргуревић. Након завршене основне школе у Дубровнику и кратког помагања оцу у трговини укрцао се као шеснаестогодишњак на стричев брод у Трсту. Пловио је 12 година на дубровачким и пељешким трговачким једрењацима и затим положио испите за поручника и капетана дуге пловидбе (1873). Потом је био заповедник дубровачког брода „Срећни" (1878—1881), био у ортаклуку у мануфактурној радњи у француској луци Авру па у истом месту као поморско-трговачки посредник. Купио је брод 1887. и бавио се превозом угља. На наговор брата Јована, народног посланика, у Београд је дошао са женом и два сина 1889. и марта 1890. преузео команду државног парода „Делиград". Убрзо је покренуо оснивање деоничарског предузећа Првог краљевског српског паробродског друштва (1892) и постао први капетан првог српског паробродског предузећа. Оженио се други пут имућном Аустријанком и стално настанио у Хинтербрил код Беча (око 1909). Сахрањен је у Бечу.

Бавио се књижевношћу. Објављивао је и под псеудонимом Поморац. У неколико књига белетристике писао је о животу помораца Бокеља и Далматинаца. Приповетке је објављивао у новинама и часописима (*Трговински гласник,* 1906—1907, *Срђ* 1908). У рукопису су му остали поједини делови књиге *Наши поморци* (Вођа палубе, Капетан, Старост) и драма *Плава крв*. Саставио је речник поморских термина и грађу поклонио САНУ. Син Иван био је физиолог.

Одликован је Таковским крстом.

ДЕЛА: *На ратним бродовима*, Земун 1901; *Наши поморци*, I—III, Београд (*Мали* 1903, *Младић* 1904, *Тимунијер* 1909); *L' Eco delle onde*, Belgrado 1908.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1890—1908.
ЛИТЕРАТУРА: Д. Живаљевић, *Мали, Б. Ђ.*, Коло, 1903, бр. 8, 497—502; *Југословенски речни портрети*, Београд 1931, 12—13; Милош Савин, *Пароброд „Делиград"*, Београд [1963]; Младен Ст. Ђуричић, *Историја југословенског речног паробродства до 1926. године*, Београд 1965, 29—43, 128; И. Злоковић, *Један заборављени поморски белетриста*, ГПМК, 1972, 271—279.

Милица Бујас

Ђаја, Иван, биолог, физиолог, универзитетски професор (Авр, Француска, 21. VII 1884 — Београд, 1. X 1957)

Отац му Божидар био је капетан а мајка Делфина Оже. До шесте године живео је у Француској. Основну школу и Прву мушку гимназију завршио је у Београду 1902. а затим био на лицеју Корнеј у Руану (1902—1903). На Сорбони је завршио природне науке (1903—1905) и докторирао 1909. са тезом *Étude des ferments des Glucosides et des Hydrates de Carbone chez les Mollusques et chez les Crustacés*. На позив академика Живојина Ђорђевића дошао је у Београд и 1910. био изабран за доцента на Филозофском факултету. Организовао је први физиолошки институт у Србији и био му шеф четрдесет година. Први светски рат затекао га је у Бечу, где је остао у конфинацији до децембра 1918. Постао је ванредни (1919) и редовни (1921) професор најпре Филозофског а потом Природно-математичког факултета у Београду. Током 1934. био је ректор Београдског универзитета. По властитој жељи пензионисан је 1942. Реактивиран је 1945. и поново пензионисан 1955. Изабран је за дописног (1921) и редовног (1931) члана СКА, за дописног члана Француске академије наука и за почасног доктора наука

Париског универзитета (1954) и тиме постао трећи Југословен (после Н. Тесле и Ј. Цвијића) који је добио овај научни степен. Један је од оснивача Народног универзитета у Београду.

Самостално и са сарадницима објавио је више од 250 научних радова. Сарађивао је у *Гласнику СКА* (од 1913), *Медицинском прегледу*, *Гласнику Хрватског природословног друштва*, страним стручним публикацијама и др. Његов рад у експерименталној физиологији обухвата ензимологију, биоенергетику, терморегулацију. Међу првима је указао на значај надбубрежне жлезде на терморегулацију. Био је оснивач београдске биоенергетске школе која је позната у светској науци. Створио је нову област у физиологији — физиологију охлађеног организма, која добија све већи значај за медицину. Значајна су његова истраживања везана за хипотермију, поикилотермију, зимски сан и хибернацију. Његови појмови „врхунски метаболизам" и „метаболизмов количник", као и његова кривуља терморегулације ушли су у наше и стране уџбенике. Бавио се и филозофијом, усмеривши истраживања ка схватању механике живота, хемије и физичке хемије живог, физиологије, еволуције и генетике.

Преводио је са француског, бавио се књижевношћу и популаризацијом науке. Био је члан ђачке дружине „Нада" у Београду (1897—1905) и први дописник *Политике* из Париза (1904). Уређивао је часопис *Универзитетски живот* (1927—1928) а сарађивао у *Српском књижевном гласнику* (од 1905), *Страном прегледу* (1933), *Науци и техници* (1941, 1945). У рукопису је оставио *Дубровачке разговоре*, *Приповетке*, *Сећања* и књигу *La Physiologie de l'hypothermie*. Био је ожењен Лепосавом, рођеном Марковић. Париска академија наука доделила му је Пуранову награду (1940) и награду Montyon (1946).

ДЕЛА: *Étude des ferments des Glucosides et des Hydrates de Carbone chez les Mollusques et chez les Crustacés*, Paris 1909; *Ферменти и физиологија*, Београд 1912; *Белешка о научном раду*, Београд 1914; *Биолошки листићи*, Загреб 1918; *La levure vivante provoque-t-elle la fermentation du sucre uniquement par sa zymase?*, Paris 1919; *Emploi des ferments dans les études de physiologie cellulaire*, Paris 1919; *L'énergie biologique fondamentale*, Belgrade 1920; *Основи физиологије*, Београд 1923; *Приче малога Здравка. Књига за децу о природи, чистоћи и здрављу*, Београд 1923; *Међусобно замењивање састојака хране у врхунскоме метаболизму*, Београд 1926; *Le métabolisme de base et l'homéothermie*, Paris 1929; *Le métabolisme de sommet*, Paris 1929; *Ce que pense la jeunesse européenne*, Paris 1929; *Путовање „Обилића" по Јужној Србији 1923 године*, Београд 1929; *Проблем еволуције*, Београд 1931; *Трагом живота и науке*, Београд 1931; *Од живота до цивилизације*, Београд 1933; *Како се хранимо?*, Београд 1935; *Пастер*, Београд 1937; *Homéothermie et thermorégulation*, I—II, Paris 1938; *Низ воду. Разговори удвоје*, Београд 1938.
ИЗВОР: *Српска библиографија, књиге 1868—1944*, 3, Београд 1989.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939*, Београд 1939, 258, 466; Политика, 2. X 1957, 4; Андрија Стојковић, *Развитак философије у Срба 1804—1944*, Београд 1972; Драган Јеремић, *О философији код Срба*, Београд 1997; *Познати српски лекари*, Торонто 2005.

Десанка Костић

Ћикић, Осман, политичар, публициста, песник (Мостар, 6. I 1879 — Мостар, 30. III 1912)

Отац Авдага био је из угледне мостарске породице, мајка Зулка, рођ. Шехић из Стоца. Основну школу, мектеб и нижу гимназију похађао је у Мостару. Због изјашњавања против Аустроугарске и рада у српским листовима избачен је из V разреда гимназије па је школовање наставио у султанији (гимназији интернатског типа) у Цариграду (1898—1900). Трговачку академију завршио је у Београду 1903. па неко време провео у Бечу у експортној академији. Био је банкарски чиновник у Загребу, Брчком (1904), Бијељини (1905) и Земаљској банци у Сарајеву (1906—1907), и службеник Српске банке у Мостару (1907—1908).

Био је један од најистакнутијих муслимана који је увидео потребу за реформом у политичко-културним схватањима и на социјално-класном пољу. Настојао је да

муслимани дођу до сазнања о националној заједници са православцима и да се заједнички боре за ослобођење. Своје демократске и националне идеје усмерио је ка омладини. Са Омер-бегом Сулејманпашићем покренуо је у Сарајеву опозициони лист *Босанско херцеговачки гласник* (1906) и основао лист *Гајрет* (1907) који је популаризовао ћирилицу. Око листа је окупио просветне и књижевне раднике Србе муслимане и настојао да га подигне на ниво књижевне ревије објављујући белетристику и прилоге из културе. У време најжешће борбе за вакуфску-меарифску аутономију са Смаил-агом Ћемаловићем уређивао је у Мостару политичко-информативни лист *Мусават* (Једнакост) и на тај начин водио борбу за верско- -просветну аутономију муслимана (1907—1911). Често је сам попуњавао читав број пишући о моралу, здрављу, васпитању деце и сл. Затим је ступио у сарајевски „Гајрет", муслиманско потпорно ђачко друштво, а од 1909. до смрти био секретар друштва. Када су се вођства муслимана и Срба православаца разишла у питањима аграрне реформе и анексије БиХ, напустио је муслиманску организацију предвођену беговима, покренуо просрпски оријентисани лист *Самоуправу* и основао муслиманску демократску странку (1910).

Као гимназијалац био је у друштву Шантића, Ћоровића и Дучића и под њиховим утицајем писао поезију. Прве песме је објавио 1896. у *Зори* и од тада постао сарадник готово свих српских књижевних листова (*Голуб*, *Босанска вила*, *Бранково коло*, *Луча*, *Дубровник*, *Срђ*, *Нова искра*, *Коло*, *Србобран* итд.). Писао је родољубиву, љубавну и религиозно-дидактичну поезију. Прикупио је збирку муслиманских женских народних песама *Херцеговачки бисер* од 5000 стихова, која није штампана. Рукопис се чува у САНУ. Драму *Златија* објавио је у *Босанско херцеговачком гласнику* а приказана је у Сарајеву и Мостару 1906. Рукопис драме *Стана* је изгубљен. Драма *Мухаџир* (Исељеник) изведена је у Мостару а чува се у библиотеци Народног позоришта у Мостару. Писао је фолклористичке и књижевно-критичке чланке, преводио са немачког песме и баладе Лудвига Уланда, говорио турски и француски језик. Био је ожењен Зором Михајловић, глумицом из Смедерева. Сестра му Хатиџа била је песникиња.

ДЕЛА: *Побратимство*, *Пјесме Омербега Сулејманпашића-Скопљака*, *Османа Ђикића и А. С. Карабеговића*, Београд 1900; *Муслиманској младежи*, Дубровник 1902; *Ашиклије*, Мостар 1903; *Сабрана дела*, Београд 1971.

ЛИТЕРАТУРА: Банаћанин, 7. IV 1912, 362—363; *Споменица 25-годишњице Гајрета 1903—1928*, Сарајево 1928, 43, 54—55, 58—59, 63, 79; Политика, 5. VIII 1933, 9; 26. II 1936, 11; 2. IV 1937, 11; Јован М. Поповић, *Неимари Југославије*, Београд 1934, 372—375; Владислав Скарић, Осман Нури-Хаџић, Никола Стојановић, *Босна и Херцеговина под Аустро-угарском управом*, Београд 1939, 100; Ђорђе Пејановић, *Штампа Босне и Херцеговине 1850—1914*, Сарајево 1949; Тодор Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878—1918*, Сарајево 1960, 329, 351, 424—425, 438; *Мостарска гимназија „Алекса Шантић" 1893—1967*, Мостар 1968, 13, 15, 22, 28, 31, 38, 44, 51, 117; *Народно позориште Сарајево 1921—1971*, Сарајево 1971, 106—107; Јосип Лешић, *Осман Ђикић*, у: Осман Ђикић, Сабрана дјела, Сарајево 1971; Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, Београд 1986, 489; *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1990, 156; Станиша Тутњевић, *Мостарски књижевни круг*, Београд 2001.

Татјана Ракић

Ђилас, Милован, револуционар, политичар, књижевник (Подбишће код Мојковца, 12. VI 1911 — Београд, 20. IV 1995)

Потиче из официрске породице. Једно је од деветоро деце Николе, носиоца Златне медаље за храброст „Милош Обилић" и Албанске споменице, и Василије, рођене Раденовић. После основне школе у Колашину и Беранама завршио је гимназију, а 1929. се уписао на Филозофски факултет у Београду, група за југословенску књижевност. Током студија у неколико југословенских листова и часописа објављивао је песме, приповетке, књижевнокритичке и политичке радове и есеје. У време монархистичке диктатуре краља Александра укључио се у политички живот комунистички оријентисане омладине. Јавно је иступао и био један од предводника студентских

демонстрација против изборне листе генерала Петра Живковића на изборима 1931. Од октобра 1932. био је члан КПЈ, а убрзо и секретар партијске организације на Београдском универзитету. Радио је на повезивању студентске и радничке комунистичке омладине. Први пут је ухапшен 23. априла 1933. Суд за заштиту државе осудио га је на три године строгог затвора. Казну је највећим делом издржавао у Сремској Митровици и написао збирку од десет приповедака и роман *Црна брда*. Рукописи су загубљени. Одмах по изласку са робије 1936. са Александром Ранковићем руководио је радом на обнављању и ширењу партијске организације у Србији. Постао је 1937. члан ПК КПЈ за Србију и члан највишег југословенског партијског руководства — ЦК и Политбироа, што је потврђено на Петој земаљској конференцији КПЈ у Загребу (19—23. октобра 1940). Члан највишег партијског органа био је пуних 17 година. Партијски рад у земљи био је разлог што није учествовао у Шпанском грађанском рату (1936—1939). Међутим, живо је радио на окупљању и слању југословенских добровољаца у борбу на страни Шпанске републике. На демонстрацијама 27. марта 1941. у Београду био је један од главних говорника против приступања Југославије Тројном пакту. После Априлског рата и разбијања Југославије, а посебно после напада Немачке на СССР, ЦК КПЈ је 4. јула донео одлуку о подизању народног устанка. Упућен је у Црну Гору да организује борбу против италијанског окупатора. Са устаницима је остао до новембра 1941. када је већи део Црне Горе био ослобођен те се по задатку Партије пребацио у ослобођено Ужице и преузео рад у листу *Борба*, главном партијском гласилу. У Ужицу је остао кратко јер је главнина партизанских снага на челу са Ј. Б. Титом приморана да се под ударом Прве непријатељске офанзиве повуче у Санџак и Босну. У марту 1942. по директиви ЦК КПЈ и ВШ НОВ и ПОЈ поново је упућен у Црну Гору где се у то време распламсао грађански рат између партизана и четника. Задатак му је био да умањи радикализам комуниста у овим обрачунима. По повратку у ВШ, чији је члан био, учествовао је у свим одсудним биткама и значајним војним и политичким активностима, нарочито на плану политичке пропаганде. У Босни је 1942. наставио рад на издавању *Борбе* као њен главни уредник. У овом листу, као и у часописима *Пролетер* и *Нова Југославија*, објавио је велики број чланака идеолошко-политичког али и књижевног карактера. Посебно је значајно његово учешће у мисији ВШ која је у марту 1943. водила преговоре с немачком војном командом у Сарајеву и Загребу о размени заробљеника и другим питањима за време непријатељске операције Вајс I (битка на Неретви). Битну улогу одиграо је и у припремама Другог заседања АВНОЈ-а и формулисању његових одлука 29. и 30. новембра 1943. у Јајцу, међу којима су најзначајније биле оне о послератном федеративном уређењу југословенске државе и о проглашењу АВНОЈ-а за највише законодавно и извршно тело федеративне Југославије. На Трећем заседању АВНОЈ-а августа 1945. у Београду учествовао је у својству члана Привремене владе ДФЈ (формиране 7. марта 1945) у којој је био министар за Црну Гору, а затим министар без портфеља. Његова активност у Влади односила се у највећој мери на питања просвете залажући се за очување проверених вредности хуманистичког образовања и културе. Његово најзначајније ангажовање било је у ЦК КПЈ, као руководиоца одељења за агитацију и пропаганду (Агитпропа).

У оквиру ратних активности битне су две његове посете Совјетском Савезу: марта 1944. као вођа југословенске војне мисије и априла 1945. у својству члана делегације коју је предводио Ј. Б. Тито. У току ових посета био је импресиониран личношћу Ј. В. Стаљина о чему сведочи напис *Стаљин — херој и генералисимус* у књизи *Чланци 1941—1946*. Ово су били почеци његове дипломатске активности јер је већ почетком 1946. учествовао на прелиминарној конференцији мира у Паризу, а марта исте године у делегацији са Титом посетио Пољску и Чехословачку. У Пољској је поново септембра 1947. где са Едвардом Кардељем учествује у оснивању Информационог бироа комунистичких и радничких партија. У јануару 1948. предводио је делегацију која је у Москви требало да усклади политику Југославије и СССР-а према Албанији и договори се о наоружавању и опреми ЈА. Позитивни резулутати са ових преговора су изостали јер

је у јуну 1948. објављена резолуција ИБ-а којом се оштро просуђује ревизионистичка политка КПЈ и Ј. Б. Тита. Када је Пети конгрес КПЈ јула 1948. дао пуну подршку Титовој политици, поново је биран у највише партијско руководство. После тога је, као један од три секретара ЦК КПЈ, постао најодлучнији борац против стаљинизма и хегемонизма у комунистичком покрету и бранилац самосталне политике КПЈ и суверенитета ФНРЈ. Жестоко се обрачунавао с присталицама стаљинизма у Југославији. Са Е. Кардељем, министром спољних послова, у септембру 1949. предводио је југословенску делегацију на Четвртом заседању Генералне скупштине УН у Њујорку. Средином новембра је пред Политичким комитетом УН одржао говор против совјетских политичко-економских притисака и војних претњи Југославији која је и поред совјетског противљења примљена у Савет безбедности. У Великој Британији јануара 1951. водио је разговоре с Климентом Атлијем, лабуристичким председником владе, и Винстоном Черчилом, вођом конзервативне опозиције. Главна тема ових разговора био је тајни захтев југословенске владе за војну помоћ, што је дало позитивни резултат. Априла 1951. био је званични домаћин првом генералном секретару УН Тригвеу Лију који је посетио Југославију. У новембру исте године одржао је запажени говор у Политичком комитету УН приликом 6. заседања Генералне скупштине у Паризу. Када је Тито 14. јануара 1953. на седници оба већа Савезне народне скупштине изабран за председника ФНРЈ и председника СИВ-а, са Е. Кардељем, М. Пијаде и А. Ранковићем, изабран је за потпредседника СИВ-а. У децембру те године изабран је и за председника Савезне народне скупштине (СНС). У јануару 1953. учествовао је на Првој азијској социјалистичкој конференцији у Рангуну (Бурма) и посетио још неке земље Азије, а у својству потпредседника СИВ-а предводио југословенску делегацију на крунисању британске краљице Елизабете II у Лондону 2. јуна 1953.

У КПЈ словио је као један од најјачих идеолога и теоретичара. Његове идеје и ставови нашли су места у најзначајнијим партијским документима. У њима се, почевши од 4. пленума ЦК 1951, стао залагати за борбу мишљења и слободу дискусије у партијским редовима. Шести конгрес КПЈ 1952. прихватио је већину његових идеја и предлога. Али, док је партијски врх с Титом на челу то сматрао највишим дометом демократизације, он је држао да је то сам почетак демократских промена и у Партији и у земљи. За што свестраније и брже подстицање ових процеса наставио је да се залаже и после Конгреса на којем је поново биран за једног од секретара ЦК КПЈ. У овом духу током 1953. у листу *Борба* објавио је низ теоријских чланака који су наишли на широк одјек у јавности. Јануара 1954. у часопису *Нова мисао* објавио је чланак *Анатомија једног морала* и у њему осудио моралну хипокризију друштвене и политичке бирократије. Часопис је одмах забрањен а његове идеје изложене најжешћем нападу у врху партије. Најтежој осуди подвргнуте су његове критике партијског монопола над целокупним друштвеним животом и стављања партије изнад закона и државе. Да би се обрачунао с његовим схватањима и залагањима, Тито је 16. јануара 1954. сазвао Трећи (ванредни) пленум ЦК КПЈ на којем је, после реферата Е. Кардеља и М. Пијаде, уследио општи напад на Ђиласове идеје и његову личност. У одбрану су устали само Владимир Дедијер и Митра Митровић, али је одлуком Пленума 17. јануара на Титов предлог осуђен због ревизионизма и искључен из ЦК. Сам је изашао из КПЈ, а био приморан да поднесе оставку на положај председника СНС. Наставио је да заступа идеју да демократија мора и треба да буде главни циљ у развоју социјализма. И даље је критиковао југословенско друштво, пре свега његово партијско вођство. Онемогућен у земљи, у *Њујорк тајмсу* износио је своје критике и због тога је 24. јануара 1955. осуђен на казну затвора од 18 месеци, условно на три године. Нова казна од три године изречена му је већ 1956, због критике југословенског држања према догађајима у Мађарској. Казну је издржавао у Сремској Митровици, где је као кажњеник 4. октобра 1957. изведен пред Окружни суд и следећег дана био осуђен на седам година затвора (у збиру с ранијом казном на 9 година) јер је у САД објавио књигу *Нова класа*. Овим је стекао славу првог југословенског комунистичког дисидента. Истом пресудом одузета

су му и сва домаћа ратна и послератна одликовања, између осталих и Орден народног хероја и чин резервног генерал-пуковника. За исту књигу је, међутим, у Француској 1958. добио Prix de la liberté. *Нова класа* је критичка теоријско-политичка анализа социјалне и политичке диференцијације у земљама социјализма на повлашћени бирократски слој, који држи све полуге власти, и обесправљену већину народа којом се управља догматским идеолошким и репресивним административним и правним институцијама подвргнутим политичкој вољи партијске врхушке. Због књиге *Разговори са Стаљином* маја 1962. поново је осуђен на пет година затвора. Под притиском иностране јавности, после 9 година робијања коначно је ослобођен 1966, али је као „државни непријатељ број један" с ужом и широм породицом подвргаван најразноврснијим мерама полицијског и политичког злостављања. Некад ублажавана, некад заоштравана до претње физичком ликвидацијом малтретирања нису престајала све до 1987, кад му је враћен пасош издат августа 1968. а одузет 3. марта 1970. Једно дуже писмо послао је 20. марта 1967. Ј. Б. Титу и у њему указао: на опасност од распрострањености мишљења у самој земљи да је Југославија вештачка творевина; критиковао уплитање идеологије у привреду; залагао се за демократске реформе, људска права и слободе. Уместо одговора добио је поруку да се председнику више не обраћа. Али, већ 1968. у јавности се огласио подршком демократским реформама у Чехословачкој. Исте године је боравио у Великој Британији где објављује чланак у *Тајмсу*, даје телевизијске интервјуе и држи разна предавања (једно и на Универзитету Оксфорд). Затим је путовао у САД и наступао као предавач у својству научног сарадника и гостујућег професора на Вудроу Вилсон школи јавних и међународних послова Универзитета Принстон. Са Андрејом Сахаровим, Александром Солжењицином, Еженом Јонеском, Јосифом Бродским и др. покренуо је 1974. часопис *Континент*. Од октобра 1980. отворено је сарађивао и у часопису *Наша реч* који је излазио у Лондону. Насупрот богатој списатељској активности у иностранству, где је и објављена већина његових дела, у Југославији се од 1954. до 1988. није смео штампати ниједан његов текст, чак ни превод енглеског спева из XVII века — *Изгубљени рај* Џона Милтона. Тек после увођења партијског плурализма у Југославији омогућено му је да у јануару 1990, са Д. Ћосићем, С. Стојановићем, Б. Петрановићем и А. Крешићем отпутује у Москву и учествује у расправи о узроцима совјетско-југословенског сукоба 1948.

Од студентских дана па до краја живота није прекидао књижевни, публицистички и преводилачки рад. Поред других, у јавности је снажан утисак оставила његова књижевно- -историјска расправа *Легенда о Његошу* (1952) у којој је оспоравао неке кључне тезе Исидоре Секулић. Од уметничке прозе позитивне оцене у књижевним круговима (Зоран Гавриловић, Борислав Михаиловић, Василије Калезић, Никола Милошевић, Предраг Палавестра, Живојин Павловић, Милисав Савић, Бранко Поповић, Брана Црнчевић) добио је већи број његових дела: збирке *Губавац и друге приче*, *Љубав и друге приче*, *Слуга и друге приповетке*, *Најлепше приповетке Милована Ђиласа*, те романи *Црна Гора*, *Изгубљене битке*, *Светови и мостови* I—II и др. Преводио је књижевна дела с руског, најчешће Максима Горког, док је његов превод Милтоновог *Изгубљеног раја* добио награду „Милош Ђурић". У југословенској и иностраној јавности пажњу су привлачили његови политичко- -актуелни радови и мемоарска проза. Поред *Нове класе* ту спадају *Несавршено друштво: и даље од „Нове класе"*, *Пад нове класе*: *Повест о саморазарању комунизма*, *Дружење с Титом*, *Власт*, *Револуционарни рат* и *Сусрети са Стаљином*. Поред домаћих и страних признања за књижевна и преводилачка дела добитник је и неколико почасних доктората и титуле „Лауреата хуманизма" од Академије хуманизма у САД 1983.

Од 1936. до 1952. био је у браку са Митром Митровић (1912—2001), предратним комунистом, министром просвете у влади НР Србије и публицистом, и с њом имао кћерку Вукицу (1948—2001), књижевног преводиоца. Јуна 1952. засновао је брак са Штефанијом Барић (1921—1993) из Загреба, носиоцем Партизанске споменице 1941. и млађим инструктором ЦК СКЈ. Из тог брака је син Алекса (1953), социолог и

публициста. У НОР-у окупатори и колаборационисти убили су му оца, сестру Добрану, браћу Миливоја и Алексу. Сахрањен је у родитељској гробници у родном селу.

ДЕЛА: *О Црногорском националном питању*, Београд б. г.; *Дволичност опозиције*, Београд б. г.; *Момци после рата*, Београд 1931; *Мисао Јована Дучића*, Цетиње 1932; *Јосип Броз Тито, неимар слободе и братства народа Југославије*, б. м. 1944; и Јосип Смодлака, Јован Поповић, Радован Зоговић, *Књижица о нашем великом Титу*, Зрењанин 1944; *Совјетски човек и наша борба*, Београд 1944; *Положај нашег ослободилачког покрета после московске и техеранске конференције*, б. м. 1944; *Поводом 27-годишњице октобарске револуције*, Београд 1944; *Код Црвене армије*, Ниш 1944; *Мајсторство Црвене армије, Узор за нашу војску*, Београд 1945; и Е. Кардељ, Ј. Б. Тито, *Чланци*, Нови Сад 1945; *О данашњим задацима партије*, Бања Лука 1946; *О перспективама развитка Југославије*, Београд, Загреб 1946; *Чланци, 1941—1946*, Београд 1947; и Е. Кардељ, *Борба КПЈ за нову Југославију*, Београд, Загреб 1947; *Чланци, О тридесетогодишњици октобарске револуције*, Београд, Загреб 1947; *Борба за социјализам у Југославији и Пети конгрес КПЈ*, Загреб 1948; *О националној историји као васпитном предмету*, Загреб 1949; *Ленин о односима међу социјалистичким државама*, Београд 1949; *На новим путевима социјализма*, Београд 1950; *Савремене теме*, Београд 1950; *О агресивном притиску влада совјетског блока против Југославије*, Загреб 1951; *Размишљања о разним питањима*, Београд 1951; *Легенда о Његошу*, Београд 1952; *Почетак краја и почетка*, Београд 1953; *The New Class* (*Нова класа*), New York 1957; *Land Without Justice* (*Бесудна земља*), New York 1958; *Anatomy of Moral (Анатомија морала)*, New York 1959; *Conversations with Stalin* (*Разговори са Стаљином*), New York 1962; *Montenegro* (*Црна Гора*), New York 1962/1963; *The Leper and Other Stories* (*Губавац и друге приче*), New York 1964; *Njegoš: Poet, Prince, Bishop (Његош, песник, владар, владика)*, New York 1966; *The Unperfect Society: Beyond the New Class* (*Несавршено друштво: и даље од Нове класе)*, New York 1969; *Under the Colors* (*Изгубљене битке*), New York 1971; *The Stone and the Violets* (*Камен и љубичице*), New York 1971/72; *Memoir of a Revolutionary* (*Мемоар једног револуционара*), New York 1973; *Parts of a Lifetime*, New York 1975; *Wartime* (*Револуционарни рат*), New York 1977; *Tito: The Story from Inside* (*Дружење с Титом*), New York 1980; *Rise and fall* (*Власт*), San Diego 1985; *Of Prisons and Ideas* (*Тамница и идеја*), San Diego 1986; *Fall of the New Class* (*Пад нове класе*), New York 1998; *Љубав и друге приче*, Никшић 1990*; Лов на људе*, Сарајево 1990; *Власти и побуна*, Београд 1991; *Слуга божији и друге приповетке*, Београд 1994; *Светови и мостови I—II*, Нови Сад 1997; *Ране приповетке, 1930—1940*, Београд 2000; *Најлепше приповетке Милована Ђиласа*, Београд 2003; преводи: с руског: М. Горки, *Живот Клима Самгина I—II*, Београд 1938—1939; М. Горки, *Дело Артамонових*, Беогад 1940; с енглеског: Џ. Милтон, *Изгубљени рај*, Београд 1989.

ЛИТЕРАТУРА: Guenter Bartsch, *Milovan Djilas oder die Selbstbehauptung des Menschen: Versuch einer Biographie*, München 1971; Michael M. Milenkovitch, *Milovan Djilas: An Annotated Bibliography, 1928—1975*, Michigan 1976; Драган Марковић, Саво Кржавац, *Либерализам — Од Ђиласа до данас*, I—II, Београд 1978; Armin Hetzer, *Spontaneitaet und Gewalt, Milovan Djilas' historische Prosa, 1930—1970*, Bremen 1980; Dennis Reinhartz, *Milovan Djilas: A Revolutionary as a Writer*, New York 1981; Stephen Clissold, *Djilas: The Progress of a Revolutionary*, New York 1981; Stephen Clissold, *Djilas: The Progress of a Revolutionary*, Hounslow 1983; Момчило Ђорговић, *Ђилас: верник и јеретик*, Београд 1989; Душан Богавац, *Како из безнађа*, Београд 1989; C. L. Sulzberger, *Paradise Regained*: *Memoir of a Rebel*, New York 1989; Michael M. Lustig, *Trotsky and Djilas: Critics of Communist Bureaucracy*, New York 1989; *Расправа у редакцији „Социологије" о „Новој класи" Милована Ђиласа*, Социологија, 1990, бр. 3; *Милован Ђилас (1911—1995)*, Зборник радова, Београд 1996; Момчило Цемовић, *Ђиласови одговори*, Београд 1997; Момчило Цемовић, *Тајна суђења Миловану Ђиласу*, Нови Сад 1997; Василије Калезић, *Ђилас: контроверзе писаца и идеолога*, Београд 1999; Десимир Тошић, *Ко је Милован Ђилас: Дисидентство 1953—1995*, Београд 2003; *Дјело Милована Ђиласа*, Подгорица 2003; Илија Павићевић, *Ђиласова умјетничка проза*, Београд 2005; Бранислав Ковачевић, *Ђилас, херој — антихерој: искази за историју*, Подгорица 2006.

Јелена Попов

Ђорђевић, Владан, лекар, политичар, писац (Београд, 21. XI 1844 — Баден код Беча, 31. VIII 1930)

Отац Ђорђе био је апотекар, мајка Марија из београдске трговачке породице Леко. Крштено име Хипократ указује на цинцарско порекло породице која се 20-их година XIX в. доселила у Србију. Основну школу, гимназију и прву годину Лицеја завршио је у Београду. Држава га је као питомца послала у Беч на студије медицине (1863—1869). У Бечу је био члан ђачког друштва „Зора", један од покретача Уједињене омладине српске и представник овог друштва на Свесловенском конгресу у Москви (1867). Постао је доктор хирургије и убрзо магистар акушерства. На универзитетској хируршкој клиници слушао је предавања из хирургије (1869—1871) а током француско-

пруског рата на немачком бојишту усавршавао се у ратној хирургији (1870). У Србију се вратио 1871. и оженио Паулином Бихнер са којом је већ имао два детета. Војни лекар II класе постао је новембра 1871. а затим шеф Хируршког одељења Београдске војне болнице. Истовремено је био професор у Официрској школи па у Војној академији (1874—1875). Лични и дворски лекар малолетног кнеза Милана Обреновића био је од 1872. до 1878. Познанство са њим било је пресудно за развој његове каријере и обликовање његових политичких ставова. Републиканство за које се залагао као истакнути члан Уједињене омладине српске (био секретар и члан Главног одбора) напустио је још пре растурања овог друштва, оставши веран његовој почетној девизи „књигом до слободе". Космополита, утопијских ставова, оградио се од нихилизма, социјализма и панславизма, везујући се чвршће за позитивистичку поступност и дарвинистичку еволутивност. У постепеној трансформацији, он и Милан дозревали су упоредо те су и модели њихових политичких начела готово идентични. Од Тимочке буне (1883) приступио је Српској напредној странци. Био је поклоник култа науке, световног и научног морала и просветитељ маса, али се противио продору тих истих маса у политику, што је најављивано све већом снагом Радикалне странке. Као заговорник грађанских слобода до којих ваља доћи „поступним развитком", оштро се противио радикализму у Србији и методама којима су се радикални политичари служили у борби за власт. Реформне и модернизацијске токове у које је Србија ушла по стицању независности 1878. подржао је свим својим расположивим знањима. Као владин изасланик на Скупштини (1879) и посланик (1884) убеђивао је Скупштину да гласа за санитетске, школске и пореске реформе, за изградњу железница, преуређење судства, опремање војске. Увидевши да се партијске борбе у Србији шире на штету државних интереса, почео се залагати за окупљање свих способних људи, без обзира на партијску припадност, а који би били у стању да спроведу ревитализацију економског и финансијског система. Иако је нарушио добре односе са краљем Миланом после рата са Бугарском (1885), у априлу 1888. ушао је у владу Николе Христића, заузевши чак два ресора — Министарство просвете и црквених дела и Министарство народне привреде. Покушао је да делује као непартијска личност, али га је његова странка оптужила за отпадника те је 1889. иступио из редова напредњака. Као министар највише енергије утрошио је на краљев развод, што га је дискредитовало у очима јавности. Ипак, за десет месеци постојања владе под његовим руководством израђен је обиман привредни програм, који је 27. фебруара 1889. представљен краљу. Програм је предвиђао промену целокупног привредног система земље. Садржао је четрдесет и три законска пројекта у циљу унапређења свих привредних грана, више од законодавне делатности у области привреде свих влада у претходних десет година. Од тада непрекидно је мислио о препороду Србије оживљавањем привреде и обезбеђивањем материјалне сигурности становништва. Прекинути посао наставио је за десет година, када је саставио своју владу. Краљева абдикација 1889. преокренула му је живот а истински га је тронуло сазнање да краљ не поседује неопходно осећање дужности и одговорности за висок положај који има. Из дневне политике повукао се у дипломатију. Био је посланик Краљевине Србије у Атини (1891—1893) и Цариграду (1894—1897). Тамо је стекао искуства у пословима националне политике у којима је, најпре као министар просвете а затим као дипломата и министар иностраних дела, показао изузетну окретност и способност. Стајао је уз духовног творца те политике С. Новаковића, и с правом се може сматрати њеним суосниваčем. Сарадња балканских народа који, притиснути интересима великих сила на Истоку, имају сродне интересе, по његовом мишљењу била је окосница рада на националном пољу. Од 1897. до 1900. био је председник владе и министар иностраних дела. Владу су чиниле партијски мање познате личности из редова Либералне и Напредне странке. Прокламована је као „неутрална", али је то брзо престала да буде, будући да су многи министри, па и краљеви Александар и Милан, настојали да државну управу очисте од радикала. У духу тада актуелног европског ауторитаризма, централизована државна власт кренула је у спровођење реформи

„одозго”. Био је творац владиног програма који се заснивао на трима основним тачкама: опоравку државних финансија и покретању привредног развоја путем страног капитала, снажењу војне моћи Србије и реорганизацији државне администрације којом ће се одстранити корумпираност и подређивање политике страначким интересима. Скупштина је за три године изгласала читав пакет закона који се односио на привређивање и организацију пољопривреде, заната и индустрије и изградњу саобраћајне мреже, али влада је пала пре него што су закони заживели. Ново финансијско законодавство одмах је показало добре резултате, али су напори да се поврати кредитни углед Србије у иностранству пропали после атентата на краља Милана (1899), када је у земљи уведено ванредно стање. Ипак, напредно законодавство које је давало гаранције страним улагачима утицало је да почетком XX в. Србија обнови кредибилитет на међународном тржишту капитала и створи акумулацију капитала из домаћих извора, којом је могла започети индустријализација земље. Политички умртвљен живот у земљи и прогони после атентата дали су повода опозицији да Ђорђевићеву владу назове „црном владдановштином”, мада она у својој основи то није била. Цела влада поднела је оставку када је краљ Александар објавио веридбу са Драгом Машин. Лишен војних чинова и пензије преселио се у Беч, где је у страној штампи објављивао чланке уперене против краља и његове супруге. У Србију се вратио 1905. и враћена му је пензија у складу са законом. Оптужен за одавање државних тајни у свом мемоарско-историјском делу *Крај једне династије I—III* (1905—1906) одлежао је 1906. шестомесечну казну у београдском затвору. По изласку на слободу посветио се књижевном раду — сређивању и објављивању мемоара из ратова. Први светски рат провео је до 1916. у Врњачкој Бањи а потом био интерниран у Аустроугарску (1916—1918). Породичне несреће и ратне патње оштетиле су му одранијe нарушено здравље, а прерана смрт најстаријег сина Милана нагнала га је да прода породичну кућу и пресели се у Беч (1921). Умро је у санаторијуму крај Беча.

У својој струци постигао је врхунске резултате. Успешно је окончао иницијативу за оснивање СЛД (1872), био његов секретар (1872—1874), потпредседник (1886—1889) и председник (1890—1891). Покренуо је 1874. часопис овога друштва, *Српски архив за целокупно лекарство*, као и недељник *Народно здравље* (1881—1884). Био је велики пропагатор Црвеног крста и залагао се за приступање Србије међународној конвенцији Црвеног крста. Овој конвенцији приступиле су готово све европске државе и Америка. Иницијатива за оснивање Српског друштва Црвеног крста кренула је из грађанске касине 18. јануара 1876. у којој је одржао два предавања (*Црвени крст на белој застави* и *Сећање на Солферино)*. Ушао је у састав привременог одбора са београдским митрополитом Михаилом на челу и 23. јануара израдио статут овога друштва. По оснивању (1876) Српско друштво Црвеног крста приступило је асоцијацији међународног удружења Црвеног крста, што је за међународно непризнату Србију била ствар од великог значаја. После српско-турских ратова (1876—1878), у којима је учествовао као начелник Санитета Врховне команде, објавио је тротомну *Историју српског војног санитета*. Творац је реформе цивилног Санитета (1879, 1881), након које је ова установа добила ново и модерно рухо које је на снази било скоро четири деценије, све до краја Првог светског рата. Лекари и њихова права и дужности први пут су законом регулисани. Писао је дела из области војне медицине, гинекологије, дерматологије, инфективних болести, историје медицине, хигијене, хирургије и др. За *Народну медицину у Срба* добио је награду Матице српске 1872.

Утемељивач је савремене комуналне политике Београда. Председник Београдске општине био је од 1884. до 1885. Тада су настали планови и пројекти за водовод, канализацију, калдрмисање, осветљење престонице, приведени су крају радови на разграничењу државне и општинске земље, обављени су премери и укњижења приватних имања, извршена нивелација терена за планско подизање нових зграда, градско гробље из здравствених разлога премештено је са Ташмајданског парка на

Карабурму, где је отворено тзв. Ново гробље, прозвано Владановац. Ове опсежне планове његови наследници нису успели да остваре до 1914.

Рано се почео занимати за књижевност и са четрнаест година почео је да пише. Приповетке које је написао као матурант и студент, као и путописе, објавио је у више књига — *Скупљене приповетке Владана Ђорђевића*, 1—3 (Београд 1872, Панчево 1879). Новине које је унео у литературу својим путописним новелама остале су као трајне и стандардне у књижевном реализму. Изучавање сеоске приповетке, карактеристичног жанра српске реалистичке прозе, почиње управо од њега. Објавио је прву књигу *Успомена* (Нови Сад 1927) док се друга, трећа, четврта и пета књига налазе у РОМС-у а шеста, под називом *Министар у ропству (моја старост)*, у Архиву Србије. Највећи део ове шесте књиге објављен је као фељтон у *Политици* од 1. до 19. септембра 1919. У РОМС-у се налазе и његова дела *Љубоје Жупан* и *Женске сузе и гимнастика*. Писао је и романе и драме. Преводио је са немачког, француског, руског и новогрчког језика. Сарађивао је у *Српским новинама*, *Даници*, *Видовдану*, *Световиду*, *Босанској вили*, *Матици*, *Летопису Матице српске*, *Јавору* итд. Покренуо је и уређивао часопис *Отаџбина* (1875, 1880—1883, 1887—1892). Његова библиографија броји преко две стотине јединица, из разних области људског знања.

Био је члан СУД (1869), дописни (1888) и редовни (1892) члан СКА. За почасног доктора наука Београдског универзитета промовисан је 1925. Носилац је многих домаћих и страних одликовања.

ДЕЛА: Библиографија радова у: ГоСКА, VIII, 1894; XIII, 1899; XXI, 1908; XXII, 1923; XXXV, 1926.
ИЗВОР: Успомене, II—IV, РОМС.
ЛИТЕРАТУРА: Војислав Суботић, *Доктор Владан Ђорђевић. Педесетогодишњица књижевног рада*, Београд 1910; *Споменица 75-годишњице Војне академије 1850—1925*, Београд 1925, 223; Владимир Станојевић, *Историја српског војног санитета*, Београд 1925; *Матица српска 1826—1926*, Нови Сад 1927, 92; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 1—2, Београд 1934; *Споменица 1872—1972. Српско лекарско друштво*, Београд 1972; Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, Београд 1990; Владимир Јовичић, *Часопис Отаџбина 1875—1892*, Београд б. г.

Сузана Рајић

Ђорђевић, Властимир, агроном, универзитетски професор (Чачак, 26. VII 1899 — Београд, 7. I 1987)

Основну школу (1906—1910) и реалну гимназију (1920) завршио је у Чачку, а Пољопривредни факултет у Београду (1920—1924). Постављен је 1926. за суплента Средње пољопривредне школе у Ваљеву а пошто је 1930. положио професорски испит, постављен је за професора исте школе. Предавао је предмете из области биљне производње и бавио се истраживачким радом. Као просветни радник добро је оцењиван и у више наврата унапређиван. Јуна 1938. премештен је за вишег пристава Пољопривредно-огледне и контролне станице у Скопљу, а фебруара 1939. постао директор станице. Као руководилац побољшао је рад и основао огледна поља за памук у Кавадару, Ђевђелији, Валандову и Струмици и за пиринач у Кочанима. Премештен је јуна 1939. за секретара Министарства пољопривреде у Београду а септембра 1939. изабран за доцента на Пољопривредно-шумарском факултету Београдског универзитета. Предавао је Посебно ратарство и Ливадарство са пашњацима на катедри за Производњу пољопривредних биљака и водио огледно добро у Земуну. Током Другог светског рата остао је на факултету и јануара 1942. био постављен за ванредног професора на катедри Посебно ратарство за предмет Гајење њивских биљака. Јуна 1945. преузет је за доцента на Пољопривредно-шумарском факултету. За ванредног професора изабран је 1948. а за редовног 1956. Предавао је Посебно ратарство. Неколико пута био је шеф катедре за Гајење и оплемењивање њивских биљака, касније катедре за Опште ратарство, управник Завода за посебно ратарство и ливадарство и старешина Ратарског одсека. Обављао је и

функцију продекана (1955/56) и председника Савета факултета (1968—1970). Радио је и на Ветеринарском факултету као хонорарни наставник за предмет Енциклопедија пољопривреде. Пензионисан је 1971.

Бавио се научним радом у области посебног ратарства и ливадарства са пашњаштвом. Сам или у коауторству објавио је преко 60 научних радова у домаћим и страним часописима, велики број стручних публикација и преко сто стручних и научно-популарних чланака. Прва огледно-истраживачка испитивања из посебног ратарства штампао је од 1927. до 1936. у годишњим извештајима Средње пољопривредне школе у Ваљеву, а од 1930. био редован сарадник у стручним часописима и дневним листовима (*Тежак*, *Политика*, *Нови тежак*, *Задруга*, *Пољопривредни гласник*, *Архив за пољопривредне науке*, *Зборник радова Пољопривредног факултета* итд.). Учествовао је на више научних конгреса и симпозијума у земљи и иностранству. Одржао је многа предавања из пољопривредне струке у Ваљеву, Скопљу, Београду и другим местима. Од почетка рада на факултету био је више пута ментор и члан комисије за одбрану докторских и магистарских радова. Служио се француским, руским, немачким и бугарским језиком. Био је активан у раду стручних удружења, одбора и комисија на факултету, универзитету и при Министарству пољопривреде. Од 1927. постао је редован члан Српског пољопривредног друштва и Удружења југословенских агронома. Био је председник Секције Удружења југословенских агронома за Вардарску бановину, после рата члан Надзорног одбора СПД, од 1954. до 1961. члан и председник Савеза друштава пољопривредних инжењера и техничара СР Србије, а потом и почасни председник овог удружења. Пре рата је на предлог СПД одликован Орденом Светог Саве IV степена за рад на унапређењу пољопривреде, а 1977. промовисан за почасног доктора Београдског универзитета за научни рад и рад на унапређењу ратарске производње.

ДЕЛА: библиографија у: *Педесет година Пољопривредног факултета 1919/20—1969/70*, Београд 1970, 369—370; *Гајење лековитог биља*, Београд 1984; *Једногодишње биљке за сточну храну: гајење и искоришћавање*, Београд 1985.
ИЗВОРИ: АС, Фонд Београдски универзитет, фасц. II, бр. 76 (досије); Фонд Министарство просвете НРС, фасц. F—IV, бр. 37 (досије).
ЛИТЕРАТУРА: *Универзитети и високе школе у ФНРЈ*, Београд 1950, 87, 89, 96; *Ко је ко у Југославији*, Београд 1957, 164; *Педесет година Пољопривредног факултета 1919/20—1969/70*, Београд 1970, 28, 127, 306; *Шездесет година Пољопривредног факултета Универзитета у Београду 1919—1979*, Београд, Земун 1979, 474—475; Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984, 286; *Политика*, 8. I 1987, 28; *Седамдесет година Пољопривредног факултета Универзитета у Београду, 1919—1989*, Београд, Земун 1989, 196; *Лексикон Ваљевског краја*, књ. 1, св. 5, Ваљево 1998, 339—340.

Драгомир Бонџић

Ђорђевић, Живојин М., зоолог, универзитетски професор (Пожаревац, 28. III 1872 — Београд, 27. XI 1957)

Отац Михајло био је трговац. Основну школу учио је у Пожаревцу, гимназију у Неготину и Пожаревцу а матурирао у Београду 1889. Природно-математички одсек Велике школе завршио је 1893. Исте године постављен је за професорског приправника за зоологију на Великој школи. Од 1894. до 1908. био је предавач и учитељ језика у београдској реалци. У том звању постављен је 1896. за привременог наставника зоологије на Великој школи. У Женеви је 1895. положио докторат из природних наука — *Recherches sur les glandes du pied des Lamellibranches*. Вршио је дужност кустоса Зоолошког института и наставника Зоологије и упоредне анатомије на Великој школи (1895—1897), потом постао ванредни (1898) и редовни (1901) професор ове школе. Управу над Зоолошким заводом преузео је 1899, када почиње са својим редовним предавањима. Захваљујући њему крајем XIX и почетком XX столећа Зоолошки завод Велике школе од установе музејског типа постаје најзначајнији центар зоолошких истраживања у југоисточној Европи. Радикално га преуредивши, наставу је

реорганизовао уводећи курсеве анатомије, хистологије, патологије и ембриологије, а све то посредством практичних вежби и експеримената у лабораторији. Захваљујући томе у време између два светска рата у Београду се образовао знатан број истакнутих научника у домену зоологије (Боривоје Милојевић, Синиша Станковић, Недељко Дивац, Симеун Гроздановић, Иван Ђаја). Када је 1905. Велика школа трансформисана у Београдски универзитет, постављен је за ванредног а 1920. за редовног професора. Од 1922. био је члан СКА. Приступну беседу *Нови погледи на круг развоја праживотиња микроспоридиа* одржао је 1923. Био је дописни члан ЈАЗУ, дописни члан Биолошког друштва у Паризу, члан Руске академије Шевченко и члан Чешког биолошког друштва.

Образовање из области зоологије проширио је у зоолошким институтима у Женеви, Берлину и Паризу. За време Првог светског рата боравио је у Београду (1914—1915) и Француској (1916—1918). Своју делатност базирао је у Природњачком музеју у Паризу, Океанографском музеју и Институту у Монаку. Марта 1916. прикључио се истраживачима на Сорбони и до краја исте године штампао је или припремио за штампу већи број научних радова. Када су српски интелектуалци 1917. у Паризу покренули библиотеку Questions balkanique conteporaines, у оквиру њеног рада обрадио је тему „Француски дух код Срба". По обнављању рада Универзитета у Београду 14. децембра 1918. међу првима се вратио у земљу. Био је један од тројице чланова оснивача београдског Медицинског факултета. У Београду је 1936. као први декан свечано отворио Ветеринарски факултет. Био је и оснивач Хидробиолошког завода на Охридском језеру чије је Лабораторијско одељење до Другог светског рата водио као представник Филозофског факултета у Београду.

Творац је српске научне терминологије из биологије. Његов научни рад је многострук и обиман. Осим неколико радова из анатомије и ембриологије, први период његове научне делатности обухватају испитивања домаће фауне (студије на планктонским организмима и на хидрахнидама македонских језера; испитивања диаптомида Србије). Други и најважнији период његовог рада посвећен је многобројним студијама паразитских протозоа (миксоспоридије и микроспоридије). Важан допринос познавању паразитолошких феномена дао је проучавањима хиперпаразита Leischmania esocis, тада за науку нове врсте. Такође је проучавао паразитске флагелате термита и других инсеката, паразитске инфузорије водених глиста. Дао је нове податке о флори и фауни цревног тракта термита и описао неколико врста флагелата. Овим радовима знатно је допринео упознавању грађе и развића тих облика. Проучавао је спермиогенезу скакаваца (облик Callimenus 1932). У Океанографском институту у Сплиту бавио се испитивањима на модел системима морских организама, пре свега студијама систематике, ембриологије и анатомије јадранских анелида. Посебну вредност имају његови уџбеници *Зоологија I—II* (1923—1927). Сарађивао је у *Просветном гласнику* (1897), *Гласу Српске краљевске академије* (1900, 1905—1906, 1909, 1923, 1931, 1936) и др.

Одликован је орденом Св. Саве II реда, Карађорђевом звездом IV реда, румунском Круном III реда и Легијом части.

ДЕЛА: Божидар П. М. Ђурчић, *Библиографија Живојина М. Ђорђевића*, у: Живот и дело српских научника, VIII, Београд 2002, 177—191.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1896—1899, 1901—1912, 1914.
ЛИТЕРАТУРА: *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928, 44; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939*, Београд 1939, 333, 460; *Историја Београда XX века*, Београд 1974, III, 332—333; Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914—1920*, Београд 1987, 33, 79, 103, 108, 143, 290, 328; Божидар П. М. Ђурчић, *Живојин М. Ђорђевић*, у: Живот и дело српских научника, Београд 2002, VIII, 127—197.

Десанка Костић

Ђорђевић, Јован, секретар Матице српске, оснивач српских позоришта, министар (Сента, 25. XI 1826 — Београд, 21. IV 1900)

Отац Филип био је економ и трговац у Сенти, мајка Ана рођена Малешевић. У Сенти је учио три српска и један мађарски разред основне школе. Нижу гимназију завршио је у Сегедину, а вишу похађао у Новом Саду, Сегедину, Темишвару; у Пешти матурирао као Текелијин питомац (1845). У Пешти је почео да студира медицину, али је студије у време револуције 1848. напустио и није их касније настављао. Прва песма *Спомен својој љубезној сестри Милици* штампана му је 1842. Са театром се први пут срео у Сенти, гледајући мађарско аматерско позориште, па је са својим вршњацима и сам почео да глуми. У Пешти је био један од вођа омладине. Са Светозаром Милетићем уредио је зборник омладинских песничких дела *Славјанку* (1847), у којој је и његова епска песма *Кнез Паво*. Није одобравао напад Милетићеве пожунске групе на прву књигу песама Бранка Радичевића. На почетку револуције, марта 1848, учествовао је као делегат омладине у изради Пештанског српског програма. Присуствовао је и Мајској скупштини у Сремским Карловцима. Вративши се у Сенту постао је секретар Српског народног одбора, но избегао је у Земун. Неколико пута прелазио је и у Београд где се спријатељио са Бранком Радичевићем. После револуције није могао да настави студије, већ се у Сомбору прихватио чиновничког места у канцеларији великог жупана Исидора Николића. Са групом младих људи ту је 1850. основао српско дилетантско позориште. За ово позориште превео је Шилерову *Сплетку и љубав*. Тада је започео његов веома плодан рад на стварању позоришног репертоара на српском језику. У току живота превео је или прерадио (посрбио) 25 драма из немачке, француске и мађарске литературе. После краћег службовања у Лугошу и Темишвару, изабран је за професора Српске православне велике гимназије у Новом Саду (1852—1857). Предавао је највише латински језик, али и историју и географију, а факултативно француски језик. По сведочењу његовог ђака Лазе Костића, био је у то време најпопуларнији и најмилији наставник. Професорски рад прекинут му је комплотом групе конзервативних новосадских грађана, окупљених око Вуковог противника Јована Хаџића. Напустио је Нови Сад и отишао у Пешту, где је постао секретар Матице српске и уредник њеног *Летописа*. Издао је свега три свеске овог угледног часописа, давши му нов правац. Нападали су га због правописних новина и прогресивног духа па је приморан да поднесе оставку и да се врати у Нови Сад. Ту је од Данила Медаковића преузео 1859. уређивање *Сербског дневника*, листа либерално-демократског грађанства. Кренувши новим правцем, којим га је усмерио Светозар Милетић својим чувеним туцинданским чланком, лист је стекао велики број претплатника. Унутар Милетићевог покрета он је један од главних идеолога и креатора културно-просветних програма. Уређивао је лист до августа 1864, када су власти покренуле истрагу против њега и онемогућиле даље излажење листа. У *Сербском дневнику* објавио је две веома значајне серије чланака: једну о потреби да се реорганизује Матица српска, а другу о потреби оснивања сталног позоришта. Пропагирао је да се модерна нација не може хомогенизовати без сопствене културе и негованог језика, чему позориште најефикасније служи. СНП је основано на његову иницијативу, а одржавало се уз велико његово залагање. Од јула 1861. био је потпредседник Позоришног одбора и председник Артистичког одсека, потом управитељ, драматург, понекад и редитељ (1862—1868). Стварао је репертоар, избором и превођењем, а и сам је написао патриотску драму *Маркова сабља*. Глумци су му дали надимак Фотер (од нем. Vater – отац). Отворио је и школу за усавршавање глумаца и у њој предавао. Кад се новосадско позориште усталило и када његова помоћ није била више неопходна, прихватио је позив кнеза Михаила Обреновића да и у српској престоници оснује стално позориште. Удвојио је позориште прешавши 1868. у Београд са делом новосадске позоришне трупе, као и са сестром и нећацима Јованом, Андријом и потоњим познатим писцем Стеваном Сремцем, на чије је духовно формирање као ујак веома много утицао. Но, кнез је убијен а његова обећања само су делимично испуњавана. Бирократија је ометала његов рад и лично напредовање. Пошто је ипак

успео да позориште учврсти, поднео је оставку као управитељ (интендант) и вратио се школи. Постављен је најпре 1874. за директора полугимназије у Шапцу, затим је прешао у Београд за директора прве гимназије (1878—1880), да би касније био професор и директор Учитељске школе и професор Више девојачке школе. Предавао је латински језик и географију тадашњем престолонаследнику Александру Обреновићу (1886—1892). У дворској пратњи путовао је у Русију и Аустрију. Његова солидна научна спрема довела га је на положај професора историје у Великој школи (1889—1893). Дуго година радио је на реформисању средњих школа у Србији као стални члан Главног просветног савета и члан СУД. 50-годишњица његовог књижевног рада прослављена је 1892. Био је 1893. краткотрајно министар просвете у либералној влади. Стар и болестан, живео је повучено у кругу многобројне породице и рођака о којима се старао. Радио је и даље, док је могао, предавао је историју на Војној академији (1895—1897), а до смрти се бавио писањем.

Као књижевник има више културно-историјски него књижевни значај. Његова песма *Боже правде* са музиком Даворина Јенка, изражавајући и националне и монархистичке тежње, прихваћена је као српска државна химна, касније као део југословенске химне. Његова драма *Маркова сабља* представља поетизован преглед националне историје. Била је будилац националне свести код Срба у Војводини. У његовој оставштини посебно место чине мемоарски чланци, живо писани, надахнути националним духом, човекољубљем и толеранцијом. Тематски распон мемоара иде од студентских дана у Пешти до догађаја 1848/49, те представља целовиту субјективну слику предреволуционарног времена и саме револуције. Као критичар још од 1860. залагао се за приближавање књижевности реализму. Издао је са коментаром белешке са Благовештенског сабора (1861), саставио уџбеник *Општа историја у сликама и животописима* (1892) и објавио студије *Српско-мађарско пријатељство* (1895). Занимљив му је и биографски портрет Чучук-Стане, жене Хајдук Вељка Петровића (1903). Постхумно је изашао и његов рад *Врховно жупанство Исидора Николића Србоградског* (1911). Његово дело *Латинско-српски речник* (1886) остало је у својој врсти до данас ненадмашено.

ДЕЛА: Аутобиблиографија (непотпуна) Ђорђевићевих штампаних и нештампаних радова: *Шта сам кад написао*, ЛМС, књ. 272, 1910, 59—62.
ЛИТЕРАТУРА: Н. Јоксимовић, *Јован Ђорђевић*, Браник, 1900, бр. 44—45; Ј. Туроман, *Јован Ђорђевић*, ГоСКА XIV, 1901, 223—232; Антоније Хаџић, *Јован Ђорђевић*, БК, 1901; Милан Ђ. Милићевић, *Додатак Поменику од 1888*, Београд 1901, 38—39; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, Загреб 1903, 19—21; М. Шевић, *Аутобиографске белешке Јована Ђорђевића*, ЛМС, 1910; Д. Кириловић, *Јован Ђорђевић о себи*, ГИДНС, IX, 1936, 100—114; Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Нови Сад 1964; Божидар Ковачек, *Преписка између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића 1859—1895*, Нови Сад 1973.

Божидар Ковачек

Ђорђевић, Коста Б., шумарски стручњак, начелник министарства (Краљево, 1848 — Београд, 1900)

Рођен је у сиромашној породици. Рано је остао без оца. Основну школу завршио је у родном граду, гимназију започео у Чачку а завршио у Крагујевцу (1866). Правни факултет Велике школе завршио је у Београду (1870). Потом се у два наврата безуспешно обраћао Министарству просвете за службу гимназијског професора и 1870. запослио као практикант Окружног суда у Крушевцу. Као државни питомац упућен је 1871. у Тарант (Саксонија) на Шумарску академију где је био три семестра. Четврти и пети семестар похађао је на Политехници у Карлсруеу, шести на Шумарском институту у Дрездену а специјализацију из уређивања шума у Нансију. У Србију се вратио 1875. и у јесен се запослио као предавач па суплент у Земљоделско-шумарској школи у Пожаревцу. У Београд је прешао 1879. и у ресору Министарства финансија био архивар

Управе фондова а затим секретар Економског одељења министарства (до 1883). Помоћник управе Државне ергеле у Љубичеву код Пожаревца био је од 1883. до 1888. По повратку у Београд запослио се у Министарству народне привреде као секретар (1889) па начелник (1890) Одељења за шумарство и на том месту остао до пензионисања (1894).

Приказивао је наше најважније врсте шумског дрвећа — лишћара и четинара, рад са њима у природним састојинама и производњи семена и садница за вештачко пошумљавање. Око 1880. радио је на терену у комисији која је надзирала спровођење Закона о насељавању четири округа, ослобођена 1878, па је о тадашњим друштвеним и економским односима, стању шума и приликама у шумарству оставио више подужих написа. Описивао је пре свега стање шумских масива Селичевице, Бабичке горе, Суве планине и шума Пчиње, Јабланице и Топлице. Спровео је и оживотворио предлог Закона о шумама (1891) који је прихватио и знатан број његових предлога. Захваљујући њему донет је ценовник о продаји дрвета и успешније обављено ограничавање државних шума.

У стручној периодици написао је велики број чланака, пре свега о уређењу шума (*Пољопривредни календар*, 1876, 1897; *Тежак*, 1880—1883, 1888—1889, 1895—1899. и др.). За светску изложбу у Паризу (1900) припремио је споменицу о шумама Краљевине Србије у којој је приказао стање шума и шумарства тадашње Србије. Био је редовни члан Српског пољопривредног друштва (од 1880) и члан његовог Управног одбора. Као члан Хрватско- -славонског шумарског друштва учествовао је на изложби у Осијеку и годишњој скупштини тог друштва у Сремској Митровици (1888).

ДЕЛО: *Шуме у Краљевини Србији*, Београд 1900.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1878—1899; *Каталог књига на језицима југословенских народа: 1868—1972*, III, Београд 1977, 940.
ЛИТЕРАТУРА: М. П. Ћирковић, *Коста Ђорђевић (1848—1900)*, у: Пола стољећа шумарства: 1876—1926, Загреб 1926, 121; Светислав Владисављевић, *Коста Ђорђевић (1848—1900. год.) – Прилог за историју шумарства*, Шумарство, 1978, бр. 2—3, 79—84.

Владимир М. Николић

Ђорђевић Малагурски, Мара, књижевница, етнограф (Суботица, 20. XII 1894 — Београд, 9. VII 1971)

Рођена је у буњевачкој породици Малагурски Чурчић. Деда Ице Малагурски био је председник првог културног удружења Буњеваца, Пучке касине основане 1878, отац Јосип а мајка Кристина, рођена Стантић. Школовала се у Штросмајеровом заводу у Ђакову а затим на Вишој женској школи у Суботици. Студирала је енглески у Лондону. На Великој народној скупштини у Новом Саду 1918. била је једна од пет делегата жена и једна од чланова буњевачке делегације која се изјаснила за присаједињење Војводине Краљевини Србији. За сенатора и професора Драгослава Ђорђевића удала се 1919. У Београду је живела од 1929.

У Суботици је основала Буњевачко католичко дивојачко друштво и Дилетантско друштво (1911). Учествовала је у оснивању Буњевачке просветне матице 1927. и као њена прва председница приређивала изложбе народних рукотворина, позоришне представе и др. Водила је Суботичанке у Београд да у народним буњевачким ношњама наступају на двору и Радио Београду. Била је чланица управног одбора Кола српских сестара и Средњошколске матице а после Другог светског рата члан Друштва књижевника Србије.

Књижевне, етнографске и друге радове почела је да објављује 1912. под псеудонимом Невенка у буњевачком листу *Невен*. Од 1925. објављивала је у: *Вардару*, *Земљодилском календару*, *Књижевном северу*, *Мисли*, *Гласнику Југословенског професорског друштва*, *Буњевачким новинама* и *Буњевачком календару*. За приповетку

Вита Ћанина добила је награду САНУ на конкурсу Цвијете Зузорић (1928). Написала је драму *Манда Војнићева*, као и књижице о буњевачким народним обичајима и ношњама.

Носилац је Ордена Св. Саве V степена, Белог орла V степена, руског Црвеног крста у Паризу и Крста руских ратних инвалида.

ДЕЛА: *Буњевачки обичаји у сликама*, Суботица 1926; *Вита Ћанина и друге приповетке из буњевачког живота*, Београд 1933; *Стара буњевачка ношња и вез*, Суботица 1940, *Буњевка о Буњевцима*, Суботица 1941.

ЛИТЕРАТУРА: М. В. Кнежевић, *М. Ђ. М.*, КС, 1931, бр. 7, 273; А., *Ђ. М. М., Живот и рад гђе Ђ. М. М.*, ЈД, 1934, бр. 58, 2—4; Б. Павић, *О савременој буњевачкој књижевности*, МСе, 1938, бр. 4; А., *Умрла књижевница М. М. Ђ.*, Политика, 10. VIII 1971.

Невенка Башић Палковић

Ђорђић, Петар Ђ., филолог, универзитетски професор (Тузла, 24. VIII 1904 — Београд, 16. VII 1989)

Основну школу (1911—1916) и гимназију (1916—1924) завршио је у Тузли. Славистику је студирао у Београду (1924—1926). После трећег семестра студије је наставио на Јагелонском универзитету у Кракову (1926—1928), где је 1928. одбранио докторску дисертацију *О словенским трпним придевима*. Као суплент Мушке гимназије у Земуну додељен је на рад Катедри за руски језик на Филозофском факултету у Београду (1929—1931), а затим био професор гимназије у Руми (1931—1934), доцент Богословског факултета у Београду (1934) и ванредни професор (1940). Додељен је на рад Народној библиотеци у Београду 1942. па враћен на Богословски факултет. Био је редактор курсева у Радио Београду (1946), професор Прве женске, затим Друге мушке гимназије у Сарајеву (1947), научни сарадник Народне библиотеке Србије (1948—1954), а од 1954. редовни професор на Филозофском факултету у Новом Саду и шеф катедре за источне и западне словенске језике и књижевности, касније Катедре за руски језик и књижевност на том факултету (од 1961) до пензионисања (1974). Током студија имао је за наставнике А. Белића, С. Кульбакина, Х. Барића, Р. Кошутића, К. Њича, Ј. Лоса и др., а по завршетку студија упознао је и слушао Т. Лера Сплавињског, М. Вајнгарта, О. Хујера, М. Мурка и друге слависте који су утицали на формирање његових лингвистичких погледа. Ради славистичких истраживања боравио је у Бечу, Љубљани, Загребу, Лавову, Варшави, Вилнусу, Прагу, Братислави, Софији, Букурешту и на Светој гори.

Бавио се српском и словенском палеографијом, старословенским језиком, упоредном граматиком словенских језика, а посебно српским, руским, чешким и словачким језиком, историјом словенске писмености и словенске филологије. Објавио је 81 рад. Расправе и чланке објављивао је у периодичним публикацијама: *Јужнословенски филолог*, *Наш језик*, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, *Летопис Матице српске*, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, *Slavia*, *Slavia Occidentalis*, *Nový život*, *Библиотекар*, *Гласник Српске православне цркве*, *Светосавски зборник*, *Светосавље*, *Богословље*, *Хришћанска мисао*, *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, *Просветни гласник*, *Политика*, *Правда*, *Ново време*, *Обнова*, *Американски Србобран*. Објављивао је такође у зборницима *Свети Сава: Споменица поводом осамстогодишњице рођења*, *Београдски међународни славистички састанак 15—21. IX 1955*, *П. Ј. Шафарик 1795—1861*. и др. Био је члан Комисије за израду речника црквенословенског језика при Међународном славистичком комитету (1958), а када је у Загребу 1963. основана Југословенска национална комисија за израду речника црквенословенског језика, као њен први председник иницирао је формирање београдског средишта за израду речника црквенословенског језика српске редакције (сада пројекат Института за српски језик САНУ). Био је сарадник *Енциклопедије Југославије*, члан уредништва *Зборника за*

филологију и лингвистику и члан првог редакционог одбора за израду *Речника савременог српскохрватског књижевног језика* у издању Матице српске и Матице хрватске. Учествовао је у конципирању пројекта речника славеносрпског језика Матице српске.

Као одличан зналац словенских језика показао се у докторској дисертацији *О словенским трпним придевима* (1928). У области словенске палеографије најзначајнији му је рад *Историја српске ћирилице: Палеографско-филолошки прилози* (Београд 1971), у проучавању старословенског језика *Старословенски језик* (Нови Сад 1975) а у русистици уџбеник *Руски у 100 часова: Увођење у руски језик* (Београд 1940). Објавио је више радова из области српске говорне културе, књижевнојезичке норме и историје српског књижевног језика. За расправу *О старословенским трпним придевима* (1931) добио је награду СКА, за *Историју српске ћирилице: Палеографско-филолошки прилози* Седмојулску награду СР Србије а за заслуге у области библиотечке делатности Спомен- -захвалницу Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић" у Београду (1976).

ДЕЛА: *Др Петар Ђорђић, редовни професор*, Библиографија радова радника Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад 1984, 503—507.
ЛИТЕРАТУРА: А. Белић, *П. Ђ. О старословенским трпним придевима*, ЈФ, XII, 1933, 260—264; Стј. Ившић, *Још о ријечи ходочашће. Уз чланак г. П. Ђ. у „Нашем језику", г. III, 114—118*, HJ, III, 5, 1934—1935, 141—143; Предраг Пипер, *Уз јубилеј проф. Петра Ђорђића*, ЗРИСЈК, 1978, 1, 421—423; Ђоко Пејовић, *Просвјетни и културни рад у Црној Гори 1918—1941*, Титоград 1982, 240.

Предраг Пипер

Ђујић, Момчило Р., свештеник, четнички војвода (Ковачић код Книна, Далмација, 27. II 1907 — Сан Маркос, Калифорнија, САД, 11. IX 1997)

Отац му је био Раде а мајка Љубица, рођ. Милош. Основну школу и ниже разреде гимназије похађао је у Книну, а више разреде у Шибенику. По завршеној гимназији (1925) покушао је да ступи у Војну академију, али није прошао лекарски преглед. Богословију у Сремским Карловцима уписао је 1926. Завршивши је служио је војни рок у Мостару. Свештеник у Стрмици код Книна био је од 1933. Истицао се не само као свештеник него и као јавна личност у Далматинској епархији. У градњу народног дома „Петар Мркоњић" улагао је новац који је добио од државе и парохијана. Још пре избијања Другог светског рата основао је четничко удружење на територији Книна (1935). Активно је учествовао у демонстрацијама против конкордата између Краљевине и Ватикана. Био је вођа штрајка 10 000 радника на Унској прузи, због чега су га котарске власти казниле са десет дана затвора. Када је проглашена НДХ 1941. и усташка власт почела убијати предводнике српског народа, избегао је на италијанску територију, у Кистање, и основао одбор за прихватање српских избеглица. Био је један од вођа српског народног устанка који је избио 26/27. јула 1941. на тромеђи Далмације, Босанске Крајине и Лике. Устаници су се разишли у марту 1942. пошто нису могли да реше питање односа према Италијанима: комунисти су тражили борбу не спомињући усташки злочин а четници били за преговоре. Сматрао је да борбу против окупатора треба обуставити да би се заштитио српски живаљ. Оружје Динарске дивизије окренуо је против усташа и партизана с којима се борио до краја рата.

Крајем 1941. постао је најважнија личност на тромеђи и од свештеника постао ратник. Био је командант одреда „Петар Мркоњић", једног од шест четничких пукова који су дејствовали на тромеђи. Пошто је на иницијативу Врховне команде ЈВО, односно генерала Драгољуба Драже Михаиловића, октобра 1941. формирана Динарска дивизија, постављен је за заступника команданта и убрзо за команданта. На положају команданта ове дивизије остао је до лета 1945. На препоруку најстаријег четничког војводе Илије Трифуновића Бирчанина генерал Михаиловић му је марта 1942. доделио

титулу четничког војводе. После велике битке са партизанима код Книна 1944. Динарска дивизија се повукла у Словенију. У Словенији је са Димитријем Љотићем покушао да организује националне одреде који би уз помоћ западних савезника преузели власт у Југославији од комуниста. Када се показало да те наде нису оправдане, на челу Динарске дивизије прешао је преко Соче у Италију и код Палма Нове предао се британским снагама које су их 6. маја разоружале. Уз помоћ британског фелдмаршала Харолда Александера напустио је логор у Италији да би избегао изручење југословенским властима. Склонио се у Француску, одакле је започео активност на пребацивању припадника бивше Динарске дивизије из Немачке (где су били интернирани из Еболија), пре свега у земље Западне Европе како би били ближи отаџбини. У САД је прешао 1949. на позив Српске народне одбране у Америци. Од тада је радио на пребацивању својих сабораца у САД. После раскола у емигрантским редовима на његову струју и струју војводе Јевђевића основао је Покрет српских четника Равне горе и био му доживотни председник. Уређивао је лист *Србија* који је излазио у Хамилтону у Канади, а који је издавао поменути покрет. Када је дошло до раскола између СПЦ у матици и епархија у Америци, остао је веран Патријаршији у Београду. Његовим залагањем подигнути су нови храмови у којима је признавана јурисдикција СПЦ. Југословенске власти прогласиле су га за ратног злочинца. Више пута је тражено да буде изручен властима СФРЈ, али је америчка администрација то одбијала због недостатка доказа. Исти захтев неколико пута су по осамостаљењу 1991. поновиле и хрватске власти. Крајем шездесетих година преселио се у Сан Маркос код Сан Дијега у Калифорнији, где је сахрањен.

Био је у добрим односима са генералом Миланом Недићем, председником владе у Београду. Истицао је да за Србе, свако на свој начин, исту ствар раде Милан Недић, Димитрије Љотић и Драгољуб Михаиловић. Као богослов написао је збирку песама. Библиотеку од око 3 000 књига оставио је Богословији у Сремским Карловцима. Општина Сремски Карловци доделила му је Повељу града 2001. Са супругом Зорком, рођ. Добријевић, имао је синове Синишу и Радивоја и кћер Радојку.

ДЕЛО: *Емилијаде*, Сремски Карловци 1931.

ЛИТЕРАТУРА: Драго Гиздић, *Далмација 1941*, Загреб 1957; Драго Гиздић, *Далмација 1942*, Загреб 1959; Драго Гиздић, *Далмација 1943*, Загреб 1962; Драго Гиздић, *Далмација 1944—1945*, Загреб 1964; Младен Цолић, *Такозвана Независна Држава Хрватска*, Београд 1973; Јован Марјановић, *Дража Михаиловић између Британаца и Немаца*, Загреб, Београд 1979; Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979; Бранко Петрановић, *Револуција и контрареволуција 1—2*, Београд 1983; Фикрета Јелић Бутић, *Четници у Хрватској 1941—1945*, Загреб 1986; Душан Пленча, *Книнска ратна времена 1850—1946*, Загреб 1986; Божидар Соколовић, *Борац и бунтовник војвода Момчило Ђујић: Динарска дивизија у Другом светском рату*, Милвоки 1991; Бранко Петрановић, *Србија и у Другом светском рату 1939—1945*, Београд 1992; Вељко Ђ. Ђурић, *Војвода Ђујић*, Београд 1998; Коста Николић, *Историја равногорског покрета*, 1—3, Београд 1999.

Вељко Ђурић

Ђукић, Светомир, дивизијски генерал, спортски радник, стручни писац (Ражана код Косјерића, 29. V 1882 — Дуизбург, Немачка, 19. X 1960)

Отац Светозар и мајка Драгиња, рођ. Радишић, били су земљорадници, угоститељи и трговци. Основну школу завршио је у Ваљеву а шест разреда гимназије у Ужицу. Нижу школу Војне академије завршио је у Београду у XXXI класи (1898—1900) и произведен у чин потпоручника. У чин поручника унапређен је 1904, капетана II класе 1910, капетана I класе 1912. а мајора 1914. Службу је добио у Пожеги па Ужицу. Потом је у Ваљеву од 1901. до 1905. био командир вода а затим ађутант у XVII пешадијском пуку Дринске дивизијске области. Завршивши Вишу школу Војне академије (1907—1909), распоређен је за командира чете у XVIII пешадијском пуку а маја 1912. за командира 3. чете 3. батаљона VII пешадијског пука Дунавске дивизијске области у Београду. Учествовао је у свим ратовима од 1912. до 1918. Командант одбране

Београда био је 1915. Прешавши Албанију дошао је на Крф и под командом Живојина Мишића учествовао у пробоју Солунског фронта. Након Првог светског рата био је официр Југословенске војске у Загребу, Велесу, Сарајеву, Бањалуци, Битољу, Осијеку и Скопљу, где је у чину дивизијског генерала пензионисан 1940. У овом чину учествовао је у Априлском рату а 1943. пришао покрету Драже Михаиловића. Био је командант северних покрајина и Михаиловићев емисар у контакту с Мачеком и Павелићем (1945). Пред крај рата емигрирао је у Немачку. Говорио је немачки и француски језик.

Од ране младости активно се бавио атлетиком, гимнастиком, стрељаштвом (у Ваљеву био члан Стрељачке дружине „Илија Бирчанин" и секретар Окружног стрељачког одбора), пливањем, бициклизмом, мачевањем и коњичким спортом. Организовао је прве пешачке трке у Србији 1906. и на њима као такмичар освојио друго место. Био је један од оснивача, члан управе и вежбач у Витешком друштву „Душан Силни" у Ваљеву. Као капетан у XVIII пешадијском пуку у Београду са групом младих официра основао је 1910. Српски олимпијски клуб, био његов први директор а потом секретар (од 1913). Његовим залагањем ова организација иницирала је квалификационо такмичење и пријавила учешће спортиста Србије на 5. олимпијским играма 1912. у Стокхолму, где је на састанку Међународног олимпијског комитета јула 1912. изабран за сталног делегата Србије у овом телу. Активан у МОК-у био је и од 1919. до 1948, а потом се повукао. На оснивачкој скупштини Југословенског олимпијског комитета 1919. у Загребу изабран је за потпредседника (1919—1927) а касније за генералног секретара (1927—1930) и члана Извршног одбора (1930—1941). Као представник ЈОК-а присуствовао је играма у Анверсу 1920, Паризу 1924, Амстердаму 1928. и Берлину 1936. Био је близак пријатељ Пјера де Кубертена, оснивача модерних олимпијских игара.

Писао је књиге са војном тематиком и бавио се спортским новинарством. Објавио више од 100 радова и прилога у војним и грађанским листовима и часописима. Сарадник *Војске* био је од 1904. Потписивао се и као Витомир Браничевски. У литератури се јавља и као Светислав.

Носилац је Албанске споменице и више домаћих и страних војних одликовања, као и олимпијских медаља Шведске и Белгије, немачког Олимпијског ордена I реда, Дипломе Олимпијских игара у Лондону 1948.

ДЕЛА: *Вера и инстинкт самоодржања као најважнији фактори морала*, Београд 1905; *Четовање*, Београд 1908; *Фабије. Закон о надмоћности у историји*, Београд 1908; *Битка на Битољу*, Београд 1913; *У морском купалишту*, Загреб 1921 (као Витомир Браничевски); *Решавање задатака у рату, на маневру, ратној игри или на карти*, Крагујевац 1923; *Тамо далеко*, I, Београд 1928; *Divči Barry*, Сарајево 1928—1931; *Младој Југославији чврсте руке*, Београд 1930; *Људи чврсте руке*, Београд 1930; *О пацифизму*, Сарајево 1931; *Дисциплина. Морал. Част*, Сарајево 1934.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1901—1912, 1914.

ЛИТЕРАТУРА: Споменица 75-годишњице Војне академије 1850—1925, Београд 1925, 294; Четврт века СК „Југославије" 1913—1938, Београд 1939; Политика, 22. X 1960, 10; Никола Миловановић, Дража Михаиловић, Београд 1991; Биографски лексикон Ваљевског краја, књ. 1, св. 5, Ваљево 1998; Синиша Ивановић, Лазар Чолић, Ко је генерал Светомир Ђукић, Београд 1999; Велимир Иветић, Слобода писања у војсци, Војска, 16. V 2002, 36; Бранимир Васић, Од „Москве" у Кумодраж, Спортски журнал, 26. V 2007, 22.

Јован Пауновић
Татјана Пивнички Дринић

Ђурађ Бранковић, деспот (?, око 1375 — Смедерево, 24. XII 1456)

Потицао је из једне од најпознатијих српских породица позног средњег века. Био је син „господина" Вука и госпође Маре, кћери кнеза Лазара. Као дечак доживео је Косовску битку 1389, која се одиграла на очевим поседима. Смрт оца дочекао је са нешто више од двадесет година. Пошто су после Вукове пропасти највећи део земаља Бранковића посели Турци и Лазаревићи, с мајком и браћом преживљавао је тешке дане. Успели су ипак да од султана откупе очеву земљу на самом почетку XV в., када је

османлијској држави запретила велика опасност од монголског кана. С братом Гргуром 1402. учествовао је у бици код Ангоре. После битке прешао је у Цариград, где га је ујак Стефан Лазаревић бацио у тамницу. Пошто је успео да се ослободи уз помоћ властелина Родопа, вратио се у своју земљу. У њој је, уз турску помоћ, 1402. ратовао против ујака Стефана и Вука, који су се кроз Област Бранковића враћали на своје поседе. Лазаревићи су добили битку, која се одиграла у околини Грачанице. У то време почео је да води главне породичне послове. Ускоро је остао једини мушки члан куће, јер му се старији брат Гргур закалуђерио и 1408. умро у Хиландару. Млађег брата Лазара Турци су убили 1410. Тих година био је веран вазал турског султана Сулејмана, који је владао европским делом Царства. У складу с тим положајем, помагао је побуну Вука Лазаревића против брата Стефана. Од 1410. до 1412. учествовао је у рату међу синовима султана Бајазита I. Најпре се држао Сулејмана, затим Мусе, који је покушао да га отрује. У непосредној животној опасности гоњен је по источним пределима Балканског полуострва, али је успео да се склони у Солун. Посредништвом мајке Маре измирио се са ујаком Стефаном. Како деспот Стефан није имао деце, знало се да ће наследити српски престо. Предводећи хришћанску војску 1413. под планином Витошом у Бугарској потукао је султана Мусу, чиме су завршене борбе за престо у Турској. Под новим султаном Мехмедом I наступила су мирна времена.

Одложио је оружје и 26. децембра 1414. венчао се с доста млађом Јерином (Ирином), која је била из солунске гране бивше византијске царске куће Кантакузин. Њу је вероватно упознао две године раније, за време боравка у Солуну. Ова Гркиња у Србији је остала до краја живота и, додуше као „проклета", боље је запамћена него било која друга средњовековна владарка. Изгледа да му то није био први брак, пошто су Дубровчани 1408. писали госпођи Мари помињући „госпођу Јелену, кћер господина Ђурђа". Јелена се касније у изворима више никада не помиње. У наредним годинама као господар своје области остао је веран ујаку деспоту Стефану. После смрти Балше III деспот Стефан наследио је Зету, али и тежак рат с Млечанима који су се утврђивали на источној Јадранској обали. Деспот је 1423. препустио ратовање Ђурђу, који се с војском спустио у Приморје. С њим је већ 1423. код бенедиктинске опатије Св. Срђа и Вакха на Бојани склопио мировни споразум. Пошто је на терену остало доста нерешених спорова, следеће године закључио је нови уговор у копаоничкој Плани. Преостала спорна питања решио је новим споразумом, склопљеним 1426. у Вучитрну. Пошто се нагодио с Млечанима, деспот Стефан му је препустио управу над Зетом. Ђурађ се августа 1426. у њу преселио с породицом. У међувремену Јерина му је изродила шесторо деце: синове Тодора, Гргура, Стефана и Лазара, и кћерке Мару и Кантакузину. У септембру је са породицом посетио Дубровник, у којем је свечано дочекан и богато угошћен. Већ дотле умрла му је мајка Мара, као калуђерица Марина.

Најкасније 1425. деспот Стефан представио га је властели и клиру, на државном сабору у рудничкој Сребреници, као будућег наследника престола. Да би постао нови владар српске државе, морао је бити признат и у спољном свету, пре свега у Угарској и Турској. Уговором у Тати признао га је угарски краљ Жигмунд. После изненадне Стефанове смрти 19. јула 1427. постао је српски владар. Најпре се нагодио с краљем Жигмундом, коме је уступио Београд, али не и Мачванску бановину, иако се на то обавезао уговором у Тати. Још теже је било нагодити се са султаном, који је од 1425. ратовао у Србији. Ипак је успео 1428. да и с њим склопи мировни споразум. Признао је врховну турску власт, што је подразумевало слање помоћне војске и плаћање харача, који је 1433. износио 50 000 дуката годишње. Његовим доласком на власт и међународним признањем Србије коначно су уједињене земље Лазаревића и Бранковића. Како је држао и области Балшића, постао је једини господар сачуваних делова некадашњег Српског царства. Српска држава се поново простирала од Дунава до Јадранског мора. Пошто су Угри држали Београд а Турци Ниш, Крушевац и Голубац, српска држава није имала већих утврђених градова. Зато је сазидао нову престоницу, Смедерево. Мада је подигао највећу средњовековну тврђаву, она није могла да заустави

турско освајање. Док је зидано Смедерево, углавном је боравио у летњиковцу Некудиму и у Жичи. Прве две године владе носио је скромну титулу „господин". У лето 1429. крунисао га је деспотском круном Георгије Филантропен, изасланик византијског цара Јована VIII Палеолога. Владајући као веран турски вазал успео је да прошири своју државу припајањем делова Босне: Сребреници и њеној околини додао је делове Усоре и утврђене градове Зворник и Теочак. Док је према босанском краљу водио офанзивну политику, према Млечанима у Зети био је попустљив. С њиховим представницима августа 1435. у „великој сали за аудијенције" смедеревског двора решио је спорна питања која су реметила миран живот на терену. Његов положај као владара Србије и даље су одређивали односи између Турске и Угарске. Да би се што чвршће везао за њих, уговорио је кћеркама политичке бракове: старију Мару дао је у харем султану Мурату II, а млађу Кантакузину удао за Немца Улриха II Цељског, грофа Немачког царства, сродника угарског двора и славонског бана. Успевао је да одржи политичку равнотежу првих десет година своје владе, али су 1437. догађаји кренули мимо његове воље и Србија је постала поприште ратовања. Средином те године Угри су ударили на Турке управо преко његове територије. Освајање Деспотовине завршило се 1439. падом Смедерева.

Са супругом Јерином, сином Лазаром и двором прешао је 1439. у Угарску. Тражећи помоћ умешао се у династичке борбе, настојећи да за сина обезбеди будимски престо. Како у томе није успео, решио је да оде у Зету и из ње поведе борбу против Османлија. Преко Загреба, где се сусрео са кћерком Кантакузином, Кјоће, Шибеника и Дубровника стигао је у лето 1440. на зетску обалу. Тамо су Турци на крају уценили његову главу и зато је у априлу 1441. побегао у Дубровник. Док је у њему боравио, не знајући куда ће даље, султан је у Анадолији ослепио његове синове Гргура и Стефана. Ужасна породична трагедија оставила је на њега трајан траг. Пошто је у Дубровнику провео три и по месеца, оставио је велико благо и вратио се у Угарску. Покорио се новом краљу Владиславу и почео да ради на покретању крсташког рата. Успео је, у јесен 1443, да с краљем и Јованом Хуњадијем организује Дугу војну. Преко Ниша, Пирота и Софије војска је продрла до Златице, али се због јаке зиме, несташице хране и жестоког турског отпора морала вратити. Убрзо су поведени преговори који су довели до угарско-турског мира, а он је у лето 1444. склопио посебан уговор са султаном. Враћени су му ослепљени синови и цела Деспотовина. После 1444. владао је Србијом као веран турски вазал. Његова земља опљачкана и становништвом проређена све више се сводила на Смедерево. Одбио је да учествује у рату против Турака, који се завршио хришћанским поразом код Варне новембра 1444. Ипак, помагао је све угроженији Цариград: два натписа сведоче да је 1447—1448. обновио једну кулу и део градских зидина, али није хтео да се придружи неприпремљеном походу Јована Хуњадија, кога је октобра 1448. поразио султан Мурат II на Косову. За њега и српски народ наступила су још гора времена када је 1451. дошао на турски престо султан Мехмед II чији је главни циљ био покоравање преосталих балканских хришћанских држава. Први је на реду био Цариград, који је раздвајао његове азијске и европске поседе. Заузео га је 29. маја 1453. Ђурађ је морао да као веран вазал пошаље војну помоћ. Пад византијске престонице дубоко га је потресао: када је примио вест, затворио се у собу и три дана никога није себи пуштао. Потом је предузео велике дипломатске акције да покрене европске државе на крсташки рат. Упутио је дубровачког властелина Јунија Градића у Италију. Тражио је помоћ од млетачког Сената, миланског војводе Франческа Сфорце, римског папе Николе V и напуљског краља Алфонса Арагонског а добио само обећања. Турци су 1454. почели да освајају Србију и у току следеће године заузели Ново Брдо и целу област Бранковића. Остале су му само некадашње земље Лазаревића. Све остало морао је и званично да препусти султану. Од 1449. имао је сукобе са Хуњадијем око поседа у Угарској где су крајем 1455. покушали да га убију у Купинову. У новембру 1456. убили су му зета Улриха II Цељског у Београду.

Око три деценије био је стожерна личност међу преосталим балканским хришћанским господарима. Успевао је да се одржи јер је био један од најбогатијих људи свог времена. Нарочито велике приходе имао је од рудника: Новог Брда, Сребренице, Рудника, Трепче, Зајаче, Крупња, копаоничких рудника. Србија је у његово време била велики извозник сребра и осталих метала, веома тражених на европском тржишту. Имала је напредну пољопривреду и развијену трговину са изузетно значајном улогом Дубровчана који су је повезивали са привредно напредним подручјем Медитерана и уопште Европе. Међу српским средњовековним владарима цар Душан и он били су највећи пријатељи Дубровчана. Откупљивао је Грке из турског ропства, нарочито после пада Солуна 1430. и након пропасти Цариграда 1453. Као истински хеленофил и велики привржeник источне хришћанске вере и културе, био је присталица и заштитник исихаста, православних монаха својеврсног конзервативног и мистичног правца који су бежећи од Турака стизали у Деспотовину из грчких и бугарских крајева. Они су утицали на духовни живот Србије тога времена и били противници римокатолицизма. Није послао представнике на унијатски сабор у Фиренци 1439. Одбио је 1455. да на позив фрањевачког фратра Јована Капистрана пређе на римокатолицизам. Био је образован човек. Говорио је неколико језика, а његова смедеревска престоница брзо је постала научно и културно средиште српске државе. Поред преписивања и превођења књига у њој су настала разна оригинална дела. Ту су се нашли многобројни рукописи на српском, грчком и латинском језику. Као представник старог српског племства држао је до свог високог порекла.

ЛИТЕРАТУРА: Константин Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 353—389; *Историја српског народа*, II, Београд 1982, 218—314; Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1999.

Момчило Спремић

Ђурић, Љубомир, пилот, метеоролог, стручни писац (Дражиновићи код Пожеге, 15. IX 1894 — Београд, 30. X 1978)

Поред основне школе у родном селу, у Ваљеву и Београду завршио је четири разреда гимназије и трговачку школу па радио као трговачки шегрт и калфа. Новембра 1913. ступио је у пешадијску подофицирску школу у Крагујевцу а чин поднаредника добио у подофицирској школи у Скопљу. Као водник ђачке чете у Скопљу обучавао је регруте ђаке до повлачења преко Албаније. Евакуисан је у Бизерту. Маја 1916. пријавио се у авијацију и био упућен на школовање у Француску, у Шартр, где је укључен на курс за авиомеханичара. Две године обављао је дужност механичара у српско-француским ескадрилама на Солунском фронту а јула 1918. примљен у пету класу српских ученика — пилота, која је обуку отпочела у Седрсу. Школовање је прекинуо пред пробој фронта а наставио у Новом Саду марта 1919. и добио звање војног пилота. Почетком 1920. задужен је да у Београду од Француза преузме метеоролошку станицу која је била у саставу Српске авијатике. Да би стекао потребна знања из метеорологије, похађао је предавања на Универзитету у Београду и радио у метеоролошкој опсерваторији. Основао је 1923. метеоролошку станицу у Петроварадину која је прва у Краљевини СХС почела да издаје дневне метеоролошке билтене са прогнозом времена. Организовао је 1925. ваздухопловну метеоролошку школу а убрзо и преко 30 метеоролошких станица, чији је број стално повећаван све до Другог светског рата. Тиме је допринео да ваздухопловна метеоролошка служба, са њим на челу, добије улогу централне државне метеоролошке установе. У НОВЈ је ступио 1944. и учествовао у обнови метеоролошке службе Команде ЈРВ.

Стручно се усавршавао током дужих специјализација у Француској, Белгији и Енглеској. Објавио је неколико уџбеника и приручника из области метеорологије, као и више десетина чланака у *Ваздухопловном гласнику* и другим часописима. Од 1935. до

1941. био је члан Међународног метеоролошког комитета и Међународне комисије за ваздухопловну метеорологију. Учествовао је у обнављању метеоролошке службе Команде ратног ваздухопловства и метеоролошке службе Србије. Био је први начелник Управе хидрометеоролошке службе Србије и оснивач Хидрометеоролошког завода Србије.

Носилац је Албанске споменице.

ДЕЛА: *Метеорологија*, Нови Сад 1925; *Метеорологија или наука о времену*, Нови Сад 1932; *Борба против града (леда, туче)*, Београд 1953; *Опис падавина (водених талога) и осталих појава у атмосфери*, Београд б. г.

ИЗВОР: Андрија Павловић, Организација и развој југословенског војног ваздухопловства, 1—2, рукопис, библиотека Музеја ваздухопловства — Београд.

ЛИТЕРАТУРА: Сава Микић, *Историја југословенског ваздухопловства*, Београд 1933; Миодраг Јовановић, *Шематски алманах са адресаром града Новог Сада*, Нови Сад 1936; Политика, 1. XI 1978, 25; *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд 2006.

Чедомир Јанић

Ердељановић, Јован, етнолог, универзитетски професор (Панчево, 30. XI 1874 — Београд, 12. II 1944)

Отац Димитрије био је из Црепаје, од рода Радованчевих старином из Метохије, а мајка Персида из Јарковца чији су преци били из Херцеговине. Његов отац стекао је аустријско војно образовање, али се због тешкоћа којих је имао као Србин определио за грађанску службу. Због неприлика са мађарским властима са родитељима је 1877. прешао у околину Смедерева. У селима Друговцу и Михајловцу започео је основну школу а завршио је у Смедереву, где је пошао у гимназију. Матурирао је у Београду па дипломирао 1897. на Историјско-филолошком одсеку Велике школе. Потом је био асистент Јована Цвијића у Географском заводу Велике школе (1897—1898) а истовремено и професорски приправник у Другој београдској гимназији. После положеног професорског испита од јануара 1901. био је гимназијски суплент и в. д. асистента Географског завода. Фебруара 1902. изабран је за државног питомца и студирао на универзитетима у Бечу, Берлину, Лајпцигу и Прагу, где је 1905. одбранио докторску дисертацију из етнологије са археологијом и словенском филологијом *Кучи, племе у Црној Гори*. По повратку у Београд 1905. био је професор Треће београдске гимназије а 1906. изабран за доцента на Универзитету. Приступно предавање му је било *Етнологија, етнографија и сродне им науке* (1906). Као војни обвезник са српском војском учествовао је у опсади Једрена 1912/13. За ванредног професора изабран је 1919. а 1921. за редовног професора етнологије на Филозофском факултету у Београду. У Другом светском рату као талац био је у логору на Бањици, што му је нарушило здравље. Са супругом није имао порода.

У Цвијићевој антропогеографској школи, усмереној на интензивна проучавања насеља и порекла становништва српских земаља, био је један од најбољих сарадника, па су зато и његове прве значајније студије биле из антропогеографије (монографија *Доње Драгачево* 1902, *Проучавање насеља српских земаља* 1904). Најоригиналнији и највећи допринос српској етнологији дао је у проучавању родовско-племенског друштва у Црној Гори (1902—1926). У научноистраживачком раду служио се комбиновањем више метода. Главни начин рада био му је етнолошки, тј. непосредно проматрање и пропитивање друштвене и етничке стварности („на терену, у народу"), потом је систематски проучавао писане историјске, археолошке и лингвистичке изворе. Настојао је да темељно проучи и објасни саму структуру и основне одлике динарског племенског друштва, а потом и да осветли настанак, развој и коначно формирање појединих племена северне и Старе Црне Горе. По њему су постојале две главне фазе у формирању племена код динарских Срба: прву је чинило време од досељавања Словена до стварања јаке државе под Немањићима, а другу ново формирање у време и после турске најезде.

Резултате тих истраживања објавио је у четири обимне монографске студије: *Кучи — племе у Црној Гори* (1907), *Братоножићи — етнолошка испитивања* (1909), *Постанак племена Пипера — етнолошка расправа* (1911) и *Стара Црна Гора — етничка прошлост и формирање црногорских племена* (1926). У овим монографијама осветљавао је место и политичку улогу племенских установа (скупштина, суд, главарство). Антиципирање политичке етнологије (антропологије) у Срба дошло је до изражаја још у два његова рада — *За наше духовно јединство* (1932) и *Коју ћемо културу: само српску, или југословенску?* (1938), у којима је разматрао проблеме етничког, државног и културног јединства Југославије између два светска рата. Може се сматрати пиониром политичке етнологије (антропологије) не само у националним, него и у европским оквирима. Етничка историја Срба и других Јужних Словена била је друго подручје његових истраживања. Проблеме етногенезе је разматрао већ у монографијама о настанку племена у Црној Гори. Указао је на процесе симбиозе и стапања старог балканског (поромањеног и арбанашког) становништва и Срба путем сплемењавања, брачних веза и вештачког (духовног) оројавања (кумства и побратимства). У студији *Етничко сродство Бокеља и Црногораца* (1914—1920) на основу истраживања порекла становништва, говорних особина, народних обичаја, народног одевања и градитељства закључио је да Бокељи и Црногорци чине „исту етничку групу српског народа". О етногенези и осталим проблемима расправљао је и у другим студијама: *Етнички положај Срба Старе Србије и Македоније међу Јужним Словенима* (1924), *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату* (1925) и др. Последње дело из ове проблематике му је обимна монографија *О пореклу Буњеваца* (1930) у којој је анализом језика и традицијске културе указао на заједничко (српско) етничко порекло трију буњевачких група: приморско-личких, далматинских и подунавских. Треће значајно подручје његових истраживања била је религија. Резултат тога је обимна студија *О почецима вере и о другим етнолошким проблемима* (1938). Да би доказао да је анимизам најстарији облик вере код људи, боравио је у Енглеској и тамо проучио важнију релевантну литературу. Сматра се најдоследнијим заступником еволуционе теорије у српској етнологији. Уредио је пет књига Првог одељења („Живот и обичаји народни") и шест књига другог одељења („Насеља и порекло становништва") *Српског етнографског зборника*. Написао је неколико упутстава за проучавање народног живота и обичаја, као и порекла становништва (1907, 1910, 1928. и 1938). Његове *Основе етнологије* (1932) биле су наш први уџбеник из етнологије за гимназије. Од 1922. до 1928. спроводио је комплексна етнолошка истраживања у Банату а грађу је делимично објавила Матица српска као књигу *Срби у Банату* (1986).

За дописног члана СКА изабран је 1921. а 1933. за редовног члана. Био је почасни члан Матице српске, редовни члан Научног друштва имена Шевченко у Лавову, члан Чехословачког географског друштва у Прагу и Свесловенског друштва у Прагу. Оданост Универзитету и Етнолошком семинару исказао је и завештањем своје библиотеке (око 2500 књига) и радног кабинета Етнолошком семинару у којем је радио од првих дана његовог оснивања.

Носилац је Ордена Св. Саве IV реда.

ДЕЛА: Е. Церовић, *Библиографија Јована Ердељановића*, ГЕИ, 1974, бр. 23, 182—189.
ЛИТЕРАТУРА: А., *Јован Ердељановић, дописник*, ГСКА, 1922, бр. 30, 313—318; 35, 1929, 285—287; Ј. Радовић, *Академик Јов. Ердељановић*, ГСКА, 1941—1944, бр. 51, 236—239; В. С. Радовановић, *У спомен академику Д-ру Јовану Ердељановићу, уреднику Српског етнографског зборника (12. XI 1874 — 12. II 1944)*, СЕЗ, 1951, бр. 44, V—CII; Б. М. Дробњаковић, *Д-р Јован Ердељановић (30. X 1874 — 12. II 1944)*, ГЕИ, 1952, бр. 1—2, 553—557; Мирко Барјактаровић, *Библиотека професора Ердељановића*, ГЕИ, 1952, бр. 1—2, 593—594; Петар Ш. Влаховић, *Др Јован Ердељановић*, ГЕМБ, 1953, књ. 16, 262—266; П. Ж. Петровић, *Јован Ердељановић*, ЗМСДН, 1954, бр. 6, 188—189; Шпиро Кулишић, *Научно дјело Јована Ердељановића*, ЗМСДН, 1966, бр. 45, 92—109; С. Ћулибрк, *Јован Ердељановић*, ГЕИ, 1973, бр. 19—20, 33—34; Мирко Барјактаровић, *Сто година од рођења и тридесет година од смрти др Ј. Ердељановића*, ГЕМБ, 1974, књ. 37, 237—243; М. Драшкић, *Јован Ердељановић о уделу старијег балканског становништва у етногенези Јужних Словена*, ГЕИ, 1974, бр. 23, 1—11; Видосава Стојанчевић,

Проучавање племена у Црној Гори кроз преписку Ј. Ердељановића са Андријом Луђурићем, ГЕИ, 1974, бр. 23, 13—19; Емилија В. Церовић, *Јован Ердељановић*, ГЕИ, 1974, бр. 23, 177—180; *Јован Ердељановић — Живот и дело*, Зборник радова са II симпозијума етнолога СР Србије „Темељи научне традиције наше етнологије", Панчево 1976, 11—91; М. Лутовац, *Цвијић и Ердељановић*, у: Југословенска социологија села, Београд 1987, 578; Н. Ф. Павковић, *Јован Ердељановић*, ГЕИ, 1995, бр. 44, 271—278.

Никола Ф. Павковић

Жардецки, Вјачеслав, астрофизичар, математичар, универзитетски професор (Одеса, Украјина, 16. IV 1896 — Њујорк, 1962)

Отац Сигисмунд пољског је порекла. У Одеси је завршио класичну гимназију а потом и Физичко-математички факултет Новоросијског универзитета, уз специјализацију из астрофизике (1917). Дипломски рад из астрофизике *Испитивање спектра променљиве звезде η Aquilae* урадио је на Пулковској опсерваторији и задржан је као асистент на Катедри астрофизике Новоросијског универзитета до 1920, када је емигрирао у Краљевину СХС. Марта 1920. изабран је за асистента на Астрономској опсерваторији а марта 1921. за асистента при Катедри примењене математике Филозофског факултета. За доцента за предмет Теоријска физика изабран је 1925, за ванредног професора 1930. а за редовног 1939. Предавао је још и теорију вектора, хидромеханику и математичку физику. Сагласно тим курсевима објавио је и уџбенике: *Хидромеханика*, практикум за студенте математике и физике и *Основи Теориске физике*, први потпуни курс из те области у нас. Докторску дисертацију *О кретању чврстог тела на кривој линији* одбранио је марта 1923. Исте године објављена је у *Гласу СКА*. На дужности помоћника директора Географског института био је од јануара 1923. За време Другог светског рата је пензионисан. Предавао је од 1943. на Универзитет у Грацу. Одселио се у САД 1949. и радио као професор геофизике на Колумбија универзитету (од 1950), професор механике на Менхетн колеџу у Њујорку и истраживач у Lemont Geological Observatory. У Њујорку је остао до краја живота.

Објавио је већи број радова из рационалне механике, хидромеханике, астро и геофизике, теоријске физике и математике. Његови најзначајнији резултати односе се прво на проблеме еволуције Земље и других небеских тела; своју теорију развио је упркос скромним рачунарским могућностима тог времена, затим на проблеме простирања еластичних таласа у слојевитим срединама. И једно и друго спада у граничну област хидромеханике, астро и геофизике. Ти резултати имали су запажен одјек.

Сарађивао у *Bulletin de l'Observatoire Nicolas a Poulkovo* (1917), *Гласу Српске краљевске академије* (1923—1941), *Записки Русск. науч. инст. въ Б҃лградѣ* (1929—1933, 1940), *Mathem. Zeitschrift* (1933), *Acta Astronomica* (1931), *Odbitka z Czasopisima Geograficznego* (1936) итд. Написао је одељак *Математичка климатологија и астрономска теорија осцилација климе* у *Handbuch der Klimatologie* (1930) и четири одељка у *Handbuch der Geophysik* (1931—1938).

ДЕЛА: Библиографија радова у: Живот и дело српских научника, 5, Београд 1999, 79—87.
ЛИТЕРАТУРА: *Прослава стогодишњице Филозофског факултета у Београду 1863—1963*, Београд 1964, 94, 515, 517, 522, 799, 818; *Историја Београда*, III, Београд 1974, 331; Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984, 282; *Руска емиграција у српској култури*, Зборник радова 1—2, Београд 1984, II, 254; Ђорђе Мушкицки, *Вјачеслав Жардецки (1896—1963)*, у: Живот и дело српских научника, 5, Београд 1999, 41—79.

Ђорђе Мушицки

Жефаровић, Христофор, бакрорезац, зограф, јеромонах (Дојран, Македонија, ? — Москва, 18. IX 1753)

Рођен је у свештеничкој породици, највероватније крајем XVII или на самом почетку XVIII в. Отац му се звао Димитрије, мајка Ђурђина а брат Продан, из чега се види њихово словенско порекло. Потписивао се на различите начине, на словенском и грчком, као „Жефарович", „Зефар" и „Ζεφαρ". Данас се води и под презименом Џефаровић. Називао се „илирско расцијански општи зограф" или „општи илирско србски зограф", а митрополијски секретар Павле Ненадовић млађи у похвалним стиховима објављеним у *Стематографији* помиње његово бугарско отечество. Христофор му је монашко име, док је крштено остало непознато. Претпоставља се да је прво учио код оца свештеника а потом у неком манастиру, где стиче чин јерођакона. Ту је дошао у додир са грчким сликарским радионицама, које су познавале актуелну праксу. За време учења сачинио је препис приручника Панајотиса Доксараса, састављеног на основу Леонардовог *Трактата о сликарству*, па је претпостављено да је учио сликарство у Доксарасовој академији крајем двадесетих и почетком тридесетих година XVIII в. Поједини делови рукописа показују да је познавао и *Ерминију* Дионизија из Фурне, што његово сликарско школовање везује за Свету гору и залеђе Солуна, а познавање бакрорезне технике указује на везе са Мосхополем.

Почетком тридесетих година XVIII в. упутио се у Хабзбуршку монархију. На основу једног архивског документа из 1734, у којем се помиње зограф Христо, претпостављено је да је у то време боравио у Београду и имао ученике. У каснијем писму и сам помиње своја дела рађена за београдског митрополита Викентија Јовановића. Посредовањем бачког епископа Висариона Павловића одлази у манастир Бођане, где је 1737. са помоћницима изводио зидно сликарство главне цркве. Из тог периода поузданије му се приписује само икона *Светог великомученика Димитрија*. Током 1739. отишао је у Барању, где изводи зидне слике у парохијској цркви Светог Димитрија у Шиклошу. Сликарство је изгорело у пожару који је захватио цркву, али о њему сам говори у два писма из 1740. Након тога ступио је у контакт с патријархом Арсенијем IV Јовановићем, отишао у Беч и успоставио сарадњу са гравером Томасом Месмером која је трајала све до његове смрти. Први познати резултат те сарадње је бакрорез *Свети Сава са јужнословенским светитељима*, којим патријарх честита царици Марији Терезији крунисање за краљицу Угарске. Истовремено су започели штампање бакрорезног хералдичког зборника *Изображеније оружиј илирических*, популарно званог *Стематографија*, рађеног према књизи хрватског полихистора Павла Ритера Витезовића. Убрзо потом патријарх му је поверио израду бакрорезних књига *Канон воскресни*, *Поученије светитељское* и једног *Буквара*, од кога се није сачувао ниједан примерак. Након тога припрема бакрорезно издање превода *Привилегија*, према истоименој књизи на латинском језику штампаној у Бечу 1743. Латински текст превео је митрополијски канцелариста Павле Ненадовић млађи, а књига завршена 1745. Истовремено ради самосталне бакрорезе за разне наручиоце: *Свети Теодор Стратилат и Теодор Тирон* за манастир у Сервији, *Свети Јован Владимир* наручили су ктитори из Мосхопоља и његове околине, два бакрореза *Светог Николе* за наручиоце из Кечкемета и Ђура, *Свети Наум Охридски* према наруџбини Михаила Готиниса из Мишколца, *Вазнесење Христово* за манастир Комоговину и *Свети Кузман и Дамјан*, који је горњокарловачки епископ Павле Ненадовић наручио за фрушкогорски манастир Раковац. Портрети браће Ивана и Богића Вучковића Стратимировића нису сачувани, али су познати на основу копија Арсенија Теодоровића. У то време се припрема на ходочашће у Свету земљу и поводом тога ради бакрорез чудотворне иконе *Богородица извор живота*. На ходочашће је кренуо средином 1745, прикључивши се групи коју су водили монаси манастира Раковца. Наредне године је у Бечу извео пет бакрореза: *Свети Никола* за Гргетег, *Свети деспоти Бранковићи* за Крушедол, *Свети цар Урош* за Јазак, *Свети цар Лазар* за Врдник и *Богојављање* за Велику Ремету. Током 1747. настао је бакрорез *Свети Јован Златоусти*, изведен према истоименом бакрорезу

Ивана Зубова. Наредне године заокупљен је израдом илустроване бакрорезне књиге *Описаније Јерусалима*. Током 1748. настао је и бакрорез са представом чувене светогорске чудотворне иконе *Богородица достојно јест*, чуване у Кареји, а наредне године цртеж за бакрорез чудотворне иконе *Богородице Спилеотисе* која се чувала у истоименом грчком мансатиру. По избору Павла Ненадовића за карловачког митрополита 1749. започео је припреме за оснивање штампарије, али подухват није остварен. По митрополитовој наруџбини извео је бакрорезне плоче за антиминс, плаштаницу и покривач за дискос. Израдио је бакрорезе *Силазак у Ад*, према наруџбини јерусалимског архимандрита Симеона Симеоновића, *Ваведење Богородице*, према наруџбини Прокопија Новаковића, тутора истоимене цркве у Карловцима и чудотворне иконе *Богородице Олимпијске*, који је за истоимени грчки манастир наручио Јован Здравко из Кожана. Последњи његов познати бакрорез *Свети Стефан Штиљановић* са почетка 1753. настао је по наруџбини Вука Исаковића, великог ктитора манастира Шишатовца.

Последњих година живота трговао је књигама, бакрорезима, иконама, богослужбеним предметима и одеждама. Одржавао је пословне везе са трговцима и свештеницима у Бечу, Земуну, Темишвару, Шопрону, Букурешту и Јерусалиму. Поред издавања бакрорезних књига и листова започео је израду везених богослужбених предмета и одежди. Први потписани вез, епитрахиљ из манастира Синаја, настао је 1748. Сачуване су три везене плаштанице, четири епитрахиља, две завесе за царске двери иконостаса, две подее и један сакос. Једна везена плаштаница је у српској православној цркви Светог Георгија у Пешти, друга у манастиру Олимпиотиса у Тесалији, а трећа је доспела у Уметнички музеј у Букурешту. Један епитрахиљ је у светогорском манастиру Ватопеду, други у Уметничком музеју у Букурешту, а два су у Музеју СПЦ у Београду. Остали познати везови су у Уметничком музеју у Букурешту. У писаним изворима помињу се везене архијерејске митре, стихари, појасеви и богослужбене одежде опшивене златом, али нису сачувани. Већина дела је настала између 1750. и 1753, што говори да је на овом послу имао сараднике који су везли према његовим нацртима и упутствима.

Почетком лета 1753. упутио се за Русију да би наплатио рачуне од грчког трговца Константина Параскејева, коме је предао на продају књиге, бакрорезе и везове. У Токају је 15. јуна те године саставио тестамент и сву имовину завештао сестрићу Данилу, који је требало да се школује на бечкој Ликовној академији. У Москву је стигао 5. августа и одсео у Богојављенском манастиру, где је изненада преминуо.

ЛИТЕРАТУРА: Петар Колендић, *Џефаровић и његови бакрорези*, ГИДНС, 1931, IV—1, 35—45; Лазар Мирковић, Иван Здравковић, *Манастир Бођани*, Београд 1951; *Дело Христофора Жефаровића*, каталог изложбе, Нови Сад 1961; Р. Михаиловић, *Утицај западноевропске уметности на српско сликарство XVIII в.*, I — *Старозаветне теме у манастиру Бођани*, ЗМСЛУ, 1965, бр. 1, 225—235; Дејан Медаковић, *Христофор Жефаровић*, у: Српски сликари XVIII—XX века, Београд 1968, 9—21; Дејан Медаковић, *Христофор Жефаровић у Шиклушу 1740. године*, у: Путеви српског барока, Београд 1971, 281—284; *Стематографија. Изображеније оружиј илиреческих. Изрезали у бакру Христофор Жефаровић и Тома Месмер 1741*, Нови Сад 1972; Александар Младеновић, *Неке филолошке напомене уз текстове на бакрорезима Христофора Жефаровића*, Зборник Српска графика XVIII века, Београд 1986, 181—186; Лепосава Шелмић, *Српско зидно сликарство XVIII века*, Нови Сад 1987, 27—31; Радмила Михаиловић, *О Џефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић*, Зборник Манастира Шишатовац, Београд 1989, 241—265; Љиљана Стошић, *Западноевропска графика као предложак у српском сликарству XVIII века*, Београд 1992; Еммануел Мутафов, *Европеизация на хартия. Съчинения за живописата на гръки език през първата половина на XVIII в.*, София 2001, 150—192; Олга Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад 2003, 189—190; Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 105—157.

Мирослав Тимотијевић

Живан, Јеремија, капетан српске милиције (?, око 1640 — Ђула, Мађарска, после 1715)

Први пут помиње се фебруара 1698. кад се са капетаном Јанком Лазаревићем, потписавши се ћирилицом „Ја капетан Јеремија Живан”, обратио Будимској коморској администрацији ради наплате 10 рајнских форинти за превоз грађевинског материјала 1697. од Ђуле до Сегедина. Из његове представке од 1700. сазнајемо да је у царској служби провео 18 година, као и да је за капетана именован пре 12 година, односно 1688/1689, да се много жртвовао за Аустријску царевину и да је неко време био у турском заробљеништву. Као капетан у Ђули сукобио се са тамошњим цариником (тридесетничаром) Фердинандом Кристијаном Линднером који га је почетком августа 1699. тужио да своје „Раце” подбуњује против давања коморске десетине, као и да се с њим посвађао пошто му је запретио да ће га лично протерати са положаја цариника и коморског провизора у Ђули. Са капетаном Јанком на то је одговорио противоптужбом због Линднерове самовоље, тврдећи да се у Ђулу са својим хусарима и хајдуцима доселио 1694. под условом да буде ослобођен од свих терета и подвоза, али да је Линднер почео да његове војнике третира као своје подложнике. Они су стога Будимску коморску администрацију молили да им се да „отворено писмо” — патент којим би им се подробно навеле њихове и њихових војника обавезе према Комори. Јуна 1700. Коморска администрација одбила је његову молбу ради ослобађања од десетине, а он је поднео тужбу против Линднера због датих му 50 пластова сена. У то време спорио се са хусаром и кујунџијом Марком због угинућа његовог јахаћег коња насилно употребљеног за колску вучу у подвозу, да би, нешто касније, Коморску администрацију поново молио да га ослободи дажбине (цензуса) на крчму, месницу и воденицу, као и давања житне десетине. Администрација је констатовала да се он налази у дугогодишњој верној служби владару, али да му се ослобађање од дажбина може дати само на годину дана, и то само у погледу меснице и воденице. Последњи помен о њему налази се у попису Поморишке војне границе 1715, кад је забележен као први капетан у Араду и власник повећег поседа од оранице и ливаде.

ИЗВОРИ: Иван Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1966, 168; Славко Гавриловић, Иван Јакшић, *Извори о Србима у Угарској*, I, Београд 1987.

Славко Гавриловић

Живановић, Јован, филолог, публициста, пчеларски стручњак (Сремски Карловци, 12. II 1841 — Сремски Карловци, 1. XII 1916)

Отац Јосим био је трговац у Карловцима. Матурирао је 1862. у Карловачкој гимназији па студирао славистику код Франа Миклошића у Бечу, када је постао поборник идеја Вука Караџића и Ђуре Даничића. У новосадским часописима *Даница* и *Јавор* објављивао је чланке у којима се залагао за чистоту српског народног језика подржавајући нови правопис. Патронат Карловачке гимназије поставио га је 1865. за професора српског језика, али му је забрањено да уводи Вукове и Даничићеве „новотарије”. Ипак је већ после две године у настави примењивао нова правила. Био је редак професор који је у то време био високо стручно образован за предмет који је предавао. На Омладинској скупштини у Београду 1867. залагао се да млади прихвате ијекавски дијалекат а сам до краја живота писао на ијекавском. По званичном увођењу Вуковог правописа у гимназију 1872, писао је уџбенике у новом духу: граматику старословенског језика (1873), српску граматику (1874), синтаксу српског језика (1889), српску читанку (1893) и црквенословенску граматику за ученике Карловачке богословије (1895), где је постао професор 1875.

Интензивно се бавио филологијом. Српска краљевска академија наградила је његову студију *Сложене ријечи у српском језику* (*Глас СКА*, 1904). У *Стражилову* (1886—1888, 1893) је излазила његова рубрика *Бранич српског језика*. У *Бранковом колу*, али и у многим другим часописима, полемисао је с угледним лингвистима и књижевницима. Борио се против грешака које су улазиле у српски језик најчешће под

утицајем других језика. Писао је и о дијалектима, изневши особине ресавског и косовопољског говора у *Летопису Матице српске*, где је објавио и већи број филолошких прилога. Повремено је писао и књижевне приказе (о Бранку Радичевићу у *Јавору* 1883. и др.), а у *Гласу истине* од 1886. објављивао серију текстова о Карловачкој богословији под псеудонимом Ј. Даниловац. Књижицом *Српски рјечник за кованџије* (пчеларе), објављеној у *Јавору* 1877, повезао је две науке којима се упоредо бавио целог живота. Био је то први пчеларски речник у Срба и један од првих покушаја стварања терминолошког приручника. У часопису *Годишњица Николе Чупића* за 1879. објавио је расправу *Пчеларење у Срба* и у њој изложио историјат ове привредне гране почев од средњег века. Поставио је код нас пчеларење на научну основу. У свом пчелињаку експериментисао је са више типова кошница са покретним сађем а конструисао нову, која је због своје практичности добила име „американка". Са ректором Карловачке богословије Иларионом Руварцем основао је 1878. Катедру за пчеларство и на њој предавао 26 година. Са ученицима је у Руми основао прву пчеларску задругу.

Радове и преводе, претежно са немачког језика, објављивао је у многим часописима и календарима: *Хрватска пчела*, *Пчела*, *Пчелар*, *Тежак*, *Орао*, *Србобран*, *Včela moravska*, *Bienen Vater*, *Матица*, *Застава*, *Српске илустроване новине*, *Браник*, *Коло*, *Српски Сион*, *Бранково коло*, *Богословски гласник*, *Календар Матице српске*, *Српски књижевни гласник* и др. Са Игњатом Бурјаном уређивао је лист *Привреда* (1880—1882) у којем се бавио и идејом о подизању економских школа. Објавио је 1893. књигу *Српски пчелар* и под истим називом покренуо часопис (1896—1914). Био је редован члан Матице српске од 1872. и члан њеног Књижевног одељења од 1894; дописни члан СУД од 1883. и члан СКА од 1888; почасни и редовни члан Српског пољопривредног друштва; почасни члан Удружења свештенства монашког реда у Србији, Пчеларско-воћарске задруге за округ Моравски и Пољопривредног друштва у Београду; дописни члан Хрватског пчеларског друштва у Осијеку; почасни члан Чешкога земаљскога централног друштва пчеларскога за маркгрофовију моравску у Брну и др. Његова спомен-библиотека чува се у Карловачкој гимназији у чијој башти је 1951. подигнута његова биста, рад Радивоја Станковића. Предметима из његове заоставштине унук му Бора Живановић основао је 1968. Музеј пчеларства породице Живановић у Сремским Карловцима.

ДЕЛА: *Наш педагог Јосим Житек и ђимназија карловачка*, Нови Сад 1870; *Стари словенски језик: критика на књигу Стојана Новаковића*, Нови Сад 1872; *О спаривању и оплођивању у животиња уопће. Особито партогенези у пчела*, Нови Сад 1880; *Особине ресавског или косовопољског дијалекта*, Сремски Карловци 1882; *Две, три речи о „Граматици старога словенског језика за средње школе Краљевине Србије", саставио Стојан Новаковић у Београду 1884*, Нови Сад 1884; *Мали одломак из мојега пчеларског живота и београдска пчела туђица*, Нови Сад 1884; *О запаћању талијанских пчела*, Београд 1884; *Два, три закона из науке о гласовима српским*, Нови Сад 1886; *Жаока и отров пчелињи*, Нови Сад 1886; *О српском језику*, Нови Сад 1888; *Бранич српског језика у славу гос. Љ. Стојановића*, Београд 1889; *На осовини роди мед*, Сремски Карловци 1896; *О меду*, Сремски Карловци 1897; *Пчеларење линебуршким пчелама са плетарама*, Сремски Карловци 1899; *Зборник црквених богослужбених пјесама, псалама и молитава*, Сремски Карловци 1901; *Сложене ријечи у српском језику*, Београд 1904; *Славном одбору „Српске пчеларске задруге" (Какве нам требају економске школе)*, Сремски Карловци 1904; *Како стојимо данас са партеногенезом у пчела*, Сремски Карловци 1909.

ИЗВОР: *Каталог књига на језицима југословенских народа 1868—1972*, IV, Београд 1978.

ЛИТЕРАТУРА: *Јован Живановић професор у гимназији*, ГоСКА, 1888, 317—320; Радивоје Врховац, *Професор Јован Живановић*, БВ, 1896, бр. 22, 345—347; *Pro studio et labore*, БК, 1905, бр. 37, 1141—1146; СрП, 1911, бр. 3, 34—52; Озрен Недељковић, *Стогодишњица одличног филолога и оца нашег напредног пчеларства професора Јована Живановића*, Политика, 4. III 1941, 10; Коста Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951; Сима Гроздановић, *Јован Живановић — отац рационалног пчеларства*, СлВ, 20. IX 1951; Мирослав Јерков, *Јован Живановић — професор филологије и оснивач рационалног пчеларства код нас*, КМС, 1958, 28—32; Јозеф Чижмарик, *Јован Живановић*, Včelar, 1974, бр. 11, 2; Божидар Пејовић, *Стојан Новаковић и српска књижевна критика*, Нови Сад 1975; Лука Коларевић, *Јован Живановић – отац рационалног пчеларства у Срба*, Пчелар, 1991, бр. 10, 291—296; Љиљана Недељков, *Српски рјечник за кованџије из 1877. године Јована Живановића*, ЗМСФЛ, 1992, 35/2;

Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Нови Сад, Сремски Карловци 1998; Гордана Жујовић, Петар Ђорђевић, *Каталог фототеке САНУ*, Београд 1998.

Љубица Костић

Живковић, Јован, лекар (Сремска Каменица, 1759 — Сремски Карловци, 21. X 1805)

Медицину је завршио у Будиму, где је 1784. одбранио докторску дисертацију *Dissertacio inauguralis medica de furunculo* (Дисертација о чиревима). Први је универзитетски образовани лекар у Сремским Карловцима, четврти међу Србима. Истакао се у борби против куге у Срему (1795—1796) када је предузео обимне акције у спасавању Сремских Карловаца: копање дубоких јарака, постављање стражарница и парлаторија, успостављање кужног гробља на Банстолу, организовање контумаца и оснивање привремене болнице за оболеле од куге којом је руководио уз помоћ градског хирурга. Велика заслуга му је што је извршио прву вакцинацију деце у Карловцима против великих богиња (1802) уз помоћ градског хирурга Јегера. Био је врстан зналац интерне медицине, фармакологије и ботанике и један од блиских сарадника природњака Андрије Волнија. Поседовао је приручну апотеку а када је у Карловцима отворена апотека, био је њен стручни надзорник. Као физикус био је и лекар карловачког „лазарета" који је тада био у изградњи. Заслужан је за оснивање и развој Карловачке гимназије и за члана њеног Патроната изабран је 1791. Био је лични пријатељ архимандрита Лукијана Мушицког и митрополита Стратимировића у чијем је избору учествовао као посланик на Темишварском сабору (1790). Посебно се бринуо о подизању чесми и довођењу чисте воде у Карловце. Његовим настојањем 1799. подигнута је позната чесма „Код четири лава", која је добијала воду са Чератског брега. Као врло образован човек учествовао је у политичком и књижевном животу Карловаца. Супруга му је била Јелисавета, кћи Марије Монастирлије, а син физикус Јаков Живковић. Сахрањен је на Доњем гробљу у Сремским Карловцима.

ИЗВОР: Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд 1964, 167.
ЛИТЕРАТУРА: ГИ, 1884, бр. 84; ГИДНС, 1939, XII, 146; 1940, XIII, 273—274; Коста Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951; Ристо Јеремић, *Прилози за биографски речник војвођанских Срба лекара: 1756—1940*, Нови Сад 1952, 45—46; Коста Петровић, *Здравствене прилике у Карловцима у XVIII, XIX и XX веку*, РВМ, 1962, бр. 11, 62; Реља Катић, *Српска медицина од IX до XIX века*, Београд 1967, 127, 131, 337, 363; Славко Гавриловић, Никола Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Сремски Карловци 1972; Милан Мићић, *Фармација у Срему: 1759—1918*, Нови Сад 1987, 79.

Петар Микић

Живковић, Петар Ј., математичар, професор (Зајечар, VII 1847 — Београд, 23. IX 1924)

Основну школу завршио је у родном граду (1854—1858), полугимназију у Неготину (1862), гимназију у Крагујевцу (1864) а студије на Техничком факултету београдске Велике школе (1867). Исте године о трошку родитеља одлази на студије у Цирих у Механичко- -техничку школу. Како је настава била сувише технички усмерена, и поред доброг успеха прелази на прву годину одељења које је обучавало наставни кадар за математику, механику и физику. Дипломирао је 1871. са веома високом просечном оценом. У Учитељској школи у Крагујевцу предавао је математику, рачуницу и физичку географију (1872—1877), радећи посебно на оспособљавању будућих учитеља за примену у Србији тек уведеног метарског система. Следеће године предавао је у гимназијској реалци у Зајечару готово све природно- -математичке предмете. У исто време учествовао је у оба српско-турска рата. Новембра 1878. прелази у Београд и предаје у Београдској реалци аритметику, алгебру, механику, физику и космографију. За време српско-бугарског рата (1885) вршио је дужност управника војних постројења у Нишу и Крушевцу. Уочи школске 1888/89. постављен је за директора и професора Ужичке реалке а почетком школске 1894/95. прелази на положај

директора ваљевске, тада полугимназије. Августа 1904. је пензионисан. Педагошку делатност наставио је као управник тек основане приватне Више женске школе у Ваљеву, где је радио до њеног затварања 1912. Остатак живота тешко је живео добијајући скромну помоћ од Академије.

Био је наш први универзитетски образован математичар. Научне радове и стручнопедагошке чланке објављивао је у *Гласнику Српског ученог друштва* те је 1883. изабран за редовног члана СУД а 1893. за дописног члана СКА, у Академији природних наука. У 10 научних радова бавио се релативно елементарним питањима из области синтетичке, аналитичке и диференцијалне геометрије. Написао је 9 стручнопедагошких радова. Био је цењен као педагог и организатор целокупног образовно-васпитног рада у српским школама. Радио је на осавремењивању и унапређивању наставе и на обогаћењу и оплемењивању школског живота.

Одликован је Орденом Св. Саве IV и III реда.

ДЕЛА: Библиографија у: *Живот и дела српских научника*, I, Београд 1996.
ЛИТЕРАТУРА: Драган Трифуновић, *Летопис живота и рада Михаила Петровића*, Београд 1969; Миодраг Томић, *Математичке науке*, Зборник САНУ и развој науке и уметности у Срба, књ. 1, Београд 1989, 13—34; Драган Трифуновић, *Петар Ј. Живковић, професор и директор Ваљевске гимназије 1894—1904*, Ваљево 1993; Душан Адамовић, *Петар Живковић (1847—1924)*, у: Живот и дело српских научника, I, Београд 1996, 181—197.

Александар Николић

Живковић, Петар Р., армијски генерал, политичар (Неготин, 5. II 1879 — Лондон, 1947)

Потекао је из скромне трговачке породице. Основну школу завршио је у родном граду а гимназију у Зајечару. Као питомац XXX класе завршио је Нижу (1897—1899) а као питомац XIV класе Вишу школу Војне академије (1904—1906). Усавршавао се у Француској од 1907. до 1909. Унапређен је у чин: коњичког потпоручника септембра 1899, поручника фебруара 1903, капетана јуна 1906, капетана I класе јануара 1910, мајора јануара 1912, потпуковника јуна 1914, пуковника октобра 1915, дивизијског генерала октобра 1923, армијског генерала октобра 1930. Каријеру је започео као командир вода у коњици и Гарди. После Мајског преврата у којем је учествовао као завереник (био је дежурни у двору па је отворио дворске капије) потврђен је маја 1903. за командира вода у ескадрону Гарде. Исте године одређен је за ађутанта принца Александра. После Више школе враћен је у Гарду на стару дужност, од априла 1909. био је командир ескадрона Гарде, од 1911. до 1912. ађутант команданта Тимочке дивизијске области (Зајечар).

У ратовима 1912—1913. био је командант коњичког пука Тимочке дивизије 1. позива, од августа 1913. помоћник команданта 4. коњичког пука. У Првом светском рату од августа 1914. био је помоћник начелника Штаба Коњичке дивизије, од септембра 1914. командант 1. коњичког пука, од новембра 1914. командант 4. коњичког пука, од 15. до 31. X 1915. командант здруженог одреда. После реорганизације остао је у коњици. До августа 1916. командант је здруженог Ветерничког одреда. Са фронта је отишао у позадину када је августа 1916. одређен за 1. ађутанта краља и заступника маршала двора. Од јануара 1917. до 1918. био је командант Гарде и управник двора. У Солуну је са истомишљеницима припремао из сенке Солунски процес против пуковника Димитријевића и чланова удружења „Уједињење или смрт". Његова каријера доведена је у питање када га је потпуковник Коча Радовановић оптужио за хомосексуалну настраност која је била кажњива по тадашњим законима. Успео је да осуђен буде К. Радовановић (тзв. Други солунски процес), који је по повратку у земљу рехабилитован. После рата био је неприкосновени командант Гарде у Топчидеру (1919—1929. и 4. IV 1932 — 22. X 1934). Гарду је постепено трансформисао у најјачу мирнодопску формацију. Одабир кадрова и ослонац на неформалну организацију „Бела рука",

створену као пандан „Црној руци”, дали су му велику моћ. Краљ Александар је више пута намеравао да га уклони, али се из неког разлога предомишљао. Министар Трифуновић који је 1926. поднео предлог за његово пензионисање на потпис краљу морао је да одступи. Због потребе јединства у војсци и земљи краљ Александар се ипак одлучио да га поново укључи у политику па је од 6. јануара 1929. до 4. априла 1932. био председник владе. Истовремено је држао ресор унутрашњих послова (29. I 1929 — 5. I 1932) и заступао министра војске (21. III — 6. IV 1931). Да би у промењеним условима после доношења Октроисаног устава могао да се бави политиком, преведен је у резерву (24. IX 1931). Учествовао је у организовању политичке странке Југословенске националне странке (ЈНС) и на парламентарним изборима новембра 1931. Међутим, из владе је удаљен већ 1932. Краљ се пред пут у Француску 1934. изјаснио за његово уклањање и није га укључио у свој политички тестамент. Упркос противљењу заменика намесника генерала В. Томића и начелника Генералштаба М. Недића, после атентата у Марсељу постављен је за министра војске и морнарице (22. X 1934 — 7. III 1936). После атентата на председника владе Милана Стојадиновића, за који је сумњичен, у реконструкцији владе искључен је из њеног састава и убрзо преведен у резерву (29. VI 1936). Његове присталице у војсци пензионисане су или премештене у друге гарнизоне, чиме је његова моћ дефинитивно нестала. Покушај веће интеграције државе почев од заједничког законодавства до реформе просвете није дао веће резултате. Нова политика губила је на популарности и због велике економске кризе која је захватила Југославију. Структура странке која је окупљала политичке каријеристе и проблематичне људе на локалном нивоу додатно је уништила углед новог режима. Био је присталица споразумног решавања хрватског питања, али је на крају остао разочаран и револтиран током догађаја у Хрватској 1936. У међународним односима остао је на позицији чврстог ослонца на старе ратне савезнике. Повремене сумње које су изражаване код политичара на страни нису биле утемељене. Политички је још једном активиран после 27. III 1941, када је ушао у концентрациону пучистичку владу. Био је помоћник министра војске и морнарице у емигрантским владама и министар без портфеља у Трифуновићевој влади 1943. Планирао је организовање војске у егзилу и њену интервенцију у земљи. Није се женио. Умро је у емиграцији а посмртни остаци пренети су у земљу и положени на београдско Ново гробље. Брат му Димитрије био је такође генерал.

За ратне заслуге одликован је Карађорђевом звездом са мачевима IV реда и др. а после рата свим домаћим орденима I реда са лентом и великим бројем страних.

ДЕЛО: *Коњица у маневарском рату*, Београд 1924.
ИЗВОР: Богдан Кризман, Бранко Петрановић, *Југословенске владе у избеглиштву*, *Документа*, I (1941—1943), II (1943—1945), Загреб, Београд 1981.
ЛИТЕРАТУРА: *Сенат*, *Народна скупштина*, Београд 1939, 160—161; Милан Ж. Живановић, *Пуковник Апис. Солунски процес 1917 (1903—1918)*, Београд 1955; Тодор Стојков, *Опозиција у време шестојануарске диктатуре: 1929—1935*, Београд 1969; Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт, Југославија између два рата*, Ријека 1970; Љубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928—1941*, *Из повијести хрватског питања*, I, Загреб 1974, 46—70, 73—76, 82, 86, 99, 112—126, 131—132, 142, 151—152; Веселин Ђуретић, *Влада на беспућу*, Београд 1983; Тодор Стојков, *Влада Милана Стојадиновића* (*1935—1937)*, Београд 1985; Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, *Годишњи извештаји британског посланства* I—II, Загреб 1986; Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, *1918—1988*, I, *Краљевина Југославија 1918—1941*, Београд 1988; Томислав Влаховић, *Витезови Карађорђеве звезде са мачевима*, Београд 1989, 288; Милан Грол, *Лондонски дневник 1941—1945*, Београд 1990; Миле Бјелајац, *Војска Краљевине СХС/Југославије 1922—1935*, Београд 1994; Миле Бјелајац, *Између војске и политике. Биографија генерала Душана Трифуновића 1880—1942*, Београд 1997; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирали Краљевине Југославије 1918—1941*, Београд 2004.

Миле Бјелајац

Завида, кнез, припадник владарског рода (?, почетак XII в. — ?, пре 1165?), Дукља

Споменут је једино у запису на Мирослављевом јеванђељу као отац кнеза Мирослава, што значи да је био и отац Стефана Немање. Међутим, у житијима које су написали Немањини синови он се не спомиње по имену. Стефан Првовенчани пише да су „родитеља" Немањина браћа изгнала из земље, па се склонио „у место свога рођења звано Диоклитија". Ту је, у месту Рибници, Немања дошао на свет. Време унутрашњих борби и Завидиног изгнанства одређује се Немањиним рођењем, вероватно 1120—1130. Закључује се да је припадао породици Десе и Уроша II, династији српских великих жупана. С друге стране, са дукљанском династијом био је повезан браком своје кћери са претпоследњим дукљанским кнезом. Његови синови, Немања и Мирослав, били су ујаци последњег дукљанског кнеза Михаила, из чега следи да су претходне генерације двеју династија биле довољно удаљене и да није било канонских препрека за брак. Иако рођени у Диоклитији (Дукљи), Завида и Немања нису потицали од дукљанске династије.

ЛИТЕРАТУРА: Драгутин Анастасијевић, *Отац Немањин*, Београд 1914; Ђорђе Сп. Радојичић, *Завида отац хумског кнеза Мирослава*, ЈФ 1958, бр. 23, 255—262; Jan Leśny, *Stefan Zawida als Sohn von Uroš I und Vater von Stefan Nemanja. Ein Beitrag zur serbischen Prosopographie*, SF, 1989, бр. 48, 37—49; Сима Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, у: Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, Београд 2000, 21—29.

Сима Ћирковић

Зановић, Стјепан, авантуриста, писац (Будва, 28. II 1751 — Амстердам, 25. V 1786)

Рођен је у угледној породици. Користио се многобројним псеудонимима и лажним именима. Средњу школу завршио је у Венецији, а студирао на Универзитету у Падови. Са седамнаест година заредио се за свештеника али то није било занимање којим се бавио. Широко образовање и завидну културу добио је захваљујући многобројним путовањима. У неколико наврата боравио је у Италији, Француској, Холандији, Немачкој и Пољској. Боравио је 1775. на двору пољског грофа Огинског. Био је у сталном сукобу са друштвеним моралом и законима. Бавио се мутним и нелегалним пословима, ситнијим и крупнијим крађама, преварама и фалсификовањем новца. Након смрти Шћепана Малог покушао је да се постави на престо Црне Горе. Био је члан црногорске делегације 1777. у Бечу која је тражила допуштење за одлазак у Русију. Први је покренуо план о организовању државне управе у Црној Гори на чијем би челу био он лично. Упутио је опширан меморијал млетачком амбасадору, али идеја није заживела. Брат му Мирослав био је политичар.

Своје сонете упућивао је салонским дамама, Даламберу, Мармонтелу и другима. Водио је преписку са Волтером, Русоом и осталим великим мислиоцима свога времена. Поред поезије, писао је приповетке, политичке, етичке и филозофске расправе на италијанском и француском језику. Нека од његових дела доживела су и по три издања, а превођена су на руски, немачки и шведски језик. У Дрездену је о сопственом трошку 1775. за живота штампао *Посмртна дела*. У својим мемоарима га помиње Казанова. У амстердамском затвору извршио је самоубиство.

ДЕЛА: *Opere diverse*, Paris 1773; *Poesie*, Ženeva 1773; *La Didone*, Torino 1773; *Pigmalione*, Paris 1773; *Opere postume*, Dresden 1775; *Lettere turche*, Dresden 1776; *Le Destin politique de la Pologne*, Croja 1778; *L'Horoscope politique de la Pologne*, Cetinje 1779; *Epîtres et chansonnettes d'un Oriental ... écrites à Frédéric Guillaume de Prusse, et à Gertrude de Pologne*, b.m. 1779; *L 'Horoscope politique de la Pologne, de la Prusse de l'Angleterre etc.*, Haag 1779; *Le grand Castrioto d'Albanie*, Frankfurt 1779; *La poésie et la philosophie d'un Turc*, Amsterdam 1779; *Parapilla*. b.m. 1780; *Epîtres pathétiques*, London 1780; *Oeuvers Choisies*, b.m. 1782; *Fragment d'un nouveau chapitre du Diable boiteux, envoyé de l'autre monde par Le Sage*, b.m. 1782; *L'Alcoran des princes destinés au trône*, b.m. 1782; *Le fameux Pierre III, empereur de Russie ou Stiepan Mali*, Beč 1784; *Pensées de Stiépan Annibale, vieux berger d'Albanie*, b. m. 1784; *Epilogue à Frédéric Guillaume, prince de Prusse*, b.m. b.g.; *L'Histoire de la vie et des aventures de la duchesse de Kingston*, London 1789; *L'Eloge du cheval de Caligula consul Romain*, b. m. b. g.

ЛИТЕРАТУРА: Mirko Breyer, *Anton conte Zanović i njegovi sinovi*, Zagreb 1928; G. Zerboni, *Stefano Zannovich, Arhivio storico per Dalmazia*, Rim 1932, 183—208; Славко Мијушковић, *Стјепан Зановић*, Зборник „Предњегошевско доба", Титоград 1963; *Историја Црне Горе*, 3/I, Титоград 1975, 400, 417, 454; Петар Џаџић, *Homo balcanicus, homo heroicus*, Београд 1987; Мирослав Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI—XVIII века*, Београд 1990, 443—458; Растислав Петровић, *Шћепан Мали – загонетка историје*, Београд 1992, 15—20.

Гаља Сапожниченко

Заставниковић, Михаило Ј., учитељ, песник (Осијек, 1879 — Неготин, 27. III 1927)

Отац Јован (Јосиф) био је судија, пореклом из Рибнице у Лици, мајка Марија Војвођанка. Стриц Гедеон био је аустроугарски генерал-мајор. Отац се после трајног протеривања (1880) из Зворника настанио у Београду и убрзо умро. Основну школу и гимназију завршио је у Београду а учитељску школу код тече Светозара Живковића у Алексинцу (1901). Учитељску службу започео је у Прлити код Зајечара одмах након завршетка школовања. Потом је био учитељ и управник школе у Гунцатима (1904—1907), наставник основне народне школе у Смедереву (1907—1909) и до 1914. наставник у Прахову и Михајловцу у Неготинској Крајини. Учествовао је у Првом светском рату (14. пук), прешао са српском војском Албанију и од задобијених рана остао инвалид у обе ноге и десну руку. Након рата био је учитељ у Неготину. Био је ожењен учитељицом Даницом. Умро је не дочекавши пензију.

Поезију је почео да објављује 1903. у *Зорици*. Родољубиве песме, снажно испуњене емоцијама, и прозу без трајније књижевне вредности (приповетке и романе) објављивао је у великом броју новина, часописа и календара (*Ђачки напредак* 1905—1906, 1908—1909; *Мали журнал* 1906; *Босанска вила* 1907; *Наша народна школа* 1909; *Свест* 1909; *Труба* 1909; *Мала Србадија* 1911; *Балкан* 1913, 1921—1926; *Свети Сава* 1920; *Село* 1920, 1922; *Српско Косово* 1921, 1925—1928; *Велика Србија* 1922; *Народ*, Београд 1922; *Завичај* 1922—1925; *Смиље* 1922; *Српски земљорадник* 1923; *Глас српских четника* 1925; *Наша Стара Србадија* 1925; *Српски комита* 1925, 1927; *Српска црква*, календар 1925; *Бели орао* 1926; *Цицварићев београдски дневник* 1926; *Пашић* 1927). Збирку поезије *Песме васкрснућа*, која је настала на Солунском фронту, посветио је оцу Јовану. Више његових песама свира се и пева у народу (*Креће се лађа француска*, *Спавај*, *спавај*, *Шарено гајде*, *Зар да умрем?)*. Једну од верзија песме *Тамо далеко* певао је и свирао на виолини у војничкој касини у Солуну тако да је могуће да је не само аутор једне од верзија стихова већ и музике, или је адаптатор музике. Опробао се у препевавању са руског (*Дечја вера*, Ђачки напредак 1909). Упорно и успешно је пласирао часопис *Српско Косово* по Неготинској Крајини.

ДЕЛА: *Пре и после 29 маја*, Београд 1906; *Песме васкрснућа*, Београд 1919; *Солунски дани*, Београд 1921; *Краљева суза*, Неготин 1926.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1902—1906, 1908—1912, 1914.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица Мушке учитељске школе у Алексинцу, 1871—1921*, Алексинац 1921, 180; А., *Мих. Ј. Заставниковић*, СрК, 1926, 158—159; Божидар Ковачевић, *О песми „Тамо далеко"*, ЗМСКЈ, 1974, књ. 22/3, 513—514; Јован С. Радојчић, *Срби: Српска Крајина, Далмација, Славонија, Хрватска*, Београд 1994.

Милица Бујас

Зах, Фрања А. (Zach, František Alexandr), политичар, генерал, професор (Оломоуц, Чешка, 1. V 1807 — Брно, Чешка, 14. I 1892)

Гимназију је завршио у Брну (1824), Правни факултет у Бечу (1828) и уз то изучавао војну теорију у Паризу 1832—1836. По избијању устанка у Пољској напустио је 1831. посао општинског чиновника у родном крају да би се прикључио устаницима, али је закаснио. Отишао је у Праг где је још више учврстио стечене панславистичке и либералне идеје. До 1843, када је дошао у Београд, живео је у Француској (био

библиотекар краљевске библиотеке у Фонтенблоу, учитељ немачког језика у војној школи у Бријену, један од оснивача прве чешке читаонице у Паризу и др.), Швајцарској (секретар Димона, тада главног секретара за проучавање јавне наставе, и др.) и у Бечу (1837), одакле је побегао због оптужбе за панславистичко деловање. Упознао се са вођама пољске политичке емиграције тесно повезане са француском владом, прихватио њихову словенску политику и постао њихов тајни агент у Београду (1843—1848) са радним местом тумача у француском генералном конзулату а на вези са грофом Адамом Чарториским. По доласку у Београд спријатељио се са већином најугледнијих политичара Србије и дипломатским представницима појединих земаља и почео да окупља еминентније људе за панславистичку акцију. Био је 1844. један од оснивача „Тајног демократског панславистичког друштва" са циљем да Србија преузме водећу улогу у борби за уједињења Јужних Словена. Према писаним саветима Чартористког из 1843, свом познавању историје Србије и тадашњих политичких процеса у Европи, прихвативши мишљења загребачких илираца и на основу разговора са Илијом Гарашанином, тадашњим министром унутрашњих послова Србије, написао је 1844. први нацрт документа о националној политици Србије — „План словенске политике Србије". Овај план био је преднацрт *Начертанија*, којем је Гарашанин дао српску основу уместо југословенске, ублажио непријатељски став према руској словенској политици, избацио два одељка а унео и друге измене. Зах је писао и друге савете и реферате политичком врху Србије (да се установи кабинетски савет ради равнотеже врховне власти, да Народна скупштина буде стални орган власти, да се интензивира сарадња са Црном Гором ради уједињења са њом, да се Његошу понуди да буде на челу православне цркве Словена који су под турском влашћу, о организацији и надлежностима Министарског савета, о водећој улози Србије у уједињењу Јужних Словена, да се изграде железничке пруге, створи и обучава народна војска, развија војна индуструја и др.). Одржавао је контакте и са страним чиниоцима, највише са аустријским. Био је у вези са Људевитом Гајем и за њега 1846. и 1847. написао два текста о приликама у Србији који су Гају послужили као основа за извештаје кнезу Метерниху. Био је члан српске делегације на Словенском конгресу у Прагу 1848. После прекида конгреса уз договор са аустријским властима ангажовао се на дизању словачког устанка против Мађара и у устанку био ађутант команданта Словачке народне војске аустријског мајора Блоудека, а затим помоћник аустријским генералима Фришајдену и Гецу. После неуспеха устанка 1849. вратио се у Београд, постао чиновник грађанског реда и наставио свој дотадашњи рад. Израдио је „Пројекат устроенија Артилериске школе", који је усвојио Државни савет а кнез Александар Карађорђевић одобрио 18. III 1850. Постављен је за првог управитеља Артиљеријске школе и произведен у чин артиљеријског капетана I класе. У чин мајора унапређен је 1857, потпуковника 1862, пуковника 1870. и генерала 1875. У Артиљеријској школи предавао је седам предмета. Са аустгијским научником и конзулом у Јањини Х. Г. Ханом путовао је 1858. моравско-вардарском долином ради избора правца за железничку пругу Будимпешта—Београд—Солун, скицирања ширег терена, израде етнографских карата и др. По решењу Светоандрејске скупштине протеран је из Србије са групом Срба из Аустрије као непријатељ Србије. Поново је позван у Србију и враћен на дужност управитеља Артиљеријске школе 1860. Начелник Артиљеријске управе био је од 1865, заступао министра војног 1867, обављао специјалне послове по наређењу кнеза Михаила (путовао у Атину где је закључио тајну војну конвенцију са Грчком 1868. и др.), био у трочланом Средоточном одбору за национално-пропагандни рад, врбовао незадовољне официре из Војне границе и био инспектор Народне војске за три округа (1868). Трећи пут управитељ Артиљеријске школе био је од 1868. до 1874, када је постављен за првог ађутанта кнеза Милана. Био је ангажован на војним припремама Србије и као председник Генералштабне комисије (1875/76) постао први начелник, заправо в. д. начелника Главног генералштаба 1876. Руководио је Ратним саветом Србије маја 1876. и извршавао друге обавезе у разним комисијама, дисциплинским већима и др. У Првом српско-турском рату био је

командант Ибарске војске, али је због неуспеха, повреде и старости смењен. У Другом српско-турском рату учествовао је као кнежев први ађутант. Дуже одсуство добио је у зиму 1878, поново био у Београду 1880. и пензионисан са пуном платом 1883.

Сарађивао је у штампи, посебно страној, чијим је новинарима давао материјале да пишу у корист Србије. Чланци су му објављивани у Паризу, Лондону а највише у Бечу (*Светозар*, 1867; *Neber Dand und Weer*, 1872; *Neue Freie Presse*, 1875; *Buch für Alle*, 1876; *Neuen ilustration Zeitung*, 1876; *Algemeine Zeitung*, 1877). У војном листу *Војин* објавио је прву у штампи Србије већу серију војних биографија (*Француске вође у овом рату* и *Прајске вође у овом рату*). Књигу *Taktik der drei Waffen von Decker* превео је са немачког на француски (Париз 1835). Рукописе са многим политичким, војним, статистичким и другим подацима од користи за Србију оставио је пријатељима у Београду приликом изгнанства из Србије, а они их касније предали кнезу Михаилу. За члана СУД изабран је 1870. Није био жењен.

Одликован је Таковским крстом V и III реда и са мачевима II реда, орденом Белог орла II реда, Златном медаљом за храброст, Ратном споменицом за ослобођење и независност Србије, грчким Орденом Св. Спаситеља I реда и другим страним одликовањима.

ДЕЛА: *Путопис кроз моравску и вардарску долину*, Београд 1958; *Босна у тајним политичким извештајима Франтишека Заха из Београда (1843—1848)*, Сарајево 1976; *Франтишек Зах о стању у Србији педесетих година XIX века*, Београд 1978; *Епистоларни дневник Франтишека Заха: 1860—1878*, Нови Сад 1987.

ИЗВОРИ: ВАр, Фонд српске војске, Збирка поклона и откупа; АС, фондови: Државни савет, МПс, МУД, Владан Ђорђевић, Гарашанин Илија, збирке Мите Петровића, Поклони и откупи; АСАНУ, Фонд СУД, Историјска збирка; АИИ, Фонд Матије Бана; СН, 1850—1875, 1892; Шематизам Србије, 1851—1892; Војни шематизам за 1876; Распореди и ранг-листе официра и војних чиновника, 1878—1883; СВЛ, 1883, 1892; *Дневник Бењамина Калаја 1868—1875*, Београд 1976; Косовка Перовић, Љиљана Брчић, *„Војин" најстарији српски војни часопис 1864—1870. Библиографија прилога*, Београд 2002.

ЛИТЕРАТУРА: Јован Драгашевић, *Истинске приче. Автобиографија у одломцима*, Београд 1888, 159—161; Видело, 1892, бр. 10; бр. 11; бр. 12; [Павле Ј. Шафарик], *Ђенерал Фрања А. Зах*, Београд 1892; Vilém Gábler, *Ze života generala Zacha*, Osvěta 1892; Коста Митрићевић, *Поправке и допуне на Истинске приче Драгашевићеве и на његову автобиографију*, Београд 1898, 4—5, 53, 67, 82—90; Милан Ђ. Милићевић, *Додатак поменику од 1888. Знаменити људи српског народа који су преминули*, Београд 1901, 49—50; Владан Ђорђевић, *Српско-турски рат*, I—II, Београд 1907, I, 72, 76; II, 14—16; J. Z. Žuborić (J. Ž. Raušar), *General Frant. Zach*, Pracha 1908; *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850—1925*, Београд 1925, 5, 13, 16, 213, 217; Драгослав Страњаковић, *„Начертаније" Илије Гарашанина*, ГИДНС, 1931, књ. IV, 394, 396, 400, 402—404; Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842—1853. Унутрашња и спољна политика*, Београд 1932, 33—34, 194, 207, 238, 268, 305, 324; Владимир Ћоровић, *Из преписке Фрање Заха* (I—II), СКГ, 1932, св. 8, 584—594; 1933, св. 1, 26—36; Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1933, 16—17, 291; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, Београд 1934, 31, 34, 36; Драгослав Страњаковић, *Како је постало Гарашаниново „Начертаније"*, ССКА, 1939, бр. 91, 65—74; Vàclav Zàček, *Čehové a Polácі 1848*, Praha 1947, I, 192; Јаков Игњатовић, *Рапсодије из прошлог српског живота*, Нови Сад 1953, 227—228, 298, 478; Војислав Вучковић, *Учешће Хрвата у припреми Гарашанинова „Начертанија"*, ЈРМП, 1954, бр. 3, 48—55; Мита Петровић, *Ратне белешке 1876, 1877 и 1878*, I, Чачак 1955, 17, 94—95, 171; Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд 1958, 160, 162—167, 176, 178; Војислав Вучковић, *Прилог проучавању постанка „Начертанија" – 1844. и „Основних мисли" – 1847*, ЈРМП, 1961, бр. 1, 49—79; Вацлав Зачек, *Чешко и пољско учешће у постанку Гарашанинова „Начертанија" (1844)*, ХЗб, 1963, бр. 16, 36—55; Јарослав Шидак, *„Тајна политика" Љ. Гаја и постанак његових „меморандума" кнезу Метерниху 1846—1847 (С особитим обзиром на два рукописа Ф. Заха о приликама у Србији)*, АВи, 1970, бр. XIII, 401—403, 408—414, 416—422, 424—426, 434; Вацлав Жачек, *Улога Франтишека А. Заха у Србији. Кратак преглед животне монографије*, ГлСАНУ, ССХС, 1974, 153—196; Vaclav Začek, *Bosna i tajnim političkim izveštajima Františeka Zacha iz Beograda (1843—1848)*, Sarajevo 1976; *Историја српског народа*, V/1, Београд 1981; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790—1918*, I—II, Београд 1989, I, 365, 367—368; II, 305; Велимир Иветић, *Начелници генералштаба 1876—2000*, Београд 2000, 11—12, 93, 95; Боривоје Ђ. Поповић, Николај Ђ. Марческу, *Начелници Војне академије 1850—2000*, Београд 2000, 3—5; Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд 2003, 8, 98—102; Радош Љушић, *Књига о Начертанију. Национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Београд 2004.

Велимир Иветић

Захарић, Захарије Ф., свештеник, народни посланик (Кремна код Ужица, 1834 — Солун, 25. II 1918)

Потиче из свештеничке породице. Теолошко образовање стекао је у Духовној академији у Кијеву. Имао је 17 година када је хиротонисан за свештеника. Службовао је у Ужичком протопрезвитерату, у Стапарима, Биосци и Кремнима и био уважаван у народу с обе стране Дрине. Као присталица радикала изабран је 1869. за народног посланика и дуги низ година биран на ову дужност. Био је присталица Карађорђевића и лични пријатељ краља Петра I. Као утицајном човеку на граници с Босном поверавани су му важни политички послови. Био је редовни члан Дрино-савског кола јахача у Ужицу. Записивао је пророчанства креманских видовњака Милоша и Митра Тарабића. У изворима и литератури јавља се и као Зарија.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1852—1899, 1901—1912, 1914.
ЛИТЕРАТУРА: Народ, 1918, бр. 247, 2; БН, 1918, бр. 97, 2; *„Пашић”, илустровани радикални алманах*, II, Београд 1925, 98; Радован Н. Казимировић, *Тајанствене појаве у нашем народу: Креманско пророчанство*, Београд 1941, 424; *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд 2006, 213.

Драгица Матић

Зега, Александар, хемичар (Банатско Ново Село, 29. V 1860 — Београд, 20. III 1928)
Основну школу завршио је у родном селу, ниже разреде реалке у Панчеву а више у Бечу и Цириху. После матуре 1879. студирао је хемију на Политехничкој школи и Универзитету у Цириху. После положеног дипломског испита постављен је за асистента хемијске лабораторије Циришког универзитета где је провео четири године радећи и студирајући. Промовисан је 1885. за доктора филозофије одбранивши докторску дисертацију из органске хемије. Потом је годину дана радио у варошкој лабораторији у Немачкој, затим до 1891. био асистент у хемијској пољопривредној станици у Швајцарској. На позив Београдске општине дошао је у Београд да оснује општинску хемијску лабораторију. Пошто за ту сврху није било средстава, био је општински хемичар у Државној хемијској лабораторији (1891—1906) и хонорарни управник хемијске лабораторије царинарнице на Сави (1906—1909). Кад је Београдска општина отворила лабораторију 1909, у њој је радио до Првог светског рата. Уз дозволу окупатора 1916. у Београду је оспособио хемијску лабораторију за испитивање намирница. После рата радио је у општинској и царинској лабораторији до 1927, када је пензионисан.

Објавио је у домаћим и страним часописима тридесетак радова из органске хемије, аналитичке хемије, из анализе минералних вода и анализе животних намирница. Објавио је два рада из докторске тезе у *Journal für praktische Chemie* (1886). У аналитичкој хемији усавршио је и поједноставио неколико метода за испитивање животних намирница (метода за одређивање масних киселина у мастима, микрометода за распознавање масти према кристалним облицима, модификација Бодоанове реакције за доказивање сезамовог уља у маслиновом уљу, одређивање масти у млеку без центрифуге) и описао методе за испитивање ракије, одређивање гвожђа, потрошње калијум-перманганата у пијаћим водама и одређивање вискозитета у минералним уљима. Као општински хемичар испитивао је исправност животних намирница. Пошто су се у Србији употребљавале намирнице непознате у Европи и за које нису постојали стандарди, надокнађивао је то објављивањем резултата својих истраживања у немачком часопису *Chemiker-Zeitung* (1893—1923). Анализе минералних вода српских бања вршио је сам или у сарадњи са М. Николићем и објавио их 1902. у *Споменику Српске краљевске академије* а један број обухваћен је у књизи А. Лека, А. Шчербакова и Х. М. Јоксимовића о минералним водама Србије (1922). Сарађивао је у *Тежаку* (1900—1901) и *Привредном гласнику* (1901). При изградњи београдског водовода деведесетих година

XIX в. вршио је хемијске и бактериолошке анализе вода Макиша и Белих вода и истовремено испитивао исправност вода београдских бунара. Један је од оснивача (1897), потпредседник (1907—1912) и председник (1912—1927) Српског хемијског друштва.

Као активан спортиста и оснивач различитих спортских клубова (борачки, велосипедски, клизачки, стрељачки, јахачки, атлетско-рвачки) одликован је лентом „За част и верност", златном медаљом „Најбољем витезу" и сребрном споменицом „Душан Силни". Одликован је и Орденом Св. Саве III степена (1921).

ДЕЛА: Библиографија радова у: Живот и дело српских научника, 3, Београд 1997, 184—187.
ИЗВОРИ: АС, фонд МПс: 1887, III—91; 1887, XX—18; 1888, IV—29; Шематизам Србије, 1888, 1901—1905.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица педесетогодишњице Српског пољопривредног друштва у Београду*, Београд 1919, 17; Политика, 12. V 1921; 21. III 1928; 1. IV 1938; Време, 21. III 1928; А., *Др Александар Зега*, ГА, 1, 1, 1928; *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928, 165; А., *10-годишњица од смрти д-ра Александра Зеге*, ГХД, 1938, бр. 3—4, 213—229; М. Марковић, *Д-р Александар Зега*, ГлМС, 1938, бр. 86, 77; В. Дучић, *Др. А. Зега (1860—1928)*, у: Оснивачи Српског хемијског друштва, Београд 1997.

Снежана Бојовић

Зелић, Герасим (Кирил), архимандрит, генерални викар Православне цркве у Далмацији, путописац (Жегар код Обровца, Далмација, 22. VI 1752 — Будим, 26. III 1828)

Рођен је у старој свештеничкој породици (отац Андрија је умро кад је Кирилу било 4 године, мајка Јована), дијелу велике кућне задруге („до тридесет душа"). Од 1760. учио је буквицу с липове дашчице код једне монахиње у Крупи, девет мјесеци похађао привремену школу у Жегару код јеромонаха Василија, па отишао у манастир као ђак јеромонаха Јосифа Дошеновића (десет година). Неко вријеме био је у Крки. На ђаконство у Крупи рукоположио га је митрополит Сава Петровић у Стањевићима 1774. а у свештенички чин произведен 1778. у Плашком. Прво путовање је предузео у Фрушку гору (1778). Идућих година службовао је по котарским парохијама око Бенковца. Послије сукоба с дијелом манастирског братства (1782) одобрено му је да оде на Крф и учи иконопис, али је добио пасош за Русију те преко Беча, Будима и Пољске стигао до Нове Србије (јула 1782). Због слабог вида и поодмаклих година напустио је учење иконописа у Кијевскопечерској лаври и скупљао милостињу за Крупу (1783). Априла 1784. прешао је у Цариград, одатле у Свету гору (Хиландар), гдје је учио грчки. Поново је у Цариграду фебруара 1785, одакле је бјежећи од куге отишао у Нихору гдје га је јерусалимски патријарх 19. јуна 1785. посветио за архијереја. Крајем те године стигао је у Трст, а око Ускрса 1786. у Крупу. Како није добио подршку од црквеног вођства у Далмацији за положај архимандрита, поново је с одобрењем братства путовао у Русију ради скупљања помоћи за оправку манастира. Тамо је остао два мјесеца почетком 1787. и с богатим прилозима вратио се преко Беча средином јуна у Далмацију. Због сукоба с епископом Богуновићем, тек је 1796. изабран за генералног викара Православне цркве у Далмацији. На положају је опстао и у вријеме француско-аустријско-млетачког рата и под француском окупацијом Далмације. Као вођа делегације православног свештенства отишао је у Париз (новембар 1809 — мај 1810) и од Наполеона тражио да се изједначе права православаца и католика. У Бечу је присуствовао Наполеоновом вјенчању с Маријом Лујзом. Наполеоновим декретом именован је за бококоторског викара (26. марта 1810). Због освећења цркве у Котору прекорио га је епископ Венедикт Краљевић. Усљед овог сукоба и сукоба с локалним свештенством поднио је оставку на службу, пензионисао се и повукао у манастир Крупу. Августа 1814, пошто је Далмација ушла у састав Аустријске царевине, отишао је у Беч и поднео меморијал против Краљевића (7. септембра 1814), надајући се да ће заузети епископску столицу у Далмацији, али није добио подршку ни бечког двора ни митрополита Стратимировића. Из Беча се вратио у

Задар, те у Крупу, гдје пише своје *Житије* до љета 1817. Предао га је Павлу Соларићу да га редигује и изда. Бечки двор, наклоњен Краљевићевим плановима за унијаћење, позвао га је у Беч јула 1820. и интернирао. Полиција га је исљеђивала због буне против Краљевића и оптужила да православне Србе по Далмацији подиже у помоћ грчким устаницима против Турака. На многе молбе допуштено му је 1824. да пређе у Будим, гдје је основао двије задужбине: једну за школовање младића из Далмације будућих свештеника у сремскокарловачкој богословији и гимназији, а другу за отварање свјетовних школа у Далмацији. То је изазвало велик одјек у јавности.

Издање *Житија* (1823) дочекано је с пажњом у славистичким круговима, прије свега због доброг народног језика. Искоришћено је као прворазредни документ за културну историју српског народа и Српске цркве у Далмацији; такође му се признају књижевно успјели описи прилика на путу (Фрушка гора, Русија, Цариград, Париз, Беч), с реалистичким, често хумористички интонираним описима, блиским стилу усмене ријечи и анегдотском казивању, истовремено отвореном за оштре слике савремених прилика. О посљедњим годинама свог живота свједочио је у *Додатку првој части мога житија,* први пут објављеном у новом издању *Житија* (1—3, 1897—1900). Земни остаци су му 1868. пренесени у Крупу.

ДЈЕЛА: *Житїе, сирѣчь рожденїе, воспитанїе, странствованїя (...)*, Будим 1823; *Житије Герасима Зелића. Аутобиографија*, 1—3, Београд 1897—1900; *Живот Герасима Зелића архимандрита*, 1—6, Панчево б. г.; *Житије*, Београд 1988.

ЛИТЕРАТУРА: Пера П. Ђорђевић, *Предговор*, у: Житије Герасима Зелића, Београд 1897, књ. 1, III—VIII; 1900, књ. 3, III—XIII; Андра Гавриловић, *Доситије је рођен 1739*, Коло, 1901, књ. 2, св. 11, 645—648; *Jerneja Kopitarja spisov*, Ljubljana 1944, II/1, 318—397; Дејан Медаковић, *Једно неостварено сликарско путовање Герасима Зелића*, ПКЈИФ, 1954, XX/3—4, 291—293; Глигор Станојевић, *О спору између Герасима Зелића и Никанора Богуновића*, ПКЈИФ, 1955, XXI/1—2, 87—92; Душан Иванић, *Герасим Зелић 1752—1828*, у: Књижевна хрестоматија: из културне баштине српског народа у Хрватској, Загреб 1979, 62—68; Jernej Kopitar, *Serbica*: *Kulturno-istorijske teme*, Novi Sad 1984, 228—324; М Стојнић, *Жанровска обележја и поетика текста о путовањима у Русију у „Житију Герасима Зелића"*, ПКЈИФ, LIII—LIV/1—4, 1987—1988, 45—56; Ј. Радуловић, *„Житије" Герасима Зелића*, у: Житије, Београд 1988, 477—487; Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Београд 1989; Лаза Чурчић, *Заједничка места и заједнички људи у мемоарима Доситеја Обрадовића и Герасима Зелића*, у: XVIII столеће: Аутобиографије и мемоари, Нови Сад 1993, 111—123; С. Хафнер, *Посета архимандрита Герасима Зелића Светој Гори 1784*, у: Српски средњи век, Београд, Нови Сад 2001, 101—111.

Душан Иванић

Зиболд, Марија Фјодоровна, лекар, мајор (Рига, Летонија, 31. I 1849 — Београд, 5. IV 1939)

Рођена је у немачкој протестантској породици. Гимназију је завршила у Петрограду а медицину у Цириху, где се упознала са Николом Пашићем. Након завршетка студија радила је приватно као лекар у Петрограду. Када је 1876. почео српско-турски рат, као добровољац, са првом експедицијом Славјанског општества, упућена је у Београд. У чину потпоручника радила је у војном санитету. Била је веома уважена због свог теоретског и практичног лекарског знања. Обављала је тешке и одговорне дужности. У време Првог српско-турског рата била је шеф две резервне болнице: једна је била у згради Више женске школе а друга у Трећој вишој гимназији. Била је у то време прва жена лекар у нашој земљи, а по свему судећи и на Балкану. Потом је као члан руског Црвеног крста упућена на ратну службу у Румунију и Бугарску. У војној болници у Турну Северину било јој је поверено на лечење 300 болесника. Након завршетка рата 1878. вратила се у Србију, примила српско поданство и радила у Београду као лекар. Ангажовала се при оснивању Радикалне странке и помагала похапшеним радикалима из Главног одбора (интервенисала код угледних личности, сакупљала потписе за молбу краљу Милану, посећивала затворенике) након угушивања Тимочке буне. Због тога је 1883. протерана из Србије. Отишла је прво у Пешту а потом 1884. у Софију, где је била са Николом Пашићем и другим радикалским

емигрантима. У Београд се вратила 1886. али је убрзо, због исказаног јој неповерења, отишла у Цариград и у харему султана Хамида радила једно време као харемски лекар. По напуштању дворске службе отишла је у Каиро и радила као приватни лекар.

У Србију се вратила 1905. и радила такође као приватни лекар. Када је почео Први светски рат, пријавила се као лекар добровољац и радила у болници Вардарске дивизије. За време рата добила је чин мајора српске војске и као војни лекар била 1915. постављена за управника Војне болнице у Скопљу. Када је Скопље окупирано, прешла је у Приштину али су је са болницом заробили Бугари и интернирали у Софију, где је радила као лекар 38 месеци. Након ослобођења Приштине била је краће време општински лекар, а потом је прешла у Београд и радила као чиновник Министарства за народно здравље.

Била је члад СЛД. Када је због поодмаклих година напустила лекарску праксу, радила је у разним хуманитарним друштвима, помагала болницама и Београдском женском друштву. Сахрањена је у Београду.

ЛИТЕРАТУРА: А., *Жене у Радикалном покрету. Д-р Марија Зиболд*, „Пашић". *Илустровани радикални алманах*, II, Београд 1925, 64—65; *Споменица Београдског женског друштва 1876—1926*, Београд 1926, 81, 142; А., *Смрт др. Марије Феодоровне-Зиболт*, Време, 1939, бр. 6182, 4, 8; *Споменица Српског лекарског друштва 1872—1972*, Београд 1972, 121, 227.

Милица Бујас

Зимоњић, Петар (Јован), митрополит дабро-босански (Грахово код Никшића, 24. VI 1866 — Загреб/Јадовно/Јасеновац, 1941)

Најмлађи је син Јање, рођ. Копривица, и Богдана, свештеника и јунака из Херцеговине. Прво образовање стекао је од оца а потом завршио богословију у Рељеву (1883—1887). Даље школовање наставио је на Православном богословском факултету у Черновицама (данас Украјина). Дипломирао је 1892. па годину дана провео на Бечком универзитету. Радио је као суплент (1893), професор (1895—1901) и привремени управник (1899—1900) богословије у Рељеву. Замонашио се 6. септембра 1895. у манастиру Житомислић. Сутрадан га је митрополит захумско-херцеговачки Серафим Перовић рукоположио у чин јерођакона, а 8. септембра у чин јеромонаха. За синђела је именован 1898. а 1899. митрополит дабро-босански Николај Мандић произвео га у протосинђела. За архимандрита је именован 1903. Истакавши се пожртвованим радом 1901. постављен је за конзисторијалног саветника Дабро-босанске митрополије. На овом месту био је када га је васељенски патријарх Јоаким, уочи Ђурђевдана 1903. између три кандидата изабрао за новог митрополита захумско-херцеговачког. Био је трећи Херцеговац на челу ове епархије од владавине Аустроугарске. Овај избор потврдио је и бечки двор 8. V 1903. и хиротонисан је на Духове, 27. V 1903. У његово време у Захумско-херцеговачкој епархији обновљено је и подигнуто много храмова (Св. архангела Михаила у Бањцима код Билеће, Св. Петра и Павла у Лукавици код Невесиња, Св. Георгија у Брвнику на Зупцима, Св. Василија Острошког у Улогу, храм Преображења господњег у Новом Сарајеву итд.).

Први је у Босанском сабору потписао декларацију Срба посланика од 2. IX 1912. поводом сукоба Аустроугарске и Краљевине Србије око евентуалног изласка Србије на море, чему се Аустрија противила. После Сарајевског атентата и поред аустријске присмотре држао је беседе у Мостарском храму изражавајући незадовољство поступцима аустријске власти против српског народа. За време Првог светског рата слао је сироту децу у Војводину на опоравак код богатих српских породица. Крај Првог светског рата дочекао је у Мостару и укључио се у рад на уједињењу српске цркве и обнови патријаршије. После уједињења цркве Свети архијерејски сабор изабрао га је за митрополита дабро-босанског са седиштем у Сарајеву и на тај положај постављен је

указом краља Александра 7. XI 1920. Обављао је и дужност администратора Захумско-херцеговачке епархије. Током боравка у Сарајеву сарађивао је са другим конфесијама, посебно са муслиманима. Успео је да врати зграду богословије и земљиште у Рељеву у власништво СПЦ. Припремао је зидање богословије у склопу старе сарајевске цркве, намеравао да оснује и посебну монашку школу и водио бригу о женском монаштву. С његовим благословом Сарајевска црквена општина 1929. основала је Дечији дом, Дечије забавиште и Сиротињску кухињу. У његово време на простору митрополије деловало је православно удружење „Братство светог Саве" које је имало издавачку делатност. После смрти патријарха Варнаве био је један од кандидата за патријарха.

После бомбардовања Сарајева 1941. привремено се склонио у манастир Свете тројице код Пљеваља. На сопствену одговорност 21. IV 1941. вратио се у Сарајево. Почетком маја римокатолички сарајевски жупник Божидар Брале затражио је од њега да српском свештенству и народу у Босни забрани употребу ћириличног писма, што је одбио. Такође је одбио и да држи благодарење за поглавара НДХ А. Павелића, па су га ухапсили 12. V 1941. припадници усташке војске. Пет дана касније отпремљен је у полицијски затвор у Загреб, а одатле у Керестинац код Самобора, где му је скинута мантија. Злостављан је и физички. У Керестинцу је остао до 15. VI 1941. када је логор расформиран, а онда је враћен у полицијски затвор у Загребу. Одатле је депортован у логор у Госпићу, где му се изгубио сваки траг. Према извештајима које је Свети архијерејски синод СПЦ добијао трагајући за њим постоји више верзија о његовој смрти. По једној је из Госпића одведен у Копривницу а затим пребачен у загребачку болницу у Стењевцу где је умро. По другој је из Госпића одведен у логор на Јадовну на Велебиту где је убијен и бачен у Шаранову јаму, док је по трећој верзији убијен у логору Јасеновац и бачен у ужарену пећ за печење цигле.

За живота је награђен орденом Св. Саве I степена, Карађорђевом звездом и Белим орлом IV степена. Свети архијерејски синод СПЦ 1998. прогласио га је за свештеномученика. Као светитељ познат је под именом Свети Петар Сарајевски.

ЛИТЕРАТУРА: Јован Муцовић, *Српска православно херцеговачко-захумска митрополија при крају 1900*, Мостар 1901, 59, 135, 146; ГПЦКС, 1903, бр. 5—6, 395—396; *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928; *Споменица епархије захумско-херцеговачке 1918—1928*, Ниш 1928; НИс, 1936, бр. 6, 177—180; 1940, бр. 8, 247—251; бр. 11—12, 357—363; Тодор Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878—1918*, Сарајево 1960; ПМи, 1961; *Српска православна црква 1219— 1969. Споменица о аутокефалности*, Београд 1969; *Удружење православног свештенства Југославије, 1889—1969*, Београд 1969; Гаврило Дожић, *Мемоари*, Београд 1990; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, III, Београд 1991; *Споменица православних свештеника 1941—1945*, Бор 1991; Атанасије Јефтић, *Српска црква у Другом светском рату*, Београд 1992; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939—1945*, Београд 1992; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996; *Српска проза данас: Богдан, Стеван и Петар Зимоњић, живот и дело*, Научни скуп у Гацку, Билећа, Гацко 2000; Димитрије М. Калезић, *Свети Петар Сарајевски као књижевни мотив*, Београд 2001.

Павле Б. Орбовић

Злоковић, Ђорђе, педолог, универзитетски професор (Одеса, Украјина, 1892 — Београд, 26. III 1948)

Породица Злоковић помиње се у XVII в. као Злоков а потиче из Бијеле у Боки Которској. У Одеси је завршио гимназију а затим агрономски одсек Физичко-математичког факултета (1916). Педологију му је предавао знаменити Украјинац Набоких. Од 1914. до 1917. ишао је са Набокихом и руском педолошком експедицијом по јужној и југозападној Украјини, где су проучавали типове земљишта. Прикупљене податке искористио је за докторску дисертацију. У Београду је 1920. изабран за хонорарног професора Пољопривредно-шумарског факултета, потом 1922. постављен за указног асистента. Предавао је у Средњој техничкој школи у Београду најпре као доцент, а од 1934. професор. Тезом *Земљиште старобељског уједза Харковске губерније*

(1927) постао је први је доктор наука на Пољопривредном факултету у Београду. На Геолошком институту у Београду организовао је прву хемијску лабораторију за педолошка испитивања. После Другог светског рата вратио се на Пољопривредно-шумарски факултет у Београду као хонорарни наставник (фебруара 1946) а наредне године изабран је за ванредног професора за педологију.

Покренуо је у Србији истраживања земљишта, и то најпре у околини Београда (1922, 1925) а затим и у другим областима (Куманово, 1930; Никшићко поље, 1930; карстна поља Црне Горе, 1932; Сираково, 1933; Бока Которска, 1934, 1939; Граховско поље, 1934; Грбаљско поље, 1940). Написао је низ популарних чланака о земљиштима и значају педолошких испитивања. Сарађивао је у *Геолошким аналима Балканског полуострва*. Начинио је план теренског и лабораторијског испитивања земљишта и квартарних седимената, повезујући геологију и педологију, али га је смрт спречила да оствари та истраживања. Учествовао је са сарадницима на изради педолошке карте Војводине, нарочито канала Дунав—Тиса—Дунав. Сарађивао је са геолозима и са више институција: Геолошки завод, Геолошки институт (као хонорарни научни сарадник), Генерална дирекција вода, Министарство пољопривреде. Био је активни члан Српског геолошког друштва.

ДЕЛА: *Материјал о испитивању земљишта Подољске губерније*, Одеса 1916 (на руском); *Педолошка проучавања у околини Београда*, Београд 1922; *Неки подаци о хемијској анализи погребених земљишта дунавског профила код Земуна*, Београд 1926; *Земљиште старобељског уједа Харковске губерније*, Београд 1927; *Педолошка испитивања на Никшићком пољу*, Београд 1930; *Педолошке екскурзије по карстним пољима Црне Горе*, Београд 1932; *Земљишни покривач Граховог Поља у Црној Гори*, Београд 1934; *Хидрографске прилике околине Рисна у Боки Которској*, Београд 1939; *Библиографска грађа за педолошка проучавања југословенских земаља*, Београд 1949; *Прилог познавању земљишта Метохије*, Београд 1951.
ИЗВОРИ: Максим С. Злоковић, *Бијела естетско — историјски приказ*, Котор 1937; *Геолошка библиографија Југославије*, I–II, Београд 1952—1966; *Геолошка библиографија Црне Горе*, I, Титоград 1989.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 28. III 1948, 8; Бранко Димитријевић, *Др. Ђорђе Злоковић*, Београд 1950.

Видојко Јовић

Зоре, Луко, филолог, историчар књижевности, политичар (Цавтат, Далмација, 15. I 1846 — Цетиње, 9. XII 1906)

Основну школу завршио је у Цавтату, гимназију у Дубровнику 1865, филозофске науке и славистику на универзитету у Бечу. Био је омладински повереник у Уједињеној омладини српској у Дубровнику. Након студија положио је учитељски испит из славистике и класичне филологије и био професор латинског, грчког и српског језика. Био је професор гимназије у Дубровнику (1870, 1878—1901). У Котору је као први директор реалне гимназије увећао њен углед и отворио више разреде класичног смера (1872—1877). Професор и управник учитељске школе у Арбанасима код Задра био је од 1894. до 1896. Место школског надзорника у БиХ напустио је након шест недеља због неслагања са антисрпском пропагандом босанске владе (1880). Изабран је за заступника на Далматинском сабору у Задру 1883, а 1897. био посланик на Царевинском вијећу у Бечу. Оставио је парламент и 1902. отишао на Цетиње, где га је краљ Никола именовао васпитачем и наставником књаза Петра. Био је предстојник министарског савета за наставу и директор гимназије на Цетињу (1900—1906). Спровео је организацију школства у Црној Гори, реформисао цетињску гимназију са класичне на реалну.

Покренуо је лист *Словинац* (1878—1884). У почетку је био уредник, власник и издавач, а обезбедио је сарадњу са свим познатим научницима свога времена. Већину прилога објављивао је анонимно, а пуним именом и презименом углавном потписивао научне и политички безбојне чланке. У студијама о Ђ. Пулићу, М. Пуцићу, Н. Томазеу, М. Бану, Ј. Сундечићу, А. Казалију и М. Водопићу отворено је пропагирао словинство.

Са А. Фабрисом покренуо је часопис *Срђ* 1902. Аутор је великог броја расправа из области филологије и старије дубровачке и хрватске књижевности. Први значајнији рад *Рибање у нашем приморју* објавио је 1870. у *Старинама*. У *Раду Југославенске академије* штампао је расправе о делима А. Чубрановића, И. Гундулића, историји дубровачке књижевности и др. Објавио је и латинску граматику. Изучавао је дубровачку народну лексику и туђице у њој, филолошки испитивао старе дубровачке писце и био један од првих истраживача античких и средњовековних босанско-херцеговачких надгробних споменика. Написао је сатиричко-визионарски еп *Објављење*. Био је дописни члан ЈАЗУ, СУД и СКА. Књижевни псеудоним био му је Миливој Страхињић.

ДЕЛА: *Грађа за књижевно-повиестну оцјену Гундулићева „Љубовника срамежљива”*, Загреб 1881; *Ручна књига за неке ритуалне службе и молитве по католичкијем црквама преко године*, Ријека 1899; превод с грчког: Софокле, *Краљ Едип*, Панчево 1895.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1885—1899; 1901—1906.
ЛИТЕРАТУРА: А., *Културне вијести*, Срђ, 1902, бр. 11, 515—516; А., *Луко Зоре*, Дело, 1906, књ. 41, св. 3, 431; А., *Зоре Луко*, СКГ, 1906, бр. 12, 957—958; Јован Грчић, *Историја српске књижевности*, Нови Сад 1906, 36, 174, 290; А., *Зоре Луко*, ШВ, 1906, бр. 12, 967; *Споменица Цетињске гимназије 1881—1961*, Цетиње 1962, 221; Никола Иванишин, *Дубровачке књижевне студије*, Дубровник 1966, 32—33; *Историја српског народа*, II, Београд 1981, 300; VI/2, 1983; Јован С. Радојчић, *Срби: Српска Крајина, Далмација, Славонија, Хрватска*, Београд 1994, 226.

Татјана Ракић

Зрнић, **Слободан Ј.**, ваздухопловни инжењер, конструктор авиона, универзитетски професор (Ваљево, 18. VIII 1906 — Београд, 29. IX 1990)

Отац Јован био је грађевински инжењер, мајка Наталија учитељица. Гимназију је завршио у Врању и Београду. На електромашинској групи Техничког факултета у Београду дипломирао је фебруара 1928. Исте године као државни питомац упућен је на специјализацију у француску фабрику авиона „Луј Бреге” у којој је упознао процес призводње савремених авиона и радио у конструкторском бироу предузећа. Истовремено је завршио једногодишњи курс из аеродинамике на Сорбони у Паризу. По повратку у Југославију 1931. постављен је за шефа конструкторског бироа при фабрици „Бреге” у Краљеву, где је руководио адаптацијама наоружања и опреме на различитим типовима авиона „бреге-19”, у већим серијама израђиваним за југословенско војно ваздухопловство. Када се по истеку петогодишњег уговора компанија Луја Брегеа повукла из фабрике у Краљеву, са групом домаћих инжењера адаптирао је снажни мотор „рајт циклон” на авион „бреге 19-7” и уз измене створио нову побољшану варијанту „бреге 19-8”. Да би испитао овај авион у лету, крајем 1935. прешао је на рад у Ваздухопловно-опитну групу у Земуну. Ту је започео сарадњу са инжењерима Љубомиром Илићем и Костом Сивчевом и са њима учествовао у конструисању домаћег ловца „ИК-3”, којим су југословенски пилоти априла 1941. бранили Београд. Новембра 1936. запослио се у Индустрији аеропланских мотора А. Д. у Раковици, где је као шеф монтаже а затим и руководилац одељења за испитивање допринео изради звездастих мотора „гном рон К-7”, „гном рон К-9” и „гном рон К-14” по француској лиценци. Као члан а затим и шеф констукторског бироа који је од 1946. деловао при фабрици „Икарус” у Земуну, радио је на пројектима школских авиона „211” и „231” и тренажних „212” и „212 Р”. Потом је са инжењерима К. Сивчевом и Љ. Поповићем пројектовао ловачке авиона „С-49 А” и „С-49 Ц”, који су у „Икарусу” израђивани у серији. Каријеру конструктора и организатора производње градио је затим у фабрици авиомотора „21. мај” у Кнежевцу код Београда, у београдском бироу фабрике „Соко” из Мостара и у „Првој петолетки” из Трстеника, у којој је организовао одсек за образовање високих стручних кадрова. Половином 1962. изабран је за редовног професора и декана Машинског факултета у Новом Саду, где је држао наставу до 1969. Као експерт УН за развој индустрије више година боравио је у Алжиру и другим неразвијеним земљама.

ДЕЛА: *Мотори са унутрашњим сагоревањем*, Нови Сад 1969; *Грејање и климатизација*, Београд 1975.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 27. IX 1990, 18; *Биографски лексикон ваљевског краја*, књ. 2, св. 6, Ваљево 1999/2000.

Чедомир Јанић

Иванић, Делфа, списатељка, преводилац, хуманитарна радница (Подгорица, 6. III 1881 — Београд, 14. VIII 1972)

Потиче из угледне породице, од оца Ивана Мусића, босанско-херцеговачког војводе, и мајке Цвије, рођ. Вукасовић, из Стоца. Као сироче без родитеља усвојио ју је председник Београдске општине Михаило Богићевић. Основну школу (1887—1897) и Вишу женску школу (1891—1897) завршила је у Београду, потом студирала хемију у Женеви (1898—1899) и студије прекинула због поочимове смрти. Постављена је за наставницу у Скопљу 1900, удала се 1901. за књижевника Ивана Иванића, тада српског вицеконзула у Скопљу, и исте године напустила службу. Потом је живела уз супруга у Скопљу (1901—1903), Цариграду и Београду (1904—1905), Будимпешти (1905—1906) и поново у Београду (1906—1912). У току Првог светског рата боравила је у Солуну, Лондону (1915), потом у Француској, у Ници и Паризу (1916—1917) у хуманитарној служби Кола српских сестара. Из Нице је прешла у Рим (1918), а по завршетку рата боравила у Трсту и Ријеци (1919). Вратила се потом 1919. за стално у Београд. Говорила је француски и служила се немачким. Боравила је краће време у Швајцарској на лечењу, држала предавања о раду женских хуманитарних друштава у Прагу (1908, 1938), Лондону (1915), Ници и Паризу (1916—1917), Риму (1918), на Сушаку и Бакру (1919), у Румунији (1922), на Хвару (1923) и у Сарајеву (1923). Бавила се књижевним и преводилачким радом. Преводима с француског, књижевним портретима заслужних српских жена, хуманитарно-публицистичким радовима и феминистичким чланцима сарађивала је у листовима, часописима и повременим публикацијама: *Зора* (1901), *Босанска вила* (1905), *Домаћица* (1906, 1908), *Бранково коло* (1906), календар *Вардар* (1906—1941), календар *Голуб* (1907), *Женски свет* (1908, 1929), *Жена* (1912), *Veda* (Nova Gorica, 1925—1926), *Женски покрет* (1920—1924). У рукопису је оставила *Аутобиографију* (Архив Србије, Архив САНУ). Била је члан редакције *Женског покрета* (1921) и Алманаха *Јадранске страже* (1925).

У балканским ратовима са Леди Пеџет основала је IV резервну болницу за рањенике у Београду (1912), болницу за војнике у Драчу (1913), у Првом светском рату Српско потпорно удружење (1915, Serbian Relief Fund) у Лондону за смештај 500 српских ђака у Оксфорду и Бирмингему. Учествовала је у подизању Дома Кола српских сестара у Београду, са интернатом за студенткиње (1922). Била је међу организаторима добротворне акције у новцу и храни затвореницима у београдским тамницама у току Другог светског рата и учествовала у другим добротворним акцијама Кола српских сестара. Хапшена је, саслушавана и малтретирана од Немаца (1941) и нове власти (1945), који су укинули институцију Кола српских сестара. Била је саоснивач (1903), секретар (1906), потпредседница (1919—1937) и председница (1938—1945) Кола српских сестара; чланица међународног књижевног и научног друштва у Цариграду (1905), председница српског (1911—1914) и југословенског (1923—1925) Народног женског савеза, редовни члан новинарског одељења главне управе Интернационалног женског савеза у Лондону (1911). Одликована је орденом Мис Флоранс Најтингејл (1919), Орденом Св. Саве II реда и Ратном медаљом Црвеног крста. Портрет из младости (1898) урадила је сликарка Виконтеса де Гозис.

ДЕЛО: *О српском Народном женском савезу и његовим задацима*, Београд 1912.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица Друштва Црвеног Крста 1876—1936*, Београд 1936, 130, 346, 388; Вук Драговић, *Српска штампа између два светска рата*, Београд 1956, 73.

Ђорђе Перић

Иванић, Стеван, лекар, бактериолог, социјални медицинар (Мали Мокри Луг код Београда, 25. XII 1884 — Линген, Немачка, 1948)

Рођен је у учитељској породици. Матурирао је у гимназији у Крагујевцу (1904), започео студије на Природњачком факултету Велике школе у Београду и 1905. прешао на студије медицине у Прагу, наставио у Грацу а завршио у Бечу (1910). Након лекарског стажа био је срески лекар у Ивањици и вршио дужност епидемијског лекара због појаве епидемије колере у суседним деловима Турске. Од 1912. био је срески лекар у Драгачеву а 1914. срески лекар и управник болнице у Рашкој. У балканским ратовима био је пуковски и болнички лекар и епидемијски лекар у Ћаковици. У Првом светском рату био је лекар у више болница а на Солунском фронту радио на сузбијању скорбута и епидемија маларије и дизентерије. У лабораторији при Војној болници у Солуну завршио је течај бактериологије. После рата постављен је за окружног физикуса и управника болнице у Смедереву. Радио је на организацији службе и сузбијању пегавца у округу. Постављен је 1922. за шефа Хигијенско-бактериолошког одељења у Министарству социјалне политике и народног здравља и за шефа Сталне бактериолошке станице у Београду. Водио је надзор над изградњом болнице за заразне болести и Централног хигијенског завода (ЦХЗ), сарађивао на уређењу хигијенске службе, посебно у селима. Од 1926. био је вршилац дужности а од 1928. директор ЦХЗ. Начелник Министарства социјалне политике и народног здравља постао је 1937. Радио је на организацији Завода, усавршавању стручњака за превентивну медицину, изучавао хигијену села, радио на асанацијама. У време Другог светског рата био је у Комесарској влади комесар за социјалну политику и здравље, а од 1944. члан Државног савета. Пред повлачење окупационе војске напустио је земљу и преко Италије отишао у Немачку. Био је угледни члан „Збора". Сматрао је да је сељаштво биолошка и социјална основа и корен целог српског народа.

Као гимназијалац писао је песме и приповетке а касније сарађивао у социјалистичкој штампи. Објавио је око 200 стручних и научних радова, више књига, сарађивао у више стручних часописа, неке и уређивао. У разним публикацијама објавио је преко 1000 чланака о социјалној и превентивној медицини (*Српски архив за целокупно лекарство*, *Гласник Централног хигијенског завода*, *Zdravišni vestnik*, *Социјално-медицински преглед*, *Гласник Министарства народног здравља*, *Медицински преглед*, *Војно-санитетски гласник*). Написао је неколико уџбеника. Био је члан више стручних и других организација, активан у Савезу скаута. Српско лекарско друштво га је након Другог светског рата прогласило недостојним.

ДЕЛА: *За народно здравље*, Београд 1922; *Исхрана за време рата* и *Људски материјал у српској војсци на солунском фронту*, у: Владимир Станојевић, Историја српског војног санитета, Београд 1925; *Епидемиологија и исхрана човека*, Београд 1927; *Исхрана човека*, Београд 1927; *Из хигијене и науке о животу*, Београд 1928; *Акутне заразне болести у Краљевини Југославији и авитаминозе*, Београд 1937; *У свету невидљивих бића*, Београд 1942.

ИЗВОР: Ристо Јеремић, *Библиографија српске здравствене књижевности 1757—1918*, Београд 1947.

ЛИТЕРАТУРА: *Споменица Српског лекарског друштва: 1872—1972*, Београд 1972; Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији, Квислиншка управа*, I, Београд 1979; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939—1945*, Београд 1992; *Професори Медицинског факултета у Београду*, Београд 2003; *Познати српски лекари*, Београд, Торонто 2005.

Милош Маленковић

Иванишевић, Илија Ђ., привредник, банкар (Мостар, 1874 — Београд, 26. II 1935)

Након школовања радио је у Српској банци, деоничком друштву у Мостару, где је био један од директора. Основао је фирму „Прва херцеговачка индустрија дрвета Иванишевић и компанија" са седиштем у Мостару. Један је од потписника представке српских привредника из Херцеговине из децембра 1907, који су тражили од Земаљске владе БиХ и Заједничког Министарства финансија да им се омогући експлоатација шуме

у Мостарском, Невесињском и Коњичком срезу. Добио је јануара 1908. на десетогодишњу експлоатацију 45 хиљада кубних метара четинарског и око 40 хиљада кубних метара буковог дрвета у шумском пределу Раков лаз — Кисер у Коњичком срезу (810 хектара). Исте године у Бијелој код Коњица подигао је пилану на водени а после и на парни погон са парионом, сушионом, паркетарницом и 5,8 км шумске железничке пруге. Изградио је до 1914. 8 км пруге и 14 км шумских путева. Експлоатационо подручје проширио је 1913. склопивши уговор о закупу на десет година (1914—1924) за шумска подручја Црну Гору Коњичку, Рачицу, Слатину и Грушће—Ракитницу, такође у Коњичком срезу (2318 хектара). Због Првог светског рата на почетак експлоатације чекао је до 1918. За ове његове пословне подухвате код земаљског поглавара и шефа Земаљске владе за БиХ генерала Оскара Поћорека заузимао се посланик у Босанском сабору Војислав Шола јер је за експлоатацију тих шума био заинтересован и престолонаследник, надвојвода Франц Фердинанд. После Првог светског рата био је директор Српске централне привредне банке у Београду и од 1926. све до смрти француски хонорарни конзул у Сарајеву.

У Српском певачком друштву „Гусле” у Мостару 1896. основао је комплетан тамбурашки збор, а 1918. постао извршујући члан и утемељач Друштва.

ЛИТЕРАТУРА: Политика, 27. II 1935, 14; *Француски институт. Француски клуб, Споменица 1920—1936*, Сарајево 1936, 10, 16—17; *50 година Српског пјевачког друштва „Гусле” у Мостару 1888—1938*, Мостар 1938, 71, 166, 296—297; Бранислав Беговић, *Аустроугарски престолонаследник Фрањо Фердинанд и босанскохерцеговачке шуме у свјетлу архивске грађе*, ГАДАРБиХ, XII—XIII, 1972/73, 85—120; Бранислав Беговић, *Развојни пут шумске привреде у Босни и Херцеговини у периоду аустроугарске управе (1878—1918)*, Сарајево 1978, 85, 87—88, 140; *Срби у Мостару*, Београд 2001, 79—233.

Владимир Иванишевић

Ивановић, Атанасије, цигански старешина, аустријски пуковник (Јагодина, 1799 — Београд, 9. VI 1896)

Отац Иван Ражњалија био је пореклом са Косова. Пре Првог српског устанка прешао је у Србију, учествовао у устанку и настанио се у Јагодини где је тргујући стекао знатан иметак. У Јагодини је Атанасије нередовно похађао основну школу и углавном без посла ту боравио до 1820, када је отишао у Ниш. Овде га је на путу за Цариград сусрео Аврам Петронијевић и због познанства са његовим оцем повео са собом. У Цариграду је постао гаваз (телохранитељ) руског посланика Строганова, у чијој је служби остао и након његовог повратка у Русију. Тражећи да се врати у Србију постављен је за курира руског посланика Вашченка, мада има података да је пред сам крај прве владавине кнеза Милоша, као гавазбаша (старешина личне гарде), био и у његовој служби. Током вишегодишњег службовања овладао је руским, турским, грчким и румунским језиком. За време владавине кнеза Михаила одређен је за писара циганског арачлије Јевте Стојановића. На тој дужности био је непуне две године и када је Стојановић напустио Србију због промене владаоца, у јесен 1842. постављен је на његово место. Овим је постао не само финансијски и полицијски већ заправо главни представнички орган између државних власти и свих Цигана на територији Кнежевине. Као главни цигански старешина и њихов предводник учествовао је и у покрету 1848. Одмах након преласка Дунава, у децембру 1848. на челу јединице од око 900 људи потиснуо је непријатеља код Јарковца па се придружио српским трупама у Панчеву. Одатле је по налогу војводе Книћанина, свог побратима, продужио за Бечкерек (данас Зрењанин) где је добио појачање. Са око 200 коњаника и Циганима из Србије у бици код Арада упркос малобројности однео је победу. У Јужној Угарској остао је до марта 1849, када се после интервенције руских трупа и Книћаниновог повратка вратио у Јагодину. Добио је чин аустријског пуковника и Орден гвоздене круне.

На месту главног арачлије остао је до 1853, када му је после укидања арачког система поверена дужност помоћника начелника Јагодинског а кратко 1859. и Алексиначког среза. Будући у немилости Стевче Михаиловића, исте године је уклоњен из државне службе без права на пензију, а потом га је кнез Милош оптужио и за наводну крађу неких његових ствари. Рехабилитован је тек по доласку на власт кнеза Михаила, када му је враћена државна пензија. Преостале деценије живота провео је релативно повучено, иако је током Намесништва и за време првих година владавине кнеза Милана био наводни заговорник Карађорђевића, одржавајући извесне контакте и са Бењамином Калајем. Живео је у Јагодини, потом у Београду, одакле му је тело после смрти пребачено и сахрањено у родном граду. Био је познат као Таса Арачлија. Претплаћивао се на српску књигу од 1826. до 1858. (С. Милутиновић Сарајлија, А. Николић, М. Видаковић, М. Милићевић), између осталих и на друго издање Вуковог *Рјечника*. Књиге је куповао и за синове Љубу и Стефана.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1855—1859, 1877—1883, 1885—1891, 1893—1897; *Дневник Бењамина Калаја 1868—1875*, Београд, Нови Сад 1976.
ЛИТЕРАТУРА: МН, 1896, бр. 150; БН, 1896, бр. 145; Браник, 1896, бр. 64; Емило Ј. Цветић, *Споменица Јагодине*, I—II, Јагодина, Ниш 1910—1914, 36—41; Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842—1853*, Београд 1932, 292; ЗМСДН, 1958, бр. 21, 89—91.

Милић Милићевић

Ивачковић, Светозар, архитекта (Делиблато, Банат, 10. XII 1844 — Београд, 30. I 1924)

Основну школу похађао је у Делиблату и Панчеву, а реалку завршио у Панчеву. По завршетку Техничке високе школе у Бечу уписао се на Архитектонски одсек Академије ликовних уметности. У класи утицајног данског професора Теофила Ханзена, стручњака за неовизантијску и неокласицистичку архитектуру, студије је завршио 1874. По повратку у Панчево исте године победио је на конкурсу за нову горњоварошку Преображењску цркву, замишљену у неовизантијском стилу. У Београду се 1881. запослио у Министарству грађевина и постао један од најпродуктивнијих и најуспешнијих државних архитеката Краљевине Србије. Напредовао је до положаја начелника и инспектора Архитектонског одељења. Осим низа самосталних, део пројеката за сакралне објекте извео је са колегама Душаном Живановићем и Јованом Илкићем. Крајем столећа изабран је за почасног члана СКА. Осим четрдесет реализованих храмова, од којих је до сада евидентирано двадесетак, подигао је и неколико породичних кућа и пословних зграда. Са сменом династија у Србији 1903. и успоном националног неоморавског правца у сакралној архитектури, број реализација му се осетно смањује, што важи и за рано раздобље након Првог светског рата.

У стилском погледу његова црквена архитектура, заступљена у многим српским урбаним и сеоским срединама од 1874. до 1905, одсликава ауторску симбиозу бечког Рундбогенстила и Ханзенове неовизантијске архитектуре. Логично израстање маса из основе храма, транспарентност конструктивног и просторног решења, сажимање степенованих маса у главном кубету, алтернација и полихромија појасева у декорацији маса, стилизована орнаментика, која само по општем изгледу подсећа на византијске цркве, елементи су „ханзеновског стила". Декоративну обраду фасада сводио је на најнужнију меру, наглашавајући функционалност решења и конструктивну чврстину остварених здања. При реконструкцији постојећих грађевина обазриво је усклађивао новине са затеченим просторно-конструктивним склоповима. На јавним здањима, попут Министарства правде на Теразијама, наглашавао је тектонику и слојевитост неоренесансних облика савремене академске архитектуре. У његовом профаном опусу издвајају се и породичне куће Ј. Дилбера, Д. Митричевић и Н. Дучића у Београду, подигнуте у неоренесансној варијанти академизма. Учествовао је на најзначајнијим

архитектонским конкурсима у земљи, а објављивао је и прилоге у *Српском техничком листу*.

ДЕЛА: Преображењска црква у Панчеву, 1874—1878; капела Хариш на Земунском гробљу, 1875; цркве Св. Димитрија у Лесковцу код Лазаревца, Св. Илије у Вранићу 1884—1888, Константина и Јелене у Расници 1885, Св. Илије на лесковачком Хисару 1889, Св. Пантелије у Малом Црнићу 1893, Св. Николе у Грабовцу 1894, Св. Тројице у Засавици 1894—1899, Св. Петра и Павла у Јагодини 1899; капела Петровић на Новом гробљу у Београду 1893; кућа Арона Нинчића 1886. у Београду; Министарство правде и Управе кварта Теразијског (са Јованом Суботићем) 1882—1883.
ЛИТЕРАТУРА: Никола Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, Београд [1937], 70—79; Жељко Шкаламера, *Обнова „српског стила" у архитектури*, ЗМСЛУ, 1969, бр. 5, 200—202, 211—213; Бранко Вујовић, *Црквени споменици на подручју града Београда*, т. 2, Београд 1973, 112—113, 117—119, 225—226; Богдан Несторовић, *Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века*, СРЗЗСКС, 1974, X, 143, 145—146, 151—152, 156; Љубомир Никић, *Светозар Ивачковић и Београд*, ГГБ, 1978, XXV, 273—285; Иван Здравковић, *Светозар Ивачковић, пројектант Министарства правде*, ГДКС, 1983, бр. 7, 90—91; Александар Кадијевић, *Један век тражења националог стила у српској архитектури (средина XIX—средина XX века)*, Београд 1997, 38—51; Борислава Крушка, Станислав Живков, *Преображенска црква у Панчеву (архитектура, унутрашња декорација и сликарство)*, ГМБ, 2000, бр. 9/10, 97—131; Бојан Бојанић, *Кућа Драге Митричевић у Улици краља Милана бр. 5*, Наслеђе, 2001, бр. 3, 199—204; Aleksandar Kadijević, *Traženja srpskog nacionalnog stila u arhitekturi Banata (1): Preobraženjska crkva u Pančevu. Cautari ale stilului national Sarbesc in architectura din Banat (1): Biserica „Schimbarea la fata" din Panciova*, AnB 9, vol. IV, Timişoara 2002, 57—69; Милица Церанић, *Црква у Расници — пример Ивачковићевог архитектонског неовизантинизма*, у: Ниш и Византија 2 (зборник радова), Ниш 2004, 407—416; Драгиња Маскарели, *Неовизантијски типски пројекти за црквене грађевине у Србији*, у: Ниш и Византија 2 (зборник радова), Ниш 2004, 417—424; Александар Кадијевић, *Палата Министарства правде и Управе кварта теразијског — остварење архитеката Светозара Ивачковића и Јована Суботића*, ГГБ, 2006, LIII, 199—210; Милица Церанић, *Светозар Ивачковић — проблеми истраживања*, ЛЗ, 2007, XLVII, 181—186; Ненад Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији*, Београд 2007, 224—232; Миодраг Јовановић, *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд 2007, 93—116.

Александар Кадијевић

Ивковић, Ђорђе, штампар, књижар, издавач (Сомбор, 21. XI 1856 — Нови Сад, 31. III 1920)

Син је папуџије Василија и Софије, рођене Вујковић. Након основне школе и два разреда гимназије био је две године практикант и годину дана помоћник у мануфактурној трговини Светозара Јагеровића у Сомбору. Потом је прешао у књижару браће Поповића у Новом Саду и након годину и по дана произведен у путника продавца. Врло је успешно шест година продавао српске књиге, црквене утвари и историјске слике по Бачкој, Банату, Барањи, Срему, Славонији, Далмацији и Црној Гори. У време окупације БиХ 1878. ухапшен је у Петрињи и био у затвору три месеца. Након изласка из затвора наставио је да шири српску књигу и да сакупља чланове Матице српске и других српских установа. Као ортак у књижари Луке Јоцића наставио је посао наредних 12 година залазећи у најудаљенија села. Од свог кума Арсе Пајевића купио је 1895. штампарију која је имала континуитет од Емануила Јанковића (1789). Штампарију је преселио 1899. у своју кућу у Дунавској улици. До 1908. успео је да штампарија постане са 18 радника највећа у Бачкој, да отвори књиговезницу и папирницу. Капацитет штампарије увећао је толико да су се у њој повремено или стално штампали многи листови и календари (*Браник*, *Наше доба*, *Рад*, *Добротвор*, *Српство*, *Глас истине*, *Женски свет*, *Баштован*, *Наш врт*, *Врач погађач*, *Српски магазин*, *Календар Матице српске*, *Милетић* итд.), уџбеници и Књиге за народ Матице српске. Штампарски посао увећао је склапањем уговора са општинама о штампању административних образаца. За овај посао набавио је нове модерне машине. Бавио се, не баш у великој мери, и издаваштвом објављујући зборнике закона, верске књиге и уџбенике, књиге из пољопривреде, али и музикалије, које је наставио да издаје и син Арса, и књижевна дела. Био је члан више националних организација, добротвор Новосадске трговачке

омладине, члан више представничких делегација, сакупљао је прилоге за Српску народну одбрану и 1914. био међу првима интерниран на шест недеља.

Оженио се 1886. Даринком, ћерком новосадског трговца Ђуре Вулпеа, која му је била свестрани помагач у трговачким пословима. Браћа су му књижар Милан и трговац Никола. Имао је синове Ђорђа и Арсу, који је наследио штампарију, књиговезницу и папирницу, и кћери Софију и Анкицу.

ИЗВОР: Електронски каталог БМС.
ЛИТЕРАТУРА: Застава, 2. IV 1920, 4; *Споменица ослобођења Војводине*, Нови Сад 1929, 11, 67, 71; *Штампарија „Ђорђе Ивковић" у Новом Саду*, [Нови Сад 1939].

Душан Попов
Милица Бујас

Ивошевић Димитров, Љубица, кројачка радница, синдикална активисткиња, песникиња (Сараново код Раче, 5. VII 1880 — Москва, 27. V 1933)

Родитељи су јој били пореклом из Црне Горе, давно досељени у Сараново. После завршена четири разреда 1894. постала је шегрт у кројачкој радионици у Смедеревској Паланци. Са 15 година отишла је у Београд код брата Живка и радила у кројачкој радионици за малу надницу. У то време учила је немачки језик и много читала. Преко брата, синдикалног активисте, 1901. постала је члан Београдског радничког друштва и посебно се ангажовала у просветно-културном раду. Почела је да пише пролетерску поезију, рецитовала окупљеним радницима и тако их позивала на борбу за једнакост и правду. Песме је од 1902. објављивала у часописима *Радничке новине* и *Живот* под псеудонимом Лидија. Учествовала је у организовању кројачког синдиката у Београду. После неколико година активности у радничким организацијама Србије отишла је у Беч ради усавршавања а потом у Бугарску у град Русе. Радила је у фабрици мушких поткошуља „Илија Халачев и Компанија" као мајстор пословођа. После банкрота фабрике прешла је у Сливен, удала се за фотографа Кантарџијева, али брак није био успешан. У Сливену је упознала вођу социјалиста Бугарске Георги Димитрова и са њим 3. јуна 1903. организовала штрајк радника у текстилној фабрици. Због учешћа у штрајку прешла је у Софију и 1904. радила у модном атељеу Аустријанца С. Полицера као главни мајстор. Ту је постала члан управе и секретар новооснованог Кројачког синдиката. У време расцепа партије стала је на страну револуционарних марксиста и била једна од најватренијих и најдоследнијих ученица Димитра Благојева, Георги Георгијева и Георги Киркова. Учествовала је у раду женске Социјалистичке конференције у Софији августа 1905. Следеће године удала се за Георги Димитрова. Била је уредница и редактор листа *Шивачки работник* (1908—1912) и аутор многобројних уводних текстова. У то време сарађивала је и са листом *Работнически вестник*. За време Првог светског рата помагала је рањеним српским ратним затвореницима. Учествовала је јуна 1920. као делегат Бугарске комунистичке партије на Вуковарском конгресу. Због мешања у предизборну кампању комуниста у Србији 15. септембра 1920, на путу за Смедеревску Паланку, на железничкој станици је ухапшена и интернирана у Бугарску.

Превела је са руског на бугарски брошуру К. Н. Самојлова *Раднице у руској револуцији*. Две године касније написала је драму у два чина *Наша одмазда*. Због учешћа у устанку против монархофашистичке власти 1923. била је у затвору у Самокову. У Москву је отишла 1925, ушла у Бољшевичку партију и постала члан Савеза пролетерских писаца. Сарађивала је са Кларом Цеткин. Из Бугарске је редовно слала српској радничкој штампи своје прилоге, писма и песме. Најпознатије песме су јој: *Напред*, *Нећу дуго чекати*, *Доле вео*, *Чуј, не чами, устај!*, *Беда*, *Видела сам вас*. Извршила је самоубиство у време Лајпцишког процеса на којем се познати руководилац

Коминтерне Г. Димитров бриљантно бранио од оптужбе да је учествовао у паљењу Рајхстага и скренуо пажњу целокупне европске јавности.

ДЕЛА: *Спомен-лист 1882—1933*, София 1948; *Стихотворение*, Софија 1962; *Изабрани произведения*, София1972.
ЛИТЕРАТУРА: Едиб Хасанагић, *Први мај у Србији 1893—1914*, Београд 1954, 97; Драгослав Илић, *Прве жене социјалисти у Србији*, Београд 1956, 56—63; Марија Јанкова, *Љуба Ивошевић — Димитрова*, Софија 1981; Жика Марковић, *Знамените жене Србије*, I, Деспотовац, Београд 1997, 181—189; Никола Владисављевић, *Паланка 1020—1918*, Смедеревска Паланка 2004, 590; *Улице и тргови Београда*, I, Београд 2004, 440.

Бојана Поповић

Икономовић, Петар Ј., свештеник (Ниш, 16. VI 1849 — Ниш, 29. I 1914)

Отац Јован био је окружни прота у Нишу. Са оцем је од 1871. до 1873. био веза између кнеза Милана и Саве Косановића, вође босанско-херцеговачког устанка 1875, преносећи поверљива писма. Био је један од оснивача и припадник нишке тајне организације за ослобођење од Турака „Нишка заклетва", у којој су се завереници окупљали око Николе Рашића. Организовао је тајне састанке по црквама и манастирима у околини Ниша и тако омасовљавао организацију. Пред почетак српско-турског рата 1876. оптужен је за припремање устанка и осуђен на смрт. Захваљујући Михајлу Адамушевићу, судији турског суда у Нишу, није погубљен већ затворен у Грабовачки манастир до завршетка рата. Као заступник ман. Хиландара у хиландарском метоху у Нишу обављао је преписку, примао представнике Хиландара и учествовао у многим хуманитарним акцијама. Сахрањен је на старом нишком гробљу.

Одликован је Орденом Св. Саве, Белог орла и Таковским крстом V и III реда.

ИЗВОР: ИАН, V—572.
ЛИТЕРАТУРА: *Историја Ниша*, I—III, Ниш 1984; Борислав А. Андрејевић, *Споменици Ниша и околине*, Ниш 1985, 196; Тодор П. Станковић, *Успомене*, Пирот 1996; Владимир Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку (1804—1878)*, Ниш 1996.

Љубица Ђуровић
Јован Младеновић

Илијћ, Јулијана Јулка, учитељица, феминисткиња (Вршац, 13. I 1856 — Нови Сад, ? X 1939)

Отац Светозар Нанчић био је трговац а брат Лаза писац и новинар. У родном граду стекла је солидно образовање које је подразумевало знање страних језика и основну музичку наобразбу. Завршила је са успехом Учитељску школу у Сомбору. Удајом за Бранка Илијћа, правног заступника Српских народно-црквених фондова, државног правобраниоца и адвоката, са којим је имала сина Радослава, започела је активан и плодан новосадски период. Укључила се у политички живот Новог Сада и постала пријатељица и блиска сарадница Милице Томић рођ. Милетић. У време када је друштво признавало и одобравало само ангажовање жена у хуманитарним или образовним организацијама, борила се за опште право гласа и повела покрет уперен против Апоњијевог закона. Јавно је иступала 1907. на народном збору у Великом Бечкереку (данас Зрењанин) и том приликом предала тридесет хиљада женских потписа прикупљених против предложене мађаризације свих школа у Угарској. Била је чланица Добротворне задруге Српкиња Новосаткиња и 1928. једна од оснивачица Женске странке, прве политичке женске организације у Новом Саду. По свој прилици је сахрањена у Вршцу у породичној гробници Нанчића.

ИЗВОРИ: ИАБЦ, Протокол крштених св. Николајевске цркве, књ. бр. 11, Фонд 351 А; усмено казивање Наде Станојевић, унуке Јулке Илијћ.

ЛИТЕРАТУРА: Аркадије Варађанин, *Споменица 25-огодишњице рада Добротворне задруге Српкиња Новосаткиња (1880—1906)*, Нови Сад 1906, 24; Гордана Стојаковић, *Знамените жене Новог Сада*, Нови Сад 2001, 38, 52, 118—120.

Ивана Марковљев

Илић, Алекса, свештеник, публициста, посланик (Остружница код Београда, 1. V 1842 — Београд, 6. II 1920)

Отац Недељко био је свештеник. У Остружници је завршио основну школу а нижу гимназију и четвороразредну богословију у Београду. Рукоположен је октобра 1860. и упућен на парохију свог оца. Прочуо се по држању проповеди, што је у то време у Србији била реткост. На интервенцију кнеза Михаила премештен је 1866. у Београд и постављен за писара Духовног суда. После убиства кнеза 1868. митрополит Михаило га је сменио и спречавао да добије парохију. Новинарским радом почео је да се бави 1869. сарађујући у *Пастиру*. Иако му је у то време нуђена световна служба, одбио је да се одрекне свештеничког позива. Од 1870. до 1873. био је вероучитељ у палилулској полугимназији. После избора Виђентија Красојевића за епископа жичког, постављен је 1874. за секретара Жичке конзисторије у Краљеву. Учествовао је у српско-турском рату 1876. као начелник војне станице у Лапотници код Краљева. После рата, због делатности против владе на изборима, отпуштен је из државне службе без права на пензију. Вратио се у Београд и бавио заступништвом у бракоразводним парницама, две године био је свештеник у Казненом заводу у Топчидеру и наставник у школи за малолетне осуђенике (1881—1883) а током 1882—1883. и парох при цркви у Топчидеру. Постављен је као протојереј за председника Београдске конзисторије 1883. Као члан Напредне странке ушао је 1884. у Народну скупштину као краљев посланик. Био је накратко пензионисан 1887. али је убрзо враћен на старе дужности. Као председник Духовног суда 1888, у време када је краљ Милан покренуо захтев за развод брака од краљице Наталије, дошао је у сукоб са краљем те је смењен. Премештен је за председника Духовног суда Жичке епархије у Чачку 1888. али је због сукоба са епископом Никанором смењен и септембра 1889. коначно пензионисан. Био је вероучитељ у Трећој београдској гимназији од октобра 1896. до јула 1897. Држао је и предавања на трибини Београдске трговачке омладине у неколико наврата. Био је велики противник склапања конкордата са Ватиканом и посебно се борио за црквену аутономију у БиХ. После Ивандањског атентата на краља Милана јуна 1899. као напредњак био је ухапшен, осумњичен за учешће у атентату и два месеца био у затвору. Прогнан из Србије, боравио је у Херцег Новом и у Сремској Каменици до повратка у Србију после женидбе краља Александра Обреновића 1900, поводом чега је проглашена амнестија. Током 1901. био је у посети Русији.

Уз помоћ пријатеља Аћима Чумића, Стојана Новаковића, Милана Милићевића и Чедомиља Мијатовића покренуо је 1879. *Хришћански весник* који је до 1890. био једини црквено-књижевни часопис у престоници. Покренуо је и од 1896. до 1904. издавао Духовну библиотеку за народ. Био је једно време председник Свештеничког удружења у Србији. Због бескомпромисне критике стања у Цркви било је неколико покушаја да се *Хришћански весник* угуши. Био је председник Централног одбора за прикупљање помоћи у корист Невесињаца 1903/4. По договору са митрополитом Димитријем преузео је 1905. уређивање *Весника српске цркве* али врло брзо је напао избор епископа шабачког Сергија и потом дао оставку на уређивање листа. Јануара 1909. обновио је *Хришћански весник*. Штампане су му споменице поводом двадесетпетогодишњице свештеничке службе (Панчево 1889) и поводом четрдесетогодишњице (Београд 1903). Прославио је 12. јуна 1911. троструки јубилеј, педесетогодишњицу свештеничке службе и брака и тридесетогодишњицу уређивања *Хришћанског весника*. Тим поводом га је краљ Петар I Карађорђевић одликовао Карађорђевом звездом IV степена. Током Првог

светског рата боравио је у Параћину, Јагодини и Београду. Сахрањен је поред цркве на Топчидерском гробљу.

Писао је чланке, мемоаре, путописе и др. Сарађивао је у *Пастиру*, *Православљу*, *Хришћанском веснику*, *Српским новинама*, *Виделу*, *Малим новинама*, *Веснику српске цркве*, *Пастирској речи* итд. Користио је псеудониме и шифре: Макарије, С. К. С., J., А. Б., Душ., Чт., а многе радове није уопште потписао. Растурање његове књиге *Моји доживљаји* било је забрањено а затечени примерци заплењени.

ДЕЛА: *Стање свештеничко у Кнежевини Србији*, Београд 1871; *Задатак свештенства и његово садашње стање*, Београд 1879; *Надгробна реч покојном Илији Новаковићу, проти и члану сабора*, Београд 1885; *Писмо Герману Анђелићу*, Београд 1886; *Духовне беседе Гаврила Поповића*, Београд 1895; *Морално религиозне приче и поуке за народ*, Београд 1896; *Путне белешке проте А. И. из Русије*, Београд б.г.; *О римској пропаганди у БиХ*, Београд 1903; *Ивандањски атентат и његове жртве*, Београд 1903; *Знаменитости Руске цркве*, Београд 1904; *Петар Јовановић: митрополит београдски: његов живот и рад 1833—1859*, Београд 1911; *Моји доживљаји*, Београд 1931; *Моји доживљаји са др Николајем Велимировићем и др Војом Јанићем*, Београд 1937.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица четрдесетогодишњице свештеничке службе и двадесетогодишњег уређивања „Хришћанског Весника" проте Алексе Илића председника конзисторије у пенсији*, Београд 1903; БВ, 1904, бр. 7, 121—122; 1911, бр. 11 и 12, 191; Владан Ђорђевић, *Крај једне династије*, I—III, Београд 1905—1906, II, 314, 318, 558; Јован Грчић, *Историја српске књижевности*, Нови Сад 1906, 299; Политика, 2. II 1921, 4; *Споменица педесетогодишњице Призренске богословско-учитељске школе 1871—1921*, Београд 1924, 118; *Споменица педесетогодишњег верско-националног и културно-просветног рада богословско-литературне дружине „Растко" у Призрену 1889—1939*, Скопље 1940, 33, 208; *Удружење православног свештенства Југославије 1889—1969*, Београд 1969, 23, 25, 135, 169; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, III, Београд 1990, I/146, II/139—141; Klaus Buchenau, *Just as Real-life Brothers. Serb-Russian Contacts in the Ecclesiastical Academy of Kiev (1850—1914) and in Orthodox Schools of Interwar Yugoslavia (1920—1941)*, ТИ, 2005, бр. 3—4, 54—67; Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић: викторијанац међу Србима*, Београд 2006.

Радмила Радић

Илић, Гедеон Гено, свештеник, посланик, јавни радник (Смиљан код Госпића, Лика, 10. X 1863 — Госпић, 27. VII 1941)

Отац Михајло био је капелан у Смиљану, мајка Јелена рођ. Обрадовић. Завршио је гимназију у Сремским Карловцима (1882) а затим богословију. У свештенички чин рукоположио га је горњокарловачки епископ Теофан Живковић фебруара 1886. Био је парох у селима Средња Гора (1887—1890) у Кореничком и Зрмања (1890—1894) у Личком протопрезвитерату, а од 1894. свештеник у Госпићу. У овом граду био је члан конзисторије, стекао чин протојереја ставрофора и 1938. пензионисао се као парох и архијерејски намесник. Првих година XX в. био је иницијатор оснивања Добротворне задруге Српкиња Новосаткиња у Госпићу. Биран је за посланика у Хрватски сабор и био делегат у Пешти. Априлски рат и стварање НДХ затекли су га тешко болесног у Госпићу где је после малтретирања од усташких власти преминуо.

Говорио је немачки језик. Био је ожењен Милицом, ћерком проте Николе Мандића, и са њом имао дванаесторо деце. Син Симо био је лекар, а зетови адвокат Никола Наранчић и професор Милан Радека. Сахрањен је на српском православном гробљу у Госпићу.

ЛИТЕРАТУРА: Аркадије Варађанин, *Споменица двадесетпетогодишњег рада Добротворне задруге Српкиња Новосаткиња 1880—1905*, Нови Сад 1906, 94; Мата Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка по подацима од 1905. год*, Сремски Карловци 1910; НВ, 7. VIII 1941, 10; Коста Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951, 374; Милан Радека, *Горња крајина или Карловачко владичанство*, Загреб 1975, 264—265, 273; Гојо Ристе Дакина, *Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској*, Београд 1995, 273.

Драган Тубић

Илић, Јовица, свештеник, вођа буне (Бања Лука, 1784/1789 — Цариград, 1834)

Године његовог рођења и смрти у науци су спорне. Био је свештеник у Дервенти и имао надимак Чизма. Звали су га и поп Јовица. Када се 1833. укидање тимара претворило у признање старим спахијама да као новопрокламовани власници земље убирају трећину, локални моћници чинили су злодела, чак је градачачки муселим Ахмед Градашчевић, брат од стрица Хусеин капетана, силовао девојке усред дана. Кнез Милош је од септембра 1833. помагао организацију устанка у суседним покрајинама (Босна, Херцеговина, западна Бугарска, Црна Гора). За ове припреме зна се по 42 одаслате „књиге", али су истражене само оне у Босни. Финансијска подршка добијана је од трговаца у Србији и БиХ, кнез Милош је у своме конаку држао добеглог Павла Твртковића а аустријски функционер је са границе известио да је циљ устанка био да „од Босне учине Србију". Ова организација је сасвим обустављена након што је скупштина у Крагујевцу 13. фебруара потврдила припајање шест нахија а у Босну одаслана порука да је кнез добио оно што је очекивао и „да од Дрине ни за шта друго не зна". У Србији је похапшено 54 колоовође и турским властима у Бијељину послат изасланик да обавести о људима који роваре. Оружје је проговорило поводом једног турског покоља на сеоском погребу. Поп Јовица је у биткама код Поточана, Гнионице и Недокланог Врела 10. и 11. марта 1834. водио одред од 500 до 600 бораца али прве победе нису обезбедиле улазак у Оџак и устаници су потучени три дана после код Подновља. Са остатком од 130 људи повукао се у Вучјак а потом породици у Србију. После турског покоља, у којем је страдало 700 људи, бедеми у Градачцу кићени су одсеченим главама, на пазарима у Брчком продаване су за две паре а аге су на капама носиле обележја о броју Хришћана које су посекли. Кнез Милош је крајем априла 1834. послао попа Јовицу у Цариград да објасни разлоге за побуну и он је, према мишљењу једног броја историчара, тамо погубљен, а према другима је живот завршио у Вучјаку. Поп Јовичина буна била је једна од 14 српских сељачких устанака у БиХ од 1804. до 1881.

ЛИТЕРАТУРА: К. К.[Коста Ковачевић], *Три поповске буне*, Развитак, I, Бања Лука 1910; Алекса Ивић, *Устанак Попа Илића (1834)*, Загреб 1919; Драгослав Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, ГНЧ, XL, Београд 1931.

Милорад Екмечић

Илић, Милутин Ј., књижевник, срески начелник (Шабац, 6. IV 1856 — Књажевац, 29. III 1892)

Био је најстарији син песника Јована Илића и Смиљане рођ. Николић. Основну школу и гимназију завршио је у Београду. Као гимназијалац сарађивао је у сатиричним рукописним листовима своје браће *Хавети* и *Ђаволу*. Ванредно је полагао неке испите на правном одсеку Велике школе (1875—1879) у Београду и био члан друштва „Побратимство". Учествовао је у српско-турском рату (1876—1877). Запослио се најпре као писар Окружног суда у Шапцу 1881. а затим је стално премештан (Неготин, Београд, Прокупље, Ваљево, Ниш). Прво је припадао радикалима а затим приступио социјалистичком покрету и сарађивао у социјалистичким листовима *Мисао* (1882) и *Нови београдски дневник* (1887). Био је начелник Јабланичког (1888) и Колубарског среза (1890). Отпуштен је након објављивања приповетке *У српској фабрици* (1891) пет месеци пре стицања права на пензију па се вратио оцу у Београд. Потом је добио посао секретара Окружног одбора у Књажевцу где је умро од туберкулозе. Сахрањен је на књажевачком гробљу. Био је ожењен учитељицом Јеленом Љочић, која је скупила новац и његове песме објавила постхумно.

Прву песму *Бура* објавио је у *Јавору* (1875). Потом је песме, драме и приповетке објављивао у *Јавору* (1875—1884, 1891), *Побратимству* (1881, 1892), *Србадији* (1881—1883), *Преодници* (1884), *Стражилову* (1885—1887), *Бршљану* (1886), *Отаџбини*

(1887—1892), *Колу* (1889), *Босанској вили*. Последњу песму посветио је пријатељу и песнику Кости Арсенијевићу. Написао је око 30 приповедака које су делимично објављене у часописима. Први чин његове комедије *Београд пре бомбардовања* објављен је у *Новом београдском дневнику* (1887). Комедију *Ново доба* послао је на конкурс у Матицу српску (1885) и добио награду од 100 форинти. Предата је и Народном позоришту али није одиграна јер је у њој критички приказан паланачки живот у партијској борби. У рукопису му је остала драма у стиховима *Краљ Воислав* (РОМС М 8959), комедија *Певачко друштво*, приповетка *Из капетаније* (слика из сеоског живота). Кроз сатиру је критиковао друштво у Србији, апсолутизам Обреновића, њихову аустрофилску политику и тадашње министре. На њега су, поред оца, утицали и руски и западни писци, Бранко Радичевић, Ј. Ј. Змај, Светозар Марковић и народна поезија. Преводио је са руског језика, познавао немачки и француски. Пренумерисао се на српску књигу као ученик гимназије.

ДЕЛА: *Ново доба*, Нови Сад 1887; *У српској фабрици*, Београд 1891; *Песме*, Београд 1893; *Београд пре бомбардовања*, Београд 1954.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1882—1891; Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској.
ЛИТЕРАТУРА: *Песме Милутина Ј. Илића*, *Предговор*, Београд 1893; Јован Грчић, *Портрети с писама*, Загреб 1926, 207—212; *Матица српска 1826—1926*, Нови Сад 1927, 98; Јелена Шаулић, *Милутин Ј. Илић*, Београд 1954; Милорад Павић, *Војислав Илић*, Београд 1961, 43—44; Војин Пуљевић, *Књижевни дом Јове Илића*, Београд 1968, 48—57; Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1880—1918*, III, Нови Сад 2000.

Татјана Ракић

Илић, Петко, четнички војвода (Старо Нагоричане код Куманова, Македонија, 1886 — Страцин, Македонија, 17. III 1912)

Основну школу похађао је у родном месту. Суочен са великим злочинима Турака, Бугара и Арбанаса, почео је да четује веома млад у чети војводе Довезенског (1904). Храбар и предузимљив, постао је вођа српске четничке акције у свом крају. Учествовао је у борби против Турака почетком априла 1905. када им је нанет тежак пораз. У неравноправној бици на Козјаку (1905) показао је велику храброст, био рањен а многи његови војници су страдали. После Младотурске револуције 1908. поверовао је новим властима и сматрао да више неће бити потребе за акцију. Предао се властима и отишао у Скопље, где је дочекан са великим почастима. Након тога отишао је у своје село, обрађивао земљу и оженио се Достаном. Није могао да води миран породичан живот јер су га „бугараши" стално денунцирали турским властима па је често без разлога хапшен, а Арбанаси вребали прилику да га убију. Морао је да оде из села и настави да четује. Пре балканских ратова, почетком 1912. чуо је да се бугарска чета улогорила у селу Страцин и да одатле напада српска села. Отишао је да одбрани тај крај са својом четом и погинуо. Заклео је другове да га сахране у Србији. Они су то и учинили код ман. Св. Пантелејмон у селу Лепчинцу. Жена Достана умрла је непосредно пре његове погибије.

ЛИТЕРАТУРА: А., *Смрт једног хероја*, Политика, 23. III 1912, 2; СКо, 5. IV 1912, 5; СЈ, 1912, бр. 13, 99; Алекса Јовановић, *Споменица 25-годишњице ослобођења Јужне Србије 1912—1937*, Скопље 1937, 288; *Споменица прославе тридесетпетогодишњице четничког покрета у Јужној Србији*, Скопље 1938, 21.

Александра Новаков

Илић, Севастијан (Самуило), архимандрит, игуман, писац (Бечеј, 13. VIII 1795 — ман. Хопово, Срем, 13. III 1863)

Отац Филип био је трговац, мати Ката. По завршетку учитељске школе у Сентандреји (1815) био је учитељ у Сомбору (1815—1818), Сегедину (1818—1819) и

Карловцу (1819—1828). Пошто је остао удовац, на наговор Лукијана Мушицког којем је водио манастирске финансије, замонашио се децембра 1828. у ман. Гомирје. Монах и архиђакон у Плашком био је до 1830, када је постао професор теологије у Богословији у Карловцу, од 1831. члан Горњокарловачке конзисторије и администратор ман. Гомирја, од 1832. игуман Гомирја а од 1853. игуман ман. Хопова. Оба манастира обновљена су у време његове управе.

Бавио се просветним, књижевним и културним радом. Да би ширио српску књигу, у Карловцу је отворио књижару и од 1820. до 1828. сакупио око 450 пренумерената за преко 30 наслова. Сам се од 1814. до 1829. претплатио на 38 књига, а потом наставио да купује књиге преко манастира у којима је боравио. Продавао је и Вукову *Даницу*, Сарајлијину *Сербијанку* и био претплаћен на *Летопис Матице српске*. Купио је прво издање Вуковог *Рјечника* и почео да примењује његов правопис у школи али је због сукоба са Црквеном општином морао од тога да одустане. Сакупљао је народне пословице које је штампао 1820. у Бечу као додатак Давидовићевих *Српских новина*. Из Далмације је 1826. набавио рукопис дела Д. Обрадовића и штампао их у Карловцу 1830. са својим предговором (*Доситеја Обрадовића „Првенац”, „Ижица” или Доситејева „Буквица”*). Материјално је помагао Ј. Вујића док је боравио у Карловцу.

Писао је песме, углавном оде, и објављивао као посебне публикације или у часописима (*Летопис Матице српске* 1840—1841, *Српски народни лист* 1841—1842, 1845—1846, *Бачка вила* 1841, *Седмица* 1852). У рукопису је оставио више списа. Дописивао се са Вуком, Милицом Стојадиновић Српкињом, Јоакимом Вујићем, баном Јелачићем, војводом Шупљикцем итд. Као игуман ман. Гомирја био је посланик Горњокарловачке епархије на Народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима 1842. и посланик у Хрватском сабору 1848, када је био председник саборског одбора за Војну крајину и дао прилог за борбу против Мађара. За почасног члана Матице српске изабран је 1859.

ДЕЛА: *Генетліяконъ...господину Мойсею Міоковићу...*, Беч 1825; *Ода...господину Стефану Станковичу...*, Карловац 1837; *Позивъ...господину Пахомію Іоанновићу...*, Карловац 1840; *Ода...Іосифу Раячичу...*, Нови Сад 1842.

ИЗВОРИ: Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској; ЛМС, 1825, бр. 3, 138; 1829, бр. 18, 113; 1833, бр. 35, 7, 18; 1863, бр. 107, 167; 1875, бр. 118, 119; *Вукова преписка*, IV, Београд 1909, 292—353; Н. Антула, *Једно писмо Милице Стојадиновић – Српкиње*, ПКЈИФ, 1933, 130—131; *Једно писмо Јоакима Вуића*, ПКЈИФ, 1935, 206—207; Димитрије Кириловић, *Каталог Библиотеке Матице српске*, I, Нови Сад 1950, 68; II, Нови Сад 1955, 366, 368—369; Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела*, III, Београд 1961, 379, 401, 421, 628.

ЛИТЕРАТУРА: P. J. Šafarik's, *Geschichte der Serbischen Literatur*, II, Prag 1865, 378, 389, 434—435; Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд 1924; Лазар Чурчић, *О почецима Вуковог бележења пословица*, ЗМСКЈ, 1968, св. 1, 44—47; Душан Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1971, 67—75, 90, 166; Милан Радека, *Горња крајина или Карловачко владичанство*, Загреб 1975, 171, 176, 179, 189, 233—234, 317—318; Јован Деретић, *Алманаси Вуковог доба*, Београд 1979; Василије Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848—1914*, Београд 1991, 34.

Исидора Точанац

Илић Агапова, Марија, правник, библиотекар, преводилац (Пађене код Книна, Далмација, 14. VIII 1895 — Београд, 13. III 1984)

Основну школу је учила у родном селу у којем је отац Лазар Илић био један од најбогатијих домаћина. Свих тринаесторо деце упутио је на даље школовање. Похађала је „Институт царице Марије” при црногорском двору на Цетињу на руском језику (1908—1913). Реалну гимназију завршила је у Сплиту, а Правни факултет у Загребу уписала 1918. Дипломирањем 1923. одбранила је и докторат. Адвокатуром се бавила од 1926. после положеног адвокатског испита. Била је активна у женском покрету, писала радове о правима жена. Ангажовање у библиотекарству и музеологији почела је 1929.

као референт Општинске библиотеке у Београду и радила на припреми оснивања музеја са галеријом слика и архива и организовала конкурсе за нови грб Београда. Поводом 125. годишњице ослобођења Београда од Турака за децу је написала дело у причама о историји града, па је тако настала *Илустрована историја Београда*. Библиотеком је руководила од 1932, а од 1941. и градским Музејом. Материјал чије је прикупљање организовала био је основ и за формирање Историјског архива града Београда. Непосредно после ослобођења Београда отпуштена је из службе јер је у време немачке окупације (1941—1944) наставила да ради и руководи градским културним установама, а 1947. је пензионисана. Наставила је да преводи са руског и италијанског, а хонорарно је држала наставу страних језика у Високој дипломатско-новинарској школи и на курсевима архивистике. Била је члан Удружења књижевних преводилаца Србије.

Одликована је плакетом Градском музеја у Београду (1965). Библиотека града Београда је 2001. установила награду која носи њено име, а додељује се најбољем и најуспешнијем библиотекару главног града.

ДЕЛА: *Илустрована историја Београда*, Београд 1933; *Јавне библиотеке*, Београд 1934; *Син браниоца Београда*, Београд 1939; значајнији преводи: с италијанског: А. Моравија, *Римљанка*, Суботица 1956; И. Уголини, *Роман о Ханибалу*, Суботица 1962; Д. Буцати, *Једна љубав*, Суботица 1965.
ЛИТЕРАТУРА: Љубомир Дурковић Јакшић, *Марија Илић-Агапова*, ГГБ, 1984, књ. 31, 197—203; Јован С. Радојчић, *Срби, Српска крајина, Далмација, Славонија, Хрватска*, Београд 1994; Предраг Ј. Марковић, *Велика књига о великом граду*, предговор у: Илустрована историја Београда, Београд 2002, 9—15.

Данко Перић

Илић Мумџија, Коста, трговац, индустријалац (Власотинце, 1832 — Власотинце, 13. IV 1911)

Био је син Илије, власотиначког терзије. Детињство је провео чувајући стоку а у време устанка 1841. Турци су опљачкали и запалили очеву радњу па је породица живела у сиромаштву. Пошто се описменио, учио је непуну годину мумџијски занат у Лесковцу код Коце Влајчића, потом за двоструко већу надницу код другог мумџије. Кратко време био је код куће због болести, а када се вратио у Лесковац са уштеђевином, почео је да продаје лој свом газди, потом и сам да прави свеће. Уортачио се у Власотинцу са стрицем своје жене Костадине и са позајмљених 1000 гроша отворили су радњу. После седам година ортаклука 1860. су се разортачили сваки са по 40 000 гроша. Наставио је израду сапуна и свећа али се бавио и продајом стоке, сточних производа и земље. Убрзо је удвостручио капитал и улагао га у куповину земље и некретнина од Турака који су се после 1877. нагло исељавали. Дошао је до великих комплекса обрадиве земље, винограда, ливада, воденица, дућана итд. Од ренте и извозне трговине за наредних десет година стекао је велико богатство. Банкарске послове започео је 1888. оснивањем Лесковачке удеоничарске штедионице у којој је био један од највећих акционара. Са још два ортака основао је 1890. другу гајтанару у Србији и био власник 50% акција. Своје синове (Милан, Сотир и Влада) послао је на школовање у Беч, Љубљану и Ахен. Учествовао је са синовима у акумулацији капитала за две гајтанаре и оснивање прве српске фабрике вунених штофова и фабрику за израду сукна, шајка и чоје за војску под именом „Поповић, Илић и компанија". После изласка неких чланова фабрици је 1904. промењено име у „Илић, Теокаровић и Петровић". Из овог акционарског друштва изашао је 1906. остављајући сина Петра а са осталим синовима посветио се откупљивању текстилне фабрике у Београду и формирању текстилног концерна. Капиталом будимпештанске филијале Српске банке купио је 1906. фабрику чоје Евгенија Михела и комп. са свим машинама (Краљевско-српска повлашћена фабрика вунених тканина Косте Илића Синова и комп.) а основао је са синовима још једно акционарско друштво под називом „Текстилне фабрике Косте Илића Синова АД". Потом је делом капитала ова два акционарска друштва откупљена фабрика платна

„Кромптон-Лимитед” у Београду и фабрика „Прво српско друштво за текстилну индустрију”, а другим делом капитала приступило се изградњи ткачнице у Лесковцу, као филијале београдске фабрике. На тај начин сконцентрисана је текстилна индустрија у Београду у породично власништво, којим је потом руководио син Влада.

Учествовао је у српско-турским ратовима и у ослобађању Власотинца од Турака. Био је одборник власотиначког Општинског суда 1878, поклонио је звоно власотиначкој цркви и помагао друштво „Бранко” у Лесковцу.

Одликован је Таковским крстом V реда.

ЛИТЕРАТУРА: *Споменица на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца 1877—1927*, Лесковац 1928; Чедомир М. Јоксимовић, *Српски Манчестар — Лесковац у 1930*, Лесковац 1930; Драгољуб Трајковић, *О почецима лесковачке текстилне индустрије*, ЛЗ, 1967, бр. 7; Драгутин М. Ђорђевић, *Власотинце (Прилози за проучавање историје лесковачке области)*, ЛЗ, 1972, бр. 12; Добривоје Каписазовић, *Лесковачки надимци (грађа за проучавање породица старих Лесковчана)*, Лесковац 1978; Сергије Димитријевић, *Историја Лесковца и околине (1918—1928)*, Лесковац 1983; Видосава Стојанчевић, *Власотинце после ослобођења од Турака (1878—1890)*, ЛЗ, 1984, бр. 24; Драгољуб Трајковић и др., *Сто година лесковачке текстилне индустрије (1884—1984)*, Лесковац 1984; Драгиша Костић, Мира Ниношевић, *130 година ослобођења Лесковца и 200 година борбе код Дедобарског хана*, Лесковац 2007.

Драгиша Костић

Илић Чешљар, Теодор, сликар (Чуруг, Бачка, 1746 — Темишвар, 20. XI 1793)

Место рођења се неосновано доводило у питање. Уместо Темишвара, извесно је рођен у Чуругу, у сиромашној банатској породици из Кумана пресељеној у Шајкашку, па у Темишвар. Родбинске везе су и касније повезивале фамилију Чешљара из Кумана, одакле и потиче додатак у презимену. О његовом кретању и статусу говори податак из 1769. када је дуговао новосадском трговцу Павлу Веселиновићу замашну своту од четрдесет пет форинти. У Кикинди је 1770. ангажован на сликању портрета. Обавезе рада затекле су га 1775. у Будиму, да би се 1776. нашао на двогодишњим студијама на Академији за ликовне уметности у Бечу. Привржености професору и саветнику Академије Винценцу Фишеру одвела их је 1786. на израду олтарских слика у католичкој катедрали у Великом Вараду (данас Орадеа Маре у Румунији). Пуна животна и уметничка активност дошла је до изражаја управо те године. Запутио се 1789. на усавршавање у Италију, у Рим и Венецију. Од овога циља је одустао и трајно се задржао у Темишвару. Ту је као „изрјадни молер, житељ краљеве вароши”, умро од туберкулозе.

Први утицајнији учитељ био је Јован Поповић. Престоне иконе за цркву у Куману због сличности са иконостасом у Александрову (Суботица) потврђују да је следио сликарске Поповићеве поуке. Жртвеник у Саборној цркви у Новом Саду је уништен 1848, али жртвеник и икона *Служба Светог Јована Златоустог* поткрепљују уверење да је у ман. Ковиљу сликао иконостас (такође изгорео 1848). Ни ликови четири јеванђелиста на звонику цркве Светог Димитрија у Будиму нису сачувани, уништени су са целим храмом 1944. После учења на Академији ликовних уметности у Бечу, уследиле су приметне промене у особеностима и квалитету целокупног ликовног израза. Осведочио је то у потпуности очуваним иконостасом у Мокрину, завршеним 1782. Савладавши све захтеве осликавања развијеног и тематски сложеног иконостаса, потврдио је стечену занатску вештину и спремност да прикаже захтевне садржаје симболистичког и иконолошког значења, у чему се истичу на бочним дверима две ретко приказиване теме из Старог завета: *Проналажење Мојсија* и *Опроштај Ребеке с родитељима*. Са иконостаса старе српске цркве у Тиса-Сент-Миклошу (данас Остојићево) сачуване царске двери су затишје пред значајним послом у Великом Вараду. Његов професор Фишер добио је и главну олтарску слику, а он је за четири бочна олтара извео *Распеће*, потписано 1786, *Сусрет Светог Петра и Павла*, *Арханђео Михаило тријумфује над сатаном* и *Мучење Свете Варваре*, које је већ био извео за

Српски епископски двор у Пакрацу. У Вараду је била прилика за илустрацију управо обзнањеног царског Патента о верској толеранцији, у сцени типично барокног мартирија, где отац прети ћерки одсецањем главе ако се не поклони паганском идолу. Високи ступањ осећања за ликовно изражавање моралистаторских потреба нове барокне побожности открило су његове зидне слике из 1790. у цркви у Кикинди. После пожара у храму у Старој Кањижи (1847) остало је само неколико икона које сведоче о наставку успешног рада. Каснија пресликавања његових зидних слика у Бачком Петровом Селу из 1792, али и смрт која је спречила испуњење уговора, знатно су умањили потпуни увид у способности да на искуствима бечког школовања и утицаја западноевропске уметности досегне још изразитије особености каснобарокног илузионизма. Драгоцен је његов допринос и у развоју модерног портрета у српској уметности. Најранији су изгубљени, попут портрета Јована Рајића, архимандрита ман. Ковиља и историчара. Али портрет Атанасија Живковића, пакрачког епископа (око 1780), наговестио је допојасне портрете (*Петар Петровић*, епископ горњокарловачки, око 1783; *Алка*, сестра Саве Текелије). Крајем девете деценије портретисао је сентандрејску породицу Авакумовић. Нису изостајали ни парадни владарски портрети какав је био цара Јосифа II поводом његове посете Банату 1782. Изузетним одликама истиче се и портрет вршачког епископа Јосифа Јовановића Шакабенте у целој фигури из 1788. Као префињени колориста остао је доследан преносилац барокних и рокајних карактеристика европског сликарства, доприневи брзом успону српске грађанске уметности.

ЛИТЕРАТУРА: М. Вукосављевић, *Теодор Илић Чешљар*, СеНЛ, 1842; Вељко Петровић, Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927; Васа Стајић, *Грађа за културну историју Срба у Војводини*, I, Новосадски сликари XVIII столећа, ЛМС, 1928, 267—283; J. Biró, *Nagyvárad, barok és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapest 1932; Петар Момировић, *Запис о сликару Теодору Чешљару*, Књишко-архивски споменици из Баната, ГПСКВ I, Нови Сад 1957; В. Павловић, *Порекло Чешљареве композиције Мучење свете Варваре*, ЗНМБ I, 1956—1957; Миодраг Коларић, *Теодор Илић Чешљар*, ЗНМБ II, 1958—1959; Олга Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад 1965; Дејан Медаковић, *Теодор Илић Чешљар*, у: Српски сликари XVIII—XX века, Нови Сад 1968; Мирослав Тимотијевић, *Теодор Илић Чешљар*, Нови Сад 1989; Миодраг Јовановић, *Сликарство Темишварске епархије*, Нови Сад 1997.

Миодраг Јовановић

Илић Христилић, Олга, глумица (Солун, 5. II 1880 — Београд, 17. I 1945)

Као девојчица, рођ. Гашпаровић, доселила се са мајком из Солуна у Ниш, где је завршила два разреда гимназије и у четрнаестој години ступила на сцену позоришта „Синђелић" улогом Стефана у представи *Трње и ловорике*. Удала се за глумца Косту Илића и са њим глумила од 1896. до 1898. у неколико путујућих позоришта и у градским позориштима у Вараждину и Шапцу. Затим је ангажована у Народном позоришту у Београду до марта 1900, а по његовом напуштању наступала је у београдским ревијалним позориштима: „Веселе вечери" Косте Делинија 1900, „Орфеум" Бране Цветковића 1901, „Весело позориште" Мике Бакића 1903. Сама је водила путујуће позориште кроз Босну (1904—1905), затим ступила у београдско „Позориште код слоге" Мике Стојковића и градско позориште у Шапцу 1906. Наредне три године гостовала је на многим путујућим и градским сценама, 1909. била првакиња београдског „Позоришта код Булевара" под управом Богобоја Руцовића, од јесени 1910. београдске Опере Жарка Савића, са којим је гостовала и у Новом Саду 1911. Током 1912. наступала је у Осјечком казалишту под именом Оливера Сант, а од 1913. у новооснованом НП у Скопљу. Када се удала за глумца Петра Христилића, постала је члан и редитељ његове путујуће трупе (1923—1929), затим члан Новосадско-осјечког позоришта (1930—1932) и НП у Нишу (1932—1934), где је обележила 35-годишњи уметнички јубилеј улогом Лукреције Борџије у истоименој драми В. Игоа и тим поводом објавила аутобиографију. Располагала је значајним распоном изражајних могућности драмске глумице на великој

сцени. Ексцентрична у стилу Саре Бернар, у годинама пред балканске ратове репертоари позоришта подешавани су њеним тежњама да се афирмише у репрезентативном драмском жанру. Тих година тумачила је и две мушке улоге (Хамлет, Стева Драгић) а после рата роле духовитих дама у француским конверзационим комадима, достижући највиши степен надахнућа, драмске снаге и сценске експресије.

ДЕЛА: улоге: *Офелија* (В. Шекспир, Хамлет); *Дездемона* (В. Шекспир, Отело); *Порција* и *Џесика* (В. Шекспир, Млетачки трговац); *Еболијева* (Ф. Шилер, Дон Карлос); *Дебора* (С. Мозентал, Дебора); *Лукреција Борџија* (В. Иго, Лукреција Борџија); *Есмералда* (Ш. Бирх-Пфајфер, Звонар Богородичине цркве); *Маргарета* (Дима Син, Дама с камелијама); *Јелена* (Ж. Офенбах, Лепа Јелена); *Јевросима* (Л. Костић, Максим Црнојевић); *Зона* и *Васке* (С. Сремац, Зона Замфирова); књига: *О њој, која се не враћа, аутобиографија (1895—1934)*, Ниш 1934.
ЛИТЕРАТУРА: Љубомир Петровић, *Олга Илић*, Правда, 6. III 1934; *Тридесет и пет година глумовања Олге Илић*, Политика, 1934, бр. 9270, 7; *Представа у корист старе глумице Олге Илић*, НВ, 1. и 2. I 1944; Милан Грол, *Из позоришта предратне Србије*, Београд 1952; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, Београд 1979; Синиша Јанић, Боривоје С. Стојковић, *Нишко позориште 1887—1944*, Театрон, 1981, бр. 30/31/32; *Блистава и неупоредива*, Политика, 3. V 1992; Душан Животић, *Моје успомене*, Београд 1992; *Путујуће позоришне дружине у Срба до 1944. године*, Београд 1993; Зоран Т. Јовановић, *Народно позориште „Краљ Александар I" у Скопљу (1913—1941)*, Нови Сад 2005.

Олга Марковић

Инкиостри Медењак, Драгутин (Inchiostri Midenjak, Carlo), сликар, декоратер, фотограф (Сплит, 18. X 1866 — Београд, 16. IX 1942)

Рођен је као Карло Лука Фердинандо Инкиостри. Пет разреда реалке завршио је у Сплиту 1884. и одлучио да се посвети сликарству. Прешао је 1885. у Задар и четири године касније први пут изложио радове у излогу радионице неког кројача. Истовремено је у Задру отворио атеље за сликарске и декоративне услуге. Од октобра 1890. до почетка 1892. у Ријеци је сликао и декорисао ентеријере кућа. У лето 1891. венчао се са контесом Маријом из задарске породице Де Лупи са којом је имао деветоро деце. Са њом је боравио у Италији, учио сликарство у атељеу Филаделфија Симија, усавршио фотографски занат и упознао архитекту и теоретичара уметности Алфреда Меланија који је пресудно утицао на његова каснија истраживања етнографског материјала јужнословенских народа. По повратку у Задар 1893. отворио је фотографски атеље у који је касније дошао фирентински ретушер А. Келаци. Две године потом одлази у Загреб са намером да усаврши сликарство уз Буковца и Медовића, али је због материјалних тешкоћа био приморан да настави рад као фотограф. У Загребу је од 1896. до 1898. водио свој фотографски атеље где је радила и његова „Прва хрватска школа за аматер-свјетлосликаре". Тих година значајне поуке у сликарству и препоруке за посао добио је захваљујући Влаху Буковцу. Од 1900. до 1905. извео је више декорација и слика у јавним и приватним објектима у Карловцу, Озљу, Сарајеву, Сплиту, Клису, Сињу, Шуши, Шибенику, Задру, Бенковцу и Будви. У лето 1905. дошао је у Београд и ту био са извесним прекидима до балканских ратова. Био је учитељ цртања најпре у Трећој мушкој гиманзији, од 1908. у Вишој женској школи и хонорарни наставник народне орнаментике у Уметничко-занатској школи. У то време путовао је по већим местима у Србији и држао предавања о декоративном стилу и народној уметности. Од 1912. боравио је у Босни, током Првог светског рата живео у Трсту а 1920. отишао у Љубљану и тамо био наредне три године. Вратио се средином 1923. у Београд и наставио рад на националном декоративном стилу, у теоријском смислу али и у пројектима рађеним за потребе индустрије. Украшавању ентеријера вратио се по доласку у Нови Сад 1926. али је у њему остао само две године. Прешао је потом у Боку Которску, убрзо се вратио у Београд, а одатле у Бањалуку, са намером да оснује етнографски музеј, што му је и пошло за руком. На захтев бана Вардарске бановине Драгослава Ђорђевића бива 1935. постављен за хонорарног службеника просветног одељења Вардарске бановине у

Скопљу, са одобрењем да може радити у свом атељеу. По избијању Другог светског рата вратио се у Београд и до смрти радио као хонорарни наставник за дуборез и народну орнаментику у Школи за примењену уметност.

Обилазећи крајеве Хрватске, Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Македоније сакупљао је народне рукотворине, проучавао орнаметнику и мотиве у резбарији, везу и ткању и примењивао их у обликовању предмета, сликарству, декоративној уметности и графичком дизајну. Сликао је фреске, уља на платну, акварале, цртеже фолклорног и религиозног садржаја, алегоријске представе и ведуте места и градова. Писао је расправе и чланке о народној уметности, орнаменту и архитектури. Био је заокупљен стварањем хрватског и српског националног орнаменталног стила. Он је заслужан што је народни орнамент постао трајни елемент примењене уметности и индустријске производње. Књига *Народна уметност и њена примена* остала је у рукопису. Ретроспективна изложба одржана је 1998. у Музеју примењених уметности у Београду.

ДЕЛА: текстови: *Предавање Инкиостријево*, Београд 1906; *Наша архитектура*, Београд 1907; *Препорођај српске уметности*, Београд 1907; *Нови српски стил*, Београд 1910; *Српски фолклоризам*, Београд 1912; *Моја теорија (о новој декоративној српској уметности и њеној примени)*, Београд 1925; *О нашој архитектури*, Нови Сад 1927; *Наш народни вез и наше шаре*, Нови Сад 1927; изведена дела и пројекти: *Распеће*, око 1890, НМБ; *Декорација улазног хола Министарства просвете*, 1906; *Кабинетска гарнитура Министарства просвете*, 1907, ЕМБ; *Кућа Јована Цвијића у Београду*, 1907/08, МГБ; *Птица*, око 1910, МПУ; *Сликани панои*, 1911—1912, прив. власништво, Тител; *Косово* и *Бели орао*, 1912, ГМС; *Освећено Косово*, 1912, НМБ; *Балкански Божић*, 1912, НМБ; *Орао и гусле*, 1912, НМБ; *Соколови*, 1913, МПУ; *Намештај др Ђорђа Лучић- -Роки*, око 1920, МуВ; *Пано*, око 1925, прив. власништво, Београд; *Троделни параван*, око 1925, НМП; *Птица*, 1923—1926, НМБ; *Чапља I—II*, 1928—1933, МПУ; *Кућа Саве Вујића у Новом Саду*, 1927, прив. власништво; *Трпезаријска гарнитура генерала др Миливоја Пантића*, Београд, 1927—1932, Пећка патријаршија; *Салонска гарнитура Драгослава Ђорђевића*, око 1935, прив. власништво, Београд; *Камени рељефи на фасади дома Петра Мркоњића*, Бања Лука, 1936; *Сумрак на Вардару*, 1936, прив. власништво, Ровињ.

ЛИТЕРАТУРА: *Umjetnik Dragan Inchiostri*, Hrvatska, 28. VI 1895; *Драгутин Инкиостри Медењак, умјетно- -декоративни фигурални сликар*, Сплит 1903; З. Буковић, *Драгутин Инкиостри-Мидењак*, НЛ, 1904, бр. 27, 1—2; Ф. Ж. Донадини, *Народни слог и Драгутин Инкиостри-Мидењак*, ХК, 1904, бр. 35, 2—3; *Драгутин Инкиостри-Медењак*, Просвјета, Загреб, 1905, бр. 5, 165—166, 168; S. Roca, *Dragutin Inkiostri, slikar dekorater*, Srđ, 1906, бр. 8, 386—389; Д. Ј. И[лић], *Нови стил у српској декоративној уметности*, ЛМС, 1908, бр. 84, св. 2, 94—98; И. Булић, *Драгутин Инкиостри-Медењак, Народни декоративни умјетник*, НоД, Сплит, 1922, бр. 8, 158; Марко Цар, *Национализовање декоративне уметности*, Мисао, 1925, бр. 125, 314—317; Милан Кашанин, *Теорија г. Инкиострија*, СКГ, 1925, бр. 4, 320; Н. Т. Петровић, *Драгутин Медењак-Инкиостри*, ЛМС, 1926, св. 1—2, 116—120; Јован Суботић, *Један новатор у нашој декоративној и занатској уметности*, Застава, 24. IV 1927; Ћ. Чичин Шаин, *Г. Инкиостри у Сплиту*, НоД, Сплит, 21. IX 1932, 2; М. Димитријевић, *Пионир нашег декоративног стила*, Политика, 31. III 1963, 18; Х. Лишичић, *Драгутин Инкиостри-Медењак*, ЗМСЛУ, 1965, бр. 1, 337—349; Д. Ђорђевић, *Нови стил господина Медењака*, Свет, 1991, бр. 228; Соња Вулешевић, *Драгутин Инкиостри Медењак — пионир југословенског дизајна*, каталог изложбе, Београд 1998.

Петар Петровић

Ирби, Аделина Полина (Irby, Adeline Paulina), путописац, добротвор, хуманитарни радник (Бојланд Хол, Велика Британија, 19. XII 1833 — Сарајево, 15. IX 1911)

Отац Фредерик, други син лорда Бостона, био је адмирал британске флоте. Рано је остала без мајке па се отац поново оженио. Слушала је филозофију, била религиозна, васпитавана у духу хуманизма и као млада заинтересована за археологију. Када је завршила школовање, са пријатељицом Џорџином Мјур Макензи путовала је по Немачкој, Белгији и Француској а потом по Угарској, Румунији и европској Турској (1859—1861). Ова путовања описале су 1862. у обимној књизи *Кроз Карпате* (*Across the Carpathians*). Сусрет са чешким историчарем Франтишеком Палацким у Бечу 1862. био је прекретница у њеном животу. Прихватила је његов предлог да посети делове Турске које насељавају Јужни Словени како би се упознала са условима њиховог живота и

алармирала европско јавно мнење и владе да изврше притисак на турску власт да спроведе реформе у корист хришћана. Кренуле су преко Трста и боравиле у Атини, Цариграду, Једрену, Нишу, Црној Гори, Београду. Из Београда су кренуле по целој Србији а потом прешле у Босну и Херцеговину (Сарајево, Мостар) и на крају стигле у Дубровник. Како нису обишле централни део Балканског полуострва, 1863. боравиле су на Охриду, у Прилепу, Призрену, Пећкој патријаршији и другим српским манастирима. Након овог путовања објавиле су 1867. књигу *Путовања по словенским крајевима европске Турске* (*Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*) која је одштампана са 19 илустрација Ф. Каница. Књигу је већ следеће године превео на српски Ч. Мијатовић. Руковођене хуманитарним разлозима, две пријатељице настаниле су се у Сарајеву 1866. и основале Завод за школовање женске, углавном српске сиромашне деце. У почетку се сумњало да је завод уперен против православља, али је то брзо одбачено. Након смрти Макензијеве Завод је са великом енергијом наставила да води мис Ирби. Боравила је у Енглеској када је букнуо устанак Невесињска пушка који се раширио по читавој Херцеговини. Одмах се вратила у Сарајево и Завод ставила под надзор енглеског конзула а учитељ Симо Чајкановић продужио да држи наставу. Када су Аустријанци ушли у Сарајево, 5 најбољих ученица преместила је у вишу девојачку школу у Прагу, под надзором учитељица из Сарајева. Потом је обишла крајеве са избеглицама и у Лондону основала одбор који је сакупио 240 000 круна помоћи. Приложивши тој суми и свој прилог, са мис Џонстон је на граници према Турској делила помоћ угроженима под врло тешким условима. Како се у околини Пакраца настанило више хиљада српских избеглица, фебруара 1876. дошла је и у договору са управником препарандије Д. Јосићем и професором П. Деспотовићем сакупила педесетак девојчица и уписала их у месне школе. Размештене су по најбољим кућама, са плаћеном храном, одећом и школским потребама. Преко 50 младића послато је на занате а 50 који су завршили основне школе са добрим успехом послати су са пристојним стипендијама у средње школе. Такође је у Пакрацу отворила основну школу за босанску српску децу коју је похађало преко 100 ученика. Потом је отворила школе у још 19 места Пакрачке дијецезе. Сви ученици су имали плаћену одећу, обућу, књиге и остала школска учила и један велики хлеб за ручак. У школама је радило 22 учитеља и једна учитељица, сви свршени богослови Бањалучке богословије. За њих је 1876. организован двомесечни курс у Пакрачкој препарандији. Након избијања српско-турског рата по Славонији је вршен притисак, неки учитељи су затворени па је 1877. затворила школе у свим местима сем у Пакрацу. Са шест учитеља из Славоније отворила је школе у Далмацији (Книн и околина) а у Плавну и још неким местима направила велики број колиба, школу и сиротиште за децу без оба родитеља. У школама су коришћене ћириличке књиге из Новог Сада и Београда. Када је септембра 1878. аустроугарска војска окупирала БиХ, народ се вратио на напуштена згаришта. Њен рођак Артур Еванс и Петар Мирковић пописали су 4 400 породица (око 27 000 душа) којима је дељена храна да би могли презимити. До удаљених збегова долазили су на брдским коњима, а за удовице са децом прављене су колибе од дрвета на старим кућиштима. Народу у Славонији, Далмацији, Лици и Хрватској од октобра 1875. до јуна 1879. подељено је око 4 милиона круна. За повратнике је потом отварала школе и плаћала учитеље док то нису преузели црквено-школски одбори. Када је 1879. дошла у Сарајево, њен завод је био пун сироте деце. Децу из сиротишта у Плавну и Книну пребацила је у Сарајево, такође и децу из Пакраца и штићенице из Прага, и разделила у две зграде мушку и женску децу. Нарочито је код свих наглашавала васпитавање у духу српске традиције и обичаја, инсистирала на дисциплини и неговању скромности у одевању и понашању. За 45 година од оснивања, Завод је радио 41 годину јер је имао прекид од 4 године у време устанка. Питомице је васпитавала за учитељице или их удавала. Из Сарајева је током 1875. послала и објавила више чланака у *Victoria Magazine* о приликама у Босни.

Била је почасни члан Женског друштва у Београду, Задруге Српкиња Новосаткиња, Добротворне задруге Српкиња Сарајки. Сав свој иметак оставила је

друштву Просвета и Добротворној задрузи Сарајки. За доброчинства и заслуге у просвети одликована је Орденом Св. Саве, Таковским крстом, Даниловим орденом. За дописног члана СУД изабрана је јануара 1885. а за почасног члана СКА фебруара 1892. Иако јој је последња жеља била да се сахрани што скромније, испратио ју је огроман број људи а венце су послале и крунисане главе. Готово сви су је звали Племенита.

ДЕЛА: *Across the Carpathians*, London 1862; *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, London 1867; превод: Чедомиљ Мијатовић, *Путовања по словенским крајевима европске Турске*, Нови Сад 1868.
ЛИТЕРАТУРА: Босна, 1908, 9—10; 1911, 534; Жена, 1911, бр. 9, 558—561; бр. 10, 622—623; Петар Мирковић, *Мис Аделина Павлија Ирби, српска добротворка*, Сарајево 1921; Јелена Лазаревић, *Енглескиње у српском народу*, Београд 1929; Васа Чубриловић, *Мис Ирби у босанском устанку*, Преглед, 1933, бр. 9, 627—630; Dorothy Anderson, *The Balkan Volunteers*, London 1968; Александар Растовић, *Британски путописци у Босни и Херцеговини у другој половини XIX и почетком XX века*, ЗИБиХ, 2004, бр. 4, 276—279.

Бранко Момчиловић

Ичко, Петар, устанички дипломата, трговински агент (Пирги код Кожана, Грчка, 1755 — Београд, 16. V 1808)

Пореклом Грк из Мореје, из родне Катранице (данас Пирги) у Егејској Македонији прешао је у Смедеревску Паланку. Прво је живео у Земуну, а потом од средине осамдесетих година XVIII в. дошао у Београд, где је био трговачки посредник. Добро је знао турски језик и обичаје, немачки и француски, и био вичан дипломатским пословима. Радио је у турској дипломатској служби као драгоман (тумач) код Хаџи Мустафа-паше и отправник послова у турском посланству у Берлину. Током пашиног живота играо је значајну улогу у његовој борби против јањичара и у одржавању контаката између паше и српских првака. Био је сердар влашког кнеза Мурузија, базрђанбаша (конзул) солунских и земунских трговаца у Београду (1792—1796, 1800—1801). Као представник овог трговачког слоја био је непосредно заинтересован за несметан трговачки промет са Аустријом, посебно у трговини памуком и кордованом. Из Земуна, где се склонио од дахија, вратио се у Србију да помогне у подизању Првог српског устанка, па је као опуномоћеник устаника на преговорима са Турцима у Цариграду (јул—септембар 1806), заједно са кнезом Милићем из Ћићевца, кнезом Живком Парађинцем и секретаром Стеваном Јевтићем, изнео српске захтеве са циљем закључења мира. У октобру исте године вратио се из Цариграда с вешћу да је Порта примила захтеве Срба да Србија добије независну унутрашњу управу и све тврђаве у земљи, да се протерају јањичари и крџалије из Србије, под условом да у знак султановог суверенства над Србијом у Београду буде султанов мухасил (финансијски чиновник без власти) са 150 Турака, коме ће српски кнезови предавати годишњи данак Порти (Ичков мир). Иако је добио задатак да оде у Цариград и да узме царски берат (новембар 1806 — фебруар 1807), до остварења мира ипак није дошло пошто су Срби наставили борбу за коначно ослобођење од Турака.

Био је масон. По оснивању београдског магистрата постао је његов први председник (1807). Имао је брата Наума, који је такође био базрђанбаша. По свему судећи умро је од тровања. Сумњало се да су га отровали пријатељи руског царског заступника Константина Константиновича Родофиникина. Сахрањен је код ман. Раковице.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа*, Београд 1888, 186—189; С. Новаковић, *Ичков мир. Покушај непосредног измирења Србије и Турске 1806—1807. год.*, ГлСАН, 1903, 75—76; М. Гавриловић, *Ичков мир*, СКГ, 1903, бр. 9, 104—123; В. Поповић, *Прилози историји наше трговине у XVIII в.*, ЈИЧ, 1938, 98—101; В. Поповић, *Ичко конзул самозванац*, Политика, 6—9. I 1938; Душан Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак*, Београд 1949.

Петар В. Крестић

Јагазовић, Василије, трговац, добротвор (Осијек, 1. I 1826 — Нови Сад, 11. III 1890)

Отац му је био занатлија кабаничар. Он је изучио за трговца и настанио се у Дреновцима у Славонији, где је отворио радњу и са супругом Саранфилом стекао велики иметак. Пошто нису имали деце, оставио је имање у добротворне сврхе, а помагао је и сестриће и кумове. Обратио се Матици српској 1883. ради оснивања фонда у њеном окриљу. „Задужбина Васе Јагазовића и супруге му Саранфиле" основана је у Матици маја 1886, а приложено је 35.000 форинти како би се из ове своте сваке године давало шест стипендија од 300 форинти, и то по две за ученике ратарске, занатлијске и трговачке струке. Стипендисти су морали бити Срби православне вере и редовно похађати стручне школе. До 1913. било је 39 питомаца ове задужбине, а после Првог светског рата настављено је са давањем стипендија.

Пошто се 1885. преселио у Нови Сад, прикључио се овдашњим јавним и културним радницима. Ускоро је изабран за члана Управног одбора а у августу 1887. и за потпредседника Матице српске. На потпредседничком месту био је до краја августа 1888, када га је напустио због болести. Од 1886. до 1889. био је у Управном одбору *Рада и именика Матице српске*. Био је члан Српске читаонице у Новом Саду, Друштва за СНП и приложник Фонда новосадске гимназије. Тестаментом је оставио новац трговачкој болници у Новом Саду, српском глумачком пензионом фонду, Српској црквеној општини у осјечкој Доњој вароши, српским црквама у Јамени и Рајевом Селу, Новосадској трговачкој омладини и рођацима. За извршиоца тестамента одредио је Матицу српску. Његово имање је у новцу и вредносним папирима износило 64.000 форинти. Од 1856. до 1868. претплатио се на књиге П. Зарића, В. С. Караџића, К. Руварца, О. Утјешеновића-Острожинског. Сахрањен је на Алмашком гробљу у Новом Саду.

ИЗВОР: Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској.
ЛИТЕРАТУРА: РИМС, 1886, 83; 1887, 54; 1888, 86; 1889, 90; А., *Васа Јагазовић*, НД, 1890, бр. 19; А., *Васа Јагазовић, народни добротвор*, ЛМС, 1890, бр. 164, 146—150; *Споменица о стогодишњици Српске православне велике гимназије у Новом Саду*, Нови Сад 1910, 94; Љубомир Лотић, *Добротвори Матице српске и њихове задужбине*, у: Матица српска 1826—1926, Нови Сад 1927, 580—581; *Споменица педесетогодишњице Београдске трговачке омладине*, Београд 1931, 67, 124—125; Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1880—1918*, III, Нови Сад 2000.

Драган Тубић

Јагодић, Петар, адвокат, посланик, племић (Панчево, 1800 — ?, после 1886)

Преци су му се бавили абаџијским занатом. Пошто се породица обогатила, купила је 1819. имање у Крњачи. Отац Спасоје био је трговац који је 1824. добио племство и од тада носио придевак „од Крњаче". Основну школу завршио је у Панчеву а прву годину филозофије (1819—1820) слушао у Пожуну (данас Братислава). Као јурат помиње се у Пешти 1823. Завршио је права и положио адвокатску заклетву (1826). Исте године помиње се као вицефишкал у Лугошу а од 1829. као асесор и председник Крашовске жупаније. Био је посланик Вршачке епархије на Народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима 1842. на којем је Јосиф Рајачић изабран за карловачког митрополита. Он је гласао за Пантелејмона Живковића.

Био је члан Матице српске и поклонио јој лик барона Михајла Михајловића у камену. Као спахија 1835. изградио је пољски дворац на имању. Опробао се у књижевности: написао је и у Вршцу 1886. објавио *Verschiedene galante Abentheuter* (Различити галантни љубавни догађаји). Од 1822. до 1851. пренумерисао се из Пеште, Будима, Лугоша, Панчева, Темишвара и Беле Цркве на многе српске књиге. Константин Данил урадио је његов портрет и портрет његовог оца. Породица је у доба Револуције 1848/49. пребегла у Кнежевину Србију. Његовом сину Богумилу потврђена је 1897. племићка титула са предикатом „од Крњаче".

ИЗВОР: Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској.
ЛИТЕРАТУРА: ЛМС, 1828, бр. 14, 8; 1863, бр. 107, 82; Jozsef Szinnyei, *Magyar irok*, Budapest 1897; *Матица српска 1826—1926*, Нови Сад 1927, 106; *Класицизам код Срба*, Каталог сликарства, VII, Београд 1967, 51; Ристо Ковијанић, *Срби који су учили у Словачкој (XVIII—XIX век)*, ЗМСКЈ, 1971, св. 3, 499; Витомир Сударски, *Панчево између таме и светлости*, Панчево 1992.

Радован Н. Вујошевић

Јаквинта, дукљанска краљица, жена краља Бодина (?, средина XI в. — Цариград, прва половина XII в.)

Пореклом је из Барија, кћи Архирица, једног од вођа норманских присталица у граду. Он ју је 1080. дао за жену Бодину, сину дукљанског краља Михаила. Бодин му је већ тада био савладар, а убрзо је остао сâм на престолу. О њој говори једино *Летопис попа Дукљанина* и приписује јој разна злодела против Бодинових рођака у настојању да обезбеди наследство престола своме сину Ђорђу. Иако се зна да је после Бодина као краљ владао Ђорђе (сачуван му је печат), по Дукљанину се Ђорђе са мајком борио против Бодинове браће и тек после много година дошао на престо. Кад је уз подршку Византије збачен и присиљен да побегне у Рашку, њу су противници ухватили и одвели у Цариград, где је умрла.

ИЗВОР: *Летопис попа Дукљанина*, Београд, Загреб 1928.
ЛИТЕРАТУРА: *Историја Црне Горе*, I, Титоград 1967, 399—403.

Сима Ћирковић

Јаков Хиландарац, преписивач, преводилац (? — ?), Хиландар, 1390—1426?

Долазио је 1390. на двор кнегиње Милице и њених синова Стефана и Вука као „частни старац Хиландарац". Превео је 1394. скраћено *Тумачење књиге о Јову* Олимпиодора Александријског. Преписао је 1418. *Слова* Григорија Богослова „повељењем" Павла „бившаго игумена ва Архангеле више Призрена града" и Ђурђа Бранковића (рукопис се налазио у Руском археолошком институту у Цариграду).

Верује се да је иста личност са преводиоцем Јаковом из светогорског ман. Свети Павле. У том случају његов рад могућно је пратити пуне три деценије. Превео је са грчког *Питања и одговоре о вери* Максима Исповедника 1425, по жељи руског преписивача Јевсевија Јефрема. За попа Венедикта превео је 1426. прву књигу *Шестоднева* Јована Златоустог (слова 1—32) „от језика јеладскаго на језик наш словенски" (Државни историјски музеј у Москви). На рукописима је остављао записе.

ИЗВОР: Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, бр. 239.
ЛИТЕРАТУРА: Г. И. Вздорнов, *Роль славянских монастырских мастерских письма Константинополя и Афона в развитии книгописания и художественного оформления русских рукописей на рубеже XIV—XV вв*, ТОДЛ, 1968, кн. XXIII, 178; Владимир Ћоровић, *Света Гора и Хиландар до шеснаестог века*, Београд 1985, 176; Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност. Основе*, Београд 1994, 159—160, 242—245.

Светлана Томин

Јаковљевић, Милица Мир-Јам, учитељица, књижевница, новинар (Јовац код Јагодине, 22. IV 1887 — Београд, 22. XII 1952)

Отац Јаков био је начелник Крагујевачког округа, мајка Смиљка рођ. Павловић, домаћица. Након основне школе у Крагујевцу (1897) и девет разреда Више женске школе у Београду (1897—1906) радила је као учитељица у Кривом Виру (1907—1913). Први светски рат провела је незапослена у Крагујевцу. Од 1919. бавила се новинарством у Београду (*Новости*, *Штампа* и *Време*) те била сарадник и уредник *Недељних илустрација* (1926—1941).

Књижевним радом почела је да се бави као члан ђачке дружине „Полет”; песму у прози *Јутро на селу* написала је 1904. Први роман, *У словеначким горама*, а потом и друге које је написала објављивала је у наставцима у *Недељним илустрацијама* (1934—1941). Написала је два драмска дела која су изведена у Народном позоришту у Београду: *Тамо далеко* (1930) и *Еманципована породица* (првобитни назив *Срце моје, ја те волим*, 1937). Прва је у српској књижевности писала позоришне репортаже у којима је приказивала живот позоришних стваралаца изван сцене. Псеудоним Мир-Јам почела је да користи 7. I 1925. у *Недељним илустрацијама*. У овом часопису имала је сталну рубрику *Мир-Јам одговара читаоцима* у којој је одговарала на многобројна писма читалаца, давала им савете, коментарисала појаве из савременог живота, организовала анкете и писала о догађајима из свог приватног живота (1932—1940). Сваке недеље је организовала сусрете с читаоцима. Писала је и песме у прози, приповетке и есеје (о Нушићу, Јелени Димитријевић, Милици Јакшић и др.), преводила с француског, руског и немачког. Била је најчитанија ауторка међуратне књижевности, тзв. женске литературе. У романима је, осим о љубави, писала о збивањима у Србији тридесетих година XX в. Роман *Рањени орао* драматизовао је Борислав Михајловић Михиз 1972. у Атељеу 212. У току 2008. на основу овог романа снимљена је телевизијска серија по сценарију и у режији Здравка Шотре. Сценарио телевизијске драме *Брод плови за Шангај* (1991) рађен је по мотивима романа *Самац у браку*, а у Месном гледалишчу у Љубљани урађен мјузикл по роману *У словеначким горама*. Већина њених романа објављује се и данас. Брат Стеван био је ботаничар и књижевник.

ДЕЛА: *У словеначким горама*, Београд 1935; *Непобедиво срце*, Загреб 1975; *Рањени орао*, Београд 1975; *Самац у браку*, Загреб 1975; *То је било једне ноћи на Јадрану*, Загреб 1975; *Грех њене маме*, Загреб 1976; *Мала супруга*, Загреб 1976; *Отмица мушкарца*, Загреб 1976; *Дама у плавом*, Загреб 1980; *Девојка са зеленим очима*, Загреб 1980; *Све оне воле љубав*, Београд 2001; *Тамо далеко*, Београд 2003; *Часна реч мушкарца*, Београд 2003; *Први снег*, Београд 2005; преводи с руског: И. Петрушевски, *Фрина*, Београд 1923; А. П. Чехов, *Мужевљев грех*, Београд б. г.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1907—1912.
ЛИТЕРАТУРА: Косара Цветковић, *Педесетогодишњица 1863—1913. Виша женска школа*, Београд 1913, 157; *Госпођа Мир-Јам прича како је писала свој комад Тамо далеко*, Време, 1930, бр. 2987, 10; Константин Атанасијевић, *Поводом приказа комедије Еманципована породица од г-ђе Мир-Јам у Народном позоришту*, Време, 1937, бр. 5682, 11; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, Београд 1979; Младена Прелић, *Мир-Јам одговара читаоцима: писма читалаца Недељним илустрацијама 1932—1940. године*, ГЕИ, 1993, бр. 42, 81—101; Миљана Лакетић, *Мир Јам, обожавана и унижена*, Београд 2008.

Бојана Поповић

Јакшић, Алекса, национални радник, устаник (Сливље код Невесиња, Херцеговина, 1835 — Горанско код Плужина, 4. V 1882)

Основну школу завршио је у ман. Житомислићу. Учествовао је у устанцима Луке Вукаловића (1858—1862) а када је 1869. избио Кривошијски устанак, отишао је у Боку Которску са жељом да прошири устанак на Херцеговину. Аустроугарске власти су га сматрале за посланика из Србије. По окончању устанка вратио се у Невесиње, али је под притиском тамошњих муслимана прешао у Црну Гору и неко време живео на Грахову и добио помоћ од владе. Похађао је тек основану војну школу на Цетињу. Због сарадње са српским политичким круговима навукао је на себе мржњу кнеза Николе. Незадовољан црногорском политиком према Херцеговини, отишао је у Београд јула 1871. да у име дела херцеговачких главара тражи помоћ, али су га намесници одбили због његових веза са Пелагићем и Уједињеном омладином српском. Према плану устанка из 1873, који су направили Мића Љубибратић и херцеговачки емигранти у Београду, требало је да са осталим херцеговачким првацима окупи своје људе и нападне утврђене градове. Фебруара 1874. донео је у Београд писмо у којем херцеговачки главари Стеван Зимоњић и Лука Петковић траже помоћ у оружју и муницији ради

дизања устанка, али су га Јован Мариновић и Нићифор Дучић одбили. Јавио је главарима да се не надају да ће их ослободити ни Србија, ни Црна Гора ни Русија, него нека се спремају за подизање устанка када за то дође време. Често је путовао. Надајући се великом устанку који ће ослободити БиХ од Турака агитовао је од Србије преко Црне Горе и Војводине до Русије тражећи подршку и потпору за своје револуционарне намере. Улазио је у разне комитете који су за циљ имали ослобођење БиХ. Одржавао је везе са словенофилским комитетима и због тога путовао у Русију средином 1874. По избијању устанка у Херцеговини 1875. са М. Љубибратићем и „Легијом добровољаца" дошао је међу устанике. Био је протагониста српске политике у устанку, што је изазвало подозрење међу Црногорцима. Након хапшења Љубибратића, крајем фебруара 1876. из Херцеговине се са својом четом повукао у Босну. У Ливањском пољу почетком јуна 1876. састао се са четом Голуба Бабића па су се заједно упутили код Милете Деспотовића у Црне потоке. Са својом четом учествовао је у свим важнијим борбама током 1876—1877. и стекао велик углед. Након битке на Седлу 1877. и пораза на Црним потоцима пребацио се у Београд. Иако је био далеко од Босне, наставио је пропаганду у корист устаника. Јула 1878. са Љубибратићем је упутио проглас у којем позива босанскохерцеговачке Србе и Муслимане да се помире и заједнички супротставе окупацији. Поново је отишао у Русију 1878. и ступио у контакт са словенофилским комитетима у жељи да добије подршку за борбу против аустроугарске окупације БиХ. У фебруару 1879. отишао у Санџак намеравајући да са тамошњим муслиманским првацима и избеглицама из Босне ради на српско-муслиманском помирењу и припреми услова за устанак против аустроугарске окупације. Прилику за акцију добио је након избијања Херцеговачког устанка 1882. Као представник словенофилских кругова и српске опозиције крајем марта пошао је из Србије преко Санџака и Црне Горе у Херцеговину ради прикупљања потписа против Аустроугарске, како би са тим документованим протестом изашао пред велике силе. Могуће је и да је намеравао да преузме вођство већ замрлог устанка и да устанак из Херцеговине пребаци у Босну. То се није уклапало у планове кнеза Николе па је убијен по налогу црногорских власти. „Прокламација Босанско-ерцеговачких устаника", незванични устанички програм са широким национално-политичким циљевима који је саставио са групом истомишљеника, објављен је у Ценићевој *Борби* 18. априла 1882. а у *Споменици о херцеговачком устанку* (1928) објављене су његове *Припреме за устанак*.

ЛИТЕРАТУРА: Ристо Јеремић, *Оружани отпор против Аустро-Угарске од 1878. до 1882*, у: Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево 1929, 76—77; Васо Војводић, *Рад Србије на политичкој пропаганди у Босни и Херцеговини (1868—1873)*, ИГл, 1960, св. 1—2, 31, 48—50; Мирко Радоичић, *Црна Гора и Херцеговина 1875—1878*, Невесиње 1966, 233; Хамдија Капидић, *Херцеговачки устанак 1882. године*, Сарајево 1973, 50, 162, 262—266; Милорад Екмечић, *Национални покрет у БиХ*, у: Историја српског народа, VI/1, Београд 1983; Милорад Екмечић, *Устанак у Босни 1875—1878*, Београд 1996, 46—47, 234—235, 317—318; Васо Војводић, *Устанак у Боки Которској 1869—1870. године*, Сремски Карловци, Нови Сад 2001, 160.

Југослав Вељковски

Јакшић, Васа, адвокат, новинар, политичар (Српска Црња, Банат, 1872 — Кикинда, 10. IV 1913)

Потиче из познате породице Јакшић из Српске Црње. Матурирао је у Новосадској гимназији (1888) а студирао право и дипломирао у Пешти. У Кикинди је отворио адвокатску канцеларију. Са браћом од стрица Милутином и Милетом Јакшићем, и групом истомишљеника покренуо је у Кикинди *Српски глас*, лист независних Срба (1907). Позната под именом кикиндских демократа, та група интелектуалаца, незадовољна дотадашњом српском политиком, хтела је да мења њен правац, да изађе из оквира ограничене борбе на пољу народно-црквене аутономије, да више ради на материјалном унапређивању, националном обједињавању и снажењу

народа, као и да ради на демократизацији Угарске, па се стога повезала са мађарским политичким странкама које су тежиле истом циљу. Био је главни прегалац и организатор свих активности политичке групације окупљене око *Српског гласа*. Са својим сарадницима доследно се залагао за завођење општег права гласа у Угарској. Био је члан Лиге за опште право гласа мађарског политичара Ђуле Јушта, па је у реформном клубу у Пешти држао предавања о положају српског народа, његовом животу, његовим тежњама и његовој култури. Успоставио је сарадњу са Оскаром Јасијем, мађарским идеологом грађанске радикалне интелигенције. Био је сарадник Јасијевог часописа *Huszadik Század* (Двадесети век) и преводио његове текстове. Објављивао је чланке и у мађарском листу *Világ* (Свет).

У Врањевском изборном срезу изабран је на листи Српске народне самосталне странке за посланика Српског народно-црквеног сабора у два мандата (1906—1910, 1910—1911). У Сабору је био референт Верификационог одбора и уживао глас једног од најугледнијих и најистакнутијих чланова саборске већине. Посебно се истицао у борби против завођења комесаријата у народно-црквеној аутономији. Основао је Тамбурашки збор и био председник певачког друштва „Гусле" у Кикинди. Умро је изненада од упале плућа.

ЛИТЕРАТУРА: *Споменица о 100-годишњици српске православне гимназије у Новом Саду 1810—1910*, Нови Сад 1910, 65; Политика, 30. III 1913, 3; Србобран, 11. IV 1913; Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1880—1918*, III, Нови Сад 2000; Василије Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791—1914*, Београд 2003.

Василије Ђ. Крестић

Јакшић, Гргур, историчар, дипломата, универзитетски професор (Чачак, 21. II 1871 — Београд, 18. X 1955)

Отац Марко био је адвокат у Чачку, мајка Анка. Породица се средином 70-их година XIX в. преселила у Ваљево, где је завршио основну школу и нижу гимназију. У Београду је завршио Прву гимназију (1888) и на Филозофском одсеку Велике школе дипломирао 1892. Био је корисник фонда за помагање сиромашних ђака. Професор старословенског, српског и немачког језика, српске историје и литерарних облика у чачанској гимназији био је од 1893. Као државни питомац послат је у Женеву (1896) а потом у Париз (1898), где је студирао историју и докторирао на Сорбони 1907. У Паризу је развио широку пропагандну делатност у корист Србије. Француску јавност обавештавао је о мађарском национализму, достављао француским новинарима материјале о аустроугарској управи у БиХ. За време анексионе кризе и загребачког процеса ангажовао је значајан број интелектуалаца који су стали на српску страну. Од 1911. био је секретар Општег одељења у Дирекцији СДЖ. За време балканских ратова био је дописник француског дневног листа *Le Temps*. За генералног конзула у Пиреју постављен је 1914, али се убрзо вратио у Париз где је радио на оснивању српско-француског комитета. Уз то је био аташе за штампу при српском посланству у Паризу. Као члан српске делегације присуствовао је Мировној конференцији у Паризу 1919. међу шеснаест научника. Био је у секцији за штампу са Павлом Поповићем као председником секције, Јованом Жујовићем, Лазаром Марковићем и Драгољубом Аранђеловићем. У Паризу је остао до краја рада конференције а потом се вратио у Београд. Постављен је за ванредног (1921) па редовног (1924) професора дипломатске историје на Правном факултету. Пензионисан је 1937.

Као историчар проучавао је дипломатску и политичку историју Србије у XIX в. Дисертацију *L'Europe et la résurrection de la Serbie 1804—1834 (Европа и васкрс Србије 1804—1834)* написао је на основу књиге Михаила Гавриловића *Исписи из париских архива* (1904), монографије о кнезу Милошу и сопствених истраживања. Дисертација је објављена на француском (1907) и на српском језику (1927, 1933) а добила је награду

Француске академије. Период историје Србије 1804—1833. обрадио је у првој и другој књизи колекције *Српски народ у XIX веку*, под насловом *Борба за слободу Србије од 1788—1813.* и *Србија 1813—1834*. Из тог периода су и чланци *Notes sur Pazvan Oglou par le colonel Meriage* (Белешке о Пазван Оглуу од пуковника Меријажа, Париз 1906) и *La Russie et la Porte Ottomane de 1806—1827* (Русија и Отоманска Порта од 1806. до 1827, Париз 1907). Значајне су и његове монографије *Акерманска конвенција 1826* (Београд 1911) и *Становништво Македоније у првој половини XIX века* (Београд 1923). После Првог светског рата посветио се проблемима политичке и дипломатске историје Србије друге половине XIX в. Из овог периода најпознатије су му расправе: *Тајна конвенција између Србије и Аустро-Угарске 1881—1889* (Београд 1924—1925; објављена и на француском језику), *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе* (Београд 1955), *Босна и Херцеговина на Берлинском конгресу* (Београд 1955) и *Покушај анексије Босне и Херцеговине 1882—1883* (Београд 1955; са В. Вучковићем). Сакупљао је и објављивао архивску грађу: *Преписка Илије Гарашанина 1, 1839—1848* (Београд 1950); *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868—1880)* (Београд 1953); *Француски документи о Првом и Другом устанку (1804—1830)* (Београд 1957, са В. Вучковићем). Као плод сарадње са Војиславом Вучковићем настала је и *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први балкански савез)* (Београд 1963), за коју је Јакшић сакупио грађу. Сарађивао је у *Политици*, *Српском књижевном гласнику*, *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор*, *Годишњици Николе Чупића*, *Штампи*, *Просветном гласнику*, *Покрету*, *Архиву за правне и друштвене науке*, *Архиву за арбанаску старину, језик и етнологију* итд. Даровао је књиге Народној библиотеци у Београду.

ДЕЛА: Библиографија радова у: Ж. П. Јовановић, *Библиографија радова др Гргура Јакшића*, ИГл 1955, бр. 3—4, 229—236; *Библиографија расправа и чланака*, 8, Загреб 1968, бр. 6210—6241; бр. 7594—7608; *Српска библиографија. Књиге 1868—1944*, 7, Београд 1989, бр. 31688—31711.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1894—1899, 1911—1912, 1914.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица Чачанске реалне гимназије 1837—1937*, Чачак 1938, 161, 242; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939*, Београд 1939, 460; Живко Видак, *Д-р Гргур Јакшић (1871—1955)*, ЗМСДН, 1955, св. 11, 185; 1956, св. 15, 55—56; Д. С., *Гргур Јакшић (21. II 1871 — 18. X 1955)*, ПКЈИФ, 1956, св. 1—2, 166—167; Мираш Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960, 94; Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914—1920*, Београд 1987.

Радомир Ј. Поповић

Јакшић, Ђура, сликар, књижевник (Српска Црња, Банат, 8. VIII 1832 — Београд, 28. XI 1878)

Прво је од деветоро деце свештеника Дионисија (1806—1878) и Христине (1812—1846) из чије је породице потекло више истакнутих књижевних и јавних радника (Милета, Милутин, Стојан). Основну школу похађао је на немачком језику (Црња, Хацфелд, Сегедин) а три разреда гимназије у Сегедину (1843—1846), уз неуспеле очеве покушаје да га упути на трговину пошто је био слаб ђак у првом и другом разреду. У трећем разреду гимназије поред редовне наставе похађао је приватну школу цртања код неког пијариште. Увидевши да има сликарског дара, отац га је с јесени 1846. дао у темишварску цртачку школу Х. А. Дунајског, где је добио прве награде као најбољи ученик, а 1847. упутио га у Пешту у школу италијанског сликара Ђ. Марастонија, где је такође био најбољи. По избијању револуције у Пешти у пролеће 1848. вратио се у Црњу. Као добровољац учествовао је у биткама против мађарских јединица (априла 1849). По повлачењу у Београд радио је на грађевинама, у јулу 1849. опет отишао у борбе па се вратио у Црњу. У овом периоду сликао је *Пад Сентомаша* и *Шиљонски сужњи*. Код сликара Константина Данила у Великом Бечкереку (данас Зрењанин) учио је током

1850. и 1851. С јесени 1851. отишао је у Беч намеравајући да се упише на ликовну академију, али није за то имао материјалних средстава. У Бечу се дружио с Ј. Јовановићем Змајем; у писмима оцу слао је прве песме и преводе мађарског песника Петефија. У јесен 1852. сликао је *Богородицу*. Пошто се разболео, крајем године вратио се у Српску Црњу и сликао композиције за иконостас месне цркве. Пошто је био позван на регрутацију (почетком 1853), отац је платио таксу ослобађања од војне обавезе. У *Летопису Матице српске* објавио је прве песме (1853). Од краја октобра 1853. до марта 1854. похађао је минхенску сликарску академију. У међувремену му се указала прилика да слика иконостас у новој цркви у Карлову (данас Ново Милошево) па је почео да припрема понуду и до краја 1853. завршио *Усековање главе св. Јована Крститеља*. Враћајући се кући у пролеће 1854. задржао се у Бечу и сликао престону икону *Христос* за црњанску цркву и *Христос на гори*. Из Карлова није добио повољан одговор па је завршио иконе иконостаса у Црњи, *Портрет Милке Чојић* и *Портрет кнеза из Српске Црње*. Отишао је у Кикинду, где је писао песме и сликао портрете. У листу *Седмица* (1855—1858) постављао је основе свог лирског опуса. Почетком лета 1856. морао се вратити кући због лоше материјалне ситуације. Сликао је портрете међу којима поново сусетку Милку као *Девојку у плавом*. Почетком октобра 1856. добио је путну исправу за турске покрајине, али се задржао у Новом Саду, где је за Данила Медаковића сликао портрете Стефана Немање, цара Душана и Краљевића Марка а у међувремену боравио у ман. Крушедол. По преласку у Србију био је учитељ у Подгорцу и Сумраковцу (1857—1858), где је писао песме и у октобру почео рад на слици *Таковски устанак*. Од јула 1858. у Београду је био учитељ српског језика у Заводу Леополда и Кларе Шпачек а од августа 1860. учитељевао у Пожаревцу. У јуну 1861. оженио се Христином Николић из Пожаревца с којом је имао синове Милоша и Белуша и ћерке Тијану и Милеву. У исто време објављивао је приповетке (*Краљица*), епске песме и херојске поеме, док је у његовој лирици јачала исповедна нота и романтичарски титанизам (*Ја сам стена*). Добивши помоћ од оца, похађао је сликарску академију у Бечу (октобар 1861 — јул 1862) и тада су настали циклус песама „Љубав”, нове поеме, приповетке и трагедија *Сеоба Србаља*, за коју је добио награду Матице српске од 100 дуката (1862). Из Беча се вратио у Нови Сад па у Српску Црњу, где су настале две пленеристичке слике *Деца у белом* и *Студија за портрет* најмлађег брата Венијамина (*Чобанче*), те опет у Нови Сад (од 1862. до маја 1863), где је насликао у Бечу замишљену *Смрт Карађорђа* и неколико портрета. Док су му песме биле читане и рецитоване као родољубиво-песнички манифести а *Сеоба Србаља* била извођена у Београду, Новом Саду, Панчеву и другим местима, потуцао се по српским паланкама и селима као учитељ или учитељ цртања, често у најслабије плаћеној класи (Пожаревац 1863, крагујевачка гимназија 1863—1865, село Сабанта 1865—1866, Пожаревац 1866—1868, Рача 1868—1869). У септембру 1864. радио је галерију слика у ман. Врањевшница. У Београду је 1868. боравио ради штампања песме *На гробу кнеза Михаила* и израде слике *Кнез Михаило на одру*. Живео је у дуговима, под оптужбама због пијанчења, немара у послу и сукоба, хапшен је, ислеђиван и осуђиван. Упркос томе завршио је трагедију *Јелисавета кнегиња црногорска*, дело које се убраја у српску драмску класику, те неке од најбољих и најпознатијих песама (*Поноћ*, *На Липару*). Из претплате на трагедију (80 дуката) средио је материјалне прилике и у Београду живео до новембра 1869, када је постављен за учитеља краснописа и цртања у јагодинској реалци. Годинама одбијана („нема уредног занимања”), његова молба за српско држављанство прихваћена је у марту 1870. Народно позориште изводило је *Јелисавету кнегињу црногорску*. Дописима о локалним властодршцима и гротескним фигурама паланчана сарађивао је у опозиционој штампи, посебно у сатиричном листу *Враголан*, у кругу Светозара Марковића. У августу исте године отпуштен је из службе па се издржавао сликајући портрете. Крајем новембра 1872. постављен је за коректора Државне штампарије у Београду, а уз меценатство кнеза Милана издао је *Песме* (1873). На првој страници новопокренуте београдске *Отаџбине* (1875) излашла му је чувена *Отаџбина* а потом низ приповедака из савременог живота

(*Једна ноћ*, *Сељаци*, *Чича Тима*), те низ песама социјалне, интимне и ратно-родољубиве тематике. По избијању рата с Турском неколико дана био је у војном логору на Дрини (август 1876). Због увреде генерала Алимпића у приповеци *Рањеник* оптужен је и суђен. Током 1877. и 1878. поред приповедака и песама писао је историјску драму/трагедију *Станоје Главаш* чијој премијери у НП 28. септембра 1878. није могао да присуствује оболевши од туберкулозе. Последњих дана живота уз њега је као лекар и пријатељ био Јован Јовановић Змај, који му је посветио песму *Светли гробови*.

У раним радовима, сачуваним у цркви у Српској Црњи, утицај К. Данила примећује се нарочито у комбинацији боја. После повратка из Минхена већ на престоној икони Св. Николе превладава романтичарско схватање сликарства засновано на колористичким вредностима усвојеним посредством слика Л. Галеа и Ван Дајкових скица, те Рембрантових драматичних контраста светло-тамно и пастозних намаза боје. После Минхена био је бољи у цртежу, вештији у обликовању драперија и смелији у примени чистих боја, те се почео ослобађати начина рада многих академских сликара који су строго омеђивали облике а затим их покривали бојом. Историјске композиције, рађене у време када је историјски реализам био актуелан у Минхену, компоновао је по угледу на оперски мизансцен и смештао их у реалистички амбијент са историјски веродостојним костимима без сувишних патетичних гестова и пренаглашене драматичности. Као страствени романтичар сликајући *Старину Новака* применио је вештину строгог цртежа и реалистичко схватање форме, што је после користио у сликању низа реалистичких портрета које је разрађивао као читаве студије карактера (*Ђорђе Ивановић Масаџија*, *Милосав Ристић*, *Супруга Тасе Живковића*). Портрете *Кнез Милан Обреновић*, *Супруга Тасе Живковића*, *Дете на одру*, те историјске слике *Херцеговачки осветник* и *Одмор после боја* последња су његова значајна дела остварена у романтичарском духу од којих је *Одмор после боја* од песме *Караула на вучјој пољани* сведено на чисте ликовне вредности, готово на лични доживљај у којем је себе представио у лику буљубаше Ћелошевића. Као уметник велике обдарености стилски је превазилазио епоху романтизма и био претеча модерне уметности. Први пут му је била изложена *Смрт Карађорђа* у Новосадској читаоници 1862, а њена већа варијанта у Текелијином заводу у Пешти 1863. Прва изложба његових радова приређена је у Београду 1929. а друга 1948. такође у Београду и пренесена у Нови Сад 1949.

У области књижевног стваралаштва изразит је пример уметничког синкретизма и истовремено прототип песника-страдалника, боема и бунтовника, пројектованог у слике симболе (стена, лав, орао). Еруптиван и патетичан, створио је стања распетости и стрепње угрожене и усамљене јединке, с јаком позицијом лирског јунака (*Ја сам стена)*, са исповестима и апокалиптичким слутњама (*На Липару*, *Поноћ*), родољубивим зазивима (*Падајте, браћо!*, *Отаџбина*) и сатиричким инвективама против европске политике и савремене генерације. Писао је бајронистичке поеме и романтичне приповетке, касније се приближавајући реалистичким поступцима и мотивима у свим жанровима. Модернизовао је романтичну трагедију (*Сеоба Србаља*, 1863) а највиши уметнички ниво досегао *Јелисаветом кнегињом црногорском*, на трагичком раскораку општих и личних интереса. На нове генерације песника утицао је особеним стилом, лексиком и темама. Поткрај живота је здружио префињени артизам, деликатна емотивна стања и нове социјалне ставове и теме. Рачуна се да је резултат његове уметничке и књижевне делатности око двесто сликарских дела, три трагедије, око 150 песама (лирских, епских и поема), преко двадесет приповедака и више фељтона, уз релативно обимну преписку. Сарађивао је у периодици: *Ласта*, *Седмица*, *Летопис Матице српске*, *Српске новине*, *Подунавка*, *Словенка*, *Даница*, *Јавор*, *Вила*, *Србија*, *Млада Србадија*, *Враголан*, *Отаџбина*, *Исток* и др. Дела су му превођена на руски, чешки, француски, италијански, бугарски, немачки, мађарски, словачки, енглески, пољски, албански, македонски, турски, словеначки. Неке од приповедака су драматизоване, а велик број песама компонован (Д. Јенко, М. Милојевић).

ДЕЛА: ликовна: *Пад Сентомаша*, 1849, изгубљено; *Шиљонски сужњи*, 1849, изгубљено; *Богородица*, Беч 1852, Богородичин трон, црква у Српској Црњи; иконе на дверима, архијерејском трону и соклу Богородичиног трона у цркви у Српској Црњи, 1853, на истом месту; *Усековање главе св. Јована Крститеља*, до краја 1853, приватно власништво, Темишвар; *Исус Христос*, 1854, црква у Српској Црњи; *Христос на гори*, 1854, НМБ; *Исус диже Јаирову кћер из мртвих*, 1854, НМБ; *Портрет Милке Чојић*, 1854, НМБ; *Портрет кнеза из Српске Црње*, 1855, НМБ; *Портрет даме*, 1855, ГМС; *Девојка с лаутом*, 1855, бивши кабинет председника Републике; *Прекајски*, 1856, НМБ; *Св. апостол Павле*, 1856, ГМС; *Исус пред Пилатом*, 1856, Епископски двор у Сремским Карловцима; *Дадиља*, 1856, НМЗ; *Девојка у плавом*, 1856, НМБ; *Жртва Аврамова*, 1856, приватно власништво, Шибеник; *Стеван Немања*, 1856, НМБ; *Цар Душан*, 1856, НМБ; *Краљевић Марко*, 1857, НМБ; *Портрет Никанора Грујића*, 1856—1857, изгубљен; *Портрет Неде Миленковић*, 1857, приватно власништво, Београд; *Таковски устанак*, 1858, НМБ; *Бакљада кроз Стамбол капију*, 1859, НМБ; *Портрет поручника Варјачића*, 1859, НМБ; *Портрет Тасе Живковића*, 1860, НМБ; *Портрет Јанка Пазарца*, 1860, НМБ; *Портрет брата и сестре*, 1861, приватно власништво, Београд; Портрети свештеника Стевана Протића и његове супруге Катарине, 1861, НМБ; *Портрет Милеве Протић Коцић*, 1861, ГМС; *Старина Новак*, 1862, данас под називом *Страхињић бан*, НМБ; *Црногорци*, 1862, ГМС; *Деца у белом*, 1862, ГМС; *Студија за портрет (Чобанче)*, 1862, приватно власништво, Београд; *Смрт Карађорђа*, 1862, НМБ; *Портрет Јована Андрејевића*, 1862, НМБ, инв. бр. 1435; *Портрет Јакова Игњатовића*, 1862, изгубљен; *Портрет Лазе Костића*, 1862, изгубљен; *Краљевић Марко*, 1862, НМБ; *Смрт бањанског војводе Јована Бањевића*, 1863, изгубљена; *Портрет Јелене* (води се као *Девојка с распуштеном косом*), 1863, Скупштина града Београда; *Портрет капетана Стевана Лукића*, 1863, НМБ; *Аутопортрет*, 1866, НМБ; *Портрет Илије Протића*, 1866, НМБ; *Кнез Михаило на одру*, 1868, НМБ; *Свети Ђорђе на коњу*, 1870, НМБ; *Портрет Ђорђа Ивановића Масаџије*, 1870, НМБ; *Портрет Петра Петковића*, 1870, МГБ; *Пророк Данило и јеванђелист Марко*, 1871, НМБ; *Портрет Јована Косовљанина из Јагодине*, 1871, ГМС; *Портрети Младена и Јелене Јовановић с дететом*, 1871, ГМС; *Портрети Јоване Аврамовић и сина јој Антонија*, 1872, НМБ; *Портрет хаџи Тике Николића*, 1872, НМБ; *Портрети Крсте Николајевића и његове супруге Живане*, 1872, ГМС; *Портрет кнеза Милана*, 1873, НМБ; *Дете на одру*, 1874, приватно власништво, Београд; *Портрет супруге Тасе Живковића*, 1874, НМБ; *Херцеговачки осветник (Црногорац)*, 1875, УГЦ; *Одмор после боја*, 1878, НМБ и др.; књижевна: *Сеоба Србаља*, Нови Сад 1863; *Јелисавета кнегиња црногорска*, Београд 1868; *На гробу кнеза Михаила*, Београд 1868; *Кнезу српском Милану Обреновићу IV*, Београд 1872; *Песме*, Београд 1873; *Своме узвишеном добротвору Његовој светости Кнезу Српском Милану М. Обреновићу IV на дан венчања са светлом Кнегињом Наталијом*, Београд 1875; *Приповетке*, I—III, Београд 1876; IV, Београд 1878; *Дела*, I—X, Београд 1882—1883; *Ратници*, Београд 1886; *Песме*, I, Београд 1900; *Приповетке*, I, Београд 1902; *Дела Ђуре Јакшића*, I—IV, Београд, Земун 1911; *Две приповетке*, Оксфорд 1919; *Изабране песме*, Београд 1920; *Антологија Ђуре Јакшића*, Загреб 1924; *Целокупна дела*, I—IV, Београд 1928—1931; *Станоје Главаш*, Загреб 1932; *Преписка*, Београд 1951; *Песме. Јелисавета. Проза*, Нови Сад, Београд 1961; *Сабрана дела*, I—V, Београд 1978, са: Душан Иванић, *Хронологија живота и рада*, *Библиографија*, V; К. С. Ђурић, *Библиографија: Ђура Јакшић*, Београд 1984.

ЛИТЕРАТУРА: Лаза Костић, *Јелисавета кнегиња црногорска*, Матица, 1870, бр. 4—6; Светислав Вуловић, *Ђура Јакшић, песник и сликар*, у: Дела Ђуре Јакшића, 7, Београд 1883, 1—135; Љубомир Недић, *Ђура Јакшић: критичка студија*, у: Из новије српске лирике, Београд 1893, 4—12; Тодор Стефановић Виловски, *Моје успомене*, Сремски Карловци 1907, 337—346; Милан Богдановић, *Романтизам Ђуре Јакшића*, СКГ, 25/7, 1928, 506—511; П. Поповић, *Ђура Јакшић и српска књижевност 1863. године*, СКГ, 1928, бр. 7, 501—506; Јеремија Живановић, *Ђура Јакшић: Живот и рад*, у: Целокупна дела, 4, Београд 1931, IX—L; Исидора Секулић, *Осећајност код Ђуре Јакшића*, СКГ, 1932, бр. 3, 184—196; *Споменица Ђури Јакшићу*, ЛМС, 1932, књ. 333, св. 3; Исидора Секулић, *Судбина и карактер Ђуре Јакшића*, СКГ, 1939, бр. 7, 410—419; Влатко Павлетић, *Како су стварали књижевници*, Загреб 1956, 49—64; Миодраг Поповић, *Ђура Јакшић*, Београд 1961; Јован Скерлић, *Писци и књиге*, II, Београд 1964, 154—193; Милан Кашанин, *Судбине и људи: Огледи о српским писцима*, Београд 1968, 33—51; Миодраг Јовановић, Никола Кусовац, *Ђура Јакшић. Сликарство*, Београд 1978; Лазар Трифуновић, *Ђура Јакшић, сликар и песник*, Београд 1978; Васо Милинчевић, *Творци и тумачи: из српског романтизма*, Београд 1984, 242—255; Радмила Михаиловић, *Ноћ у делу Ђуре Јакшића*, ЗНМБ, 13/2, 1987, 111—123; Душан Иванић, *Модели књижевнога говора*, Београд 1990, 119—214; Миодраг Јовановић, *Међу јавом и мед сном, Српско сликарство 1830—1870*, Београд 1992, 176—200; Владимир Миланков, *Ђура Јакшић у причама и анегдотама*, Нови Сад 1993; Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, III, Београд 1994, 156—207; Мирослав Тимотијевић, *Ђура Јакшић „Молитва на Маслиновој гори”*, ЗНМБ, 15/2, 1994, 129—139; Синиша Јелушић, *Ut pictura poesis: књижевност и сликарство Ђуре Јакшића*, Приштина 1996; Васо Милинчевић, *Непозната проза Ђуре Јакшића у Враголану (1871/72)*, ЛМС, 1999, св. 4, 530—553.

Душан Иванић
Милош Радић

Јакшић, Јаков, устанички командант, управник штампарије, трговац (Угриновци, Срем, 3. XI 1774 — Београд, 29. I 1848)

Његово право презиме било је Поповић. У Пешти је 1804. постао самостални трговац. После Карађорђевог освајања Београда о свом трошку је оправио неке зидине познате као „двори Јакшићеви", по којима је касније прозван Јакшић. Децембра 1806. прешао је из Аустрије у Србију и постао ађутант капетану Михајлу Ђурковићу. Током Првог српског устанка учествовао је у неким важнијим биткама (Малајница, Делиград, Варварин, Тичар) као капетан регуларне војске, у многим под Карађорђем. После пропасти устанка пребегао је 1813. у Срем и живео у Новом Саду. По избијању Другог српског устанка, маја 1815. вратио се у Србију и учествовао у борбама (Ваљево, Ражањ, Поцерина, Мачва) као командант коњице. Звали су га „Јакшић Панцирлија" пошто је носио панцир и први га донео у Србију. Био је секретар српског митрополита Агатангела (1816—1824), хазнадар (благајник) кнеза Милоша (1824—1836), изабран за првог надзорника поште у Србији (1835) а управник Државне штампарије био од 1836. до 1842, када је пензионисан. Сахрањен је изнад олтара цркве Св. Марка на Палилули.

Написао је 1813. *Српски војени устав*. Преко 60 српских књига набавио је пренумерацијом. Претплаћивао се и за супругу Пелагију, сина Владимира, професора и статистичара, и ћерку Милеву.

ИЗВОР: Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској.
ЛИТЕРАТУРА: Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд 1888, 195—196; Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, Београд 1908, III, 459—460, 463, 578; Павле Васић, *Српска ношња за време Првога устанка*, ИГл, 1954, 1—2, 172—173.

Петар В. Крестић

Јакшић, Милован, фудбалер, књижар (Крагујевац, 21. IX 1909 — Александрија, Египат, 25. XII 1953)

Породица му је пореклом из александровачке Жупе, отац Радисав. Био је први голман репрезентације Југославије на Светском првенству 1930. у Монтевидеу (Уругвај), где је бранио на све три утакмице и допринео да Југославија освоји треће место, њен најбољи пласман на светским првенствима. Прославио се на утакмици против Бразила, када је стекао надимак Велики Милован. Девет пута је бранио за националну репрезентацију (1930—1934) и прашку „Славију" (1934—1935), а вративши се у земљу краће време био голман љубљанског СК „Бари". Најдуже је бранио за СК „Соко" (око 500 утакмица) и 17 пута за градску селекцију Београда. После Другог светског рата био је председник Савеза фудбалских тренера (1950—1953) и технички руководилац ФК „Црвена звезда". Изабран је за председника обновљеног клуба БАСК (1953). Умро је од срчаног удара приликом гостовања „Црвене звезде" у Египту.

Имао је књижару „Бели медвед" у Београду, на месту данашње зграде „Политике". У њој је продавао издања која су популарисала Совјетски Савез и пропагирала социјализам.

ИЗВОРИ: *Београд у сећањима 1919—1929*, Београд 1980, 209—210; Стеван Роглић, *Палилула у сећањима*, Станишта, 1988, 191.
ЛИТЕРАТУРА: Љубомир Вукадиновић, *Спортисти говоре...Албум спортских портрета*, Београд 1935, 64; Боривоје Марјановић, *Великани југословенског спорта*, Београд 1973, 51, 64, 66.

Дејан Обрадовић

Јанић, Голуб С., трговац, народни посланик, национални радник (Маврово, Македонија, 1851 — Београд, 1918)

Деда Јане дошао је из Маврова у Београд, отворио хан и стекао иметак. Отац Самуило био је трговац и добротвор, мајка Софија. Отац га је довео као дете у Београд

где је завршио основну школу и три разреда гимназије. Бавио се трговином, али је био активан и у националним пословима од 1882. После очеве смрти (1903) напустио је трговину и искључиво се посветио раду на ослобађању Старе Србије и Македоније. Био је веома активан при организовању четничке акције коју је подржавао морално и материјално. Био је један од организатора „Удружења Старосрбијанаца", чији је дуго година био и председник, један од оснивача „Друштва Српске браће" и његов дугогодишњи председник. Ово друштво је организовало све оружане акције у Турској. Био је добар познавалац прилика у Старој Србији и Македонији па су га представници власти консултовали о плану пропаганде.

Више пута биран је за народног посланика (1897—1900, 1903) и као посланик ушао у Законодавни одбор Народне скупштине. Био је биран и за одборника за град Београд. Био је члан многих хуманитарних и патриотских друштава, члан Управног одбора Задруге за штедњу и кредит (1896) и члан Управног одбора Првог краљевског српског повлашћеног бродарског друштва (1901—1912). Познат је као велики добротвор цркава и школа. Прославио је 25-годишњицу националног рада 1907. Учествовао је у српско-турским ратовима (1876—1878).

Био је ожењен Босиљком (1869—1936), ћерком Ђорђа Цинцар-Јанковића. Завршила је Вишу женску школу и, као и супруг, током живота помагала сиротињу и многе националне акције. Надживела је супруга и уписала га за оснивача Српског трговачког двора са прилогом од 1.000 динара. Основала је Задужбину Самуила и Голуба Јанића при Филозофском факултету у Скопљу са износом од 50.000 динара. Тестаментом је основала Задужбину Самуила и Голуба С. Јанића из Маврова при СКА, оставивши им 7.000.000 динара, с тим да се из прихода Задужбине подижу основне школе и зидају учитељски станови у Македонији. Основала је и Фонд Софије, Самуила и Босиљке Голуба С. Јанића у вредности од 1.500.000 динара, са наменом да се из прихода облаче сиромашна деца основних школа у тадашњој Јужној Србији.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1894—1912.
ЛИТЕРАТУРА: Владан Ђорђевић, *Крај једне династије*, I—III, Београд 1905—1906, I, 422; II, 332; III, 31, 168; Недеља, 1907, бр. 2—3, 24—25; Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, I—IV, Београд 1923—1925, IV, 41, 314; Лука Лазаревић, *Мали поменик*, Београд б. г., 129—130; *Споменица 50-год. Београдске трговачке омладине 1880—1930*, Београд 1931, 68—175; *Споменица 40-годишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894—1934*, Скопље 1934, 75; *Педесетогодишњица Српске краљевске академије*, Београд 1937, II, 339—343.

Александра Новаков

Јанић, Душан, берберин, позоришни радник, преводилац (Мокрин код Кикинде, 15. VI 1859 — Лондон, 1933)

Завршио је основну школу па 1872. пошао на берберски занат. У Темишвар је прешао 1874. и био берберин. Из Темишвара је отишао у Беч, где је научио немачки језик, пратио позоришне представе и читао драмска дела, нарочито Шилерова. Занемарио је занат и почео да учи глуму код позоришног редитеља Ролмана. Напустио је 1884. Беч и отишао у Лондон да отвори берберницу. У Лондону је постао члан Немачког радничког клуба и редитељ његовог позоришта (1888). Први драмски успех постигао је када је на енглеском написао и објавио драму *Славољубље* (1906) а убрзо потом и позоришни комад *Гавранови крици*, који је са успехом извођен 1910. у Штрандтеатру у Лондону. Под псеудонимом Валнеј прерадио је *Балканску царицу*, коју је 1913. написао црногорски краљ Никола Петровић и која је наишла на добар пријем код позоришних критичара у Лондону. За време Првог светског рата радио је на објављивању дела из српске књижевности. Од 1915. до 1918. написао је многе политичке чланке објављене у лондонским дневним листовима у корист Србије и југословенског програма ослобођења и уједињења, попут чланка *Where is the Serbian flag* објављеног у листу *The Near East* (1915). Превео је са српског на енглески језик: драму

Бранислава Нушића *Кнез Иво од Семберије*, драму Ристе Одавића *Хеј Словени* и приповетку Боре Станковића *Слава*, која је објављена у *The Balkan Review* (1920).

ИЗВОР: Властоје Д. Алексијевић, *Савременици и последници Доситеја Обрадовића и Вука Караџић*, рукопис у НБС, I—XVI, XV, 168—170.
ЛИТЕРАТУРА: Душан Поповић, *Срби у Банату до краја XVIII века*, Београд 1952, 130.

Урош Татић

Јанићије Девички, пустињак, светитељ (Зета, ? — ман. Девич, Косово, 2. XII 1430)

Према житију на задњем листу римничког и московског српњака подвизавао се у време деспота Ђурђа Бранковића. Као младић отишао је у Црну Реку на Ибру ради подвига. Ту је са братством доцније подигао цркву. Потом се подвизавао у једној пећини у девичкој пустињи. За њега је чуо деспот Ђурађ, с којим је тамо подигао цркву. Умро је у дубокој старости и сахрањен у гробници у свом манастиру. У београдском српњаку се за њега каже да је исцелио ћерку деспота Ђурђа, који је у знак захвалности подигао цркву на месту где се он подвизавао. Његове мошти се налазе у гробници у ман. Девичу. Црква га прославља 2. децембра по јулијанском календару.

ИЗВОР: Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, VI, Сремски Карловци 1926, бр. 9915.
ЛИТЕРАТУРА: Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 129—130; Милан Ивановић, *Црквени споменици XIII—XX век*, у: Задужбине Косова, Призрен, Београд 1987, 387—481; Хризостом Столић Хиландарац, *Јоаникије Девички*, у: Православни светачник I, Београд 1988, 182; Слободан Милеуснић, *Преподобни Јоаникије Девички*, у: Свети Срби, Крагујевац 1989, 152—154.

Предраг Пузовић

Јанко, Сеп (Janko, Sepp), адвокат, политичар (Банатски Деспотовац код Зрењанина, 1905 — Аргентина, 2001)

Рођен је у породици немачких беземљаша. Основну школу похађао је у Банатском Деспотовцу, грађанску школу и гимназију у Великом Бечкереку (данас Зрењанин), Жомбољу, Вршцу и Београду а матурски испит положио у гимназији у Пећи 1925. Уписао се на Правни факултет у Београду и након две године студије права наставио у Берлину и Инзбруку. Током студија ступио је у Савез немачких студената, националистичку организацију прожету идеологијом хришћанског социјализма. Потом је био на специјализацији из области социологије на универзитету у Вроцлаву, од чега је услед помањкања материјалних средстава морао да одустане. Вративши се у Краљевину Југославију 1932/33. служио је војни рок у школи резервних официра у Билећи и стекао чин поручника. Након отпуштања из војске запослио се као адвокатски приправник у Великом Бечкереку, где је обављао послове у месној организацији Културбунда. Приликом политичке диференцијације која је наступила у редовима немачке мањине 1934/35. приступио је Обновитељском покрету који је заговарао националсоцијалистичку идеологију. Посредовањем Централе за фолксдојчере из Трећег рајха на савезној скупштини Културбунда у августу 1939. изабран је за председника савезне управе Културбунда. Када је убрзо после тога постао и вођа немачке народне групе у Југославији, започео је да посредством организације Културбунда спроводи нацификацију и немачке мањине те њено организовање у виду корпорације јавног права. Уочи Априлског рата и током њега са најближим сарадницима одржавао је тајне контакте са немачком обавештајном службом шаљући јој поверљиве информације о приликама у Југославији. Након окупације Краљевине Југославије 1941. именован је за вођу немачке народне групе у Банату која је у годинама Другог светског рата починила многе злочине над припадницима ненемачких народа,

првенствено над Србима, Јеврејима и Ромима. Почетком октобра 1944. са Јакобом Авендером побегао је у Аустрију где су га савезничке власти ухапсиле и интернирале у Волфсберг. Крајем фебруара 1947, уочи изручења југословенским властима, побегао је из логора у Рурску област, где се сакривао током наредне две године. Успео је да се 1950. илегално пребаци у Италију те је 1951, обезбедивши исељенички пасош Црвеног крста, отишао у Аргентину и настанио се у Буенос Аиресу. Ухапшен је 1955, али је на интервенцију председника Перона пуштен из затвора. Потом се преселио у Кордову и запослио као пословођа у једној фабрици. Истовремено је био активан у националном организовању Немаца у Аргентини где је његовом заслугом отворена немачка школа у Кордови. Последње године живота провео је у сеоцету Виља Хенерал Белграно.

ДЕЛА: *Reden und Aufsätze*, Betschkerek 1944; *Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, Graz, Stuttgart 1982.
ЛИТЕРАТУРА: Herta Wagner, *Dr Sepp Janko im Dienst für Deutschland. 9. November 1905 — 9. November 1995*, s. l. s. a.; Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, Ljubljana 1966; Hans-Ulrich Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918—1978*, Göttingen 1980; Ekkehard Völkl, *Der Westbanat 1941—1944*, München 1991.

Михаел Антоловић

Јанковић, Атанасије Нацко, трговац, индустријалац (Јагодина, 1829 — Јагодина, 27. VII 1898)

Отац му Јанко Костић био је калајџија, мајка Стојанка. У Јагодини је завршио основну школу и посветио се породичном калајџијском занату. Након очеве смрти 1849. почео се бавити трговином. Са придруженим капиталом свога шурака Михаила Т. Аранђеловића откупио је 1882. од Јулија Бозитовца малу фабрику стакла, основану 1879. на периферији Јагодине. Ангажовањем страних стручњака и савременом технологијом његова стаклара је производњом свих врста шупљег стакла успела да се пробије на домаће и страно тржиште. У Србији имала је 33 комисиона продајна места. Обезбедивши нови зајам у намери да прошири производњу, преместио је 1892. стаклару на нову локацију близу железничке станице. После изласка М. Аранђеловића из ортаклука 1896. фабрика је пословала под фирмом „Нацко Јанковић и Син". Иако је прилично богат асортиман ове једине домаће стакларе обезбеђивао у почетку пристојну зараду, ипак је увоз јефтинијег стакла, пре свега из Аустроугарске, утицао на смањење њене производње. Када је умро, његов син Душан (1868—1938) покушао је да обнови производњу тражећи нове кредите, али и поред помоћи државе стаклара се 1907. угасила.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1882; ЗМЈ, Историјско одељење, Фонд Привреда — индустрија, *Фабрика стакла Нацка Јанковића*; ИАЈ, *Извод из Протокола умрлих цркве јагодинске Св. архангела Михаила*, бр. 22, 384/215; Бранко Перуничић, *Град Светозарево 1806—1915*, Београд 1975, 971, 1029.
ЛИТЕРАТУРА: Станимир Ђокић, *Јагодинска стаклара*, НЗа, 1936, св. I, 10—14; Милисав Обрадовић, *Настанак и развој индустрије Поморавља до Другог светског рата*, Светозарево 1975, 30—31, 36; Никола Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981, 187—188; Мира Бојкић, *Стакларе у Јагодини*, у: Књига о стаклу, Зборник радова, Јагодина 2002, 43—52.

Нинослав Станојловић

Јанковић, Емануил, писац, преводилац, књижар (Нови Сад, 1758 — Суботица, 5. X 1791)

Породица му је пореклом из Херцеговине. Отац Сава био је имућан новосадски трговац, мати Сара, рођ. Милорадовић. Најстарији брат Јован био је новосадски трговац, штампар и издавач. Основно и средње образовање стекао је највероватније у Новом Саду. Уписао се 27. априла 1786. на Медицински факултет универзитета у Халеу, где је остао до 1789, али студије није завршио. Како се на студије уписао тек са 28 година,

највероватније да је након основне и средње школе помагао оцу око трговине у Новом Саду. Постоје индиције и да је пре доласка у Хале студирао на универзитету у Лајпцигу. Путовао је 1786. са својим учитељем — доктором Тимеом, по Италији и Француској. Објавио је 1787. научно-популарну хидрометеоролошку студију *Физическоје сочињеније* захваљујући којој је 15. марта 1788. постао редовни члан научног природословног друштва у Халеу а од генерала Симеона Зорића добио позив да дође у Шклов за наставника руске војне академије. Позив је најпре прихватио, али га касније одбио одлучивши да се посвети просвећивању Срба. У овом периоду компилацијом и преводом са немачког припремио је књигу *Живот генерала Лаудона*, која је штампана 1788, али није сачувана. Из Халеа је 1789. отишао у Праг. Подстакнут повољним развојем догађаја у аустријско-турском рату и ослобођењем Београда од Турака, тражио је те године дозволу да у Београду отвори штампарију и књижару. Током боравка у Прагу код књижара Јана Михаила Сама изучавао је штампарски, књижарски и издавачки посао. Купио је и штампарију, али тражену дозволу није добио. Потом је 8. јануара 1790. затражио дозволу и од новосадског магистрата, који је најпре дао одобрење за отварање штампарије у Новом Саду, али га је убрзо повукао због монопола Курцбекове штампарије у Бечу. Остварено је само право штампања на другим језицима и латиницом, али и право продаје књига туђих издања. Почетни фонд за књижару обезбедио је куповином једног складишта књига у Прагу и марта 1790. отворио књижару у згради „Бели лав" у Новом Саду. Штампао је и каталог књига које је нудио у својој књижари. У њему су се нашле и француске књиге, иако су државне власти забраниле да се оне увозе у Хабзбуршку монархију. До смрти није одустао од идеје о отварању српске штампарије у Новом Саду. Отпутовао је у Беч како би поново покушао да добије дозволу. Болестан од туберкулозе, умро је на повратку у Нови Сад. Сахрањен је у Суботици, али му се не зна гроб.

Био је врло образован — владао је грчким, латинским и француским, преводио с немачког и италијанског, познавао основе хебрејског језика. Његовим преводом с италијанског драме Карла Голдонија *Терговци* први пут је у српску књижевност уведена комедија и постављено питање институционализације театра. Рукописи књига *Морална философија* и *Начело мудрости* су изгубљени.

ДЕЛА: *Физическое сочинение о изсишению и раздѣлению воде у воздухъ и изяаснение разливания воде из воздуха на землю*, Лајпциг 1787; *Живот генерала Лаудона*, Беч 1789; превод с италијанског: К. Голдони, *Терговци*, Лајпциг 1787; с немачког: Ф. Ксавер Старк, *Зао отаџъ и невальао сынъ*, Беч 1789; Ј. Јакоб Енгел, *Благодарни синъ*, Лајпциг 1789.

ИЗВОРИ: Оставштина Милана Шевића, *Емануил Јанковић (биографска грађа — белешке о животу и раду)*, РОМС, М.10799; А., *Белешке о историји српске књижевности*, РОМС, М.1667; А., *Белешке из српске књижевности*, РОМС, М.1948; Алекса Ивић, *Архивска грађа о српским књижевним и културним радницима (1740—1880)*, I, Београд, Суботица 1926.

ЛИТЕРАТУРА: Ђорђе Рајковић, *Манојло Јанковић. Биографско-књижевна слика*, ЛМС, 1881, књ. 126, св. II; Никола Андрић, *Пријеводна белетристика код Срба од год. 1777—1847*, Загреб 1892; Милан Шевић, *Проблеми Емануила Јанковића*, ЛМС, 1927, књ. 313, св. 1—3, 415—429; Eros Sequi, *I Mercatanti K. Goldonija i prevod E. Jankovića*, ПКЈИФ, 1962, књ. XXVIII, св. 3—4, 167—175; Боривоје Маринковић, *Девет фрагмената о Емануилу Јанковићу*, Књижевност, 1966, бр. 6, 502—531; Боривоје Маринковић, *У породичном кругу Емануила Јанковића*, Нови Сад 1970; Боривоје Маринковић, *Емануил Јанковић с оне стране непознатог*, ГФФНС, 1971, књ. XIV/1, 191—300; Боривоје Маринковић, *Литература о српским писцима XVIII столећа. Биографско-библиографски подаци о Емануилу Јанковићу (1758?—1791)*, ЗМСИ, 1972, св. 5, 187—208; Боривоје Маринковић, *Твораштво по сродности или Емануил Јанковић*, ГФФНС, 1972, књ. XV/1, 279—345; Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука*, Нови Сад 1984; Божидар Ковачек, *Чудесни Емануил Јанковић*, Театрон, 1995, бр. 92; Мирјана Д. Стефановић, *„Наравоучителна комедија" (Емануил Јанковић)*, ЗМСКЈ, 2003, св. 3, 565—578.

Исидора Поповић

Јанковић, Мијат, ктитор, градитељ (Бихор, 1713 — Јазак, Срем, 1786)

Подигао је у XVIII в. један од конака ман. Јазак у источњачком стилу. Сахрањен је насред црквене припрате. На мермерној плочи урезан је натпис да је родом „от Биора, от предјелов турецких" и да се 1786. представио у 73 години.

ЛИТЕРАТУРА: Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Сремски Карловци 1910; Вељко Петровић, Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 19, 27; Оливера Милановић-Јовић, *Фрушкогорски манастири*, Нови Сад 1988, 73.

Бранка Гугољ

Јанковић, Равијојла Рава, поручник, народни херој (Осијек код Сарајева, 1919 — Бијела Вода код Сокоца, Босна, 3. XI 1944)

Основну школу завршила је у родном селу а након два разреда Грађанске школе у Сарајеву због лоше материјалне ситуације прешла је у Стручну домаћинску школу „Кола српских сестара". Члан СКОЈ-а била је од 1941. а КПЈ од 1942. Партизанском покрету приступила је као борац Семизовачке чете НОПО „Звијезда" а у новембру 1941. прешла у Височку чету Варешког батаљона. Као добровољац марта 1942. приступила је 1. источнобосанском ударном батаљону и била постављена за референта санитета. У октобру 1943. прекомандована је у тек основану 19. бирчанску бригаду. Радила је на организовању санитетске службе у бригади и држала курсеве о прихватању и транспорту рањеника. За референта санитета бригаде постављена је у марту 1944. У току рата удала се за Митра Минића, народног хероја. Истакла се у борбама на Власеници (јун 1942), код Врбање (октобар 1942) и у нападу на Тузлу (октобар 1943). Погинула је током борби за ослобађање Сарајева. Имала је чин поручника НОВЈ .

Одликована је Орденом за храброст и 20. децембра 1951. Орденом народног хероја.

ЛИТЕРАТУРА: *Зборник народних хероја Југославије*, Београд 1957, 281; Мила Беоковић, *Жене хероји*, Сарајево 1967; *Борбени пут Шесте пролетерске НОУ (источнобосанске) бригаде*, Зеница 1977, 241; *Народни хероји Југославије*, I, Београд 1982, 318; *Деветнаеста бирчанска НОУ бригада*, Београд 1989, 104, 191—192, 278—287.

Марко Љубичић

Јанковић Миријевски, Теодор, педагог, реформатор, преводилац (Сремска Каменица код Новог Сада, 1741 — Санкт Петербург, 3. VI 1814)

Потиче из имућне породице која се из унутрашње Србије доселила у село Миријево код Београда а почетком XVIII в. у Сремску Каменицу. У родном месту завршио је српску вероисповедну основну школу а потом похађао латинску школу у Сремским Карловцима. Као доброг ученика узео га је за питомца темишварски епископ Вићентије Јовановић Видак и послао га у Беч на студије филозофије и права. Завршивши студије више од годину дана радио је у Бечу као секретар пуковника Фекетија а онда у Темишвару био секретар епископу Вићентију. Решењем Илирске дворске депутације почетком 1773. постављен је за првог директора српских и румунских основних школа Темишварског Баната. Поред митрополита Вићентија и царског комесара Мекензена постао је члан Комисије која је по налогу Бечког двора, а на темељу Школског устава 1774. израдила план за реорганизацију школства у Темишварском Банату. За успехе у вођењу школских послова награђен је угарским племством добивши придевак „от Миријева" (1774). Упоредо са спровођењем овог плана по налогу царице Марије Терезије преводио је методику Јохана Игњаца Фелбигера, тзв. *Ручну књигу*. Због тешкоћа око превођења јула 1776. отишао је у Беч и укључио се на течај при нормалној школи који је Фелбигер организовао за учитеље и

школске директоре. Истовремено је сарађивао са Илирском дворском депутацијом на изради Школског устава. Школски устав је потписан 2. XI 1776. а почетком 1777. завршено штампање превода *Ручне књиге*, чиме су Срби добили свој први педагошки уџбеник а он од Марије Терезије златни ланац. По повратку у Темишвар у јулу 1777. при нормалној школи започео је четворомесечни течај обуке српског и румунског учитељског кадра. Курсеве је држао и 1778. и 1779. На тај начин први је отпочео систематску едукацију учитеља код Срба у Аустријској царевини. У време његове управе (1776—1781) српским и румунским школама број школа и ученика се упетостручио. Био је активан на Угарском сабору у Пожуну (данас Братислава) 1782. када се оштро успротивио настојањима државе да Србима као званично писмо наметне латиницу, а да се ћирилица одржи само у црквеним књигама. На позив царице Катарине II средином 1782. дошао је у Петроград и укључио се у осмишљавање и реализацију реформе основних школа у Руском царству. Именован је за члана Комисије за уређење основних школа а главни задатак било му је старање о унапређењу наставе. На његову иницијативу донет је наставни план за основне школе и отпочело се са организовањем педагошких течајева за учитеље основних школа, тзв. „норми". Царским декретом постављен је 1783. за директора основних школа Петроградске губерније, где је основао Завод за спремање учитеља и био му управник. Завод је 1786. прерастао у Учитељску семинарију а из ње 1804. настао Педагошки институт.

Учествовао је у припреми и завршној редакцији Устава народних школа 1786. којим су предвиђене две врсте народних школа — главне и мале школе, писао уџбенике и био редактор другог издања Паласовог *Упоредног речника* (1790—1791). Написао је и кратку историју Русије, као и *Историју света* у три тома. Изабран је за члана Руске академије и Економског друштва а 1791. за заслуге у реформи школства награђен је и руским наследним племством. Иако је до смрти остао у Русији, допринео је развоју Карловачке гимназије јер је на иницијативу митрополита Стратимировића давао предлоге за рад и наставни план ове школе. Сахрањен је у Петрограду код цркве Александра Невског. Био је ожењен Јулијаном, са којом је имао сина Јована (1778—1811), генерал-мајора у руској војсци.

ДЕЛА: *Ручная книга потребная магистратомъ Иллйрическихъ Неунітскихъ малйхъ школъ въ Цесаро-Кралѣвскихъ государствахъ*, I—II, Беч 1776; *Азбучная дщица — ABC Täflein*, Беч 1776; *Правила для учащихся въ народныхъ училищахъ изданныя по высочайшему повеленію царствующей имй*, Санктпетербург 1782; *Прописи расположенныя по правиламъ Руководства къ чистоописанію изданнога для юношества вы народныхъ училищахъ Россійской имперіи*, Санктпетербург 1782; *Россійскій букварь для обученія юношества чтенію изданный при учрежденіи народныхъ училищь въ Россійской имперіи*, Санктпетербург 1782; *О должностьяхъ человѣка и гражданина. Книга къ чтенію опредѣлѣнная въ народныхъ училищхъ*, Санктпетербург 1783; *Руководство къ аривметике для употребленія въ Народныхъ Училищъ Россійской Имперіи*, Санктпетербург 1784; *Сокраштены катихизис*, Санктпетербург 1785; *Планъ къ установленію народных училищъ въ Россіской имперіи*, Санктпетербург 1785; *Пространный катехизисъ*, Москва 1786; *Всемирная исторія*, I—III, Санктпетербург 1787—1789; *Краткое землеописаніе Россійскаго государства*, Санктпетербург 1787; *Зрѣлище вселенныя на латинкомъ, россійскомъ и нѣмецкомъ языкахъ*, Санктпетербург 1788; *Краткая священнае історіа церкве Ветхаго и Новаго завета*, Беч 1793; *Краткая россійская исторія: изданная въ пользу Народныхъ Училищъ Россійской Имперіи*, Санктпетербург 1816.

ЛИТЕРАТУРА: Ристо Ковијанић, *Теодор Јанковић-Миријевски*, б. м. 1964; *Историја школа и образовања код Срба*, I, Београд 1974; Радмило Достанић, *Теодор Јанковић Миријевски*, ПС, 1996, бр. 42, 476—482; Светозар Дунђерски, *Теодор Јанковић Миријевски и демократизација српских школа у Војводини*, у: Европске димензије промена образовног система у Србији, II, Нови Сад 2006.

Исидора Поповић

Јанковић Митровић, Стојан, сердар котарских ускока, витез светог Марка (Жегар код Обровца, Далмација, око 1635 — Дувно, Херцеговина, 23. VIII 1687)

Рођен је у турској Далмацији, али се са оцем сердаром Јанком Митровићем и породицом преселио 1648. у Будин у млетачкој Далмацији. Када је ово насеље

млетачко-турским разграничењем 1671. поново припало Турцима, прешао је у Задар, где су Јанковићи купили лепу кућу у Рајској улици код цркве Св. Шимуна. Женио се два пута. Са првом женом Винком (помиње се у изворима и као Вука), коју је по свој прилици убио због неверства, имао је кћер Анастасију и два сина — Николу и Ђурђа — Алвижа (у књизи крштених у цркви Св. Илије у Задру уписан је 23. априла 1647. као Zorzi), који је, изгледа, умро као дечак. Други пут се оженио 26. августа 1676. Антонијом Реци, Гркињом римокатоличке вере. Са њом је имао синове Јосифа, Константина и Либерала.

Учествовао је у два млетачко-турска рата — Кандијском (1645—1669) и Морејском (1684—1699), и имао изузетно важну улогу у њима. Његова војничка и старешинска каријера може се у изворима поуздано пратити од 1. фебруара 1650, када је, иако једва дорастао за пушку, указом млетачког генералног провидура унет у списак посебно награђених котарских ускока са платом од 4 дуката, какву су обично примале ускочке старешине. После очеве смрти 1659. постао је вођа Срба ускока у Равним Котарима. Предводио их је све док није заробљен у једном сукобу са Турцима 9. марта 1666. У легенду је ушао после бекства из Цариграда, где је као султанов сужањ робовао четрнаест месеци. Његово ропство опевано је и у народној песми. По повратку из заробљеништва одлуком млетачког Сената проглашен је 10. фебруара 1670. за витеза светог Марка и од тада се у млетачким званичним документима титулише као „кавалир” (il Cavalier). Добио је такође у посед кућу Јусуф-аге Тунића и инвеституру за земљишта у Исламу Грчком, али је то изгубио приликом млетачко-турског разграничења следеће године, јер је Ислам Грчки поново припао Турцима. Између два рата, као старешина котарских ускока, што је формално озваничено 26. јуна 1681, сарађивао је са млетачким властима у управним пословима и одржавању мира на млетачко-турској граници. У то време пријатељовао је са старешином пераштанских хајдука Бајом Пивљанином, чији је брат Дмитар Николић био ожењен Стојановом сестром Јањом. У посебно тешким искушењима нашао се на почетку аустро-турског рата 1683, када је са турске стране млетачко-турске границе дошло до снажног српског народног покрета, који је имао за циљ ослобођење од турских власти. У покрет су се укључили и неки млетачки поданици, међу којима и његов брат Илија Јанковић. Како је Млетачка република и даље настојала да одржи добре односе са Турском и избегне рат, чинила је све што је могла да не пружи Турцима повод за непријатељство, па је ускраћивала подршку устаницима и узалудно покушавала да своје поданике држи по страни од устанка. Ради притиска на Илију Јанковића донета је 17. септембра 1683. одлука да се у Венецију интернирају његова браћа Стојан и Завиша. Њихово заточеништво није дуго трајало јер се у Венецији увидело да се рат са Турском не може избећи и да су јој они потребни међу ускоцима. У првим годинама Морејског рата предводио је нападе млетачких крајишника на турску Лику и Крбаву. Поред слабљења турских снага и разарања утврђења у овим областима, његов основни задатак био је да пресели личке и крбавске Србе на пуста или полупуста земљишта која је у Далмацији заузела млетачка војска. Током 1684. и 1685. предузео је више таквих напада и на територију своје сердарије преселио укупно 1.687 српских породица са 5.297 за оружје способних мушкараца. За неке од њих се ни у званичним актима не прикрива да су „на силу доведени”, због чега су се касније враћали на своја станишта. После пустошења Лике и Крбаве млетачке власти тражиле су да са својим крајишницима упадају у турску Босну. Приликом једног упада у правцу Дувна, предводећи своје ускоке, погинуо је у сукобу са Турцима. Провидур млетачке коњице Антонио Зено, учесник овог догађаја, написао је у свом извештају државним властима да је „погинуо онако како је и живео: као велики војник”. После његове смрти за старешину котарских ускока млетачки дужд поставио је указом 13. марта 1688. Завишу Јанковића и истом приликом одредио месечну плату од 10 дуката последњем Стојановом живом сину Константину. Према једној анонимној хроници сахрањен је у Будину.

ИЗВОР: Бошко Десница, *Историја котарских ускока*, I—II, Београд 1950.
ЛИТЕРАТУРА: Бошко Десница, *Ропство Јанковић Стојана*, ПКЈИФ, 1922, књ. II, 196—200; Бошко Десница, *Смрт Стојана Јанковића и сеоба рамских фрањеваца у Далмацију*, МСД, 1934, 1, 36—42; Бошко Десница, *Брачна трагедија Стојана Јанковића*, СКГ, 1940, н. с., књ. LXI, 88—91; Марко Јачов, *Ускочки сердар Јанко Митровић и његови синови у Кандијском и Морејском рату*, ИЧ, 1982—1983, књ. XXIX—XXX, 225—236; Војин С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530—1746)*, Београд 2000, 121.

Војин С. Дабић

Јанчић, Јован Сарајлија, пушкар, вођа буне (? — Градишка, Босанска Крајина, 25/26. IX 1809)

По надимку се може закључити да је рођен у Сарајеву. По занимању је био пушкар (туфегџија). Живео је у Градишки. Припремао је буну у Босанској Крајини од 1807. сарађујући са владиком Бенедиктом Краљевићем, устаничким старешинама у Србији, француским намесником Далмације Мармоном и аустријским пограничним властима. Помагали су га поп Никодим, поп Јово из Свињара и калуђери ман. Моштаница. Припреме за устанак трајале су две године, а интензивно од пролећа 1809. Планиран је напад на утврђења у Градишки, Дубици и Бањој Луци. Окупљања побуњеника почела су 23. IX 1809. али је он већ наредног дана ухапшен, пошто га је Турцима одао један сељак. Затворен је у Градишки, па пуштен, после неколико сати поново ухапшен. Суђење је трајало кратко пошто су Турци сазнали да је главни организатор буне. Убијен је у ноћи између 25. и 26. септембра и тиме је угушена прва буна Срба у Босни у XIX в.

ИЗВОР: *Грађа из земунских архива за историју Првог српског устанка*, II, Београд 1961, 174, 408.
ЛИТЕРАТУРА: Васо Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, Аранђеловац 2003, 94—100; Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку (1492—1992)*, Београд 2007, 184.

Радомир Ј. Поповић

Јастребов, Иван Степанович (Ястребов, Иван Степанович), дипломата, историчар, етнограф (Громушка, Тамбовска губернија, Русија, 27. I 1839 — Солун, 7. I 1894)

Отац Степан био је војни свештеник, мајка домаћица. Детињство је провео на Кавказу. Школовао се у Астраханском семеништу па Казанску духовну академију завршио са степеном кандидата богословља 1864. Учио је класичне језике. Усавршавао се у Одељењу за изучавање источних језика при Азијском департману Министарства иностраних дела у Петрограду где је научио турски, арапски и персијски језик. Дипломатску каријеру започео је као чиновник у руском посланству у Цариграду у рангу вежбаника (1866). За секретара и тумача конзулата у Скадру постављен је 1867. а за руководиоца 1868. За вицеконзула у Призрену постављен је после Тимајева априла 1870. и на том положају остао до августа 1874. У више наврата замењивао је конзула у Скадру. Дипломатском делатношћу успео је да заштити Србе на Косову и Метохији. Радио је на јачању њиховог просветног и духовног живота, трудио се да спречи њихово исељавање у Србију и однарођавање. Залагао се да се православнима осигура лична безбедност и уведе ред код српског свештенства. Обишао је многа тешко приступачна села Старе Србије и прикупљао историјске, етнолошке и етнографске податке. Водио је свештенике који су крштавали и венчавали Србе и тиме спречавао прелазак у ислам. Заслужан је за оснивање, рад и опстанак Призренске богословије. Био је посредник између српске владе и управе богословије. Преко њега је ишла преписка, новац, књиге и све што је богословији било потребно. У финансијским кризама често је управи позајмљивао новац а школску библиотеку снабдевао књигама. У то време основан је лист *Призрен* који је излазио на турском и српском језику. Окупљао је и саветовао виђеније призренске Србе и помогао их у спору са Цинцарима око цркве Светог спаса.

Конзул у Скадру био је од августа 1874. до августа 1875. По избијању босанско-херцеговачког устанка постављен је за члана конзулске комисије у Мостару, задужене да испита узроке устанка (август — новембар 1875). За време српско-турских ратова и руско-турског рата био је конзул у Дубровнику. Сва помоћ из Русије Црној Гори ишла је преко њега. За конзула у Призрену постављен је јула 1879. Краће време провео је као конзул у Јањини (септембар 1880 — фебруар 1881) те се вратио у Призрен и на месту конзула остао до марта 1886. У Призрену, где је владала анархија и Призренска лига деловала погубно по православни живаљ, штитио је не само богословију и школе већ и све српско становништво. Писмено се обраћао српској влади, обавештавао је о стању у богословији и молио за финансијску помоћ. Постављењем за генералног конзула у Солуну марта 1886. доживео је врхунац у својој дипломатској каријери. И даље је помагао Србе у Старој Србији.

Наставио је да се бави научним радом, систематизовао је своје радове и у Русији објавио етнографско дело *Обычаи и пьсни турецкихъ сербовъ* (1886). Друго издање допунио је писмима Македонаца конзулату у Солуну (1889) и у предговору доказивао да су словенски становници Старе Србије и Македоније Срби а не Бугари, због чега су Бугари књигу негативно тумачили. Иако није био изразити бугарофил, помагао је бугарске школе а многе Бугаре који су примили католичанство вратио у православље. Прве радове о бугарском питању објавио је у руском листу *Православное обозреніе* (1866—1867). Као конзул упознао је Стару Србију и проучавао фолклористику, етнографију и историју цркве. Радове је објављивао у *Гласнику Српског ученог друштва* (1874—1876, 1879—1882, 1885) и сарађивао у *Словинцу* (1884). Српска краљевска академија објавила је 1904. његов рукопис *Стара Сербіа и Албаніа*. Многи историјски споменици које је описао касније су нестали те су његове белешке једина сведочанства о њима. Велику помоћ у прикупљању материјала пружио му је Петар Костић, наставник и ректор Призренске богословије. Објавио је прву велику збирку аутентичних српских народних песама са Косова и Метохије. Сакупљао је различит драгоцени материјал из српских ризница. Преко српског посланства у Цариграду послао је у Београд више вредних предмета из Призрена и оригинала као што су Хрисовуље Стевана Дечанског и Антиминс патријарха Арсенија Чарнојевића.

Био је дописни члан СУД (од 1876) и СКА (од 1888), члан утемељивач Друштва Светог Саве (1888), почасни члан певачког друштва „Обилић” (1889), члан Руског географског друштва и Братства св. Гурија (1884), редован члан Друштва милостиве помоћи од бродолома и Историјско-филолошког друштва Русије (1889). Дописивао се са кнезом Николом Петровићем Његошем, митрополитом Михаилом Јовановићем, Пантом Срећковићем, Стојаном Новаковићем, Петром Костићем и многим истакнутим личностима. Због знања албанског и турског језика имао је пријатеље и поштоваоце и међу албанским и турским становништвом. Оженио се Нином (1888), ћерком Александра Тјурина, сенатора у Петрограду. Имали су сина Растислава и ћерку Људмилу. Сву покретну имовину после његове смрти супруга Нина је поклонила Српској гимназији у Цариграду. Сахрањен је на Солунском гробљу.

Одликован је великим бројем руских одликовања и српским: Таковским крстом III реда, Орденом св. Саве II и I реда, Знаком Црвеног крста, Медаљом Друштва свети Сава, Орденом независности Црне Горе II и I реда.

ДЕЛА: *Податци за историју српске цркве. Из путничког записника. И. С. Јастребова*, Београд 1879; *Обычаи и пьсни турецкихъ сербовъ въ Призренѣ, Ипекѣ, Моравѣ, и Дабрѣ из путевних записок И. С. Јастребова*, Петербургъ 1886; *Стара Србија*, Приштина 1995.

ИЗВОРИ: АС, МИД ПО Ф III/VI, 228/1884; Ф I/II, бр. 14/1888; Фонд Стојана Новаковића, 94; АСАНУ, Једанаест писама И. Јастребова Стојану Новаковићу 1887—1891, бр. 8718; Шематизам Србије, 1876—1893; ГСУД 1874—1885; Радослав Грујић, *Два извештаја конзула Јастребова о акцији Албанске лиге у Призрену 1880*, Зборник за историју Јужне Србије, суседних области, 1936, 403—406; *Јастребов књазу Николи 14. јуна 1886*, Записи, 1937, 90—91; *Библиографија расправа и чланака*, IV, Загреб 1965; Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 47, 443;

ЛИТЕРАТУРА: *Споменица педесетогодишњице призренске богословске учитељске школе 1871—1921*, Београд 1925; Петар Костић, *Европски конзули у Призрену*, ЈП, фебруар 1928; А. А. Половцов, *Русский биографический словар*, New York 1962; Владимир Бован, *Јастребов у Призрену*, Приштина 1983; Коста Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1989; *Иван Степанович Јастребов*, зборник радова, Призрен 1997; Петар Костић, *Аутобиографија*, Призрен 1997.

Александра Новаков

Јевдокија Балшић, деспотица (?, око 1375 — Италија?, после 1428)

Кћи је Ђурђа I Балшића и Теодоре, кћери деспота Дејана. Удата је за Исаула де Буонделмонтија, који је загосподарио Јањином после убиства Томе Прељубовића (1385). Исаул је прво био ожењен Томином удовицом Маријом, ћерком Симеона Уроша, полубрата Душановог. Захваљујући том браку постао је деспот, а после Маријине смрти, децембра 1394, оженио се Иреном Спата, удовом арбанашког главара. Од ње се развео 1403. и оженио Јевдокијом. У њиховом браку рођена су два сина од којих се старији звао Ђорђе. После смрти Исаулове, фебруара 1411, остала је неко време господарица „славног града Јањине и околних предела јањинских и градова". Настојала је да обезбеди наслеђе сину Ђорђу, али се сукобила са утицајним грађанима и претендентима на власт у Јањини. Пропао је план о синовљевом браку са ћерком господара Арте и полагању заклетве Ђорђу као наследнику. Криза се заоштрила кад се рашчуло да је тајно 1411. упутила посланство у Србију тражећи прилику за удају. У току исте године са синовима је протерана из Јањине. Није познато како је протицало њихово изгнанство, сем да је у првој етапи била у албанском Хадријанопољу (Дринополи) код породице Зеневиси а у Дубровнику 1427—1428. Није извесно да ли је боравак у Дубровнику повезан са доласком у Зету Стефана Марамонте-Балшића, који је настојао да обнови територију Балшића. Дубровачке власти су као услов поставиле да се она и људи из њене пратње морају „уздржавати и чувати да ни писмима ни преко гласника не изазову у Зети или околним областима неки метеж или смутњу". О њеном доласку са синовима Дубровчани су обавештавали деспота Стефана, Ђурђа Бранковића и госпођу Јерину. Ставили су јој на располагање канцелара Руска Христофоровића и курира за преписку са Србијом. Везе су одржаване посредством Дубровчана, који су се прибојавали да ће српски владар тражити да јој откажу гостопримство, а на другој страни нису госте пуштали из града. У Дубровнику ју је затекла вест о смрти деспота Стефана. Као да је то унеколико променило ситуацију. У септембру 1427. њеним синовима дата је барка да их одвезе у Апулију а месец дана касније барка да их одвезе до Сплита, што није искоришћено. Остала је са синовима у Дубровнику и до јуна 1428. издржавала их је дубровачка влада. Тада су пошли барком до Модона, а била им је ускраћена барка до знатно ближег Крфа, вероватно из политичких разлога. Ђорђе је 1435. боравио у Дубровнику, вероватно у вези с борбама против Турака у Албанији.

ЛИТЕРАТУРА: Constantin J. Jireček, *Die Witwe und die Söhne des Despoten Esaù von Epirus*, BNJ, 1, 1920, 1—16; Јорјо Тадић, *Промет путника у старом Дубровнику*, Дубровник 1939, 67—70; Giuseppe Schirò, *Evdokia Balšić vasilissa di Gianina*, ЗРВИ, 8/2, 1964, 383—391.

Сима Ћирковић

Јевђевић, Доброслав, четнички војвода, публициста, писац (Милошевац код Праче, Босна, 1895 — Рим, 2. X 1962)

Отац Димитрије био је свештеник, мајка Анђелка, рођ. Косорић. У младости је приступио „Младој Босни", па је искључен из сарајевске и свих других гимназија у БиХ. Гимназијско школовање наставио је у Београду, где је становао са Гаврилом Принципом. После сарајевског атентата ухапшен је и, иако малолетан, осуђен на доживотну робију и спроведен у арадски затвор. После Првог светског рата са групом арадских осуђеника умарширао је у Нови Сад (1918). Разоружали су аустријске чуваре

војних магацина, наоружали своје људе и дочекали српску војску. Завршио је гимназију у Београду, уписао се на Правни факултет у Загребу а потом студирао у Лајпцигу. У Новом Саду издавао је листове *Дан* (1919—1920) и *Истин*а (1921—1922). Био је председник окружног одбора и шеф војне акције Организација југословенских националиста (Орјуна) у Новом Саду. Покренуо је и уређивао гласило Орјуне — *Видовдан*. Током излажења листа (1922—1929) био је 390 пута тужен, а 34 пута осуђен. Сматрао је да је Југославија испуњење вековног сна српског народа да сви Срби живе у једној држави. Када је створена Бановина Хрватска, одустао је од југословенства и наставио борбу са својим непријатељима, усташама и комунистима. Улазио је и у уличне туче, учествовао у разбијању демонстрација својих неистомишљеника а једном приликом организовао бомбашки напад на правашку штампарију у Осијеку. Самосталној демократској странци (СДС) приступио је 1927. и постао њен секретар. Уз помоћ вође СДС-а Светозара Прибићевића те године издавао је лист *Наша застава*. По проглашењу диктатуре 1929. пришао је Југословенској националној странци. Влада Петра Живковића протерала га је 1932. из Новог Сада у Прачу, где му је живела мајка. На листи ЈНС изабран је за народног посланика у Рогатичком срезу 1935. и 1938. За председника општине Прача изабран је 1936, али је избор поништен. Револтирани гласачи на поновљеним изборима изабрали су га још већим бројем гласова. После Априлског рата 1941. прешао је у Херцеговину и помагао организовање устанка и заштиту српског народа од НДХ. По окончању борби са Италијанима прешао је на дипломатску акцију. Свој план да искористи немачко-италијанске супротности како би употребио Италијане у корист Срба саопштио је антинемачки расположеним генералима са Марином Роатом на челу. Они су план прихватили сматрајући га политичким вођом Срба у Херцеговини. Крајем 1941. на његов захтев из затвора је пуштен војвода Илија Трифуновић Бирчанин. У додир са ЈВО дошао је почетком 1942. преко мајора Бошка Тодоровића, команданта Оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине, који му је био истомишљеник у вези са сарадњом са Италијанима. Тодоровић је 6. јануара 1942. тражио од њега да издејствује мирно повлачење Италијана из херцеговачких вароши. Италијани се нису повукли, али после преговора који су уследили нису интервенисали у корист усташа током напада на Борач. Маја 1942. користио је Италијане у операцијама протеривања комуниста из Херцеговине. Истовремено је покушавао да обузда одмазду над српским селима која су Италијани сматрали за комунистичка. После смиривања ситуације организовао је обраду 1.500 хектара земље у Дабарском пољу, набавио храну од Италијана и издејствовао дозволу да се храна може слати из Србије. Први и једини пут генерал Д. Михаиловић се са њим, Бирчанином и другим командантима из тих крајева састао 13. јула 1942. у Автовцу код Гацка. Сазнавши за ово Италијани су га са Бирчанином ухапсили, али су их њих двојица убедили да нису припадници Михаиловићеве организације, већ да су се са њим састали у намери да га одвуку из табора западних савезника. Последњу велику улогу у Херцеговини одиграо је током Битке на Неретви (фебруар—мај 1943). Преко команде италијанске 2. армије издејствовао је повољан споразум са командантом немачких трупа у НДХ генералом Литерсом (споразум Јевђевић—Литерс). Немци су потписали да неће продирати у долину Неретве даље од Коњица, под претњом да ће их у супротном четници напасти. Циљ споразума био је да се Немци задрже даље од Јадрана, на којем се очекивала савезничка инвазија. Споразум је стављен ван снаге споразумом између Немаца и комуниста о заједничкој борби против савезничке инвазије. Италијани су га ухапсили јуна 1943. Одведен је у Рим, где је остао у заточеништву до капитулације Италије. Када је ослобођен, остао је у Риму. Радио везом јавио се Михаиловићу 1. децембра 1943. Као обавештајац деловао је до 23. јануара 1944, када му је Михаиловић наредио да српске војнике и официре ослобођене из италијанских логора усмерава према Лици и Западној Босни. Марта 1944. прешао је у немачку окупациону зону, у Трст па у Опатију. Михаиловић га је именовао за команданта Команде ЈВО за Лику и Хрватско приморје, која је имала два корпуса са око 1.600 четника. Ова формација легализована је код

Немаца под именом „Добровољачки одреди Гацке зоне”. Политика према Немцима није дала резултате као некада са Италијанима, јер је био сумњичен за везу са Михаиловићем. Његове су јединице, заједно са Динарском дивизијом, маја 1945. прешле у Италију где су их савезници разоружали и интернирали. Југословенске власти су више пута безуспешно тражиле да буде изручен. Био је оснивач и почасни доживотни председник Организације српских четника „Равна гора”. Живео је у Риму и повремено обилазио четнике у другим земљама. Основао је и уређивао *Српске новине*. Писао је и књижевна и историјска дела. Поводом трогодишњице смрти краља Александра написао је песму *Заклетва* коју је Соколски савез усвојио као обавезну рецитацију за све комеморативне соколске академије. Сахрањен је у Риму на некатоличком гробљу.

Одликован је Карађорђевом звездом са мачевима.

ДЕЛА: *Изабрани чланци*, Нови Сад 1925; *Сарајевски атентатори*, Загреб 1934; *Капи крви*, Београд 1950; *Од Индије до Србије — три хиљаде година српске историје*, Београд 1961; *Сабрана дела српског четничког војводе Доброслава Јевђевића*, Виндзор 1988; *У служби српском народу — мемоарски и други записи*, Крагујевац 2005.

ИЗВОРИ: ВАр, Четничка архива, Фонд ВК; АСЦГ, фонд Двор; *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, 1/14, Београд 1957, 137, 288—292, 728—729, 735; 2/12, Београд 1971, 788—789.

ЛИТЕРАТУРА: Лазо М. Костић, *Примери хиљадугодишње културе Хрвата*, V, Хамилтон, Канада 1966, 111—112; Нељко Плећеш, *Ратне године*, Дирфилд Бич 1983, 157, 165; Саво Скоко, *Крваво коло херцеговачко*, I, Пале, Београд 2000, 348—349; Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета*, I, Крагујевац 2004, 345.

Јевђа А. Јевђевић
Милосав Самарџић

Јевтић, Боривоје, књижевник, публициста, редитељ (Сарајево, 30. VII 1894 — Сарајево, 27. XI 1959)

Рођен је грађанској трговачкој породици. Имао је пет година када је остао без оца. Основну школу и класичну гимназију похађао је у Сарајеву и као ученик учествовао у револуционарном омладинском раду. После великог ђачког штрајка 1912. као ученик 7. разреда гимназије прешао је у Београд у намери да прекине школовање и посвети се револуционарном раду, али се убрзо вратио у Сарајево. Пошто је припадао покрету Млада Босна, после атентата у Сарајеву осуђен је 1915. на три године затвора. Релативно блага казна била је условљена чињеницом да се непосредно пред извршење атентата удаљио од Младе Босне, трудећи се да не буде директно уплетен у акцију. Казну је издржао у Зеници и Травнику. Као један од ретких преживелих чланова Младе Босне дуго је утицао на стварање култа о Гаврилу Принципу а неповољно писао о Недељку Чабриновићу, за којег је тврдио да је током ислеђивања одао своје другове, и Данилу Илићу. После Првог светског рата постао је члан Радикално-демократске странке. Био је новинар а од 1920. до 1941. драматург Народног позоришта у Сарајеву. У сезони 1925/1926. студирао је драматургију и режију код Макса Рајнхарта. По успостављању НДХ отпуштен је са посла пошто је одбио да потпише лојалност новој хрватској држави. Прешао је у Београд где је био уредник позоришног часописа *Српска сцена*, једно време радио у СКЗ и био драматург и директор Драме НП. У логору Бањица био је 1942. Потом је отишао у Шабац за драматурга (1947—1952). У Сарајево се вратио 1952. Последње године живота провео је у оскудици.

Сарађивао је од 1911. у часописима: *Босанска вила*, *Српска ријеч*, *Дело*, *Српска омладина*, *Књижевни југ*, *Будућност*, *Југославенски лист*, *Вечерња пошта*, *Политика*, *Српски књижевни часопис*, *Гајрет*, *Време* и др., а уређивао: *Ново дјело* (1918—1919), *Словенски југ* (1919), *Књижевна критика* (1923), *Књижевни преглед* (1924), *Преглед* (1929—1930), *Сарајевска сцена* (1936—1937), *Српска сцена* (1941—1942). Писао је приповетке, песме, драме, критике, есеје, преводио с немачког, енглеског и руског. Написао је 14 драма од којих је 10 извођено у Сарајеву, Скопљу, Београду, Загребу,

Бањалуци, Мостару, Нишу и Шапцу (*Дечко на сну*, 1926; *Царске кохорте*, 1928; *Полип*, 1931; *Фра Јукићево знамење*, 1933; *Америка по себи*, 1933; *Аникина узбуна*, драматизација приповетке И. Андрића, 1934; *Продавница ваздуха*, 1935; *Обећана земља*, 1936; *Подвиг на Суходолини*, 1939; *Црвени хафиз*, 1941. итд.). Његов драмски опус — и поред видљивих сценских конструкција, вербализма, експресионистичког манира и романтичарског заноса, посебно у историјским драмама — остаје најзначајнији у драмској књижевности БиХ између два светска рата. Оставио је многе драматуршке написе о позоришту, глуми, режији, као и неколико превода позоришних дела (Стриндберг, Толер, Сургучев, Цанкар). Био је члан главног одбора „Просвјете" (1932) и члан управе СКЗ. Супруга му Мира рођ. Коретић била је глумица.

ДЕЛА: *Заласци*, Сарајево 1918; *О профаним стварима*, Београд, Сарајево 1920; *Сарајевски атентат*, Сарајево 1924; *Царске кохорте*, Београд 1928; *Табашница, хроника једне улице*, Београд 1929; *Дарови мајке земље*, Београд 1931; *Десет година Сарајевског позоришта*, Сарајево 1931; *Дани на Миљацки*, Београд 1935; *Приповетке*, Београд 1937; *Пометени језици*, Београд 1952; *Играчке у времену*, Сарајево 1958; *Писци и маске*, Сарајево 1962; *Изабрана дјела*, I—II, Сарајево 1982; преводи с немачког: О. А. Форел, *Живот и смрт*, Сарајево 1918; Ф. Ниче, *Сумрак богова*, Сарајево 1920; А. Шопенхауер, *О писању и стилу*, Сарајево 1921.

ЛИТЕРАТУРА: М. Марковић, *Боривоје Јевтић*, Ослобођење, 28. XI 1959, 5; М. Ж., *Умро књижевник Боривоје Јевтић*, Политика, 28. XI 1959, 9; Ж. П. Јовановић, *Боривоје Јевтић*, КН, 4. XII 1959; Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Сарајево 1966; Јосип Лешић, *Сарајевско позориште између два рата*, I—II, Сарајево 1976; Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, Београд 1979; Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983; Љубица Томић Ковач, *Књижевно дјело Боривоја Јевтића*, Сарајево 1983; Јосип Лешић, *Историја југославенске модерне режије (1861—1941)*, Нови Сад 1986.

Зоран Т. Јовановић

Јевтић, Душан М., психијатар, универзитетски професор, публициста (Београд, 1. X 1899 — Београд, 11. IX 1966)

Матурирао је у Београду а студије завршио на Медицинском факултету Универзитета у Грацу (1928). Специјалистички испит из психијатрије положио је 1938. у Београду. После завршених студија и обављеног лекарског стажа радио је као лекар и лекар специјалиста у Државној болници за душевне болести у Ковину, Државној болници у Сарајеву и Државној болници за душевне болести у Београду (1938—1941). Изабран је 1940. и фебруара 1941. постављен за доцента на предмету Криминална психијатрија на Правном факултету у Београду. На предмету Судска медицина и психијатрија на овом факултету изабран је 1950. за ванредног а 1956. за редовног професора. Предавао је такође Криминалну психијатрију и Правну медицину. Као професор на Правном факултету обављао је низ функција међу којима и дужност продекана (1952—1954) а више година дужност шефа Катедре кривичног права. Сарађивао је на Филозофском факултету у Београду где је 1952. изабран за хонорарног ванредног професора за предмете Психопатологија и Анатомија и физиологија централног нервног система. По својој молби, из здравствених разлога, пензионисан је 1965. Његова супруга Надежда и ћерка Јасмина биле су такође неуропсихијатри, а ћерка Горица и син Драгош правници.

Великим бројем научних радова допринео је научним дисциплинама којима се бавио, нарочито правној медицини којој је дао назив под којим се она и данас негује на Правном факултету у Београду. Радове је објављивао у *Раду Југословенског лекарског друштва* (1932), *Лијечничком вјеснику* (1933), *Полицији* (1934, 1937), *Прегледу епархије нишке* (1935), *Билтену Криминалне управе МУП-а ФНРЈ* (1951—1952), *Аналима Правног факултета* (1953, 1959), *Народној милицији* (1954, 1956, 1958) и др. Научни и педагошки значај имају и његови уџбеници. У периоду између два светска рата бавио се књижевним радом и објављивао у књижевним часописима. Писао је прозу и поезију и

1927. и 1929. за свој књижевни рад добио награде Министарства просвете. Био је члан ПЕН клуба.

ДЕЛА: *Вампир*, Београд 1929; *Од Бога заборављени*, Београд 1932; *У храму*, Београд 1935; *Религиозна схватања душевно оболелих*, Ниш 1937; *Судска медицина*, Београд 1951; *Судска психијатрија*, Београд 1951; *О урачунљивости са судско-психијатријског гледишта*, Београд 1953; *Поремећај психичких функција. „О нервима”*, Београд 1953; *Криминална психопатологија*, Београд 1955; *Судска психопатологија*, Београд, Загреб 1959.
ИЗВОР: *Здравствени шематизам Краљевине Југославије*, II, Загреб 1932, 372.
ЛИТЕРАТУРА: *Реферат за избор др Душана Јевтића за редовног наставника Правног факултета*, Билтен Универзитета, Београд 1956; *Ко је ко у Југославији*, Београд 1957, 281; Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984, 283; *Познати српски лекари*, Београд, Торонто 2005, 316—317.

Срђан Миловановић

Јевтић, Јован, трговац, председник општине (Косовска Митровица, 1900 — Косовска Митровица, 30. VI 1969)

Отац Михајло био је угледан трговац. У Косовској Митровици завршио је основну школу и занатско-трговачку школу па трговао житом и мешовитом робом. На вишестраначким изборима 1931. изабран је за председника општине и на том положају остао до Априлског рата 1941. За време окупације као талац био је у затвору више од годину дана. После ослобођења 1945. национализована му је непокретна имовина па је радио као продавац у државним продавницама.

Док је био председник општине, залагао се за напредак града, за оснивање предузећа „Trepča Mines Limited”, за почетак рада у руднику олова и цинка (1930) а посебно се истицао у креирању стамбено-комуналне политике у Косовској Митровици. У његово време град је добио воду, струју, гвоздени мост на Ибру, зграде основне школе и бановинске болнице, три хотела, велики број вишеспратних кућа, неколико индустријских објеката и уређене улице. Био је члан многих хуманих и културних друштава и организација, члан управе Соколског друштва и дугогодишњи потпредседник Певачког друштва „Нушић”. Старао се о фондовима сиромашних ђака основне школе и гимназије, а посебно занатских и трговачких школа.

ЛИТЕРАТУРА: Зоран Ч. Вукадиновић, Милован Ј. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836—1941*, Приштина, Лепосавић 2001, 301—302.

Милован Ј. Богавац

Јекић, Драгомир/војвода Дејан, хемичар, четнички војвода (Крушевац, 1. XI 1881 — Охрид, 15. III 1913)

Матурирао је у Првој мушкој гимназији у Београду 1901. Студирао је природне науке на Великој школи, ужа специјалност хемија. Приступио је четничком покрету и 1905. прешао на турску територију (Стара Србија, Македонија) да би учествовао у борбама српског и македонског становништва за национално ослобођење. Борио се на Челопеку 1905. Четнички војвода, под именом војвода Дејан, постао је 1906. До 1912. више пута је тајно прелазио српско-турску границу и на турској територији остајао по неколико месеци борећи се често у друштву са Војином Поповићем — војводом Вуком. У фабрици шибица у Крушевцу радио је на дужности управника погона (1911—1912). Са те дужности отишао је у рат 1912. као добровољац. У Кумановској бици тешко је рањен и умро од последица рањавања. Сахрањен је у Београду уз државне и војне почасти.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1911—1912.

ЛИТЕРАТУРА: Политика, 3. V 1914, 2; *Споменица о прослави 100-годишњице Прве мушке гимназије у Београду, 1839—1939*, Београд 1939, 465; Воја Воке Стојановић, *Заслужни синови*, I, Београд 1940, 49.

Добросав Илић

Јелена, краљица, жена Уроша I (? — Брњаци, Косово, 8. II 1314)

Средином XIII в. удата је за српског краља Уроша I, али неодређене вести из извора не допуштају да се тачно утврди с којом западном властеоском или владарском династијом су се Немањићи тада ородили. Податак њеног биографа архиепископа Данила II да је била „од рода фружскаго" (француског), „од царског племена" и „од славних и богатих родитеља", као и чињеница да је јужноиталијански Анжујци називају рођаком превише су оскудни да би иједна од многих генеалошких комбинација понуђених у литератури (од непосредне везе с француском краљевском кућом Анжу, до посредних веза с њеном споредном граном Куртне) постала општеприхваћена. Према томе, ни за атрибут Анжујска, с којим се најчешће наводи, не може се наћи непосредна потврда у изворима. Како изгледа, имала је осетног удела у политичком животу већ за живота свога мужа (самостално издаје печатну повељу о пријатељству и трговини Дубровчанима 1267—1268), али тек након његове смрти, за краљевања њених синова Драгутина и Милутина, дошао је до пуног изражаја њен углед као краљице мајке. Одмах по ступању на престо 1276. Драгутин јој је дао на управу део државне територије који су чинили Зета с Требињем и мање одељене области, око Плава и око горњег и средњег тока Ибра (Улцињ је уступила својој сестри Марији после 1291). У својој „држави" остваривала је сва владарска права – имала двор с чиновницима, убирала царине, судила, издавала повеље, организовала набавке жита итд. Последњи пут се помиње у Зети 1306, а две године доцније ову област добио је Милутинов син Стефан. Након Дежевског споразума настојала је да уравнотежи сложене односе између својих синова. На симболичком плану та тежња се огледа у заједничким ктиторским подухватима (обнова опатије Св. Срђа на Бојани) и у даривању молитвених икона са заједничким представама Св. Николи у Барију и Св. Петру у Риму. Али њен утицај није био довољан да спречи дугогодишњи рат међу браћом у првој деценији XIV в. Изгледа да је то, поред одмакле животне доби, условило да се повуче из јавног живота после 1306. Још 1299, у време преговора о браку краља Милутина и византијске принцезе Симониде, византијски захтев да краљица мајка својом заклетвом гарантује испуњење уговорних обавеза Милутин је упорно одбијао.

Извори и позна традиција оставили су највише вести о њеној верској политици. Њено порекло и сразмерна бројност католичког живља у приморским крајевима подстакли су и олакшали јој блиске односе с католичком црквом. Одржавала је везе с папом (посредовала у преговорима о унији с бугарским царем Георгијем Тертером 1291. и краљем Милутином 1303, као и у обнављању града и епископије Сапе 1291), даривала је и обнављала католичке цркве (бенедиктинске опатије Св. Марије Ратачке и Св. Срђа и Вакха на Бојани, а приписује јој се и подизање фрањевачких манастира у Бару, Улцињу и Котору, 1288). Наведени поступци нису излазили ван оквира уобичајених за односе српских владара с католицима, па се не могу узети као показатељ да је задржала веру предака и у новој средини. Штавише, податке о оснивању фрањевачких манастира доноси само један позни аутор, чија се обавештеност озбиљно доводи у питање непостојањем вести о њеној обнови Св. Срђа (заједно са синовима), сигурно посведоченој сачуваним ктиторским натписом. С друге стране, њен прелазак у православље вишеструко је потврђен. Подигла је православни ман. Градац, првобитно предвиђен да буде заједнички маузолеј краљевског пара, али је та идеја напуштена. Задржавши крштено име, из руку свог духовника монаха Јова примила је монашки постриг у православној цркви Св. Николе код Скадра, вероватно почетком деведесетих година XIII в, будући да њен најранији датовани монашки портрет, у Ариљској цркви,

потиче из 1296. Према сведочењу Данила II дописивала се с духовницима у светим местима Истока, помагала је цркве (сачувана је њена повеља ман. Врањини), водила богоугодан живот, засновала у своме двору у Брњацима школу за сироте удаваче, а након смрти тело јој је пренето и положено у припремљен гроб у цркви ман. Градца. Канонизована је, добила житије, а служба и прославни дан (12. новембар по новом календару) прикључени су Милутиновим.

ИЗВОРИ: Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд, Загреб 1866, 54—101; Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I—VI, Београд, Сремски Карловци 1902—1926, I, бр. 45; III, бр. 4329, 5017, 5082—5085, 5543; *Acta Albaniae 1*, № 470, 509—511, 514—515, 520, 531, 544, 547, 554, 559, 577, 581, 585, 679; Александар Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 88; Љуб. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1, Београд, Сремски Карловци 1929, 28—31; *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, Београд 1986, 53, 114—115, 124—125, 127, 129.
ЛИТЕРАТУРА: Михаило Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, ГСАН, 203, н. с. 1, 1951 70—75; Гојко Суботић, *Краљица Јелена Анжујска — ктитор црквених споменика у Приморју*, ИГл, 1—2, 1958, 131—148; Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 85—88; *Историја Црне Горе*, 2/1, Титоград 1970; *Историја српског народа*, I, Београд 1981; Gordon Mc Daniel, *On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, UJ, 12, 1982—1983, 43—50; Даница Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 79—85; Ђуро Тошић, *Српске приморске земље (Зета и Травунија) у XIII вијеку*, у: Краљ Владислав и Србија XIII века, зборник радова, Београд 2003, 67—71; Оливера Кандић, *Градац. Историја и архитектура манастира*, Београд 2005, 49—57, 195—210.

Ђорђе Бубало

Јелић, Вукашин, пилот, потпоручник (Велика Јежевица код Пожеге, 18. IV 1917 — Пасадена, Калифорнија, САД, 10. III 2004)

Пилотску школу завршио је у Краљеву 1939. са одличним успехом. Звање пилота ловца добио је октобра 1940. и одмах укључен у састав 102. ескадриле елитног 6. ловачког пука. Са пратиоцем је први 6. VI 1941. напао немачке бомбардере који су бомбардовали Београд и оборио један двомоторни ДО-17. Заробљен је у Сарајеву и одведен у логор код Баден-Бадена, из којег је побегао после три месеца. Уз помоћ припадника француског покрета отпора домогао се Лисабона, одакле је пребачен у Лондон. За храброст испољену у ваздушним борбама и бекство из заробљеништва унапређен је у чин ваздухопловног потпоручника и одликован Златном медаљом „Милош Обилић”. Са групом југословенских пилота упућен је у САД ради преобуке на бомбардере Б-24, а ловцем бомбардером хокер харикен летео је и на ратишту у Средоземљу. Као искусан борбени пилот при крају рата одређен је за наставника пилотске школе у Јужној Африци. Настанио се у САД, где је активно помагао православну цркву. У Београду је 3. јуна 2002. добио Орден витешког мача I реда.

ИЗВОР: Персонална документација летачког особља, MJPB.
ЛИТЕРАТУРА: Данило Марић, *Wule Yelich, роман о Американцу Србину*, Мостар, Лос Анђелес 1997; Аеробилтен, 10. V 2004, бр. 82; *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд 2006, 248.

Чедомир Јанић

Јеличић, Цветко С., индустријалац, народни посланик (Брус, 16. VIII 1899 — Брус, 20. I 1971)

Основну школу завршио је у родном месту. После повлачења преко Албаније за време Првог светског рата, упућен је као ђак у Француску. Ступио је у француску Легију странаца и борио се на Вердену од јуна 1918. По повратку у родни крај, као и отац му Сибин, био је индустријалац и бавио се привредом. Приступио је Народној радикалној странци. Изабран је за председника општине 1934. и заслужан је што је у

Брусу изграђен хотел, зграда начелства, нижа пољопривредна школа, дечије опоравилиште, водовод, градско купатило, путеви за Блажево, Криву Реку и Ботуњу и за калдрмисање улица. За народног посланика изабран је 1935. на листи Богољуба Јевтића у Копаоничком срезу. Учествовао је у раду појединих скупштинских одбора. Одмах по формирању ЈРЗ постао је њен члан и на листи Милана Стојадиновића изабран 1938. по други пут за народног посланика у Копаоничком срезу. За време Другог светског рата пружао је помоћ словеначким избеглицама. Помогао је и Боси Цветковић, члану КПЈ из Крушевца, која га је после рата ослободила из затвора и запослила у Комуналном предузећу у Брусу где је радио до пензије. Одликован је француским орденом и носилац је Албанске споменице.

ЛИТЕРАТУРА: *Сенат, Народна скупштина*, Београд 1935; *Сенат, Народна скупштина*, Београд 1939; Милан М. Стојадиновић, *Ни рат ни пакт. Југославија између два рата*, Ријека 1970; Политика, 14. I 1972, 24; 20. I 1976, 26; 20. I 1981, 25; Аранђел Ц. Јеличић, *Бруски трагови прошлости и садашњости*, Брус 1999.

Предраг Лажетић

Јеремић, Ристо, лекар, историчар медицине (Фоча, Босна, 18. V 1869 — Мостар, 16. IX 1952)

Отац Јован био је златар, мајка Криста пореклом из трговачке куће Хаџивуковића. Српску основну школу завршио је у Фочи а прва три разреда Реалне гимназије у Сарајеву (1880—1883). Матурирао је у Дубровачкој гимназији 1889. У Бечу је започео студије медицине а завршио их у Грацу и промовисан за доктора целокупне медицине 1897. Запослио се 1898. као стажиста у Земаљској болници у Сарајеву а затим био секундарни и окружни лекар. Определивши се за хирургију усавршавао се уз примаријуса др Прајнделсберга и постао први босанскохерцеговачки хирург. Од 1904. до избијања Првог светског рата био је шеф Хируршког одељења болнице у Тузли, где је 1908. отворио санаторијум у којем су лечени болесници без обзира на имовно стање. У Првом балканском рату био је у Крагујевцу добровољни хирург (1912). Након атентата на престолонаследника Ф. Фердинанда у Сарајеву (1914) ухапшен је због рада у „Соколу" и „Побратимству" и сарадње с Народном одбраном. На Бањалучком процесу осуђен је на три године робије, али је амнестиран (1917) и пуштен на слободу. Отишао је у Царевац код Ливна где му је била породица, одакле су га аустријске власти преместиле на службу у Тузлу. Након ослобођења био је општински и болнички лекар у Тузли (1919—1920) а потом управник Земаљске болнице у Сарајеву (1921—1922). У време његове управе болница је реорганизована: уведена су нова одељења и изграђени нови павиљони и болница променила назив у Државна болница. Са министром здравља Хамдијом Карамехмедовићем саставио је правилник болнице. На изборима за конституанту 28. XI 1920. изабран је на земљорадничкој листи за народног посланика у Бијељини, али се на том мандату убрзо захвалио. Од 1923. до пензионисања 1934. живео је у Суботици и био шеф санитета Дирекције државних железница. На молбу деканата Правног факултета у Суботици прихватио је дужност хонорарног професора Судске медицине. Са др Иванићем и др Константиновићем сарађивао је у Централном хигијенском заводу. По избијању Другог светског рата повукао се у Сарајево. Пре уласка окупатора у Сарајево отишао је у Никшић, затим у Пљевља а 1942. у Београд, где је дочекао ослобођење. У Мостару је живео од 1946. За његов научно-стручни и национално-научни рад велики значај имало је познанство са Јованом Цвијићем 1911, када се потпуно предао научном раду у области историографије здравствене културе. Његови радови, монографске публикације и чланци не припадају само медицини и здравственој култури него и етнологији, географији, фармацији, антропологији и историји. Истраживао је медицински део архива у Дубровнику, Земуну, Сремским Карловцима, Новом Саду и Петроварадину. Сакупљао је народне песме, пословице и

обичаје, а доста речи је од њега за речник преузела Српска академија наука. У Централном хигијенском заводу основао је библиотеку и Медицинско-историјски музеј. Његовим настојањем прикупљен је значајан материјал, између осталог и цео Батутов кабинет са библиотеком. Своју богату архиву и библиотеку завештао је Српском лекарском друштву. Универзитет у Београду промовисао га је за почасног доктора 1937, СЛД изабрало за почасног члана 1952, а Скупштина БиХ именовала га 1952. за члана Научног друштва БиХ. Члан Матице српске био је од 1927.

Учествовао је у припремама за одржавање XI међународног конгреса за историју медицине 1938. Био је уредник и сарадник *Библиотеке за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва* коју је издавао Централни хигијенски завод. Са Ристом Радуловићем 1910. основао је сарајевски часопис *Преглед*. Сарађивао је од 1885. у многим периодичним публикацијама (*Босанска вила*, *Српски архив за целокупно лекарство*, *Просветни народни алманах*, *Годишњак* и *Гласник Географског друштва*, *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матице српске*, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, *Медицински преглед*, *Народно здравље*, *Гласник Министарства народног здравља* (1923—1925), *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, *Miscellanea* итд.). Музеј СЛД чува рукопис његовог превода Линденмајерове *Историје српског санитета*. Као претечу Сокола у Фочи је 1893. основао „Српско гимнастичко друштво" и трезвењачко друштво „Побратимство". По његовим инструкцијама у Тузли је основан Српски соко (1907) а у Сарајеву био је један од оснивача и утемељивача, председник и потпредседник културно-просветног друштва „Просвјета". Као студент био је под утицајем социјалистичких идеја и њихов велики агитатор.

Носилац је више домаћих одликовања.

ДЕЛА: Војислав Максимовић, *Библиографија др Риста Јеремића*, у: Одабрани радови, Србиње 1998, 329—337.

ЛИТЕРАТУРА: Милорад Драгић, *Г. Др. Ристо Јеремић као национална личност*, Политика 22. XII 1937, 8; А. Павловић, *Живот и рад доктора Ристе Јеремића*, МП, 1938, бр. 3, 3—5; Милорад Драгић, *Др Ристо Јеремић (1869—1952)*, САЦЛ, 1952, бр. 1, 85—87; Хамдија Крешевљаковић, *Др Ристо Јеремић (1869—1952)*, Живот, 1952, бр. 3, 198—201; Михаило Ф. Протић, *Први хирург Босанац и истакнути историограф*, Ослобођење, 16. IX 1962, 10; Михаило Јеремић, *Поводом стогодишњице рођења др Риста Јеремића (18. V 1869 — 16. IX 1952)*, САЦЛ, 1969, бр. 11, 1271—1276; Михаило Јеремић, *Пионир наше медицинске историографије*, Мостови, 1971, бр. 11, 81—87; А., *Др Ристо Јеремић*, у: Српско лекарско друштво. Споменица 1872—1972, Београд 1972, 190—193.

Петар Микић

Јеремић Ракарац, Петар, фрајкорски официр, оборкнез (Ракари код Мионице, 1740 — Ракари, 1795?)

Чин потпоручника у Михаљевићевом фрајкору добио је 9. новембра 1788. а 21. априла 1790. чин поручника. У фрајкору је био 23 месеца и учествовао у борбама против Турака, приликом освајања Ваљева и Чачка (1788). После растурања фрајкора прешао је у Аустрију и већи део 1791. провео као емигрант у Петроварадину, уживајући пензију. По примеру архимандрита Стевана Јовановића почео је преговоре са Турцима и у Србију се вратио без дозволе Ратне команде у Бечу септембра 1791. Са њим су били Алекса Ненадовић, Лазар Илић, Јанко Петровић и Милисав Милошевић. Када су му Аустријанци пребацили да је изневерио цара, одговорио им је да се у Србију вратио бринући се за породицу и због страха да му имовина не буде опљачкана. Иако је постојала могућност да му Бечки двор укине пензију, није желео да се врати у Срем већ је подмитио београдског мулу да му код београдског везира изради опроштај. Захваљујући томе постављен је за оборкнеза у Ваљевској нахији. Касније је пристао да прима аустријску пензију која му је кришом дотурана на граници, а за узврат подносио извештаје о збивањима у Србији. Један је од потписника захтева упућеног митрополиту Стратимировићу да се пронађу и врате богослужбене књиге и ствари манастиру Ћелије.

У изворима се помиње и под презименом Ђурђевић и Илић. Потомци су му Радовановићи.

ЛИТЕРАТУРА: Драгољуб Павловић, *Србија за време последњег Аустро-турског рата 1788—1791*, Београд 1910, 360; Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791—1794*, Београд 1927, 67; Љубица Трајковић, *Ваљево и околина*, Београд 1956, 19; *Шабац у прошлости*, I, Шабац 1970, 387.

Радомир Ј. Поповић

Јерина/Ирина Бранковић, деспотица, жена деспота Ђурђа Бранковића (? — Рудник, 3. V 1457)

Потицала је из византијске царске куће Кантакузина. Отац јој је био Теодор Кантакузин, позната личност с краја XIV и почетка XV в., по свој прилици син Матије Кантакузина, чији је отац Јован VI Кантакузин био чувени византијски цар. Била је из солунске гране Кантакузина који су били у сродству с владајућом династијом Палеолога. Удала се за деспота Ђурђа Бранковића 26. децембра 1414, пошто се већ знало да ће бити наследник српског престола. У Србији је остала до краја живота и запамћена је боље него било која друга средњовековна владарка. С Ђурђем је изродила синове Тодора, Гргура, Стефана и Лазара, и кћери Мару и Кантакузину. У јесен 1426. с мужем је посетила Дубровник, пошто је боравила у Зети. Од 1427. била је српска владарка а од 1429, када је Ђурађ крунисан деспотском круном, била је деспотица. По дубровачким и млетачким документима била је „снажна и одлучна", „много моћна", па је имала велики утицај на мужа. Фаворизовала је Грке који су, бежећи испред Турака, стизали у Србију. Њен брат Тома стекао је више поседа и командовао је српском војском, а њен други брат Георгије био је градитељ Смедеревског града. За своје патње тежаци, који су кулучили при изградњи, окривили су господаре и њу као предводника па је постала „проклета Јерина". Њеним именом назвали су градове са којима није имала никакве везе. Од 1439. до 1444, док је Деспотовина била први пут под влашћу султана, била је с мужем у емиграцији, у Угарској, Зети и Дубровнику. Турци су јој 1441. ослепили синове Гргура и Стефана, а у царском харему држали кћер Мару. После смрти деспота Ђурђа, који је према њој био изузетно пажљив, у породици је дошло до раздора. Подржавала је слепога Гргура, што је изазвало сукоб с најмлађим сином деспотом Лазаром, наследником престола, који јој је према сведочанствима наративних извора сипао отров у салату.

ЛИТЕРАТУРА: Јован Драгашевић, *Чија је кћи била Јерина Ђурђевица*, Отаџбина, 1887, књ. 16, 177—190; Михаило Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији*, Београд 1926, 97—114; Мило Вукчевић, *Ђурђева Јерина у традицији и науци*, Вршац 1934; Божидар Ферјанчић, *Византинци у Србији прве половине 15. века*, ЗРВИ, 1987, бр. 26, 174—181; Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 63—705.

Момчило Спремић

Јеротеј Рачанин, јеромонах, преписивач, путописац (? — ман. Велика Ремета, после 1727)

Први пут се помиње 1675. када је у ман. Рачи преписао богослужбену књигу *Триод*. Напустивши са сабраћом матични манастир у Великој Сеоби 1690, зауставио се у угарском селу Фелдвару, на обали Дунава. Ту је преписао на српски превод књиге хришћанског филозофа Агапије *Амартолон сотирија — Грешних спасеније* (1697), исписао први и други део троделног *Часослова и каноника са поученијама* (1698), преписао *Минеј за март* (1698) и *Минеј за април* (1699). Претпоставља се да од њега потичу *Ирмологија са стихологијом* и *Псалтир са последовањем* из 1700. и још неколики преписи. Са још два монаха и петоро мирјана, међу којима је била и жена Неда

Параносић из Ирига, од 7. јула 1704. до 23. јула 1705. путовао је у Јерусалим и Свету земљу. На путовању је записивао легенде и историјске реминисценције и описивао пределе и градове, живот и обичаје њихових становника. Са посебном пажњом описивао је манастире и цркве и богослужење у њима. Бележени по узору на византијске проскинитарионе — водиче по местима Свете земље, и прожети личним доживљајима, његови описи имају одлике путописне прозе. Дошавши у ман. Беочин купио је штампани *Триод* за село Беочин. Касније је прешао у ман. Велику Ремету и ту путописне записе са поклоничког путовања уобличио у штиво *Путьшаствіе къ граду Іерусалиму Іеромонаха рачанинскаго*. Путопис је 1840. код проте Павла Стаматовића у Сремским Карловцима запазио руски слависта Осип Бодански. Према каснијем препису објавио га је 1861. у руском научном часопису *Чтенија*. У међувремену изворни рукописни текст и други Јеротејеви списи уништени су када се срушила Стаматовићева кућа у поплави која је задесила Сремске Карловце 1847. Фототипско издање текста из 1861. објавио је Боривоје Маринковић 1969, а превод путописа на савремени језик публиковао Томислав Јовановић 1994. у *Браничеву*.

ЛИТЕРАТУРА: Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 166—167; Боривоје Маринковић, *Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину*, ГФФНС, 1969, св. 1, 263—299; Мара Харисијадис, *Један недовољно запажен запис Јеротеја Рачанина*, ПКЈИФ, 1969, св. 3—4, 236—245; Томислав Јовановић, *Путопис Јеротеја Рачанина*, Браничево, 1992/93/94, бр. 40, 62—67; Катица Шкорић, *О Рачи и Рачанима*, у: Стихологија Кипријана Рачанина, Нови Сад 1996, 11—33; Слободан Милеуснић, *Рачани у Великој сеоби*, РЗ, 1997, бр. 2, 50—57; Динко Давидов, *Поклоничко путовање Јеротеја Рачанина*, ЛМС, 2006, књ. 478, 734—744.

Радован Мићић

Јефтановић, Глигорије М., трговац, велепоседник, народни вођа (Сарајево, 7. II 1840 — Сарајево, 15. III 1927)

Основну школу похађао је у Сарајеву а трогодишњу трговачку у Бечу. До смрти оца Манојла (1878) радио је у његовој радњи. Од оца је наследио дрвару на Бембаши, хан у вароши и успешно водио посао. Саградио је кућу у центру града и први модерни хотел у Сарајеву „Европа" (1882), био власник „Хотелског и индустријског д. д.", предузећа и радње за трговину колонијалном робом (основано 1884), на Кошеву подигао циглану са модерном кружном пећи (1890) и откупио и модернизовао Шпрунгову кречану у Хаџићима. Учествовао је у оснивању Босанско-херцеговачке народне дионичарске банке (1888), Српске штедионице у Сарајеву (1904), потом Српске народне банке (1907). Као српски представник изабран је у управни савет Привилеговане земаљске банке за БиХ (1907) и од оснивања 1909. био члан Трговачко-занатске коморе у Сарајеву. Председавао је априла 1910. скупом српских привредника из БиХ на којем је донета одлука о оснивању Српске централне привредне банке у Сарајеву (основана 1912). Биран је више пута за председника општине и школског одбора. Новчано је помагао оснивање друштва „Просвјета", српске школе, цркву, разна културна и спортска друштва и сиротињу. Учествовао је у оснивању Српског певачког друштва „Слога" (1888) и биран за почасног (1892) и правог (1895, 1896, 1898) председника. Био је на челу Одбора за подизање споменика песнику Сими Милутиновићу Сарајлији. Од 1911. био је члан градске управе у Сарајеву.

При распаду турске власти јула 1878. изабран је у народну владу. Помагао је избор С. Косановића за дабро-босанског митрополита (1881) и потписао протест цару против његовог смењивања (1885). Са представницима српских општина тражио је 1893. од земаљске владе да општинама врати надзор над вероисповедним школама укинут маја претходне године. Преко политичара Ђ. Красојевића упознао се са угледним српским политичарима из јужне Угарске који су покрет за самоуправу помагали правним и политичким саветима. Са М. Политом Десанчићем и Ђ. Красојевићем саставио је тзв. Први царски меморандум (датиран у Бечу 5. XII 1896) у којем су поред

верске и школске самоуправе тражили право на званичну употребу српског имена, народног назива за језик (српски уместо босански), ћириличког писма и народних симбола. На захтев аустроугарског министра финансија Б. Калаја цар Франц Јозеф одбио је да их прими па су меморандум предали Дворској канцеларији. Власти су на меморандум одговориле економским бојкотом, притисцима и застрашивањем. После овог неуспеха добио је подршку из свих српских земаља и од митрополита Михаила. Са В. Шолом марта 1897. уручио је Други царски меморандум лично цару, али је Б. Калај накнадно израдио царево решење да поводом српских жалби није ништа конкретно пронађено. По повратку у земљу помогао је покретање *Српског вјесника* (1897). На предлог владе сачињен је 1898. нацрт устава који је са српском делегацијом јула исте године предао патријарху Јоакиму III. У вези са преговорима са Патријаршијом боравио је наредних година више пута у Цариграду, настојећи да ограничи њен утицај у пословима црквене и школске самоуправе. Од октобра 1899. до маја 1900. преговарао је са босанскохерцеговачким митрополитима око нацрта устава. Започео је и преговоре са вођама муслиманског аутономног покрета. Маја 1900. обратио се цару Трећим царским меморандумом, који је после вишемесечних преговора са Б. Калајем предао цару наредне године. Поред раније изнетих жалби у њему је највише пажње посвећено католичком прозелитизму и протежирању католичке цркве у односу на православну. Маја 1902. уручио је Четврти царски меморандум. Поред српских посланстава у Бечу и Цариграду и конзулата у Будимпешти везе са Србијом одржавао је и преко Срба из Војводине и Загреба, као и новинара и јавних радника из Сарајева и Београда. У време Обреновића (1901—1903) примио је 92.000 форинти а затим разним каналима новчану помоћ добијао и од Н. Пашића. Марта 1903. поднео је са В. Шолом молбу за покретање листа *Српска ријеч*. На оснивачкој скупштини деоничара „Српске акцион. штам. у Сарајеву" (1904), изабран је за председника друштва, а за главног уредника листа постављен С. Кобасица. У међувремену је Е. Гаврила сачинио програм рада ове политичке групације. Иако су га потписали само српски политичари са Јефтановићем на челу, остављена је могућност да приступе и муслимани и католици те је у наслову изостављена реч српски — Програм рада народа у Босни и Херцеговини (1904). Септембра исте године предводио је делегацију босанскохерцеговачких Срба на крунисање краља Петра у Београду. После усаглашавања у Цариградској патријаршији цар је у августу 1905. у Ишлу потписао решење о прихватању „Статута о уређењу црквене и школске управе у српско-православним епархијама у Босни и Херцеговини" који је свечано проглашен у Сарајеву. На првим изборима за аутономне установе у новембру 1905. изабран је за потпредседника у Велики управни и просветни савјет за целу БиХ а потом и у шири и ужи Управни и просветни савјет Дабро-босанске митрополије. По прогласу анексије потписао је у Будимпешти заједничку изјаву да је присаједињење БиХ Аустроугарској учињено без знања народа и против његове воље (1908). Када је Србија присиљена да призна анексију, дао је у Бечу изјаву да ће бити одан династији Хабзбурга (1909). На тражење министра М. Миловановића са вођама других српских политичких група склопио је споразум о заједничком деловању (1909). По доношењу устава (17. II 1910) постигнут је споразум у „Одбору тридесетдеветорице" да Српска народна организација изађе јединствено на изборе. У Сабор је ушао као вирилни члан и био члан буџетског, контролног и финансијског одбора. После атентата на Франца Фердинанда (1914) хрватски и муслимански демонстранти демолирали су његову кућу, трговине, штале и хотел „Европа" а кућу у којој се налазила редакција *Српске ријечи* порушили. Документација пронађена у његовој кући искоришћена је да буде оптужен за одржавање тајних веза са Србијом. Ухапшен је 25. јула и осуђен на годину дана тешке тамнице. По издржању казне пребачен је у кућни притвор уз кауцију од 40. 000 круна. Марта 1917. потписао је представку властима у којој је са другим српским политичарима тражио помиловање осуђених на смрт у Бањалучком велеиздајничком процесу. Поново је ухапшен 5. јуна и на основу документације пронађене у Београду и у стану Е. Гаврила у Петровграду (данас Зрењанин) оптужен за

рад на отцепљењу БиХ од Монархије и присаједињењу Србији. Пуштен је у децембру 1917. Био је први потписник Изјаве (меморандума) коју су најистакнутији српски и хрватски политичари из БиХ у септембру 1918. уручили председнику угарске владе грофу И. Тиси тражећи потпуну амнестију политичких осуђеника, накнаду штете невино пострадалима, повратак уставности и предају управе у земљи члановима предратног Босанско-херцеговачког сабора. Као председник Главног одбора Народног вијећа БиХ, образованог у октобру 1918, радио је на успостављању нове власти, одржавању реда и мира и снабдевању становништва намирницама. У име Народног вијећа изабран је у Пленум Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу а после рата у Привремено народно представништво Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Као најстарији посланик био је први привремени председник Скупштине 1919. У страначком груписању после рата приступио је радикалима. Његово име наводи се и као Григорије и Глиша. Имао је синове Душана, Здравка и Манојла и кћери Круну (удату за М. Сршкића) и Драгицу. Одликован је орденом Франца Јозефа II реда (1911).

ИЗВОРИ: АС, МИД, ПО, Рол. 381, 390—391, 394—397, 400—403, пов. бр. 2252 и 2289; АС, МИД, ПО, Л. ф. Мил. Миловановића, рол. 15 (забелешке од 8. VI 1909. и 18. V 1910); АСАНУ, Историјска збирка, 12 457; Глигорије М. Јефтановић и др., [Проглас] *Срби браћо!*, Сарајево, 28. I 1891, БМС, Дк III 35; *Три царска меморандума о српско-православним приликама и уређењу вјерско-просвјетне самоуправе у Босни и Херцеговини*, Нови Сад 1902, VIII, 19, 34—35, 41, 104, 113, 118, 138; *Цариградска споменица*, Нови Сад 1902; *Стенографски извјештаји о сједницама босанско-херцеговачког Сабора*, св. III, Сарајево 1911, 53—54; Календар Просвјета, за год. 1912, 1911, 310—312; за год. 1913, 1912, 229, 232; *Програм*, СР, Сарајево, 24. VIII (6. IX) 1913, 1—2; *Програми и статути српских политичких странака до 1918. године*, Београд 1991, 289—300, 385—392, 435—438.
ЛИТЕРАТУРА: А., *Глигорије М. Јефтановић, првак и вођа српског народа*, БВ, 1904, бр. 1, 1—3; Јосо Лакатош, Ацо Деспић, *Индустрија Босне и Херцеговине*, Загреб 1924, 208—209; А., *Смрт Глигорија Јефтановића*, Време, 1927, бр. 1882, 3; Ст. Кобасица, *Глигорије Јефтановић*, Политика, 1927, бр. 6785, 1; *Споменица Српског певачког друштва „Слоге" у Сарајеву (1888—1928)*, Сарајево 1928, 16—18, 22—24, 28—29, 35—36; Ст. Кобасица, *Глигорије М. Јефтановић*, Самоуправа, 1936, бр. 44, 5; Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906—1911*, Београд 1962, 556, 569; Хамдија Крешевљаковић, *Сарајево за вријеме аустроугарске управе (1878—1918)*, Сарајево 1969; Томислав Краљачић, *Прилог проучавању веза др Емила Гавриле са политичким покретима у Босни и Херцеговини*, ГДИБиХ, 1979, XXVIII—XXX, 169—170, 177—180; Божо Мађар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево 1982; Ђорђе Микић, *Велеиздајнички процеси у аустроугарској политици у Босни и Херцеговини*, у: Зборник радова Велеиздајнички процес у Бањалуци, Бањалука 1987, 56—61, 77; Владимир Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992; Војислав Максимовић, *Митрополит Сава Косановић 1839—1903*, Српско Сарајево 2003; Борјанка Трајковић, *Никола Т. Кашиковић, Живот и дело*, Београд 2006.

Ненад Урић

Јехличка, Јосип, гимнастичар, соколски радник (Холетин код Хлинског, Чешка, 12. IX 1891 — Ужице, 2. VIII 1986)

У Чешкој је завршио трговачку школу и као врстан вежбач двогодишњи високи течај за предњаке Соколског савеза Чешке. У јануару 1911. био је међу десетак сокола гимнастичара које је Соколски савез Чешке упутио у Србију на позив Краљевине Србије. Распоређен је у Ужице за наставника гимнастике у гимназији. Под утицајем панславизма и васпитаван у соколском духу у Ужицу је исте године основао прво соколско друштво. У Првом светском рату борио се као добровољац у Дринској дивизији 1914. на Церу и Колубари. Прележао је тифус и упућен у Дебар да шири соколски покрет. Потом се вратио у Ужице и скривао се од 1916. до 1918. пошто је био аустријски држављанин. Између два светска рата предузео је акцију за изградњу новог златиборског пута од Ужица (1918), био иницијатор Првог добровољног ватрогасног друштва у Ужицу и његов први председник. Обновио је соколско друштво у Ужицу и у оквиру њега основао музички оркестар, фудбалске тимове „Златибор" и „Ера", развијајући и друге спортске гране. Оснивао је соколска друштва по варошима и селима од Ариља и Пожеге до Сјенице и Рудог, у Санџаку, западној Србији и источној Босни.

Водио је своје вежбаче по градовима Југославије на слетове, као и у Софију и Праг. Његовом заслугом Ужице је постало центар једне од највећих соколских жупа. На скупу у Београду 1929. успротивио се спајању соколске организације. Због неслагања са директором гимназије 1930. премештен је у Крагујевац а 1934. вратио се у Ужице и настанио у новоизграђеном соколском дому. Набавком првих скија 1935. започео је ширење скијања у Ужицу и на Златибору. Други светски рат провео је у Ужицу а после ослобођења наставио активности у оквиру Друштва за телесно васпитање „Партизан". Водио је вежбаче из Ужица на Свесоколски слет 1948. у Прагу и гимнастијаде у Загребу и Љубљани. Радио је до 1955. у гимназији и учитељској школи а са гимнастичарима у соколани до пензионисања 1958, када се преселио у Сремску Митровицу и доцније у Београд. Оженио се 1912. Милевом Драшкић из познате ужичке трговачке породице.

Одликован је Орденом Св. Саве и Орденом рада са златним венцем. Постхумно му је подигнут споменик у Ужицу.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1912, 1914.
ЛИТЕРАТУРА: *Сто биографија*, Београд 1969, II, 88; Политика, 4. VIII 1986, 22; 3. IX 1986, 8; Стеван Игњић, Милутин Пашић, Војислав Лазовић, Драгутин Корач, *Ужичка гимназија 1839—1989*, Титово Ужице 1989, 149—150, 157, 184, 206—207, 222—227, 359—360, 506, 551; *Педесет година матуре генерације 1946/1947. године Гимназије у Ужицу*, Београд 1997, 46—47, 264.

Драгош Петровић

Јоаникије II, патријарх (Призрен, ? — Полумир на Ибру, 3. IX 1354)

Пореклом је из властеоске породице. Био је логотет (старешина дворске канцеларије) краља Стефана Душана. После смрти архиепископа Данила II, на државном сабору 1338. постављен је на његово место. Присуствовао је преговорима када је Јован Кантакузин у јулу 1342. у Паунама са краљем Душаном закључио савез о освајању и деоби земаља византијског цара Јована V Палеолога. Пошто је краљ Душан желео да се крунише за цара, а том чину морао да присуствује српски патријарх, краљ га је 9. априла 1346. у цркви Св. Богородице Тројеручице у Скопљу прогласио за патријарха и Српску архиепископију подигао у ранг патријаршије. На државном сабору у Скопљу 16. априла 1346. Душан је крунисан за цара.

Као патријарх организовао је Српску патријаршију. Угледније епископије уздигнуте су на ранг митрополија, наместо грчких епископа у новоосвојеним областима поставио је српске епископе, Охридска архиепископија задржала је аутокефалност, у састав патријаршије ушле су Света гора и митрополије у грчким областима које су биле на територији српске царевине а Скопска митрополија постала је «првопрестолна». Као бивши логотет и образован човек упућен у правне послове, учествовао је у припремању и изради Законика који је на државном сабору у Скопљу 21. маја 1349. одобрио и озаконио цар Душан. На овом сабору обновљене су привилегије које су раније дате појединим црквама и манастирима и издате хрисовуље појединим светогорским манастирима: Ивирском, Филотеју, Зографу, Ватопеду, Ксиропотаму и Есфигмену. Да би умањио углед цара и значај Српске патријаршије и царевине, цариградски патријарх Калист је, на наговор Ј. Кантакузина, бацио анатему на цара Душана, патријарха и српске архијереје сматрајући да ће она оставити лош утисак у јужним грчким областима које је Кантакузин желео да придобије. Иако се цар Душан није обазирао на црквено проклетство учињено из политичких разлога, покушао је да изгласи односе са Цариградском патријаршијом када су Турци прешли у Европу, али у томе није успео. Покушао је затим 1354. да започне преговоре са римским папом Иноћентијем VI у Авињону. Када је угарски краљ Лудовик средином августа 1354. ушао са војском у Србију до Рудника, цар Душан је, боравећи на реци Брусници, писмом замолио патријарха да дође у ман. Жичу, највероватније ради савета о започетим преговорима са папом. Неколико дана по доласку у Жичу патријарх се разболео и на путу за Пећ

преминуо. Сахрањен је на јужној страни травеја цркве Св. апостола у Пећи где му се мошти и данас налазе. Српска православна црква канонизовала га је за свеца.

Поред црквеноправне делатности ангажовао се у подизању нових и обнављању старих цркава. Довршио је цркву Св. Димитрија у Пећи где је по његовом налогу изведена сликана декорација. Пребивао је у дому Спасову у Пећи (црква Св. апостола), био ктитор његових фресака, снабдео га црквеним сасудама, приложио му извесне поседе и за живота га изабрао за гроб. Његов лик налази се на западној страни јужног пиластра ове цркве. Као његова дела помињу се цркве Св. Илија на Кармилу у Палестини и Св. Никола на брду Тавор, као и неке цркве на патријаршијским поседима. За живота је три пута портретисан: у цркви Св. Софија у Охриду (око 1350), у припрати цркве Св. тројица у Сопоћанима око 1340 (као архиепископ) и у припрати Дечана (као патријарх). Насликан је са патријархом Јефремом у цркви Богородичиног благовештења у Грачаници (1570), у ман. Св. Никола у Ораховици (Славонија) приказан у лози Немањића, приказан у цркви Св. Димитрија у Пећи и у олтару Саборне цркве у Београду, а икона са његовим ликом налази се у Преображењском храму у Панчеву.

ИЗВОР: Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1935, 288.
ЛИТЕРАТУРА: Рајко Лав. Веселиновић, *Патријарх Јоаникије*, ГСЛСПЦ, 1. IX 1946, 131—134; Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево 1965, 111; Миодраг Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф 1976, 55—68; Бранислав Тодић, *Патријарх Јоаникије — ктитор фресака у цркви св. Апостола у Пећи*, ЗМСЛУ, 1980, бр. 16, 85—101; Слободан Милеуснић, *Свети Срби*, Крагујевац 1989, 99—103; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.

Сава Вуковић
Александра Николић

Јован Влах, вођа жумберачких Срба (? — Љубљана, између 25. и 27. VI 1543)

На Жумберачко властелинство, власништво аустријског надвојводе, доселио се у четвртој деценији XVI в. заједно са неколико стотина српских породица из Срба, Лапца и насеља око реке Унца и Цетине. Пошто су на новим становима били изложени разним притисцима и нису добили довољно земље за привређивање, покушао је са Вуком Поповићем и војводом Ђурђем Радивојевићем да организује њихов повратак на турску територију. Када се за то сазнало, пребегао је у позну јесен 1542. у турску Босну са поближе непознатим бројем породица. Због опасности да Турци могу искористити незадовољство жумберачких Срба, представници аустријских војних власти, уз сагласност владара, покушали су да га преко посредника наговоре на повратак у Хабзбуршку монархију, обећавајући му опрост и задовољавање његових личних захтева. У томе нису успели па је крањска земаљска влада уценила његову главу на 300 дуката. Ухваћен је у мају следеће године, када је покушао да тајно дође у Жумберак. У Љубљани је због покушаја да организује повратак жумберачких Срба у Турску осуђен на смрт и погубљен заједно са још неколико саучесника. Свесни да овом пресудом неће уклонити узроке незадовољства жумберачких ускока, државне власти су предузеле мере да им се обезбеди довољно земље за трајно насељавање (откупом Мехова и реамбулацијом Жумберачког властелинства), дозволиле им трговину сољу и другом робом без плаћања дажбина и неким ускочким старешинама доделиле сталне плате.

ИЗВОР: Алекса Ивић, *Из прошлости Срба Жумберчана*, ССКА, Суботица 1923, LVIII, 7—16, 48—56.
ЛИТЕРАТУРА: Војин С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530—1746)*, Београд 2000, 32, 70—72.

Војин С. Дабић

Јован Кантул, патријарх пећки (? — Цариград, 14. X 1614)

На патријаршијски престо дошао је 1592. и на њему остао више од две деценије. Упркос томе остало је врло мало података о његовом пореклу и животу. У једном извору који је настао крајем XVII или у првој половини XVIII в. назива се Јован Кантул, али није сигурно да му је то стварно било презиме. Сам се тако није никада потписао. Судећи по забелешкама у рукописним књигама Пећке патријаршије, имао је два брата: Исака (умро 1595) и Милоша, спахију (умро 1614). Старао се о обнови запуштених здања Патријаршије. Прво је обновио цркву Светих апостола у Пећи и о томе оставио натпис на њеном зиду. Касније је обезбедио новац и започео обнову цркве Светог Димитрија. За време његовог старешинства живописано је чак 25 манастира и цркава. Велику пажњу придавао је преписивању књига и, премда су била „времена скрбна и љута", уредно измиривао годишње пореске обавезе Пећке патријаршије (кесим од 100. 000 аспри) према државној благајни. Вероватно је због свега тога уживао изузетно поштовање свог наследника патријарха Пајсија, који га је сматрао за свог учитеља. Он се потрудио да поред патријарховог портрета остане трајно забележено да је умро у Цариграду 14. октобра 1614. и да му је гроб близу Јени-капије. Његова нејасна реченица да „тако му се десило по извољењу Божјем" оставила је простор за нагађања о патријарховој насилној смрти.

Распрострањено је мишљење да су патријарх Јован и црква на прелазу из XVI у XVII в. повели народ у оружани сукоб са Турцима, али је оно неутемељено у изворима. За устанак у Банату (1594) и сукоб Никшића, Дробњака и Пивљана под вођством никшићког војводе Грдана са Турцима код Гацка (1597), патријарх несумњиво није ни заслужан нити одговоран. Ово су били једини оружани сукоби Срба са Турцима у то време и они се могу посматрати само у контексту Дугог рата (1593—1606). То не значи да није постојало разлога за незадовољство турском влашћу међу српским становништвом и међу представницима Српске цркве. Његове узроке сажето казује један од записа, забележен у рукописној књизи ман. Крушедола 1605: „и ва та времена светога Саву иждегоше проклети Синан паша у Белграду; и многа калуђером нужда беше и црквам запустение". Удео патријарха у тзв. „великој завери", односно у преговорима херцеговачких, брдских и црногорских племенских представника са немачким царем, аустријским надвојводом, шпанским краљем и владарима италијанских државица о устанку и ослобођењу од Турака, изгледа да је мањи него што су то сматрали поједини историчари. Они су полазили од логичне, али неутемељене претпоставке да су најважнији учесници ових преговора, а пре свега херцеговачки монах Дамјан Љубибратић и авантуриста фра Доминик Андријашевић (касније скадарски бискуп), наступали у патријархово име и са његовим знањем. Може се доказати само да је патријарх био сагласан са преговорима које је херцеговачки војвода Грдан, преко посредника, водио 1607. и 1608. са савојским војводом Карлом Емануелом око његовог избора за српског краља. На његовом укључивању у преговоре посебно је инсистирао савојски војвода, али је утврђено да су херцеговачки и црногорски прваци и током тих преговара иступали без његовог знања. Посебан проблем у контексту „велике завере" је питање односа патријарха Јована према унији са Римокатоличком црквом. Прихваћено је мишљење да је он заједно са херцеговачким владиком Висарионом 1597. и 1598/1599. послао своје изасланике и писма папи у Рим са молбом да се помогне Србима да се ослободе Турака, а да је конкретне предлоге у том погледу пренео папи монах Дамјан Љубибратић. На њихове предлоге папа Климент VIII, велики заговорник хришћанског рата против Турака, одговорио је 24. априла 1599. понудом уније. Ова понуда била би сасвим беспредметна да је патријарх претходно у својим писмима, која нису пронађена, показао и најмање воље да прихвати такву могућност. Нема података да је то писмо предато примаоцу и да је на њега одговорено, што би у Риму сигурно било забележено. Није одговорио ни на папино писмо од 3. јула 1599. са приложеним формуларом исповеди вере, који је он требало да потпише. У том погледу остао је непоколебљив до краја живота, што не значи да у Рим нису и даље долазили

наговештаји да питање уније није скинуто са дневног реда. Тако се и пред збор у Морачи 13. децембра 1608, на којем је патријарх пристао да се Карло Емануел прихвати за српског краља, састала група народних првака (32 потписника) из Херцеговине, Брда и Црне Горе и упутила преко Дамјана Љубибратића и Ивана Даничића писмо папи у Рим, у којем је од њега, као свог пастира, тражена помоћ и подршка. После збора у Морачи патријарх је у свом писму Карлу Емануелу јасно одредио свој став према питању уније — свој пристанак да војвода постане српски краљ условио је тиме да он у своје име и у име својих наследника „учини један привилегиј сврх закона и православне вере". Поред тога посебно је нагласио да „у наше стране никако нећемо ни језуите, ни никога другога, који би пук хришћански обраћао на закон римски". Став римокатоличких великодостојника према патријарху Јовану лепо се види из захтева примаса Србије и надбискупа барског Марина Биција, који је уз подршку папе Павла V подстицао Паштровиће 1609. да одбаце тиранију шизматичког патријарха непокорног католичкој цркви и да одбију да му плаћају дажбине.

ИЗВОРИ: Josef Fiedler, *Versuche der türkisch-südslavischen Völker zur Vereinigung mit Österrich unter Kaiser Rudolf II 1594—1606*, Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte, II, Wien 1858, 288—300; М. С. Милојевић, *Обшти лист патријаршије пећске*, ГСУД, 1872, књ. XXXV, 74; Драгутин Камбер, *Писмо црногорских и албанских првака папи Павлу V*, CS, Загреб 1932, бр. 2, 287—292; Душан Вуксан, *Рукописи манастира Пећке патријаршије*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, Скопље 1936, I, 153—154; Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1982, I, бр. 821, 842, 861, 918, 924—925, 941; IV, бр. 6497, 6505, 6536.
ЛИТЕРАТУРА: Иларион Руварац, *О каталозима пећских патријарха*, ГСУД, 1868, бр. VI, 248; Јован М. Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592—1614*, Земун 1903, 51—119; Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI—XIX века*, Београд 1950; Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI—XVIII вијека*, Београд 1970; *Историја српског народа*, III/2, Београд 1993; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, I, Београд 2002.

Наташа Т. Перовић

Јовановић, Васа, тамбураш, композитор, мелограф (Нови Сад, 13. I 1872 — Ковиљ код Новог Сада, 26. VI 1943)

Син је земљорадника Стефана и Марије рођ. Котуровић. Када је са три године остао без оца, мати се преудала у Доњи Ковиљ где је завршио основну школу и у очуховој гостионици упознао се са тамбурашком музиком. Потом је у Сремској Митровици учио музику код Ота Крчмарша и ту се спријатељио са музичарем Марком Нешићем. Најзначајнији професор био му је композитор и тамбурашки зборовођа Чех Карел Хруза. Свирао је у разним тамбурашким оркестрима до 1901, када је основао свој оркестар „Бели орао" и водио га до краја радног века. Бисерница (прим) му је била главни инструмент а свирао је добро на свим тамбурашким инструментима и имао леп баритон. Најпре са другима а потом са сопственим збором провео је на турнејама преко двадесет година (Русија, Енглеска, Немачка, Пољска, Белгија, Холандија, Румунија, Чешка, Аустрија, Словачка, Мађарска, Данска, Албанија, Италија). За време Првог светског рата избегао је у Француску. Био је на турнејама и у Босни, Хрватској, Словенији, Македонији, свирао у Београду, Новом Саду, Србобрану, Земуну и многим другим местима. Грамофонске плоче почео је снимати 1909. Оставио је у рукопису 148 композиција, на десетине транскрипција класичне музике и бавио се подучавањем тамбурашког подмлатка. Са супругом Јелисаветом рођ. Паунић имао је четворо деце од којих нема потомака. Сахрањен је на доњоковиљском гробљу.

ДЕЛА: за тамбурашки оркестар: *Слобода*, марш, Београд 1974; *Шест кола*, Београд 1976; *Стражиловo*, марш, Београд 1976; *Смеса бр. 27*, сплет руских народних мелодија из Војводине, Београд 1977; *Милутин*, марш, Београд 1977; *Народни фронт*, *Dunafalvi Induló*, *Данчица коло*, *Милчево коло*, у: Жице тамбурице, Нови Сад 1985; *Ковиљка коло*, у: Бошко Брзић, Исидор Граорац, *Ковиљ у речи (и слици)*, Ковиљ 1990.

ЛИТЕРАТУРА: Бошко Брзић, *Васа Јовановић, тамбураш и композитор*, Нови Сад 1993.

Бошко Брзић

Јовановић, Владимир, политичар, публициста, професор (Шабац, 10. X 1833 — Београд, 13. III 1922)

Рођен је као пето од осморо деце Илије и Анђелије. Отац му се, као млад ћурчија, око 1818. доселио из Руме у Шабац. Ту је увећавао иметак до почетка 40-их година XIX в., када је због једног неуспелог посла остао без готовине, мада није сасвим осиромашио. Мајка је била ћерка Остоје Спужа, једног од Карађорђевих војвода. Основну школу и полугимназију завршио је у Шапцу, гимназију у Београду и 1850. започео школовање на Лицеју. Ту се упознао са идејама национализма и либерализма и постао члан Дружине младежи српске коју је основала претходна генерација ђака. Као један од потписника представке, коју су лицејци септембра 1851. поднели Министарству просвете противећи се новом ригорозном Училишном закону, био је искључен са Лицеја али му је убрзо дозвољено да настави школовање. Као државни питомац почео је у пролеће 1854. студије на пољопривредној академији у Алтенбургу. Убрзо се преместио у угледнију Виртембершку пољопривредну и шумарску академију у Хоенхајму код Штутгарта. После првог семестра, у лето 1855, путовао је уз Рајну до Брисела и посетио Светску изложбу у Паризу. Студије није завршио. Министарство је марта 1856. наредило да се он и његов колега Јосиф Пецић врате у Србију али им је платило студијско путовање кроз Немачку, Аустрију и Мађарску, које су окончали после више од шест месеци посетом конгресу агронома и шумара у Прагу. Потом је октобра 1856. постављен за управника државне огледне економије на Топчидеру. Пошто је оштро критиковао методе рада свога претпостављеног Атанасија Николића, смењен је јануара 1858. на место архивара полицијског одељења Министарства унутрашњих дела. У време Светоандрејске скупштине 1858, на којој је свргнут кнез Александар Карађорђевић, повезао се са групом младих интелектуалаца која је захтевала парламентарну владавину, грађанске слободе и представљала језгро будуће Либералне странке. У то време био је помоћник секретара скупштине Јеврема Грујића, једног од предводника „светоандрејских либерала". После династијског преврата изабран је јула 1859. за секретара Одбора Светоандрејске скупштине а потом је октобра исте године постављен за уредника званичних *Српских новина* али је смењен већ крајем новембра. Кад су либерали дошли у сукоб са новим режимом, отпуштен је из државне службе и од маја до септембра 1860. боравио у емиграцији у Бриселу и Лондону. Вратио се после смрти кнеза Милоша. Крајем 1860. и почетком 1861. покушао је са Стојаном Бошковићем и Милованом Јанковићем да покрене лист *Народна скупштина* који је одмах забрањен а он је провео три дана у притвору. Одбио је да прихвати место начелника Студеничког среза у Чачанском округу и посветио се писању. У време кризе у српско-турским односима, изазване инцидентом на Чукур-чесми и бомбардовањем Београда, послат је од стране својих политичких истомишљеника септембра 1862. у Лондон како би радио на придобијању тамошње углавном туркофилски оријентисане јавности за захтеве Србије. Сарађивао је са званичним српским представницима, кнегињом Јулијом и Филипом Христићем. Упознао је низ личности из јавног живота Велике Британије: предводника Манчестерске лиге Ричарда Кобдена, истакнутог либерала и државника Вилијема Гледстона, лондонског бискупа Арчибалда Кемпбела Тејта, министра трговине Милнера Гибсона, као и неколико посланика у парламенту. Мада је у суштини мисија окончана неуспешно — влада и већина у парламенту дали су подршку Турској — боравак у Лондону био је од пресудног значаја за уобличавање његових интелектуалних и политичких ставова. Остварио је везе са политичарима и интелектуалцима из разних земаља Европе, какве је имао мало ко од његових савременика међу Србима. Преко Александра Херцена и Николаја Огарева, које је знао још од првог боравка у Лондону

1860, сусрео се са Михаилом Бакуњином који је опет посредовао упознавању са вођом Младе Италије Ђузепеом Мацинијем. Састао се и са представницима грчке, бугарске и мађарске емиграције. У току су били тајни преговори италијанске владе и мађарске емиграције са званичним српским круговима о координисаној акцији усмереној против Аустрије и Турске па се приликом повратка у Србију маја 1863. састао у Торину са Лајошем Кошутом, потом са италијанским председником владе Марком Мингетијем, у Лугану са Мацинијем а у Будимпешти са Ференцом Деаком. Примљен је септембра 1863. за предавача политичке економије на Великој школи. Онемогућени да делују политички, либерали су тежиште своје делатности пренели на интелектуално поље — у Велику школу и Друштво српске словесности. После сукоба који је избио на скупштини ДСС јануара 1864. кнез Михаило је забранио његов рад и после откривања тзв. Мајсторовићеве завере почео прогон либерала. Јовановић је отпуштен из државне службе, емигрирао је у Нови Сад а одатле априла 1864. у Женеву, где је издавао двојезични лист *Слобода — La liberté* (доцније *Српска слобода — La liberté Serbe*). Упознао се са више утицајних јавних радника од којих ће неки играти важну улогу у међународној Лиги мира и слободе (La Ligue de la Paix et de la Liberté), основаној у Женеви 1867. Швајцарску је напустио априла 1866. и преко Беча дошао у Пешту где је боравио неко време а потом се настанио у Новом Саду у којем су либерали, са његовим личним пријатељем Светозаром Милетићем на челу, преузели управу над српским културно-просветним установама. Био је један од главних сарадника Милетићевог листа *Застава* покренутог 1866. и исте године један од оснивача и предводника Уједињене омладине српске. Ово удружење је окупљало Србе без обзира на тадашње државне границе, јавно се бавило просветним радом а тајно припремало националну револуцију, због чега је прогоњено од власти и у Угарској и у Србији. Осумњичен да је умешан у атентат на кнеза Михаила, ухапшен је јуна 1868. и затворен у Петроварадинску тврђаву а августа премештен у Пешту. Због недостатка доказа пуштен је на слободу јануара 1869. и тријумфално дочекан од стране припадника Омладине у Кикинди, Бечкереку (данас Зрењанин) и Новом Саду. Пошто су у Србији либерали преузели власт, прихватио је да сарађује са владом која је заузврат финансирала његов пропагандни рад у иностранству, мада је наставио да живи у Новом Саду. Боравио је током 1870. и 1871. у Швајцарској, Француској, Италији. У Паризу је од априла до јуна 1870. упознао низ истакнутих политичара: Шарла Флокеа, Жила Ферија, Сен-Марк Жирардена, Густава Шодеја, Жила Фавра. Када је мађарска влада забранила рад Уједињеној омладини српској, иначе нагриженој слабом организацијом и унутрашњим трвењем, одлучио је да се септембра 1872. пресели у Београд. Није удовољено његовој жељи да буде предавач политичке економије на Великој школи већ је постављен прво за секретара у Министарству просвете, потом у Министарству финансија, да би 1875. постао главни надзорник царинарница. Наставио је са публицистичким радом сарађујући у листу *Будућност*. После избијања Херцеговачког устанка и пада владе Данила Стефановића изабран је за народног посланика. Поверено му је да испита могућност добијања зајма код страних банака и тим послом је боравио у Бечу, Франкфурту, Амстердаму, Хагу, Паризу и Лондону. У влади Стевче Михаиловића, образованој на Ђурђевдан 1876, постао је министар финансија и на том положају остао у време оба српско-турска рата. У новембру 1879. дао је оставку и постављен је за председника Главне контроле а јуна 1880. наименован за министра финансија у либералној влади Јована Ристића. У опозицији оштро је критиковао владу Напредне странке у листовима *Српска независност* и *Нови век* због чега је 1881. пензионисан. Остао је један од предводника Либералне странке у време када се она 1881. и формално конституисала. Од септембра 1886. боравио је са породицом ради школовања деце у Минхену, Цириху и Женеви. После абдикације краља Милана породица је остала у Швајцарској а он се вратио у Београд и од септембра 1889. до јуна 1890. био хонорарни професор политичке економије, финансија и статистике на Великој школи. У марту 1890. народна скупштина изабрала га је за члана Државног савета и на том положају остао је све до државног

удара краља Александра 1901, када је поново пензионисан. Октобра 1902. изабран је за председника првог конгреса српских новинара, одржаног у Београду. У државну службу враћен је марта 1903. и постављен за потпредседника Државног савета и доживотног сенатора а пензионисан је већ после Мајског преврата исте године, после чега се посветио публицистици.

Ако је његова улога у практичној политици била приближно једнака или нешто мања од других истакнутих српских либерала XIX в. (Јеврема Грујића, Јована Ристића, Светозара Милетића), он је више урадио на теоријском уобличавању српског либерализма. Имао је широка интелектуална интересовања и био зналац страних језика — немачког, енглеског и француског. Опус му је врло обиман и разноврстан — од радова из агрономије, политичке економије, теоријских разматрања друштвених и политичких питања, уџбеника из француског језика и аритметике до новинских чланака о текућој политици. У његовом интелектуалном сазревању приметни су различити, често међусобно опречни, идејни утицаји — немачке идеалистичке филозофије, панславизма, италијанских мислилаца из времена ризорђимента, француских и енглеских позитивиста. За време школовања на Лицеју био је под утицајем свога професора и рођака Димитрија Матића, великог поклоника Хегелове филозофије. Током студија у Хоенхајму заинтересовао се за економску доктрину Карла Рауа, чија је предавања похађао, и Вилхелма Рошера чију је књигу *Систем народне привреде* превео у два тома као уџбеник за студенте Велике школе. Објавио је више текстова са економском проблематиком у *Српским новинама*, *Будућности*, *Гласнику српског ученог друштва*. Обимна синтеза од преко 2.000 страница *Историја привредног и културног живота* остала је у рукопису. И доцније, када је био под снажним утицајем француских и енглеских мислилаца, није прихватио либералну доктрину тржишне економије него је до извесне мере одобравао уплитање државе у привреду. У његовом интелектуалном формирању пресудан је боравак у Лондону (1862—1863). У расправи намењеној енглеској јавности *The Serbian nation and the Eastern Question* (*Српски народ и источно питање*) српску историју тумачио је по идеолошком обрасцу историчара из редова енглеских виговаца и француских „доктринара". Тврдио је да Срби имају урођену склоност ка демократији, што се очитује у патријархалним установама сељачког друштва које су се очувале кроз историју упркос туђем, аутократском, утицају — византијском, турском, руском. Борба коју су Срби водили против страних господара је уједно борба демократије против деспотије. На тај начин је мирио српски национализам и западноевропске политичке идеје и оспоравао тврдње конзерватива да либерали желе да у Србију увезу стране политичке традиције и облик владавине непримерен једном заосталом друштву. Када се вратио из Лондона, српски либерални националисти који су сазревали под утицајем средњоевропске интелектуалне традиције и политичког искуства почели су да траже узоре на другој страни: у борби за парламентаризам и демократију у енглеском и француском либерализму а националном раду у Младој Италији. Његов удео у томе је од кључне важности. Био је идејни предводник целог једног покољења интелектуалаца а као руководилац Уједињене омладине могао је да усмерава њену издавачку делатност. Он сам превео је *Законитост* Фредерика Бастија и *О представничкој влади* Џона Стјуарта Мила. У ауторским текстовима уочљив је, осим Миловог, утицај позитивистичких мислилаца, највише Херберта Спенсера, Огиста Конта, Хенрија Томаса Бакла. У чланцима *Србенда и Готован*, *Основи снаге и величине српске*, *Србин и Српкиња какви заиста јесу* препознају се идеје Мацинија и Виђенца Ђобертија. У многим његовим текстовима преплићу се позитивизам и национални романтизам. Полазио је од чињенице да су грађанске слободе и национална еманципација међусобно условљени. Као поборник вере у друштвени прогрес и моћ науке сматрао је просвету најважнијим предусловом за остварење оба циља. Планирао је са својим следбеницима амбициозна синтетичка дела на пољу друштвених наука — пре свега историје. Пренебрегавајући чињеницу да за такве подухвате не постоји поуздан основ, јер нису обављена систематска истраживања, доказе је често тражио у народном

предању којем није довољно критички приступао. Због тога је већ 1864. претрпео оштру критику Ђуре Даничића, која није била без политичке позадине. То је била предигра вишегодишњег спора који су у водиле присталице национално-романтичарске и критичке школе. Највећи пројекат Омладине којим је руководио и за који је сам написао већину текстова био је *Политични речник*. Објављене су четири свеске (А—Ђ) док је већи део чланака (Е—Ф) остао у рукопису: Српска краљевска академија, у којој су превласт имали његови научни и политички противници, одбила је 1895. да преузме издавање осталих свезака. Почетком 70-их, када су социјалисти започели идеолошке сукобе унутар Омладине, ушао је у начелни и лични сукоб са њиховим предводником Светозаром Марковићем. Поред полемичких текстова у штампи написао је једно од својих важнијих дела *Социјализам или друштвено питање од најстаријих времена до данас*, у којем је у историјској перспективи критички разматрао социјалистичко учење. То је допринело јаснијем идеолошком одређењу српских либерала јер су деловали у оквиру покрета који је на широкој основи борбе за национално ослобођење и основне грађанске слободе окупљао различите, недовољно артикулисане политичке групације. Оне су се постепено размимоилазиле — идеолошки, генерацијски, из личних интереса појединаца — да би се почетком 80-тих конституисале странке. Он је остао један од истакнутих припадника и идеолога Либералне странке чији је либерализам био национално и умерено демократски обојен, за разлику од десног, „класичног" либерализма и компромисније спољне политике Напредне странке, као и од израженог популизма Радикалне странке. Међу текстовима написаним са намером да афирмише српске националне циљеве у страној јавности издвајају се студије *Les Serbes et la Mission de la Serbie*; *The Emancipation and the Unity of Serbian Nation*; *The Near Eastern problem and the Pan-German Peril*.

Члан ДСС постао је 1862, за председника СУД биран је 1883, 1884, 1885. и 1886, почасни члан СКА постао је 1896, потпредседник Књижевног одељења Матице српске био је 1869. Осим тога био је члан Српског пољопривредног друштва и главног одбора Друштва Црвеног крста. Одликован је Таковским крстом I реда.

Оженио се јануара 1867. Јеленом из угледне новосадске породице Маринковић (кум му је био Светозар Милетић) са којом је имао сина Слободана, познатог правника и историчара, и ћерку Правду.

ДЕЛА: *Узроци назадка и услови напретка пољске привреде у Србији*, Београд 1858; *Наука о атмосфери и променама у атмосфери и њиховом значају за биље*, ГСУД, XVIII, 1863; *The Serbian nation and the Eastern Question*, London 1863; *Српски народ и источно питање*, Нови Сад 1863; *За слободу и народ*, Нови Сад 1868; *Les Serbes et la Mission de la Serbie*, Paris, Bruxelles 1870; *The Emancipation and the Unity of Serbian Nation*, Geneva, London 1871; *Политични речник*, I—II, Нови Сад 1870—1872; III—IV, Београд 1872—1873; *Општина*, ГСУД, XXXIV, 1872; *Социјализам или друштвено питање од најстаријих времена до данас*, ГСУД, XXXIX, 1873; *Статистички преглед привредног и друштвеног стања Србије са обзиром на стање других држава*, ГСУД, L, LI, LII, 1881, 1882, 1883; *Француска граматика за српске школе*, Београд 1885; *The Near Eastern problem and the Pan-German Peril*, London 1909; *Успомене*, прир. Василије Крестић, Београд 1988; преводи: с немачког: В Рошер, *Систем народне привреде. Начела народне привреде*, Београд 1863; В. Рошер, *Народна економика пољске привреде*, Београд 1871; *Рачуница од др Фр. Мочника*, I—II, Београд 1874—1875; с француског: *Нова метода Х. Олендорфа за учење француског језика*, I—II, Београд 1875—1877.

ЛИТЕРАТУРА: Андрија Стојковић, *Филозофски погледи Владимира Јовановића*, Нови Сад 1972; Gale Stokes, *Legitimacy through Liberalism. Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle, London 1975; Никша Стипчевић, *Два препорода. Студије о италијанско-српским културним и политичким везама у XIX веку*, Београд 1979; Слободан Јовановић, *Владимир Јовановић*, Из историје и књижевности, I, Сабрана дела Слободана Јовановића, 11, Београд 1991, 81—117; Бранко Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Нови Сад 2005.

Бранко Бешлин

Јовановић, Гаврило Гане, трговац, народни посланик (?, прва половина XIX в. — Ниш, 24. XII 1902)

После ослобођења Ниша од Турака 1878. спремно је дочекао промену друштвеног поретка и определио се за трговину. Основао је 1880. трговачку радњу „Јовановића и Кепића" а убрзо и бакалску радњу. Уз добро вођење трговачког посла укључио се у друштвени и политички живот Ниша. Био је од 1897. члан Управног одбора Нишке штедионице, члан а потом и председник Управног одбора Нишке трговачке и прометне банке (1896—1897), председник Нишке трговачке омладине (1901), члан Трговачко-занатлијског одбора, председник Управе нишке Трговачке школе итд. За посланика Народне скупштине изабран је у Нишком округу за скупштински период 1897—1900. Са још 32 посланика гласао је 1900. против Закона о порезу и заради. Био је и посланик градске и Нишке окружне скупштине. Презимену Јовановић додао је и Смиљанић.

ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1889—1897, 1899—1901.
ЛИТЕРАТУРА: ВН, 1902, бр. 354; Владан Ђорђевић, *Крај једне династије*, I—III, Београд 1905—1906, II, 422; *Историја Ниша*, I—III, Ниш 1983—1986, II, 49.

Мица Ђенић

Јовановић, Ђорђе Ђока, вајар (Нови Сад, 21. I 1861 — Београд, 23. III 1953)

Отац Никола Јанковић био је из околине Солуна, син Грка Јоханидеса и мајке Македонке. На службовању у грчкој колонији у Новом Саду у браку са Јованком Петровић добио је сина Ђорђа. После пресељења Ђорђе се школовао у Пожаревцу а гимназију завршио у Крагујевцу 1882. Након покушаја да студира технику одлучио се за школу дубореза у Партенкирхену, што му је отворило пут да као питомац Министарства просвете студира у Бечу и Минхену (1884—1887). На специјалистичким студијама у Паризу, такође као државни питомац, био је од 1887. до 1891. Бициклом је обилазио уметничке метрополе Европе. Затим је радио у гимназији и Дирекцији железница у Београду, био „учитељ вештина" и први управитељ Уметничко-занатске школе у Београду од 1905. Предавао је моделовање, декоративно вајарство, вечерњи акт и графику. Између 1919. и 1926. био је инспектор Министарства грађевина. Био је 1904. један од оснивача Удружења српских уметника „Лада" а касније његов почасни члан и председник, и члан и председник (1919) Удружења ликовних уметника у Београду. Био је почасни члан Матице српске и поклонио јој више својих дела која се чувају у ГМС. За члана СКА изабран је 1920. У браку са Немицом Емом Викторијом имао је синове Мирка и Бранка (Александра) чији највећи број потомака живи у Француској. Други пут се оженио Францускињом Маргаретом Робер.

Неколико личности имало је пресудан утицај на његово уметничко формирање: у Бечу Едмунд Хелмер, у Минхену Макс Видман, у Паризу Анри Шапи, а Жан Антоан Енжалбер био му је од велике помоћи у довршавању *Косовског споменика*. У Паризу је извео споменике Јосифу Панчићу (1891) и Кнезу Милошу Обреновићу (1898) за Пожаревац и Неготин (уништен), Карађорђу и Милошу (1904). У Сент Етјену за индустријалца Колкомбеа израдио је око 20 породичних портрета (1894). У Београду су његови споменици *Војвода Вук* (1929) и *Вук Караџић* (1932). Значајем се издваја *Косовски споменик* у Крушевцу (1899) који је откривен 1904. На врху су *Бошко Југовић и вила*, на постаменту *Гуслар* и *Велика Србија*, у дубоким рељефима *Причешће цара Лазара са војском* и *Милош Обилић убија цара Мурата*. За Универзитет у Београду урадио је дело *Историја српске књижевности* (1922, уништено) а *Науку и уметност* (1942) за САНУ сматрао је својим најбољим делом. Низом других слободних скулптура исказивао је патриотска осећања: *Србија* (1900), *Велика Србија* (1900, 1901), *Црногорац на стражи* (1902), *Српски војник у јуришу* и *Победник* (1917, за Парађин 1928), *Тевтонско ратовање* (1918), надгробни споменик *Војвода Мишић са тужном Србијом* на Новом гробљу у Београду (1921). Фигуре *Механика*, *Архитектура* и *Инжењерство* на фасади Министарства грађевина у Београду (1932) и *Југославија* на Банским дворима

у Бањој Луци (1931) његов су допринос монументалној пластици. У ликовима и оваквих фигура скривале су се портретске особености одређених личности, атељерских модела, чак и аутопортрети. Такве карактеристике су се само експликативно изгубиле у многим персонификацијама и алегоријама. Често се у њима налази лик обожаване супруге Маргарете (Марго), као у *Гордости* (1897), *Тузи* (1907), *Студији* (1921), поетичном *Пролећу* (1902), *Напуштеној* (1907), можда у лирском *Мирису ружа* (1913), *Бахантки њи* (1918), *Воћу* (1929), *Одмору* (1930), алегоријским представама река: *Дунавској нимфи* (1912), *Неви* (1902). Драмску снагу садржи портрет мртвог сина Мирка *За отаџбину* (1916), погинулог у борбама Првог светског рата, и епску интонацију дело *Жртве бомбардовања* (1918). У ратном Паризу поновио је *Играчицу* из 1896, као сећање на срећнији живот на прекретници векова.

Портретске наруџбине биле су честе. Бисте су потврђивале вештину карактеризације (*Патријарх Георгије Бранковић* 1906, *Милован Глишић* 1908, *Јован Јовановић Змај* 1912, *Јован Жујовић* 1922, *Марко Стојановић* 1923, *Краљ Александар и краљица Марија* 1931, *Милан Ракић* 1940), такође многобројни рељефи (*Уметников отац* 1898, *Огист Говен* 1910, *Сестра Олга* 1930, *Наста* 1923, *Урош Предић* 1920, *Јован Цвијић* 1923, *Слободан Јовановић* 1924, *Никола Пашић* 1927, *Михаило Петровић — Мика Алас* 1938, *Баба Даринка* 1943). Извео је велики број медаља и плакета, већином портрета. Први пут се појавио на изложби на Академији у Бечу са бистом *Јулије Цезар* и у Минхену са фигуром *Преља*. Прву самосталну изложбу имао је у Новом Саду 1895. На Светској изложби у Паризу 1900. највеће признање добио је за *Косовски споменик* и *Гуслара*. Излагао је у Петрограду 1902. на Међународној изложби костима, на изложби Париске општине 1903, на међународним изложбама у Лондону и Риму 1907. и 1911, такође на прве четири Југословенске изложбе „Ладе", у Паризу и Лиону 1917, Женеви 1918, на Југословенској уметничкој изложби у Паризу 1919. За утврђивање развојних и стилских фаза пресудна је опредељеност доследној антропоморфности и фигуративности. Постојано је уважавао неокласицистичке евокације, али су терминолошке квалификације академизма и академског реализма застареле и у односу на категоризацију његове пластике. Разноврсни инспиративни подстицаји обележили су његову имагинацију. Патриотске емоције снажиле су епику историјских тема и личности, знаменити и драги људи низали су се у обимном портретском опусу, жена је оплемењивала вештину обраде лика, стварносне лепоте тела, симболистичке загонетности или литерарности персонификације. У покушају налажења објективних вредности његове скулптуре темељи се налазе у програмској постојаности и драгоценом и пресудном осећању за тактилне вредности.

Одликован је Орденом Св. Саве.

ЛИТЕРАТУРА: Ђока Јовановић, *Аутобиографија*, ГоСКА III, 1890; Урош Предић, *Вајарски радови академика Ђорђа Јовановића*, Београд 1933; Павле Лагарић, *Ђорђе Јовановић вајар*, ЈМ, 1933, бр. 33; Н. Ј. [Растко Петровић], *Педесет година уметничког живота Ђоке Јовановића*, Политика, 23. IV 1933; З. Кулунџић, *Вајар Ђорђе Јовановић*, БОН 8, 1939; Аница Шаулић, *Ђорђе Јовановић — српски вајар*, ЗМСДН, 1957, бр. 16; Ђорђе Сикимић, *Фасадна скулптура у Београду*, Београд 1965; Миодраг Коларић, *Српска скулптура до 1941*, Опово 1972; Марија Пушић, *Српска скулптура 1880—1950*, у: Југословенска скулптура 1870—1950, Београд 1975; Дејан Медаковић, *Српско вајарство у 19. и почетком 20. века*, ЛМС, 1979, бр. 423; Н. Тодоровић, *Медаљерски радови Ђорђа Јовановића у збиркама Народног музеја и САНУ*, НуВ, 1979, бр. 33; Дејан Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981; Драгутин Тошић, *Учешће Ђорђа Јовановића на Првој југословенској изложби*, ГГБ, 1991, XXXVIII; Миодраг Јовановић, *Ђока Јовановић*, Нови Сад 2005; *Вајар Ђорђе Јовановић*, Чачак 2007.

Миодраг Јовановић

Јовановић, Ђорђе Ст., шумарски инжењер, универзитетски професор (Пожаревац, 18. IV 1875 — Врњачка Бања, 21. VIII 1959)

Дипломирао је шумарство на Универзитету у Тибингену, где је и докторирао 1900. из области економије шумарства. По повратку у Србију службовао је као

подшумар у Ваљеву, Краљеву и Крагујевцу а 1910. постао секретар шумарског одељења при Министарству народне привреде у Београду, када је постао и члан Пољопривредног друштва. Уредник *Шумарског гласника* био је од 1909. до 1911. Први светски рат затекао га је у Куманову. Након рата био је професор на Пољопривредно-шумарском факултету и предавао предмете Искоришћавање шума и Механика прераде дрвета. Сам и у сарадњи са другима израђивао је привредне планове (шуме манастира Наупора, Јастрепца, Мојстира више Новог Пазара). Био је директор шумских предузећа Прометне банке, инспектор Министарства шума, руда и саобраћаја, председник Српског шумарског удружења (1909—1912), Хрватског и Југословенског шумарског удружења између два светска рата, председник Шумарске секције Удружења инжењера и архитеката Србије. Написао је више књига и велики број стручних чланака и објавио их у периодичним публикацијама (*Тежак*, *Шумарски гласник*, *Шумарски лист*, *Југословенска шума*). Уџбеник *Механичка прерада дрвета* остао је у рукопису.

ДЕЛА: *Наука о уређењу шума*, Београд 1911; *Кратке поуке из шумарства*, Београд 1911; *Кратке поуке о познавању земље са климатологијом...*, Београд 1911; *Шумарска индустрија Србије*, у: Пола столећа шумарства, Загреб 1926; и М. Мариновић, М. Градојевић, *Кроз чехословачке шуме*, Београд 1926; *Шведска, њене шуме и њена индустрија*, Београд 1930; *Искоришћавање шума (експлоатација)*, Београд 1932.
ИЗВОРИ: Шематизам Србије, 1902, 1904, 1907, 1909—1912, 1914.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица педесетогодишњице Српског пољопривредног друштва у Београду*, Београд 1919, 17, 82; *Ко је ко у Југославији?*, Београд, Загреб 1928; Политика, 23. VIII 1959, 23; Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд 1984, 286.

Мирољуб Манојловић

Јовановић, Јосиф, поштар (?, прва половина XVIII в. — Нови Сад, око 1770)

Био је брат митрополита Вићентија Јовановића и закупац поште (постмајстор) у Гложану у Бачкој. Имао је кућу у Новом Саду, коју је 1770. за импозантну суму од 8.500 форинти продао Аксентију Ђурђевићу (Сервијском). Био је сумњичен да је ушао у заверу с пашом у Београду ради збацивања аустријске власти над Србима у Монархији и њиховог стављања под заштиту Турака, односно њиховог вазала, влашког кнеза Константина Кантакузена.

ЛИТЕРАТУРА: Васа Стајић, *Накнадно о породици митрополита Вићентија Јовановића*, ГИДНС, 1937, 220 Васа Стајић, *Новосадске биографије*, V, Нови Сад 1940.

Славко Гавриловић

Јовановић, Јосиф, бојаџија, индустријалац (Лесковац, 27. IX 1879 — Београд, 8. IX 1943)

Отац Гаврило био је ужар, мајка Агнија. После основне школе изучио је бојаџијски занат и већ 1894. почео да ради у гајтанари Михаила Јанковића Инајета на Козарачкој реци. Као доброг и познатог мајстора преузела су га 1897. браћа Минх у гајтанарско одељење парађинске фабрике где је увозним сировинама превазишао квалитетом и лесковачке и бугарске производе. Постао је шеф и надзорник гајтанарског одељења и упознао се са производњом плетива. Када је јуна 1904. фабрика браће Минх изгорела, део машина су продали а део уступили њему, Густаву Хубачу, машинисти, и Јовану Станковићу, књиговођи. Заједно су закупили стару црквену воденицу код Грделице и основали фабрику гајтана и плетива „Јосиф Јовановић и компанија" која је успешно радила до Првог светског рата. Пре окупације побегао је из Србије па га је Српска регрутна комисија прогласила у Атини (1916) за војног бегунца. За време рата Станковић је умро, а када је 1922. фабрика изгорела, са преосталим сувласником Хубачем поравнао се и добио пет милиона динара. Са Миланом Поп-Димићем купио је

1923. недовршену фабрику за израду гајтана „Кулића, Поповића и Илића”, довршио је са Глигоријем Гонетом Ђорђевићем и фабрика је радила под именом „Јосиф Јовановић и комп.”. Фабрика је радила и у време Другог светског рата по налогу опуномоћеника за Србију и Централе за текстил. После његове смрти фабрику су наследили синови Миодраг и Добривоје али је после рата конфискована са образложењем да је власник сарађивао са окупатором.

Био је члан а после Првог светског рата и председник Управног одбора Лесковачке привредне банке а 1928. један од њених највећих акционара. Акционар Лесковачког електричног друштва био је од 1931. а 1935. именован за члана Градског поглаварства, члан Надзорног одбора Индустријског удружења био је 1929. и потпредседник Управног одбора аеро клуба „Наша крила” 1930. Приложио је значајна средства за изградњу нове цркве у Лесковцу. Сахрањен је у Лесковцу.

Одликован је Орденом Св. Саве V реда.

ИЗВОРИ: Књига рођених лесковачке цркве, Рождество пресвете Богородице; Књига умрлих лесковачке цркве, Рождество пресвете Богородице (Матична служба, СО Лесковац); НРе, 27. X 1945.
ЛИТЕРАТУРА: Сергије Димитријевић, *Градска привреда старог Лесковца*, Лесковац 1952; Драгољуб Трајковић, *Историја лесковачке индустрије до Другог светског рата*, Београд 1961; Добривоје С. Ранчић, *Козаре — прилог грађи за проучавање насеља и порекла становништва Грделице и њене околине*, ЛЗ, 1966, бр. 6; Живан Стојковић, *Рад неколико текстилних фабрика у Лесковцу и околини од велике економске кризе до 1941*, ЛЗ, 1984, бр. 24; Драгиша Костић, *Банке и банкарство у Лесковцу и околини до почетка Другог светског рата*, ЛЗ, 1996, бр. 36; Момчило Павловић, Верољуб Трајковић, Мира Ниношевић, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919—1939*, I—II, Лесковац 1997—1998.

Драгиша Костић

Јовановић, Милорад Миле, балетски играч, кореограф, педагог (Београд, 13. IV 1904 — Београд, 2. VII 1992)

Основну школу и гимназију завршио је у Београду, уметничку игру учио код Маге Магазиновић а класично балетско образовање стекао код Јелене Пољакове у Београду. Усавршавао се у Паризу код О. Преображенске, Н. Легата и Љ. Јегорове. Био је балетски играч у Народном позоришту у Београду од 1924. до 1927. Гостовао је са групом играча НП у Барселони у Grand Teatro del Liceo, у сезони Руске опере (1927). Од сезоне 1932/33. повремено је долазио у Београд и хонорарно играо у Балету НП а од 1934. до 1937. био је стални члан и солиста НП у Београду. Интернационалну играчку каријеру остварио је као солиста у балетској трупи Руски балет Сергеја Дјагиљева (1928—1929), затим у балету Руске опере у Паризу, Театра Шанзелизе и Театра Мунисипал. Био је самостални играч у земљама Западне Европе (1929—1932). Балетском педагогијом почео се бавити у својој приватној школи у Зрењанину (1932—1934), потом у Београду (1937—1940) а затим био наставник на Балетском одсеку Средње музичке школе при Музичкој академији у Београду (1940—1941, 1945—1946) и главни педагог у Балетском студију НП (1946—1947). Са Н. Кирсановом био је оснивач и педагог Државне балетске школе у Београду (1947—1951). Био је наставник и руководилац Балетског одсека Позоришне академије у Београду (1949—1951), шеф балета, кореограф и педагог ХНК у Загребу (1952—1955) и шеф балета Народног театра у Скопљу (1955). Водио је властити Балетски студио у Загребу (1955—1969). Пензионисан је 1965. и наставио са самосталном балетском педагошком делатношћу. Прославио је 50-годишњицу уметничког рада 1974. у Београду.

Један је од првих српских школованих балетских играча. Класична балетска техника, доведена до перфекције, омогућавала му је ангажмане у познатим светским трупама и каријеру балетског педагога. Из његових класа изашли су многи добро образовани играчи (Рут Парнел, Јованка Бјегојевић, Душан Трнинић, Градимир Хаџиславковић, Маја Безјан, Соња Кастл, Весна Буторац, Милко Шпаренблек, Жарко

Пребил, Натка Пенушлитска, Елпида Паковска, Олга Милосављева, Тони Шулевски, Александар Стојановић и др.). Аутор је првих планова и програма Државне балетске школе у Београду за предмете: Класични балет, Класична подршка и Историјске и карактерне игре. Као творац програма поставио је темеље методике наставе класичног балета и дао значајан допринос усавршавању наставника балета. Добио је 1949. награду Савезне владе ФНРЈ за кореографију.

УЛОГЕ: групне и сола: *Дворска будала* (П. И. Чајковски, Лабудово језеро); *Плава птица* (П. И. Чајковски, Зачарана лепотица); *Арлекин* (П. И. Чајковски, Шчелкуншчик); *Коб* (П. И. Чајковски, Човек и коб); *Друг Франца* (Л. Делиб, Копелија); *Страшило* (И. Стравински, Жар Птица); *Пајац* (Ј. Бајер, Вила лутака); *Фаун* (А. Кугел, Ендимион); *Мрав* (М. Д´Олон, Живот једног дана); кореографије: ХНК, Загреб (П. И. Чајковски, *Лабудово језеро*, *Француска да Римини*, *Успавана лепотица*; Ф. Шопен, *Силфиде*; И. Стравински, *Аполон Мисажет*; Н. Римски-Корсаков, *Шехерезада*; А. Бородин *Половецки логор — Кнез Игор*); СНГ, Љубљана (П. И. Чајковски, *Лабудово језеро*).

ИЗВОРИ: ПГо, Београд, 1924/25—1926/27, 1934/35—1936/37; Листе и програми представа НП у Београду, 1924—1927, 1931—1937; Извештај Музичке академије у Београду за школску годину 1939/40, Београд 1940.

ЛИТЕРАТУРА: Репертоар Словенских гледалишча 1867—1967, Љубљана 1967, 266; *Хрватско народно казалиште 1894—1969*, Загреб 1969, 369; *Алманах, Двадесет година Академије за позориште, филм, радио и телевизију*, Београд 1971, 198; *Тридесет година Балетске школе „Лујо Давичо" у Београду*, Београд 1977, 10—11, 13—16, 20—21, 38—39, 98; Фердијан Рејна, *Речник балета*, Београд 1980, 179; Милица Зајцев, *Игра што живот значи*, Београд 1994, 175—177.

Ксенија Шукуљевић Марковић

Јовановић, Михаило М., учитељ, педагошки писац, новинар (Ниш, 8. IX 1886 — Црквенац код Свилајнца, 29. IV 1944)

Отац Миленко био је железнички скретничар, мајка Станија домаћица. Основну школу завршио је у Врањској Бањи 1898, четири разреда гимназије у Врању 1903, Учитељску школу у Алексинцу 1907. Као ђак Учитељске школе учествовао је на првомајским прославама, почео да се бави публицистиком, сарађивао у *Радничким новинама*, ширио социјалистичке идеје међу својим друговима. Са седамнаест година постао је члан ССДП и учествовао на оснивачкој скупштини Клуба учитеља социјалдемократа у Београду 1907. Прво је радио у Манастирици, у Млавском срезу (1907—1908) а затим због слабог здравља премештен у планинско село Влаоле у Хомоље (1908—1916), где се опоравио, научио руски и француски језик и објавио већи број чланака у педагошкој штампи. За време Првог светског рата интерниран је 1916. у Сливенски логор у Бугарској где је остао до новембра 1918. По повратку у Србију настанио се у Лесковцу и био учитељ основне школе (1919—1921). Активно се укључио у рад социјалистичког покрета. На изборима у Лесковачкој општини 1919/20. као члан СРПЈ изабран је за секретара месне партијске организације и предложен за делегата за Вуковарски конгрес КПЈ 1920. Потом је стао на чело организације учитеља комуниста Краљевине СХС. После доношења Закона о заштити државе (2. VIII 1921) ухапшен је крајем августа 1921. и осуђен на три месеца затвора. По издржавању казне забрањен му је рад у школи и просвети. До половине 1922. радио је као хонорарни учитељ у Трговачкој школи лесковачке омладине, а следећих шест година био је без службе и прогањан. Повремено је радио као писар у адвокатској канцеларији, администратор у Лесковачком позоришту и новинар. У то време у Београду је завршио трговачку школу Тодоровића, постао члан Удружења новинара — секција Београд, у Лесковцу ветеринарски курс за помоћ животињама. По повратку у службу 1927. постављен је за учитеља у Скопљу. Био је активан у Удружењу учитеља у Скопљу, у Секцији југословенског учитељског удружења за Вардарску бановину, био члан њихових управа и делегат на конгресима Југославије. За члана Градског већа Скопља изабран је 1940. Почетком Другог светског рата наређено му је да напусти Скопље, а од маја 1941. у

Свилајнцу је добио место учитеља у основној школи. У ноћи између 28. и 29. априла 1944. четници су га заклали у атару села Црквенца. Сахрањен је на гробљу у Свилајнцу.

Као педагошки писац, методичар и критичар залагао се за модерну педагогију, за ослобађање детета од стега и казни. Први рад објавио је у *Радничким новинама* 1909. Објављивао је под псеудонимом и шифрама: Милић Чанколизановић, Мих. М. Ј., М. Ј. и М. Л. а већи број радова објавио је без потписа. Самоиницијативно је научио стенографију. Радове о школским, педагошким, друштвено-политичким питањима, као и преводе са руског и француског из социологије и филозофије објављивао је у листовима и часописима: *Радничке новине* (1909, 1919—1920), *Школски радник* (Г. Милановац, 1909), *Наша школа* (Кличевац, Петровац на Млави, 1909—1910), *Учитељска борба* (1911—1914, 1920), *Борба* (1912), *Дело* (1913, 1915). После Првог светског рата писао је репортаже, путописе, ловачке записе, приче, козерије, хумореске, позоришне и друштвене хронике и коментаре и објављивао их у многим листовима и часописима. За књигу *Између Шар-планине и Осогова* добио је награду СКА (1934). Био је ожењен учитељицом Даринком Илић из Рановца, са којом је имао сина и кћер.

ДЕЛА: и Р. К. Тасић, В. Р. Младеновић, Д. М. Михаиловић, *О школи, учитељима и ученицима са социјалдемократског гледишта*, Јагодина 1910; *Између Шар-планине и Осогова*, Скопље 1933; *У ђавољем котлу (Ловачки доживљаји Мике Браде)*, Нови Сад 1958.
ИЗВОРИ: Архивска грађа Зорана Јосића, унука; Славољуб Митровић, *Још једно сећање на Мику Браду* (необјављени рукопис, Београд 1998).
ЛИТЕРАТУРА: Д. М. Михаиловић, *Учитељство спава*, УИ, 1921, бр. 1, 28—29; Д. М. Михаиловић, *Учитељи бунтовници*, УИ, 1922, бр. 2, 18—21; В. М. Кукаљ, *Једна књига путописа* — М. Ј., *Између Шар-планине и Осогова*, Зета, 19. XI 1933, 3—4; Ж. П. Исаиловић, *М. Ј., Између Шар-планине и Осогова*, УчП, 1933, бр. 9—10, 274—283; Драг. Д. Прокић, *Михаило Јовановић „Брада”*, ПП, 29. V 1951, 3; М. Б. Јанковић, *Библиографија педагошких радова М. Јовановића*, СШ, 1953, бр. 1—2, 35—42; Раде Вуковић, *Учитељски покрет – педагошко социјални часопис*, Београд 1966; Д. Трајковић, *Живот и рад М. Ј. — Мике Браде*, ЛЗ, 1969, 101—119.

Бранислава Јордановић

Јовановић, Платон (Миливоје), епископ бањалучки, писац (Београд, 29. IX 1874 — Врбања код Бање Луке, 4/5. V 1941)

Отац Илија, пореклом из Требиња, био је пешадијски поручник, мајка Јелена, рођ. Соколовић, родом из Фоче. Основну школу и гимназију завршио је у Врању и Нишу, а богословију у Београду 1896. Замонашио се у трећем разреду богословије, рукоположен у чин ђакона и презвитера и упућен за сабрата и помоћника настојатеља Српског подворја у Москви да учи руски језик. Уписао се 1897. у Московску духовну академију и завршио је 1901. са степеном кандидата богословља. Крајем лета исте године вратио се у земљу и произведен за синђела и старешину ман. Раиновац, за протосинђела 1906. и архимандрита 1909. Суплент у Првој београдској реалци био је од 1902, а суплент веронауке у алексиначкој учитељској школи од 1903. до 1906, када је премештен у мушку учитељску школу у Јагодини. Професорски испит из догматско-моралног богословља положио је почетком 1906. и постављен за професора и од септембра исте године био катихета у београдској реалци. У рату 1912. био је свештеник Моравске бригаде, у Првом светском рату до окупације војни протојереј при штабу Комбиноване дивизије I позива. Окупацију је провео у Србији и одбио да прими постављење за старешину ман. Раковице. Радио је на прикупљању података о зверствима и злочинима окупатора, нарочито Бугара, и на подесан начин о томе обавестио европску јавност. Интервенисао је и давао гаранције за поједине заробљенике, преко њега слата су писма и новац из иностранства, имао је везу са митрополитом и нарочито помагао сирочад и удовице. Та активност остала је непризната па је 1919. пензионисан. Потом је као шегрт радио у акционарској столарској радњи „Балкан” и био књиговођа и управник штампарије „Рад”. У борби против

Конкордата штампао је брошуре, чланке, летке и учествовао у Крвавој литији. Настојатељ ман. Раковице и управник Монашке школе, за коју је саградио зграду, био је од 1922. до 1926, када је незаконито разрешен тих дужности. Решењем Великог духовног суда 1928. остао је настојатељ манастира. Питање рачуна Монашке школе скинуто је са дневног реда 1932. одлуком Светог архијерејског синода и тиме је био ослобођен оптужбе. Прешао је 1929. у Нишку епархију и био старешина ман. Св. Јована Богослова у Поганову, а од 1934. до краја 1936. настојатељ ман. Крушедол. Био је члан Великог духовног суда и од 1907. члан одбора Фонда Станојла и Драгиње Петровић, вршио дужност председника (1927—1929) и био председник од 1932. до смрти. За викарног епископа патријарха српског са титулом епископа моравичког изабран је 1936. Хиротонисао га је исте године патријарх Варнава у Сремским Карловцима. Епископ Охридско-битољске епархије био је од 1938. и свечано је устоличен у Битољу. Бањалучки епископ постао је избором 1939, а потврђен краљевим указом 1940. Дужност у Битољу предао је 15. септембра, а 1. октобра 1940. дошао је у Бању Луку и без устоличења ступио на дужност епархијског архијереја, што је био јединствен случај у СПЦ између два светска рата. Када је НДХ почела вршити прогон, одбио је да напусти своју епархију. По наређењу усташког стожерника Виктора Гутића ухапшен је, одведен из Бање Луке ноћу између 4. и 5. маја 1941. и најпре на најокрутнији начин мучен а затим убијен и бачен у реку. Прво је сахрањен на Војничком гробљу у Бањој Луци, а 1973. пренесен у бањалучку Саборну цркву. На редовном заседању Светог архијерејског сабора 1998. проглашен је за свештеномученика и унет у Именослов светих СПЦ која га слави 22. априла по јулијанском или 5. маја по грегоријанском календару. У бањалучком предграђу Врбањи подигнут је храм посвећен њему.

Бавио се књижевним радом. Потписивао се са више псеудонима, а један од њих био је Амикус. Писао је радове историјског, биографског и догматско-апологетског карактера, уџбенике из веронауке, полемичке чланке итд. Сарађивао је у *Гласнику православне цркве*, *Хришћанском веснику*, *Гласнику Српске православне патријаршије*, *Православном свештенику*, *Пастирској речи*, *Годишњаку Фонда Станојла и Драгиње Петровић*, *Српској застави*, *Штампи*, *Трибуни*, *Вечерњим новостима*, *Самоуправи* и *Малом журналу*. Члан редакционог одбора *Хришћанског весника* био је од 1901. а уредник *Гласника православне цркве* од 1908. до 1910. Покренуо је и издавао од 1928. независни црквено-народни лист за друштвени живот *Верољуб* и био његов главни и одговорни уредник до 15. маја 1929. када је из финансијских разлога лист престао да излази. Управник штампарије у Сремским Карловцима био је од 1932. до краја 1938. Ту је уређивао *Гласник Српске православне патријаршије*, био му главни, а касније и одговорни уредник. Покренуо је 1933. месечни часопис за децу *Мали Богољуб* и за њега писао многе чланке. У форми летка покренуо је лист *Стари Небојша*. Изашао је само један број. Члан комисије за Дечанско питање био је више од 10 година а њен старешина шест дана (1903).

По политичком опредељењу још као ђак припадао је Либералној, а од њене реорганизације 1904. Националној странци и био члан њеног Главног одбора. Своје мишљење о црквеним и политичким питањима износио је отворено па је често због тога санкционисан. Када је Живојин Перић 1914. основао Конзервативну странку, прихватио је њена начела која су одговарала његовим политичким погледима. После Првог светског рата није припадао ниједној странци. Одликован је златном медаљом за учешће у балканским ратовима.

ДЕЛА: *Српско подворје у Москви*, Београд 1901; *Наука и религија. Једна филозофска паралела између хришћанских идеала и натуралистичких принципа. По Павлу П. Соколову*, Јагодина 1906; *Високи Дечани*, Београд 1910; *Сабор у Тријенту (1545—1563)*, Београд 1911; *Национализам*, Београд 1911; *Народна добротворка Драгиња Ст. Петровић*, Београд 1923; *Раковица*, Београд 1927; *И опет о конкордату. Православно гледиште на ово питање*, Сремски Карловци 1937.

ЛИТЕРАТУРА: Љубомир Дурковић Јакшић, *Платон Јовановић, епископ бањалучки (1874—1941)*, Крагујевац 1986; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 409—411.

Миле Станић

Јовановић, Славко, филмски сниматељ, часовничар (Сефкерин, Банат, 1887 — Београд, 11. V 1964)

Иако квалификовани часовничар, почео је 1910. да ради као кинооператер у београдском биоскопу „Париз". Власник биоскопа и први српски филмски продуцент играног филма Светозар Боторић ангажовао га је да буде помоћник француског сниматеља Луја де Берија. Научивши да снима филмском камером од Де Берија и Фројнда на филму о Карађорђу 1911, наставио је од 1912. да за Боторића и браћу Савић снима репортаже и кратке документарне филмове о балканским ратовима: *Долазак првих српских рањеника у Београд*, *Долазак првих турских заробљеника у Београд*, *Сахрана мајора Јовановића*, сва три 1912. Затим је снимао *Повратак српских победника* 1913, *Откривање споменика Карађорђу* 1913, *Сахрана мердарског јунака мајора Софронија Илинчића у Београду* 1913, *Кроз нову Србију I—III* 1913, *Погреб руског посланика Хартвига* 1914. По завршетку Првог светског рата снимио је *Прославу кумановске битке*, *Ћеле кулу* и *Пут београдских општинара од Београда до Битоља*, сва три 1922, као и неке друге филмове. Основао је 1923. у Београду предузеће „Мачва филм" са намером да у њему реализује играни филм *Хајдук Станко*, али није успео да прикупи средства. Потом је престао да се бави снимањем филмова.

ЛИТЕРАТУРА: Боса Слијепчевић, *Кинематографија у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини 1896—1918*, Београд 1982; Дејан Косановић, *Почеци кинематографије на тлу Југославије: 1896—1918*, Београд 1985; Дејан Косановић, *Лексикон пионира филма и филмских стваралаца на тлу југословенских земаља: 1896—1945*, Београд 2000; Дејан Косановић, *Филм и кинематографија (1896—1993)*, пројекат Растко, Историја српске културе.

Стеван Ђ. Петровић

Јовановић, Стеван, фотограф (Вршац, 1834 — Вршац, 16. IX 1923)

Породица се са Косова и Метохије доселила у време Велике сеобе. Основну школу завршио је у родном граду а потом изучавао занат у Прагу и Темишвару. Прву професионалну фотографску радњу отворио је 1863. у Вршцу и до краја XIX в. био један од водећих фотографа у јужном Банату. Атеље му се најпре налазио у Адлеровој кући у Господској улици а затим у Баштенској улици поред Градске куће. Мада је имао шест синова, добро обучених фотографским вештинама, његов познати атеље је почетком XX в. наследио Адон Вејсер који се рекламирао као наследник Стевана Јовановића.

По породичним албумима и у музејима сачуван је велики број оригиналних фотографија израђених у његовом атељеу. Успешно се бавио и репродуктивном фотографијом. Посебно су вредни портрети Светозара Милетића, снимљени пред крај живота српског народног трибуна. Са две жене, Ернестином Деот која је рано умрла, и Маријом дел Понти, имао је шест синова, са сваком по три, од којих је најстарији био сликар Паја Јовановић. Син Милан био је фотограф у Београду а Светислав сликар, илустратор и спортиста у Паризу. Иван и Ђорђе имали су заједнички фотографски атеље у Клужу и Марошвархељу.

ЛИТЕРАТУРА: Феликс Милекер, *Повесница слободне краљеве вароши Вршца*, I—II, Панчево 1886; Németh Ferenc, *A bánáti fényképészet története 1848—1918*, Novi Sad 2002; Дневник, 1. VII 2006; *Антологија фотографије Војводине*, VII, Нови Сад 2007, 98.

Боривој Миросављевић

Јовановић Стоимировић, Милан С., новинар, управник Државног архива (Смедерево, 19. VI 1898 — Београд, 6. III 1966)

Отац Светозар био је занатлија, мајка Јелена, рођ. Стоимировић. Будући да је рано остао без оца, бригу о њему и брату Ивану, уз мајку, преузео је ујак, београдски лекар др Душан Стоимировић. Као највећу животну благодарност према ујаку, свом презимену додао је Стоимировић. Основну школу завршио је у Смедереву 1909, а пет разреда гимназије у Београду (1909—1914). Како у току Првог светског рата није хтео да похађа аустријску гимназију, запослио се као чиновник волонтер у централи Црвеног крста у Београду, па је свакодневно био уз др Стоимировића у душевној болници. У то време настао је његов први велики текст о Петру Кочићу. Матурирао је 1919, а потом студирао права и дипломирао тек 1927. јер је рано почео да ради. Испрва је био намештен као практикант у Министарству просвете, да би потом започео журналистичку каријеру у *Политици* (1919), а наставио у гласилима Радикалне странке. Неко време радио је и у СКА. У Смедереву је основао и уређивао *Смедеревски журнал*, а затим *Реви* у Београду (изашао један број). Био је затим главни сарадник *Самоуправе* (1921—1923), те аташе за штампу при нашем посланству у Берлину (1929), где је био у близини Живојина Балугџића. У Скопљу је издавао лист *Вардар* (1932—1935). У Централном пресбироу радио је од 1935. до 1937. и потом био директор новинске агенције „Авала" (1937—1938). Народни посланик за Подунавски срез постао је 1938. Приликом хапшења 27. марта 1941. заплењене су његове белешке о министру председнику Стојадиновићу, које је Гестапо по сваку цену хтео да добије од УГБ. Као шеф Политичког одељења Председништва владе био је обавештена личност, а за Стојадиновића се нарочито занимао. После 6. априла 1941. као добровољац редов прикључио се југословенској војсци. Након капитулације био је прво главни уредник *Обнове* (јул—октобар 1941), гласила *Збора* а затим директор Државног архива у Београду (1941—1944). После слома немачке одбране на београдском мостобрану повукао се с водећим људима Недићевог режима у Аустрију почетком октобра 1944, одакле је, после препада официра ОЗНЕ, изручен Југословенској власти. Као народном непријатељу конфискована му је кућа у Смедереву са драгоценим збиркама и библиотеком. Оптужен је 1946. за сарадњу са окупатором, поглавито због текстова у *Обнови*. Осуђен је на петнаест година робије, где је радио многе тајне послове за УДБ-у. Са Данилом Грегоријем написао је *Историју политичких странака у Краљевини Југославији*. Под принудом је писао наручене биографије са деликатним детаљима о водећим личностима Краљевине Југославије, те је у позним годинама живео у некој врсти личне духовне изолације. На слободу је пуштен после седам и по година, па је изопштен и у потпуној оскудици прикупљао грађу за Крлежин Југословенски лексикографски завод. Прилозима врхунске писмености и интригантног журналистичког приступа сарађивао је од 1957. анонимно у *Дуги* и тиражном листу *300 чуда*. Сакупио је обимну грађу о књазу Михаилу Обреновићу са намером да напише темељну монографију. Оставио је списе као што су *Свети Сава човек и Словен*, 1934, и *Едуард Бенеш*, 1936. Божидар Ковачевић приредио је 1971. из његове оставштине књигу *Силуете старог Београда*, а 2008. је изашло треће, проширено издање. *Споменицу Николе Пашића* уредио је са Милошем Зечевићем. Део рукописа објављен је постхумно из фонда РОМС. Преводио је са енглеског Роберта Грејвса. Био је најпре ожењен Јеленом Лулом, рођ. Ничота, из Скопља, а потом Десанком, удовицом адвоката Светолика Гребенца. Деце није имао. Код УГБ 1936. протоколисан је именом Светозар.

Носилац је Сребрне медаље Српског Црвеног крста, Ордена Светог Саве III реда, Ордена Феникса II степена, Југословенске круне III реда и Легије части.

ДЕЛА: *Портрети према живим моделима*, Нови Сад 1998; *Дневник 1936—1941*, Нови Сад 2000; *Ланче Смедеревац*, Смедерево 2006; превод са енглеског: Р. Грејвс, *Ја Клаудије!*, Нови Сад 1956.

ИЗВОРИ: ИАБ, Централна пријавница УГБ; АСЦГ, Фонд Милана Стојадиновића; Досијеи дипломата Краљевине СХС, несређена грађа; *Сведочење Божидара Ковачевића*, Београд 1981; *Сведочење*

Јовановићевог секретара Мирослава М. Никитовића, Београд 1992; Милан Јовановић Стоимировић, *Фра масони и бре масони*, Београд 1998.

ЛИТЕРАТУРА: *Сенат. Народна скупштина*, Београд 1939; Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији, квислиншка управа 1941—1944*, Београд 1979; Миливој Ненин, *Две књиге портрета*, ЛМС, 1999, св. 3, 389—394; Бојка Вулетић, *Лексикон смедеревских аутора*, Смедерево 2007.

Симо Ц. Ћирковић

Јовановић Цукић, Стојан, вођа Катанске буне (Београд, 1818 — Доња Буковица код Ваљева, 7. X 1844)

По свему судећи био је син београдског базрђанбаше (трговачког представника) Јована Шишмановића у браку са Пемом, која се касније помињала као удовица трговца. Основну школу завршио је у Београду, Велику школу у Београду и Крагујевцу (1830—1836) као осредњи ђак. Глумио је у Књажеско-сербском театру Јоакима Вујића у Крагујевцу (1835—1836). Почео је да ради у Крушевцу као срески писар и потом 1837. примљен на Књажевско-српску војну академију у Пожаревцу. Као државни питомац послат је у Беч 1839. на студије права. Након две године проведене у Бечу одобрен му је децембра 1841. упис на студије, где је слушао природно, народно, државно и криминално право. Ту је упознао литографа Анастаса Јовановића. Краће време током 1842. провео је у Паризу. Био је жестоки противник Вучићеве буне (1842) па је остао без стипендије. По повратку из Француске био је челник агитације и завера у корист Обреновића, у којима је учествовао и А. Јовановић. У јесен 1842. подстакао је немире у Крушевачком округу, где му је зет Петар Цукић био окружни начелник, и допао затвора. Побегао је из затвора у Земун децембра 1842. заједно са учесницима Нишке буне (1841). Са тридесетак присталица, без сагласности кнеза Милоша, прешао је преко Саве у Србију 4. октобра 1844. обучен у генералску униформу. Најпре су у Шапцу убили председника суда и једног чиновника и узели новац из касе, а потом преко Лознице стигли у Доњу Буковицу близу Ваљева, где је погинуо. Пошто су бунтовници носили униформе мађарских хусара (катана), буна је по томе добила име. По зету Петру Цукићу, ожењеном сестром Маријом, звали су га Цукићев, Цукић. Сестра Тона казивала је Милану Ђ. Милићевићу анегдоте из живота кнеза Милоша. После угушења буне о њему су певане песме па је Тома Вучић Перишић наредио стрељање народног певача са његовим десетогодишњим пратиоцем.

Написао је приручник, француску граматику, за оне који без помоћи учитеља хоће да уче француски језик, са дирљивом посветом кнезу Михаилу.

ДЕЛО: *Француска грамматика*, Беч 1844.

ИЗВОРИ: *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 25, Београд 1993; Радомир Ј. Поповић, *Мемоар Ђорђа Протића из 1854. године*, Miscellanea, XXIV, Београд 2005.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Ђ. Милићевић, *Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године*, Београд 1868, 65; Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 213—215; Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд 1924; Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада 1838—1858*, Београд 1925, 55, 186; Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842—1853 — унутрашња и спољашња политика*, Београд 1932, 45, 65—67, 71; Јован Милићевић, *Прва група српских студената, државних питомаца школованих у иностранству (1839—1842)*, ИЧ, 1960, бр. 9—10, 370—371, 373; Павле Ч. Васић, *Живот и дело Анастаса Јовановића, првог српског литографа*, Београд 1962, 32, 37—39, 60; Коста Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1989, 76—83; Вукашин Станисављевић, *Два века српских уџбеника*, Београд 1992, 83; Радомир Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003; Иван Мијатовић, *Од крагујевачке Војне академије до крагујевачког Лицеја*, у: Крагујевац престоница Србије 1818—1841, зборник радова, Крагујевац 2006, 178.

Дејан Обрадовић

Јовићевић, Андрија П., учитељ, етнограф, писац (Ријека Црнојевића код Цетиња, 8. II 1870 — Ријека Црнојевића, 3. VIII 1939)

Син је земљорадника Пера Милошевог. Завршио је основну школу на Ободу (Ријека Црнојевића) и нижу гимназију на Цетињу (1886). Иако без учитељске и богословске школе, постављен је одмах за учитеља у Голубовцима а потом у Ћеклићима, Пољима Колашинским, Бјелицама, Чеву и Ободу, где је био и школски управитељ до пензионисања (1924) по сопственој жељи. Био је први председник Учитељског друштва у Црној Гори, основаног 1901, и биран за народног посланика 1911. Учествовао је у оба балканска рата. Био је ванредни члан Просветног савета и ревизор основних школа у Црној Гори а након Првог светског рата изабран је за дописног члана СКА. За председника Ријечко-жупско-жабљачке општине именован је 1931. До Другог светског рата имао је највећу приватну библиотеку у Црној Гори која је у окупацији спаљена. У њој је чувао као куриозитет три слова старе ободске штампарије и своје рукописе.

Писао је песме, приповетке, једну драму, мемоаре, приказе, уџбенике и велики број чланака различите садржине (историјске, етнографске, географске, педагошке). Сарађивао је у едицији Љубомира Стојановића *Стари српски записи и натписи* и сакупио 18.000 речи незабележених у Вуковом *Рјечнику* и предао их СКА. Истраживао је у неколико већих и мањих области и племена у Старој Црној Гори, Црногорском приморју и северном делу данашње Албаније и српској етнолошкој науци и антропогеографији оставио важне текстове штампане углавном у загребачком *Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена*. Са СКА је сарађивао од 1902. а од 1909. објављивао у *Српском етнографском зборнику*. Радове је објављивао и у *Просвјети* (1894), *Гласу Црногорца* (1894), *Лучи* (1895—1900), *Браству* (1896, 1899), *Босанској вили* (1898, 1901, 1910), *Србобрану* (1900—1901), *Књижевном листу* (1901), *Ловћенском одјеку* (1925), *Јужњаку* (1926), *Записима* (1927—1933), *Зетском гласнику* (1933—1949), *Грлици*, *Оногошту*, *Просвети* (Крагујевац). Прва његова монографија објављена је у серији „Обичаји народа Српскога" а остале у серији „Насеља српских земаља" (од 1922. „Насеља и порекло становништва"). Монографије је писао на основу својих теренских истраживања користећи упутства најпре Јована Цвијића а од 1911. Јована Ердељановића. Служио се свим методама опсервације, усменим испитивањима, расположивом литературом и архивским подацима. Иако без академског образовања, и не истичући експлицитно свој научни приступ, надмашио је само сакупљање и излагање фактографије која је и количином и квалитетом драгоцена. За ученике основних школа приредио је две књиге приповедака из Старог и Новог завета. Оставио је у рукопису комедију *Преварени кадија*. Књиге су му објављиване и постхумно.

ДЕЛА: *Скадарско језеро (картографска грађа)*, [Београд] 188?; и Михаил Стругар, *Слике из прошлости Цеклина*, Загреб 1902; и Петар Шобајић, *Малесија*, Београд 1923; и сар., *Цетиње и Црна Гора*, Београд 1927; *Историја Мораче до 1820. године*, Чачак 1927; *Дневник из Балканских ратова*, Београд 1996; *Ријечка нахија у Црној Гори*, Подгорица 1999; *Зета и Љешкопоље*, Подгорица 1999.
ЛИТЕРАТУРА: Политика, 10. XI 1936, 11; 4. VII 1939, 8; АС, 21. VII 1939; Ђоко Пејовић, *Просвјетни и културни рад у Црној Гори 1918—1941*, Титоград 1982, 234—241; Душан Ј. Мартиновић, *Портрети*, I, Цетиње 1983, 197—221; *Цетиње 1482—1982*, Подгорица, Цетиње 1994.

Радомир Д. Ракић

Јонић, Велибор К., професор, политичар (Крњево код Велике Плане, 12. II 1892 — Београд, 17. VII 1946)

Отац Крста био је учитељ и педагошки писац, мајка Софија домаћица а брат Боривоје пуковник. Гимназију је завршио у Београду (1910). У Првом светском рату био је у Ђачкој чети, а после повлачења преко Албаније ангажован на образовању српских ђака у Енглеској. По повратку у Београд био је професор немачког језика на Вишој школи Војне академије а од 1938. до 1939. предавао немачки језик престолонаследнику

Петру. Преводио је са немачког, енглеског и француског језика. Издавачко-просветну задругу „Ипроз" основао је 1939.

Политиком је почео да се бави ступивши у Земљорадничку странку и до 1929. био члан њеног Главног одбора. Залагао се за уједињење са Бугарском на основи аграрног хришћанског социјализма и подржавао федеративно преуређење државе. У патриотску организацију Народна одбрана ступио је 1926. Изабран је у њен Средишњи одбор као секретар за пропаганду и штампу и преузео уредништво гласила *Народна одбрана*. Под утицајем фашизма његов идеолошко-политички став од тада се заснивао на „органској" мисли. Залагао се за сталешку (корпоративну) организацију друштва, социјални мир, аутохтони културни развој и препород западне културе на основи неославистичког месијанизма. Изабран је за генералног секретара и члана Директоријума профашистичке организације Југословенска акција, основане 1930. Када се она утопила у Љотићев Југословенски народни покрет „Збор" (1935), именован је за генералног секретара. Крајем 1937. искључен је из покрета са групом истакнутих чланова, али га је подржао Централни одбор Југословенске акције која је иступила из Збора. У време немачке окупационе управе у Србији имао је истакнуту улогу у квислиншком управном апарату. У јулу 1941. именован је за комесара Министарства просвете па у октобру 1941. у влади генерала Милана Недића постао министар просвете и остао на том месту до краја окупације. Био је један од најповерљивијих сарадника окупационих власти у Србији. Саставио је тзв. Апел српском народу из 1941. који је требало да потпишу највиђенији српски интелектуалци као израз подршке влади Милана Недића. Био је иницијатор антикомунистичке изложбе и многих антикомунистичких течајева одржаваних на Коларчевом универзитету у Београду. Као министар саставио је и Уредбу о универзитету по којој је из високог школства удаљио политички неподобне професоре, ђаке и студенте. Одлучивао је о цензурисању књига а имао и пресудну реч у одређивању затворских казни за прекршиоце ове наредбе. Један је од иницијатора Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци основаног владином уредбом јула 1942. У Завод су по његовом наређењу упућивани ђаци осумњичени за комунизам. Наредбу о увођењу обавезне ђачке радне службе у средњим школама издао је 1942. Наредне године министарство којем је био на челу донело је план о тзв. „200 великих српских послова које ваља обавити" а међу њима су се нашли и захтеви за оснивање Центра за испитивање биолошких и антрополошких одлика становништва српских земаља, Центра за испитивање етничких типова српског становништва као и израда расне карте српских земаља. Своје политичке идеје изражавао је написима у листовима *Ново време*, *Обнова*, *Просветни гласник* итд. Био је главни уредник недељника *Српски народ* (1942—1944). Послератне власти су тврдиле да је био и један од састављача плана о уједињењу Србије, Црне Горе (у тадашњим границама) и делова БиХ у јединствену државну творевину (1943) који је Недић изложио Хитлеру, што је он одбио. Крајем августа 1944. Недић га је овластио да преговара са представницима генерала Драже Михаиловића ради уједињења свих антикомунистичких снага и преузимања власти после повлачења Немаца. Уочи битке за Београд, почетком октобра 1944, са Недићевом владом повукао се у Беч, затим у Кицбил. Ухапшен је крајем априла 1945. и изручен југословенским властима. Одлуком Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача проглашен је за ратног злочинца и на суђењу у Београду 1946. осуђен на смрт стрељањем.

Носилац је Ордена Св. Саве V реда и више домаћих и страних одликовања.

ДЕЛА: *Шта хоће „Збор"?*, б. м. б. г; *Говори*, Београд 1941; *Проблеми наше духовне орјентације*, Београд 1943; преводи са енглеског: В. Прајс, *Ја познајем те диктаторе*, Београд 1938; С. Фут, *Живот је почео јуче*, Београд 1939; преводи с француског: Ж. Кудирје де Шасењ, *Три Чемберлена — једна породица великих енглеских парламентараца*, Београд 1939; Ш. Жид, *Солидарност*, Београд 1940; превод с немачког: Е. Кестнер, *Тројица у снегу*, Београд 1941.

ИЗВОР: *Документа са суђења Равногорском покрету 10. јуни — 15. јули 1946. године*, III, Београд 2001.

ЛИТЕРАТУРА: Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941—1944*, I—II, Београд 1979; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића 1934—1945*, Београд 1984; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939—1945*, Београд 1992.

Милан Кољанин
Бранислав О. Поповић

Југовић, Живојин, земљорадник, носилац Карађорђеве звезде са мачевима (Салаш Црнобарски, Мачва, ? IV 1887 — Салаш Црнобарски, 11. VI 1961)

Отац Радован и мајка Милица рођ. Дрјић били су земљорадници. Борио се у оба балканска и у Првом светском рату. Имао је чин пешадијског поднаредника. Учествовао је у борбама на Дрини 1914. и 1915. У току рата два пута је рањен. Прешао је Албанију. По повратку из рата и демобилизације 1921. оженио се Ангелином рођ. Грујичић са којом је изродио десеторо деце. За време Другог светског рата сарађивао је са НОП-ом. Припаднике партизанског покрета снабдевао је храном. Остатак живота провео је у родном селу, где је и сахрањен.

Носилац је Албанске споменице и златног војничког ордена Карађорђеве звезде са мачевима.

ИЗВОРИ: Чланска легитимација Удружења носилаца Албанске споменице, на име Живојин Југовић издата 18. септембра 1938; ПА Милице Димитрић из Новог Сада, потомка Живојина Југовића.

Бранислав О. Поповић

Јунгић, Атанасије Таса, учитељ, национални радник (Бањалука, 12. III 1858 — Бањалука, 24/25. V 1912)

Основну школу завршио је у Бањалуци, Друго одељење богословије у Београду (1873—1876) а ванредно слушао филозофију на Великој школи. Учествовао је у Босанском устанку и Првом и Другом српско-турском рату као командир коњице у Рашко-ибарском одреду. Због Бањалучке афере 1888. имање му је конфисковано и продато а он морао да напусти Босну. Тражио је од власти у Србији да га поставе за учитеља. Као повереник Друштва Св. Саве послат је из Београда у Битољ да као турски поданик отвори српску школу (1889). Извршио је све потребне припреме али због турског противљења школу није отворио. Са битољским Србима почетком 1890. основао је Српско-македонску црквено-школску општину, прву српску црквену општину у Битољу и Македонији уопште. Био је у лошим односима са српским конзулом Бодијем који је сматрао да је крив што школа није отворена а због пропагирања српства нашао се на удару Бугарске егзархије која га је оклеветала турским властима. Крајем јануара 1890. стражарно је протеран из Битоља и спроведен у Скопље, али је брзо ослобођен. У фебруару 1890. отишао је у Цариград, где је без полагања испита потврдио диплому, што је било од изузетног значаја за српску просвету у Турској. Био је у вези са Стојаном Новаковићем који му је наредио да оде у Косовски вилајет и тамо буде учитељ. Становници Битоља молили су српску владу да га врати у Битољ (1891) и Сава Грујић, председник владе, дао је на то пристанак. Ни по повратку у Битољ није добио дозволу да отвори српску школу. Крајем 1891. протеран је из Турске у Босну као неподобан српски учитељ. Од 15. јуна 1892. радио је у железничкој служби као преписивач а од 1897. као званичник I класе. Пензионисан је априла 1912. Био је ожењен Маријом, учитељицом која је девојчице у Битољу обучавала женском раду и за то од српске владе добијала плату. Умро је у душевној болници.

Као ученик богословије био је близак са професором Милошем С. Милојевићем по чијем налогу је сведочио да је Васа Пелагић међу ученицима богословије ширио социјалне и атеистичке идеје. *Застава* га је због тога оптужила да је турски шпијун. Организовао је одлазак ученика богословије у Босну да учествују у устанку. Био је

пријатељ војводе Глигора Соколовића којег је приволео да из бугарског табора пређе у српски. Говорио је турски и немачки језик.

Одликован је Златном и Сребрном медаљом за храброст.

ИЗВОРИ: АС, МИД ПП, 1891, ред 73, Битољ, 5. I 1891; 6. I 1891; 18. XII 1891; Климент Џамбазовски, *Грађа за историју Македонског народа*, III/1, 2, Београд, Скопје 1984; IV/3, Београд, Скопје 1986; V/1, Београд, Скопје 1988; Михаило Војводић, *Друштво светог Саве*, Београд 1999; Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003.
ЛИТЕРАТУРА: Ј. Д. П., *Танасије Тане Јунгић*, СбП, 1912, бр. 11, 2; Климент Џамбазовски, *Културно--општествените врски на Македонците со Србија во текот на 19. век*, Скопје 1960; Васо Војводић, *У духу Гарашанинових идеја*, Београд 1994.

Александра Новаков

Јуришић, Живојин Ј., ботаничар, професор (Црна Бара, Мачва, 11. VII 1863 — Београд, 9. XII 1921)

Гимназију је уписао у Шапцу а матурирао у Београду (1883). Велику школу у Београду завршио је 1887. Од студентских дана посветио се ботаници. Био је један од најревноснијих ученика Јосифа Панчића и његов помоћник у Ботаничком заводу. По дипломирању радио је као професор гимназије у Београду и кустос у Ботаничком заводу. После смрти ботаничара и професора Стевана Јакшића (1899) био је управник Ботаничке баште „Јевремовац" и истовремено предавао ботанику на Великој школи. Потом се вратио на дужност професора у београдску реалку.

Проучавао је флору Србије, Босне, Бугарске, Македоније и о томе објавио неколико радова. Сакупио је велики број народних имена биљака које је користио у два уџбеника из ботанике, написана за гимназије (1898, 1901). Радио је на популаризацији биљних култура. Учествовао је у изради плана и програма за наставу јестаственице а као најбољем познаваоцу имена биљака и животиња поверено му је да критички среди и допуни Вуков *Рјечник* у издању СКА. Члан управе СКЗ био је од 1906. Био је оснивач Српског ботаничког друштва и један од оснивача Јестественичког музеја Српске земље (данас Природњачки музеј) и први кустос у ботаничком одељку тог музеја.

ДЕЛА: *Ка познавању флоре у околини Солуна*, Београд [1893]; *О сусаму*, Београд 1895; *Со: разне врсте вађења соли и њене многоструке употребе*, Београд 1895; *Нешто о ружи и ружину мирису*, Београд 1896; *Прилог флори Кнежевине Бугарске*, Београд [1898]; *Прилог познавању маховина у Србији*, Београд [1898]; *Ботаничка башта Јевремовац у Београду*, Београд 1899; *Једна одлука Просветног савета*, Београд 1901; *Принове за флору Краљевине Србије*, Београд 1901; *„Репутација Др. Луја Адамовића"*, Београд 1904; *Флора Краљевине Србије за прошлих сто година*, Београд 1905; *Прилог флори Јужне Србије*, Београд 1923.
ЛИТЕРАТУРА: *Педесетогодишњица Треће београдске гимназије*, Београд 1910, 30; Ник. Ранојевић, *Живојин Ј. Јуришић*, ГЈПД, 1921, 558—559; С*поменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939*, Београд 1939, 431, 457; *Прослава стогодишњице Филозофског факултета у Београду 1863—1963*, Београд 1964, 605—606; *Сто година Друге београдске гимназије 1870—1970*, Београд 1970, 544, 574—584.

Десанка Костић

Калаитовић, Вук, капетан II класе, командант корпуса (Штитково код Нове Вароши, 1913 — Правошево на Златару, 19. I 1948)

Након основне школе у Штиткову, гимназије и Војне академије у Београду добио је службу у Сарајеву. После капитулације у априлу вратио се у Штитково као жандармеријски поручник и био један од организатора устаника у Санџаку (1941). У току 1942. био је командант Санџачког четничког одреда и Нововарошког среза. Почетком септембра 1942. његов одред ушао је у састав Лимско-санџачких четничких одреда и легализовао се код италијанских окупационих снага ради заштите српског становништва од напада локалних муслимана. Штаб му је био у Новој Вароши. Са

својим јединицама учествовао је 1943. у репресалијама над муслиманским становништвом у Санџаку а са немачким и бугарским снагама у борбама са партизанским јединицама које су у току 1943/44. покушале да се пробију у Санџак. Д. Михаиловић наименовао га је за команданта Другог милешевског корпуса ЈВО и потом добио чин капетана II класе (1943). Рањен је у борби са партизанима у мају 1944. код Мојковца. У септембру 1944, када су четничке јединице кренуле у сусрет британским савезницима који су се искрцали код Дубровника, мајор В. Лукачевић наименовао га је за команданта свих оперативних јединица и свих позадинских јединица које су остале на територији Старог Раса. Крајем септембра са снагама састављеним од Срба и муслимана држао је Пријепоље. Његов корпус је у јесен 1944. водио борбе са 37. дивизијом НОВЈ и уз помоћ снага Српског ударног корпуса безуспешно покушавао да одбаци партизанске снаге са простора Ариље—Ивањица—Сјеница. Пошто су му партизани код Миљевине 16. децембра 1944. нанели осетне губитке, повукао се у Фочу и са преосталим делом свог корпуса ушао у састав Црногорске армије П. Ђуришића која се повлачила преко Босне на запад. Априла 1945. напустио је Ђуришића и са око 200 својих људи вратио се у Санџак. Оперисао је као одметник на теренима Златарског, Милешевског, Ариљског и Моравичког среза. Када је откривен пред потером ОЗН-е, извршио је самоубиство. У изворима и литератури помиње се и као Калајитовић.

ИЗВОР: *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, XIV/1—4, Београд 1981—1985.
ЛИТЕРАТУРА: Јозо Томашевић, *Четници у Другом свјетском рату*, Загреб 1979, 395; Коста Николић, *Историја равногорског покрета*, I—III, Београд 1999; *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд 2006.

Далибор Денда

Калиник, митрополит нишки (? — ?), 1869—1872.

Последњи је нишки митрополит којег је на чело те епархије поставила цариградска Васељенска патријаршија (1869). Време његове управе било је оптерећено несугласицама са делом локалног свештенства и верника јер је 1870. султановим ферманом основана нова аутономна црква, Бугарска егзархија, којој је припојена и Нишка митрополија. С обзиром на дотадашњу углавном лошу репутацију фанариотских архијереја и узајамну солидарност и међусобно поистовећивање Срба и Бугара, локално становништво је формирање Бугарске егзархије доживело као стварање нове словенске цркве у којој ће бити ослобођено утицаја из Цариграда. Покушавао је да опстане на нишкој архијерејској катедри и да је на неки начин задржи у оквирима Васељенске патријаршије. Зато је преко прогрчке струје Нишкој општини покушавао да архимандрита Виктора, Бугарина који је боравио у манастирском метоху у Нишу и постепено преузимао епархијске послове и учествовао у раду Народно- -црквеног сабора у Цариграду (1871) и других егзархијских органа, прикаже као човека који је склон бугарској националној пропаганди и постепеном гушењу српског језика у школској и црквеној употреби. Међутим, архимандрит Виктор је са српским становништвом одржавао добре односе, подржавајући и употребу српског језика, те је на молбу православних Нишлија јуна 1872. рукоположен за егзархијског епископа. Сви каснији покушаји митрополита Калиника да се врати на чело епархије били су осујећени јер је епископ Виктор уживао већинску подршку верника.

ИЗВОРИ: *Св. синод на Българската православна цръква, Священый Кодикъ на синодалнимь дьянія на 1872*, фонд 2, опис 1, арх. ед. 2б, записници са заседања бр. 7, 25, 26, 42, 48; *Протоколъ на екзархиските писма No 1872*, част II, арх. ед. 5, опис 1, бр. 128/151; *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, Београд 1993, 167.

ЛИТЕРАТУРА: Зина Маркова, *Българската екзархия 1870—1879*, София 1989, 54, 120—123, 134, 246, 288; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.

Неђељко Радосављевић

Каменаровић, Паво Б., капетан, посланик, пјесник (Доброта код Котора, 1821 — Доброта, послије 1874)

Отац Божо. Школовао се у Трсту и Ливорну. Имао је брод „Љубезни" којим је опловио многе луке. Потом је положио испит за капетана. Обновио је 1859. дјелатност Бокељске морнарице коју је 1848. укинула аустријска влада. Активно је учествовао у раду Удружења за поморско осигурање добротских бродова које је дјеловало од 1858. до 1874. Занесен идејама препорода ушао је у политички живот и постао посланик Далматинског сабора. Био је и дугогодишњи предсједник општине Доброта.

Са братом Видом био је један од најзаслужнијих људи за оснивање Славјанске читаонице у Доброти. Писао је стихове за кола која се изводе на свадбама, покладама, разним свечаним приликама, као и стихове о тужним догађајима којима је био свједок. Истичући идеје братства, јединства и сарадње написао је ријечи за коло Бокељске морнарице.

ЛИТЕРАТУРА: Милош Милошевић, *Паво Б. Каменаровић, поморац и пјесник*, ГПМК, 1953, бр. II, 99—106; Радојка Јанићијевић, *Портрети из фонда Поморског музеја Црне Горе*, ГПМК, 2002, бр. L, 159.

Радојка Јанићијевић

Камперелић, Ђорђе С., професор, прота, национални радник (Призрен, 13. XI 1853 — Београд, 9. I 1937)

Отац Стојан Јанићевић Камперелић био је обућар, мајка Наста. Основну школу и два разреда гимназије (1867—1869) завршио је у Призрену а богословију у Београду (1869—1873) као државни питомац. Материјалну помоћ за школовање добијао је и од Симе Андрејевића Игуманова. Наставник Призренске богословије постао је 1873. Предавао је Пастирско богословље, Канонско право, Словенски језик, Српску историју, Рачун, Црквено певање, Црквено богословље, Физику и Хигијену. Када је други наставник у овој богословији Петар Костић ухапшен, преузео је његових девет предмета (1880) и више од годину дана био једини предавач. Три пута недељно водио је певање српских народних патриотских песама. Од надлежних у Београду тражио је помоћ у особљу, књиге и новац за богословију. Бринуо је и о сеоским школама. Није пристао на наговоре бугарских егзархиста да се отворе школе на бугарском језику и у богословији предаје на бугарском. Био је мета сталних напада и Албанаца и турских власти које су га ухапсиле 1882. Суђено му је у Призрену а осуђен у Приштини на десет година робије у Малој Азији. Оптужен је као бунтовник и тајни агент српске владе. Приликом путовања за Малу Азију у договору са спроводником побегао је и преко Црне Горе отишао у Београд (1883). У Нишу га је запопио нишки епископ Нестор (1883). Његова привремена парохија била је у ман. Габровцу код Ниша. Парох у Житорађи постао је 1884. а топлички протопрезвитер 1885. Обновио је цркву у Житорађи. Вратио се за пароха у Габровцу (1892—1894) па прешао у Лесковац (1894—1919). Више пута биран је за оштинског одборника. За време Првог балканског рата вршио је дужност намесника Лесковачког среза а за време Другог балканског рата добошом позивао добровољце у рат и упућивао их на границу. За време Првог светског рата интерниран је у Бугарску. По повратку постављен је за намесника Лесковачког среза. Протојереј Призренског округа био је од 1919. до 1926, када је пензионисан. Са супругом учитељицом Станом рођ. Михајловић из Новог Сада, имао је синове Животу и Доброслава, и ћерке Ружу и Лепу. Сахрањен је на Новом гробљу.

Био је утемељивач Друштва Светог Саве у Призрену (1880), члан: Црвеног крста, Народне одбране, Стрељачке дружине, Тајног Комитског одбора и Свештеничког удружења. Одликован је: црвеним појасом, надбедреником, протојерејством и напрсним крстом а од државних власти Орденом Св. Саве V, IV и III реда.

ИЗВОРИ: Усмено казивање Милана Камперелића из Београда, праунука Ђорђа Камперелића; АС, МПС V-175, 1873; МПС Ф. XXII, 87/1888; НБС, Фонд Јована Хаџи Васиљевића, Р 413/IV, 4; Шематизам Србије, 1885—1899, 1901—1912, 1914; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, IV/I, Београд 1985, 188; Петар Костић, *Аутобиографија*, Призрен 1997, 96.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица педесетогодишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871—1921*, Београд 1925, 17—18, 98, 187, 203; Д. П., *Ђорђе Камперелић, протојереј*, Политика, 18. I 1937, 12; Драгутин М. Ђорђевић, *Лесковачка светоилијска црква „Бабина црква"*, Лесковац 1983; Предраг Савић, *У служби народа*, ВН, 19. X 1996, 25; Хаџи Никодим Ђураков, *Ректори призренске богословије*, Манастир светог Романа 2001, 55; Александра Новаков, *Прилог за биографију Ђорђа С. Камперелића*, у: Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена, Приштина, Лепосавић 2006, 147—165; Александра Новаков, *Ђорђе С. Камперелић, наставник Призренске богословије и лесковачки прота*, ЛЗ, 2008, бр. 48, 74—93.

Александра Новаков

Карађорђевић, Марија, краљица (Гота, Немачка, 9. I 1900 — Лондон, 22. VI 1961)

Рођена је у кући баке по мајци војвоткиње од Сакс Кобурга. Млађа је ћерка румунског краља Фердинанда и краљице Марије. По мајци је водила порекло од енглеског и руског двора. Школовала се у Енглеској у Хилфилд колеџу, а за време Првог светског рата вратила се у земљу и са мајком, као болничарка, посветила нези рањеника. Са краљем Александром Карађорђевићем упознала се 9. јануара 1922. Истог дана обављен је обред веридбе и заказано венчање. Династички интереси обеју краљевских кућа обезбеђени су потписивањем брачног уговора, чиме су отклоњене две највеће препреке. Румунска страна морала је одустати од цивилног брака и прихватити само црквено венчање. Пошто је била кћи католика и енглеске протестанткиње, на захтев југословенске стране у брачни уговор унете су одредбе да ће се венчање обавити по прописима СПЦ и деца из брака васпитавати према грађанском закону Краљевине СХС и у духу православне вере. Политички значај овог брака огледао се у учвршћивању југословенско-румунских односа али је био и прилика за приближавање европским дворовима. Свечаности венчања обављене су 8. јуна 1922. а о церемонијалу се старао Бранислав Нушић. Србија и Београд су је прихватили са одушевљењем. У срећном браку родила је три сина: Петра (1923), Томислава (1925) и Андреја (1929). Била је посвећена породици и васпитању деце а по угледу на супруга ангажовала се и на хуманитарном плану. Својим средствима саградила је дом за женску омладину у Абердаревој улици. Краљ Александар јој је поклонио вилу на Бледу а она започела градњу летњиковца у Милочеру.

По тестаменту краља Александра, који је отворен након његовог убиства у Марсељу 1934. први намесник и старатељ приватног имања њихове деце постао је кнез Павле па је она због тога изостављена из састава намесништва. Прихватила је да њена права буду одређена према прописима брачног уговора по којима је задржала титулу краљице, право да станује у двору, да јој се врати мираз и добије удовичко уживање у износу од једне четвртине краљеве имовине. Мираз јој је стављен на располагање, али је питање удовичког уживања кнез Павле пролонгирао све до уочи Другог светског рата. Њени односи са кнезом Павлом и кнегињом Олгом нису били добри. До ње су допирале вести о амбицијама кнежевског пара да продуже своју владавину и после пунолетства њеног сина Петра, као и оне да је Петар, коме је онемогућено да се појављује у јавности, умно и физички неспособан да преузме престо. Пошто се разболела, одлучила је да се са два млађа сина пресели у Енглеску. Купила је имање у Грендздену близу Лондона и бавила се сликањем минијатура, узгајањем поврћа и школовањем синова. Због болести

1941. није могла да се врати у земљу на позив сина краља Петра. Када је југословенска избегличка влада са краљем Петром дошла у Лондон, залагала се да се четничком покрету у Југославији пружа подршка. Преко Црвеног крста и других хуманитарних организација прикупљала је и слала помоћ народу у земљи. Односи са сином Петром поремећени су када је одлучио да се ожени грчком принцезом Александром. Под утицајем српских министара и енглеског двора није одобравала тај брак и није присуствовала венчању 1944. Помирили су се 1948, када је први пут видела унука Александра. Ипак није могла да прихвати Петрову политичку активност међу Србима у дијаспори која је резултирала заснивањем Свесрпског конгреса (1957). Синовима Томиславу и Андреју купила је фарме у Кенту и завештала сву имовину. Сахрањена је у Виндзору на приватном гробљу Фрогмор. Де Гол ју је одликовао Легијом части.

ЛИТЕРАТУРА: Коста Ст. Павловић, *Женидба краља Петра Другог*, Лондон 1975; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, II, Београд 2002; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Петар II Карађорђевић у вртлогу британске политике*, Београд 2005.

Бранислав Глигоријевић

Карамата, Димитрије, трговац (Пирги код Кожана, Грчка, око 1734 — Земун, 1789)

Српско-цинцарског је порекла. Родоначелник је једне од најстаријих земунских породица. У Земун се доселио из Катранице (данас Пирги) са браћом Анастасом и Филипом. Бавио се извозом свиња и као имућан трговац од Купине Јовановић, богате удовице трговца Кузмана, купио 1772. за 4. 000 форинти једну од најлепших и највећих кућа у Земуну. У њој су приликом посете организоване поводом освајања Београда од Турака 1788. одсели престолонаследник Фрања и аустријски цар Јосиф II са својим ратним штабом. Кућу, која је и данас вредан споменик културе, украсио је својим портретом и портретом своје жене које је 1785. урадио сликар Георгије Тенецки. Поред ове имао је још једну кућу. Поседовао је 1776. имање од укупно 12,5 јутара оранице и ливаде. Заједно са осталим земунским трговцима подигао је 1785. православну капелу у Епержешу (данас Прешов у Словачкој).

У Катраници се оженио Маријом, родом из Цариграда, из српске породице Грујић и са њом имао синове Атанасија, Александра, Јована и Теодора и ћерку Јулију. Од бројних потомака знаменитији су син Јован, марвени трговац, унуци Атанасије, трговац и учесник покрета 1848/1849, и Марко, секретар кнеза Михаила и писац, праунуци Јован, банкар, штампар и посланик, и Стеван, банкар, и чукунунук Јован, математичар и професор универзитета.

ЛИТЕРАТУРА: Петар Ст. Марковић, *Земун од најстаријих времена па до данас*, Земун 1896, 74; Владимир Николић, *Знаменити земунски Срби у XIX веку*, Земун 1913, 20; Олга Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад 1965, 67; Слободанка Зорић, *Сведок прохујалих времена*, Политика, 31. VIII 2008.

Драган Тубић

Кашанин, Радивоје, математичар, универзитетски професор (Бели Манастир, Барања, 2. VI 1892 — Београд, 30. X 1989)

Отац Никола Поповић, чији су се преци доселили из Херцеговине у Барању у XVIII в., био је сиромашни надничар. Мајка Ана била је из српског села Каша код Печуја у Мађарској и носила је презиме Кашанин које су узели он и брат Милан, историчар уметности и књижевник. Српску основну школу завршио је у Белом Манастиру (1898—1902), три разреда Класичне гимназије у Осијеку (1902—1905) а пет разреда Српске православне велике гимназије у Новом Саду (1905—1910). Питомац Текелијанума био је од 1902. до 1914. Студије на Филозофском факултету у Бечу започео је 1910. (Група математичких предмета), наставио их на Универзитету у Загребу

(1911—1913), где је био и асистент на предметима Геометрија код професора Мајцена (1912) и Анализа код проф. Варићака (1913), а потом студирао на универзитету у Будимпешти (1913/14). По избијању Првог светског рата мобилисан је у аустроугарску војску и маја 1915. упућен на фронт у Галицију. Јуна исте године пребегао је на руску страну а у септембру се као добровољац пријавио у српску војску. У чину пешадијског потпоручника априла 1916. постављен је за ађутанта команданта 1. пука Прве српске добровољачке дивизије и борио се на фронтовима у Добруџи, Бесарабији и на Солунском фронту а у саставу Југословенске дивизије учествовао у ослобађању Србије. Студије је наставио 1920. на Сорбони и дипломирао 1921. положивши испите из математике, рационалне механике и астрономије. За асистента на Катедри за математику београдског Техничког факултета постављен је марта 1922. Докторску тезу *О аналитичким облицима мултиформних функција* одбранио је новембра 1924. на Филозофском факултету у Београду. Маја 1926. изабран је за доцента, марта 1930. за ванредног професора а новембра 1939. за редовног професора на Техничком факултету у Београду. Два пута је именован за ректора Техничке велике школе у Београду (1950/51, 1951/52). За дописног члана САН изабран је марта 1946. а за редовног јуна 1955. Био је секретар Одељења техничких наука САН (1955—1959), потпредседник САН замењујући оболелог академика М. Миланковића (октобар 1957 — јануар 1959) и председник Научног савета САН (март 1958 — мај 1961). Када је у Новом Саду основан Филозофски факултет (1954), био је хонорарни професор геометрије на групи за математику. На свој захтев пензионисан је априла 1957.

Научне радове објавио је као монографске публикације и у научним часописима: *Глас СКА* (1926—1927, 1929, 1932), *Гласник математичко-физички и астрономски* (1947), *Глас САН* (1948, 1951—1952), *Зборник радова Математичког института* (1951—1960), *Глас САНУ* (1960—1962, 1964—1966), *Научно-технички преглед* (1965—1966) итд. Бавио се проблемима из области диференцијалних једначина, теорије комплексних и реалних функција, анализе, геометрије, интерполације и апроксимације, статистике, рационалне механике, астрономије и реалне физике. У првим објављеним радовима (1926, 1927) увео је нови појам — закон мултиформности око изоловане тачке. Између 1932. и 1939. објавио је четири рада из области астрономије у публикацији *Mémoire de l'Observatoire astronomique de l'Université de Belgrade*, у којима је изучавао кретање малих планета и њихове међусобне положаје, и детаљно разматрао проблем грешака посматрања што за астрономију, а и шире, има теоријски и велики практични значај. Његов уџбеник *Виша математика I—II* један је од најбољих уџбеника те врсте код нас а намењен је студентима технике и свима који се математиком баве или је примењују. Преко овог уџбеника у нашу математику увео је прецизност и строгост доказа. Сарадњу са академиком Павлом Савићем на проблемима ротације небеских тела и одређивању њихових астрофизичких величина почео је 1960. У њиховом коауторству настале су четири монографије *Понашање материјала под високим притисцима* (1961—1966) које су у Београду преведене на енглески, а у СССР са енглеског на руски и штампане као обједињена монографија. У овом делу изложили су своју теорију понашања материје под врло великим притисцима и веома високим температурама. Био је у већем броју комисија за одбрану, преглед и оцену докторских теза у САН и на универзитетима из области математике, механике и астрономије. Учествовао је на Првом конгресу математичара словенских земаља у Варшави (септембар 1929), на Конгресу румунских математичара у Турн-Северину (1931), на Првом југословенском конгресу рационалне и примењене механике на Бледу (1952). Залагао се за подизање наставе основних и стручних предмета свих факултета на виши ниво, опремање лабораторија и набавку књига и часописа, а посебно за научноистраживачки рад. Био је један од оснивача Математичког института САН (1946) и његов управник (1950—1958). *Зборник радова Математичког института* уређивао је од 1950. до 1960. а био и један од оснивача и уредника средњошколског часописа *Математички лист* (1931—1933). Такође је био уредник зборника *Добровољци у*

ратовима 1912—1918. Доживљаји и сећања (1971) и књиге *Југословенски добровољци у Русији 1914—1918* (1977), као и председник Управног одбора „Удружења добровољаца 1912—1918" од 1969. до краја живота. У рукопису је оставио 14 радова који се чувају у Архиву САНУ. Оженио се Катарином Чабрић и имао троје деце: Милана, фармацеута, Радмилу и Веру, инжењера технологије.

За резултате у научном, стручном и педагошком раду одликован је Орденом рада са црвеном заставом (1961), Октобарском наградом града Београда (са Павлом Савићем,1963), Седмојулском наградом за животно дело (1968) а за уџбеник *Виша математика* добио награду владе ФНРЈ (1949). Проглашен је за почасног доктора Универзитета у Београду (1973). Носилац је ордена Белог орла са мачевима IV степена (1918), Златне медаље за храброст (1919), Ордена Св. Саве III степена (1939), Руског ордена Св. Ане III степена (1917) и енглеског ордена Ратни крст са мачевима.

ДЕЛА: *Библиографија радова Радивоја Кашанина*, у: Живот и дело српских научника, књ. 8, Београд 2002, 289—292.
ЛИТЕРАТУРА: *Споменица прве српске добровољачке дивизије 1916—1926*, Београд 1926, 65; *Енциклопедија Новог Сада*, св. 11, Нови Сад 1998, 37—38; Драгомир Симеуновић, *Радивој Кашанин (1892—1989)*, у: Живот и дело српских научника, књ. 8, Београд 2002, 263—292.

Драгомир Симеуновић

Кашиковић, Никола Т. Сарајлија, учитељ, публициста, национални радник (Високо, Босна, 4. XII 1861 — Сарајево, 22. V 1927)

Отац Тодор био је пекарски радник а мајка Ана домаћица. Након српске основне школе завршио је четвороразредну реалку у Сарајеву (1882) а као благодејанац сарајевске Српске црквено-школске општине Учитељску школу у Сомбору (1884). По повратку у Сарајево постављен је 1884. за учитеља у Српској мушкој основној школи и испит за наставника грађанске школе положио 1885. На препоруку дабро-босанског митрополита Саве Косановића добио је место наставника у Заводу мис Ирбијеве, где је предавао две године. За школског управитеља постављен је 1886. Под притиском аустроугарских власти због националног рада био је принуђен да 1891. напусти учитељску службу. По избијању Првог светског рата суђено му је на тзв. велеиздајничким процесима пред Окружним судом у Сарајеву и осуђен је на 10 година тешке тамнице. Казну је издржавао у зеничком казамату до 1918. Потом се вратио у учитељску службу и обављао је до 1924, када је пензионисан. Од тада је држао књижару и антикварницу у Сарајеву. Сахрањен је на Старом православном гробљу у Сарајеву о државном трошку. Са Стојом Здјеларевић, учитељицом, венчао се 1886. и са њом имао синове Предрага, правника, Рељу, лекара, и Сретена, учитеља, и кћер Танкосаву, учитељицу и преводиоца.

Као ђак почео је да се бави националним радом прикључивши се отпору Аустроугарској монархији. За време Хаџи-Лојине буне Стево Петрановић је по њему слао депеше у којима је тражио помоћ од Србије. Крајем 1885. са Божидарем Никашиновићем, Николом Шумоњом и Стевом Калуђерчићем у Сарајеву је покренуо први српски књижевни часопис у БиХ — *Босанску вилу*. Као власник и уредник *Босанске виле* (1889—1914) преко страница овог часописа афирмисао је народно стваралаштво и радио на јачању отпора у народу, а као редактор прилога залагао се за очување народног, изворног вуковског српског језика водећи упорну и доследну борбу за чистоту језика а против босанских и других језичких сурогата. Објављивао је вести о светосавским беседама и имена приложника, бележио оснивање српских певачких друштава, читаоница, штампарија и књижара, свечаним бројевима обележавао све значајне догађаје, прославе и јубилеје из националне историје пробијајући густу мрежу цензуре. Развоју литерарног укуса читалачке публике допринео је низ истакнутих српских књижевника и критичара којима је он отворио странице свога часописа. Увео је

1910. редакциони одбор и другог уредника. Тако је са Владимиром Ћоровићем уређивао часопис од првог броја 1910. до броја 5 у марту 1911. Петар Кочић је преузео уређивање од броја 6 из марта 1911. до краја 1912, када је место другог уредника поново преузео Ћоровић и то био до последњег броја *Босанске виле*. Самостално је уредио календаре *Требевић* за 1891. и *Нови Требевић* за 1892, а календар за 1893. уредио је са Стевом Калуђерчићем али је његово име због политичких притисака изостало са насловне стране календара. Његова књижевно-критичка делатност односила се на усмено народно стваралаштво, етнографске радове и изворни народни језик и писмо. Писао је поезију и преводио са руског, бугарског и турског језика. Са Војиславом Борићем написао је један од првих буквара домаћих аутора прилагођен потребама српских ђака у БиХ — *Буквар и прву читанку за српске основне школе у Босни и Херцеговини.* Овај уџбеник је 1900. одобрен за употребу у школама. Био је члан одбора Конгреса српског новинарства, певачког друштва „Слога” и дародавац књига књижници „Гусала”.

Највећу заслугу стекао је тиме што је бележио и прикупљао народне умотворине, за ово изналазио сараднике и упућивао их у сакупљачки посао. У *Босанској вили* је од 1885. до 1914. објављено 125 српских народних песама и приповедака. Основао је 1927. лист за објављивање народних умотворина *Народно благо Књижарнице Николе Т. Кашиковића*. Штампане су четири књиге: прва и друга 1927, трећа 1928. а последња је објављена 1951. под насловом *Народне пјесме из збирке Николе Т. Кашиковића*. У Архиву САНУ у Етнографској збирци чува се део његове рукописне оставштине под насловом *Никола Кашиковић, Српске народне јуначке пјесме из Босне и Херцеговине*, коју чини 12 свезака са 106 песама. Радови су му остали расути по часописима, календарима и антологијама.

Одликован је орденима Св. Саве III степена, Белог орла V степена, Кнеза Данила III степена, Св. Ане III степена, Меџидије III степена, Газије III степена и Крстом милосрђа.

ДЕЛА: Библиографија радова у: Борјанка Трајковић, *Никола Т. Кашиковић: живот и дело*, Београд 2006, 553—614.
ИЗВОРИ: АБиХ, Заједничко министарство финансија за град Сарајево, Нр. 372/1916; Земаљска влада, Судски процеси: 1914—1918 (Стенографске белешке); АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 245; Јован Радуловић, *Мостарски српски друштвени и књижевни покрет XIX и XX в.*; АСЦГ, Никола Пашић, сигн. 143-2.
ЛИТЕРАТУРА: Борјанка Трајковић, *Никола Т. Кашиковић: живот и дело*, Београд 2006.

Боријанка Трајковић